شىنجاڭدىكى يازغۇچىلارنىڭ نادىر ئەسەرلىرى

يالقۇن روزى

مەن نېمىشقا ئوبزور يازمەن

شىنجاڭ پەن-تېخنىكا نەشرىياتى

يالقۇن روزى

The Works of Yalqun Rozi

یالقۇن روزی

مەن نېمشقا ئۇبزور يازمەن

(ماقالە - ئوبزورلار)

شىنجاڭ پەن-تېخنىكا نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

我为什么要写文学评论：维吾尔文/牙里坤·肉孜著. —乌鲁木齐：新疆科学技术出版社，2012.4
（新疆名家名著丛书）
ISBN 978-7-5466-1228-7

Ⅰ.①我…Ⅱ.①牙…Ⅲ.①中国文学：当代文学—文学评论—文集—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I206.7-53

中国版本图书馆CIP数据核字(2012)第075115号

پىلانلىغۇچى: ئادىل مۇھەممەت
مەسئۇل مۇھەررىرى: باھارگۈل تۇداخۇن
تەكلىپلىك مۇھەررىرى: بەگمەت يۈسۈپ
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابدۇرېھىم ئابلىمىت
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن
بەت لايىھىلىگۈچى: دىلنۇر ئۆمەر

شىنجاڭدىكى يازغۇچىلارنىڭ نادىر ئەسەرلىرى

مەن نېمىشقا ئۆبزور يازىمەن

* * *

شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى نەشر قىلىپ تارقاتتى
(ئۈرۈمچى شەھىرى يەنئەن يولى №255 پوچتا نومۇرى: 830049)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدا سېتىلىدۇ
بېيجىڭ شېڭتۇڭ مەتبەئەچىلىك پاي چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 880mm×1230mm 1/32 باسما تاۋىقى: 15.375
2012 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى
2012 - يىلى 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN 978 - 7 - 5466 - 1228 - 7
باھاسى: 54.00 يۈەن

نەشرىياتتىن

يالقۇن روزى 1966 - يىلى 3 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاتۇشنىڭ تە-
بىئىي مەنزىرىسى گۈزەل تاغلىق يېزىسى ئاغۇدا تۇغۇلغان. باشلاذ-
غۇچ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى 1973 - يىلىدىن 1980 - يىلد-
غىچە ئاغۇ يېزىسىدا ئوقۇغان. 1980 - يىلىدىن 1982 - يىلىغىچە
قىزىلسۇ ئوبلاستلىق 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان. 1982 - يىلى
ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ
سىياسىي فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىنغان. بىر يىلدىن كېيىن قىزد-
قىشى بويىچە ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئالماشقان. 1987 - يىلى ئو-
قۇشنى پۈتكۈزۈپ شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسىغا مۇخبىرلىق-
قا تەقسىم قىلىنىپ، 1991 - يىلىغىچە خەۋەرلەر بۆلۈمىدە مۇخ-
بىرلىق قىلغان. 1991 - يىلى 1 - ئايدىن 2005 - يىلىغىچە «شىن-
جاڭ مائارىپ گېزىتى» دە مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. 2005 - يىلى
4 - ئايدىن بۇيان شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتىنىڭ دەرسلىك بۆلۈ-
مىدە ئانا تىل - ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىنى تۈزۈش، تەھرىرلەش
خىزمىتىنى ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ.

يالقۇن روزىنىڭ نەتىجە - ئۇتۇقلىرىنى ئالتە جەھەتتىن كۆرۈ-
ۋېلىشقا بولىدۇ.

بىرىنچى، ئەدەبىيات ئوبزورچىلىقى جەھەتتە: يالقۇن روزىنىڭ
ئەدەبىيات ئوبزورچىلىقى 1986 - يىلى «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 6 -
سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئاق روماللىق پەرىزات، داستانى توغرد-
سىدا» دېگەن ئوبزورى بىلەن باشلانغان. ھازىرغىچە 60 پارچىدىن
ئارتۇق ئوبزورى ئېلان قىلىنغان. ئۇنىڭ ئوبزورلىرى لوگىكىلىق
قۇرۇلما جەھەتتىن پۇختا، پىكرى ئۆتكۈر، پوزىتسىيەسى قەتئىي،

تەنقىدىي روھقا باي، مۇستەقىللىققا ئىگە، مۇلاھىزە - رەددىيىلىرى قايىل قىلارلىق بولغاچقا، ئۇ ئەدەبىيات مۇنبىرىدە لىللا، خاسلىقى كۆچلۈك ئوبزورچى سۈپىتىدە تونۇلغان. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئوبزورلىرى ئىچىدە «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت»، «ئەدىبلەر نېمە ئۈچۈن پۇشايمان قىلىدۇ»، «ئەدەبىياتىمىزدىكى ئازغۇن روھ»، «چۈسا مەجەز تەنقىدچىلىك، توغرىسىدا»، «ئانا يۇرت، تىن تەسىرات» قاتارلىقلار زور ئالقىشقا ئېرىشكەن. 1999 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇنىڭ «تەكلىماكاندىكى ئالتۇن كۈلدۇرما» ناملىق ئوبزورلار توپلىمىنى نەشر قىلغان.

ئىككىنچى، پۇبلىستىك ماقالە جەھەتتە (پۇبلىستىكا — سىياسىي ياكى ئىجتىمائىي مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىنىدىغان ئەدەبىي ژانىر): يالقۇن روزىنىڭ پۇبلىستىك ماقالە ئىجادىيىتى ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن 1995 - يىلى يازغان «ئۇيغۇرلاردا ئىجادىيەتنىڭ قىممىتى ۋە ئىجادكارنىڭ قىسمىتى» دېگەن ماقالىسى بىلەن باشلانغان. ھازىرغىچە ئۇنىڭ 30 پارچىدىن ئارتۇق پۇبلىستىك ماقالىسى ئېلان قىلىنغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە «كامالتۇرك ۋە ئۇرۇمچى»، «بىز قانداقلارچە ‹ناخشا - ئۇسسۇل مىللىتى، ئاتىلىپ قالدۇق»، «زادى قانداق ئانىلار ئۇلۇغ»، «بېكخام مۇھممۇ، ئېشەكمۇ — ھوشۇر قارىغا ئوچۇق خەت»، «لاي قەلئەنىڭ سىرى»، «بىر پارچە خىشنىڭ سىرى»، «نەزەرىيە ئەمالىقى ۋە ئىدىيە قاتمالىلىقىدىن قاچان قۇتۇلىمىز» قاتارلىقلارنىڭ تەسىرى زور بولغان. ئۇنىڭ پۇبلىستىك ماقالىلىرى كۆتمىگەن مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش، قىزىق تېما پەيدا قىلىش، مۇنازىرە دولقۇنى قوزغاشتەك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە. يالقۇن روزىنىڭ پۇبلىستىك ماقالىلىرى چېتىلىش دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، پىكىرىنىڭ جانلىقلىقى، مۇھاكىمىسىنىڭ ئىنچىكىلىكى، باش تېمىنى يورۇتۇش جەريانىدا تېمىدىن تېمىغا، مەسىلىدىن مەسىلىگە تەبىئىي ئۆتۈشتەك ئۇسلۇب ئالاھىدىلىكى بىلەن كىشىنى قىزىقتۇرىدۇ. ئۇنىڭ پۇبلى-

لىستىك ماقالىلىرى يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغاچقا، يالقۇن روزى جەمئىيەتكە تەنقىد ئېيتقۇچىلۇق بىر پۇبلىست سۆ-يىتىدە تونۇلغان.

ئۇچىنچى، جەدىدىزم تەنقىداتى جەھەتتە: يالقۇن روزىنىڭ تەنقى-قات ماقالىلىرى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى مىللىي ئويغىنىش ھەرىكىتى بولغان جەدىدلىك ھەرىكىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇ بۇ جەھەتتە ئاكا - ئۇكا مۇسابايېۋ، ئابدۇقادىر داموللام، مەخسۇت مۇ-ھىتى، مەمتىلى ئەپەندى، گۇلەندەم ئابىستاي قاتارلىق مەشھۇر جە-دىدچىلەرنىڭ زامانىۋى مىللىي سانائەت بەرپا قىلىش، يېڭى مائا-رىپنى يولغا قويۇش، يېڭى ئىدىيەنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتتىكى ئىش - پائالىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان كىتاب - ماقالىلەرنى يازغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە مىرئەھمەد سېيىت ئەپەندىنىڭ ئەسلىمە-سى ئاساسىدا يېزىپ چىققان تارىخىي تەرجىمھال ئەسىرى «مەمەت-لى ئەپەندى»، مەشھۇر جەدىدچى مۇتەپەككۇر ئابدۇقادىر داموللام ھەققىدىكى «20 - ئەسىردىكى تۇنجى ئىسلاھاتچى»، مەشھۇر كارخا-نىچى مۇسابايېۋلار ھەققىدىكى «ئاكا - ئۇكا مۇسابايېۋلارنىڭ توققۇز چوڭ تۆھپىسى» ۋە «ئۇيغۇر يېڭى مائارىپى قاچاندىن باشلانغان»، «گۇلەندەم ئابىستاينىڭ كۇندىلىك خاتىرىسى ئىزىدىن»، «ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، قاچان، قانداق قۇرۇلغان» قاتار-لىق تەتقىقات ماقالىلىرىنىڭ قىممىتى يۇقىرى. بۇ ماقالىلەرنىڭ روشەن بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇلاردا ئىلگىرى مۇشۇ تېمىلاردا يېزىلغان ماقالە - ئەسەرلەردىكى زىددىيەتلىك بايانلار، خاتا قاراشلار ۋە ئىشەنچسىز پاكىتلار تەنقىدلەنگەن ۋە تۈزىتىلگەن.

تۆتىنچى، نۇتۇق - لېكسىيە جەھەتتە: يالقۇن روزى ئۇيغۇر جەم-ئىيىتىدىكى بىلىم قۇرۇلمىسى كەڭ، پىكىر - مۇلاھىزىلىرى لو-گىكىلىق، سۆز - جۈملىلىرى راۋان، قايىل قىلىش كۈچى كۈچلۈك ناتىقلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ 1990 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلە-رىدىن باشلاپ ئەدەبىيات سىمنارىيەلىرىدە، باشلانغۇچ مەكتەپتىن

تەنقىدىي روھقا باي، مۇستەقىللىققا ئىگە، مۇلاھىزە - رەددىيىلىرى قايىل قىلارلىق بولغاچقا، ئۇ ئەدەبىيات مۇنبىرىدە لىللا، خاسلىقى كۆچلۈك ئوبزورچى سۈپىتىدە تونۇلغان. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئوبزورلىرى ئىچىدە «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت»، «ئەدىبلەر نېمە ئۈچۈن پۇشايمان قىلىدۇ»، «ئەدەبىياتىمىزدىكى ئازغۇن روھ»، «چۈسا مەجەز تەنقىدچىلىك، توغرىسىدا»، «ئانا يۇرت، تىن تەسىرات» قاتارلىقلار زور ئالقىشقا ئېرىشكەن. 1999 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇنىڭ «تەكلىماكاندىكى ئالتۇن كۈلدۈرما» ناملىق ئوبزورلار توپلىمىنى نەشر قىلغان.

ئىككىنچى، پۈبلىستىك ماقالە جەھەتتە (پۈبلىستىكا — سىياسىي ياكى ئىجتىمائىي مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىنىدىغان ئەدەبىي ژانىر): يالقۇن روزىنىڭ پۈبلىستىك ماقالە ئىجادىيىتى ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن 1995 - يىلى يازغان «ئۇيغۇرلاردا ئىجادىيەتنىڭ قىممىتى ۋە ئىجادكارنىڭ قىسمىتى» دېگەن ماقالىسى بىلەن باشلانغان. ھازىرغىچە ئۇنىڭ 30 پارچىدىن ئارتۇق پۈبلىستىك ماقالىسى ئېلان قىلىنغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە «كامالتۇرك ۋە ئۇرۇمچى»، «بىز قانداقلارچە ‹ناخشا - ئۇسۇل› مىللىتى، ئاتىلىپ قالدۇق»، «زادى قانداق ئانىلار ئۇلۇغ»، «بېكخام مۇھممۇ، ئېشەكمۇ — ھوشۇر قارىغا ئوچۇق خەت»، «لاي قەلئەنىڭ سىرى»، «بىر پارچە خىشنىڭ سىرى»، «نەزەرىيە ئەمالىقى ۋە ئىدىيە قاتمالىلىقىدىن قاچان قۇتۇلىمىز» قاتارلىقلارنىڭ تەسىرى زور بولغان. ئۇنىڭ پۈبلىستىك ماقالىلىرى كۆتمىگەن مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش، قىزىق تېما پەيدا قىلىش، مۇنازىرە دولقۇنى قوزغاشتەك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە. يالقۇن روزىنىڭ پۈبلىستىك ماقالىلىرى چېتىلىش دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، پىكىرىنىڭ جانلىقلىقى، مۇھاكىمىسىنىڭ ئىنچىكىلىكى، باش تېمىنى يورۇتۇش جەريانىدا تېمىدىن تېمىغا، مەسىلىدىن مەسىلىگە تەبىئىي ئۆتۈشتەك ئۇسلۇب ئالاھىدىلىكى بىلەن كىشىنى قىزىقتۇرىدۇ. ئۇنىڭ پۈبلى-

لىستىك ماقالىلىرى يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغاچقا، يالقۇن روزى جەمئىيەتكە تەنقىد ئېڭى كۈچلۈك بىر پۇبلىست سۈ-پىتىدە تونۇلغان.

ئۇچىنچى، جەدىدىزم تەنقىداتى جەھەتتە: يالقۇن روزىنىڭ تەنقىقات ماقالىلىرى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى مىللىي ئويغىنىش ھەرىكىتى بولغان جەدىدلىك ھەرىكىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇ بۇ جەھەتتە ئاكا ـ ئۇكا مۇسابايېۋ، ئابدۇقادىر داموللام، مەخسۇت مۇ-ھىتى، مەمتىلى ئەپەندى، گۈلەندەم ئابىستاي قاتارلىق مەشھۇر جە-دىدچىلەرنىڭ زامانىۋى مىللىي سانائەت بەرپا قىلىش، يېڭى مائا-رىپنى يولغا قويۇش، يېڭى ئىدىيەنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتتىكى ئىش ـ پائالىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان كىتاب ـ ماقالىلەرنى يازغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە مىرئەھمەد سېيىت ئەپەندىنىڭ ئەسلىمە-سى ئاساسىدا يېزىپ چىققان تارىخىي تەرجىمھال ئەسىرى «مەمتە-لى ئەپەندى»، مەشھۇر جەدىدچى مۇتەپەككۇر ئابدۇقادىر داموللام ھەققىدىكى «20 ـ ئەسىردىكى تۇنجى ئىسلاھاتچى»، مەشھۇر كارخا-نىچى مۇسابايېۋلار ھەققىدىكى «ئاكا ـ ئۇكا مۇسابايېۋلارنىڭ توققۇز چوڭ تۆھپىسى» ۋە «ئۇيغۇر يېڭى مائارىپى قاچاندىن باشلانغان»، «گۈلەندەم ئابىستاينىڭ كۈندىلىك خاتىرىسى ئىزىدىن»، «ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، قاچان، قانداق قۇرۇلغان» قاتار-لىق تەتقىقات ماقالىلىرىنىڭ قىممىتى يۇقىرى. بۇ ماقالىلەرنىڭ روشەن بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇلاردا ئىلگىرى مۇشۇ تېمىلاردا يېزىلغان ماقالە ـ ئەسەرلەردىكى زىددىيەتلىك بايانلار، خاتا قاراشلار ۋە ئىشەنچسىز پاكىتلار تەنقىدلەنگەن ۋە تۈزىتىلگەن.

تۆتىنچى، نۇتۇق ـ لېكسىيە جەھەتتە: يالقۇن روزى ئۇيغۇر جەم-ئىيىتىدىكى بىلىم قۇرۇلمىسى كەڭ، پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرى لو-گىكىلىق، سۆز ـ جۈملىلىرى راۋان، قايىل قىلىش كۈچى كۈچلۈك ناتىقلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ 1990 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلە-رىدىن باشلاپ ئەدەبىيات سىمنارىيەلىرىدە، باشلانغۇچ مەكتەپتىن

نى تۇزگەن. تىل - ئەدەبىيات ماتېرىياللىرىغا ئالاقىدار 90 پارچىدىن ئار-
تۇق دەرسلىك ۋە قوشۇمچە ماتېرىياللارنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلە-
كىنى ئۇستىگە ئالغان. تەكلىپ بويىچە ھەرقايسى ۋىلايەت،
ئوبلاست، شەھەرلەردىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تىل -
ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىرىغا نەچچە ئون قېتىم دەرس ئۆتكەن.

ئالتىنچى، نەشرىياتچىلىق جەھەتتە: يالقۇن روزى نەشرىياتچە-
لىق كەسپىدە تەجرىبىسى بولغاچقا، شەخسلەرنىڭ مەبلەغ سېلىپ
كىتاب نەشر قىلىشىغا يول ئېچىلغاندىن كېيىن، پۈرسەتنى چىڭ
تۇتۇپ، بىر - بىرىدىن ياخشى كىتابلارنى پىلانلاپ، ئالىملىرىمىز-
دىن ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن بىلەن ئەسەت سۇلايمانىنىڭ كىتاب-
لىرىنى نەشر قىلىشنى ئاساس قىلىپ جەمئىي 20 پارچىغا يېقىن
كىتاب نەشر قىلدۇرۇپ، ئوقۇرمەنلەرنى ئىلمىي قىممىتى يۇقىرى،
ئويلاندۇرۇش كۈچىگە ئىگە، سەرخىل كىتابلار بىلەن ئۇچراشتۇر-
غان. ئۇ نەشر قىلدۇرغان كىتابلارنىڭ مەزمۇنى دىن ۋە تارىخ، مەدە-
نىيەت ۋە مائارىپ، سىياسەت ۋە سىياسىيونلارغا مۇناسىۋەتلىك نا-
دىر كىتابلار بولغاچقا ئوقۇرمەنلەرنىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇلىغا،
دۇنيا قارىشىغا، ئىدىيەۋى تونۇشىغا ئالاھىدە ئاكتىپ تەسىر كۆر-
سەتكەن. مەسىلەن، ئۇ نەشر قىلدۇرغان «قەدىمكى مەركىزىي ئاسى-
يا»، «يىپەك يولىدىكى توقۇز ھېكمەت»، «تەكلىماكانغا دۇملەنگەن
روھ»، «ئۇيغۇر توتېم مەدەنىيىتى»، «ئىدىقۇت ئوغلانلىرى — مۇ-
ھىتلار جەمەتى»، «كىرورانىڭ سىرى»، «خەلقئارادىكى ئىسلام
دولقۇنى»، «ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم»، «ئىسلام دىنىغا دائىر
سوئال - جاۋابلار»، «بۇگۈنكى زامان ئەرەب - ئىسلام پەلسەپەسى»،
«يەھۇدىيلارنىڭ قەد كۆتۇرۇش تارىخى»، «مۇستاپا كامال» قاتارلىق
كىتابلار ئوقۇرمەنلەرنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسىنى كۈچەيتىش، نەزەر
دائىرىسىنى كېڭەيتىش، ئاڭ - چۈشەنچىلىرىنى يېڭىلاشقا ئالاھىدە
تەسىر كۆرسەتكەن ياخشى كىتابلاردۇر.

ئومۇمەن، يالقۇن روزى تەنقىدي روھقا باي ئوبزورچى، مەسئۇ-

ئالىي مەكتەپكىچە بولغان ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردە، ھەرقايسى تېلېۋىزىيە ۋە رادىيو ئىستانسىسىلىرىنىڭ سۆھبەت پروگراممىلىرىدا 100 قېتىمدىن ئارتۇق مەخسۇس تېمىلىق نۇتۇق - لېكسىيە سۆزلىگەن ھەم سۆھبەت بايان قىلغان. ئۇنىڭ نۇتۇق - لېكسىيەلىرىنىڭ مەزمۇنى ساپا مائارىپى، دەرس ئىسلاھاتى، تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتۇشى، ئەدەبىيات ئوبزورچىلىقى، ئىجتىمائىي ئەخلاق مەسىلىلىرى، ئائىلە تەربىيەسى قاتارلىق ساھەلەرگە چېتىلىدۇ. ئۇنىڭ «مەدەنىيەت بوستانى» ۋە «چىن يۈرەكتىن چىن سۆزلەر» قاتارلىق تېلېۋىزىيە سۆھبەت پروگراممىلىرىدا ئۆتكۈزگەن سۆھبەتلىرىدىن «بەخت ئىلكىدىزدە»، «كىشىلىك ھاياتنىڭ چىرىغى — ئۇمىد»، «نەغمە - ناۋا ۋە مىللەت ساپاسى»، «ئوقۇتقۇچى روھى» قاتارلىقلار كۆرۈرمەنلەرنىڭ زور ئالقىشىغا ئېرىشكەن.

بەشىنچى، تىل - ئەدەبىيات مائارىپى جەھەتتە: يالقۇن روزى ئانا تىل - ئەدەبىيات مائارىپىمىزنىڭ دەرسلىك، ئوقۇشلۇق ۋە قوللانمىلىرىنى تۈزۈش، تەھرىرلەش ئىشلىرىدا كۆرۈنەرلىك خىزمەت ئىشلىگەن مۇتەخەسسىس ھېسابلىنىدۇ. ئۇ 2001 - يىلى باشلانغان يېڭى دەرس ئىسلاھاتىنىڭ ئىدىيەسى ۋە تەلىپى بويىچە ئاساس مائارىپ تىل - ئەدەبىيات تەجرىبە دەرسلىكلىرىنى تۈزۈش خىزمىتىگە قاتناشقان. دەرسلىك تۈزۈش داۋام قىلغان ئون يىل جەريانىدا ئۇ دەرسلىك كىتابلارنىڭ تېكىستلىرىنى يېڭىلاش، سەرخىللاشتۇرۇش جەھەتتە كۆرۈنەرلىك تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىككى يۈرۈش، 12 پارچە دەرسلىك كىتابىنى تۈزۈشكە بىۋاسىتە قاتناشقان. باشقىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ تۈزگەن كىتابلاردىن سىرت، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن تۆت پارچە «گۈمانىستار ئوقۇشلۇق» ۋە تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىرى ئۈچۈن توققۇز پارچە «ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇتۇش قوللانمىسى» دېگەن كىتابنى مۇستەقىل تۈزگەن. دوتسېنت ئابدۇللا مەتقۇربان بىلەن بىللە يەنە «ئالىي مەكتەپ تىل - ئەدەبىياتى» دەرسلىكىنى

مۇندەرىجە

مەن نېمىشقا ئوبزور يازىمەن 1
ئەدەبىلەر نېمە ئۈچۈن پۇشايمان قىلىدۇ 18
شائىر ۋە يۇلتۇز 30
تەۋپىق روھى — ئۆچمەس مەشئەل 36
تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى بىزگە نېمىلەرنى ئېلىپ
كەلدى 45
«تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» غا رەددىيە 66
سېلىم بوۋاينىڭ سەمۇوللۇق قەممىتىنى قېزىش 116
ئەدەبىياتنىڭ كۈچى نەدىن كېلىدۇ 125
مېنىڭ ئەدەبىي تەنقىد قارىشىم 151
«ئويغانغان زېمىن» دىن ئويغانغان پىكىرلەر 160
گۈلئايىم ھەققىدە ئېيتىلغان قوپال ناخشا 166
«ھايات شۇنداق» رومانىغا باھا 173
«بۇرۇت ماجىراسى» نىڭ قىممىتى 188
ئەدەبىياتىمىز مۇنازىرىگە موھتاج 195
زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت 202
«زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» كە قوشۇمچە 215
يەنە «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» توغرىسىدا 221
تېنەپ يۇرگەن ئاسىي روھ 241
مۇتلەقلەشتۇرۇش ۋە مۇجمەللەشتۇرۇش 245
«چۈشا مەجەز تەنقىدچىلىك» توغرىسىدا 258
گۇمانىستارلىق قانداق ئۇقۇم 269
ئامېرىكا نېگىرلىرىغا يىلتىزىنى تونۇتقان يازغۇچى 287

لىيەت تۇيغۇسى كۈچلۈك پۇبلىست، ئىزدىنىش روھىغا باي تەنقىد-
قاتچى، قايىل قىلىش كۈچىگە ئىگە ناتىق سۆپىتىدە بىزنىڭ ئەدەبى-
يات - سەنئەت، مەدەنىيەت - مائارىپ، رادىيو - تېلېۋىزىيە ساھە-
لىرىمىزدە كۆرۈنەرلىك نەتىجە - ئۈتۈق قازانغان، بۈرچىنى بىلىپ
ياشاۋاتقان بىر زىيالىينىڭ رولىنى ئويناپ كەلمەكتە.

نەشرىياتىمىز يالقۇن روزىنىڭ ماقالە - ئوبزورلىرى ۋە تەنقى-
قات - نۈتۈقلىرىنى يۇرۇشلەشتۇرۇپ نەشر قىلىش مۇناسىۋىتى بى-
لەن ئۇنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەت، ئۆگىنىش، ئىزدىنىش ۋە
ئىجادىيەت ئىشلىرىدا تېخىمۇ ئىلمىي ۋە ئەمەلىي قىممەتكە ئىگە نە-
تىجە - ئۈتۈقلارنى رويابقا چىقىرىشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈرىدۇ.

مەن نېمىشقا ئوبزور يازىمەن

ھەرقانداق قەلەمكەشنىڭ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشىدا مۇ-ئەييەن مۇددىئاسى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ قىممەت نىشانى جەھەتتىكى پەرق ئوخشاشمىغان ئىجادىيەت مۇددىئاسى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. بىر ئوبزورچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، مېنىڭمۇ مۇئەييەن ئىجادىيەت مۇددىئايىم بار، ئەلۋەتتە. مەن نېمىشقا ئوبزور يازىمەن، دېگەن سوئال ئاساسىدىكى بۇ مۇھاكىمە ۋە بايان مېنىڭ ئىجادىيەت مۇددىئايىمدىن بىرقەدەر ئېنىق ئۇچۇر بېرەلەيدۇ. مەن نېمىشقا ئوبزور يازىمەن، دېگەن سوئالغا ئويناشقاندەك جاۋاب بېرىش ئاسان. ئەمما، ئوقۇرمەنلەرنى ئويلاندۇرغۇدەك، باشقىلار ئۈچۈن ئىدىيە بولغۇدەك جاۋاب بېرىش خېلىلا تەس. ھەممىگە ئايان، ھازىرقى ئەدەبىيات ئەمەلىيىتىدە خىلمۇخىل قاراش ۋە پىكىر ئېقىملىرى، ھەر خىل ئىجادىيەت ئۇسلۇبلىرى ۋە ئەدەبىي ئېقىملار مەۋجۇت. شۇنداقتىمۇ، ھەرقانداق ئوبزورچى ھامان ئۆزى ئېتىقاد قىلىدىغان مەلۇم يېتەكچى ئىدىيە، پىرىنسىپ بويىچە تەنقىد ئېلىپ بارىدىغان بولغاچقا، ئوخشاش بولمىغان يۆنىلىشتە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرىدۇ.

مەن ئەدەبىياتنى ياخشى كۆرىمەن ھەم ناھايىتى كۆپ كىشىلەر-نىڭ ئەدەبىياتنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. گۇمانىتار پەن بولغان ئەدەبىيات سېھرىي كۈچى كۈچلۈك ساھە. جاھان ئەدەبىياتى مۇنبىرىدە بىر - بىرىدىن مەشھۇر ئەسەرلەر ناھايىتى كۆپ، بۇ مەشھۇر ئەسەرلەرنى ئوقۇشنىڭ ئۆزى بىر خىل بايقاش، يەنى ئەسەر-دە تەسۋىرلەنگەن، تونۇش ۋە ناتونۇش دۇنياغا قارىتا بايقاش ھەم ئۆز ۋۇجۇدىدىكى يوشۇرۇن مەنىۋى كۈچنى بايقاشتۇر. تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، بۇ، «ئادەم» گە قارىتا بايقاشتۇر، ئەدەبىياتنىڭ سېھرىي

يازغۇچى نۇرمۇھەممەت توختىغا خەت 299
قەشقەر ھەققىدىكى يېڭى ئەپسانە 302
«ئاتا» رومانىنى «قىدىرىپ تەكشۈرۈش» تىن دوكلات 307
ئەدەبىياتتىكى نورمالللىقمۇ ياكى نورمالسىزلىقمۇ 315
زوردۇن سابىرنىڭ سۆپەت قارىشىغا باھا 330
«ئانا يۇرت» تىن تەسىرات 346
«ئەقىللىك» ئوسكار بېلىق 362
بەخت ئىلكىدىزدە 374
زادى قانداق ئانىلار ئۇلۇغ 395
بېكخام مۇھممۇ، ئېشەكمۇ 403
كۆرەش رەجەپكە ئوچۇق خەت 429
بىز قانداقلارچە «ناخشا ـ ئۇسسۇل مىللىتى» ئاتىلىپ قالدۇق
..... 440
بىزگە قانداق ئارتىسلار كېرەك 452
«ۋاڭ مېڭنىڭ ئۆز تەرجىمھالى» بۇنداق يېزىلماسلىقى كېرەك
ئىدى 465

مۇستەقىل، ئىجادىي تەپەككۇر ئادىتىنى شەكىللەندۈرىدىغان قىمەتلىك ئامىل. تەنقىدىي روھنىڭ كەمچىل بولۇشى ھەقىقەت ئىز-دەيدىغان روھنىڭ كەمچىل بولۇشىدىن دېرەك بېرىدۇ. تەنقىدىي روھ كەمچىل جەمئىيەت ياخشىچاقلار جەمئىيىتىدىن ئىبارەت. ياخشىچاقلىق كەيپىياتى قويۇق جەمئىيەتتە چىنلىق بىلەن ساختىلىقنىڭ قىممىتى مۇجمەللەشتۈرۈۋېتىلگەن، رەزىللىك بىلەن گۈزەللىكنىڭ چېگرالىرى ئارىلاشتۇرۇۋېتىلگەن بولىدۇ. بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتقاندا، بۇنداق جەمئىيەتتە ساپا تۆۋەن بولىدۇ، ھاياتىي كۈچ بولمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق جەمئىيەتتە مۇنتىزىم پىرىنسىپ، نورمۇزلۇق ئۆلچەم بولمايدۇ. مەسئۇلىيەتسىزلىك، بىپەرۋالىق كەيپىياتى ئومۇملاشقان بولىدۇ. يالغان - ياۋىداق مەدھىيە چوقانلىرى بۇلۇڭ-پۇچقاقلاردىن ھالقىپ، ئاشكارا سورۇنلاردا غازاڭدەك تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. تەنقىدىي روھقا باي ئەدەبىي ئوبزورچىلىقنىڭ چەكلەش كۈچى شەكىللەنمىگەن ئەدەبىيات ساھەسىدىمۇ ئەھۋال ئوخشاشلا ئېچىنارلىق بولىدۇ. ئاساسى يوق، ئىلمىگە خىلاپ، ئاتالمىش ئادەمگەرچىلىك روھى بىلەن سۇغىرىلغان مەدھىيە ۋە ماختاشلار سۈپەت ئېڭىغا ئىگە كىشىلەرنى بەكلا بىئارام قىلىدۇ. ئەمما، ماختانچاقلىق خۇمارى كۈچلۈك ئاتالمىش قەلەمكەشلەرنى راسا سەمرىتىدۇ. بۇنداق كەلسە-كەلمەس ماختاپ - ئۇچۇرۇشلاردىن مەست بولغان بەزى ئەدىبلەر ئۆزىنى توغرا مۆلچەرلىمەي، ئۆزىگە مەپتۇن بولۇش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ، نەتىجىدە پىشقان ئىدىيەسى، مۇستەھكەم مەۋقەسى، تارازا باسقۇدەك ۋەزنى يوق ئاددىي ئەدىبلەر مەشھۇرلۇق دەۋاسى قىلىپ قىلمىغىنى قالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن چاكىنىلىق كۆپىيىدۇ. ئوبيېكتىپ چىنلىققا قىلچە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان بىر-بىرىدىن يوغان قۇرۇق گەپلەر گويا سولياۋ خالتىدەك ھەممىلا يەردە كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدۇ. مۇشۇنداق مەدەنىيەت ھاۋاسىدا، مەسئۇلىيەتچان، پىرىنسىپچىل كىشىلەر تەنقىدىي روھنى بەكمۇ سېغىنىدۇ.

تەنقىدىي روھ دېگەن نېمە؟ بۇنىڭغا تەتقىقاتچى لى چاڭجى مۇنداق

كۆچى ئەنە شۇ يەردە! مىللىي ئەدەبىياتىمىزدىمۇ كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان ناھايىتى ئېسىل ئەسەرلەر بار. ھازىرمۇ ئەدەبىيات كۆ- چىسىدا يېڭى ـ يېڭى ئەسەرلەر، يېڭى ـ يېڭى ئاپتورلار دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئەدەبىي ئوبزورچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئەدەبى- ياتقا ئىشتىياق باغلىغان قەلەمكەشلەرگە يېقىندىن دىققەت قىلىپ، ئەسەرلىرىنى چاممىنىڭ يېتىشچە ئوقۇپ ئۇلارنىڭ بەدىئىي ئىس- تېداتىنىڭ قانچىلىكلىكىنى دىتلاپ، ئىجادىيەت مۇددىئاسىنى كۆ- زىتىپ تۇرىمەن. ئەدەبىياتتىن ئىبارەت بۇ مېھرى ئىسسىق كوچىدا خىلمۇخىل ئەدىبلەر ئۇچرايدۇ. ئۇلارنىڭ بەدىئىي ئىستېداتىدا رو- شەن پەرق بولغاندەك، ئىجادىيەت مۇددىئاسىدىمۇ روشەن پەرق بار. بەزىلەرنىڭ ئەدەبىياتقا ئىشتىياقى ھەقىقەتەن كۆچلۈك بولسىمۇ، لېكىن تالانتى كەمچىل بولغاچقا «پاھ!» دېگۈدەك ئەسەرلەرنى يارا- تالمايدۇ. ئۇلار تىرىشىپ يۇرۇپ نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يازىدۇ. مەن ئۇلارنىڭ تىرىشچانلىقىغا قايىل بولسامۇ، ئەمما تەلەپچان ئەدەبىي ئوبزورچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن تەلەپتىن يىراق ئەسەرلىرىگە ئال- قىش ياغدۇرتالمايمەن. ئىجادىيەت مۇددىئاسىدا مۇجمەللىك بار، يا- زىلىرى ئادەتتىكىچە بەزى ئاپتورلارنى گاھىدا تەنقىدلەشكىمۇ مەج- بۇر بولىمەن. گاھىدا ئوخشاش ئاپتورنىڭ ئوخشاشمىغان ئەسەرلە- رىگە ئوخشاشمىغان باھا بېرىمەن. يەنى بىر ئەسىرنىى مۇئەييەنلەش- تۇرسەم، بىر ئەسىرنى ئىنكار قىلىمەن. چۈنكى ئوبزور ئالدى بە- لەن ئادەمگە ئەمەس، ئەسەرگە يېزىلىدۇ. كىم ئۇچۇن، نېمە ئۈچۇن ئەسەر يازىدىغانلىقىنى ئاڭقىرماي، ئەرزىمەس نەرسىلەرنى قوغلە- شىپ ئەسەر يېزىۋاتقان، بولۇپمۇ ئوقۇرمەنلەرنى قايمۇقتۇرۇپ يۇر- گەن قەلەمكەشلەرنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرگەندە تەنقىدي روھىم ئۇر- غۇپ تاشىدۇ.

راستىنى ئېيتسام، ئوبزورچىلىقتا كۆپ ھاللاردا تەنقىدلەشكە مايىلمەن. مېنىڭچە، تەنقىد ــ تەنقىدي روھقا باي قەلبنىڭ ئىنكا- سى، تەنقىدي روھ مەسئۇلىيەتچان، پىرىنسىپچىل پوزىتسىيەنى ۋە

ھەقىقىي زىيالىي يۈكسەك تەنقىد ئېڭىغا ۋە كۆچلۈك تەنقىد قابىلىيىتىگە ئىگە بولىدۇ، قارىغۇلارچە مەدھىيە ناخشىلىرىنى ياڭراتمايدۇ، دەپ قارايدۇ.

شۇڭا ھەقىقىي ئوبزور ــ قاينىق مۇنازىرە تۈسىدىكى دىيالوگ ۋە تالاش ـ تارتىش بولۇشى كېرەك. ئۇ مۇنازىرە ئۇچۇنلا مۇنازىرە لەشمەي، بەلكى ھەقىقەت ئۈچۈن مۇنازىرىلىشىشى لازىم. چۈنكى ئەدەبىيات توغرىسىدىكى بارچە ئىشەنچلىك بىلىش ۋە ھۆكۈملەرگە ئوخشاشمىغان سۇبيېكتلار ئوتتۇرىسىدىكى قارشىلىشىش خاراكتېرلىك سۆھبەت ۋە ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق ئېرىشىلىدۇ؛ ئەدەبىي مەسىلىلەر توغرىسىدىكى بىلىش ۋە ئېگىلەشلەر ــ ئوخشاشمىغان سۇبيېكتلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا تەنقىدىي ۋە ئىدراكىي مۇنازىرىنىڭ نەتىجىسى. ئەدەبىي ئوبزور بىر خىل سۆھبەتلىشىش بولغاچقا، سۇبيېكتلار ئوتتۇرىسىدا ئايرىلىش ۋە قارشىلىشىش مۇناسىۋىتى شەكىللەندۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنداق بولغاندىلا، ئاندىن ھەقىقىي مەنىدىكى سۆھبەتنى شەكىللەندۈرگىلى بولىدۇ. بۇ، كىشىلەرنىڭ ئوخشاشمىغان قىممەت ۋە قىزىقىش توقۇنۇشى ئىچىدە، مەسىلىنى تېخىمۇ ئەتراپلىق كۆرسىتىپ، تېخىمۇ تولۇق مۇھاكىمە قىلىشىغا پايدىلىق.

ئىلمىي روھ كەمچىل، تەنقىد روھى سۇس بىر جەمئىيەتتە كىشىلەر ئوبزورچىلار بىلەن يازغۇچى، شائىرلارنىڭ توقۇنۇشۇپ قېلىشىدىن بەك ئەنسىرەيدۇ. ئەمەلىيەتتە ئەنسىرەشكە تۇغرا كەلسە ئۇلارنىڭ ئېغىز ـ بۇرۇن يالىشىپ، بىر ـ بىرىنى ماختاپ ئۆچۈرۈشىدىن ئەنسىرەش كېرەك. فىرانسىيەلىك مەشھۇر يازغۇچى ۋە ئەدەبىي ئوبزورچى ئالبېرت تىبودېت (Albert Thibaudet) «ئەدەبىي ئوبزور ھەققىدە ئالتە مۇلاھىزە» دېگەن ئەسىرىدە شەرھلىگەندەك «تالاش ـ تارتىش ئەدەبىياتنىڭ جېنى»، بۇنداق «تالاش ـ تارتىش» بولمىسا، «ئوبزورچىلىق ھالاك بولىدۇ». ئەدەبىي ئوبزور ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا، توقۇنۇش مۇھىتىدا يۇز بېرىدىغان ۋە قانات يايدۇرىدىغان

جاۋاب بېرىدۇ: «بۇ ھەققانىيلىق تۇيغۇسىدۇر؛ ھەق ـ ناھەق ئۇستىدە مۇجمەللىك قىلمايدىغان، ئۆتكۈزۈۋەتمەيدىغان ھۆكۈم ئىقتىدارى ۋە سۈرۈشتۈرۈش خۇسۇسىيىتى؛ ياخشى نەرسىلەرگە نىسبەتەن چوڭقۇر ئىگىلەش ۋە ئۇنى ھەركىمگە تەشۋىق قىلىپ ئومۇملاشتۇرۇش قىزغىنلىقىغا ئىگە بولۇش؛ رەزىللىككە نىسبەتەن سەۋر قىلالماسلىق، ئۇنىڭغا بار كۈچى بىلەن ھۇجۇم قىلىپ بەربات قىلىشتۇر؛ ئۇنىڭ ئىپادىسى سەمىمىيلىك، تۈزلۈك، قەيسەرلىك، راستچىللىق، جەسۇرلۇق، كەسكىنلىك، ئىخچاملىق، مول ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولۇشتۇر؛ ئۇ چېكىنمەي كۈرەش قىلىدۇ، شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ چېكىنمەي كۈرەش قىلىشىغا يېتەكچىلىك قىلىدۇ.»

ئەدەبىي ئوبزورنىڭ ئەملىيەتتە كۆپرەك يۈزلىنىدىغىنى تەنقىدلەش، يەنى يېتەرسىزلىك ۋە مەسىلىلەر ئۈستىدىكى رەت قىلىش، ئىنكار قىلىش خاراكتېرىگە ئىگە تەھلىل ۋە باھا. ھەقىقىي ئوبزور جىددىي مۇنازىرە، مۇرەسسەسىز ئىدىيەۋى ئېلىشىشتىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ، ئەدەبىي ئوبزورنىڭ ئۆزىگە خاس شەكلى. شۇڭا ئۇ ئالاھىدە ۋە مۇرەككەپ مەدەنىيەت پائالىيىتى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىنتىلىدىغىنى ئېستېتىكىلىق قىزغىنلىق ۋە ئىدراكىي يۈكسەكلىك. مۇنازىرە كەيپىياتىنىڭ سۈس بولۇشى ياكى بولماسلىقى ئايدىڭلاشتۇرۇشقا تېگىشلىك جىددىي مەسىلىلەرنى مۇجمەل ھالەتتە قالدۇرىدۇ. سەپسەتە، ئويدۇرما ۋە ساختىلىقنى بازارغا ئىگە قىلىدۇ. مۇناسىپ ئىلمىي تالاش ـ تارتىش ۋە يوللۇق بەس ـ مۇنازىرە شەكلى ھەقىقەتنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، سۈپەتلىك ئەسەرلەر بىلەن سۈپەتسىز ئەسەرلەرنى ئايرىيدۇ. ساغلام، ھاياتىي كۈچكە تولغان بىر جەمئىيەت ھەمىشە تەنقىدكە كەڭ قورساق مۇئامىلە قىلىدۇ ھەمدە ئۆزىدە ساغلام، كۈچلۈك تەنقىد روھىنى يېتىلدۇرۇشكە تىرىشىدۇ. نورمال بەس ـ مۇنازىرىنى خاتا چۈشىنىۋېلىش مەدەنىي جەمئىيەتنىڭ بەلگىسى ئەمەس. مەدەنىي جەمئىيەتنىڭ بىر روشەن ئالاھىدىلىكى شۇكى، بۇنداق جەمئىيەت تەنقىد ۋە گۈمانلىنىش روھىنى قوۋۇۋەتلەيدۇ.

باھالىرى قايىل قىلىش كۆچىگە ئىگە بولسا بارا ـ بارا نوپۇز تىكـ
لەپ، ئۇنىڭ ئوبزورلىرى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەرنى چۈ-
شىنىش ۋە زوقلىنىش قىبلىنىماسى بولۇپ قالىدۇ ھەم يازغۇچىلار-
نىڭ ئىجادىيىتىگە يېتەكلەش خاراكتېرلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ.

پۇشكىن ئېيتقاندەك: «ئەدەبىي ئوبزور بىر تۈرلۈك پەن. ئۇ ئەدە-
بىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ گۈزەللىكىنى ۋە خۇنۇكلۇكىنى
ئېچىپ بېرىدىغان پەن.» پەنگە تۇتۇلغان ئىلمىي پوزىتسىيە يېتەر-
لىك بولمىغان جايدا ساختىلىق يامراپ كېتىدۇ. ئەدەبىيات ساھەيە-
مىزدىمۇ غايىسى نامرات، ئىرادە كۈچى ئاجىز، روھىي دۇنياسى زە-
ئىپ، سەنئەت ئۆلچىمى زىيادە تۆۋەن، ئولتۇرسا ـ قوپسا ماختاش
سۆزلىرىنى تاما قىلىپ تۇت تەرەپكە تەلمۈرۈپ ياشايدىغان قەلەم-
كەشلەر خېلى بار. بۇ خىلدىكى ئاتالمىش قەلەمكەشلەر ئەسەرلىرى-
نىڭ تەنقىد ئۆتكىلىدىن ئۆتكۈزۈلۈشىنى ھەرگىز خالىمايدۇ. بۇنداق
ئەدىبلەر قەلەمكەشلەرنىڭ ئەركەك ـ چىشىسىنى، ئەسەرلەرنىڭ
ياخشى ـ يامىنىنى ئايرىيدىغان ئۆتكەل ھېسابلىنىدىغان ئەدەبىي
ئوبزوردىن چايىاندىن قورققاندەك قورقىدۇ.

ئەدەبىي ئوبزور ـــ يازغۇچى، شائىرلارنى ماھارەت جەھەتتىكى
ئاجىزلىقى، مەنۇبىيەت، پىكىر ۋە بىلىم جەھەتتىكى نامراتلىقى
ھەققىدە قايتا ئويلىنىشقا دەۋەت قىلىپ، ئۆزلىرىگە يۈقىرى تەلەپ
قويۇشنى ئۆگىتىدىغان پەن. ئەدەبىي تەنقىدكە بەرداشلىق بېرەلمەي-
دىغان، پەقەت مەدھىيە ـ ماختاشلاردىنلا مەدەت ئالىدىغان ھەرقانداق
قەلەمكەش ئەدەبىيات كوچىسىدا قانچە سوكۇلدىمسۇن، بەربىر ئې-
تىبارغا ئېرىشەلمەيدۇ. بالزاك «ناپولېئون ئەلەم بىلەن ئورۇنلىيال-
مىغان ئىشلارنى مەن قەلەم بىلەن ئورۇنلايمەن» دەپتىكەن. ۋۇجۇ-
دىدا بۇنداق بۇيۇك ئىرادىنى تىكلىگەن يازغۇچى مەدھىيە سۆزلىرى-
دىن مەست بولۇش، تەنقىدىي باھالاردىن قايغۇرۇشتىن تولىمۇ يىراق
تۇرىدۇ. ئۆزىگە ئىشەنچىسى بار، ئىلگىرىلەشنى ئارزۇ قىلىدىغان،
ئۆزىنى تاكامۇللاشتۇرۇشنى ئويلايدىغان، مەسىلىلەرنى ھەقىقەت نە-

لمدىغان مەنىۋى ئالماشتۇرۇش پائالىيىتى. ئەدەبىي ئوبزور كونكرېت يازغۇچى ياكى ئەسەرگە قارىتا بىلىش ۋە باھالاش قانات يايدۇرۇلىدۇ. غان قەلب بىلەن قەلبنىڭ كۆرۈشى. بۇنداق ئالاھىدە شەكىلدىكى ئېلىشىش نەتىجىسىدە ئوبزورچىلار بىلەن يازغۇچىلارنىڭ روھىي ئۆزگىرىشى ئىنتايىن كۈچلۈك بولىدۇ. پەقەت شۇنداق بولغاندىلا، بىز ئاندىن يازغۇچى ۋە ئەسەرگە بولغان ئىشەنچلىك باھاغا ئىگە بولالايمىز.

شۇنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ قويۇش كېرەككى، ئەدەبىي ئوبزور - چىلىق ئەمەلىيەتتىدە ئوبزورچى دۇشمەنلىشىپ قالغان يازغۇچى - شائىرلارغا باھا ۋە تەنقىد يۈرگۈزگەندىمۇ، ئوخشاشلا ئىدراكىي پە - رىنسىپ ۋە ئەدەبىي ئوبزور ئۆلچىمىنىڭ ئىچكى تەقەززاسىدىن ھەرگىز چەتنىمەسلىك كېرەك. ئۇنداق بولمىسا، يازغان ئوبزور يا - مان نىيەتلىك ھاقارەتلەش ۋە بىشەملىك بىلەن ھۇجۇم قىلىش بولۇپ قالىدۇ. دېمەك، ئوبزورچى پاكىت ۋە ئەسەرنىڭ ئىچكى مەزمۇنى ئا - ساسىدا تەھلىل ۋە باھا يۈرگۈزۈشى لازىم. سۆزىدە ئاساس بولمىغان ئوبزورچى قۇرۇق گەپ قىلىدىغان ئوبزورچى ھېسابلىنىدۇ. «باھالاش ئىقتىدارىغا ئىگە كىشى مۇھىتقا تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ» دېگەن گەپ بار. بۇ گەپ ئەدەبىي ئوبزورنىڭ ئىقتىدارى ۋە رولىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەلۋەتتە ئەدەبىي ئوبزور ئەدەبىي ئەسەر ۋە پىكىر ئېقىمى ھادىسىلىرىگە بولغان تەھلىل ۋە باھا ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئوقۇشىغا ھەم ئەدىبلەرنىڭ ئەسەر يېزىشىغا ئاكتىپ تەسىر كۆر - سىتىپ، ئەدەبىيات ۋە ئىجتىمائىي مەنىۋى مۇھىتنىڭ ساغلاملىقى - نى قوغدايدۇ. ئەنگلىيەلىك ئەدەبىيات ئوبزورچىسى مەسىيۇ ئارنولد (Matthew Arnold) «ئوبزور ئىدىيەۋى تەرتىپ ئورنىتالايدۇ. گەرچە ئۇ مۇتلەق توغرا بولمىسىمۇ، ھامان ئىلگىرىكىدىن توغرىراق بولى - دۇ، ئۇ يەنە ئەڭ ياخشى ئىدىيەنى ئۈستۈنلۈككە ئىگە قىلىشى مۇم - كىن ... ئەدەبىي ئىجادىيەت دەل مۇشۇ ئاساستا گۈللىنىدۇ» دەپ كۆرسەتكەن. ئەگەر بىر ئوبزورچىنىڭ كەسىپلەشكەن شەرھلىرى ۋە

بىزنىڭ ئوبزورچىلىقىمىزدا ئاددىيلىق ھەم ئاجىزلىق ھالىتى ساقلىنىپ تۇرماقتا. ئاددىيلىق كەسپىي بىلىمى يېتەرسىز بولۇش، تەھلىل قىلىش، باھالاش ئىقتىدارى يۇزە بولۇش مەسىلىسىگە بېرىپ تاقالسا، ئاجىزلىق ئوبزورچىلارنىڭ ئالاھىدە مەنىۋى خاراكتېرىنىڭ مۇكەممەل ئەمەسلىكىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. ئوبزورچى ئالاھىدە مەنىۋى خاراكتېر ئارقىلىقلا ئۆزىنىڭ ئوبزورچىلىق خىزمىتىنى قانات يايدۇرالايدۇ. بۇ خىل ئالاھىدە مەنىۋى خاراكتېرنىڭ نېگىزى ھەقىقەتكە بولغان ئېتىقاد ۋە بەدەل تۆلەشكە تەييار تۇرىدىغان جاسارىتىدىن ئىبارەت. بىر قىسىم ئوبزورچىلارنىڭ يېتەرلىك كەسپىي بىلىمى بولسىمۇ، ھەقىقىي ئۆتكۈر، ۋىجدانەن، پىرىنسىپلىق تەدقىقلەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرالمىغانلىقى سەۋەبىدىن، ئەدەبىي ئوبزورچىلىق ساھەسى بەك زەئىپلىشىپ كەتتى. بىر قىسىم ئوبزورچىلار باشقىلارغا يامان بولۇشتىن ئەنسىرەپ، خوش ـ خوش دەپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرىدىغان «ئىتتىپاقتىمەن دوستلار» غا ئايلىنىپ كەتتى. بىر قىسىم ئەدەبىي ئوبزورچىلار جاھاننىڭ رەپتارىغا كىرىۋالغان جان باقتىلارغا ئايلىنىپ كەتتى. ئەدەبىي ئوبزورچىلارنىڭ بوشاڭلىقى تۇپەيلى ئەخلەت ئەسەرلەرگىمۇ، مەسئۇلىيەتسىز ئەدەبىي لەرگىمۇ ئىدراكسىز ئاگاھلاندۇرۇش بېرىشكە پېتىنالمايدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. بىلىش كېرەككى، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى تەنقىد سىز قوبۇل قىلىش ئەدەبىياتنى خارابلاشتۇرىدۇ. باشقىلارغا قارشى چىقمىغان شارائىتتا ئالدامچىلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك كۈچىيىپ بېرىۋېرىدۇ. ئەدەبىيات ئوبزورى دەپ ئاتالغان مۇستەقىل بىر پەدىن، ئۇنىڭ مىللىي ئەدەبىياتقا بولغان خىزمىتىدىن نەدىكى بىر ئادەملەرنىڭ خاھىشىغا قاراپ ۋاز كېچىشكە بولامدۇ؟ ئەدەبىيات ئوبزورچىلىقى بىر خىل كەسپىي شەرھلەش ۋە باھالاش ھەرىكىتى. ئەدەبىي ئوبزورچى ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ قىممىتىنى زېرەكلىك بىلەن بايقايدۇ ھەم بۇ خىل قىممەتنى چوڭقۇر ئېچىپ بېرىدۇ. ئەدەبىي ئوبزورچى ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ قىممىتىنى شەرھلەشتە، يەنى

زىرى بىلەن كۆزىتىش جاسارىتىگە، چىنلىق بىلەن ساختىلىق ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش پاراسىتىگە ئىگە، ئىلمىي پوزىتسىيەسى كۆچلۈك ئەدىبلەر ئۈچۈن ئەدەبىي ئوبزور ئۇلارنىڭ ئىلگىرىلىش يولىدىكى پەلەمپەيدىن ئىبارەت. دانىل بونسكات: «ئەگەر بىر يازغۇچىنىڭ تەنقىدنى قوبۇل قىلغۇدەك غەيرىتى بولمىسا، ئۇنداقتا ئۇ يازغۇچى بولۇشتىن سۆز ئاچمىسىمۇ بولىدۇ» دېگەنىدى. مىللىي ئەدەبىياتىمىزنى گۈللەندۈرۈشنى چىن كۆڭلىدىن ئارزۇ قىلىدىغان ھەرقانداق قەلەمكەش ئۆزىدە ئالدى بىلەن ئەدەبىي ئوبزورغا ئىلمىي، توغرا، بىمالال پوزىتسىيە تۇتالايدىغان ساپانى ھازىرلىشى، شۇنداقلا تەنقىدكە بەرداشلىق بېرەلەيدىغان ھاياتىي كۆچى كۆچلۈك ئەسەرلەر-نى يارىتىش يولىدا تىنىمسىز ئىزدىنىشى كېرەك.

ئەمەلىيەتنى تەن ئالغان ئاساستا شۇنداق دەيمىزكى، بىزنىڭ ئوبزورچىلىقىمىز بەك ئاددىي ۋە ئاجىز ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ. بۇنداق بولۇشىدا ھەر تۈرلۈك سەۋەب بار. مۇھىمى كىشىلەرنىڭ ئۆزلۈك ئېڭىنىڭ ئويغىنىشى يېتەرلىك ئەمەس. بىزنىڭ مائارىپىمىز ئۆز-لۈك ئېڭىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ئەھمىيەت بەرمەيدىغان مائارىپ ھېسابلىنىدۇ. ئىلىم - پەن ئاتموسفېراسىدىمۇ ئىلىم - پەن دې-موكراتىيەسى يېتەرلىك ئەمەس. نوپۇزنىڭ بېسىمى كۆچلۈك. شەخسنىڭ ئۆزلۈك ئېڭى ئويغانسا، تەنقىدىي روھ ۋە گۇمانىتارلىق تەرەققىي قىلىدۇ. چۈنكى جىمى نەرسە «ئۆزلۈك» نەزىرىنىڭ تەپتىش قىلىشىدىن ئۆتسە، ئەنئەنگە قارىغۇلارچە چوقۇنۇشتىن، نوپۇزغا قارىغۇلارچە باش ئېگىشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ. ئەنگلىيەلىك مەش-ھۇر مۇتەپەككۇر كارل پوپپېر (Karl Popper) «ئېچىۋېتىلگەن جەم-ئىيەت ۋە ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى» دېگەن كاتتا ئەسىرىدە «ئېچىۋېتىل-گەن جەمئىيەت خۇراپىيلارچە ئىشىنىش ۋە قارىغۇلارچە بويسۇنۇشقا قارشى تۇرۇپ، تەنقىدىي ئىدراكىي روھنى تەشەببۇس قىلىدۇ» دەپ كۆرسەتكەن.

مەدەنىيەت مۇھىتىدىكى مانا مۇشۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن

لەرگە گۆدەكلەرچە قىزغىنلىق كۆرسىتىدىغان بىر جەمئىيەتتە ئە-
دەبىياتنىڭ چوشكۈنلىشىشى كۈچىيىپ، ساپاسى يوق يازغۇچىلارنىڭ
سۈرەن - چۇقانلىرى ئاۋۇپ، قىممىتى يوق ئەسەرلەر يامراپ كېتە-
دۇ. بىز دەل مۇشۇنداق بىنورمال ئەدەبىيات مۇھىتىدا تۇرۇۋاتىمىز.
شۇڭا، ئوبزورچىلىقنىڭ ئاساسىي مەۋقەسىنى ھەقىقىي ئەدەبىي ئە-
سەرلەر بىلەن ساختا ئەدەبىي ئەسەرلەرنى كۆرسىتىپ بېرىشكە قو-
يۇشقا توغرا كېلىۋاتىدۇ.

زىيالىيلىق مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇق ھالىتىنى سەز-
گۈرلۈك بىلەن كۆزىتىپ تۇرۇش ۋە ئۇنىڭ يۈزلىنىشىنى يېتەكلەش
بىلەن ئۆلچىنىدىغانلىقى بۈگۈنكى دۇنيادا ئورتاق ئېتىراپ قىلىنغان
قاراش بولۇپ قالدى. زىيالىيلىق ئېتىكىلىق مەنىسىدىن ئالغاندا،
ئۆزى تەۋە مەدەنىيەتكە مەسئۇل بولۇش جاسارىتىنى بىلدۈرىدۇ. مۇ-
شۇ مەنىدىن ئالغاندا، ئۆزىگە خاس ئوبزورچىلىق ئىستىلى ۋە ئوب-
زورچىلىق ئىندىۋىدۇئاللىقى بار ئوبزورچى بولۇش، ئالدى بىلەن
مىللىي ئەدەبىياتنىڭ ساغلام تەرەققىياتىغا ۋە بارغانسېرى گۈلله-
نىشىگە تۇرتكە بولىدىغان ھەقىقىي ئەدەبىي ئوبزورچىلىقنى شە-
كىللەندۈرۈش جاسارىتىگە ئىگە ئوبزورچى بولۇش بىلەن ئىپادىلە-
نىدۇ. ئەدەبىي ئوبزور ئۆلچىمىنىڭ چەكلىمىسىگە ئەھمىيەت بە-
گەندىلا، ئاندىن ئۇنۇملۇك تەنقىد ئارقىلىق يېزىقچىلىقتىكى چۈش-
كۈنلۈكنى ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىكنى چەكلىگىلى بولىدۇ. ئۇيغۇر ئە-
دەبىياتىدا ئەدەبىي ئوبزورچىلىقنىڭ ئاجىز بولۇشى مەسئۇلىيەت-
چان، مەسىلە ئېڭى كۈچلۈك، يۈز قارىمای راست سۆزلىيەلەيدىغان
ئوبزورچىلارنىڭ يوق دېيەرلىك بولۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. سە-
لىق - سىپايە ئوبزورچى بولۇش ئوبزورنىڭ قىممىتىنى بەكلا تۆ-
ۋەنلىتىۋېتىدۇ ھەم زىيانلىق ئاقىۋەت شەكىللەندۈرىدۇ. گېرمانىيە-
لىك پەيلاسوپ شوپىنخاۋېر: «سىلىق - سىپايىلىك ئىجتىمائىي مۇ-
ناسىۋەتتە ئۆز مەنىسىگە ئىگە. لېكىن ئەدەبىياتتا بىر خىل ياتلاشقان
ھەمدە كۆپىنچە زىيانلىق ئامىل؛ چۈنكى ئۇ كىشىنى رەزىللىكنى

قىممىتىگە باھا بېرىشتە ئەدەبىيات نەزەرىيەسىگە ۋە سىستېمىلىق جەمئىيەت، مەدەنىيەت بىلىملىرىگە ئاساسلىنىدۇ. بۇ، ئەدەبىي ئەسەرگە باھا بەرگەندە رېئال قاتلام بىلەن ئېستېتىكىلىق قاتلام نۇقتىسىدىن باھا بېرىلىدۇ، دېگەنلىك. ئەسەرگە ئومۇمىي باھا بەرگەندە ئېستېتىكىلىق باھا ئاساس قىلىنىدۇ. رېئال ئۆلچەم ئېستېتىكىلىق ئۆلچەمگە بويسۇنىدۇ. ئەدەبىيات ئوبزورچىسىنىڭ ۋەزىپىسى ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئەھمىيىتىنى نەزەرىيەۋى نۇقتىدىن چىقىپ شەرھىلەش، ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ رېئال ئەھمىيىتىنى ۋە ئېستېتىكىلىق ئەھمىيىتىنى كەسپىي تىل بىلەن چۈشەندۈرۈشتىن ئىبارەت. ئەدەبىيات ئوبزورچىسى مۇشۇ جەريانىدا ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئۇتۇقى ۋە كەمچىلىكىگە ياتىدىغان تەرەپلىرىنى ئىلمىي ۋە پاكىتلىق تەھلىل قىلىدۇ. بۇ خىل تەھلىل ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئىدىيەۋى خاھىشىغا، شەكلىگە، ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا قارىتىلىدۇ.

ئەدەبىيات ئوبزورچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئوبزورچىلار ئەدەبىياتنىڭ كۆپ قاتلاملىق خاراكتېرىگە قارىتا ئوخشاشمىغان ئوبزورچىلىق نەزەرىيەسىنى قورال قىلىدۇ. ھەربىر ئوبزورچى ئۆزىنىڭ قىممەت قارىشىغا ئاساسەن ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ مەلۇم ئالاھىدە تەرىپىگە بەكرەك دىققەت قىلىدۇ ھەمدە ئوخشاشمىغان نۇقتىدىن چىقىپ ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ قىممىتىنى چۈشەندۈرىدۇ. مەنىڭ ئوبزورچىلىق ئۇسلۇبۇم بەدئىي تەھلىل بىلەن ئىدىيەۋى تەھلىلنى بىرلەشتۈرۈپ باھالاش ئېلىپ بېرىش، ئەدەبىي ئوبزور بىلەن ئىجتىمائىي ئوبزورنى بىرلەشتۈرۈپ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش. مېنىڭچە، بۇ ئېستېتىكا تارىخىدىكى ئېستېتىكىلىق بىلەن تارىخىيلىق بىرلەشتۈرۈلگەن ئوبزورچىلىق ئەنئەنىسىگە چۈشىدۇ. بىز ئۇچۇن ھازىر مۇھىمى، ئوبزورچى ئەدەبىي ئۆلچەم ئارقىلىق مەلۇم ئەسەرنىڭ ئەدەبىي ئەسەر ئىكەنلىكى ياكى ئەمەسلىكىگە ھۆكۈم قىلالايدىغان بولۇش بولۇپ قالدى. چۈنكى، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى تەنقىدىي يوسۇندا كۆزىتىش ئادىتى شەكىللەنمىگەن، نوپۇزلۇق ئەدەبىـ

ماستىن، ماختىنىشقا ھېرىسمەن بولۇش، دوست تارتىپ ماختىشىش، يۇقىرى ـ تۆۋەن قاتلاپ تون كىيىش ھەلەكچىلىكىدە چېچىپ يۇرۇش، شۇ ئارقىلىق ئەدەبىيات ئاسمىنىدىكى چولپان بولۇشنى كۆزلەش، ئەسەرنىڭ سۈپىتى بىلەن ھېسابلاشماستىن سانى بىلەن ھېسابلىشىپ كىتاب چىقىرىپ «ئوبراز قۇرۇلۇشى» ئېلىپ بېرىش خاھىشى ئادەمنى چۆچۈتكۈدەك دەرىجىدە كۆپىيىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بۇنداق بىچارىلەرچە ئېرىشكەنلىرى ئەمەلىيەتتە ئەدەبىياتقا قىلىنغان ئاسىيلىق ۋە ئوقۇرمەنلەرگە قىلىنغان زىيانكەشلىك. ياماڭ يېرى شۇكى، بۇنداق نامۇۋاپىق ئۇرۇنۇش ۋە ئەخمىقانە ھەرىكەتلەر يامراپ كەتسە ئاساسىي ئېقىمغا ئايلىنىپ، گويا نورمال ئىشتەك بىلىنىدىغان بولۇپ كېتىدىكەن. ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق بولۇپ كەتتى. مەشھۇر يازغۇچى لېۋ تولستوي «ئادەملەر كۆندۇرۇلۇش ئارقىلىق ھەر قانداق ئىشقا ئادەتلىنەلەيدۇ. ھەتتا ئەڭ ناچار ئىشلارغىمۇ ئادەتلىنەلەيدۇ. خۇددى كىشىلەر ئېچىپ قالغان يېمەكلىككە، تاماكىغا، ئەپيۇنگە، ھاراققا ئادەتلەنگىنىگە ئوخشاش، ناچار سەنئەتكىمۇ ئادەتلىنىپ كېتىدۇ» دەپ كۆرسەتكەن. دەرۋەقە، ناچار سەنئەتكە ئادەتلىنىپ كەتكەن ئاۋام سۈپەتسىز ئەسەرلەرنى ۋە قابىلىيەتسىز يازغۇچى ـ شائىرلارنى رەت قىلمايدىغان بولۇپ كېتىدىكەن. تەلىپى تۆۋەن بۇ خىل ئوقۇرمەنلەرنىڭ بازار شەكىللەندۈرۈشى سۈپەتسىز ئەسەرلەرنىڭ يولىنى تېخىمۇ راۋانلاشتۇرۇۋېتىدىكەن. بۇنداق ئەھۋالدا يەنە «بولمىغاندىن بولغىنى ياخشى» دەپ ئىلىمگە يات ئاددىي گەپلەر بىلەن ساغلام بولمىغان كەيپىيات پەيدا قىلىدىغان ئاتالمىش كەڭ قورساق كىشىلەرمۇ ئوتتۇرىغا چىقىدىكەن. نەتىجىدە، ئەخلەت ئەسەرلەر بىلەن مەسئۇلىيەتسىز قەلەمكەشلەرگە ئەركىن ـ ئازادە بوشلۇق يارىتىلىدىكەن. ھازىر بىزنىڭ مىللىي ئەدەبىيات مۇنبىرىمىزدە ھۆكۈم سۈرۈۋاتقىنى دەل مۇشۇنداق كەيپىيات بولۇپ قالدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا بىر ئوبزورچىغا نىسبەتەن بۈگۈنكى كۈندە قانداق قىلغاندا ئۆزىنىڭ روھىي پەزىلىتىنى، مۇستەقىل تەنقىد

خەيرلىك، نىجىسلىقىنى گۈزەللىك دەپ قاراشقا مەجبۇرلايدۇ. پەن بىلەن سەنئەتنىڭ ئالىيجاناب مەقسىتى شۇنىڭ بىلەن دەپسەندە قىلىنىدۇ» دەپ ئاگاھلاندۇرغان. پىرىنسىپچانلىقى، رېئاللىق تۇيغۇسى يوق، تەنقىد روھى سۇس، مەسئۇلىيەت ئېڭى ئاجىز سىلىق - سىپايە ئوبزورچى بولۇش، ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ئادەمگەرچىلىك ئوبزورى، خۇشامەت ئوبزورى، گۈرۈھ ئوبزورى، مەنپەئەتپەرەسلىك ئوبزورى دېگەندەك چاكىنا ئوبزورچىلىقنى ئەۋج ئالدۇرۇۋېتىدۇ. شۇبھىسىزكى، بۇنداق ئوبزورچىلار ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئىشەنچىسىدىن مەھرۇم بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، ئوبزورچى كەلسە - كەلمەس ماختاپ يېخىنچاق ئوبزورچى بولۇشتىن ياكى ئۆزىنى ئاياپ جەمئىيەتنى تۇرۇۋالىدىغان بىچارە ئوبزورچى بولۇشتىن ھەزەر ئەيلىشى، ئادىل، ھەققانىي ئوبزورچى بولۇشى، ئەسەرگە بىۋاستە يۇزلىنىشى، ئەسەرنىڭ ئاپتورى بىلەن ھېسابلاشماسلىقى لازىم. باشقىلارغا ياماق بولۇشتىن قورقۇپ ھەممىنى ماختايدىغان يېخىنچاق ئوبزورچى بولۇش، نوپوزى بار يازغۇچىلارنىڭ قاش - قاپىقىغا قاراپ، تىنچ، ئارامخۇدا ئۆتۈشنى خالايدىغان سىلىق - سىپايە ئوبزورچى بولۇشنىڭ زىيىنى ناھايىتى زور. بۇنى بىز مەشھۇر رۇس ئەدەبىي ئوبزورچىسى بېلىنسكىنىڭ مۇنۇ سۆزىدىن ئېنىق ھېس قىلالايمىز. بېلىنسكى مۇنداق دېگەن: «ھەر دائىم تىنچ ۋە ئارامخۇدا ئۆتۈشنى خالىساڭ، گېپىڭ ھەممە يەردە تاتلىق بولۇۋەرسە، مۇلايىملا بولساڭ قانداق بولىدۇ دېمەمسەن، ئۇ ھالدا ۋىجدانسىزلىق، ئالدامچىلىق، نادانلىق ئۇچۇن كەڭ يول ئېچىلىدۇ. ھېچكىم ئۇ ئىللەتلەرنى پاش قىلمايدۇ، ئاخىرى ھەقىقەتنىڭ قۇدرەتلىك خىتابىنى ئېيتىدىغان ئادەممۇ چىقماي قالىدۇ.»

ھازىرقى تاۋار جەمئىيىتىدە مۇبالىغىچىلىك، يوغان گەپ قىلىش، داۋراڭچىلىق كەلكۈندەك يامراپ كەتتى. چۆچۈرخانا ئاچقان ئادەم ئۆزىنى «چۆچۈرە پادىشاھى» دەپ ئاتاشتىن ئۇيالمايدىغان بولۇپ كەتتى. يازغۇچى، شائىرلار ئارىسىدىمۇ ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇ-

قى، ئۆتكۈر پىكىرلىكلىكى ۋە جۈشقۇن - جانلىقلىقى ئارقىلىق يېڭىچىلىقتىكى ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈكنى ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىكنى توسۇپ، ئوبزورنىڭ ئىززىتى - ھۆرمىتىنى ئاشۇرۇشى لازىم. شۇنىڭدىن كېيىنقانداقبىر ئېيتقاندەك «ئۆلچەمدىن ئارتۇق بېرىلگەن دورىدىن مەنپەئەت بولمىغاندەك، ئادالەت ئۆلچىمى چېگرالىدىن چىقىپ كەتكەن دەشنەم، تەنقىدتىنمۇ مەنپەئەت بولمايدۇ.» شۇڭا، ئادىل، لىللا بولۇش پىرىنسىپىدىن چەتنەمەسلىك، ئاساسسىز تەنقىد قىلىشتىن ساقلىنىش كېرەك.

ئەلۋەتتە، ئەدەبىي ئوبزورنى پەن دەپ قارايدىغان مەدەنىيەت مۇھىتى كەمچىل، نورمال تالاش - تارتىش ۋە زۆرۈر بەس - مۇنازىرىنى ئىناقسىزلىق دەپ قارايدىغان قاتمال مۇھىتتا، ئەدەبىي ئوبزورچىلىق تەنقىدلەشنى ئاساس قىلىشتەك خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن ئۇنچە بەك قارشى ئېلىنىپ كەتمەيدۇ. بۇنداق مۇھىتتا ھەقىقىي بىر ئوبزورچى ئاسانلا خاتا چۈشىنىش ۋە دۈشمەنلىككە دۇچار بولۇشتىن ساقلىنالمايدۇ. لېكىن، مەسئۇلىيەتچان، تەلەپچان، سۈپەت ئېڭى كۈچلۈك، ئىلمىي ئاتموسفېراسى كەم مۇھىت بىلەن قارشىلىشالايدىغان ئىلمىي جاسارەتكە ئىگە ھەقىقىي بىر ئوبزورچى يازغۇچىدىن كېلىدىغان دۈشمەنلىك ۋە زىيانكەشلىكلەرگە بەرداشلىق بېرىش كۈچىگە ئىگە بولۇشى كېرەك. داڭلىق ئەدەبىي ئوبزورچى لى جېيەنجۇن «دەۋرىمىز ۋە ئەدەبىياتىمىزنىڭ دۈشمەنلىرى» دېگەن ماقالىسىدە بۇ توغرۇلۇق مۇنداق دېگەن: «روھىي جەھەتتىكى قەيسەرلىك ۋە خاراكتېردىكى قەتئىيلىك ئوبزورچىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە، ئەگەر ئىتائەت قىلماسلىق روھى ۋە قارشىلىشى جاسارىتى بولمىسا، ئوبزورچى ئۆز دەۋرى ۋە ئەدەبىياتىنى قىممەتكە ئىگە قاراشلار بىلەن تەمىنلىيەلمىشى ناھايىتى تەس. چۈنكى بىر جاسارەتسىز كىشى مەسلىگە توغرا قاراشقا، راست سۆزلەشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ، ھالبۇكى، راست سۆزگە يوشۇرۇنغان ھەقىقەتلا قىممەتكە ئىگە بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ھۆرمەت بىلەن قۇلاق

روھىنى ۋە قىممەت ئېگىزلىكىنى ئىمكانقەدەر ساقلاپ قېلىش بىر مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالدى.

بىز ئەدەبىي ئوبزورغا شۇنىڭ ئۈچۈن موھتاجكى، بارلىق ئەدەبىي ئەسەر ياكى ئەدەبىيات تەتقىقاتى ھەرگىزمۇ ساپ، ئەستايىدىل، سالماقلىق ۋەياكى پايدىلىق بولۇۋەرمەيدۇ. بىراق، ئۇ ئوبيېكتىپ ئەدەبىي ئوبزورنىڭ بارلىق ئۆلچەملىرىگە ئۇيغۇن كەلگەندىلا، ساپ، ئەستايىدىل، پايدىلىق نەرسىگە ئايلىنىدۇ. داڭلىق ئەدەبىيات ئوبزورچىسى لى جيەنجۇن ئېيتقاندەك، مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئەدەبىي ئوبزورنىڭ ئۈستىگە ئېلىشى زۆرۈر بولغان مەسئۇلىيەت ئېتىكىسى «ئۆز دەۋرىدىكى ئەدەبىياتنى چىن ۋە ئىشەنچلىك ھۆكۈملەر بىلەن تەمىنلەش ئارقىلىق ئۇنى ئاكتۇئال ئىشلەپچىقىرىشچانلىقىغا ئىگە ئېيتىم كۈچىگە ئايلاندۇرۇشتۇر. كونكرېت ئېيتقاندا، ئوقۇرمەنلەر-نىڭ ئەينى ئەھۋالنى چۈشىنىشىگە ياردەم بېرىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە بىر خىل چەكلىگۈچى كۈچ سۈپىتىدە، يازغۇچىلارنىڭ ئەسەر-لىرىگە نىسبەتەن قىممەت ۋە سۈپەت نازارەتچىلىكى ئېلىپ بېرىش-تۇر.» بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن ئەدەبىي ئوبزورچىلار خالىسلىق، باتۇرلۇق پەزىلىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، كەسپىي بىلىمىنى ۋە كەسىشمە پەنلەر جەھەتتىكى بىلىمىنى كۆپەيتىپ، خىرىس قىلىشقا جۈرئەت قىلىشتەك قاياق ھېسسىياتى ۋە جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇپ، ئەدەبىياتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى يۈكسەلدۇرۇشكە پايدىلىق قاراشلارنى، ئويلاندۇرۇش كۈچى بار مۇھاكىمىلەرنى، قوبۇل قىلىنىشچانلىقى كۈچلۈك باھالارنى، چەكلەش كۈچى كۈچلۈك ئۆتكۈر تەنقىدىي پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشى لازىم.

ئەدەبىي ئوبزورچى ئوبيېكتىپ، ئىلمىي، ئادىل، توغرا بولۇشقا ئەھمىيەت بېرىشى، مەلۇم ئەدەب ياكى ئەسەرنى ئاشۇرۇپ ماختاش ياكى قارشى تەرەپنى ئاساسسىز سۆكۈش قىلمىشىنى سادىر قىلىش-تىن قەتئىي ساقلىنىشى لازىم. بۇنداق قىلمىش ئوبزورچىلىقنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى يەرگە ئۇرىدۇ. ئوبزورچى ئۆزىنىڭ لىللالـ-

زورچىلىقنىڭ چەكلەش كۈچى بولمايدىغانلىقىنى، چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ «ھەقىقىي ئوبزورچى ئىللىق سۆزگە گاداي كېلىدۇ» دېگەن مەشھۇر سۆزىنى بىلمەيدۇ. ياخشىچاقلىقنى تەلەپچانلىقتىن ئەلا بىلمىدىغان بۇ خىل كىشىلەر، ئىجتىمائىي ئالاقىدە زۆرۈر بولغان سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلىنىڭ ئىلىم مۇنبىرىدە، كەسىپىي ساھەدە ئىنتايىن يامان ئاقىۋەت پەيدا قىلىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈشمەيدۇ. شۇڭا مەن شۇنداق دەيمەنكى، مەۋجۇت ھالەتكە قانائەت قىلىش ئوبزورچىنىڭ خىسلىتى ئەمەس! مەن شۇنىڭ ئۈچۈن ئوبزور يازىمەن.

2012 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ بېشىدا يېزىلدى

سېلىپ ئاڭلىتىشىغا مۇيەسسەر بولالايدۇ.»

قىسقىسى، مىللىي ئەدەبىياتنىڭ گۈللىنىشىگە ئەمەلىي، ئىجابىي تۆھپە قوشۇش ئىستىكى كۈچلۈك بىر ئوبزورچى بولۇش ئاسان ئەمەس. مېنىڭ ئەدەبىي ئوبزورچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقىنىمغا 25 يىل بولدى. شۇنى تونۇپ يەتتىمكى، ئەدەبىي ئوبزورچىلىق ساھەسىدە ياكى ئۇنداق، ياكى مۇنداق زىددىيەتلەردىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ. يىقىلىپ - قوپۇشلار دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئەمما، مىللىي ئەدەبىياتنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان بىر ئوبزورچىدا يېتەرلىك ئىلمىي جاسارەت بولمىسا بولمايدۇ. داڭلىق ئوبزورچى جو يوچياڭ ئۆكۈنگەندەك، ھازىر بىزنىڭ «ئەدەبىي ئوبزور قوشۇنىمىزدا خۇش خەۋەرچى سوپىسوپىياڭلار كۆپەيىپ، تۆمۈرتۇمشۇقلار ئاز قالدى»، يېتەكچى كۈچكە باي، ئېستېتىكىلىق، تارىخىي قاراشلاردا چىڭ تۇرىدىغان، ئېستېتىكىلىق ئۆلچەملەرنى پەسلەشتۈرۈۋېتىش خاھىشىغا قارشى كۈرەش قىلالايدىغان، ئىجتىمائىي قىممەتكە ھۆكۈم قىلىشقا جۈرئەتلىك، مەنىۋى قىممەتلەرنى گەۋدىلەندۈرىدىغان، پىرىنسىپتا چىڭ تۇرىدىغان، ئەخلاقىي مىزانىنى يوقىتىپ قويمىغان، مىللەتنىڭ ئارزۇ - ئىستىكىنى نامايان قىلىدىغان، سەنئەت ئىلھامىغا باي، ئىدىيە يۈكسەكلىكىگە ئىگە مۇستەقىل قاراشلار بىلەن تولغان، ھاياتىي كۈچى ئۈرغۇپ تۇرغان، غايىسىز، قابىلىيەتسىز، ئەمما شۆھرەتپەرەس قەلەمكەشلەرگە يۈز - خاتىر قىلمايدىغان، ئىمتىيازلىقلارغا چېقىلىش جاسارىتىگە ئىگە، كۈرەشچانلىق روھى ئۈستۈن ئەدەبىي ئوبزورچىلىقىنى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن، تۆمۈرتۇمشۇققا ئوخشاش خىسلەتكە ئىگە ھەقىقىي ئوبزورچىلار قوشۇنى بولۇش كېرەك.

نۇرغۇن كىشىلەر ئەدەبىي ئوبزور ماختاشنى، مۇئەييەنلەشتۈرۈشنى، ئىلھام بېرىشنى ئاساس قىلىشى كېرەك، دەپ قارايدۇ. ئۇلار ئەدەبىي ئوبزورچىلارنىڭ سىلىق سۆزلۈك بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ۋاھالەنكى، ئۇلار مەدھىيەلەشنى ئاساس قىلىدىغان ئوبزور-

نى قوغداشقا ھەرقاچان تەييار تۇرغان پىداكار ئەدىبلەرنى: بىر ئۆمۈر ھەقىقەتنى سېتىپ خەجلەپ ئادەتلەنگەن «ھايانكەش» ئەدىبلەرنى ... كۆرىمىز.

ھەرقايسى ئەل ئەدەبىياتىنىڭ ئاسمىنىدا نۇرانە يۇلتۇزلاردەك چاراقلاپ، ئۆزىگە تىكىلگەن جۇپ - جۇپ كۆزلەرنى قاماشتۇرۇۋېتىدىغان ئەدىبلەر دەل تارىخنىڭ رەھىمسىزلىك بىلەن تاسقاشلىرىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتۈپ، جاھان ئەھلىنىڭ ئورتاق ئېتىراپىغا ئېرىشكەن ئەدىبلەردۇر. بىلىش قانۇنىيىتى بويىچە ئېيتقاندا، بىر ئادەمنىڭ تونۇشى تەدرىجىي چوڭقۇرلىشىش جەريانىنى بېسىپ ئۆتىدىغانلىقى تەبىئىي ئەھۋال. بىز ھەرقانداق بىر ئەدىبنىڭ ھەقىقەتنى بىلىش جەريانىنى مۇشۇ قانۇنىيەت بويىچە كۆزىتىمىز. مۇشۇنداق ئىلمىي پوزىتسىيە بويىچە قارىغاندا، دىققىتىمىزنى ئالاھىدە تارتىدىغىنى ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىدىن، ئېنىقراق ئېيتقاندا، ھەقىقەت قارىشىدىن پۇشايمان خاراكتېرلىك خۇلاسە چىقارغان بىر قىسىم ئەدىبلەردۇر. پۈتكۈل ئىنسانلارنىڭ بىلىشلىرى جەريانىدا، بىر ئادەمنىڭ بارلىق بىلىشلىرى جەريانىدا، سۇبېيېكتىپ بىلەن ئوبېيېكتىپنىڭ تامامەن ماس، بىردەك بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. سەپسەتىدىن قۇتۇلماق تەس. لاتىنلارنىڭ «خاتالاشمايدىغانلار ئادەم يوق، خاتالىقىدا چىڭ تۇرۇۋېلىش كالۋالىق، ئاقىللار خاتالاشمايدىغانلار ئەمەس، بەلكى خاتالاشسا شۇئان تۈزىتىدىغانلار دۇر» دەيدىغان ھېكمەتلىك سۆزى بار. بىر ئەدىبكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىلگىرىكى ئىجادىيەت يولىدىن پۇشايمان قىلىش قارىماققا كىشىنى ئۆكۈندۈرىدۇ، ئەمما چوڭقۇرراق كۆزەتسەك، پۇشايمانلىق تەپەككۇر قىلىش مەزكۇر كىشىنىڭ ئىدىيەۋى تونۇشىدا، قىممەت قارىشىدا تۈپتىن بۇرۇلۇش بولغاندا، ھەقىقەتنى يېڭىباشتىن چۈشىنىپ يەتكەندە كۆرۈلىدىغان ئىجابىي سۈپەت ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. بىر ئۆمۈر ھەقىقەتنى تونۇش، چۈشىنىش بەختىگە مۇيەسسەر بولالمايۋاتقان ئەدىبلەرگە

ئەدىبلەر نېمە ئۈچۈن پۈشايمان قىلىدۇ

قەدىمكى زامانىدا ئۆتكەن مەشھۇر پەيلاسوپ سوقرات «ھەقىقەتنى بىر ئادەم سۆزلەيدۇ، پىتنە ـ پاساتنى مىڭ ئادەم سۆزلەيدۇ!» دېگەن. ھەقىقەتنىڭ نوپۇزىنى قوغداش مەيدانىدا مۇستەھكەم تۇرۇپ دارغا ئېسىلغان سوقرات ئۆز زامانداشلىرى ئىچىدە ھەقىقەتنى سۆز لىگەن ساناقلىقلا كىشىلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئافېنا سوتىدا سۆزلىگەن چاغدىكى جاراڭلىق ئاۋازى تاكى ھازىرغىچە ياڭراپ، تالاي كىشىلەرنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالماقتا. ئەلۋەتتە، ھەقىقەتلا ئىجازەتسىز سايادەت قىلىدىغان قۇدرەتلىك كۈچكە ئىگە.

مەن ئەدەبىيات كوچىسىغا ئىشتىياق باغلىغاندىن بۇيان ئوقۇغان ئەسەرلىرىمدە ئەدىبلەرنىڭ ھەقىقەت قارىشىغا ۋە ئىدىيەۋى مەۋقە سىگە بەكرەك دىققەت قىلىپ كەلدىم. ئادەتتە ئەدەبىيات تارىخىدا ساختىلىقنى چىنلىق، رەزىللىكنى گۈزەللىك، قەبىھلىكنى مېھرە بانلىق دەپ چۈشىنىدىغان ياكى ئۇلارنىڭ پەرقىنى مۇجمەل تونۇيدى غان ئەدىبلەر كۆپ ئۆتكەن. شۇڭا، نۇرغۇن ئەدىبلەرنىڭ يازغانلىرى تارىخنىڭ سىنىقىدىن ئۆتەلمەي، دەۋر شامالىلىرىدا توزۇپ تۈگىگەن. بىز ئىنسانىيەتنىڭ ئەدەبىيات تارىخىغا ھەقىقەت نەزىرى بىلەن قارايدىغان بولساق، ھەر خىل مەۋقەدىكى ئەدىبلەرنى، يەنى ھەقىقەت ئۈستىدە تىنىمسىز ئىزدەنگەن ئىزدىنىش روھىغا باي، پاراسەتلىك ئەدىبلەرنى، ھەقىقەت مەيدانىدا تەۋرەنمەي تۇرالىغان جاسارەتلىك ئەدىبلەرنى؛ ھەقىقەت ئۈچۈن بارلىقىنى بېغىشلاپ تىللاردا داستان بولغان ئوت يۈرەك ئەدىبلەرنى؛ ھەقىقەتتىن بىخەۋەر ھالدا ياشاپ ئۆتكەن ئالىجوقا ئەدىبلەرنى؛ ھەقىقەتنى تونۇغان، ئەمما ئۇنىڭغا يېقىنلىشىشقا جۈرئەت قىلالمىغان توخۇ يۈرەك ئەدىبلەرنى؛ ھەقىقەت ـ

ئىنكاس يېشىل چىرىغى يېقىلسا ئىشانىنى شۇ ياقتا بۇراپ، ئاغزىغا ئېـ
مە كەلسە شۇنى يېزىپ ياشاپ كېتىۋېرىدۇ. ئەمما، ھەقىقەتكە ھېـ
رىسىمەن، ھەر ۋاقىت ھەقىقەتنى تېپىشىنىڭ، ئۇنى تۇرلۈك يوللار
ئارقىلىق ئىپادىلەشنىڭ كويىدا بولغان ئەدىبلەر ھەقىقەتنى تاپقان
ياكى يېڭىباشتىن تونۇغان چېغىدا ئىدىيەدە تامامەن «قاسىراق»
تاشلاپ، يېپىيېڭى قىياپەت بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. بۇ خىلدىكى
ئەدىبلىرىمىزدىن مېنىڭ بىلىدىغانلىرىمدىن نىمشېھىت، ئابدۇرې-
ھىم ئۆتكۈر، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەد ئىمىن، روزى سايىت قاتار-
لىقلار بار.

شائىر نىمشېھىت 1971 - يىلى ئاۋغۇستتا ئانا يۇرتى بايدا ئۇۋـ
رىنىڭ ئاخىرىدا ناھايىتى قىيىن كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان
چاغلىرىدا «پېقىرنىڭ ئىقرارى» ناملىق ئېسىل شېئىرىنى يېزىپ،
ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي ھەقىقەتنى تامامەن خاتا چۈشىنىپ كەلگەن
پۈشايمانىنى چوڭقۇر نادامەت بىلەن ئەكس ئەتتۈرگەن. شائىر ئاب-
دۇرېھىم ئۆتكۈر 1981 - يىلى يېشى 58 گە ئۇلاشقاندا «ھىدايەتنامە»
(يەنە بىر ئىسمى «ئۆمۈر ھەققىدە مۇخەممەس») ناملىق نادىر شېئى-
رىنى ئىجاد قىلىپ، ئەڭ تۇپ پەلسەپىۋى ھەقىقەتنى خاتا چۈشىنىپ
ياشاپ كەلگەنلىكىنى تەن ئالغان. شائىر بۇ بىر پۈتۈن شېئىرىنى
«ئۆمۈر مەنزىلىدە تاپتىم ناھايەت شۇ ھەقىقەتنى» دېگەن مىسرا بە-
لەن ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ساماۋى ھەقىقەتنى يېڭىباشتىن،
چىن مەنىسى بىلەن تونۇپ يەتكەنلىكىنى ئىپادىلىگەن. ئالىم ئابدۇ-
شۇكۇر مۇھەممەد ئىمىن 1993 - يىلى 60 ياشقا تولغانلىقى مۇناسە-
ۋىتى بىلەن يازغان كاتتا ئەسىرى ــ «ئۆمۈر تەلقىنلىرى» دە ئۆزە-
نىڭ 60 ياشتا مېتافىزىكىلىق ھەقىقەتنى چوڭقۇر چۈشىنىپ ئارىق
بولغانلىقى، يەنى ئويغانغانلىقىنى ئىقرار قىلغان. ئۇنىڭ «ئارىق»
لىقىنىڭ مەنىسى تېخىمۇ كەڭ ھەقىقەت مەزمۇنىنى ئۆز ئىچىگە
ئالغان. ئۇ ئۆزىنىڭ مەنىۋى مۇساپىسىدە روشەن ھالدا ئويغانغانلىقى
مۇناسىۋىتى بىلەن تېخىمۇ مەنىلىك قىلىپ، «ئاتمىش ياشتىمۇ غەپ-

سېلىشتۇرغاندا ھەقىقەتنى تونۇش، چۈشىنىپ ياشاش ۋە ھەقىقەت ئىزدەپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش بىر ئەدەب ئۇچۇن بەخت ھەم يۇقىرى مەنىۋى ساپا ھېسابلىنىدۇ، ئەلۋەتتە. ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىدىن پۇشايمان خاراكتېرلىك خۇلاسە چىقارغان بۇ خىلدىكى ئەدىبلەر بىزنىڭ مىللىي ئەدەبىيات تارىخىمىزدىمۇ بار. مەن 1980 - يىللاردىن بۇيان ئۆز ئەدىبلىرىمىزنىڭ ھەقىقەت قارىشىغا، يەنى ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدە ئەكس ئەتكەن چىنلىققا، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتنى سۆزلەش جاسارىتىگە ۋە ھەقىقەت ئىزدەش قىزغىنلىقىغا، قىسقىسى، خەلقىمىزنىڭ تارىخىي كەچۈرمىشى ۋە ئىجتىمائىي رېئاللىقىغا مۇناسىۋەتلىك ھەقىقەت مەسىلىسىدىكى مەيدانغا بەكرەك دىققەت قىلىپ كەلدىم. ئۇلارنىڭ قەلبىدە ھەقىقەت بولسىلا، قەلىمىدە ئەكس ئەتمەي قالمايتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ سۆز - جۈملىلىرى ئارىسىدا، مىسرا - كۆپلىتلىرىنىڭ قات - قاتلىرىدا ھەقىقەت دۇردانىلىرىنىڭ بار - يوقلۇقىنى بەكرەك زىنھار لىدىم. شۇ جەريانىدا بىر قىسىم ئەدىبلىرىمىزنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئىجادىيەت مۇددىئاسى ۋە مەۋقەسىدىن پۇشايمان خاراكتېرلىك خۇلاسە چىقارغانلىقىنى ھېس قىلدىم. شۇ يېرى دىققەتكە سازاۋەرکى، ئۇلار بۇ خىلدىكى ئەسەرلىرىنى 55 تىن كېيىنكى ياش باسقۇچىدا يازغانىدى. ئومۇمىي مەنىدىن ئېيتقاندا، قەلەمكەشلەرنىڭ ئۆمۇرلۇك ئىجادىيەت مۇددىئاسى ۋە مەۋقەسىدە بۇرۇلۇش ياسىشى، شۇبھىسىزكى، مەزكۇر ئەدىبنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىغا ئالاھىدە قىممەت بېغىشلايدۇ.

20 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان، ئەمما ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزىنىڭ ھەقىقەت قارىشىنى چىن مەنىسى بىلەن يېڭىلاپ ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىدىن پۇشايمان خاراكتېرلىك خۇلاسە چىقارغان ئەدىبلەر ئانچە كۆپ ئەمەس. ئەسلىدىنلا ھەقىقەتكە بولغان ھېرىسمەنلىك ھېسسىياتى يوق، ھەقىقەت ئۇستىدە ئىزدىنىشنى ئادەت قىلمىغان ئەدىبلەر نېمە يېزىشىدىن قەتئىينەزەر، ھەقىقەت بىلەن مۇناسىۋەتسىز ھالدا قايسى كوچا-

چاغلىرىدىلا ھەقىقەتنى ئاجايىپ ئېنىق تونۇغان، چوڭقۇر چۈشەنگەن تالاي ئەدىبلەر ئۆتكەن.

ھەقىقەت دېگەن نېمە؟ دېگەن بۇ مەسىلىگە مۇتەپەككۇرلار مۇنداق ئۇچ جەھەتتىن ئېنىقلىما بېرىشتى: ھەقىقەت ــ مۇقەررەر قانۇنىيەت. ھەقىقەت ــ لوگىكا. ھەقىقەت ــ ئىنسانىيەت ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ مەنبەسى. بۇ يەردىكى مۇقەررەر قانۇنىيەت تۇرلۇك ـ تۈمەن شەيئىلەردىكى مۇقەررەر قانۇنىيەتنى، لوگىكا بولسا تەپەككۇر ـ نىڭ لوگىكىلىقىنى، ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ مەنبەسى ــ مەڭگۈلۈك «ساماۋى ئەقىل» نى كۆرسىتىدۇ. بىر ئېغىز سۆزگە يىغىنچاقلىغاندا، پىكىر چىن بولسا، يەنى پىكىر بىلەن رېئاللىق بىردەك بولسا، مانا بۇ ھەقىقەت بولىدۇ. ئادەتتە چىنلىق، ياخشىلىق، گۈزەللىك ھەقىقەتنىڭ ئۆلچىمى سۈپىتىدە تەكىتلىنىدۇ. لوگىكا چىنلىقنى، سەنئەت گۈزەللىكنى، ئېتىكا ياخشىلىقنى تۈپ مەقسەت قىلىدۇ. ھەقىقەت سۈبيېكتىپنىڭ ماسلىقى، بىردەكلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. سەپسەتە ئوبيېكتىپ شەيئى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىنىڭ بۇرمىلانغان ئىنكاسى بولۇپ، سۈبيېكتىپ بىلەن ئوبيېكتىپنىڭ بىر ـ بىرىدىن يىراقلىشىشى، بۆلۈنۈشىنى ئىپادىلەيدۇ. مۇئەييەن دائىرىدە، مۇئەييەن ئوبيېكتىپ شەيئىگە قارىتا، ھەقىقەت ھامان ھەقىقەت، سەپسەتە ھامان سەپسەتە، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ماھىيەتلىك پەرق بار. لېكىن، پەلسەپە نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ھەقىقەت بىلەن سەپسەتە بىر ـ بىرىگە تايىنىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىر ـ بىرىنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. ھەقىقەت بولمىسا سەپسەتە بولمايدۇ؛ سەپسەتە بولمىسا ھەقىقەتمۇ نامايان بولمايدۇ. مۇتەپەككۇر ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەدئىمىن «يوقلۇق بارلىقنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق باھالىغۇچىسى» دېگەنىدى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، يالغانلىق مەنىسىنى تەكشۈرۈپ چىقىش ھەقىقەتنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىۋېلىشىمىزغا ياردەم بېرىدۇ.

20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا جەدىدلىك بايرىقىنى

لەتتە قالغان كىشىنى زېمىن لەرزىسى بىلەن تەقدىر زىلزىلىلىرىمۇ ئويغىتالمايدۇ» دەپ ئېيتقان. شائىر روزى سايىت 1998 ـ يىلى 55 يېشىدا يازغان «بېغىشلىما» ناملىق شېئىرىدا ئۆزىنىڭ رېئال دۇنيا-غا مۇناسىۋەتلىك ھەقىقەتنى خاتا تونۇغانلىقىنى ھەم ئىلگىرىكى خا-تا ئىجادىيەت مۇددىئاسى ھەققىدىكى پۈشايمانلىق ھېسسىياتىنى نا-ھايىتى دادىل ھالدا مۇنداق ئىپادىلىگەن.

قەلەمنى ھەر مۇقامغا يورغىلاتتىم، مەيلىگە قويماي،
تېرىقنى «تاغ» قىلىپ يازدىم، غۇلاچنى «بىر ئىلىك» قىلدىم.
تېخى «ئايغىر غۇنانلاپتۇ، ـــ دېدىم، ـــ قۇملار چېچەكلەپتۇ ...»
دېمەك ئىلھامنى يالغانىنىڭ چىراغىغا پىلىك قىلدىم.
يېشىم ئەللىكتىن ئاشقاندا، دېدىم: بەس! ھەقنى سۆزلەيمەن،
ئۆزۈمنى زاتى مەنسۇردەك كۆلاھۇ ـ جەندىلىك قىلدىم.
بىلىكلار ئۈشبۇ يازمامدىن مېنىڭ ھالىمنى ئوغلانلار،
كېتەرمەن بىئەجەل، مەيلى، ئاۋامنى خەندەلىك قىلدىم! ...

دېمەك، بىزنىڭ 20 ـ ئەسىر ئەدەبىيات تارىخىمىزدا ھەقىقەت ئۈستىدە قايتا ئويلىنىش، رېئاللىقنى يېڭىباشتىن تونۇش ئارقىلىق ھەق ـ ناھەقنى ئېنىق ئاڭقىرغان، شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقەت قارىشىدىكى بۇ خىل روشەن ئۆزگىرىشنى مەردانە ھالدا قەغەز يۈزى-دە تەن ئالغان ئەدىبلىرىمىز مېنىڭ بىلىشىمچە يۇقىرىقى تۆت زات.

شەرقنىڭ مۇتەپەككۇرى كۈڭزى «يېشىم 60 قا يەتكەندە، باش-قىلارنىڭ سۆزىنىڭ ھەق ـ ناھەق ئىكەنلىكىنى شۇئان ئاڭقىرىۋالى-دىغان بولدۇم» دېگەنىكەن. بەلكىم 60 ياش ھەقىقەتنى تونۇش يېشى بولسا كېرەك. ياش 60 قا ئۇلاشماي تۇرۇپ ھەقىقەتنى تونۇغىلى، چوڭقۇر چۈشەنگىلى بولمايدۇ، دەپ كېسىپ ئېيتقىلىمۇ بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. چۈنكى، ھەقىقەتنى تونۇش مەسىلىسى ھە دېگەندىلا ياشقا باغلىق بولۇۋەرمەيدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ تەپەككۇر تارىخىدا ياش، قىران

يەردىكى روشەن سەۋەب شۇكى، ئۇلار ئۆزلىرىنى مەۋجۇت كىرىزىس-لىنىڭ ئالدىغا قويۇپ، ئۇنىڭغا دادىل يۈزلىنىپ ۋە ئۇنى چوڭقۇر چۈ-شىنىپ تەپەككۇر قىلغاچقا، ھەقىقەت ھېسابلىنىدىغان پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويالىغان. كىرىزىس ئېڭى يوق ئادەملىنىڭ ھەقىقەت بىلەن بولغان ئارىلىقى تولىمۇ يىراق بولىدۇ.

بىلىشىمىز كېرەككى، ساماۋى ھەقىقەتتىن تاشقىرى ھەرقانداق ھەقىقەت مۇتلەق بولمايدۇ. شۇڭا، ھەربىر شەخس، ھەربىر قوۋمنىڭ ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي كەچۈرمىشلىرىگە، ئىجتىمائىي ئەھۋالىغا يا-رىشا تۇرلۇك غايە ـ مەقسەتلىرى بولىدۇ. ئاشۇ غايە ـ مەقسەت ئۇلارنىڭ نەزىرىدىكى ھەقىقەت مەشئىلىگە تۇتاشقان بولىدۇ. بۇ ھە-قىقەت مەشئىلىنى ھەربىر كىشىنىڭ پەرق ئېتىش ئىقتىدارى، چۈشىنىش قابىلىيىتى ئوخشاش بولمايدۇ. بۇنىڭغا تۇتقان پوزىتسە-يەسىمۇ ھەر خىل بولىدۇ. ھەقىقەت مەشئىلىنى دەس كۆتۈرۈپ ئۆز قوۋمىنىڭ ھايات يولىغا نۇرانە شولا چۈشۈرۈپ ياشاش كويىدا كۆرەش قىلىدىغانلارمۇ بولىدۇ. ھەقىقەت مەشئىلىنى ئۆچۈرۈپ تاشلاش ھە-لەكچىلىكىدە بىر ئۆمۈر دولىغا ئەپكەش ئارتىپ ئىككى چېلەك يۇ-دىنى كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان ناكەسلەرمۇ بولىدۇ. ھەقىقەت نېمە، سەپ-سەتە نېمە؟ پەرۋايى پەلەك ھالدا بىر ئۆمۈر ئاشقازىنىنىڭ غېمىنى يەيدىغان، ئارىستوتېل ئېيتقاندەك، ياشاش ئۈچۈن ئەمەس، يېيىش ئۈچۈن ياشايدىغان ئەرزىمەس كىشىلەرمۇ بولىدۇ.

ئەگەر چىن مەنىسى بىلەن چۈشىنىدىغان بولسا، ئەدىبلەر ھەر-گىز ئادەتتىكى كىشىلەر ئەمەس. ئەگەر ئەدىبلەر ئەدىبلىكىنى مەس-ئۇلىيەت دەپ بىلمەي ئابرۇي ـ مەنپەئەت دەپ چۈشىنىدىغان بولسا، تۇپتىن خاتالاشقان بولىدۇ. ئۇنتۇماسلىق كېرەككى، مۇئەييەن دەۋر-دىكى ئەدىبلەر ئۆز مىللىتىنىڭ روھىيەت دۇنياسىنى ھەقىقەت مەشئىلىنىڭ نۇرانە شولىسى بىلەن يورۇتۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان بولىدۇ. ئۇلار خەلقنىڭ يادرولۇق مەنپەئىتىنى ۋە تۇپ قىم-مەت قارىشىنى چۈشەنگەن، نۆۋەتتىكى مىللىي ئېھتىياجنى ئۆزىنىڭ

كۆتۈرۈپ مىللىي ئويغىنىش ھەرىكىتىنى شەكىللەندۈرگەن مۇتە-
پەككۇر ئىسلاھاتچى ئابدۇقادىر داموللام 1910 - يىلى يازغان «نەسە-
ھەتى ئاممىا» ناملىق ئەسىرىدە «بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زاما-
نى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەزگۈرلۈك زامانىدۇر! جاھىللىق ۋە نادان-
لىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم - مەرىپەت دەۋرىدۇر. سۈسلۇق ۋە بىكار-
لىق ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر
ئىلىم ۋە مەرىپەت سايىسىدە ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا، سۇ
ئاستىدا بولسا خۇددى قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن ئۆزۈشمەكتە.
بىز تېخى غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقۇ ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى
ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق يوقىلىش ۋە ئۆلۈم
يولىدۇر! ھېلىھەم ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار» دەپ چۇقان سالغان. ئۇ-
زىنى «كۆكتە يۇلتۇزلار يانار، يەردە پەقەت شائىر يانار ...» دەپ
خاراكتېرلىگەن ئوت يۈرەك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ 1930 -
يىللىرىنىڭ بېشىدا يازغان بىر شېئىرىدا نادانلىقىمىز، بىپەرۋالى-
قىمىزغا قاتتىق ئېچىنىپ:

كېلىدۇ بىركۈن پۇشايمان قىلىسەن،
تەكتىگە گەپنىڭ شۇ چاغدا يېتىسەن.
«خەپ» دېسەڭ ئۇ چاغدا ئۇلگۈرمەي قالۇر،
شۇندا ئۇيغۇر سۆزىگە تەن بېرىسەن!

دەپ كېسىپ ئېيتقان. بىز ئابدۇقادىر داموللام بىلەن ئابدۇخالىق
ئۇيغۇرنىڭ بۇ خىتابلىرىدا ئەكس ئەتكەن تارىخىي ھەقىقەتكە گۇمان
بىلەن قارىيالايمىزمۇ؟ ئەقىل كۆزى روشەن بۇ ئىككى ئوت يۈرەك
ئەدىبنىڭ دانا ھۆكمى ئىجتىمائىي رېئاللىق ئۆز ئىچىگە ئالغان مۇ-
قەررەر يۈزلىنىشنى چوڭقۇر كۆزىتىش ۋە چۈشىنىش ئارقىلىق يە-
كۈنلىگەن لوگىكىلىق تەپەككۇر ئەمەسمۇ؟ ئۇلار نېمە ئۈچۈن
زاماناشلىرىغا قارىغاندا شۇنچە چوڭقۇر ھەم دانا ئويلىيالىغان؟ بۇ

«ھەقىقەت ھايانكەشلىرى» نى قوتقۇزۇش بەسى مۇشكۇل!

مەن نەزىرىنى ھەقىقەتكە تىككەن، ھەقىقەت ئۇستىدە ئىزدەنگەن، ھەقىقەتكە ئېتىقاد قىلىدىغان، مۇئەييەن ھەقىقەت قارىشىغا ئىگە، ھەقىقەتنى سۆيىدىغان، ھەقىقەتنى ئوخشىمىغان دەرىجىدە بولسىمۇ چۈشەنگەن، ئۇنى ئىپادىلەشكە ئۆزىنى ئاتىغان ئەدىبلەرنى دادىل پىكىرلىك ئەدىبلەر، چوڭقۇر پىكىرلىك ئەدىبلەر، دەپ ئىككى خىلغا ئايرىپ چۈشىنىپ باقتىم. دادىل پىكىرلىك ئەدىبلەر ھەقىقەتنى سۆزلەش جەھەتتىكى جەسۇرلۇقى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلبىنى سۆيۈندۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ تەپەككۇرى چوڭقۇر بولمىسىمۇ، پىكىرلىرىنىڭ دادىللىقى بىلەن ئەزىمەت ئەدىبلەردىن ھېسابلىنىدۇ. ئۇلاردا مۇتەپەككۇرلارغا خاس دانا پىكىر، چوڭقۇر بىلىم، ئىلمىي قاراش، مۇكەممەل ئىدىيە بولمىسىمۇ، خەلقنىڭ كۆڭلىدىكىنى دېيەلەيدىغان ئەزىمەتلەرگە خاس يارقىن خاسلىق بار. ئۇلار مۇستەقىل ئىدىيە، يېڭىچە چۈشەنچە، پىشقان قاراشلىرى بىلەن زامانداشلىرىنىڭ ئەقلىنى ئويغىتالمىسىمۇ، مەردانە چۈقان ـ سادالىرى بىلەن زامانداشلىرىنىڭ قەلبىنى ھاياجانلاندۇرۇپ ھېسسىياتىنى ئۇرغۇتالايدۇ. ھەقىقەتنى سۆيۈش، ھەقىقەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىش جەھەتتىكى پىداكارلىقى بىلەن ئۇلار گاھىدا كىشىنىڭ مەستلىكى كەلگۈدەك دەرىجىدە ئاجايىپ كۈچلۈك بولۇپ كېتىدۇ. گاھىدا كىشىنىڭ ئىچى ئاغرىغۇدەك دەرىجىدە ئاجىز ئورۇنغا چۈشۈپ قالىدۇ. ئەمما، ھەرگىز شەرمەندە ئورۇنغا چۈشۈپ قالمايدۇ.

بىر قوۋمنىڭ يادروسىنى تەشكىل قىلغۇچى مۇنەۋۋەر زىيالىيلار توپىغا ھاياتىي كۈچ بېغىشلايدىغان ئېنېرگىيەنى دانا پىكىرلىك، چوڭقۇر بىلىملىك، مۇستەقىل ئىدىيەگە ئىگە مۇتەپەككۇر ئەدىبلەر يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. بۇ خىل ئەدىبلەر ناھايىتى سانالقىلىق بولىدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ تەسىرى بەكمۇ چوڭقۇر ھەم ئۇزاق بولىدۇ. ئۇلارنىڭ پىكىر، ئىدىيەلىرىنى بىر قوۋمنىڭ ئۆگە ـ ئۆگىلىرىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بىز يۇسۇف خاس ھاجىپنىڭ ئۆلمەس ئەسىرى «قۇتاد-

مەقسەت ـ مۇددىئاسىغا ئايلاندۇرغان، ئۆز مەسئۇلىيىتىنى ئېنىق تونۇغان، بۇ خىل مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىشتىن ھەرگىز باش تارتماي‌دىغان بولۇشى كېرەك. ھەربىر دەۋرنىڭ، ھەربىر جەمئىيەتنىڭ ئۆزىگە خاس خاراكتېرى بولىدۇ. ئەدىبلەر دەۋرنىڭ ماھىيىتىنى ئېنىق تونۇشى، جەمئىيەتنىڭ تومۇرىنى ماھىرلىق بىلەن تۇتۇشى لازىم. ئەدىبلەردە دەۋرنىڭ ماھىيىتىنى ئېنىق تونۇيدىغان ئۆتكۈر دىت، جەمئىيەتنىڭ تومۇرىنى تۇتۇش جەھەتتىكى ئالاھىدە سەزگۈر لۈك بولمايدىكەن، ئۆز قوۋمىنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىكى دەۋەتنى ھەرگىز ھېس قىلالمايدۇ. ئانا خەلقىنىڭ قەلبىدىكى بىلىنەر ـ بىلىنمەس پىچىرلاشلىرىنى ئاڭلاشقا قادىر بولالمىغان ئەدىب، ئۆزىنىڭ ياشاش مەقسىتىنى مەڭگۈ قىممەتكە ئىگە قىلالمايدۇ. ئۇنداق ئەدىب ئەرزىمەس كويلاردا سوكۇلداپ، سورۇن ـ سەھنە‌لەردە كاپىلداپ، تون كىيىش ھەلەكچىلىكىدە قۇرۇق شۆھرەت غېرىبى بولۇپ ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىلەرنىمۇ ئالداپ ئۆتۈۋېرىدۇ. ئاخىرقى ھېسابتا تارىخ تەرىپىدىن سۈپۈرۈپ تاشلىنىدىغان ئەخلەت ئەدىبلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالىدۇ، خالاس!

ھەقىقىي ئەدىب ھەقىقەتكە ئېتىقاد قىلىش، ھەقىقەتنى ئىز‌دەش، ھەقىقەتنى سۆيۈش جەھەتتە ئاۋانگارتلىق روھقا ئىگە بولىدۇ. ئالاھىدە ئىجتىمائىي، تارىخىي شارائىتتا ياشاپ تۇرۇپمۇ، ھەقىقەت ئىزدەش جاسارىتى يوق ئەدىب كىتابخانلارنى بەكلا ئۈمىدسىزلەندۈرىدۇ. مەن بۇنداق ئەدىبلەرنى «ئەخلەت ئەدىبلەر» دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق دەپ قارايمەن. ھەقىقەتنى سەپسەتە بىلەن بىر تەكشىگە باش قويغۇزۇش مەقسىتىدە نىكاھ ئوقۇپ يۈرگەن ئەدىبلەرنى بولسا، «ئەخمەق ئەدىبلەر» دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق دەپ قارايمەن. ئەلۋەتتە، بۇ ئىككى خىل ئەدىب مېنىڭ نەزىرىمدە ھەقىقەتنى خالىغان باھادا سېتىپ خەجلەپ ئادەتلىنىپ كەتكەن «ھايانكەش» ئەدىبلەردىن ئەۋزەلرەك. چۈنكى، ئۇ ئىككى خىل ئەدىب كۆنلەرنىڭ بىرىدە ھەقىقەت ئالدىدا تىز پۈكۈپ پۇشايمان ياشلىرىنى تۆكۈشى ئېھتىمال. ئەمما،

لەرنىڭ يېزىقچىلىق ماھارىتى بولسىمۇ، مۇتەپەككۇرلۇق سالاھىيە-
تى ھازىرلانمىغاچقا «سۆز ۋادىسىدا ئېزىقىپ يۈرگۈچىلەر» قاتارىدا
كولدۇرلاپ يۈرۈۋېرىدۇ. يەنە بىر قىسىم ئەدىبلەرنىڭ مۇئەييەن بە-
لىم قۇرۇلمىسى بولسىمۇ، بىلىش مەقسىتى ئايدىڭ بولمىغاچقا، يە-
نى كىم ئۈچۈن يېزىش، نېمە ئۈچۈن يېزىش چۈشەنچىسى ئايدىڭ
بولمىغاچقا، ھەر مۇقامغا يورغىلاپ، ئاخىرقى ھېسابتا مەغلۇبىيەت-
چىگە ئايلىنىدۇ. شۇڭا، بىر كىشىدە بىلىم ۋە ماھارەتنىڭ بولۇشى
ئۇنىڭ ھەقىقەتنى تونۇغانلىقىغا باراۋەر، دەپ چۈشىنىشكە ھەرگىز
بولمايدۇ.

2010 - يىلى 8 - ئايدا يېزىلدى

غۇبىلىك» نىڭ قىممىتىنى ئارىدىن 1000 يىللار ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە ئىچ - ئىچىمىزدىن قايىل بولغان ھالدا تەن ئالماقتىمىز. ئۇ - نىڭ قەۋەت - قەۋەتلىرىگە سىڭگەن تەپەككۇر دۇردانىلىرى بىلەن ئىدىيە ئۇچقۇنلىرى كۆز ئالدىمىزدا بىر مۇكەممەل ئىدىئال جەمئى - يەتنىڭ مودىلىنى نامايان قىلماقتا. ھەقىقەتەنمۇ بىر مۇتەپەككۇر ئەدىب بىر مىللەتنىڭ تارىخىدا پارلاق مايا كتەك يېنىپ، مىللەت ئەزالىرىنى كېلەچەكتە دۇچ كېلىدىغان ئاپەتلەردىن ئاگاھلاندۇرۇپ، ئۇلار تىرىشسا ئېرىشەلەيدىغان ئامەتلەردىن بېشارەت بېرەلەيدۇ. ئۇلار بۇ خىل رولى ۋە سالاھىيىتى بىلەن مىللەتنىڭ مەنىۋى داھىيلىرىغا ئايلىنىدۇ.

مېنىڭچە، دادىل پىكىرلىك ئەزىمەت ئەدىبلەر بىلەن چوڭقۇر پىكىرلىك مۇتەپەككۇر ئەدىبلەرنىڭ كۈنلەرنىڭ بىرىدە پۈشايمانلىق ھېسسىياتتا ئۆكۈنۈپ ئەسەر يېزىشى كەم كۆرۈلسە كېرەك. سەۋەبى، ئۇلارنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى يىراق - يىراقلاردا چاقناۋاتقان ھەقىقەت يۇلتۇزلىرىغا ئاداشماي تىكىلگەن، ئۇلارنىڭ بارماقلىرى ھەقىقەت مەشئىلىنىڭ دەستىسىنى باشتىن - ئاخىر بوشاشماي مەھكەم تۇتقان بولىدۇ. ئادەتتە بىز ھەقىقەتنى تونۇش باشقا مەسىلە، بىلىم سە - ۋىيەسى بىلەن تەپەككۇر قابىلىيىتى باشقا مەسىلە، دەپ چۈشىنىمىز. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەدىبلىرىمىز نېمە ئۈچۈن پۈشايمان قىلىدۇ، دېگەن مەسىلىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىشكە ئازراق يې - قىنلاشقىلى بولىدۇ، دەپ قارايمەن. ئادەتتە، بىلىم قۇرۇلمىسى مۇ - كەممەل، ئەمما ھەقىقەت ھەققىدىكى تونۇشى مۇجمەل ئالىم - ئە - دىبلەر ھەممىلا دەۋردە، ھەممىلا جايدا ئۈچرايدۇ. بىز ماقالىمىزنىڭ باش تېما ئېھتىياجىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، ئەدىبلەرنىڭ بىلىم - ماھارىتى بىلەن ھەقىقەتنى بىلىشى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە نەزەر سالساقمۇ، مۇئەييەن بىلىم - ماھارەت ھازىرلىغان، ئەمما ھە - قىقەتتىن يىراق ئەدىبلەرنى خېلى كۆپ كۆرىمىز. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، يېزىقچىلىق ئالدى بىلەن بىر خىل ماھارەت. نۇرغۇن ئەدىب -

ھەربىرىتلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن سەمىمىيلىك ۋە چوڭقۇر ئازاب تۆكۈلۈپ تۇراتتى. بۇ كۆزلەر گويا سىز ئۇچۇن ئېغىر ئۇھسىنىۋاتقاندەك، سىز ئۇچۇن ئەپسۇسلىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئەمما، شائىرنىڭ بۇ ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن چىقىۋاتقان قەيسەر نۇرنى ھەممىلا كىشى كۆرەلمەيتتى. ئۇ خەلقىگە ئاجايىپ بىر ئۇلۇغۋار رەۋىشتە مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۇچۇن بارلىقىنى قۇربان قىلىشقا رازى ئىدى.

شائىر ياشىغان دەۋر جۇڭگو ۋە دۇنيا ۋەزىيىتىدە كەسكىن ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتقان دەۋر ئىدى. ئۇ ۋەتەن ئاسمىنىنى جاھالەت بۇلۇتلىرى باسقان، خەلق نادانلىق، نامراتلىق، قالاقلىق، ھوقۇقسىزلىق، مەدەنىيەتسىزلىك پاتقىقىدا ئىڭراۋاتقان كۈلپەتلىك يىللاردا ياشىدى. ۋەتىنىنى، خەلقىنى چەكسىز قىزغىنلىق بىلەن سۆيىدىغان بۇ شائىر ئۇچۇن ئېيتقاندا، پۈتكۈل دۇنيانى يېڭىلىققا كۆچۈش، تەرەققىياتقا ئىنتىلىش، مىللىي گۈللىنىشنى ئەملگە ئاشۇرۇش چۇقان ـ ساداسىرى قاپلىغاندا، بارچە ئەللەر ئۆزلىرىنىڭ كىيىمچىكى ئۈستىدە تەخىرسىزلىك بىلەن ئىزدىنىۋاتقان ئەھۋالدا، ئاسىيانىڭ مەركىزىدىكى بۇ قەدىمىي خەلقنىڭ ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز ھالدا غەپلەت ئۇيقۇسىدا خورۇلداپ ئۇخلىشى شائىرنىڭ قەلبىنى ئازابتىن ئۆرتىدى، ئۇنى ئېچ ـ ئىچىدىن پۈچىلىدى ۋە ئۆكۈندۈردى. شائىر چوڭقۇر كۆزىتىش ۋە سېلىشتۇرۇش، توختاۋسىز تەپەككۇر قىلىش ئارقىلىق ئاخىر ئۆزىنى بارلىق نادانلىق، زەئىپلىك، ئىتائەتمەنلىكنىڭ قارشى تەرىپىدىكى يېگانە ئادەمگە ئايلاندۇردى. ئىدىيەسى كەسكىن، خاراكتېرى كۈچلۈك، ئىرادىسى مۇستەھكەم، ئۇلۇغۋار ئارزۇغا ئىگە بۇ ئەزىمەت شائىر ئەينى دەۋردىكى بارلىق چىرىگەن گەۋدىلەر ئارىسىدىن بىراقلا قەد كۆتۈرۈپ چىقىپ، بار ئاۋازى ۋە زەردىسى بىلەن ھالاكەت ئۇيقۇسىدا ياتقان قېرىنداشلىرىغا قاراپ «ئويغان!» دەپ خىتاب قىلدى.

نادان خەلق ئۆز شائىرىنىڭ روھىي ئۆزگىرىشىدىكى ئۇلۇغلۇقنى

شائىر ۋە يۇلتۇز

ــ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋاپاتىنىڭ 70 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن

«ئوت يۇرتى» تۇرپاندا يازغان تومۇز ئايلىرىدا كۈندۈزى پىشقان ئىسسىقنىڭ دەستىدىن يەر ــ جاھان چىدىغۇسىز ئىسسىپ، ھاۋا تولىمۇ تىنچىق بولىدۇ. جاننى قاقشىتىدىغان بۇنداق كۈندۈزدە چىپ ــ چىپ تەرلەپ توختىمايۋاتقان كىشىلەر ئۆزىنى قويىدىغان جاي تاپالماي، ئىلاجسىز ساپ، سالقىن ھاۋالىق كېچىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتىدۇ. كەچ كىرىشى بىلەن تەڭ كىشىلەر يوتقان ــ كۆرپىلىرىنى قولتۇقلىشىپ ئۆز ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ، سالقىن تاغ شامىلىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ يېتىشىدۇ. كېچە ئاسمىنى بەكمۇ ئوچۇق بولۇپ، ئالىقانچىلىكمۇ بۇلۇت كۆرۈنمەيدۇ. تۇن قاراڭغۇلۇقىدا تىنىمسىز چاراقلاپ تۇرغان ساناسىز يۇلتۇزلار گويا باش ئۈستىدىلا ئېسىلىپ تۇرغاندەك يېقىن كۆرۈنىدۇ. بارا ــ بارا تاغنىڭ سالقىن شامىلى ئېسىپ، كىشىلەر كېچىنىڭ راھەتبەخش ھاۋاسىدىن ئۆز يارەنلىرى بىلەن مۇڭداشقاچ ھوزۇر سۈرۈشكە باشلايدۇ.

1920 ــ يىللىرىنىڭ ئەنە شۇنداق ياز كېچىلىرىنىڭ بىرىدە قەلبى ئوت ــ ئاتەش بولۇپ يالقۇنلاۋاتقان بىر شائىر يۇلتۇزلۇق ئاسمان ئاستىدا چوڭقۇر خىياللارغا غەرق بولغان ھالدا ئۇلۇغ ــ كىچىك تىنىپ ياتاتتى. پۈتكۈل ئەتراپ تىمتاسلىققا چۆمگەن تۇن نىسپىدە شائىرنىڭ كۆزلىرى بىپايان يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا تىكىلىپ تۇرسىمۇ، ئەمما پىكىر ــ خىياللىرى خۇددى ئاقار يۇلتۇزدەك توختىماي

ئىدى. ھەرگىزمۇ ئەزمە شائىرلارنىڭ ئۇمىدسىزلىكى ئەمەس ئىدى! ئۇ بىر خىل پەلسەپىۋى مەنىدىكى ئازاب ئىدى، ئۇلۇغۋار بىر قەلب-نىڭ چاقنىشى ئىدى. شائىر ئاشۇ دەۋردىكى قەرىنداشلىرىغا سەلىشتۇرغاندا، بۇ جەھەتتە يېگانە ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ئۇ باشقىلار بىلەن ئورتاق تىل تاپالمىدى. ئۆزىنىڭ قەلبىدىكى ھەقىقەت يالقۇنىنىڭ ئۇچقۇنىنى باشقىلارنىڭ قەلبىگە تۇتاشتۇرۇشقا ئامالاج قالدى. رېئاللىقنى ئۆزگەرتىشنىڭ، كىشىلەرنىڭ ئېڭىنى ئويغىتىشنىڭ قىيىنلىقىدىن پەريات چەكتى. چىدىغۇسىز نادانلىقلىرىمىزدىن قاتتىق ئىچى پۇشتى، ئاقىۋەتنىڭ قىلچىمۇ خەيرلىك بولمايدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىپ چوڭقۇر ھەسرەت چەكتى. قىسقىسى، شائىرنىڭ بىپايان ئاسمان بوشلۇقىغا قاراپ يېتىپ ئىچ - ئىچىدىن غېرىبسىنىشى، مۇشۇنداق مول مەنىگە ئىگە غېرىبسىنىش ھېسسىياتى ئىدى. بۇنداق ئالاھىدە مەنىگە ئىگە غېرىبسىنىش دانىشمەنلەرگە خاس بولغان ئالاھىدە مەنىۋى سۇپەت ئىدى. بۇنداق ئۇلۇغۋار تەنھالىق تۇيغۇسىغا ئۆز غېمىنىڭلا كويىدا بولىدىغان، ھاياتنى كۆن چىقتى، كۆن پاتتى دەپلا ئۆتكۈزىدىغان، ئەتىدىن كەچكىچە ئادەتتىكى تۇر-مۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن شاپاشلاپ يۈرىدىغان كىشىلەرنىڭ ئېرى-شەلىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى! مۇشۇ مەنىدىن شائىر جۇشقۇن روھى، ھېچقانداق مىللىي ئېتىقادى ۋە ئىجتىمائىي قىزغىنلىقى يوق ئادەملەرگە ئىچ - ئىچىدىن نەپرەتلىنەتتى. ئۇنىڭ بارلىق شېئىرلىرىدىن شائىرنىڭ ئۆكۈنۈش ۋە ئازابلىنىش ھېسسىياتىنى ھەمدە چوڭقۇر تەپەككۇرىنى روشەن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

كۆزىنى غەپلەت پەردىسى توسۇۋالغان، ئەقلى زەئىپلەشكەن، روھىي سەزگۈرلۈكىنى يوقاتقان بىچارە خەلق، ئادەم قانداق ياشىشى كېرەك، بۇگۈنكى رېئاللىق نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ، جاھان نەدىن نەگە كېتىۋاتىدۇ، دوست كىم، دۇشمەن كىم؟ ... دېگەندەك نېگىزلىك ئوي - خىيالالاردىن تولىمۇ يىراق، مەۋجۇتلۇقىغا مۇناسىۋەتلىك ئەڭ مۇھىم مەسىلىلەردە پۈتۈنلەي نادان بولغاچقا، ئۆز شائىرىنىڭ

پەقەتلا ھېس قىلمىدى. ۋاھالەنكى، ئۇ بىر ئوت، شۇنداقلا چاراسلاپ ياز-غان بىر ئوت ئىدى! ئۇنىڭ يالقۇن-لۇق خىتابى گويا بوغدا چوققىسىدىن قويۇپ بېرىلگەن كۈچلۈك نۇر-دەك ئەينى يىللارنىڭ زۇلمەت باسقان ئاسمىنىنى يېرىپ ئۆتتى. ئەمما، تەپسە تەۋرىمەس دەرىجىدە بىخۇدلۇق-تىن، قەلبى كورلىشىپ كەتكەن نادان خەلقنىڭ بۇ نۇرنى تولۇق كۆ-رەلمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى! ھە-قىقەتنى چىن مەنىسى بىلەن تونۇغان شائىر ئىدىيەدە قېرىنداشلىرى ئىنتىلىپ باقمىغان بىر قىرغاقتا يېتىپ كەلگەنىدى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي قۇپقۇرۇق ئىدى! ئۇنىڭدىكى ھەقىقەت ئۇ-چۇن ئۆزىنى بېغىشلىغان قىزغىن ھېسسىيات ئىلاجسىز ئېچىنىش-لىق سۈكۈت ئىچىدە تىنچىپ قالدى. قاتتىق غېرىبسىنغان شائىر، بىپايان تۇن ئاسمىنىدا بىر - بىرىدىن نۇرانە ھالدا چاراقلاپ يېنىپ تۇرغان يورۇق يۇلتۇزلارغا تىكىلگىنىچە:

بار مەگەر شائىر غېرىب، يالغۇز ياتۇر كۆككە قاراپ،
كۆكتە يۇلتۇزلار يانار، يەردە پەقەت شائىر يانار ...

دەپ ئازابلىق ئۇھسىنىدى. بۇ خىل ئازابلىنىش ھېسسىياتى كاللىسى ئويغاق، ھەقىقەتنى چۈشەنگەن، ۋەتەن، خەلق غېمىدە قەلبى پۈ-چىلانغان، نادانلىققا، قالاقلىققا قاتتىق نەپرەتلىنىدىغان، تەرەققىياتقا، ھەقىقىي ئىنسانىي مەنىدىكى يېڭى ھاياتقا چەكسىز تەلپۈنىدىغان ئالىيجاناب روھقا ئىگە كىشىگىلا خاس ئالىي ئازاب تۈيغۇسى

قىلىۋالدى. «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر» دېگەن ئىسىم ئۇلار ئېغىزىدىن چۈشۈرۈشمەيدىغان ئەڭ گۈزەل ئىسىم بولۇپ قالدى. خەلق ئۇچۇن ياشىغان، ئەركىنلىك ئۇچۇن چۈقان سالغان، نادانلىقتىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن پەريات كۆتۈرگەن ئادەمنىڭ گېپى چىقسا ئالدى بىلەن ئۇلار-نىڭ كۆز ئالدىغا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ سىيماسى كېلىدىغان بولـ-دى. ۋەتەن دەۋىتىگە سەزگۈرلۈك بىلەن قۇلاق سالىدىغان، قىزغىن ھېسسىياتقا، يۈكسەك ئارزۇغا ئىگە بۇ ياشلار ئادەتتە باشقا نۇرغۇن مەسىلىلەردە گەپ تالىشىپ قالسىمۇ، بىراق ئۇلارنىڭ زۇلمەت ئاسـ-مىنىدا چاقنىغان شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا بولغان ھۆرمىتى بىردەك ئىدى.

مانا بۇگۈن شائىرنىڭ ۋاپات بولغىنىغا توپتوغرا 70 يىل بولدى. شۇ تاپتا پۈتكۈل ئۇرۇمچى شەھىرى ئېغىر ئۈيقۇ قوينىغا كىرىپ كەتتى. مەن ئۇستەل چىرىغى ئالدىدا مۈكچىيىپ ئولتۇرۇپ شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن غايىۋانە سۆزلەشمەكتىمەن. ئادەتتە، قەدـ-ئىيلىكىم بوشىشىپ، دېلىغۇللۇقۇم كۈچىيىپ قالغان چاغلاردا، ھا-ياتتىكى چاكىنىلىقلار بىلەن ئېلىشىپ چارچىغان ۋاقتىمدا، ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇسام ماڭا جاسارەت ۋە كۈرەش خۇشاللىقى ئاتا قىلىدۇ. قىسقىسى، شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەلبىمدىكى مەڭگۈ-لۈك يورۇق يۇلتۇز!

2003 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، تۇن كېچىدە يېزىلدى

شەئىرلىرىدىكى يالقۇنلۇق دەۋەتلەرگە قىلچە قۇلاق سالمىدى.

ئەمما، سىياسىي قارا نىيەت جاللات شېكى شىسەي ۋەتەن ئاسمىنىدا چاراقلاپ چاقنىغان بۇ يورۇق يۇلتۇزنىڭ ئۆتكۇر نۇرىنى بايقۇالدى. ئۇ شائىر تاراتقان بۇ نۇرنىڭ ھامىنى مىليونلىغان بىخۇد قەلبلەرگە بۆسۈپ كىرىدىغان ھاياتىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىپ، زەھەرلىك قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ 1933 - يىلى 3 - ئاينىڭ 13 - كۈن 32 ياشلىق بۇ ئوت يۈرەك شائىرنى ياۋۇزلۇق بىلەن كېچىكتۈرمەي چېپىپ ئۆلتۈردى.

ئاشۇ پەيتتە، شائىرنىڭ ئادەتتە قەھرىنداشلىرىغا ئاق كۆڭۈللۈك يېغىپ تۇرىدىغان قوي كۆزلىرىدىن دۈشمەنلەرگە بولغان غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى. ئاغزىدىن يۈرەكنى لەرزىگە سالغۇچى مەردانە شوئارلار ياڭرىدى.

پەقەت بىرلا خىل ئۆلۈم، مەڭگۈ ھالاك بولغانلىقنى ئىپادىلىمەيدۇ. ئۇ بولسىمۇ، توزۇپ كەتكەن گۈل، ساقىپ كەتكەن يۇلتۇز، پىشقان مېۋە، بىخ سۈرگەن ئۇرۇق، يەرگە تۆكۈلگەن يوپۇرماق، سۇنۇپ كەتكەن شەمشەر ...

نادان خەلق جاللات شېكى شىسەينىڭ قانلىق قىلىچى ئاستىدا جان بەرگەن بۇ سالماق ھەم چوڭقۇر پىكىرلىك ياش شائىرنى ھەيران بولغان ھالدا بايقاشتى! شائىر تاراتقان نۇر ئۇلارنىڭ قەلب ئاسمىنىنى ئاستا - ئاستا يورۇتۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىكى كۈچلۈك ئىسيانكارلىق روھ، يىراقنى كۆزەر نەزەر ۋە چاقىرىق كۈچىگە باي پىكىرلەر ئۇلارنىڭ ئۆلۈك سۈدەك جىمجىت قەلبىدە يېڭىنىڭ تەۋرىنىش پەيدا قىلىشقا باشلىدى. نەچچە يۈز يىللار مابەينىدە قاداقلىشىپ كەتكەن بۇ قەلبلەرنى لەرزىگە سېلىش ئۇنچە ئاسان ئەمەس ئىدى، ئەلۋەتتە!

20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىغا كەلگەندە، بۇ نۇرانە يۇلتۇز ئۆزىنى ئىزدەش سەپىرىگە ئاتلانغان، ئۆزلۈك تۇيغۇسى ئويغانغان بىر ئەۋلاد ياشلارنىڭ قەلبىدە چاراقلاپ يېنىپ، ئۇلارنى ئۆزىگە مەپتۇن

دۇق. قۇلاقلىرىمىزغا تونۇش بولغان بۇ مۇقەددەس ئاۋاز بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىزنى هاياجان ئىلكىدە تىترەتتى؛ تومۇرلىرىمىزدىكى ئۇيۇ- غان، سوۋۇغان قانلىرىمىزنى قىزىتىپ جۇشقۇن دولقۇن ياسىدى.

بىز، ئۇلۇغ بوۋىمىز ئوغۇزخانىنىڭ ئاپپاق ئارغىماق ئۇستىدە غا- لىبلارچە ئولتۇرۇپ جاكارلىغان ئۇلۇغ پەرمانىغا قۇلاق سالدۇق، ئۇ- نىڭ شىرەڭ هۆركىرەپ تۇرۇپ جاكارلىغان پەرمانى قۇلاق تۇۋۈ- مىزدە جارانغلاپ كەتتى:

مەن سىلەرگە بولدۇم خاقان،
ئېلىڭلار يا بىلەن قالقان.
تامغا بولسۇن بىزگە بۇيان ①،
كۆك بۆرە بولسۇن ئۇران ②.

بىز تۇران شاهى بۇيۇك بوۋىمىز ئالپ ئەرتۇڭانىڭ يۇزمىڭلىغان ئۇچلۇق قالپاقلىق چەۋەندازلارنى ئەگەشتۇرۇپ مەككار پارس پادە- شاهلىرىنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن قانلىق جەڭگاهتا تۇتۇشقاندا ئار- غىماق ئېتىنىڭ ئېچىنىشلىق كىشنىگەن ئاۋازىنى ئىشىتتۇق. يەر - كۆك ياش تۆكتى. پۈتكۈل تۇران ۋادىسى لەرزىگە كېلىپ ئۇچار قا- ناتلاردىن تارتىپ گۇل - گىياهلارغىچە ئەلەملىك پەرياد كۆتۈردى:

ئالىپ ئەرتۇڭا ئۆلدىمۇ؟
ۋاپاسىز دۇنيا قالدىمۇ؟
پەلەك ئۆچىنى ئالدىمۇ؟
ئەمدى يۇرەك يىرتىلۇر.

بىز مۇقەددەس ئۆتۈكەن تېغىدا ئولتۇرۇپ جاهان سورىغان باها-

① بۇيان — غەلىبە، بەخت - سائادەت دېگەن مەنىدە.
② ئۇران — جەڭ شوئارى دېگەن مەنىدە.

تەۋپىق روھى ــ ئۆچمەس مەشئەل

20 ـ ئەسىردىكى ئەڭ ئاخىرقى مىنۇتلارنىڭ جىمجىت ئۇزىشى بىلەن ئالەمدىكى كۆپىنچە كىشىلەر 20 ـ ئەسىرنىڭ تارىخقا ئايلىنىپ كېتىشىگە گۇۋاھچى بولۇپ قېلىشتى. يېڭى بىر ئېرا، يېڭى بىر ئەسىرنىڭ ھەيۋەتلىك قوڭغۇرىقى داڭ ئۇرۇپ دۇنيانى لەرزىگە سالدى. ھەرقايسى ئەللەر، مىللەتلەر، قوۋملار ئۆزىنىڭ ئەسىرلىك نەتىجە ـ ئۇتۇقلىرى ۋە تەجرىبە ـ ساۋاقلىرى ھەققىدە ئويلىنىشقا ئۇلگۇردى. يېڭى بىر تاڭ، يېڭى باشلىنىش ئەسىرلەردىن بېرى تۇر-لۇق ـ تۇمەن قىسمەتلەرگە دۇچار بولۇپ كەلگەن بىزدەك قەدىمكى مەدەنىيەتلىك مىللەتكە قانداق تۇيغۇ بېغىشلىدى؟

21 ـ ئەسىرنىڭ قوڭغۇرىقى كىشىنى ھاياجانلىق ھېسلارغا چۆمدۇرىدىغان، ئەسلىتىش، ئويلاندۇرۇش ۋە ئويغىتىش كۈچىگە باي ياڭراق ساداسى بىلەن ھەربىر خەلقنى نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي كەچمىشلىرىنى ۋاراقلاشقا؛ دۇچ كەلگەن ھايات قىسمەتلىرىدىن ئىدراكىي يەكۈن چىقىرىشقا، يېڭىدىن دۇچ كەلگەن كىرىزىسلىرىغا چارە ـ ئامال ئىزدەشكە، كېلەچىكى ئۈستىدە ئەستايىدىل باش قا-تۇرۇشقا، نېمىگە ئەقىدە باغلاپ، نېمىگە ئىنتىلىپ ياشىشى كېرەك-لىكى ھەققىدە تەخىرسىز ئىزدىنىشكە ئۈندىدى.

شۇ قاتاردا بىزمۇ، تەپەككۇر قۇۋۋىتىمىزنىڭ ۋە بىلىش ئىق-تىدارىمىزنىڭ يېتىشچە ئەسلەشكە، ئويلاشقا ۋە ئىزدىنىشكە تە-رىشتۇق. ئۇزاق ـ ئۇزاقلاردىن ئۇزۇلۇپ ـ ئۇزۇلۇپ كېلىۋاتقان خىلمۇخىل ئاۋازلارنى ئاڭلىدۇق.

بىز ئانا تارىخىمىزنىڭ قاراڭغۇ جىلغىلىرىدىن ئاڭلانغان خاسىيەتلىك كۈك بۆرىنىڭ سوزۇپ ـ سوزۇپ ھۇۋلاشلىرىغا قۇلاق سالـ

تۈرك قەبىلىلىرى ۋە تۈركلەر ئىچىدە توققۇز ئوغۇزلاردەك باتۇر، ئۇلاردەك قۇدرەتلىك ھەم ئۇلاردەك مۇستەھكەم دۆلەت باشقۇرغانلار يوق» دەپ قايىللىق بىلەن تەسەننا ئوقۇغان. بۇ ئۇلۇغ خەلق ئاردىن 1000 يىللار ئۆتكەندە خۇددى ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەد ئىمىننىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئەھمەدشاھ قاراقاشىنىڭ مەشھۇر ساتىراسى «ئات ھەققىدە مۇخەممەس» تە تەسۋىرلەنگەن ئەبگار ئاتىنىڭ ھالىغا چۈشۈپ قالغانىدى. ھەقىقەتەنمۇ ئۇيغۇر خەلقى بۇ يىللاردا مانجۇ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ قوللاشتۇرغۇچى قەبىھ سىياسەت - قانۇنلىرى-نىڭ تۆمۈر پەنجىسىدە ۋە سوپى - ئىشانلارنىڭ نادانلاشتۇرغۇچى ئە-قىدە - تەشەببۇسلىرىنىڭ جاھالەت ئىسكەنجىسىدە غۇرۇر - ئې-تىخارىدىن ۋە ئىشەنچ - ئېتىقادىدىن ئايرىلىپ، زەئىپلىشىپ، ھۇ-رۇنلىشىپ، چۈشكۈنلىشىپ، بۇزۇقلىشىپ، ئىنسانىي ساپاسىدىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدىغان بىر توپ ئاڭقاۋ - ئازغۇن قوۋمغا ئايلە-نىپ قالغانىدى. ئاشۇ يىللاردا قەشقەرىيە تۈپرىقىغا قەدەم باسقان 23 ياشلىق قازاق ئالىمى چۇقان ۋەلىخانوف 1858 - يىلى ئۆز خاتىرە-سىگە مۇنداق يازغانىدى: «بۇ مىللەتنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان پۈت-مەس - تۈگىمەس قۇللۇق ئاسارىتى، زورلۇق - زومبۇلۇق ھەم ئادا-لەتسىزلىكلەر ئەنە شۇنداق بىر - بىرىگە ئىشەنمەسلىك، ھۇرۇن-لۇق، يالغانچىلىق، بۇزۇقلۇق دېگەندەك ئىللەتلەرنىڭ يامراپ كې-تىشىگە سەۋەبچى بولۇۋاتىدۇ. لېكىن بۇ مىللەتتە باشقا مىللەتلەرگە نىسبەتەن بولمىغان شۇنداق بىر سېھرىي كۈچ بارىكى، ئەگەر بۇ مىللەت باشقىچە بىر ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولالىغان بولسىدى، ئۆزلىرى بىلەن بىر دىندىكى باشقا مىللەتلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى.» چۇقان ۋەلىخانوف توغرا ئېيتقانە-دى. ئەلۋەتتە، «كىشىلەر زىيادە پەرۋىشكە، چېكىدىن ئاشقان رەھ-بەرلىككە ۋە قاتتىق نازارەتكە چۈشۈپ قالغان جايدا مۇقەررەر شۇنداق بىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ. بۇنداق كىشىلەر قۇتقۇزغىلى بولمايدىغان زەئىپلىككە گىرىپتار بولىدۇ» (ساموئېل سمايلىس).

دىر قاغانلىرىمىزنىڭ جەڭگىۋار قوشۇنلىرىنى باشلاپ سەددىچىننىڭ شىمالىدىكى بىپايان يايلاق ـ چۆللەردە شۆھرەتكارەك پەرۋاز قىلىپ، مەغرۇر تەلەپپۇزدا: «ئالدى تەرەپتە كۈن چىقىشقىچە، جەنۇبتا كۈن ئوتتۇرىسىغىچە، ئارقا تەرەپتە كۈن پېتىشقىچە (ۋە) شىمالدا تۈن ئوتتۇرىسىغىچە، بۇ چېگرالارنىڭ ئىچىدىكى پۈتكۈل خەلقلەرنىڭ ھەممىسى ماڭا قارايدۇ. بېشى بارلارنى باش ئەگكۈزدۇم، تىزى بارلار-نى تىز پۈكتۈردۈم، سەلتەنىتىمنىڭ سۈر ـ ھەيۋىسى تۆت ئەتراپىنى قاپلىدى» دېگەن غالىبانە ئاۋازىنى ئاڭلىدۇق.

بىز دانىشمەن سۇلتانىمىز سۈتۈق بۇغراخاننىڭ جۇشقۇنلۇق ئۇرغۇپ تۇرغان قىپقىزىل خاقانىيە بايرىقىنى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئاسمىنىدا ھەيۋەت بىلەن قانداق لەپىلدەتكەنلىكىنى كۆردۇق. قەشـ قەردە ياڭراپ، پۈتكۈل تارىم ۋادىسىنى قاپلىغان مۇڭلۇق ئەزان ئاۋا-زىنى ئاڭلىدۇق.

بىز لەنەتگەردى ئافاق خوجا 17 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى جۇڭغار قوشۇنلىرىنى سەئىدىيە سەلتەنىتى ئۈستىگە باشلاپ كەلگەندە، ئۇر-كۈپ چۆل ـ جەزىرىلەرگە قاچقان مەزلۇم خەلقنىڭ ئاچ ـ زارلىقتا قىلغان نالىسىنى ئاڭلىدۇق؛ يەركەندىكى ئالىي بىلىم يۇرتى، 360 ھۇجرىلىق ئالتۇنلۇق (رەشىدىيە) مەدرىسەسىنى قورشاپ ئۆز قولى بىلەن ئوت قويغاندا، مەدرىسە ئىچىگە پاناھلىنىۋالغان 2000 دىن ئوشۇق ئۇستاز ـ شاگىرتنىڭ چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان دەھشەتلىك ئوت دېڭىزى ئىچىدە قىلغان قارغىشلىرىنى ئاڭلىدۇق ...

بىز ئەنە شۇ قۇللۇق ئاسارىتى ۋە نادانلىق جاھالىتى تۇپەيلى باشلانغان كۆپ ئەسىرلىك تۈگمەس سورۇقچىلىقلاردا، تارىخنىڭ تۈگمەس تاسقاشلىرىدا قەدىمدە تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە ئاۋانگارت ھېسابلىنىدىغان بۇ مەدەنىيەتلىك مىللەتنىڭ پۈتۈنلەي ھالىدىن كېتىپ، تولىمۇ زەئىپ ۋە بىچارە ھالەتكە چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئەسلىدۇق. ئوتتۇرا ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر ئىسلام تارىخچىسى مەسئۇدى ئەجدادلىرىمىز توغرۇلۇق «دەۋرىمىزدە (943 ـ يىللىرى)

ئېتىقاد جەھەتتىكى ساپلىقنى ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئەنئە-نەۋى ئىزچىللىقنى يوقىتىپ جاھالەت دەشتىدە تېڭىرقاپ تۇرغان، قۇللۇق ۋە مەھكۇملۇق پىسخىكىسىغا ئەسىر بولۇپ خار ۋە زەبۇنلۇق كوچىسىدا ئۆمىلەپ يۈرگەن بۇ خەلقنى، ھە دېگەندىلا ئۇزۇلمەس مە-نەۋى رىشتىگە ئىگە قىلىپ ئۇيۇشتۇرۇش ۋە ئورتاق مىللىي ئارزۇ يولىنى بويلاپ مېڭىشقا يېتەكلەش ھەقىقەتەن مۇشكۇل ئىدى. شۇنداقتىمۇ تىرىشچانلىق ۋە قىزغىنلىق ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى. بۇ مەزلۇم خەلقنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش، ئۆزىنىڭ ئىنسا-نىي قەدىر - قىممىتىنى تېپىپ ياشاش، ئىشەنچ - ئېتىقادىنى مۇستەھكەملەش، ئىلىم - مەرىپەت مەشئەللىرىنى يېلىنجىتىپ نادانلىقنىڭ قارا قولىدىن قۇتۇلۇش يولىدىكى تارىخىي ئۇرۇنۇشلىرى دولقۇن ياسىدى. بۇ تارىخىي ئۇرۇنۇشلار مەيلى قانداق نەتىجىلەنگەن بولسۇن، خەلق بۇ جەريانىدا نېمىگە ئەقىدە باغلاپ، نېمىگە ئىنتىلىپ ياشاش كېرەكلىكىنى دەسلەپكى قەدەمدە تونۇپ يەتتى. نەتىجىدە، مىللىي ئۇزلۇك ئېڭىمىزدا زامانىنىڭ تەلىپىگە ماسلاشقۇدەك دەرد-جىدە بولمىسىمۇ، ھەر ھالدا ئىلگىرىكى يىللاردىكىگە سېلىشتۇر-غاندا كىشىنى ئۇمىدۋار قىلىدىغان ئويغىنىش دولقۇنلىرى شەكىل-لەندى. ئەنە شۇ مىللىي ئۇزلۇك ئېڭىمىزدا شەكىللەنگەن ئويغىنىش دولقۇنلىرىنىڭ ئەۋجىدە بىر ياڭراق سادا، يەنى تەۋپىق روھى — نادانلىقتىن، قالاقلىقتىن، بىخۇدلۇقتىن قۇتۇلۇش يولىدا بارلىقىنى بېغىشلاش، ئىلىم - مەرىپەت ئارقىلىق مىللەتنى گۈللەندۈرۈش روھى ئۆزگىچە سېھرىي قۇدرەت بىلەن نەرە تارتتى:

ئويغان خەلق، يۈرتۇڭنى سەن قۇتۇلدۇر،
مەكتەپ بىلەن چىراغ ياققىن، نۇر تولدۇر!
بىتسۇن ئەمدى، زۇلمەت دەۋرى — ئىستىبدات،
قارا كۈندىن، شۇم تەقدىردىن بول ئازاد!

تايىنىپ كەلگەن مۇقەددەس ئېتىقاد تۈزۈلۈشىنى قۇرت يەپ كاۋاك قىلىپ قويغان، نۇر چېچىپ كەلگەن مەرىپەت مەشئەللىرىنى بوران سوقۇپ خىرە قىلىپ قويغان بۇ خەلقنىڭ نادان قىز - ئوغۇل-لىرى بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرىكى، كونا ئەسىردىن يېڭى ئەسىر-گە ئاتلاشنىڭ خاسىيىتىنى قىلچە ھېس قىلالمىغان، ئەسىر ئالمە-شىش پەيتىدە ياڭىرغان قوڭغۇراق ساداسىنى ئازراقمۇ ئاڭلىيالمىغا-نىدى. ئەينى چاغدا كۆتۈرۈلگەن يېڭى ئەسىر قۇياشىنىڭ تۇنجى ئال-تۇن نۇرىغا سۆيۈنۈش ئىلكىدە چۆمەلمىگەنىدى.

دېمەك، 19 - ئەسىردىن 20 - ئەسىرگە جاھاندىن بىخەۋەر ھالدا، قۇللۇق كىشەنلىرىنى شاراقشىتىپ، نادانلىق جەندىلىرىنى سۆرىشىپ كىرىپ كەلگەن ئۇيغۇر خەلقى، ئىنسانىيەت ئالىمىدە يۈز بېرىۋاتقان ئىمپېرىيە ئۇرۇشلىرىدىن، ئازادلىق ھەرىكەتلىرىدىن، ئىلىم - مەرىپەت يېڭىلىقلىرىدىن تامامەن خەۋەرسىز ئىدى.

زۇلمەت قۇيۇنلىرى چۆرگىلەپ تىنمىغان بۇ قەدىمكى تۈپراق، غەپلەت ئۇيقۇسىغا غەرق بولۇپ كەتكەن بۇ قەدىمكى خەلق يېڭى تا-رىخ يارىتالايدىغان شىر يۈرەك ئەزىمەتلىرىنىڭ ۋە يېڭى دولقۇن قوزغىيالايدىغان ئوت يۈرەك ئوغلانلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۆز-لىرىنى بۇ كۈلپەتلىك تەقدىردىن قۇتۇلدۇرۇشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى.

20 - ئەسىرنىڭ بېشىدا ئاكا - ئۇكا مۇسابايېفلار ئاچقان يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەر، ئابدۇقادىر دامۇللام ئېلىپ كەلگەن جەدىدىزم تە-شەببۇسلىرى، قومۇل تاغلىرىدا يانغان ئىنقىلاب يالقۇنى، مۇھە-تىيلار ئوغۇللىرىنىڭ قىلىچىدا يالتىرىغان قۇياش نۇرى، ئابدۇخا-لىق ئۇيغۇر توۋلىغان ئويغىتىش چۇقانلىرى، مەمتىلى ئەپەندى قوزغىغان يېڭى ماۋارىپ ھەرىكىتى، قۇتلۇق شەۋقى چىقارغان گە-زىت - ژۇرناللار بۇ قەدىمكى تۈپراقنىڭ ئۇنتۇلغان شۆھرىتىنى تىكلەش، قەدىرىنى يوقاتقان بۇ قەدىمكى مىللەتنىڭ ئىنسانىي ئىز-زىتىنى تىكلەش يولىدىكى تارىخىي ئۇرۇنۇشلار ئىدى.

بولغان مەمتىلى ئەپەندى تۇغۇلغانغا توپتوغرا 100 يىل بولغانلىقىنى ئېسىمىزگە سالدى.

بىز، بارلىقىنى ئانا خەلقىگە بېغىشلىغان بۇ بۇيۇك ئوغلانىنىڭ 100 يىللىق تەۋەللۇتىنى قانداق خاتىرلەيمىز؟ ھېسسىياتلىق نەزم ـ قوشاقلارنى پۈتۈپ قويۇش، قەبرىسىنى زىيارەت قىلىپ، تۈپراق بېشىغا گۈلدەستىلەر قويۇش، خاتىرلەش سورۇنلىرىنى تەشكىللەپ ھایاجانلىق نۇتۇق ـ تەسىراتلارنى سۆزلەپ قويۇشتەك ئومۇملاشقان ئادەت بويىچە خاتىرلەيمىزمۇ ياكى ئەقىدە گۈلزارىدىن، تەپەككۇر گۈلشەنىدىن ھېكمەت گۈلدەستىلىرى راسلاپ ئۇنىڭ شەرىپىگە ئاتايمىزمۇ ياكى بولمىسا تەۋپىق روھىنىڭ ماھىيىتى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، ئۇنى ھایات پائالىيەتلىرىمىزدە ئىزچىللاشتۇرۇپ ياشايمىزمۇ؟ بۇ، ھەركىمنىڭ ئەقىدە ـ ئېتىقادىغا، ئەقىل ـ ئىقتىدارىغا ۋە غەيرەت ـ جاسارىتىگە باغلىق مەسىلە، ئەلۋەتتە.

مېنىڭچە، ئەڭ ئەۋزىلى: مىللىي روھىيەت تارىخىمىزدىكى قىممەتلىك ئەڭگۈشتەر ـــ تەۋپىق روھىنىڭ ماھىيىتى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، ئۇنى ھایات پائالىيەتلىرىمىزدە ئىزچىللاشتۇرۇپ ياشاش؛ خەلقىمىزنىڭ ئويۇن ـ تاماشا، كۈلكە ـ چاقچاق، نەغمە ـ ناۋا سورۇنلىرىغا غەرق بولۇپ، بىخۇدلارچە ياشىشىنىڭ زالالەتكە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇرۇش؛ زامانىنىڭ تەقەززاسىغا قۇلاق سېلىپ، ئىلىم ـ مەرىپەت ئىشلىرىنى ئەلا بىلىپ، نادانلىقتىن، ھۇرۇنلۇقتىن قول ئۈزۈشىگە تۇرتكە بولۇش؛ دۇچ كەلگەن خىلمۇخىل كىرىزىسلارغا ئاقىلانە يۇزلىنىپ، ئۆزىمىزنى تونۇپ ۋە ئۆزىمىزنى كۆچەيتىپ، رىقابەت سورۇنلىرىدا ئۆزىمىزنى نامايان قىلىپ، شان ـ شەرەپ قۇچۇپ ياشاشقا تۇرتكە بولۇش؛ ئەۋلادلارنى ھەرقانداق خىرىس ۋە توسالغۇلارغا تاقابىل تۇرالايدىغان، ئىززەت ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلالايدىغان قىلىش؛ ئۆزىنى ئۆزۈكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئۆزگە خەلقلەر بىلەن قولنى قولغا تۇتۇشۇپ، باراۋەر، ئىناق، بەختىيار، كۆڭۈللۈك تۇرمۇش بەرپا قىلالايدىغان قىلىش، دەۋر ۋە

20 ـ ئەسىر تارىخىمىز ـ دىكى ئۇلۇغ مائارىپچى، تالانتلىق تەشكىلاتچى، ئوت يۈرەك كومپوزىتور ۋە شائىر مەمتىلى ئەپەندى (تەۋپىق، 1901 ــ 1937) ئۆزىنىڭ قىسقا، ئەمما قىسمەتكە باي شانلىق ھاياتىدا ھەقىقي ما ـ ئارىپچىغا خاس پىداكار ئوبرازى، ئىنقىلابچىغا خاس جەڭگىۋار روھى، تەشكىلاتچىغا خاس پۇختا ھەربىكتى، جەڭچىگە خاس قەيسەر خاراكتېرى ۋە سەنئەتكارغا خاس مەغرۇر خىسلىتى بىلەن تىللاردا داستان قىلغۇدەك ئۇلۇغ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ، يالقۇنلۇق مەكتەپ ناخشا ـ مارشلىرىنى ئىجاد قىلىپ، ئۆز ئەقىدىسى يولىدا كۆيۈپ كۈل بولۇپ، روھىيەت تارىخىمىزدىكى قىممەتلىك ئەڭگۈشتەر ــ تەۋپىق روھىنى ياڭرىتىپ، مىللىي ئۆزلۈك ئېڭىمىزدا شەكىللەنگەن ئويغىنىش دولقۇنلىرىنىڭ ئەۋجىگە بىر ياڭراق ئۇن قاتتى؛ مەنۇدىيەت ئاسمىنىمىزغا بىر ئۆچمەس مەشئەل ياقتى. بۇ ئۇلۇغ روھ گويا ئۆچمەس مەشئەلگە ئوخشاش بىزنىڭ ئىزدىنىش يوللىرىمىزدا دائىم نۇر چېچىپ تۇرىدۇ. ئۇ بىر مۇقەددەس سادا سۈپىتىدە بىزنى نېمىگە ئەقىدە باغلاپ، نېمىگە ئىنتىلىپ ياشاش كېرەكلىكى ھەققىدە ھەردائىم ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرىدۇ ۋە ئۇمىدۋارلىق، پىداكارلىق بىلەن ياشاشقا ئىلھاملاندۇرىدۇ.

21 ـ ئەسىرنىڭ تۇنجى تاڭ قۇياشى ئۆزىنىڭ ئىلھامبەخش جىلۋىسى بىلەن خەلقىمىزنىڭ قەلب قەسىرىدىن ئورۇن ئالغان قىممەتلىك ئەڭگۈشتەر ــ تەۋپىق روھىنى ۋە بۇ روھنىڭ ياراتقۇچىسى

تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى بىزگە نېمىلەرنى ئېلىپ كەلدى

تۈركىيەنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى بىلەن ئىزچىل ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتى ئاپتونوم رايونىمىزدا 1980 ـ يىللارنىڭ بېشىدا باشلانغان دېيىشكە بولىدۇ. ئەينى چاغدا رېشات نۇرى گۈنتېكىن (1889 ـ 1956) نىڭ 33 يېشىدا، يەنى 1922 ـ يىلى ئېلان قىلغان مەشھۇر ئەسىرى «چالىقۇشى» داڭلىق تەرجىمان تۇرسۇنئاي ساقىم خانىمنىڭ ئىجتىھاتى بىلەن ئانا تىلىمىزغا تەرجىمە قىلىنىپ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، بىر ئەۋلاد ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالغانىدى. داغسىز مۇھەببەت تەلىپى كۈچلۈك، خاراكتېرى شوخ، قەيسەر، جاھىل، ساھىبجامال قىز پەرىدەنىڭ ئوبرازى 1980 ـ يىللاردىكى يېگىت ـ قىزلارنىڭ رومانتىك دۇنياسىدىكى يېگانە سىيما بولۇپ قالغان. لېرىكىلىق خۇسۇسىيىتى كۈچلۈك بۇ ئېسىل رومان ئۇلارنىڭ قولىدىن چۈشۈرمەي ئوقۇيدىغان كىتابى ئىدى. ئۇلار بۇ رومانىدىكى پەرىدە بىلەن كامراننىڭ ئەگرى ـ توقاي مۇھەببەت ھېكايىسىدىن تۈگىمەس زوق ئالاتتى. مۇھەببىتىگە داغ چۈشۈپ قالغانلىقى سەۋەبىدىن قېيىناپ، تۈگىمەس ئانىي تېپىش، تۇرلۇك سىقىلىشلار بىلەن تولغان ھەسرەت ـ نادامەتلىك ھاياتقا چىشىنى چىشلەپ چىداپ ياشاشقا مەجبۇر بولغان جاھىل قىز پەرىدە قىزلارنىڭ غۇرۇرىغا غۇرۇر قوشقانىدى. «چالىقۇشى» قىزغىنلىقىغا ئۇلىشىپلا، ساباھىدىن ئېلىنىڭ «جۇڭبلىق خانىم» ناملىق پوۋېستى، «يېتىم يۇسۇپ» نامىلىق رومانى، ياشار كامالنىڭ «مەمەت ئاۋاق» ناملىق رومانى، نەجافى جۇمالىنىڭ «سۇسىز ياز» ناملىق پوۋېستى، كەرىمە نادىرنىڭ «سا-

زامان يوكلىگەن مەسئۇلىيەتنى بەجانىدىل ئورۇنلىيالايدىغان قىلىش ...

ئەنە شۇ چاغدىلا بىز مەمتىلى ئەپەندىنى ھەقىقىي خاتىرىلىگەن بولىمىز. كەسكىن رىقابەت دولقۇنلىرىغا ئۆزىمىزنى بىمالال ئاتالايمىز ۋە كۆتمىگەن خىرىسلار ئالدىدا مۇستەھكەم، مەزمۇت پۇت دەسسەپ تۇرالايمىز.

تەۋپىق روھى ــ شەخسىيەتسىز روھ! ئۇ بەھرىمەن بولۇپ ياشاشنى ئەلا بىلىدىغان ئەمەس، بەلكى بېغىشلاپ ياشاشنى ئەلا بىلىدىغان روھ.

تەۋپىق روھى ــ كۆرەشچان روھ! ئۇ نادانلىق ۋە ياۋۇزلۇقنىڭ قارشى تۇرۇپ، ئەركىن، مەدەنىي، ھۆر ھاياتنى ئالىي نىشان قىلغان روھ.

تەۋپىق روھى ــ مەنسى مول، ئەھمىيەتلى زور ئەنگۈشتەر كەبى روھ.

تەۋپىق روھى ــ ئىلھامبەخش روھ! ئۇ جاسارەت ۋە پاراسەت بىلەن تولغان روھ.

تەۋپىق روھى ــ ئۆچمەس روھ! ئۇ مەشئەلگە ئوخشاش يورۇق سېپىپ، ئۈزۈكسىز لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرىدىغان روھ!

تەۋپىق روھى ــ مەڭگۈ ۋاقىتى ئۆتمەيدىغان يۈكسەك روھ! ئۇ مىللى ھاياتىمىزدىكى بىر تۇرلۇك قىممەت ئۆلچىمى.

2001 ـ يىلى يانۋاردا يېزىلدى

يەسى يېقىملىق مۇزىكا، گۈزەل تەبىئەت مەنزىرىسى، كونا قاراش بىلەن يېڭى ئىدىيەنىڭ توقۇنۇشى، پەردىنىڭ چاقناپ تۇرغان كۆز-لىرى، كامراننىڭ مۇڭلۇق بېقىشلىرى، كىرىستالدەك ساپ مۇھەب-بەت... كىشىلەرنى ئۇنتۇلماس تەسىراتلارغا مۇيەسسەر قىلدى. 1990 - يىللاردىكى يەنە بىر روشەن ھادىسە شۇ بولدىكى، ئۇ بولسىمۇ، تۇر-كىيە ناخشا - مۇزىكىلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇن - سىن با-زىرىدا ناھايىتى كەڭ تارقالدى. ھازىرقى زامان تۇركىيە ناخشا - مۇزىكىلىرىنىڭ كەڭ تارقىلىشى زامانىۋىلىشىش ئارزۇسىدا ئىزدە-نىۋاتقان ئۇيغۇر ناخشا - مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا كۈچ-لۈك تەسىر كۆرسەتتى. بولۇپمۇ MTV ئىشلەش ئۇسۇلى جەھەتتە ئوپېراتورلىرىمىز بىلەن رېژىسسورلىرىمىزنى يېڭى نەزەرگە ئىگە قىلدى. ناخشىچىلىرىمىزنىڭ سەھنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاققان قو-زۇقتەك قوزغالماي تۇرۇپ، بىردەم ئوڭ قولىنى، بىردەم سول قولە-نى، ئاخىرىدا ئىككى قولىنى تەڭ ھاۋاغا كۆتۈرۈپ قويۇپ ناخشىسە-نى تۈگىتىدىغان قاتمال ئادىتىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇلاردا سەھنىدە ئۆ-زىنى ئازادە قويۇۋېتىپ ناخشا ئېيتىدىغان ئەركىن ئۇسلۇبنىڭ يې-تىلىشىگە تۈرتكە بولدى.

21 - ئەسىرگە قەدەم قويغاندىن كېيىن، ئىقتىسادنىڭ گۈللە-نىشى، تېخنىكىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە تاراتقۇلارنىڭ قاپلاش كۈلىمە-نىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، تۈركىيەنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئە-سەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتى تېخىمۇ زورايدى. ئەدەبىي ئەسەرلەردىن دەسلەپتە «ئېچىنىش»، «تامغا» ناملىق رومانلار نەشر قىلىندى، ئۇزاق ئۆتمەي، نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن يازغۇچى ئورخان پامۇكنىڭ «مېنىڭ ئىسمىم قىزىل»، «يېڭى ھا-يات» ناملىق رومانلىرى، «ئۆمەر سەيفىتتىن ھېكايە - پوۋېستلىرى-دىن تاللانما» دېگەن كىتابلار نەشر قىلىنىپ ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى. بۇ يىللاردا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇن - سىن بازىرى تازا جانلىنىپ، غەرب ئەللىرىنىڭ، تۈركىيەنىڭ، ئۆزبېكىستانىنىڭ

مانيولى»، «ئۆكسۈش» ناملىق رومانلىرى، ئەزىز نەسىننىڭ ھەجۋىي ھېكايىلىرى، ئۆمەر سەيفىتتىننىڭ «ئاق لالە» قاتارلىق ھېكايىلىرى ۋە «پىرىمو تۇرك ئوغلى» ناملىق ئېسسل پوۋېستى ئارقا - ئارقىدىن ئانا تىلىمىزدا نەشر قىلىندى. بۇ ئەسەرلەر قاتمال ئىجادىيەت قارىشىدىن قۇتۇلۇپ، ئەدەبىياتنىڭ ئۆز قانۇنىيىتىنى چىقىش قىلىپ، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئىستىكى كۈچلۈك ياش قەلەمكەشلەرنىڭ ئىجادىيەت قارىشى ۋە يېزىقچىلىق ئۇسلۇبىغا زور تەسىر كۆرسەتتى. بۇ ئەسەرلەر ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەدەبىيات ھەققىدىكى تونۇشىنىڭ يېڭىلىنىشىغا، ئەدەبىي ئەسەرلەرگە قويىدىغان تەلىپىنىڭ يۇكسىلىشىگە تۈرتكە بولدى. 1990 - يىللاردا تۇر - كىيە ئەدەبىياتىنىڭ ئۇيغۇرلارغا تونۇشتۇرۇلۇشى 1980 - يىللاردىكىدەك نەتىجىلىك بولمىدى. رىشات نۇرى گۇنتېگىننىڭ «لەۋدىن قەلبكە» ناملىق رومانى بىلەن سۇئاد دەرۋىشنىڭ «ئەنقەرە مەھبۇسى» ناملىق رومانى نەشر قىلىنغاندىن باشقا، ئاز ساندا ھېكايە، شېئىر ۋە نەسرلەر تەرجىمە قىلىندى. ئەمما، تۈركىيەنىڭ ناخشا - مۇزىكىلىرى ئۇن - سىن بازىرىدا كۆپىيىشكە باشلىدى. بۇ يىللاردا تىلغا ئېلىشقا ئەرزىگۈدەك بىر ئالاھىدە يېڭىلىق شۇ بولدىكى، 1990 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا «چالمقۇشى» ناملىق رومان ئاساسىدا ئىشلەنگەن كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ كۆكنۇر ئۇن - سىن شىركىتىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ئانا تىلىمىزغا تەرجىمە قىلىنىپ، ئۇن - سىن بازىرى ئارقىلىق كۆرۈرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكەنلىكى بولدى. بۇ فىلىم ئارقىلىق پەردە بىلەن كامراننىڭ تەسىرلىك مۇھەببەت ھېكايىسى مېڭلىغان، مىليونلىغان كىشىلەر - نىڭ كۆز ئالدىدا تولىمۇ جانلىق نامايان قىلىندى. تالانتلىق ئاۋاز ئارتىسى ھاۋاخان ھېيىتنىڭ تەبىئىتى نازۇك ئەركە قىزلارنىڭ خاراكتېرىنى چاقنىتىۋېتىدىغان ئاۋازى پەردىدىن ئىبارەت ئۇنتۇلماس ئوبرازنى تېخىمۇ يارقىن تۇسكە كىرگۈزۈپ، كۆرۈرمەنلەرنى سەنئەتنىڭ سېھىرلىك دۇنياسىغا غەرق قىلدى. فىلىمدىكى مېلودىيە

ئىشنى قانداق قىلىش-
نى ئۆگىنىشكە ئىد-
تىلدى. بۇ فىلىمگە
ئەگىشىپ، ئارقىدىنلا
ئىراقتىكى ئامېرىكا
ئەسكەرلىرى پەيدا
قىلغان سۇلايمانىيە
ۋەقەسى ئارقا كۆرۈنۈش
قىلىنىپ ئىشلەنگەن
«كوردلار ۋادىسى.
ئىراق» ناملىق ئىككى
قىسىملىق كىنو فىلىمى، پولات ئەلەمدارنىڭ ئوبرازىنى دۇنيا جاما-
ئەتچىلىكىگە تونۇتۇۋەتتى. پولات ئەلەمدارنىڭ رولىنى ئالغان نجاتى
شاشماس مىليونلىغان مەستانىلىرى بار دۇنياۋى چولپانغا ئايلاندى.
ئۇنىڭدىن كېيىن «كوردلار ۋادىسى. پۇسۇ» («بۆرىلەر ماكانى . پىس-
تىرما») ناملىق كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى بىر تەرەپتىن
ئىشلىنىپ، بىر تەرەپتىن تارقىتىلىپ «كوردلار ۋادىسى» قىزغىن-
لىقىنى تېخىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈۋەتتى. ئىنتېرنېت تورىنى
ئاساس قىلغان زامانىۋى كۆپەيتىش، تارقىتىش ۋاستىلىرىنىڭ
قولايلىق بولۇشىدەك ئەۋزەللىك ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مىڭلىغان،
مىليونلىغان قىزىققۇچىلارنىڭ بۇ تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى بىمالال
كۆرۈشىگە ئىمكانىيەت ھازىرلاپ بەردى. تاماشىبىنلار «كوردلار
ۋادىسى» قىزغىنلىقىنىڭ تەسىرى بىلەن تۈركىيەدە ئۈزۈكسىز
ئىشلىنىپ قويۇلۇۋاتقان كۆپلىگەن تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىنى كۆ-
رۈشكە ئىنتىلدى. كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىنى ئىش-
لەش جەھەتتە ھەيران قالارلىق ئۇنۇم قازىنىۋاتقان تۈركىيەدىكى
ئوسمان سىناۋ ئىستۇدىيەسى، راجى شاشماس ئىستۇدىيەسى، ئاي
ئىستۇدىيەسى (ئاي ياپىم) قاتارلىق ئىستۇدىيەلەر بەس - بەستە

ھېكايە فىلىملىرى ئارقا - ئارقىدىن تەرجىمە قىلىنىپ بازارغا سې-
لىندى. كىنو - تېلېۋىزىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى خەلقئارا سە-
ۋىيەگە يەتكەن تۈركىيەنىڭ كىنو - تېلېۋىزىيە فىلىملىرى ھەر
خىل يوللار ئارقىلىق مەدەنىيەت بازارلىرىدا كۆپەيدى. دەل مۇشۇ
چاغدا، كۆرۈرمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ماس
ھالدا، تۈركىيەنىڭ دۇنياۋى تەسىر قوزغىغان كۆپ قىسىملىق تې-
لېۋىزىيە تىياتىرى «بۆرىلەر ماكانى» (كوردلار ۋادىسى) ئىنتېرنېت
توربىدا تارقىتىلىپ، كىشىلەر ئارىسىدا «كوردلار ۋادىسى» قىزغىن-
لىقىنى قوزغىۋەتتى. ۋەقەلىكى مۇرەككەپ ھەم جىددىي، زىددىيەت-
لىرى ئۆتكۈر ھەم كەسكىن، دىيالوگلىرى تەبىئىي ھەم مەنىلىك،
پېرسوناژلىرى خاسلىققا ئىگە، مەزمۇنىنىڭ چېتىلىش دائىرىسى
كەڭ بۇ فىلىم كىشىلەرنى ناھايىتى تېزلا ئۆزىگە مەپتۇن قىلىۋال-
دى. خاراكتېرى روشەن ھەم رەڭدار پېرسوناژلار كۆرۈرمەنلەرگە
پۈتمەس - تۈگىمەس زوق ئاتا قىلدى. بولۇپمۇ پولات ئەلەمدارنىڭ
قارىماققا سولغۇن كۆرۈنىدىغان، ئەمما ھوشيار، جەسۇر، چەبدەس،
كەسكىن، تەدبىرلىك، تەمكىن، قۇۋۇ خاراكتېرى، ۋەتەننى سۆيۈشتە-
كى قەتئىيلىكى ۋە ئۈزۈل - كېسىللىكى تاماشىبىنلارنى مەستانە
قىلدى. بۇ فىلىم قايسى ئىشنى ئاۋۋال قىلىش ھەم ئىشنى قانداق
قىلىش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى بىلەن كۆرۈرمەنلەرنىڭ ئاڭ -
چۈشەنچىسىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى. كۆرۈرمەنلەر بۇ فىلىم-
دىكى ھېكايىلەرنى بەس - بەستە سۆزلىشىدىغان، پولات ئەلەمدار،
سۇلايمان چاكىر، ماماتى، ئارسلان بەگ، مەھمەت قاراخانلى، لەززىيا،
ئىسكەندەر بۇيۇك، ئەلىف، ئابدۇلھەي قاتارلىق ئوبرازلار توغرۇلۇق
تەسىراتلىرىنى ئالماشتۇرۇشىدىغان بولدى. «كوردلار ۋادىسى» فې-
لىمى 97 قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ
ئۇ ھەقتىكى سۆز - سۆھبەتلىرىمۇ يىللاپ داۋام قىلدى. كىشىلەر
بۇ فىلىمدىكى جەسۇرلۇق، سالماقلىق ۋە پاراسەت ئامىلىنى ۋۇجۇ-
دىغا ئۆزلەشتۇرۇشكە تىرىشتى، قايسى ئىشنى ئاۋۋال قىلىشنى ۋە

لەمدە نەشر قىلىپ تارقىتىلدى. ئاپتونوم رايونىمىزنى قاپلىغان تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقىنىڭ شەكىللەنگەنلىكىگە بەش - ئالتە يىلچە ۋاقىت بولدى. نۆۋەتتە، بۇ خىل قىزغىنلىق ئۆزۈكسىز كۈچىيىپ بارماقتا.

«تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى» بىر تۈرلۈك مەدەنىيەت ھادىسىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن بىزنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشىمىز، تەتقىق قىلىشىمىز ۋە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشىمىزنى كۈتمەكتە. ئۇنداقتا، ئاپتونوم رايونىمىزدا، جۈملىدىن ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە شەكىللەنگەن «تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى» بىزگە نېمىلەرنى ئېلىپ كەلدى؟ شۇبھىسىزكى، ئوخشاش ئەسىر ئوخشاشمىغان كىشىلەرگە ئوخشاشمىغان تەسىر بەرگەندەك، تۈركىيە فىلىملىرى ئىجتىمائىي ئەھۋالىمىزغا ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكىمىزگە ماس ھالدا، بىزگە ئۆزگىچە تەسىرلەرنى ئېلىپ كەلدى. زوقلىنىش پىسخولوگىيەسى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، زوقلىنىش خاسلىقىغا ئىگە بولۇش بىلەن بىللە، يەنە مىللىيلىككە ئىگە بولىدۇ. مەن «تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى» نىڭ بىزگە ئېلىپ كەلگەن تەسىرىنى تۆۋەندىكى ئالتە جەھەتتىن ئىزاھلاپ چۈشەندۈرىمەن.

بىرىنچى، يېڭىچە زوق ئېلىپ كەلدى.

تۈركىيەنىڭ كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى بىزگە ئېلىپ كەلگەن يېڭىچە زوقنى «ئىللىقلىق» ۋە «ھەيرانلىق» دېگەن ئىككى سۆز بىلەن چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ. ئۇنداقتا، ئۇيغۇر تاماشىبىنلىرىدا ئىللىقلىق پەيدا قىلغان سەۋەب نېمە؟ ئايانكى، بۇ سەۋەبلەر تۈرمۇش شەكلى، ئەخلاق ئادەتلىرى، كىشى ئىسىملىرى، ئېتىقاد سىستېمىسى، ئۆرپ - ئادەت جەھەتتىكى ئوخشاشلىق قاتارلىق ئامىللار بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئېتىقاد سىستېمىسى جەھەتتىكى ئورتاقلىق ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى مۇئەييەن ئوخشاشلىق زوقلانغۇچىلار پىسخىكىسىدا تەبىئىي ھالدا ئىللىقلىق پەيدا قىلىدۇ. بۇ ھال تاماشىبىنلارنىڭ ئېستېتىك زوق دۇنياسىغا يېڭىچە تەسىر بە-

ئىشلىگەن فىلىملەر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇن ـ سىن بازىرىنى قاپلىدى. «غازاڭ پەسلى»، «چەكلەنگەن سۆيگۈ»، «ئەلىفنىڭ كۆز يېشى»، «ئاچچىق ھايات»، «ئەزەل»، «ئايرىلىش»، «قاچقۇن ئاشىقلار»، «قىزىم سەن نەدە؟»، «ئادانالىق رازۇلدىكىچى چاكىر»، «ئاشىق ۋە جازا»، «تۇركىيە تۇرمىسىدىن قېچىش»، «فاتمەگۈلدە نېمە گۇناھ»، «سىلا»، «ئىسمىنى فەرىخە قويدۇم»، «ئىستانبۇللۇق قەھرىمان چاكىر»، «قىساسكار ئاشىق» (تۇركچە نامى «كايبولان يىللار»، يەنى «يوقالغان يىللار»)، «ئەسىر شەھەر»، «گۇللەنگەن يۇز يىل»، «كوردلار ۋادىسى. تېررور»، «كوردلار ۋادىسى. پەلەستىن»، «ئاسىيلىق»، «ھىجران كېچىسى»، «ئاشۇنداق بىر زامان ئۆتكەنكى» (تۇركچە نامى «ئۆيلە بىر گېچەر زامانكى») قاتارلىق تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى كىشىلەر زور قىزغىنلىق بىلەن كۆرۈپ ھۆزۈرلانغان فىلىملەر بولۇپ قالدى. بۇ فىلىملەرنىڭ ئىچىدە «چەكلەنگەن سۆيگۈ» (تۇركچە نامى «ئىشقى مەمنۇ»)، «ئاچچىق ھايات»، «ئاسىيلىق»، «ئەزەل»، «ئەلىفنىڭ كۆز يېشى»، «مىڭبىر كېچە»، «قاچقۇن ئاشىقلار» (تۇركچە نامى «مەنەكشە بىلەن خېلىل»)، «ئاشىق ۋە جازا»، «ئادانالىق رازۇلدىكىچى چاكىر»، «قىساسكار ئاشىق» (تۇركچە نامى «كايبولان يىللار»، يەنى «يوقالغان يىللار») قاتارلىقلار ئۇن ـ سىن سوڭدىكىلىرىنىڭ ئۆيۈشتۇرۇشى بىلەن ئانا تىلىمىزغا تەرجىمە قىلىنىپ بازارغا سېلىندى. مانا مۇشۇنداق ئەسلىيسىنى ياكى تەرجىمىسىنى بىۋاستە ھالدا توردىن كۆرۈش ۋە ئۇن ـ سىن دۇكانلىرىدىن سېتىۋېلىپ كۆرۈش نەتىجىسىدە ئاپتونوم رايونىمىزدا «تۇركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى» رەسمىي يوسۇندا شەكىللەندى. جۈڭگو مىقياسىدىمۇ تۇركىيە فىلىملىرىگە بولغان قىزغىش دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى. مەسىلەن، كىنو «كوردلار ۋادىسى. پەلەستىن» دىن باشقا، مەشھۇر كىنو سەنئەتكارى سەمى قاپلان ئوغلىنىڭ «يۇسۇپ تىرىلوگىيەسى» ناملىق فىلىمىنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرى بولغان «تۇخۇم»، «سۇت»، «ھەسەل» نىڭ VCD پىلاستىنكىلىرى كەڭ كۆ-

«غازاك پەسلى» فىلىمىدىن بىر كۆرۈنۈش

لىق تېلېۋىزىيە تېياتىرلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ سۈژىتى تولىمۇ ئەگرى ـ توقاي بولغاچقا، كۆرۈرمەنلەرنى ھېلىدىن ـ ھېلىغا ھەيرانلىق تۇيغۇسىغا چۆمدۈرىدۇ. مەلۇمكى، ئەگرى ـ توقاي سۈژىت زوقلانغۇچىلارنى زوقلاندۇرۇپ، ھەر خىل تەسىراتلارغا مۇيەسسەر قىلىدىغان مۇھىم ئېستېتىكىلىق ئالاھىدىلىك. بەش ـ ئون يىلدىن بۇيان قويۇلۇپ كېلىۋاتقان كورېيە كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تېيا-تىرلىرىنىڭ سۈژىتىدىكى مەسلىق ۋە پېرسوناژلارنىڭ دېيا-لوگىدىكى ئەزمىلىك بىلەن سېلىشتۇرغاندا، تۈركىيە فىلىملىرى-نىڭ سۈژىت قۇرۇلمىسىدىكى ئۆزگىرىشچانلىق تولىمۇ روشەن ھەم رەڭدار. دېيالوگلار جانلىق ھەم كەيپىياتلىق. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاسا-سىي سۈژېتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ بارلىققا كەلگەن يانداش سۈژېتلار بۇ فىلىملەرنىڭ مەزمۇنىنى تېخىمۇ جەلپكارلىقىغا ئىگە قىلىدۇ. مەسىلەن، «قاچقۇن ئاشقلار»، «غازاك پەسلى» دېگەن فى-لىملەرنىڭ تېنىمسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان سۈژىتى فىلىمدىكى ئانچە چىن بولمىغان، تۇرمۇش ئاساسى ئاجىز ۋەقە ـ ھادىسىلەرنى

رىدۇ. مەلۇمكى، تۈركىيەنىڭ كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىر - لىرىدا كىشىگە ئىللىقلىق ھېس قىلدۇرىدىغان مەزمۇن ۋە كۆرۈ - نۈشلەر ناھايىتى كۆپ. مەسىلەن، «غازاڭ پەسلى» (تۈركچە نامى «ياپراق دۆكۈمى») دېگەن تېلېۋىزىيە تىياتىرى 170 نەچچە قىسىم - لىق فىلىم بولۇپ، بۇ فىلىم رېشات نۇرى گۈنتېگىنىنىڭ «ياپراق دۆكۈمى» ناملىق رومانى ئاساسىدا سېنارىيەلەشتۈرۈلۈپ ئىشلەن - گەن. ئەسلىي ئەسەردە تۈركىيەنىڭ 1950 - يىللاردىكى تۈرمۇشى تەسۋىرلەنگەن. سېنارىيەدە بولسا، ۋەقەلىك 2000 - يىللارنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. بۇ تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ سۈ - ژېتى ئىستانبۇلغا كۆچۈپ كەلگەن ئەلى رىزاتېكىن ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالىنى چۆرىدەپ قانات يايدۇرۇلغان، فىلىمدە، قوشنا - قولۇم، خىزمەتداش، تۇرمىداش، قۇدا - باجا، كېلىن - كۈيۈ ئوغۇللار ئو - تتۇرسىدىكى ئەگرى - توقاي، مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەر تەسۋىرلە - نىپ، بۇگۈنكى كىشىلەرنىڭ ئائىلە، نىكاھ، دوستلۇق، پۇل قارىشى تەبىئىي يوسۇندا ئىپادىلەپ بېرىلگەن. ئەنئەنىگە بولغان قىيىلماس - لىق بىلەن زامانىۋى تۇرمۇش شەكلىگە ماسلىشالماسلىق ئوتتۇرا - سىدىكى ئىدىيە توقۇنۇشلىرى جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئەسەر - دىكى پېرسوناژلار مۇناسىۋىتىدە ئىپادىلەنگەن سۆز - ئىبارىلەر، ھېسسىيات ماجىرالىرى كىشىگە گويا ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدىكى سۆز - ئىبارىلەر ۋە زىددىيەت - ماجىرالارنىڭ دەل ئۆزىدەك تۇيغۇ بېرىدۇ. بولۇپمۇ قېيىنئانا بىلەن كېلىن ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت - توقۇ - نۇش، تالاش - تارتىشلار سىز، بىز قەشقەر ياكى غۇلجىدا ئۇچراتقان مەلۇم بىر ئائىلىدىكى زىددىيەت - ماجىرالارنىڭ ئېكرانلاشتۇرۇلۇ - شىدەك تەسىرات بېرىدۇ. شۇڭا بىز، تۈركىيەنىڭ كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ئىچىدىكى كۆپلىگەن مەزمۇن، ۋەقە، پېر - سوناژ ۋە كۆرۈنۈشلەر بىزگە «ئىللىقلىق» تۇيغۇسى بەخش ئېتىپ، ئىستېتىك زوقىمىزنى يېڭىچە تەمگە ئىگە قىلدى، دېيەلەيمىز.

«ھەيرانلىق» دېگەن سۆزگە كەلسەك، تۈركىيەنىڭ كۆپ قىسىم -

لمشتىن قاتتىق ھەزەر ئەيلەيدىغان، بالىلارغا بەكمۇ كۆيۈنىدىغان ئادەتلەر بىزنىڭ بەزى ئادەتلەنگەن قاراشلىرىمىزدىن پەرقلىنىدىغاز. لمقى بىلەن بىزنى ئويغا سالىدۇ. مەسىلەن، بىزدە چوڭلارنىڭ ئال. دىدا جېدەل ـ ماجىرا قىلىشتىن، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ گەپ تا. لمشىشتىن ھەزەر ئەيلەيدىغان ئادەتنىڭ ئەكسىچە، تۇركلەرنىڭ كە. چىك بالىلارنىڭ ئالدىدا بۇنداق قىلمىشنى سادىر قىلىشتىن قاتتىق ھەزەر ئەيلەيدىغان ئادىتى تۇپتىن پەرقلىنىدىكەن. بۇنىڭ قايسىسى توغرا دېگەندە، مېنىڭچە، بىزنىڭكىگە قارىغاندا ئۇلارنىڭ توغرا. چۈنكى، ① كىچىك بالىلار چوڭلارنىڭ جېدەل ـ ماجىراسىنى كۆر. سە قورقۇپ كېتىدۇ. بۇ بالىلارنىڭ يۈرەكئالدى چوڭ بولۇپ قېلە. شىغا سەۋەب بولىدۇ. دېمەك، چوڭلارنىڭ ۋارقىراپ ـ جارقىراپ ئۇ. رۇشۇشلىرى بالىلاردا قەلب زەخمىسى پەيدا قىلىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ پىسخىكىسىدا ئۇنتۇلماس ئاسارەت قالدۇرىدۇ. ② چوڭلار ياخشى ـ يامانىنى پەرق ئېتىش، ھەق ـ ناھەقنى ئايرىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغاچقا، گەپ تالاشقۇچى ياكى جېدەللەشكۈچىلەرنىڭ قايسىسىنىڭ يوللۇق، قايسىسىنىڭ يولسىزلىقىنى بىلەلەيدۇ. شۇڭا، ئۇلاردىن ھەزەر ئەيلەشنىڭ ئۇنچە زۆرۈرىيىتى يوق. ئۇلار تەربىيەگە موھتاج. نى تەربىيەلەيدۇ، تەنبىھكە موھتاجىغا تەنبىھ بېرىدۇ. ئەمما، با. لىلاردا پەرق ئېتىش ۋە ھەق ـ ناھەقنى ئايرىش ئىقتىدارى تېخى يېتىلمىگەن ياكى يېتىلسىمۇ تۆۋەن بولىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئالدىدا گەپ تالاشقاندا تەربىيە ياكى تەنقىد ئاڭلاش يوق گەپ بولۇپ قالىدۇ. تېخىمۇ يامىنى جېدەللەشكەن ئىككى تەرەپنىڭ ئىچىدىكى يوللۇق تەرەپنىڭ ئوبرازىغىمۇ ئوخشاشلا پايدىسىز. ③ ئەگەر يامىنى چوڭلار. نىڭ ئادەت ـ خۇسۇسىيەتلىرى مۇقىملاشقان بولسىمۇ، بالىلارنىڭ ئادەت ـ خۇسۇسىيەتلىرى ئۇلگىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان بولىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، بالىلار ناچار ئۇلگىگە ئۇچرىسا پاسسىپ تەسىر ئالىدۇ، بولمىغۇر سۆز ـ ھەرىكەتلەرنى ئۆزىگە يۇقتۇرۇۋالىدۇ. شۇڭا، بالىلارنىڭ ئالدىدا جېدەللەشكەنلىگ

چاندۇرماي ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. سۈرئەت قۇرۇلمىسىدىكى ئۆزگىرىشچان-لىق ۋە رەڭدارلىق ئىچىدە ھەربىر پېرسوناژ ئادەمنى بىردەم سۆيۈن-دۈرسە، بىردەم نەپرەتلەندۈرىدۇ، بىردەم ئۆكۈندۈرسە، بىردەم زوقلاندۇرىدۇ. بۇ ئارقىلىق پېرسوناژلار خاراكتېرىدىكى كۆچلۈك تەرەپلەر بىلەن ئاجىز تەرەپلەر، ئاقىلانە ھەرىكەتلەر بىلەن ئەخمىقانە ھەرىكەتلەر ئارىلاش ئىپادىلىنىپ، كۆرۈرمەنلەرگە چىنلىق تۇيغۇسى ئاتا قىلىدۇ. تۈركىيە فىلىملىرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقى زوقلانغۇچىلارنى مەستانە قىلغان بىر مۇھىم ئامىل.

ئىككىنچى، يېڭىچە قاراش ئېلىپ كەلدى.

«تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى» بىزگە ئېلىپ كەلگەن ئەڭ ئاكتىپ تەسىر يېڭىچە قاراشلارنى ئاتا قىلغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. «كوردلار ۋادىسى» فىلىمىدىكى «بالىلارسىز ۋەتەن بولماس»، «ئاقە-ۋەتنى ئويلىغان ئادەم قەھرىمان بولالماس»، «جاسارەت ياخشى ئادەم-لەر تەرىپىدىن جارى قىلدۇرۇلمىسا، رەزىل ئادەملەرنىڭ قورالى بو-لۇپ قالىدۇ»، «ۋەتەن ئۈچۈن نامسىز قەھرىمان بولۇش تېخىمۇ شە-رەپلىك»، «كۈچىمىز تۈگىگىچە ئېلىشىمىز، كۈچىمىز تۈگىگەندە ئۆلىمىز»، «تۈركىيەنى تۈركىيە قىلغان ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى» دې-گەندەك ئىدىيە ۋە قاراشلار فىلىمدە كونكرېت ۋەقە ـ ھادىسىلەر جەريانىدا ئىسپاتلىنىپ، كىشىگە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات ئاتا قىلى-دۇ. «چەكلەنگەن سۆيگۈ» فىلىمىدە ئىپادىلەنگەن «ئەخلاقسىزلىق ئۇيغۇن بولمىغان سۆيگۈ ھېچكىمگە بەخت ئاتا قىلالمايدۇ» دېگەن ئىدىيە، تاماشىبىنلارغا ناپاك مۇھەببەتنىڭ ئاپەت ئېلىپ كېلىدىغانلىقى توغرۇلۇق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىش بىلەن بىللە، كىشىلەرنى سۆيگۈ ـ مۇھەببەتنىڭ ئەخلاقىغا ئۇيغۇن بولۇشى ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلى-نىشقا، ئۆز ھېسسىياتىنى ئەقىل ۋە ئەخلاق بىلەن تىزگىنلەپ، كەيپىياتىنى ئاقىلانىلىك بىلەن كونترول قىلىپ ياشاشنىڭ زۆرۈر-لۈكىنى تونۇشقا ئۈندەيدۇ. «غازاڭ پەسلى»، «قاچقۇن ئاشقلار» فى-لىمىدىكى كىچىك بالىلار ئالدىدا ۋارقىراپ ـ جارقىراپ جېدەل قى-

ئوسمانىيلارنىڭ ئوردا هايياتى، هەرەم تۇرمۇشى، ئوسمان ئىمپېرىيەسى بىلەن ياۋروپا دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش ۋە دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەر، فېئودال پادىشاهلىقنىڭ مۇستەبىتلىك ماهىيىتى ۋە ۋارىسلىق شەكلى قاتارلىق بىر قاتار تارىخىي بىلىملەر ئەكس ئەتتۇرۇلگەن، فىلىمنى كۆرۈش ئارقىلىق بۇلارنى ئۆگىنىش ۋە چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ. «چەكلەنگەن سۆيگۈ»، «فاتمەگۈلدە نېمە گۈناه» دېگەن فىلىملەردىن تۇركىيە بۇرژۇئازىيە قاتلىمىدىكىلەرنىڭ چىرىك تۇرمۇشىنى كۆرۈۋالغىلى، تۇركىيە جەمئىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي سەۋىيەسىنى پەرەز قىلغىلى بولىدۇ. بۇ فىلىملەردىن يەنە تۇركىيە جەمئىيىتىدە قانۇننىڭ هەر قايسى قاتلامدىكىلەرنىڭ ئۆزىنى قوغداشتىكى ئەڭ ئۈنۈملۈك قورالىغا ئايلىنىپ بولغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. «قاچقۇن ئاشقلار»، «ئاشىق ۋە جازا» دېگەن فىلىملەردىن تۇركىيە جەمئىيىتىدە جەمەت ۋە گۈرۈهلار زىددىيىتىنىڭ ئىنتايىن ئۆتكۈرلۈكىنى، قىساسخورلۇق ئادىتىنىڭ كۈچلۈكلۈكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. «كوردلار ۋادىسى» فىلىمىدىن تۇركىيەنىڭ سىياسىي تۇرمۇشىنىڭ نەقەدەر مۇرەككەپلىكىنى، ئىچكى ـ تاشقى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ نەقەدەر ئۆتكۈر، مۇناسىۋەتلەرنىڭ نەقەدەر مۇرەككەپلىكىنى كۆرۈۋالغىلى هەم قارا گۈرۈهلارنىڭ تۇركىيە جەمئىيىتىدە ئوينىغان ئاساسىي رولىنى، ئۇلارنىڭ دۆلەتنى ئاجىزلاشتۇرىدىغان هەم دۆلەت مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچرىتىدىغان بىر مۇهىم ئامىلغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. «ئايرىلىش» (ئوخشاش ناملىق ئىككى فىلىم بار) فىلىمىدىن ئەرمەن هەرىكىتىنىڭ مۇددىئاسىنى، تۇركلەر بىلەن ئەرمەنلەر ئوتتۇرىسىدىكى تارىخىي ئۆچ ـ ئاداۋەتنىڭ يىلتىزىنى ۋە ئىپادىسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

تۆتىنچى، يېڭىچە روھ ئېلىپ كەلدى.

تۇركىيە فىلىملىرىدە نومۇس ۋە شەرەپ قارىشى ئىنتايىن كۆپ

جېدەللەشكۈچىلەرگىمۇ، بالىلارغىمۇ زىيىنى چوڭ بولىدۇ. دېمەك، تۈركىيە فىلىملىرىدە ئىپادىلەنگەن تۈرمۇش ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتلەردىكى بەزى ئىدىيە ھەم ئادەتلەر بىزگە ئويلىمىغان نۇقتىدىن تەسىر ئېلىپ كەلدى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

ئۈچىنچى، يېڭىچە بىلىم ئېلىپ كەلدى.

بۈگۈنكى دۇنيادا بىلىم پەقەت مەكتەپ ـ ئاكادېمىيەلەردىلا ئەمەس، كىتاب ياكى ئۇستازلاردىلا ئەمەس، بەلكى ھەممە يەردە، يەنى جەمئىيەتتە، تەبىئەتتە، كىنو ـ تېلېۋىزىيەلەردە، ھەتتا دورا ـ ئۇكۇلارنىڭ چۈشەندۈرۈش قەغىزىدىمۇ ئۇچرايدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، تۈركىيە فىلىملىرىمۇ ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ئاز بولمىغان بىلىملەرنى ئاتا قىلدى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، «گۈللەنگەن يۈز يىل» (تۈركچە نامى «مۇھتەشەم يۈز يىل») دېگەن كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى تارىخىي فىلىم بولۇپ، ئۇنىڭدا 625 يىل دەۋران سۈرگەن ئوسمان ئىمپېرىيەسىنىڭ 15 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 16 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئەڭ گۈللەنگەن مەزگىلىدە تەختتە ئولتۇرغان قانۇنىي سۇلتان سۇلايمانىنىڭ ھاياتى ۋە ئوردا تۈرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ فىلىمدە

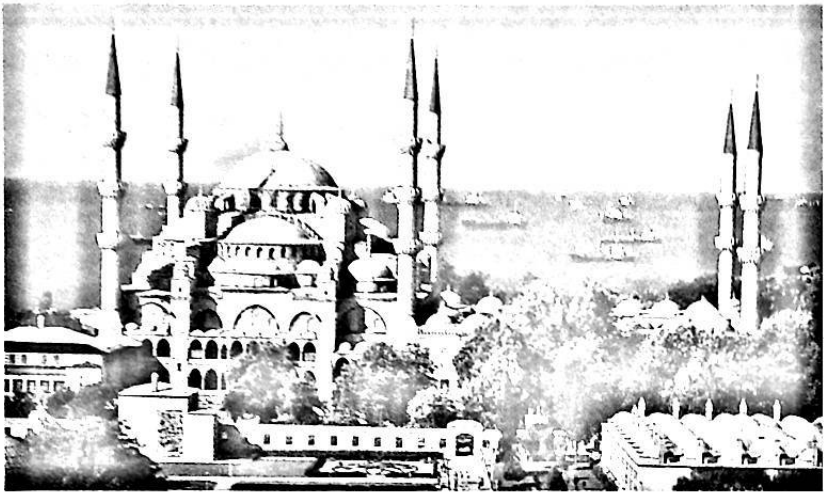

سۇلتان ئەھمەد جامەسى (يەنە بىر نامى «كۆك مەسچىت»)

يەسىگە مەنسۇپ بولۇش ئالاھىدىلىكى بىلەن بىر دۆلەت ياكى بىر مىللەتنىڭ يۇمشاق كۇچىنىڭ بىر قىسمى. چۇنكى مەدەنىيەت ھادىسىسى بولغان كىنو ـ تېلېۋىزىيە فىلىملىرى ئۆزىنىڭ زەرەتلەش خاراكتېرى بىلەن كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىغا يېتەكلەش، قىزىقتۇرۇش خاراكتېرلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، گۇللەنگەن ئىقتىساد، رەڭدار جەمئىيەت، ئاۋات شەھەر، گۈزەل مەنزىرە، سالاپەتلىك قىياپەت، مەدەنىي شەكىلدىكى ئىنسانىي مۇئامىلە، يارىشىملىق كىيىم ـ كېچەك، رەڭگارەڭ تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرى كىشىلەرنىڭ شۇ دۆلەت ياكى رايونغا، شۇ دۆلەتتىكى كىشىلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ ياشاش شەكلىگە قىزىقىش ھېسسىياتىنى قوزغىمايدۇ. بۇ خىل قىزىقتۇرۇش ۋە ئىنتىلدۇرۇش كۇچى تۇركىيە فىلىملىرىدە ناھايىتى مول دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، ئىستانبۇلنىڭ سۇ، تۆپىلىك، قۇرۇقلۇق، ئورمان، بىنا، يوللار گىرەلىشىپ كەتكەن تەڭداشسىز گۈزەل مەنزىرىسى، مارمارا دېڭىزىدا لەغىشىپ تۇرغان كۆپكۆك سۇ، بوسفور بوغۇزىنىڭ ئىككى تەرىپىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان ھەيۋەتلىك ئىستانبۇل كۆۋرۈكى، كۆۋرۈكنىڭ ئۇستىدە چۇمۇ-

تەكتلىنىدۇ. بىر ئادەمنىڭ كىشىلىك قىممىتىنى ئىنكار قىلماق- چى بولسا، «شەرەپسىز» دېگەن ئىبارىنى ئىشلىتىپ ئىنكار قىلىدۇ. شەرەپسىز ياشاشنى ئەڭ زور نومۇس، ئەڭ ئېغىر ھاقارەت دەپ بە- لىدۇ. بۇنداق روھ پايدا - مەنپەت، ھوقۇق - مەرتىۋە، مال - دۇنيا ئالدىدا كىشىلىك قىممىتىنى قىلچە ئىككىلەنمەستىن پايخان قە- لىدىغان كىشىلەر ئۇچۇن ئېيتقاندا، كۇچلۇك سىلكىنىش، چوڭقۇر ئويلىنىش ئاتا قىلماي قالمايدۇ. تۇركىيە فىلىملىرىدە ئىپادىلەنگەن روھ بويىچە ئېيتقاندا، ئادەم ئۇچۇن شەرەپسىز ياشاشتىن ئېغىر ئىش يوق. ئۇلار شەرەپسىز ياشىغاندىن ئۆلگەن ئەلا، دەپ قارايدۇ. جەمئىيىتىمىزدىكى بىر قىسىم كىشىلەردە دائىم دېگۇدەك كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان شەرەپ ۋە نومۇس مەسىلىسىگە سەل قاراشتەك بىخۇدلۇق- قا سېلىشتۇرغاندا، ئۇلاردىكى شەرەپسىز ياشاشنى كۆڭلى كۆتۇرمەي- دىغان پىرىنسىپال روھ زور ئەخلاقىي تەربىيە ھېسابلىنىدۇ.

تۇركىيە فىلىملىرىدە يەنە قەتئىي خاراكتېرگە ئىگە پېرسو- ناژلار كۆپ بولۇپ، ھەق - ناھەق مەسىلىلىرىدە كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىشنى ھايات - مامات مەسىلىسىدىن ئۇستۇن قويىدۇ. ھەق - ناھەق مەسىلىلىرىدە ھەممىنى بىراقلا دوغا تىكىدىغان بۇنداق خاراكتېر قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ. چۇنكى ھاياتنىڭ ئەھمىيە- تى لەقۇالارچە بولسىمۇ ئۇزاق ياشاشتا ئەمەس، بەلكى ھەق - ناھەق مەسىلىلىرىدە جان پىدالىق كۆرسىتىپ مەردانە ياشاشتا. بۇنداق روھ پولات ئەلەمدارنىڭ ۋۇجۇدىدا، سۇلتان سۇلايمانىنىڭ ۋۇجۇدىدا، مۇھەممەتنىڭ ۋۇجۇدىدا، خېلىلنىڭ ۋۇجۇدىدا، ئەلى رىزا تېكىنىنىڭ ۋۇجۇدىدا دائىم دېگۇدەك كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. بۇ پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىدىكى قەتئىيلىك ئىنسانىي ئەخلاققا ئۇيغۇن ئېسىل پەزد- لەت ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل ئەخلاقىي روھمۇ تۇركىيە فىلىملىرى بىزگە ئاتا قىلغان يېڭىچە مەزمۇننىڭ مۇھىم بىر قىسمى.

بەشىنچى، يېڭىچە ئىنتىلىش ئېلىپ كەلدى.

مەلۇمكى، كىنو - تېلېۋىزىيە فىلىملىرى مەدەنىيەت كاتېگورد-

كەتچان گالاتا كۆۋرۈكى ئۈستىدە تۇرۇپ 100 يىللار ئىلگىرىكى ياۋروپالىشىش چۈقانلىرىنى ئەسلەپ بېقىش، كۇناشەھەر رايونىدىكى ئوسمانلى دەۋرىدىن قالغان خىيالىي كۆرۈنۈشكە ئوخشاش قەدىمىي مەسچىتلەرنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ سۈرەتكە چۈشۈش، توپكاپى سارىيى ئىچىدە يۈرۈپ ئوسمانىيلارنىڭ سەلتەنىتىدىن كېلىۋاتقان تارىخىي تۇيغۇنى ھېس قىلىپ بېقىش ئىستىكىنى قوزغىماي قالمايدۇ. نۆۋەتتە، دۇنيا مىقياسىدا قوزغالغان «تۇركىيە قىزغىنلىقى» نىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى دەل تۇركىيەنى سايادەت قىلىش قىزغىنلىقىنىڭ ئۆزىگە چىققانلىقى بولماقتا. تەتقىقاتچىلار بۇنداق ئەھۋالنىڭ شەكىللىنىشىدە تۇركىيەنىڭ كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تېياتىرلىرىنىڭ ئاساسلىق رول ئوينىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشتى.

ئالتىنچى، يېڭىچە ئۇلگە ئېلىپ كەلدى.

تۇركىيە فىلىملىرى بىزگە تۆت جەھەتتىن ئۇلگە ئېلىپ كەلدى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. بۇلار: ① يېڭى سۆز ـ ئىبارىلەرنى قوبۇل قىلىش جەھەتتە ئۇلگە كۆرسەتتى. مەسىلەن، «شەرەپسىز»، «كەچمىش بولسۇن»، «مەرھابا»، «قولاي بولسۇن»، «ئالا راھەتلىك بەرسۇن» دېگەندەك سۆز ـ ئىبارىلەر ئانا تىل ئىستېمالىمىزدا قوللىنىشقا تېگىشلىك سۆز ـ ئىبارىلەر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق. «كەچمىش بولسۇن» دېگەن سۆزنى ئالساق، گەرچە بۇ ئىككى سۆز ئانا تىلىمىزنىڭ لۇغەت تەركىبىدە بار بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئىككى سۆزنى بىرىكتۈرۈپ ئىشلىتىدىغان تىل ئادىتى بىزدە يوق. تۇركىيە فىلىملىرىدىن شۇنى ھېس قىلدۇقكى، تۇركلەر ئۆلۈمدىن باشقا بارلىق كۆڭۈلسىزلىكلەرگە ئۇچرىغان كىشىگە تەسەللى بەرگەندە «كەچمىش بولسۇن» دېيىش ئارقىلىق بۇنداق كۆڭۈلسىزلىك، بۇنداق ئازاب، بۇنداق دەرد ـ ئەلەم بېشىڭىزغا قايتا كەلمىسۇن، دېگەن مەنىدە تەسەللى بېرىدىكەن. بىزدە مۇشۇنداق ئەھۋالدا تەسەللى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، شۇ چاغدىكى ھېسسىياتنى يېغىنچاق ھەم دەل ئىپادىلەيدىغان سۆز يوق. مۇنداقچە ئېيتقاندا، «كەچمىش بولسۇن» دې-

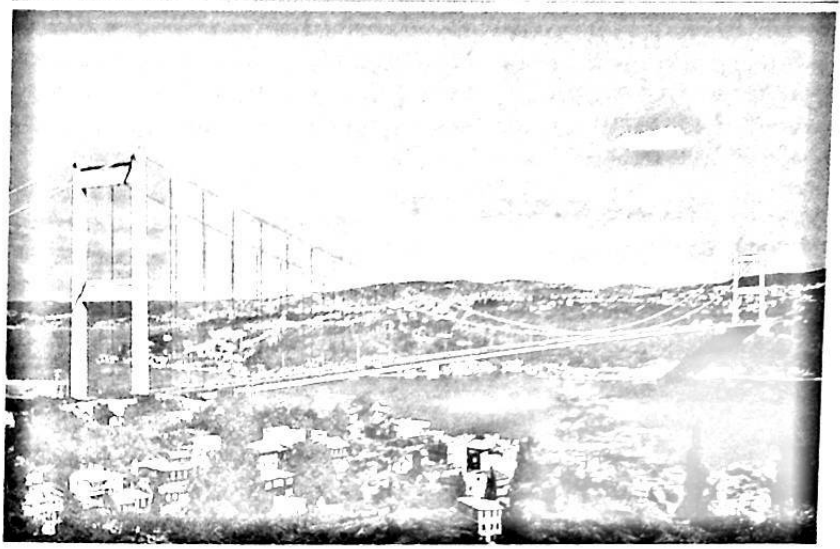

ئىستانبۇل كۆۋرۈكى

لىدەك قاتارلىشىپ ئۇزۇلمەي ئۆتۈپ تۇرۇۋاتقان ماشىنىلار، دېڭىز-نىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان، سىرلىق ھېكايە بىلەن باغلانغان «قىز قەلئەسى»، تالاي تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ شاھىتى بولغان مەشھۇر گالاتا قەلئەسى، دېڭىز بويىدىكى بىر - بىرىدىن گۈزەل داچىلار، تىپتىنچ قەھۋەخانىلار، تۈركىيە بايرىقىنى لەپىلدىتىپ كۆپكۆك دېڭىز يۈزىدە ئۇزۇپ كېتىۋاتقان كېمە - كاتېرلار، ئوسمانىيلاردىن قالغان سۇلتان ئەھمەد جامەسى، سۇلايمانىيە جامەسى، رۇستەم پاشا جامەسى، شاھزادە مەھمەت جامەسى، فەتھ جامەسى، مېھرىما سۇلتان جامەسى قاتارلىق بىر - بىرىدىن گۈزەل قەدىمىي مەسچىتلەرنىڭ ھەيۋەتلىك گۈمبەزلىرى، نەيزىدەك ئۇچلۇق مۇنارلىرى ھەرقانداق كىشىدە تۇر-كىيەگە بېرىپ، ئۆز ئايىغى بىلەن ئىستانبۇلنىڭ كوچىلىرىدا ئايلىنىپ بېقىش، يىراقتا تۇرۇپ ئىستانبۇل كۆۋرۈكىنىڭ ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشىنى تاماشا قىلىش، سايياھەت پاراخوتى ئۇستىدە ئولتۇرۇپ، بوسفور بوغۇزىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان گۈزەل مەنزىرىلەرنى كۆرۈپ بېقىش، سۇغا چىلىشىپ تۇرغان ھەر-

لىقى ئەڭ ئاجىز ساھەنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ ئەسلىي ئە-
سەرنى سېنارىيەگە ئۆزگەرتىش جەھەتتە قاتمالالىق خېلىلا مەۋجۇت.
بىز خالىت زىيا ئۇشاكلىگىل (1865 ــ 1945) نىڭ «ئىشقى مەمنۇ»
(«چەكلەنگەن سۆيگۈ») ناملىق رومانى بىلەن رېشات نۇرى گۇنتې-
كىنىنىڭ «غازاڭ پەسلى» ناملىق رومانلىرىنىڭ سېنارىيەلەشتۈرۈ-
لۇشىدىكى جانلىقلىقنى كۆرگەن ۋاقتىمىزدا، ئۆزىمىزنىڭ بۇ جە-
ھەتتە خېلىلا قاتمال ھالەتتە تۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى ھېس قىلىمىز.
مەسىلەن، تۇرك رومانچىلىقىنىڭ بۈيۈك ئۇستىسى دەپ شۆھرەتلە-
نىدىغان خالىت زىيا ئۇشاكلىگىلنىڭ «ئىشقى مەمنۇ» ناملىق روما-
نى 1900 ــ يىلى نەشر قىلىنغان ھەم ئۆلمەس ئەسەر دەپ تەرىپلە-
گەن. بۇ رومان 18 ــ ئەسىرنىڭ ئاخىرى بارلىققا كەلگەن ئەدەبىيات
ئېقىمى ــ «سەرۋەتى فۇنۇن» ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ مەشھۇر رومانى
بولۇش بىلەن بىللە، تۈرك رومانچىلىقىدىكى تۇنجى نادىر رومان
دەپمۇ قارىلىدۇ. كۇنىمىزدىن 100 يىل ئىلگىرى نەشر قىلىنغان بۇ
رومانىنى سېنارىيەلەشتۈرگەن سېنارىستلار رومان ۋەقەلىكىنى
2000 ــ يىلىنىڭ باشلىرىدىكى ئىستانبۇلنىڭ زامانىۋى تۇرمۇشىغا
ئۆزگەرتىۋەتكەن. بۇنىڭ بىلەن بۇ ئەسەرنىڭ جەلپكارلىقى تېخىمۇ
كۈچەيىپ، ھاياتىي كۈچى ئاشقان. رېشات نۇرى گۇنتېگىنىنىڭ
«غازاڭ پەسلى» ناملىق رومانىمۇ 1942 ــ يىلى نەشر قىلىنغان (بۇ
رومان مائارىپچى ۋە ئەدەبىي تەرجىمان ئابدۇۋەلى مۇقىيت ئەپەندى
تەرىپىدىن ئانا تىلىمىزغا تەرجىمە قىلىنىپ، «دۇنيا ئەدەبىياتى»
ژۇرنىلىنىڭ 2010 ــ يىلىدىكى سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان). «غازاڭ
پەسلى» دېگەن رومان ئاساسىدا سېنارىيەلەشتۈرۈلگەن 170 نەچچە
قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرىدىمۇ ۋەقەلىك 2000 ــ يىللارنىڭ
بېشىدىكى ئىستانبۇل تۇرمۇشىغا ئايلاندۇرۇۋېتىلگەن. بىز بۇ ئىككى
ئەسەرنى ئەسلىيىسىگە سېلىشتۇرۇپ باقساق، سېنارىيەلەشتۈرۈش
جەھەتتە قانداق پىرىنسىپ ۋە ئىمكانىيەتلەرنىڭ بارلىقىنى ئۆگىنە-
لەيمىز. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان «لەۋدىن قەلبكە»

گەن سۆز بىرىكمىسىنىڭ ئورنىنى باسالايدىغان ياكى شۇنىڭغا تەڭداش مەنىدە ئىشلەتكىلى بولىدىغان تەسەللى سۆزى يوق. بىز تۇركىيە فىلىملىرىدىن ئۇلگە ئېلىپ «كەچمىش بولسۇن» دېگەن سۆزنى تۇرمۇش ئەمەلىيىتىمىزدە كەڭ قوللانساق «ئوقۇرمەن»، «كۆرۈرمەن» دېگەن سۆزلەردەك تېز قوبۇل قىلىنغان بولاتتى. ئەڭ مۇھىمى تىلىمىزنى ئىپادىگە باي قىلىش جەھەتتە بىر مۇھىم خىز-مەتنى قىلىۋالغان بولاتتۇق. بۇنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ ئەڭ ئۇنۇم-لۇك ئۇسۇلى، تۇركىيەنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت، كىنو ـ تېلېۋىزى-يە ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلغاندا، «كەچمىش بولسۇن» دېگەن سۆز-نى ئۆز پېتى ئىشلىتىشتۇر. «ئاللا راھەتلىك بەرسۇن» دېگەن تەسەل-لى سۆزىنى ئالساق، بىزدە نېمە ئۈچۈندۇر «لىك» قوشۇمچىسىنى «راھەت» دېگەن ئىسىمنىڭ ئارقىسىغا قوشۇپ تۇراقلاشتۇرۇپ سۆ-يەت شەكلىدە ئىشلىتىدىغان ئادەت بولماي كەلدى. ئادەتتە «راھەت ـ پاراغەتلىك» دېگەن شەكلىدە تۇراقلاشتۇرۇپ قوللىنىش ئادەت بولۇپ كەلدى. گەرچە بىز تىل ئىستېمالىدا «راھەت» دېگەن سۆزنى «راھەتسىز» دېگەن سۆپەت شەكلىدە تۇراقلاشتۇرۇپ ئاندا ـ مۇندا ئىشلەتسەكمۇ، لېكىن، «راھەتلىك» دېگەن شەكلىدە تۇراقلاش-تۇرۇپ قارشى مەنىلىك سۆز سۆپىتىدە ئىشلىتىپ باقمىدۇق. «راھەتلىك» دېگەن سۆز «راھەت ـ پاراغەتلىك» دېگەن سۆز بىلەن ئوخشاش مەنە ئىپادىلىسىمۇ، لېكىن ئالدىنقىسى ئىخچام بولغاچقا تېخىمۇ كەڭ قوللىنىش ئۈنۈمىگە ئىگە. شۇنداقلا شېئىرىي تىل قە-لىپ ئىشلىتىش ئەۋزەللىكىگىمۇ ئىگە. بىزدىكى «راھەت ـ پاراغەت-لىك» دېگەن كېلەڭسىز سۆز تىل ئادىتىمىزدىكى سەۋەنلىكىنىڭ ئە-پادىسى. شۇڭا بىز بۇ سۆزنى ئىسلاھ قىلىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىدە ياكى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ جانلىق تىلدا قوللىنىپ ئىشلەتسەك ھەم «ئاللا راھەتلىك بەرسۇن» دېگەن تىلەك سۆزىنىمۇ ئومۇملاشتۇرساق تامامەن بولىدۇ. ② ئەسلىي ئەسەرنى سېنارىيەگە ئۆزگەرتىش جەھەتتە ئۇلگە ئېلىپ كەلدى. بىزدە سېنارىيە يېزىقچە-

دىكى بىر مەدەنىيەت ھادىسىسى. ئۇنى مۇھاكىمە قىلىش، تەسىرىنى تەتقىق قىلىش زۆرۈر. ئۇنىڭ تەسىرىنى ئاڭلىق يوسۇندا چوڭىنىش ۋە ئۇنىڭغا ئاڭلىق يوسۇندا يېتەكچىلىك قىلىش كېرەك. مېنىڭچە، تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى بىزگە بىز ھېس قىلغان ياكى تېخى ھېس قىلىپ يەتمىگەن كۆپلىگەن ئىجابىي ئامىللارنى ئاتا قىلدى، دەپ ئىشىنىشكە بولىدۇ.

2011 - يىلى 9 - ئاينىڭ باشلىرى يېزىلدى

دېگەن رومان ئاساسىدا سىنارىيەلەشتۈرۈپ ئىشلەنگەن كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى سېلىشتۈرۈپ كۆرسەكمۇ، بۇ جەھەتتە مۇنەۋۋەر ئۇلۇگىگە ئېرىشەلەيمىز. ③ «تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى» بىزگە يەنە بىر ئۇلۇگە قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئاكتىيورلارنى ئېلىپ كەلدى. بىز تۈركىيە فىلىملىرىنى كۆرگەن چېغىمىزدا ئاكتىيورلارنىڭ رول ئېلىش جەھەتتىكى تەبىئىي ھېم جانلىق ماھارىتىگە ھەيران بولماي تۇرالمايمىز. پولات ئەلەمدار، سۇلتان سۇلايمان، خېلىل، بېھتەر، ھۇررەم، ئىسكەندەر بۇيۇك، فاتمەگۈل، ئەلى رىزاتېكىن، فەرۇزىندە، مۇھەممەت، ئەزەل، سۇلايمان چاكىر قاتارلىق «كوردلار ۋادىسى»، «چەكلەنگەن سۆيگۈ»، «قاچقۇن ئاشقلار»، «ئاشىق ۋە جازا»، «گۈللەنگەن يۈز يىل»، «فاتمەگۈلدە نېمە گۈناھ»، «غازاڭ پەسلى»، «ئاچچىق ھايات» قاتارلىق فىلىملەردىكى ئوبرازلارنىڭ رولىنى ئالغان ئارتىسلارنىڭ ئاكتىيورلۇق ماھارىتىگە ھەقىقەتەن مەپتۇن بولۇپ قالىمىز. بىزدەك كىنو ـ تېلېۋىزىيە ئىشلىرى ئارقىدا قالغان بىر خەلققە نىسبەتەن رولنى بۇنداق تەبىئىي، بىمالال ئېلىپ ئۇنتۇلغۇسىز ئوبراز يارىتىدىغان مۇنەۋۋەر ئاكتىيورلار قەمەتلىك ئۇلۇگە ھېسابلىنىدۇ، ئەلۋەتتە. ④ تۈركىيە فىلىملىرى بىزگە يەنە بالىلارغا ئىسسىم قويۇش جەھەتتە ئۇلۇگە ئېلىپ كەلدى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. بىز ئانا تىلىمىزنىڭ لۇغەت تەركىبىدە بار، ئەمما ئادەمگە ئىسسىم قىلىپ قوللىنىش جەھەتتە سەل قارىغان بەزى ئىسىملارنى بالىلارغا ئىسسىم قىلىپ قويۇش جەھەتتە ئۇلۇگىگە ئېرىشتۇق. مەسىلەن، يامغۇر، شەبنەم، دېڭىز، قىلىچ، سەنجەر، ئەدنان، بېھتەر، فىرەدۇس، نىھال، بەشىر، پەيكەر، خەيرىيە، ئەلەمدار، قاراخان، ئۇيغۇق، يىپەك، ئاھۇ قاتارلىق ئىسىملار بىزنىڭ لۇغەت تەركىبىدە بار بولسىمۇ، بىز بۇ ئىسىملارنى ئىسسىم ـ فامىلە قىلىپ قوللىنىشقا دىققەت قىلماي كەلگەنىدۇق. تۈركىيە فىلىملىرى بىزنى بۇ جەھەتتىمۇ ئۇلۇگە بىلەن تەمىنلىدى.

ئومۇمەن، تۈركىيە فىلىملىرى قىزغىنلىقى مىللىي ھاياتىمىز

ئىلىم ـ پەن تەقەززا قىلىدىغان مۇنازىرە پائالىيىتىمۇ شۇنىڭغا يا ـ رىشا كۈچلۈك ياكى ئاجىز بولىدۇ. ئىلمىنى ئىلىم سۈپىتىدە چۈ ـ شەنمەيدىغان بىر قىسىم كىشىلەر بارکى، ئۇلار ئىلىم ـ پەن ساھە ـ سىدە تالاش ـ تارتىشلارنىڭ بولۇشى، ئەركىن مۇنازىرىلەرنىڭ قانات يېيىشى زۆرۈر ھەم تەبىئىي ئەھۋال دەپ قارىماستىن، گويا ئۆزلىرى كۆنۈكۈپ قالغان مۇئەييەن تەرتىپ قالايمىقانلىشىپ ياكى ئۆزگىرىپ كېتىدىغاندەك ئەنسىرەپ، زىيادە جىددىيلىشىپ كېتىدۇ. كۈتمىگەن چاتاق ياكى قالايمىقانچىلىقلار يۈز بېرىدىغاندەك قورقۇپ، چۈرقە ـ رىشىپ كېتىدۇ. بۇ بەلكىم «مۇنازىرىدىن قورقۇش» تەك پىسخىكە ـ لىق نورمالسىزلىقنىڭ ئىپادىسى بولسا كېرەك. بۇ خىل پىسخىكە ـ لىق نورمالسىزلىق كېسىلى بار كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئىلىمگە يات پو ـ زىتسىيەسى بىلەن ئىلمىي مۇنازىرىنى باسىدۇ ياكى ئىلمىي تالاش ـ تارتىشلارنى «ئىتتىپاقسىزلىق»، «زىددىيەت تېرىغانلىق»، «كۆرەل ـ مەسلىك» دېگەندەك نامۇۋاپىق سۆزلەر بىلەن خاراكتېرلەپ، نادانلار ـ چە پوزىتسىيەدە قارشى تۇرىدۇ، ئىلىم ساھەسىدە مۇنازىرە روھىنىڭ كىشىنى ئۆكۈندۈرىدىغان دەرىجىدە سۇس بولۇشى ئىلىم ـ پەن سا ـ ھەسىدىكى ئىلمىي ھەقىقەتنى ئىزدەش روھىنىڭ سۇسلۇقىدىن، كىرىزىس ئېكىنىڭ ۋە مەسئۇلىيەت ئېكىنىڭ ئاجىزلىقىدىن دېرەك بېرىش بىلەن بىللە، ئىلىم ساھەسىدە ئىدراكقا ئەھمىيەت بېرىدىغان روھنىڭ تۆۋەنلىكىدىنمۇ دېرەك بېرىدۇ. مەن بىر ئوبزورچى بولۇش سۈپىتىم بىلەنلا ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى ئىلمىنى قەدىرلەيدىغان بىر ئۆگەنگۈچى، ھەقىقەتكە ھېرىسمەن بىر ئىزدەنگۈچى بولۇش سۈپە ـ تىم بىلەن توغرا، ئوبيېكتىپ، ئىلمىي، ئادىل مۇنازىرىنىڭ بولۇ ـ شىنى قۇۋۋەتلەيمەن. مۇنازىرە تىلى، مۇنازىرە شەكلى ۋە مۇنازىرە ئۇسۇلى قوپال، ئاددىي، بىر تەرەپلىمە ۋە ئىلمىيسىز بولمىسلا كۇ ـ پايە. ئىلمىنى قەدىرلەيدىغان، مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىغا ئىگە ھەر ـ قانداق زىيالىي ئۆزى ناتوغرا دەپ قارىغان نەرسىگە مۇۋاپىق ئىنكاس قايتۇرۇشى كېرەك. مۇۋاپىق قايتۇرۇلغان ئىنكاسنى ئىلمىنى ۋە

«تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» غا رەددىيە

ھەرقانداق بىر پەن ۋە ساھەدە ئۇزۇكسىز ئىزدىنىش، تەپەككۇر قىلىش ۋە مۇنازىرىلىشىش ھەقىقەتكە يېتىشتىكى زۆرۈر ھەم مۇقەررەر يول. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، مۇنازىرە بىلىش جەھەتتىكى ئېغىشلارنى تۈزىتىدىغان، قايمۇقۇشلارنى توغىتىدىغان، ئېنىقسىزلىقلارنى ئايدىڭلاشتۇرىدىغان، خاتالىقلارنى توغرىلايدىغان زۆرۈر ئىلمىي پائالىيەت. ئىلىم ـ پەن ھەرگىزمۇ ئېتىقاد ئەمەس، ئۇ ئېچىۋېتىلگەن ئەركىن ساھە. ئىلىم ـ پەننىڭ ئەڭ تۈپ روھى ئىلمىي گۈمان ۋە ئىدراكىي تەنقىد روھىدىن ئىبارەت. ئىلمىي گۈمان ۋە ئىدراكىي تەنقىد ئەركىن مۇنازىرە ئارقىلىق ئەكس ئېتىدۇ. شۇڭا، ئىلىم ـ پەن دېموكراتىيەسى ھەرقانداق ماكان ۋە زاماندا دەخلى ـ تەرۇزسىز بولۇشى كېرەك. ئىلمىي گۈمان ۋە ئىدراكىي تەنقىد روھى سۈس ئىلىم قاتمال ئىلىم ھېسابلىنىدۇ. قاتمال ئىلىم ھەقىقەت ئىزدەشنى ئەمەس، بەلكى ئۆزىنى مەلۇم گۇرۇھ ياكى مۇئەسسەسىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا ھەقىقەتكە ئايلاندۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئىلمىي گۈمان ۋە ئىدراكىي تەنقىد روھى كۇچلۇك ئىلىم ئېچىۋېتىلگەن، ھاياتىي كۇچى ئۇرغۇپ تۇرغان ئىلىم بولۇپ، بۇنداق ئىلىم ئۆزىنى ئىلمىيلىك جەھەتتىن مۇكەممەللەشتۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئۇ ھەرقانداق گۇرۇھ ياكى مۇئەسسەسىنىڭ ئۆزىنى نورمال بولمىغان ئۇسۇلدا قوغدىشىنى رەت قىلىدۇ. ئەپسۇسكى، ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت مۇھىتىدا ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت روھى يارىتىلىدىغان بولغاچقا، پەرقلىق مەدەنىيەتلەرنىڭ ئىلىم ـ پەن دېموكراتىيەسىگە ئەھمىيەت بېرىش دەرىجىسىمۇ پەرقلىق بولىدۇ.

نىسى ھەققىدىكى روشەن بىلىش ۋە ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چوڭقۇر چۈشىنىش قابىلىيىتى بولۇشى كېرەك. ناۋادا چېتىلىش دائىرىسى كەڭ، زىل ھەم ئابستراكتلىقى يۇقىرى بۇنداق تېمىلاردا مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە ئاپتور پىكرىنى قايىل قىلارلىق ئىپادىلەشكە ئاجىز كەلسە، يەنى ماقالىدىكى نۇقتىئىنەزەرلەر زۆرۈر بولغان نەقىل ۋە ئەقىل بىلەن ئىسپاتلىنىپ، ھۆكۈم ـ خۇلاسىلەر يېتەرلىك ئاساس ئۈستىگە تۇرغۇزۇلمىسا، مۇلاھىزە نەتىجىسىنىڭ مۇۋاپىقىيەتلىك بولۇشىدىن ئىبغىز ئاچقىلى بولمايدۇ. دېمەك، بۇنداق ماقالە ھەرقانچە ئەھمىيەتلىك تېمىلاردا يېزىلىشىدىن قەتئىينەزەر كىرەكسىز ماقالە بولۇپ قالىدۇ. مېنىڭچە، «تىل كېكەچ» لىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» دېگەن ماقالە دەل مۇشۇنداق كىرەكسىز ماقالە بولۇپ قالغان. ئاپتورنىڭ نازۇك ھەم مۇھىم تېمىلارنى بىراقلا تۆكمە قىلىپ يۈرگۈزگەن تەنقىد ـ تەھلىللىرى ئالىجاناب قىلارچە جۆيلۈش بولۇپ قالغان.

مەن رەددىيە يېزىۋاتقان بۇ ماقالە ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانىڭ مەن ئوقۇغان ئىككىنچى ماقالىسى. مەن بۇ ئاپتورنى «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2007 ـ يىللىق 2 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «بىزدىكى پەن بىلەن سەنئەت مۇناسىۋىتىدىكى ئېغىشلار» دېگەن ماقالىسى بىلەن تونۇغانىدىم. بۇ ماقالىمۇ كىچىك ماۋزۇلارغا بۆلۈنۈپ مۇقەددىمە ۋە ئاخىرقى سۆزدىن باشقا «بىزنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇللىرىمىز»، «بىزدىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر»، «بىردىنبىر چىقىش يولىمىز ئىلىم ـ پەن ۋە تېخنىكا» دېگەن ئۈچ كىچىك تېما بويىچە يېزىلغانىدى. مەن بۇ ماقالىنى ئوقۇپ ئاپتورنىڭ كىرىزىس تۇيغۇسىغا ئىگە، پىكىر قىلىشقا ھېرىسمەن ئىكەنلىكىنى، ئەمما يازمىسىنىڭ گۆدەكلەرچە قاراش ۋە مەنتىقسىز مۇلاھىزىلەر بىلەن تولغانلىقىنى ھېس قىلغانىدىم. ماقالىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان قاراشلاردا بىر تەرەپلىمىلىك زىيادە ئىبغىر ئىدى. مەسىلەن، ئاپتور مەزكۇر ماقالىسىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا مۇنداق

ئىلىم ھەقىقىتىنى سۆيىدىغان ھەرقانداق كىشى يوللۇق دەپ قارايدۇ. ھېچكىم پىكىر ۋە قاراشتا ئاغمايمەن دەپ ھۆددە قىلالمايدۇ. ئاخىرقى ھېسابتا كىمنىڭ توغرا بولۇپ چىقىشى بۇ ئايرىم مەسىلە، ئەمما پىكىر ۋە ئىدىيە ساھەسىدىكى ئەركىنلىكنى ھىمايە قىلىش، ئىلمىي مۇنازىرىنى زۆرۈر دەپ چۈشىنىش بۇ ئايرىم مەسىلە. مېنىڭ «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» دېگەن ماقالىگە يازغان بۇ رەددىيە ماقالەم نورمال مۇنازىرە، دەپ چۈشىنىلسىلا شۇ يېتەرلىك.

ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخان تەرىپىدىن يېزىلغان «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» ماۋزۇلۇق ماقالە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2010 ـ يىللىق 5 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان. بۇ ماقالىدە «تىلىنىڭ كېكەچلىكى»، «ئېغىز تىل ۋە چۈشىنىشلىك تىلىنىڭ سېلىشتۇرمىسى»، «تىلدىكى ئاتالغۇلار مەسىلىسى»، «تەپەككۇر نامراتلىقى توغرىسىدا چۈشەنچە»، «تەپەككۇرنى ئېچىشنىڭ ئۇسۇللىرى ئۈستىدە ئويلىنىش»، «مەدەنىيەت ئۇقۇممىز»، «دۇنيا قارىشىمىز ۋە زىيالىيلار»، «مىللىي روھنى قانداق جارى قىلدۇرىمىز»، «سەممىيەتسىزلىك»، «ئەۋلادلارنىڭ تەپەككۇر بۇلىقىنى ئېچىش»، «ئۆزلۈك چۈشەنچىمىز»، «زىيالىيلاردىكى تىپىك مەسىلىلەر»، «ئامىنىڭ ئىلىم ـ پەن قارىشى ۋە تەپەككۇرى» دېگەندەك 13 كىچىك ماۋزۇ بويىچە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلگەن. بۇ تېمىلار كىشىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىدىغان، ھەركىم كۆڭۈل بۆلىدىغان، بىلۈشلىشنى ۋە ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشنى خالايدىغان ئەھمىيەتلىك تېمىلاردۇر. تەپەككۇر، تىلشۇناسلىق، لوگىكا، مەدەنىيەت، پەلسەپە، ئېتىكا، مائارىپ، مىللەت، پەن ـ تېخنىكا قاتارلىق ساھەلەرگە چېتىلىدىغان بىر ـ بىرىدىن ئىنچىكە ھەم نازۇك بۇ تېمىلاردا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ، ئۇلارنى بىر ـ بىرلەپ يورۇتۇش ئۈچۈن، ئاپتورداش ئەترapلىق ھەم چوڭقۇر بىلىم، پىشقان ئىلمىي يېزىقچىلىق قابىلىيىتى، تەپەككۇر جەھەتتىكى زىللىق ۋە ئىزچىللىق، پىكىر جەھەتتىكى ئېنىقلىق ۋە لوگىكىلىق، پەلسەپىۋى ۋە نەزەرىيەۋى ئۇقۇملارنىڭ مە-

ماكانىمىزنى نېگىلىزملىق پوزىتسىيەدە بىراقلا ئىنكار قىلغان. بۇنداق چېكىدىن ئاشقان نېگىلىزملىق پوزىتسىيەنى بىز ئاپتورنىڭ «بىز يەنە ئۇيالماستىن» دېگەن سۆزلىرىدىن تېخىمۇ ئېنىق ھېس قىلىمىز. «بىر يات كىشى بىزدىن نېمەڭ بار دەپ سوراپ قالسا» بىز كۆسەن ۋە ئىدىقۇت مەدەنىيىتىنىڭ گۈلتاجى بولغان مىڭئۆي سەدىئىتىنى، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن، لوياڭلارنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتكەن ناخشا ـ ئۇسسۇللىرىمىزنى، بىباھا مۇزىكا بايلىقىمىز بولغان مۇقامنى، مول ھەم رەڭگارەڭ گۈمانىستار مەدەنىيىتىمىزنى، تۆت پەسلى روشەن، جۇغراپىيەلىك لاندشافتى مىسلىسىز ھەيۋەتلىك ئانا ماكانىمىزنى، پۈتمەس ـ تۈگىمەس تىلسىملار كانى بولغان تەكلىماكان قۇملۇقىنى، بۈگۈنكى كۈندە ئۆزىنى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ «غوجا ئاكىلىرى» قاتارىدا ساناپ ياشاۋاتقان رۇسلار شىمالىي كەڭلىكتىكى قاراڭغۇ ئىپتىدائىي ئورمانلاردا ياۋا چوشقا ئۆڭلاپ جېنىنى بېقىپ، شاخ ـ شۇمبىلار بىلەن يېپىلغان تاش كەپىلەردە تەرتىپسىز ھايات كەچۈرۈۋاتقان چاغلاردا، ئاللىبۇرۇن تەرتىپلىك شەھەر ھاياتىغا قەدەم قويغان ئەجدادلىرىمىز قۇرغان كورورلان، يارغول، كۆسەن، ئىدىقۇت، كاشغەر شەھەرلىرىنى، روشەن ئانتروپولوگىيەلىك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن يېمىرىلمەس تارىخىي پاكىت سۈپىتىدە تالاي كاززاپ تارىخچىلارنىڭ سەپسەتىلىرىنى ئۆجۇقتۇرۇۋەتكەن سۆيۈملۈك «كىرورلان گۈزلى» نى تىلغا ئالساق خاتا بولغانلىقىنى ئۇستىگە، فارابى، مەھمۇد كاشغەرىي، يۈسۈف خاس ھاجىپ، ئەلىشىر نەۋايى قاتارلىق دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە دانىشمەنلىرىمىز ئىجاد قىلغان «ھېلىقى كىتابلارنى» تىلغا ئالساق نۇمۇسسىزلىق ھېسابلىنىدىكەن. ئاپتورنىڭ قارىشىچە، بۇلارنى تىلغا ئېلىشتىن ئۇيلىشىمىز كېرەككەن.

ساغلام، ئىلمىي مەدەنىيەت روھى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئەلۋەتتە، ئۆز مەدەنىيىتىگە ۋە ئۆزگە مەدەنىيەتكە بولغان ئاڭلىق تەدىقىدنى توغرا چۈشىنىش ھەم قۇۋۋەتلەش كېرەك. بىر مىللەتتە ئۆ-

قۇرلارنى يازغان: «يەر شارىدىن ئىبارەت ئىنسانلارنىڭ بۇ كەڭ تۇرالغۇسىدا 2000 دىن ئارتۇق مىللەت ياشايدۇ. چوڭ مىللەتنىڭ ئا-دەم سانى مىليارد بىلەن، كىچىكلىرىنىڭ ئادەم سانى بارماق بىلەن ئۆلچىنىدۇ. ئەمما، بۇ مىللەتلەرنىڭ دۇنيا تەرەققىياتىغا ۋە ئىنسا-نىيەتكە قوشقان تۆھپىسى ئادەم سانىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى بىلەن ئە-مەس، بەلكى مىللەتنىڭ نەتىجىسىگە، تىرىشچانلىقىغا، روھىغا باغ-لىق بولغان. بىزمۇ مىليون دېگەن سان بىلەن ئۆلچىنىدىغان مىللەت بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن بىزنىڭمۇ يەر شارىدىن ئىبارەت گىگانت ئائىلىدە ئوخشاشلا ئىنسانىيەتكە بەخت يارىتىش مەجبۇرىيىتىمىز ھەم باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتىمىز بار.

ئەگەر بىر يات كىشى بىزدىن نېمەڭ بار دەپ سوراپ قالسا، ئە-شىنىشكە بولمىدۇكى، بۇنداق سوئالغا بىزدىكى ئەڭ ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەرمۇ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سەنئىتىمىزنى، ناخشا - ئۇسسۇللىرىمىزنى ھەم مۇقاملىرىمىزنى بىر - بىرلەپ تىزىپ قوي-غان، بىز ياشاۋاتقان ماكاننىڭ ئېسىللىكىنى، كۆمۈلۈپ ياتقان قې-زىلما بايلىقلىرىنى، تارىم، يۇرۇڭقاش دەريالىرىنى، تەكلىماكان قۇملۇقىنى، ھەرقايسى شەھەرلىرىمىزنى دەپ بەرگەن بولاتتى. بۇ يەردىن چىقىدىغان مېۋە - چېۋىلەرنى، ھۇنەرۋەن - كاسىپلىرىمىز ياسىغان قول ھۇنەر بۇيۇملىرىنى، يېپەك رەختلىرىمىزنى ۋە گە-لەملىرىمىزنى دېگەن بولاتتى. بىزنىڭ ھېيتگاھ جامەسىنى، تۇرپان مۇنارىنى، قەدىمىي ئىدىقۇت، يارغول، كىروران، لوپنور، نىيە شە-ھەر خارابىلىرىنى، نەزىرىمىزدىكى كىروران گۈزىلىنى كۆز - كۆز قىلغان بولاتتى. بىز يەنە ئۇيالماستىن تارىختا يېزىلغان، ئىجاد قە-لىنغان ھەممەيلەنگە مەلۇملۇق ھېلىقى كىتابلارنىمۇ تىلغا ئېلىشنى ئۇنتۇپ قالمايتتۇق.»

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئاپتور نەچچە مىڭ يىللار مابەينىدە ئەجدادلىرىمىز تەرىپىدىن يارىتىلغان بارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى مە-دەنىيەت نەتىجىلىرىمىزنى، ئەجدادلىرىمىزدىن مىراس قالغان ئانا

قان ماقاله ـ ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرى بىزگە گۈزەل ئېيتقان بۇ قائىدىنى پىسەنتىگە ئېلىپمۇ قويمايدىغاندەك تەسىرات بېرىۋاتىدۇ. ئىجادىيەتكە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشتەك بۇ قىممەتلىك روھ بۇلغانماسلىقى ھەم ئاجىزلاشماسلىقى كېرەك ئىدى. بولمىسا پۈچەكلىك يامراپ كېتەتتى. قەلەم تەۋرەتكۈچىلەرنىڭ ئەستايىدىل بولۇشى، ئۈزلۈكسىز ئىزدىنىشى، ئۈزلۈكسىز ئىجادىيەت ساھەسىنى يۈكسەك سۈپەت ئۈتكىلىگە قاراپ سىلجىتاتتى.

ئەركىن ئىسھاق ئۇغۇزخاننىڭ مۇھاكىمە ماقالىسىدىكىگە ئوخشاش مەسئۇلىيەتسىزلىكلەر بىزنىڭ ئىلمىي مۇھاكىمە ماقالە يېزىقچىلىقى ساھەمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا كۆپ كۆرۈلىدىغان مەسىلە بولۇپ قالدى. بىزنىڭ ئىلمىي مۇھاكىمە ماقالە يېزىقچىلىقىمىزدا نۇقتىئىنەزەر مۇجمەل بولۇشتەك ئەجەللىك ئاجىزلىق ئىز چىل ساقلىنىپ كەلمەكتە. ئاپتورنىڭ نېمىنى تەشەببۇس قىلىپ، نېمىنى ئىنكار قىلىۋاتقانلىقى، نېمىنى ھىمايە قىلىپ، نېمىگە قارشى تۇرۇۋاتقانلىقى ئېنىق بولماسلىق مەسىلىسى خېلىلا ئومۇملاشقان ئەھۋالدۇر. مۇھاكىمە ماقالىلىرىگە قويۇلىدىغان روشەن تەلەپ شۇكى، ئاپتور مۇھاكىمە قىلىۋاتقان ئوبيېكتقا نىسبەتەن پوزىتسىيەسىنى ئېنىق ئىپادىلىشى، مەقسىتىنى روشەن ئوتتۇرىغا قويۇشى، نۇقتىئىنەزىرىنى دەلىل ـ پاكىتلار ئارقىلىق ئىسپاتلاپ، نەزەريە جەھەتتىن چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلىپ ئوقۇرمەننى قايىل قىلىشى كېرەك. دەۋرداشلىرىمىزنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ماقالىلىرىدە ئاپتور ئۆزىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى بىلمەسلىك ۋە ئېغىر لوگىكىسىزلىق، يەنى ئەقلىي قۇرۇلمىسىنىڭ ئاجىزلىقى، پىكرىنىڭ ئىزچىلسىزلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان چېچىلاڭغۇلۇق مەسىلىسى خېلىلا ئېغىر. بۇنداق بولۇشىدىكى تۈپ سەۋەب، ئىدراكىي تەپەككۇرىمىزنىڭ يېگلەپ كەتكەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بىلىشىمىز كەرەككى، لوگىكىلىق قۇرۇلمىسىغا يۇقىرى تەلەپ قويۇلۇپ يېزىلمىغان ھەرقانداق ماقالە خەلقئارا ئىلىم مۇنبىرىدە ئېتىبارسىز قارا-

زىنىڭ مەدەنىيىتىگە ھەم ئۆزگىلەرنىڭ مەدەنىيىتىگە قارىتا بۇنداق ئاڭلىق تەنقىد روھى شەكىللەنمەسلىكىنىڭ ئۆزى بىر بىچارىلىك ھېسابلىنىدۇ. لېكىن، ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانىنىڭكىدەك ئاڭلىق تەنقىد روھىدىن خالىي بۇنداق قارىقويۇق مىللىي ئىنكارچىلىق پو-زىتسىيەسىگە جىددىي رەددىيە بېرىش زۆرۈر ئىدى. مەن ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭ ماقالىسىدىكى بۇ ناتوغرا قاراشقا دەرھال رەددىيە ما-قالىسى يېزىشنى ئويلىغان بولساممۇ، ئەمما ئاپتورنىڭ ماقالىسىنىڭ باش قىسمىدىلا ناھايىتى تۆۋەنچىلىك بىلەن «مەن بىر قەلەمكەش ياكى شۇنداق خىيالىلاردا بولۇۋاتقان ئادەم ئەمەس. شۇنداق بولغاچقا-مۇ ھازىرغىچە مەتبەئە ئاتمىغا كىرگەن ھەرقانداق قەغەز يۈزىدە ئىككى قۇر ھەجمدىكى بىر نەرسە ئېلان قىلىپ باقمىغان. شۇڭا يازغانلىرىم تومتاق، پىكىر بايان قىلىشىم قالايمىقان بولۇپ قالدى. شۇ سەۋەبلىك ئالدى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەيىبكە بۇيرۇماسلىقى-نى ئۆتۈنىمەن» دەپ يازغان جۇملىلىرىنى ئوقۇپ، «بولدىلا، يېڭىيا-چە قەلەمكەشكەنغۇ، ھەر ـ ھەر تونۇلغان ئەدىب، پىروفېسسورلىرى-مىزنىڭ يازمىلىرىدىمۇ بىر ـ بىرىدىن بەتتەر ئالىجوقا جۆيلۈشلەر كۆرۈلۈۋاتقان شارائىتتا، يازغان نەرسىسىنىڭ تومتاق، قىلغان پە-كىرلىرىنىڭ قالايمىقان ئىكەنلىكىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئەسكەرتە-كەن بىر يېڭى ئاپتورغا رەددىيە يېزىپ نېمە قىلاي» دەپ ئۆتكۈزۈ-ۋەتكەنىدىم. قائىدە بويىچە ئېيتقاندا، يازمىسىنىڭ «تومتاق، پىكىر-لىرىنىڭ قالايمىقان» بولۇپ قالغانلىقىنى بىلگەن ئاپتور مەتبۇئاتقا يوللىماسلىقى كېرەك ئىدى. مەشھۇر يازغۇچى گوگۇل «يازغان ئە-سىرىمدىن ئۆزۈمنىڭ رازى بولمىسام، تاشلىۋېتىشكە رازىمەنكى، ھەرگىز يەڭگىللىك قىلىپ ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرمەي-مەن، بولمىسا ئۇنداق ئەسەر ئەۋلادلارغا خاتا چۈشەنچە پەيدا قىلىپ، جەمئىيەتكە زىيان يەتكۈزىدۇ» دېگەن. بۇ بىر مەسئۇلىيەتچان قە-لەمكەش ئۈچۈن چوقۇم ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە. ئەپسۇس-كى، نۆۋەتتە مەتبۇئاتلىرىمىز ئارقىلىق بىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈۋاتـ

لىيالمايدۇ. پەن ـ تېخنىكىنىڭ قوش بىسلىق شەمشەرگە ئوخشايدۇ. غانلىقىنى، ئۇنىڭ ئىجابىي نەتىجىسىنى، سەلبىي ئاقىۋىتىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى پەيلاسوپلار، مۇتەپەككۇرلار ئومۇميۈزلۈك دېگۈدەك تونۇپ يەتكەن مەسىلىدۇر. پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىقتىسادنىڭ گۈللىنىشىگە زىيادە ئۈمىدۋارلىق بىلەن قارايدىغان، پەلسەپىۋى تەپەككۇرى كەمچىل بەزى ئالىملار پەن ـ تېخنىكا ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئاسانلىق ۋە چاققانلىق ئېلىپ كېلىدۇ، مادىي تەرەققىيات ۋە بايلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ، پەن ـ تېخنىكا ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق بايلىقى بولۇپ قالىدۇ، دەپ قارايدۇ، ئەركىنلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلالمايدۇ، بەختلىك كىشىلىك ھاياتنى ئۇ بەلگىلىمەيدۇ. ئىنسان پەقەت مادىي تەرەققىيات ۋە بايلىق ئارقىلىقلا ئوڭۇشلۇمايدۇ. ئەمەلگە ئاشمىغان ئارزۇ كىشىنى ئازابلىسا، ئەمەلگە ئاشقان ئارزۇ يېڭى ئىستەكلەرنى تۇغدۇ. دېمەك، پەن ـ تېخنىكا (مادىي تەرەققىيات) تۇرمۇشىمىزغا ھەقىقىي مەنە ئاتا قىلىشتىن تولىمۇ يىراق تۇرىدۇ. ئۇ پەقەت مادىي جەھەتتە بىزنىڭ مۇجۇتلۇقىمىزدىكى بىر زۆرۈر ۋاستە، دەپ قارايدۇ. مۇتەخەسسىسلەر «بۈگۈنكى ئىنسانلار يۇقۇملۇق كېسەللىك دەۋرى، جىسمانىي كېسەللىك دەۋرىدىن مەنىۋى كېسەللىك دەۋرىگە كىردى» دەپ كۆرسەتمەكتە. قېنى ئويلاپ باقايلى، ئىنسانىيەت بۈگۈن دۇچ كەلگەن مەنىۋى كېسەللىك كىرىزىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئۈچۈن پەن ـ تېخنىكىغا مۇراجىئەت قىلىشى مۇمكىنمۇ؟ ئالىملارنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، ئىنسانىيەت ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى 50 يىل ئىچىدە تېخنىكا ۋە مادىي تەرەققىيات جەھەتتە ئۆتكەن 50 ئەسىر جەريانىدا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەر دىنمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ئەپسۇسلىنارلىقى، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن تەرەققىي قىلغان غەرب جەمئىيىتىدە ئەخلاق جەھەتتە زاۋاللىققا يۈز تۇتۇش ھادىسىسى كۆرۈلۈ-

لىدۇ. ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانىنىڭكىدەك قارىقويۇق ئىنكارچىلىق خاھىشىدىكى، «تومتاق، قالايمىقان پىكىر» لەر بىلەن تولغان ماقالە ئەخلەت يازمىلار قاتارىدا تاشلىۋېتىلىدۇ. قىزىق يېرى شۇكى، ئۆز يازمىسىنىڭ «تومتاق، قالايمىقان پىكىر» لەر بىلەن تولغانلىقىنى بىلىدىغان ئاپتور «بىزدىكى پەن بىلەن سەنئەت مۇناسىۋىتىدىكى ئېغىشلار» دېگەن بۇ ماقالىسىدە گويا بىزنى كىرىستىن قوتۇلدۇ- رۇشنىڭ چارىسىنى تاپقان دانىشمەندەك «بىرىدىنبىر چىقىش يولـ- مىز ئىلىم ـ پەن ۋە تېخنىكا» دەپ كۆرسەتكەن. ئۆزىنىڭ «تومتاق، قالايمىقان پىكىر» قىلىدىغانلىقىنى تەن ئالغان بىر ئادەتتىكى ھە- ۋەسكارنىڭ بۇنداق چوڭ گەپلەرنى قىلىشى، ھەتتا «بىرىدىنبىر چە- قىش يولىمىز» دەپ ئالاھىدە تەكتلەپ كېتىشى سادىدىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ھېلىغۇ بىر ئادەتتىكى ھەۋەسكار قەلەمكەش ئىكەن، سالاھىيەتلىك بىرەر تەتقىقاتچى، نوپۇزلۇق ئالىم ياكى سىياسىيون بولۇشىدىن قەتئىينەزەر «بىرىدىنبىر چىقىش يولىمىز پەن ـ تېخ- نىكا» دەپ ئوتتۇرىغا قويىدىكەن، بۇ ۋاقتى ئۆتكەن بىر تەرەپلىمە شوئار بولۇپ قالىدۇ، خالاس. پاكىتلار ئىسپاتلىدىكى، پەن ـ تېخ- نىكا ھېچقاچان، ھېچكىمنىڭ «بىرىدىنبىر چىقىش يولى» بولالمايـ- دۇ. پەن ـ تېخنىكا ئارقىلىق قۇدرەت تېپىش، زامانىۋى مىللەتكە ئايلىنىش، جەمئىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئەقەللىي ساۋات بولـ- سىمۇ، ئەمما ئۇ ھەرگىزمۇ بىر مىللەت ۋە بىر دۆلەتنىڭ «بىرىدىـ- بىر چىقىش يولى» بولالمايدۇ. پەن ـ تېخنىكا قوش بىسلىق شەھـ- شەر دەپ قارىلىپ، تالاش ـ تارتىشلىق تېما سۈپىتىدە مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقىلى ئۇزاق بولدى. دىن، پەن ۋە سەنئەتنى ئىنسانىيەتنىڭ ئۇچ چوڭ روھىي تۈۋرۈكى سۈپىتىدە تونۇش ئومۇمىيۈزلۈك ئوتتۇـ- رىغا قويۇلدى. مەشھۇر ئالىم ئېينىشتېيىن «پەندىن ئايرىلغان دىـن توكۇرغا ئوخشايدۇ، دىندىن ئايرىلغان پەن كورغا ئوخشايدۇ» دېگەن. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، پەن ـ تېخنىكىدىن ئىبارەت يەككە ئامىل ھەرگىزمۇ «بىرىدىنبىر چىقىش يولى» بولۇش سالاھىيىتىنى ھازىر-

ھەرگىز مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تونۇپ يەتتىي. ھەقىقەتەنمۇ، پەن - تېخنىكىنىڭ پۈتكۈل دۇنيانى قاپلىغان ئىجتىمائىي كىرىزىسنى ھەل قىلىش ئاچقۇچىنى ئىنسانلارغا تەقدىم قىلىش قولىدىن كەلمەيتتى. چۈنكى پەن - تېخنىكا ئىنسانلار ئىزدىنىۋاتقان ھاياتنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدىكى سوئاللارغا ھەرگىز توغرا جاۋاب بېرەلمەيتتى. نېمە ئۈچۈن ياشاش، قانداق ياشاش كېرەك، دېگەن ھاياتنىڭ مەزمۇن ۋە شەكلى ھەققىدىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىشكە پەن - تېخنىكا ئاجىزلىق قىلاتتى. پەن - تېخنىكىنىڭ قولىدىن ئىنسانلارغا قىممەتلىك ئەخلاقىي مىزانلارنى تەقدىم قىلىش ئەسلا كەلمەيدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. قانداقتۇر بىرلىرى ئۇنداق - مۇنداق تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قويغان تەقدىردىمۇ، ئۇ بىر سەپسەتە ھالىتىدە تۇرۇپ قالىدۇ، خالاس. چۈنكى ھايۋانىي تۇرمۇشنى ئىنسانىي تۇرمۇش يۈكسەكلىكىگە كۆتۈرەلەيدىغان قىممەتلىك مىزانلار ئەقلىگە ۋە ئىنسان تەبىئىتىگە ئۇيغۇن بىر ئەقىدىنى نەزەردىن ساقىت قىلغان ئەھۋالدا نامەلۇم ۋە چۈشىنىكسىز پېتى قېلىۋېرىدۇ. مانا بۇ، پەن - تېخنىكىنى ئىچكى قىسمىدىن ئەمەس، بەلكى سىرتقى قىسمىدىن، يەنى ئىنسان تەبىئىتىگە ئۇيغۇن، ئەقىلگە مۇۋاپىق مەلۇم بىر مەدەنىيەت ئارقىلىق ساقلاپ قالغىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. ناۋادا بىز «پەن - تېخنىكا بىردىنبىر چىقىش يولىمىز» دېگەن قاراشقا ئېسىلىۋېلىپ، نوقۇل پەن - تېخنىكىغىلا تايانساق ھەم ئۇمىد باغلىساق، ئۇ ھالدا بىز پەن - تېخنىكىدىن ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن مەنىۋى قەھەتچىلىكنى ھەل قىلالايدىغان بىرەر كۈچنى بايقىيالمايمىز، كەڭ تارقالغان ئىجتىمائىي رەزىللىكلەرنىڭ ھۈجۇمىنى توسۇيالايدىغان بىرەر ئەخلاقىي قىممەتنى ئەسلا تاپالمايمىز. نەتىجىدە، كىشىلەردە ئۇمىدسىزلىك تۇيغۇسى ئومۇملىشىدۇ. ماھىيەتتە بۇ روشەن ئەخلاقسىزلىقنىڭ مەلۇم بىر تەرىپى بىلەن خاراكتېرلەنگەن ئىجتىمائىي ئاپەت ئالدىدىكى پەن - تېخنىكىنىڭ ئۆمىدسىزلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مۇتەپەككۇرلار مۇشۇ نۇقتىدىن

گەن. ئۇنىڭ ئاساسىي ئىپادىلىرى: بىرىنچى، ئەدەپ ـ ئەخلاق مۇنا-سىۋەتلىرى يامانلاشقان، كىشىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت بىر-بىرىگە قاپقان قۇرۇشقا ئايلانغان؛ ئىككىنچى، قىممەت قارىشى چۈشكۈنلەشكەن، ئادەملەر ماشىنا ـ ئۈسكۈنىلەرنىڭ قۇلىغا ئايلا-نىپ قالغان، شەخسنىڭ ئىدىيەۋى ھېسسىياتى ئۆزىنىڭ مۇستەقىل-لىقىنى يوقاتقان؛ ئۈچىنچى، جەمئىيەتتە جىنايەت يۇز بېرىش نىس-بىتى يۇقىرىلىغان، زەھەر چېكىش، قاتىللىق، بۇزۇقچىلىق قاتار-لىق يامان ھادىسىلەر كۆپىيىپ كەتكەن.

دېمەك، ئىنسانلار ئۆتكەن ئەسىردە پەن ـ تېخنىكا ۋە ئىقتىسا-دىي جەھەتتە مىسلىسىز يۈكسەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەخلاق جەھەت-تە مىسلىسىز يۈكسەلدى، دېگىلى بولمايدۇ، مىسلىسىز بەختلىك بولۇپ كەتتى، دېگىلىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى دۇنيا ماددىي جەھەتتە تە-رەققىي قىلغان بولسىمۇ، بىراق ئىنسانلارنىڭ بىخەتەرلىك تۇيغۇسى بارغانسېرى ئاجىزلاشتى. جىنايەتشۇناس ئالىملار ھەر خىل جىنايى قىلمىشلارنىڭ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە ئېشىپ بېرىشى نۆۋەتتىكى دۇنيانىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى، دېگەن ئورتاق قاراشقا كەلدى. ئۇلار ھەتتا بىز ياشاۋاتقان يەر شارىنىڭ جىنايەت سادىر قىلىش ئىستىكى كۈچلۈك ئىنسانلارنىڭ قورشاۋىدا قالغانلە-قىنى ئېتىراپ قىلدى. بىز ئىلگىرى ھەر خىل جىنايەتنى نامراتلىق بىلەن قالاقلىققا باغلاپ چۈشەندۈرۈشكە ئادەتلەنگەن ھەم پەن ـ تېخنىكا ماددىي تەرەققىياتقا زىيادە ئىشەنچ باغلاپ كەلگۈسى-دىن زور ئۈمىدلەرنى كۈتكەن، ئەپسۇس، نەتىجە ئۇنداق بولمىدى، دېيىشتى. پەن ـ تېخنىكىنىڭ بەخت ئېلىپ كېلىدىغانلىقىغا، ماد-دىي تەرەققىياتنىڭ خاتىرجەملىك ئېلىپ كېلىدىغانلىقىغا چىن كۆڭلىدىن ئىشەنگەن ئىنسانلار ئىجتىمائىي يېرىقلارنىڭ بارغانسېرى كۆپىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئاخىرقى ھېسابتا پەن ـ تېخ-نىكا مەيلى قانچىلىك دەرىجىدە تەرەققىي قىلسۇن، ئۇنىڭ گۈزەل ئەخلاق بىلەن ئېتىقادنى ئەرزىمەس ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويالىشى

دىغان ئىجتىمائىي ئاپەتلەر ھېسابلىنىدۇ. زامانىمىزدىكى تونۇلغان پەلسەپىچى جۇ خېجۇن ئەپەندى «كۈندە بىر دەم پەلسەپە ئوقۇيلى» دېگەن كىتابىدا ئېيتقاندەك «دىن غەربلىكلەرنىڭ مەنىۋى نىجاتكارى. ھالبۇكى، جۇڭگولۇقلاردا دىننى مەنىۋى نىجاتكار دەپ قارايدىغان مۇنداق ئەنئەنە يوق.» شۇڭا، دىننىڭ ئىجتىمائىي ئەخلاقنى ئو-مۇملاشتۇرۇشتەك بۇنداق رولىنى باشقا مەدەنىيەت ئاملىلىرىغا تايىنىپ ئېلىپ بارماي ئامال يوق. بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن داڭلىق نەزەرىيەچى ۋۇ زۇرېن ئەپەندى «يازغۇچىلار گېزىتى» نىڭ 1993 - يىلى 13 - مارتتىكى سانىدا ئېلان قىلغان ماقالىسىدە ئېنىق قىلىپ مۇنداق دېگەن: «دۇنيادىكى ھەرقانداق دۆلەت ۋە مىللەتتە مەنىۋى تىرەك بولمىسا بولمايدۇ، ۋاھالەنكى، جۇڭگودا مەنىۋى تىرەك بولۇش ۋەزىپىسى زور دەرىجىدە تارىخىي يوسۇندا ئەدەبىياتقا يۈكلەنگەن. نېمىشقا مۇنداق دەيمىز؟ جۇڭگودا دىن بولمىغانلىقى ئۈچۈن. مەسىلە ھەقىقەتەنمۇ دەل مۇشۇ يەردىن چىقىۋاتىدۇ. مىللىتىمىزنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىدىن قارىغاندا، ئېشىپ كەتسە، جەنغا ئىشىنىپ، ياراتقۇچىغا ئىشەنمىدۇق. جۇڭگولۇقلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغىنى كۈڭزى تەرىقىتى، ئەمما كۈڭزى تەرىقىتى بىر خىل ئاتاقىتىلا ئىبارەت. ماھىيىتىدىن ئالغاندا، ئۇ يەنىلا ئىجتىمائىي ئەخلاقشۇناسلىق (كىشىلەر ئادەتتە دەۋاتقان پەلسەپىمۇ ئەمەس)، ئەمما دىن ئەمەس. جۇڭگولۇقلاردا پانىي ئالەم قارىشىلا بارىكى، باقىي ئالەم قارىشى يوق.» مانا مۇشۇ چۈشەنچىلەرنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ قارىغاندا، جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالى «ئەخلاق قۇرۇلۇشىنى يولغا قويۇش» نى ھۆكۈمەت ھەرىكىتىگە تايىنىپ ئېلىپ بېرىش زۆرۈرىيىتىنى تۇغدۇرغان. ئادەمگە ئەخلاق تەرتىپى بەغىشلايدىغان دىنىي ئېتىقاد مەۋجۇت بولمىغان ئەھۋالدا، ئەخلاق قۇرۇلۇشىنى ھۆكۈمەت ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرۇپ ئېلىپ بېرىش بىر رېئال تاللاشتۇر. شۇبھىسىزكى، ئەخلاقنىڭ بىر ئادەم، بىر ئائىلە، بىر مىللەت ۋە بىر جەمئىيەتكە بولغان ئەھمىيىتىنى ھەرگىز تۆۋەن

چىقىپ «بىز پەن ـ تېخنىكىنى رەت قىلماقچى ياكى رەت قىلايلى دېمەكچى ئەمەس، بەلكى پەن ـ تېخنىكىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالغان سەپسەتىنى رەت قىلايلى دېمەكچى» دەپ ئېھتىياتكەن. ئۇلار پەن ـ تېخنىكىدىن ۋاز كېچىشنى تەشەببۇس قىلمىغان، بەلكى ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن مەنىۋى ۋە ئىجتىمائىي كىرىزىسنى ھەل قىلىش ئۈچۈن پەن ـ تېخنىكىدىن ئىبارەت بۇ قوش بىسلىق شەمشەرنى ئۆزىگە قورال قىلىۋالغان سەپسەتىلەردىن ۋاز كېچىپ، ئۇنى توغرا دۇنيا قاراشنىڭ قولىغا تاپشۇرايلى، دېگەننى تەشەببۇس قىلغان. بۇ تەشەببۇس بىزنىڭ پەن ـ تېخنىكىغا قارىغۇلارچە تايىنىشنى ئويلايدىغان ۋە ئۇنىڭغا زىيادە ئۈمىد باغلايدىغان ساددىلىقىمىزنى ئەقلگە مۇۋاپىق ئىزغا سالىدۇ. ئەگەر پەن ـ تېخنىكا تەڭداشسىز كۈچ ھېسابلىنىدىغان بولسا، 1980 ـ يىللاردىن بۇيان پەن ـ تېخنىكىغا تايىنىپ تېپىپ ئىقتىسادىي جەھەتتە گىگانت گەۋدىگە ئايلانغان، ھەربىي كۈچ جەھەتتە ئامېرىكىغا ئوخشاش قۇدرەتلىك دۆلەتلەرمۇ چۆچۈيدىغان دەرىجىدە زورايغان جۇڭگو 21 ـ ئەسىرگە قەدەم قويغاندا توساتتىن «ئەخلاق قۇرۇلۇشىنى يولغا قويۇش» نى ھۆكۈمەت ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرۇپ ئېلىپ بارمىغان بولاتتى. شۇبھىسىزكى، بۇ ھەرىكەت جۇڭگو جەمئىيىتى ئېغىر ئەخلاق كىرىزىسىگە پاتقاندا يولغا قويۇلغان ھەرىكەتتۇر. ئۇنداقتا، ھۆكۈمەت ھەرىكىتى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئەخلاق قۇرۇلۇشىنىڭ نېگىزى نېمە؟ ئەخلاق قۇرۇلۇشىنىڭ نېگىزى ـ سەمىمىيلىكتۇر. نېمە ئۈچۈن سەمىمىيلىك ئەخلاق قۇرۇلۇشىنىڭ نېگىزى سۈپىتىدە تەكىتلىنىدۇ؟ بۇنىڭ جاۋابىنى بىز بازارلارنى قاپلىغان سۈپەتسىز مەھسۇلات، يەنى سۈپەتسىز دورا، سۈپەتسىز يېمەكلىك، ئائىلىلەرنى ۋەيران قىلىۋاتقان ئىشەنچسىز نىكاھ، كىشىلىك قەدىر ـ قىممەتنى يەكسان قىلىۋاتقان پۇل ئۈستىگە قۇرۇلغان مۇناسىۋەت قاتارلىق ئىجتىمائىي مەسىلىلەردىنلا تاپالايمىز. مۇشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى سەمىمىيلىككە سەل قارىلىپ، ساختىپەزلىك ئەۋج ئالغاندا كۆرۈلە-

كە تاشلىنىپ قالسا، مەدەنىيەت نابۇت بولىدۇ، ئاساس تەۋرەيدۇ، ۋىجدان يوقايدۇ، مۇشۇنداق ئەھۋالدىمۇ ئادەم يەنىلا ياشايدۇ، لېكىن ئادەمدەك ياشىيالمايدۇ.» بازار ئىگىلىكى ئېلىپ كەلگەن پۇلغا چو-قۇنۇش شامىلىدا ئىجتىمائىي ئەخلاق سىستېمىسى پارچىلىنىپ كەتتى. بۇ خىل كىرىزىسنىڭ ئېغىرلىقى تونۇپ يېتىلگەچكە «ئەخلاق قۇرۇلۇشى» يولغا قويۇلدى. «پۇلنى ئاساس قىلىش» شامى-لىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن «ئادەمنى ئاساس قىلىش» شوئارى ئوتتۇ-رىغا قويۇلدى.

بەزىلەرنىڭ ئېتىكا، ئېستېتىكا، پەلسەپە، تېيولوگىيەگە ئوخ-شاش ئىنسانىنى روھىي ۋە مەنىۋى قىممەتلەرگە ئەھمىيەت بېرىشكە ئۇندەيدىغان ئىلىملەرمۇ پەنغۇ، دەپ تۇخۇمدىن تۇك ئۈندۈرۈپ يۈ-رۈشىنى نەزەردە تۇتقان ھالدا شۇنى ئەسكەرتىپ قويۇشۇم كېرەككى، ھەرقانداق كونتېكىستتا قوللىنىلغان ئۇقۇمنىڭ ئىپادىلىگەن مەز-مۇنى ھە دېگەندە ئىزاھلىق لۇغەتتىكى مەنىسىگە تەڭ بولۇۋېرمەيدۇ. ئاپتور مۇئەييەن ئۇقۇمنى ئۆزىنىڭ نۇقتىئىنەزىرىنى ئىسپاتلاش جەريانىدا كەڭ مەنىدە قوللىنىش ياكى تار مەنىدە قوللىنىشىنى ئېھ-تىياجغا قاراپ بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، پەن دېگەن ئۇقۇمنى مەنمۇ ماقا-لەمدە كەڭ مەنىدە قوللانمىدىم، تېخنىكا دېگەن ئۇقۇمنى بولسا كەڭ مەنىدە قوللاندىم. مەن نەزەردە تۇتقان پەن دۇنيانى تونۇش، ئوبيېك-تىپ ھەقىقەت ئۇستىدە ئىزدىنىش، شەيئىلەرنىڭ تەرەققىيات قانۇ-نىيىتىنى ئېچىپ بېرىشنى ۋەزىپە قىلغان بىلىم سىستېمىسىدىن ئىبارەت. مۇتەپەككۇرلار «پەننىڭ جاۋاب بېرىدىغىنى ئەتراپىمىزدىكى كونكرېت شەيئىلەر بولۇپ، ئۇ بىز ياشاۋاتقان ئوبيېكتىپ دۇنيانى تەسۋىرلەيدۇ. ئۇ بىزگە شەيئىلەرنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە ھەرىكىتىنى چۈشەندۈرىدۇ، ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىشى، ماھىيىتى ۋە قىممىتىنى بايان قىلىدۇ. پەننىي بايقاشلار بىز بۇرۇن كۆرۈپ باقمىغان نەرسە-لەرنى بارلىققا كەلتۈرسىمۇ، بالىلارنىڭ يېمەكلىكىدىن تارتىپ ۋو-دورود بومبىسىغا قەدەر نەرسىلەرنى ياسىيالىسىمۇ، لېكىن ئۇ بىز-

چاغلاشقا بولمايدۇ. بىرەر جەمئىيەتتە ئەخلاقنىڭ تۆتۈپ تۇرۇش رولى كەمچىل بولىدىكەن، ئۇنداقتا، بۇ جەمئىيەتنى ھالاك بولىدىغان دائىرىگە كىرگۈزۈشكە تامامەن بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا بىر قىسىم كىشىلەر زىيادە ئۈمىد باغلىغان پەن ـ تېخنىكا ئىنسانىيەتنى قۇتقۇزىدىغان نىجاتكار بولۇشقا تامامەن ئاجىزلىق قىلىدىغانلىقىنى تەن ئېلىشقا مەجبۇر بولماي ئامالى يوق. ئەمەلىيەتتە كۆرۈپ ھەم چۆچۈقۇر چۈشىنىپ يەتتۇقكى، پاكىتلار «پەن ـ تېخنىكا بىردىنبىر چەقىش يولى» دەيدىغان قاراشنىڭ بەكمۇ بىر تەرەپلىمە قاراش ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. پەن ـ تېخنىكىنىڭ كۈچى بىلەن زامانىۋىلاشقان جەمئىيەت ۋە گۈللەنگەن ئىقتىساد پۇقرالارنىڭ ئەخلاق ئېڭىنى ئاجىزلىتىپ، جىنايەت سادىر قىلىش نىسبىتىنى ئاشۇرۇۋەتتى. كىشىلەرنى ئالغا بېسىشقا ئىنتىلدۇرىدىغان بىردىنبىر ھەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ پۇل بولۇپ قالدى. بۇنداق ئەھۋالدا كىشىلەر ماددىي تۇرمۇشنىڭ ھۇزۇرىدىن ئۆزلىرىگە تەسەللى تاپسىمۇ، لېكىن قۇرغاقلىشىپ كېتىۋاتقان مەنىۋىيىتىنى يوشۇرالماي قالدى. نەتىجىدە، ئەخلاقىي پىرىنسىپلارغا سەل قارايدىغان بولۇپ كەتتى. شۇبھىسىزكى، ئەخلاقىي پىرىنسىپنىڭ يېتەكچىلىكىدە بولمىغان ھايات مەنىۋى پالەچلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ھازىرقى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشقا قويغان تەلىپى كىشىلىك خاراكتېرنىڭ ئەڭ ئالىي قاتلىمى بولغان ئالىيجانابلىق، بېغىشلاش، قانائەت، تاكامۇللۇق بولماستىن، بەلكى كىشىلىك خاراكتېرنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمى بولغان ئەيش ـ ئىشرەت، ئويۇن ـ كۈلكە ۋە راھەتپەرەسلىككە بېرىلىش بولغانلىقتىن، ئىجتىمائىي كەيپىيات بۇزۇلۇشقا قاراپ يۈزلەندى. نەتىجىدە، ئىنسانلار ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە ئەخلاق ئۆلچىمىنى ئاساس قىلىپ ھۆكۈم قىلىشنى ئادەت قىلمايدىغان بولۇۋالدى. كېيىنچىشقا بولىدۇكى، ئەخلاقىي مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلىشتىن باش تارتقان كىشىلەر بىلەن تولغان جەمئىيەت قاباھەتلىك جەمئىيەتتۇر. مۇتەپەككۇرلار ئېيتقاندەك: «ئەخلاق ۋەيران بولسا، ئېتىكا بىر چەتـ

جەريانىدا ئۆزىنىڭ تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقىنى تۇ-
گىتىپ، مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرىنىڭ تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەك-
كۇر نامراتلىقى توغرۇلۇق تەنقىدىي مۇلاھىزە يۈرگۈزگۈدەك سالاھە-
يەتنى ھازىرلىغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا، ئوقۇپ بىرنەرسە دېيىش
كېرەك - تە. مانا مۇشۇنداق پوزىتسىيە بىلەن مەن ئۇنىڭ يېڭى ما-
قالىسى «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» نى ئەستايىدىل
ئوقۇپ چىقتىم. تەسىراتىم شۇكى، ئاپتور مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى
ۋە خەلقنىڭ تەپەككۇرىدىكى تىل كېكەچلىكى ھەم تەپەككۇر نامراد-
لىقىنى باھالىغۇدەك سالاھىيەتنى ئازراقمۇ ھازىرلىمىغانلىقىڭ ئۈس-
تىگە، ئوقۇرمەنلەرگە ئۆزىنىڭ تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر
نامراتلىقىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئايان قىلغان. مەن بۇ قارىشىمنى
ئوقۇرمەنلەرگە پاكىت ئارقىلىق ئىسپاتلاپ بېرىش ھەم يازسىلا ما-
قالە بولۇۋېرمەيدىغانلىقىنى ئىلمىي نۇقتىدىن كۆرسىتىپ بېرىش
مەقسىتىدە بۇ رەددىيەنى يازدىم، مۇڭاپىق بولغان - بولمىغانلىقىغا
ئوقۇرمەنلەر باھا بېرىپ باقسۇن.

ئاپتور مەزكۇر ماقالىسىنىڭ ژۇرنال سەھىپىسىدە، يېرىم بەتچە
كېلىدىغان مۇقەددىمە قىسمىدىلا قانچىلىك مەسىلە سادىر قىلغانلى-
قىنى تەھلىل قىلساقلا، ئوقۇرمەنلەر ماقالىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىغا
دىياگنوز قويالايدۇ. مەن تەنقىدىمنى ئېنىقلىققا ئىگە قىلىش ئۈچۈن
بۇ مۇقەددىمىنى ئۇزۇندىلەشتۇرۇپ تەھلىل قىلىمەن.

«بىلىشىمچە، مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى، يەنى پەيلاسوپ، مۇتە-
پەككۇر، پەلسەپىچىلەر جەمئىيەت مەسىلىلىرىنى توغرا كۆزىتىش،
كىشىلەرنىڭ مەنىۋى دۇنياسى ۋە ئوي - پىكرىنى توغرا تەھلىل
قىلىش، ئۇلارنىڭ پائالىيىتى، ھەرىكىتى ئۈستىدە ئويلىنىپ، مۇڭا-
پىق يەكۈننى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشى، پىسخىكە-
سىغا تەسىر كۆرسىتىپ ياخشىلىققا باشلاش، تەرەققىياتنى ئىلگىرى
سۈرۈشنى مەقسەت قىلغان كىشىلەردۇر.»

بىز بۇ ئۇزۇندىنى ئۇقۇم مۇجمەللىكى ۋە مەنتىق خاتالىقى جە-

گە شەيئىلەرنىڭ ئۆزگىرىشىدىكى سەۋەبلەرنى ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ. ئۇ يەنە بىزنىڭ ئۇنى خاتا ئىشلىتىشىمىزدىن كېلىپ چىققان يامان ئاقىۋەتنىڭ ئالدىنى ئالالمايدۇ. پەن ئىككى ياقلىمىلىق دورا، ئۇ داۋالايدۇ ھەم زەھەرلەيدۇ، قۇرىدۇ ھەم بۇزىدۇ» دەپ قارايدۇ. مانا بۇ، مەن ماقالەمدە نەزەردە تۇتقان پەن ئۇقۇمىنىڭ دائىرىسىنىمۇ ھەم پەننىڭ خاراكتېرىنىمۇ كۆرسىتىپ بېرىدىغان ياخشى مىسال.

بىز ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخاننىڭ «بىزدىكى پەن بىلەن سەنئەت مۇناسىۋىتىدىكى ئېغىشلار» دېگەن ماقالىسىنى «يازغانلىرىم توم-تاق، پىكىر بايان قىلىشىم قالايمىقان بولۇپ قالدى» دەپ تەن ئالغانلىقىدىن ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ «تىل كېكەچلىكى» نى بىلدىغانلىقىنى ھېس قىلغانىدۇق. ئۇنىڭ «بىردىنبىر چىقىش يولىمىز پەن - تېخنىكا» دېگەن قارىشىنىڭ يۈزە ھەم بىر تەرەپلىمىلىكىنى، بۇ مەسىلىدىكى چۈشەنچىسىنىڭ ئەتراپلىق، چوڭقۇر، ئىنچىكە ئەمەسلىكىنى تەنقىدلەش جەريانىدا تەپەككۇرىنىڭمۇ نامراتلىقىنى بىلىپ يەتتۇق. خوش، ئۇنداقتا 2007 - يىلى ئېلان قىلغان ماقالىسىدە ئۆزىنىڭ تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقىنى پاكىتلاشتۇرغان ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخاننىڭ 2010 - يىلىغا كەلگەندە بىردىنلا «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» دەپ ماۋزۇ قويۇپ، «بايقىمىچە، نۆۋەتتىكى مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى قاتلىمى ھەم خەلقىنىڭ تەپەككۇر ئېڭىدا جىددىي ئويلىنىشقا تېگىشلىك تۆۋەندىكى مەسىلىلەر ئەڭ كۆرۈنەرلىك بولماقتا» دەپ 13 كىچىك ماۋزۇ ئاستىدا بىر - بىرىدىن مۇھىم ھەم نازۇك، چېتىلىش دائىرىسى كەڭ تېمىلاردا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ، تەنقىدىي روھ بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىشى كىشىنى ئەجەبلەندۈرمەسمۇ؟ ئەلۋەتتە، شەرق تەپەككۇر خەزىنىسىدە «بىر ئادەمنى ئۇچ كۈن كۆرمىسەڭ يېڭىچە نەزىرىڭ بىلەن قارا» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنىڭ بارلىقىنى بىلىمەن. شۇڭا ئۇچ كۈن ئەمەس، ئۇچ يىل مەتبۇئاتتا ماقالىسى كۆرۈنمىگەن ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانغىمۇ ئەستايىدىل قاراش كېرەك. بەلكىم ئۇچ يىل

تەبرلىگەن. بىز بۇ تەبرىنىڭ پەلسەپىتىشلىكىنى قويۇپ تۇرۇپ، ئۇ-نىڭدا ئوبزورچىنىڭ تۇپ ئالاھىدىلىكى بولغان «باھالاش» دېگەن مۇھىم ئاتالغۇنىڭ تىلغا ئېلىنمىغانلىقىدىنلا ئاپتورنىڭ بەكلا قې-يىپ ھەم چەتنەپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

«مەلۇم مەسىلىنىڭ توغرا يۆنىلىشى ئۈستىدە ئەمەلىي، ئىجابىي ئىزدىنىش، شۇنداقلا ھەممىگە ئورتاق بولغان قانۇنىيەتنى تېپىش ھەم يەتكۈزۈش جەريانى پەلسەپە، تەپەككۇر بولسا كېرەك. شۇڭا تە-پەككۇر رېئال مەسىلە ئۈستىدە بولىدۇ. گۈزەللەشتۈرۈلگەن تەسەۋ-ۋۇر بىلەن تۇپتىن ئوخشىمايدۇ.»

بۇ ئۈزۈندىدە كۆرۈلگەن بىرىنچى خاتالىق شۇكى، پەلسەپە بىلەن تەپەككۇر باراۋەر ئۇقۇم قىلىپ قويۇلغان. بۇلارنىڭ باراۋەر ئۇقۇم ئەمەسلىكى مۇئەييەن مەدەنىيەت تەرىبىيەسىگە ئىگە كىشىلەرگە ئايان ئەقەللىي ساۋات. پەلسەپە مۇستەقىل بىر ئىلىم، تەپەككۇر پىسخە-كىلىق پائالىيەت. ئىككىنچى خاتالىق شۇكى، تەپەكۇر ھەرگىز «مەلۇم مەسىلىنىڭ توغرا يۆنىلىشى ئۈستىدە ئەمەلىي، ئىجابىي ئىزدىنىش، شۇنداقلا ھەممىگە ئورتاق بولغان قانۇنىيەتنى تېپىش ھەم يەتكۈزۈش جەريانى» ئەمەس، بەلكى پىكىر قىلىش جەريانى. ئەمما، پىكىرنىڭ ئۆزى ئەمەس. پىكىر تەپەككۇرنىڭ نەتىجىسى، ئۇ-نىڭ توغرا ياكى خاتا بولۇشى باشقا گەپ. ئۇچىنچى خاتالىق شۇكى، «مەلۇم مەسىلىنىڭ توغرا يۆنىلىشى ئۈستىدە ئەمەلىي، ئىجابىي ئىزدىنىش، شۇنداقلا ھەممىگە ئورتاق بولغان قانۇنىيەتنى تېپىش ھەم يەتكۈزۈش جەريانى» پەلسەپە ئەمەس. پەلسەپە جەريان ئەمەس، بەلكى ئىلىم. ئۇنىڭ بارلىق ۋەزىپىسى گېرمانىيەلىك مەشھۇر ھا-دىسشۇناس پەيلاسوپ ھېيدىگېرنىڭ ئېيتقىنىدەك، «ئادەمنى مۇلا-ھىزىگە ئۇندەش». ئەركىن ئېيتقان يۇقىرىقى تەرىپ پەننىڭ ۋەزى-پىسىگە يېقىن كېلىدۇ. چۈنكى، پەن بىز تۇرۇۋاتقان مۇشۇ ئوبيېكـ-تىپ دۇنيانىڭ چىنلىقى ئۈستىدە ئىزدىنىدۇ. ئۇ ئوبيېكتىپ چىن بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. زىددىيەتلىك ئەھۋالنىڭ كۆرۈلۈشىگە يول

ھەتتىن تەھلىل قىلىپ باقايلى: ئاپتور «مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى» دېگەن ئۇقۇمنى ئىزاھلىماق بولۇپ، «يەنى پەيلاسوپ، مۇتەپەككۇر، پەلسەپىچىلەر» دەپ كۆرسەتكەن. بۇ ئىزاھاتتىكى پەيلاسوپ بىلەن پەلسەپىچى بىرگەپ بولغانلىقى ئۈستىگە مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى دېگەن ئۇقۇم پەيلاسوپ، مۇتەپەككۇر دېگەن ئۇقۇملارغا بارا-ۋەر ئەمەس. بۇنداق ئىزاھلاش تامامەن خاتا. ئاپتور بۇ يەردە قۇرۇق-تىن - قۇرۇق ئاتالغۇلار ئويۇنى ئويناغان. ئاپتور يەنە مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرىنى «توغرا تەھلىل» يۈرگۈزىدىغان، «مۇۋاپىق يەكۈن» چىقىرىدىغان كىشىلەر دەپ چۈشەندۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن بارلىق مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى «توغرا تەھلىل» يۈرگۈزىدىغان، «مۇۋاپىق يەكۈن» چىقىرىدىغان دانىشمەنلەر بولۇپ قالغان. نەتىجىدە، مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى سادىر قىلىشى مۇمكىن بولمايدىغان، يازمىلىرى بىردەك مەقبۇل كۆرۈلىدىغان ئالاھىدە ئىمتىياز ئىگىلىرى بولۇپ قالغان. بۇنداق ئەھۋالدا مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى توغرۇلۇق «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» دەپ ماۋزۇ قويۇپ تەنقىد يۈرگۈزۈشمۇ ئارتۇقچە ئىش بولۇپ قالمامدۇ؟ بىز تېخى ئاپتوردىن سىزنىڭ نەزىرىڭىزدە «توغرا تەھلىل» بىلەن «مۇۋاپىق يەكۈن» نىڭ ئۆلچىمى نېمە، دەپ سورىمىدۇق. مۇئەييەن ئۆلچەمنى ئوتتۇرىغا قويماي تۇرۇپ، «توغرا تەھلىل» بىلەن «مۇۋاپىق يەكۈن» نى تىلغا ئېلىش تولىمۇ يەڭگىلتەكلىكتۇر. بىز ئەمدى مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى ھەققىدىكى تەبىرنىڭ مۇۋاپىق ياكى نامۇۋاپىق ئىكەنلىكىگە قاراپ باقايلى: مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى دېگەن ئۇقۇمنى ئاپتور «جەمئىيەت مەسىلىلىرىنى توغرا كۆزىتىش، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى دۇنياسى ۋە ئوي - پىكرىنى توغرا تەھلىل قىلىش، ئۇلارنىڭ پائالىيىتى، ھەرىكىتى ئۈستىدە ئويلىنىپ، مۇۋاپىق يەكۈننى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشى، پىسخىكىسىغا تەسىر كۆرسىتىپ ياخشىلىققا باشلاش، تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈشنى مەقسەت قىلغان كىشىلەردۇر» دەپ

مەسمۇ؟ يەتتىنچى خاتالىق «گۈزەللەشتۈرۈلگەن ئەدەبىي تەسەۋۋۇر» دېگەندەك غەلىتە سۆزدە كۆرۈلگەن. بۇ جۈملىدە «گۈزەللەشتۈرۈلگەن» دېگەن سۆزنى قوشۇپ ئىشلىتىش ئوشۇقچە. ئوندىاق بولسا «خۇنۈكلەشتۈرۈلگەن ئەدەبىي تەسەۋۋۇر» قانداق بولىدۇ، دەپ سوئال سورالسا، ئاپتورنىڭ «تىل كېكەچلىكى» دەرھال ئاشكارلىنىدۇ.

«پەلسەپە بىر قاراشتىن مۇرەككەپ، سىرلىق جەمئىيەت ئىلمى بولۇپ، ئەگەر چۈشىنىشلىك، ئاممىباب مەزمۇندا بولسا مۇرەككەپ بولمىغان ئىلىم ھېسابلىنىدۇ.»

بۇ ئۈزۈندىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئاپتورنىڭ نەزىرىدە پەلسەپە جەمئىيەت ئىلمى ئىكەن، ئۇنداقتا جەمئىيەتشۇناسلىقنى نېمە دەيمىز، پەلسەپە دەمدۇق؟ بۇنداق دېيىلسە پەلسەپە بىلەن جەمئىيەتشۇناسلىق بىر گەپ بولۇپ قالمامدۇ ياكى «مۇرەككەپ، سىرلىق» راقىنى پەلسەپە، ئاددىي، چۈشىنىشلىكرەكنى جەمئىيەتشۇناسلىق دەمدۇق، پەنلەرنىڭ پەرقىنى مۇشۇنداق ئايرىش توغرىمۇ؟ ئاپتورنىڭ يېزىشچە، «پەلسەپە ... ئەگەر چۈشىنىشلىك، ئاممىباب مەزمۇندا بولسا مۇرەككەپ بولمىغان ئىلىم ھېسابلىنىدۇ» كەن. بۇ جۈملىدىن ئاپتورنىڭ مەقسىتىنى بىلگىلى بولمايدۇ. ئۇ تەبىئەت پەلسەپىسىگە ئوخشاش مۇرەككەپ، ئاممىبابلىقتىن خالىي پەلسەپىنى ئىنكار قىلماقچىمۇ ياكى پەلسەپە ئىلمىنى «مۇرەككەپ پەلسەپە»، «مۇرەككەپ بولمىغان پەلسەپە» دەپ غەلىتە ھالدا ئىككىگە ئايرىماقچىمۇ؟ قىسقىسى، ئاپتور نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئېنىق بىلمىگەن ئەھۋالدا بۇ جۈملىنى قۇراشتۇرغان. ئاپتورنىڭ پەلسەپىنى جەمئىيەت ئىلمى دەپ قارىشى بەكمۇ خاتا قاراشتۇر. ئۇنداقتا، تەبىئەت پەلسەپىسى، مېتافىزىكىلىق پەلسەپە قاتارلىقلارنى پەلسەپە كاتېگورىيەسىدىن چىقىرىۋېتىش كېرەكمۇ؟ شۇنى بىلىپ قويۇشىمىز كېرەككى، كەسپىي پەيلاسوپلار پەلسەپىنىڭ ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە زىيادە كۆڭۈل بۆلۈپ دىداكتىكا ۋە جاھاندارچىلىق ئەقلىيىلىرى دەرىجىسىگە چۈشۈرۈپ قويۇلۇشىغا ئىنتايىن قارشى تۇرىدۇ. بۇنى

قويمايدۇ. پەلسەپە كىشىلەرنىڭ ھەقىقەتنى بايقىشىغا ياردەم بېرىدۇ. سوقرات ئېيتقاندەك، بىلىم تەبىئەت بىلەن، ئەقىل ـ پاراسەت ھايات بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تۆتىنچى خاتالىق شۇكى، پەلسەپىنى «ھەممىگە ئورتاق قانۇنىيەتنى تېپىش» خۇسۇسىيىتىگە ئىگە قىلىپ كۆرسەتكەن. بۇ ئاپتورنىڭ قانۇنىيەت دېگەن ئۇقۇمنى بىلمەيدىغانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر. قانۇنىيەت دېگەن بۇ سۆز ئادەتتە شەيئىلەرنىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك، تۈپكى خۇسۇسىيەتلىرى، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي ئالاھىدىلىكلىرى، شۇنداقلا شەيئىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەسۋىرلەپ بېرىدىغان ئومۇمىي پىرىنسىپلارنى كۆرسىتىدۇ. بىر جۈملە سۆزگە يىغىنچاقلىغاندا، ئىنسانلار رېئايە قىلىشقا مەجبۇر بولىدىغان نەرسە قانۇنىيەتتۇر. ئاپتور پەلسەپىنى «مەلۇم مەسىلىنىڭ ... ھەممىگە ئورتاق بولغان قانۇنىيىتىنى تېپىش» خۇسۇسىيىتىگە ئىگە قىلىپ كۆرسەتكەن ھەم شۇنداق چۈشەنگەن. كونكرېتلىقتىن قاچىغاندا، ئاپتور تىلغا ئالغان «مەلۇم مەسىلە» ئىجتىمائىي مەسىلە بولۇپ، ئىجتىمائىي مەسىلە ئىنسانىيەت تۇرمۇشىنىڭ تەركىبىي قىسمىدۇر. ئەپسۇسكى، پەيلاسوپلار تۇرمۇشنىڭ ئاساسلانغۇدەك قانۇنىيىتى يوق، دەپ قارايدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا پەلسەپە تۇرمۇشتىكى مەسىلىلەرنىڭ قايسى ئورتاق قانۇنىيىتىنى تاپىدۇ؟ بەشىنچى خاتالىق شۇكى، «ئىجابىي ئىزدىنىش» پەلسەپە بىلەن تەپەككۇرنىڭ جەريانى سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەن. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇ بىر ئەخمىقانە چۈشەنچىدۇر. «ئىجابىي ئىزدىنىش» نى پەلسەپە بىلەن تەپەككۇرنىڭ خۇسۇسىيىتى دەپ قاراش ئوخشاشلا خاتا. نى ـ نى رەزىل ئوي ـ خىياللارنى تەپەككۇر ئەمەس دەپ كىم ئېيتىدۇ، ئىنسانىيەتنى چۈشكۈنلۈككە ياكى قىرغىنچىلىققا ئۈندەيدىغان تەلىماتلارنى پەلسەپە ئەمەس دەپ كىم ئېيتىدۇ؟ ئالتىنچى خاتالىق «تەپەككۇر رېئال مەسىلە ئۈستىدە بولىدۇ» دېگەن قاراشتا كۆرۈلىدۇ. تەپەككۇر پەقەت رېئال مەسىلە ئۈستىدە بولىدىغان بولسا، فانتازىيەلىك ئەسەرلەر ۋە سەپسەتىلەر تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلى ئە-

نېمە بىلەن ئۆلچەش كېرەك؟ ئىلاھىيەتشۇناسلىق پەلسەپىسى بەرھەق دەپ تونۇغان ئوبيېكتقا ئاتېئىزملىق پەلسەپە «ھۆرمەت قىلىش» ى مۇمكىنمۇ؟ ئۇنداقتا، بۇ ئىككى پەلسەپىنىڭ قايسىسى سەپسەتە؟ ئاپتور بۇ قارىشىدا مانا مۇشۇنداق مۇجمەل ھەم زىددىيەتلىك مەسىلىنىڭ پاتقىقىغا پېتىپ قالغان.

«تەل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» ماۋزۇلۇق ماقالىنىڭ مۇقەددىمىسىدىن ئۇزۇۋېلىنغان بۇ ئۇزۇندىگە بىز يەنە «تەل كېكەچ-لىكى» نۇقتىسىدىن قارىساق، جۇملىنىڭ لوگىكىلىق قۇرۇلمىسىدا ئېغىر مەسىلە بارلىقىنى بايقايمىز. مەسىلەن، «پەلسەپىنىڭ تۈپ مەقسىتى... بەرھەق نەرسىگە ھۆرمەت قىلىش جەريانى بولۇپ» دېگەن قۇرۇلمىدا بىزگە يېتىدىغان ئۇقۇم «پەلسەپىنىڭ مەقسىتى ئەخلاقىي جەريان» دېگەن غەلىتە چۈشەنچىدىن ئىبارەت. چۈنكى «ھۆرمەت قىلىش» ئەخلاق مەسىلىسى. پەلسەپىنىڭ مەقسىتى ھۆرمەت قىلىش جەريانى ئەمەس. ئاپتورنىڭ قىسقىغىنا بۇ مۇقەددىمىسىدىكى بىرقە-دەر تۇغرا قاراش «ئۇ (پەلسەپە)، كىشىلەرنى ئەقىل - پاراسەتكە ھۆرمەت قىلىش، تەپەككۇر ۋە ھەرىكىتىدە ئىدراك، پاكىتنى ئاساس قىلىشنى تەلەپ قىلىدىغان ئىلىم» دېگەن جۇملىدە ئىپادىلەنگەن. لېكىن بۇ جۇملىنىڭ گىرامماتىكىلىق قۇرۇلمىسىدا يەنىلا مەسىلە كۆرۈلگەن. مەسىلەن، بۇ جۇملىدىكى «كىشىلەرنى» دېگەن سۆزدىكى قوشۇمچىنى «دىن» قىلىپ «كىشىلەردىن» گە ئۆزگەرتسە جۇملە ئاددىدىن توغرىلىنىدۇ. ئاپتور يۇقىرىقى جۇملىگە ئۇلاپلا «شۇڭا بۇ ئىلمىنى ئىسمى - جىسمىغا لايىق زاكونشۇناسلىق ئىلمى دېيىشكىمۇ بولىدۇ» دەپ يېزىپ ئېغىر خاتالىق سادىر قىلغان. پەلسەپىنى زاكونشۇناسلىق دېيىش ئۇقۇملارنى ئارىلاشتۇرۇۋەتكەنلىك ھەم پەرىز-لەرنىڭ خاس پەرقىنى نەزەرگە ئالمىغانلىقتۇر. «زاكون» ئانا تىلىمىزغا رۇس تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان كىرمە سۆز بولۇپ، «قانۇن، مىزان، قائىدە، داۋلى» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە. زاكونشۇناسلىق دې-گەن ئاتالغۇ قانۇنشۇناسلىق دېگەن سۆزدۇر. پەلسەپە قانداق قىلىپ

پەلسەپىنىڭ قىممىتىنى تۆۋەنلىتىۋەتكەنلىك دەپ قارايدۇ. ئاپتور- نىڭ يەنە «تەپەككۇر ... تەسەۋۋۇر بىلەن تۇپتىن ئوخشىمايدۇ» دېگەن قارىشىمۇ ئورۇنسىزدۇر. بۇ قاراشنى گويا بىر بايقاشنى ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقاندەك كەسكىن تەرزدە ھەم كۆرەڭ تەلەپپۇزدا ئوتتۇرىغا قويغۇچىلىكى يوق. چۈنكى، پىسخىكىلىق پائالىيەت ھېسابلىنىدىغان تەپەككۇر بىلەن تەسەۋۋۇرنىڭ ئۆزئارا پەرقلىنىدىغان ئۇقۇملار ئە- كەنلىكى پىسخولوگىيەدىكى ئەقەللىي ساۋاتتۇر.

«پەلسەپىنىڭ تۈپ مەقسىتى دۇنيادىكى نەرسىلەر (شەيئىلەر) نىڭ، مەيلى ئۇ كۆرگىلى، تۇتقىلى بولىدىغان ياكى مەۋھۇم نەرسە بولسۇن، ئىچىگە يوشۇرۇنغان تۈپ قانۇنىيىتى (مىسالەن، ئىنسانىنىڭ ماھىيىتى) نى ئىزدەش، بايقاش ھەم بەرھەق نەرسىگە ھۆرمەت قە- لىش جەريانى بولۇپ، ھەقىقەتتىن ئايرىلغاندا پەلسەپىنىڭ قىلچە- لىك قىممىتى بولمايدۇ.»

بۇ ئۇزۇندىدە ئىپادىلەنگەن قاراشقا بېرىدىغان رەددىيەم شۇكى، پەلسەپىنىڭ مەقسىتى جىسمى بار ياكى جىسمى يوق نەرسىلەرنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان تۈپ قانۇنىيەتنى تېپىش ئەمەس، بۇ پەننىڭ مەقسىتى. پەلسەپە بىر تۇرلۇك دۇنيا قاراش. ئۇ كىشىلىك ھاياتتىكى ئۇچ چوڭ مەسىلىگە كۆڭۈل بۆلىدۇ. يەنى ئادەم بىلەن ئادەم، ئادەم بىلەن شەيئى، ئادەم بىلەن تەڭرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە كۆ- ڭۈل بۆلۈپ، ئادەمنىڭ ئالەمدىكى ئورنى، يەنى ئادەمنىڭ قىممىتى ئۇستىدە ئىزدىنىدۇ.

پەلسەپىنىڭ مەقسىتى توغرىسىدا ئاپتور يەنە «بەرھەق نەرسىگە ھۆرمەت قىلىش» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويغان ھەم «ھەقىقەت- تىن ئايرىلغاندا پەلسەپىنىڭ قىلچىلىك قىممىتى بولمايدۇ» دەپ ئېيتقان. بۇ سۆز توغرا بولسىمۇ، ئەمما چەتنەپ كېتىش تۇسى بار. بارلىق پەلسەپىلەر بەرھەق نەرسىنى ھۆرمەت قىلامدۇ؟ ئۇنداقتا، ئا- تېئىزملىق پەلسەپە بىلەن ئىلاھىيەتشۇناسلىق پەلسەپىسى «بەرھەق» دەپ تونۇغان نەرسە ئوخشاشمۇ؟ «بەرھەق» نەرسىنىڭ بەرھەقلىقىنى

رەققىيات ئۇنۇمىگە ئىرىشتۇرىدۇ» دەپ جاكارلىغان. ئاپتورنىڭ بۇ ئابستراكت (ئۆزىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى بىلمىگەن) قارىشى بىزگە بىر تۇتامى يوق ئۇچۇرنى يەتكۈزگەن، خالاس. تۆتىنچى خاتالىق شۇ - كى، بۇ ئۇزۇندى لوگىكا جەھەتتىن چېچىلاڭغۇ بولۇپ قالغان. مە - سىلەن، ئاپتور بىرىنچى جۈملىدە پەلسەپە قانۇنىيەتنى بايقاشنى «نىشان قىلغان» دەپ كېيىنچە ئېيتقان بولسا، ئىككىنچى جۈملىنى «شۇنداق بولغاندىلا» دەپ ئارزۇ بىلەن باشلاپ، بىرىنچى جۈملىدىكى «نىشان قىلغان» دېگەن ھۆكۈمنى يوققا چىقارغان. شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى جۈملىنىڭ ئىپادىلىگەن مەزمۇنى بىلەن ئىككىنچى جۈم - لىنىڭ ئىپادىلىگەن مەزمۇنى ئۇچىنچى جۈملىگە نىسبەتەن ئەھمە - يىتىنى يوقاتقان. مۇھاكىمە خاراكتېرلىك ماقالىدە ئاۋۋال ئاپتور - نىڭ مەقسىتى ئېنىق تاپشۇرۇلۇشى، ئاندىن نۇقتىئىنەزەر دەلىلىل - نىشى، ئاخىرىدا ئىسپاتلىنىشى كېرەك. «بۇ، ئىنسانىيەت مەدەنىيە - تىنى يەنمۇ ئالغا سىلجىتىپ، تەدرىجىي تەرەققىيات ئۇنۇمىگە ئې - رىشتۇرىدۇ» دېگەندەك كاتتا ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانىنىڭكىدەك تومتاق ئوتتۇرىغا قويۇلسا، ئىلىم ئى - گىلىرىنىڭ نەزىرىگە ئازراقمۇ ئېلىنماي پۈتۈنلەي ئېتىبارسىز مۇ - ئامىلگە ئۇچرايدۇ. ھۆكۈم كەسكىن تەرزدە ئېيتىلغان بىلەن ئوب - يېكتىپ پاكىتلار بىلەن دەلىللەنمىگەن ۋە نەزەرىيەۋى ئاساسلار بە - لەن ئىسپاتلانمىغان. بۇنداق قىلىش ئىلىم - پەن جەھەتتىكى بە - لىمسىزلىك، نەزەرىيەدىكى ئاجىزلىق، ئىلمىي دۇنيا قاراشنىڭ تۆ - ۋەنلىكىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. شۇڭا ئېتىبارسىز مۇئامىلگە ئۇچرايدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ قايىل قىلىش كۈچى يېتەرسىزلا ئەمەس، پەقەتلا يوق!

ماقالىسىنىڭ ئالىقانچىلىك مۇقەددىمىسىدە مانا مۇشۇنداق بىر تالاي خاتالارنى سادىر قىلغان ئاپتور ئادەمنى ھەيران قالدۇرۇپ، يەنە تېخى «ئۇزۇندىن بۇيانقى كۆزىتىشىمگە ئاساسەن نۆۋەتتىكى يېزىق - چىلىق، پەلسەپە، دۇنيا قاراش، قىممەت قاراش قاتارلىق جەھەتلەرگە

قانۇنشۇناسلىق بىلەن ئوخشاش ئىلىم بولىدۇ؟ قانۇنشۇناسلىق قانۇننى تەتقىق قىلىدىغان، پەلسەپە كىشىگە ئەقىل بېرىدىغان، كىشىنىڭ زېھنىنى ئاچىدىغان ئىلىم تۇرسا. پەلسەپە دېگەن دۇنيا قاراشنىڭ نەزەرىيەۋى سىستېمىسى، ئۇ قانداقمۇ «ئىسمى - جىسمىغا لايىق زاكونشۇناسلىق» ھېسابلانسۇن. ماقالە يازغاندا ئىلمىي ئاتالغۇلارنى كەلسە - كەلمەس قوللىنىش ھەم ئارىلاشتۇرۇپ قويۇش سەل قارايدىغان مەسىلە ئەمەس. تاسادىپىي خاتا قوللىنىلىپ قالسا ياكى ئالماشتۇرۇپ قويۇلسا چۈشىنىشكە بولىدۇ، ئەمما يول قويۇشقا بولمايدۇ. پەلسەپىنى «ئىسمى - جىسمىغا لايىق قانۇنشۇناسلىق ئىلمى دېيىشكە بولىدۇ» دېگەندەك ئەھۋالنى قاتتىق تەنقىد قىلىش زۆرۈر، ئەلۋەتتە.

«ئۇ (پەلسەپە)، مەڭگۈ تېخنىمۇ يېڭى بولغان قانۇنىيەتلەرنى بايقاشنى ئۆزىنىڭ ئىزدىنىش نىشانى قىلغان. شۇنداق بولغاندىلا ھەقىقىي ئەھۋال (قانۇنىيەت) نى بىلىش تېخنىمۇ ئۇنۇملۇك ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ. بۇ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى يەنىمۇ ئالغا سىلجىتىپ، تەدرىجىي تەرەققىيات ئۇنۇمىگە ئېرىشتۈرىدۇ.»

مۇقەددىمىگە مەنسۇپ بۇ ئۇزۇندىدىكى بىرىنچى خاتالىق شۇكى، ئاپتور بىز يۇقىرىدا تەنقىدلەپ كۆرسەتكەن پەننىڭ نىشانى بىلەن پەلسەپىنىڭ نىشانىنى بىر قىلىپ قويۇشتەك خاتالىقنى تەكرارلىغان. ئىككىنچى خاتالىق شۇكى، «يېڭى قانۇنىيەت» دېگەن بىر يوقىلاڭ ئۇقۇمنى ئوتتۇرىغا چىقارغان. ئىلىم - پەندە كونا قانۇنىيەت، يېڭى قانۇنىيەت دېگەن ئاتالغۇ يوق. ئۇچىنچى خاتالىق شۇكى، ئاپتور پەلسەپىنىڭ مەقسىتى ئەمەس نەرسىنى ئۇنىڭ مەقسىتى قىلىپ زورلاپ تېخىپ، «شۇنداق بولغاندىلا ھەقىقىي ئەھۋال (قانۇنىيەت) نى بىلىش تېخنىمۇ ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ» دېگەن قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ قاراش بىر بىمەنە قاراش بولسىمۇ ئاپتور بۇنى ئىنسانىيەتنى پارلاق ئىستىقبالغا ئىگە قىلىدىغان قاراشتەك «بۇ، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى يەنىمۇ ئالغا سىلجىتىپ، تەدرىجىي تە-

قەد قىلغاندەك بۇنداق ئىنچىكە تەھلىل - تەنقىد قىلىماق بىر تالاي نەرسە يېزىشقا توغرا كېلىدۇ. مۇقەددىمە ھەققىدىكى تەھلىل - تەنقىد قىلدىر بىلەن بولدى قىلىپ «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» توغرۇلۇق ماقالە يازغان ئاپتورنىڭ يېزىقچىلىق قابىلىيىتى ۋە تەپەككۇر قۇۋۋىتى مانا مۇشۇ سەۋىيەدە، قالغىنىنى پەرەز قىلىۋېرىلىكلار، دەي دېسەم، كېيىنكى مەزمۇنلاردا سادىر قىلىنغان خاتالارنىڭ خاراكتېرى مۇقەددىمىدە كۆرۈلگەن خاتالىقلارغا قارىغاندا تېخىمۇ ئېغىر، شۇڭا ھېچبولمىغاندا باشتىكى ئىككى ماۋزۇدا يېزىلغان پارچىلارنى تەھلىل - تەنقىد قىلىپ، قالغان 11 پارچىنى قويۇپ تۇرۇشنى لايىق تاپتىم.

ئاپتور ماقالىسىنىڭ «تىل كېكەچلىكى» دېگەن بىرىنچى ماۋزۇدىكى مۇلاھىزىسىدە (توغرىسى تەنقىدىدە) گەپنى «بۇ تېمىدىكى ئالغۇ نۆۋەتتىكى «پەيلاسوپ» ياكى «مۇتەپەككۇر» نامىدا ئاتىلىپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ماقالە ۋە ئەسەرلىرىدىكى ئېغىر تىل، پاساھەتلىك تىل، مەزمۇندار تىل ئۇسلۇبىغا، ئۆزىنى تىلدار (تىلغا باي) قىلىپ كۆرسىتىۋاتقان كىشىلەرگە قارىتا ئېيتقىنىم» دەپ باشلىغان. بىز ئاپتورنى خىجىل قىلىپ «مەزمۇندار تىل ئۇسلۇبى» دېگىنىڭ قانداق گەپ، بۇ بىر غەلىتە گەپقۇ دەپ تۇرۇۋاتقاي، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ «كېكەچ» دېگەن ئاتالغۇنى «مۇتەپەككۇر» ياكى «پەيلاسوپ» نامىدا ئاتىلىپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئەسەرلىرىگە قارىتا ئېيتقانلىقىغا كېلەيلى. نۆۋەتتە ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى مەتبۇئاتلاردا قايسى مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى «پەيلاسوپ» ياكى «مۇتەپەككۇر» نامىدا ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ، ئاپتور ئۇلارنى ئېنىق كۆرسەتمىگەنكەن، مەن كۆرسەتسەم خاتا پەرەز قىلىپ قويۇشتىن ساقلىنالمايمەن. پەقەت مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى ئىچىدىكى بىر قىسىملىرىنى كۆزدە تۇتقان دەپ چۈشىنىمەن. شۇڭا، ئاپتورنى ئاتالغۇلار ئۈيۈنى ئويناشقا ئامراقلىقتىلا ئەيىبلىيەلەيمەن ھەم «كېكەچ» لىمەي ئېنىق كۆرسەتسىڭىز بولمامدۇ» دەپ تەنقىدلەيمەن. ئاپتور

چېتىلىشىڭىزنى ئۆتۈنۈمەن. ھەرقانداق ئەھۋالدا ئۆزۈڭىزنى ئېھتىيات قىلىڭ» دەپ لاپ ئاتقان. ئەلۋەتتە، ھەرقىسىم بۇ جەھەتلەرگە چېتىلىدىغان مەسىلىلەردە تەنقىد يۈرگۈزۈشكە ھوقۇقلۇق. ئەمما، ئۆزى مۇئەييەن سالاھىيەتنى ھازىرلىشى كېرەك. يازمىسىدا تىل كېكەچلىكى بىلەن تەپەككۇر نامراتلىقىنى كىشىنىڭ ئېچى ئاغرىدىغۇدەك دەرىجىدە كۆپ سادىر قىلىدىغان بىر ئادەم يېزىقچىلىق، پەلسەپە، دۇنيا قاراش، قىممەت قاراش قاتارلىق جەھەتلەردە ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەرنى ئۆتتۈرىغا قويمەن، دەپ مەيدە كېرىپ سەھنىگە چىقسا، بىلىدىغانلار مەسخىرە نەزىرى بىلەن قارىماي تۇرالمايدۇ.

مەتبۇئاتلىرىمىزدا ئەخلەت يازمىلار تۆكمە بولۇپ كەتكەچكە، يۇقىرىقىدەك مەسخىرىلىك كۆرۈنۈشلەرمۇ ئۇنچىۋالا غەلىتە تۇيۇلمايدىغان بولۇپ قالىدىكەن كىشىگە. «ئەخلەتچىلىك» گۇللەنگەن كەسىپكە ئايلىنىپ ئەخلەت كىتاب، ئەخلەت رومان، ئەخلەت شېئىر، ئەخلەت ماقالە، ئەخلەت ناخشا، ئەخلەت سەنئەت دېگەندەكلەر ماڭدامدا بىر ئۇچراپ تۇرۇۋاتسا، تېخى بۇنداق «ئەخلەتچىلەر» شۆھرەت ۋەسۋەسىسىدە، ئۆزى تەشەببۇسكار بولۇپ تۇرلۇك يوللارنى ھازىرلاپ «تون كىيىش» ھەلەكچىلىكىدە قاتراپ يۈرسە، بۇنداق تېتىقسىزلىقلارغا مەسخىرىلىك كۈلۈپمۇ ئۇلگۈرگىلى بولمايدۇ ـ دە، شۇنىڭ بىلەن قېنى قەيەرگىچە بارالايسەنكىن، دەپ سوغۇق نەزەردە قاراپ تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانىنىڭكىدەك نازۇك تېمىلاردا تاقىلا ـ تۇقىلا قاراشلارنى ئىپادىلىگەنلىكى سەۋەبىدىن تەنقىدكە ئۇچرايدىغان ئەسەرلەر ئاندا ـ مۇندا ئۇچراپمۇ تۇرىدۇ. بۇ ھال ھەرگىزمۇ بۇ خىل سۇپەتسىزلىك ھادىسىسى باشقىلاردا كۆرۈلمىگەنلىكتىن دېرەك بەرمەيدۇ. باشقا خىلى كۆپ «ئەخلەتچىلەر» نىڭ ئەسەرلىرى كۆڭۈل قويۇپ تەنقىدلەشكىمۇ ئەرزىمەيدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ، خالاس.

ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخان 13 كىچىك ماۋزۇغا بۆلۈپ يازغان بۇ ماقالىسىدە سادىر قىلغان خاتالىقلارنى مۇقەددىمىنى تەھلىل ـ تەن-

بۇنى چۈشىنىش ئۈچۈن ھەقىقەتەن سەۋىيە كېرەك. بۇ خىلدىكى ما-
قالە - ئەسەرلەرنىڭ تىلىغا ئاممىباب-لىق قىلىپ قويۇش مۇزاپىق
ئەمەس. ئەگەر يازغان ماقالە - كىتابلىرىنىڭ تىلى ئاممىباب بول-
مىغان پەيلاسوپ، مۇتەپەككۇرلارنى ئەيىبلەشكە توغرا كەلسە، بۇيۇك
راتسيونالىزمچى پەيلاسوپلاردىن ئەپلاتون، ئارىستوتېل، دېكارت،
سپىنوزا، كانتلار، گېرمان ئىدېئالىزمچىلىرىدىن گېگېل ۋە
شىللىڭلار، ئىسلامىيەت پەيلاسوپلىرىدىن فارابى، ئىبنى ئەرەبى،
مۇھەممەد غەززالىلار، غەربنىڭ ھادىسىشۇناسلىرىدىن ھېيدېگېر ۋە
لېۋىناسلار، جۇڭگونىڭ پەيلاسوپلىرىدىن لاۋزى ۋە جۇاڭزىلار بىرەك
ئەيىبلىنىشى كېرەك. بىراق، بۇنداق قىلىش ئەقىلگە سىغمايدۇ ھەم
نادانلىق بولۇپ قالىدۇ.

ئاپتور بىزنىڭ نۆۋەتتىكى «پەيلاسوپ» ياكى «مۇتەپەككۇر» لىرى-
مىزنى ئەيىبلەپ، ئۇلار «مۇددىئاسىنى بىر تەرەپتىن زىيادە ئوخشا-
تىش ۋە كۆچمە مەنىدىكى سۆزلەرنى ئىشلىتىش، جۈملە قۇرۇلما-
لىرىنى مۇرەككەپلەشتۈرۈش، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزلىرى ئوقۇغان،
ئەمما تولۇق ھەزىم قىلىشقا ئۇلگۈرمىگەن كىتابلاردىكى ئۇزۇندىلەر-
نى ئىشلىتىپ پەردازلاش، سىرلىق ئۇقۇملار بىلەن كىشىلەرنى
گاڭگىرىتىپ، ئۆز مەقسىتىنى ئۇدۇل ئېيتماي گەپ ئوينىتىش ئار-
قىلىق نامەلۇم مەقسەتلىرىگە يەتمەكچى بولۇشتى» دەپ قاتتىق ئە-
يىبلىگەن. بىز ئالدى بىلەن ئاپتورنىڭ بۇ پەلىپەتىش جۈملىسىنى
قۇرۇلما جەھەتتىن تەھلىل قىلىپ باقساق چاك باسمايدىغانلىقىنى
بايقايمىز. مەسىلەن، «مۇددىئاسىنى» دەپ باشلانغان جۈملىنىڭ
«مەقسەتلىرىگە يەتمەكچى بولۇشتى» دەپ ئاياغلاشتۇرۇلغانلىقى خاتا
بولغان. شۇنى ئەسكەرتىپ قويۇش لازىمكى، يېزىقچىلىقتا «كۆچمە
مەنىدىكى سۆزلەرنى ئىشلىتىش» چەكلەنگەن ئۇسۇل ئەمەس، پە-
كىرنى ئىپادىلەشتە ئېھتىياج تۇغۇلسا «جۈملە قۇرۇلمىلىرىنى مۇ-
رەككەپلەشتۈرۈش» مۇ ھەرگىز خاتا ئەمەس. ئەركىن ئىسھاق ئو-
غۇزخان ئۆزىمۇ يۇقىرىقى جۈملىسىنىڭ قۇرۇلمىسىنى مۇرەككەپ

مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرىمىز ئىچىدىكى ئۆزى ئاتىۋالغان بۇ نامىلۇم «پەيلاسوپ»، «مۇتەپەككۇر» لارنىڭ ئەسەرلىرىنى، سۆزلىرىنى «چۈشەنمەسلىكىم، تېگىگە يېتەلمەسلىكىم پاكىتتۇر» دەپ قاقشىغان. ئاپتور ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى، سۆزلىرىنى چۈشىنىدىغانلارنى «سەۋىيەسى يۇقىرى زىيالىيلار قاتلىمىغا تەۋە»، «ئاز ساندىكى كىشى» دەپ خاراكتېرلىگەن. ئۆزىنى «مەن تۆۋەن سەۋىيەلىك زور كۆپچىلىك كىشى توپىغا، ئوقۇغۇچىلارغا، ئادەتتىكى كىشىلەرگە ھەم قارىتۇرۇك دېھقانلار توپىغا تەۋە» دەپ خاراكتېرلىگەن. بۇ ئارقىلىق ئۇ «ھەقىقەت كۆپ سانلىقلارنىڭ قولىدا بولىدۇ، شۇڭا بىز مۇھىم ھەم ئاساسلىق تەرەپ» دېمەكچى بولىدۇ. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، كۆپ ھاللاردا ھەقىقەت كۆپ سانلىقلارنىڭ ئىلكىدە بولماي قالىدۇ. ھەتتا كۆپچىلىك ھەقىقەت دەپ بىلگەن نەرسە ھەقىقەت ئەمەس بولۇپ چىقىدۇ. ئېينىشتېينمۇ «مېنىڭ دۇنيا قارىشىم» دېگەن مۇھىم ماقالىسىدە «ئاۋام ئىدىيە جەھەتتە ھامان قاشاڭ بولىدۇ» دەپ ئەسكەرتكەن. شۇڭا، «ئادەم دېگىزى تاكتىكىسى» غا تايىنىش ئىلمىي ساھەدە ئاقمايدۇ. قىزىق يېرى شۇكى، ئاپتور ئۆزىنى «مەن ئومۇمىيلىققا ۋەكىللىك قىلىمەن»، چۈنكى «مەن تۇرغان تەرەپ ئەڭ كەڭ خەلق ئاممىسىدىن ئىبارەت» دەپ كۆرسەتكەن. ئاپتور بۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقاندا «پەيلاسوپ»، «مۇتەپەككۇر» لارنىڭ ئەسەرلىرىنى چۈشەنمىگەن ئادەمنىڭ ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ھەرقانداق نۇقتىدىن تەھلىل ـ تەنقىد قىلىش سالاھىيىتىنىڭ بولمايدىغانلىقىنى ئويلىمىغان. بىلىش كېرەككى، ئاكادېمىك ماقالە تىلى بىلەن ئاممىۋى ماقالە تىلىنىڭ مۇتلەق پەرقى بولىدۇ، ئۇلارغا ئوخشاش تەلەپ قويۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ. بىرقەدەر مۇرەككەپ بولغان پەلسەپىۋى ئەسەرلەر تىلى ۋە ئىلمىي ماقالىلەرنىڭ تىلى بىلەن ئاممىۋى ماقالىلەرنىڭ تىلىمۇ خېلىلا پەرقلىق بولىدۇ. پەلسەپىۋى ئەسەرلەر سىنىتېمىلىق ۋە يۇكسەك ئەقلىي تەپەككۇر بىلەن يېزىلىدىغان بولغاچقا، ئىشلىتىلگەن تىل ۋە قوللىنىلغان جۈملىلەر مۇرەككەپرەك بولىدۇ.

كىرىلوفنىڭ ئىسمىنى ئۇچراتمىدۇق. بەلكى «تىلى ئېغىر» ئەسەر-لەرنى يازغان ئەپلاتون، ئارىستوتېل، فارابى، غەززالى، سىپنوزا، كانت، گېگېل، ماركس، لاۋزى، جۇاڭزى، سارترى، ھەيدېگېر، ۋېستگىنتىيىن قاتارلىق پەيلاسوپلارنىڭ ئىسمىنى ئۇچراتتۇق. پەل-سەپىنى ساددىلىق بىلەن دىداكتىكا ۋە جاھاندارچىلىق ئەقلىيىلىرى دەرىجىسىگە چۈشۈرۈپ قويغان كىشىلەرنى قاتتىق تەنقىد قىلىدىغان كەسپىي پەيلاسوپلار، ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانىنىڭ «مەسەل دەرد-جىسىگە چۈشۈرۈش» تەكلىپىنى كۆرسە نېمە بولۇپ كېتەر؟ قەلەم-مىدىن قەدەمدە بىر «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» كۆ-رۈلۈپ تۇرىدىغان ئەركىنجان ئېنىقكى، نېمە دەۋاتقانلىقىنى بىلمەي-دۇ. ئۇ مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرىغا قاراتقان يۇقىرىقى تەكلىپىدىمۇ «ئوقۇشلۇقى بار» دېگەن خاتا سۆزنى ئىشلەتكەن. كونتېكستتىن قارىغاندا ئەسلىي ئۇ «ئوقۇشچان» دېمەكچى ئىكەن. «ئوقۇشلۇق» دې-گەن ئىسىم، «ئوقۇشچان» دېگەن سۈپەت. جۇملىنىڭ مەزمۇن ئېھ-تىياجى سۈپەتنى تەلەپ قىلىۋاتقان ئەھۋالدا ئىسمىنى ئىشلىتىش خاتا. ئەركىنجاننىڭ بۇ يازمىسىدا جايىنى تاپالمىغان بۇنداق سۆزلەر سامانداك. مەسىلەن، ئۇ مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرىنى ئەيىبلىمەكچى بولۇپ يۇرگۈزگەن گۇمانىدا مۇنداق يازغان: «مېنىڭچە، بىر قە-سىملارنىڭ دېمەكچى بولغىنىدىن تىل بايلىقىغا ‹پىشقان، مەنمەنلە-كىنى كۆز ـ كۆز قىلىشى مۇھىمدەك تۇرىدۇ.» كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ-كى، بۇ جۇملىدىكى «پىشقان» دېگەن سۈپەت سۆزى جايىغا چۈشمە-گەن. چۈنكى، ئانا تىلىمىزدا «بايلىققا پىشقان» دېگەن تىل ئادىتى يوق. ئۇنىڭ يەنە «كىلاسسىك پەلسەپىۋى پىكىر چەمبىرىكى» دېگەن سۆزىمۇ خاتا.

ئاپتور ماقالىسىنىڭ «ئېغىر تىل ۋە چۈشىنىشلىك تىلنىڭ سې-لىشتۇرمىسى» دېگەن ئىككىنچى ماۋزۇ ئاستىدا يۇرگۈزگەن تەنقە-دىي مۇلاھىزىسىدە «زىيالىيلار ئېغىر تىل بىلەن يېزىلغان ماقالە-لەر» گە «بەك ئېھتىياجلىق ئەمەس»، چۈنكى «زىيالىيلار قاتلىمى

تۇزگەن. ئۇنداقتا، بۇنى نېمە دەيمىز؟ بىزنى ئەڭ ئەپسۇسلاندۇرغان يېرى شۇكى، ئاپتورنىڭ «پەيلاسوپ»، «مۇتەپەككۇر» لارنى «نامەلۇم مەقسەتلىرىگە يەتمەكچى بولۇشتى» دەپ، قەلبى رەزىل ئارزۇلار بىلەن تولغان كىشىلەر قاتارىدا ئەيىبلىگەنلىكىدۇر. بۇنى بىز كەلسە - كەلمەس ئەيىبلەش ياكى تۆھمەت دېمەي تۇرالمايمىز. ماقالىسىدە «تەپەككۇر ئىگىلىرى» نى ئۇلۇغلىماق بولۇپ «روھ دۇنياسىدىكى مۇنەۋۋەر سىياسىيونلار» دەپ قاملاشمىغان ھالەتتە تەرىپلىگەن ئاپتور ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى «بەزىلىرى» نى «نامەلۇم مەقسەتلىرىگە يەتمەكچى» دەپ ئەيىبلىگەنىكەن، روشەن پاكىت، رەت قىلغۇسىز مۇلاھىزىلىرى بىلەن ئوقۇرمەننى قايىل قىلغۇدەك دەرىجىدە يېزىپ كۆرسىتىشى لازىم ئىدى. ئەگەر ئۇلارنىڭ «يەتمەكچى بولغان نامەلۇم مەقسىتى» رەزىل مەقسەت بولسا ھەم ئاپتور ئېيتقاندەك «بىلەرمەن-لىكىنى شەكلى ئۆزگەرگەن ئۇسۇلدا كۆز - كۆز قىلىش» ۋە «شۆھرەت تاما قىلىش» تەك «چوڭ پەسكەشلىك!» بولسا، بۇنىمۇ مىسال بىلەن كۆرسىتىشى لازىم ئىدى. ئەگەر ئاپتور ئېيتقاندەك، بۇ بىر قىسىم «پەيلاسوپ» ياكى «مۇتەپەككۇر» لىرىمىزنى «دېمەكچى بولغىنىنى ئېغىر تىل ئىچىگە كۆمۈپ قويۇپ، ئويۇن ئويناۋاتقان» «چوڭ پەسكەش» لەر قاتارىغا چىقىرىپ، ئۇلارغا «ئەمدى يەنە يېزىش توغرا كەلسە تەكلىپىم شۇكى، بۇ كىشىلەر ئەڭ ياخشىسى مەسىل يازسۇن، تىلى چۈشىنىشلىك، ئوقۇشلۇقى بار، جەلپ قىلارلىق مەسىل ئىزدىسۇن، خۇددى «بۆرە كەلدى»، «بۆرە بىلەن قوزىچاق» قاتارلىقلاردەك. شۇنداق بولغاندا، بىرلا ئوقۇپ چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ» دەپ كۆرسەتمە بەرسە توغرا بولارمۇ؟ «تىلى ئېغىر» بۇ مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى «چوڭ پەسكەش» بولسا، تىلى يېنىك مەسىلچىلەر «بۈيۈك ئالىيجاناب» لار سانىلىشى كېرەكمۇ؟ ئىنسانىيەتنىڭ پەلسەپە تارىخى ئىزوپ بىلەن كىرىلوفتەك دۇنياۋى مەسىلچىلەرنىمۇ پەلسەپىچى سۈپىتىدە تونۇمىدۇ - تونۇمامدۇ؟ پەلسەپە - ئىدىيە تارىخىدا بىز تېخى ئىزوپ بىلەن

تىكى ئاقارتىش ھەرىكىتىنىڭ ئىسلاھات نىشانىدۇر. بۇنداق ئاقارتىش ھەرىكىتى بىزگە ھەر زامان كېرەك. بۇنىڭدا ھەقىقەتەن زىيالىيلارنىڭ رولى چوڭ بولىدۇ. لېكىن زىيالىيلارنىڭ ھەممىسى توغرا ئىدىيەنىڭ، ئەتراپلىق بىلىمنىڭ ۋە پىشقان پىرىنسىپقا ئىگە بولمىغاچقا، بىلىمىتىنىڭ ئىگىسى بولۇشى ناتايىن، ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە مەسئۇلىيەت روھى بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس. جان باقتى، ساختىپەز، بىپەرۋا، لىڭشاسما زىيالىيلارمۇ يوق ئەمەس. جۇڭگولۇق زىيالىيلارنىڭ ساپاسى توغرىسىدا كۆپ مۇلاھىزە يۈرگۈزگەن، زامانىمىزدىكى پەيلاسوپ جۇ خېجۇن ئەپەندى «غەربلىكلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا بىز جۇڭگولۇقلارنىڭ ھەق - ناھەق قارىشىمىز ئۇلارنىڭكىدەك قەتئىي روھقا ئىگە ئەمەس. بىزنىڭ ھەق - ناھەق قارىشىمىز مۇجمەل، ئومۇمەن، ئەڭ ئاخىرقى ئۇنۇمگە ئىنتىلمىمىز، ۋەقەنىڭ ئەينى ئەھۋالىنى بىلىشكە ئىنتىلمەيمىز، ھەق - ناھەق، توغرا - خاتالىق توغرىسىدا كاجلىق قىلمايمىز، بۇنىڭ بىلەن باشقىلارغا توغرا - خاتا، ھەق - ناھەقنى ئايرىمايدىغاندەك تەسىرات بېرىمىز. مانا شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن مىللىتىمىزدە ئىلىم - پەن روھى بارلىققا كەلمىدى» دەپ ئۆكۈنگەن. جۇ خېجۇن ئەپەندىنىڭ بۇ قارىشىنى بىز ئۇيغۇر زىيالىيلىرىغا تەتبىقلاپ باقساق تېخىمۇ بىچارە ئەھۋالدا ئىكەنلىكىمىزنى ھېس قىلىمىز. بىزنىڭ ئالىي مەكتەپلىرىمىزدە، تەتقىقات ئورۇنلىرىمىزدا ئىشلەۋاتقان بىر قىسىم پىروفېسسور، دوكتورلارنىڭ ئىلىم - پەن روھى زادى قانچىلىك دەرىجىدىدۇ؟ مەۋقەسى مۇستەھكەممىدۇ؟ ئۆزىگە يېتەكچى قىلغان ئۆزگەرمەس پىرىنسىپى بارمىدۇ؟ ئۇلار ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى چىرىكلىك شامىلىنىڭ تەسىرىگە قانچىلىك ئۇچرىغاندۇ؟ ئىلىم - پەن ساھەسىگە يامراۋاتقان «قاراڭغۇ بازارچىلىق» قا قاتناشمايۋاتقانمىدۇ؟ ئۇلاردا ئىلىم - پەن روھىنىڭ جەۋھىرى ھېسابلىنىدىغان تەنقىد روھى يېتەرلىكمىدۇ؟ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەسەرلىرىدىكى روشەن خاتالىقلارغا يېزىلغان ئانچىكىم تەنقىدلەرگىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي

جەمئىيەتنىڭ باشلامچى قوشۇنى بولۇپ، نېمىنىڭ توغرا، قايسى يولنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى باشقىلاردىن ئېنىق بىلىدۇ» دەپ كۆر-سەتكەن. گۆدەكلەرچە ئېيتىلغان بۇ سۆزگە قائىدە بويىچە رەددىيە بەرمەستىن، مىيىقىمىزدا قىيىسىق كۈلۈپ قويۇشلا كۇپايە بولسىمۇ، باشقىلارنىڭ «تەپەككۇر نامراتلىقى» ھەققىدە تەنقىد يۈرگۈزۈۋاتقان ئاپتورغا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلماي بولمايدۇ.

باللارچە سەۋىيەدە پىكىر قىلىدىغانلار دائىم ئەستايىدىل ئويلانماستىنلا ئۆز قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويىدىغان بولغاچقا، بىلىش سەۋىيەسى بىرقەدەر تۆۋەن بولىدۇ، مۇلاھىزىسى ئەتراپلىق بولمايدۇ، پىكىرلىرى چوڭقۇرلۇق ھاسىل قىلالمايدۇ. مەسىلىنى يۈزە ھالدا ئوتتۇرىغا قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قايىل قىلىش كۈچى يوق بولىدۇ. بىلىش چوڭقۇر بولمىغاندا ئىشنىڭ بىر تەرىپىنى ياكى ئايرىم نۇقتىسىنى تۇتۇۋېلىپ ھەممىسىگە باھا بېرىدىغان ئەھۋال كۆرۈلىدۇ. بىر ئادەمنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسىنىڭ مۇكەممەل بولۇشى، ئۇنىڭ دۇنياغا، ئەتراپىدىكى ئادەم ۋە ئىشلارغا توغرا مۇئامىلە قىلىشىغا، توغرا، ئىلمىي، ئادىل، ئوبىيېكتىپ باھا شەكىللەندۈرۈشىگە ياردەم بېرىدۇ. گۆدەكلىك دەۋرىدىكى نادانلىق دەۋرىكتۇر. نادانلارنىڭ پىكىر ۋە قاراشلىرى ئەھمىيەت بېرىشكە ئەرزىمەيدۇ. ئەمما، خەلقنىڭ ئومۇمىي بىلىش سەۋىيەسى گۆدەكلىك ھالىتىدە تۇرۇۋاتقان شارائىتتا، پىكىر - قاراشلىرى پەلىپەتىش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئوتتۇرىغا چىقىپ سۆزلەشكە ۋە يېزىشقا جۈرئەتلىك بىر تۈركۈم «جاسارەتلىك نادانلار» نىڭ تومتاق ھەم قالايمىقان پىكىر - قاراشلىرى، پۈچەك مەسخىرىلىرى، يالغان - ياۋداق پىتنە - پاساتلىرى پەرق ئېتىش ئىقتىدارى ئاجىز گول كىشىلەرنى خېلىلا قايمۇقتۇرۇش كۈچىگە ئىگە بولىدۇ. شۇڭا، ئەستايىدىل تەنقىد يۈرگۈزۈشنىڭ زۆرۈرىيىتى تۇغۇلىدۇ. ئاۋام خاتا بىلىشكە ئىگە قىلىنسا خەيرسىز ئاقىۋەت يۈز بېرىدۇ.

خاتا بىلىش، يۈزە بىلىش، بىر تەرەپلىمە بىلىش ئىدىيە جەھەت-

گىرى بىلىم ئىگىلىرىنى مەدرىسە تىلى بويىچە «مۇللا پەقەت» ئا-
لىملار، «مۇللا پەقەت» دوكتورلار دەپ سۈپەتلەشكە بولىدۇ. پەقەت
مۇللىلىقىنىلا بىلىپ باشقا ئىشلاردا گول، ساددا، ئاجىز، ئەزمە بول-
غان ئۆلىمالارنى كىشىلەر بۈرۈن «مۇللا پەقەت» دەپ سۈپەتلىگەنە-
كەن. گەرچە مەلۇماتى چوڭقۇر بولسىمۇ، ئەمما ئۆمۈرۈايەت كىتاب-
تىن چىقالمايدىغان، ئىلمىنى جانلىق تەتبىقلىيالمايدىغان، بىرى
ئارقىلىق باشقىلارنى بىلەلمەيدىغان بۈنداق كىشىلەرنى ياۋروپا-
لىقلار مۇ «ئىلىملىك دۆت» (a learned- fool) دەپ ئاتايدىكەن. بۇ
ئىلىم باشقا، ئەقىل باشقا ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. يەنى ئىلىم-
لىك كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئەقىل - پاراسەتلىك بولۇۋەرمەي-
دىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

دېمەكچى بولغىنىمىز، ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخاننىڭ زىيالىيلار
قوشۇنىنى قارىقويۇق «باشلامچى قوشۇن»، ئۇلار «توغرا - خاتانى ئې-
نىق بىلىدۇ» دەپ چۈشىنىشى بىر تەرەپلىمىلىكتۇر. ئۇلارنىڭ ئە-
چىدە يېتەكچىلىك رول ئويناىيالايدىغان لىدىرلىق خۇسۇسىيەتكە ۋە
ھەققانىيەت تۇيغۇسىغا ئىگە، ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت روھى كۈچ-
لۈك ھەم سەزگۈر زىيالىيلار مەلۇم نىسبەتتە بار دېمەكچى. ئادەتتە-
كى ئاۋام ھەقىقەتكە ئەمەس، چولپانغا ھېرىسمەن بولغاندەك، مەس-
ئۇلىيەت روھى يوق زىيالىيلار ھەقىقەتكە ئەمەس، پەقەت مەنپەئەتكە
ھېرىسمەن بولىدۇ. شۇڭا ئۇلارنى پەرقلەندۈرۈپ قاراش كېرەك. نام -
ئاتىقىنىڭ بولغانلىقى، ئۇنۇۋانىنىڭ چوڭلۇقى ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ
مۇكەممەللىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ.

«تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» نىڭ ئاپتورى «ئې-
غىر تىل» دا يېزىلغان ئەسەرلەر توغرىسىدا توختىلىپ يەنە «مې-
نىڭچە، بۈنداق ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپلىرى ئۆزلىرىنىڭ نېمە
دەۋاتقانلىقىنىمۇ ئېنىق ئاڭقىرىپ كېتەلمىسە كېرەك. دېمەك، بۇ
«پەيلاسوپلار، ئاخىرىدا يېڭىلگۈچىلەردىن ئىبارەت. شۇڭا، ھە دېسىلا
جەمئىيەتتىن ئاغرىنىدۇ، بارغانسېرى بۈزۈلۈپ كېتىۋاتقانلىقىدىن

تېپىرلاپ، ھەممە يەرگە سوكۇلداپ، ئۇچرىغانغا كوتۇلداپ قاقشاپ يۈرگەن ئاجىز ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلەر يوق دەپ ئېيتالامدۇق؟ مەنىكچە، ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانىنىڭكىدەك بارلىق زىيالىيلارنى ئۇلار «جەمئىيەتنىڭ باشلامچى قوشۇنى بولۇپ، نېمىنىڭ توغرا، قايسى يولنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى باشقىلاردىن ئېنىق بىلىدۇ» دەپ چۈشىنىشىنى قارىغۇلارچە قاراشنىڭ مەھسۇلى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. زىيالىيلارنىڭ ھەممىسى ئۇنداق، لىدېرلارغا خاس ساپانى ھازىرلىغان، مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى كۈچلۈك، سەگەك تەپەككۇرغا ئىگە بولۇپ كەتمەيدۇ. زىيالىي دېگەن ئاتاقنا مۇناسىپ ئادەم بولۇش ئاسان ئەمەس. ئادەتتە، ئۆز خەلقىگە نىسبەتەن پىكىر ـ ئىدىيەدە ئىلغار، ئۆتكۈر ھېسابلىنىدىغان سەرخىللار زىيالىي دەپ قارىلىدۇ. ئەمما بۇ زىيالىينىڭ مۇكەممەل ئۇبرازى ئەمەس. ئەڭ مۇھىمى ئۇلاردا ئادالەتنى ياقلايدىغان روھ، ھەقىقەتكە بولغان ئوتتەك قىزغىن پوزىتسىيە بولۇشى كېرەك. چۈنكى، رۇسىيەلىك داڭلىق يازغۇچى پىرىشۋېن ئېيتقاندەك «ھەقىقەتتىن قېچىش تولىمۇ ئاسان، ئەمما ھەقىقەت ئۈچۈن ياشاش تولىمۇ مۇشكۈل.» زىيالىي بولغان كىشى دەل مۇشۇ مۇشكۈل يولنى تاللىغان بولۇشى كېرەك. ئالىم، مۇتەخەسسىس، پىروفېسسور، دوكتور بولسىلا زىيالىي ھېسابلانمايدۇ. «سايىسى مەكتەپنىڭ سىرتىغا چىقمايدىغان، تەتقىقات قۇلچىلىقىغا گىرىپتار بولۇپ كەتكەن»، ئومۇمنىڭ ئىشىغا كۆڭۈل بۆلۈشى يېتەرسىز ئالىم، مۇتەخەسسىس، پىروفېسسور، دوكتورلار ھەممىلا يەردە بار. ئۇنداقلار ھەق ـ ناھەق مەسىلىلىرىگە بولغان مۇستەقىل قاراشتىن مۇستەسنا، مۇھەببەت ـ نەپرەت پوزىتسىيەسى مۇجمەل، بوشاڭ يا كى ئىجتىمائىيلىقى يوق گول كىشىلەردۇر. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىجتىمائىيلىقى يوق ساددا بىلىم ئىگىلىرىنى خېلىلا كۆپ دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. ئۇلار ئۆز كەسپىنىڭ سىرتىدىكى ئانچىكىم ئىشلارغىمۇ ھەيران بولۇپ يۈرىدۇ. جەمئىيەتنىڭ ۋە سىياسىيىنىڭ ئايلىنىش قانۇنىيىتىنى بەكمۇ يۈزە چۈشىنىدۇ. بۇنداق گول ھەم

ىردا «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلغان «ھەسەتخورلۇق ھەققىدە ھەسرەتلىك خىياللار»، «يىپەك يولىدىكى بىر چوڭ ئىلـ-لەت»، «روھنى ساغلاملاشتۇرۇش مىللەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ مۇ-قەددىمىسى»، «يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىش» ماۋزۇلۇق ماقالىلە-ىردە بىزنىڭ تارىخىي ۋە رېئال ئىللەتلىرىمىز ھەققىدە ئېچىنىپ ۋە ئاغرىنىپ تۇرۇپ مۇلاھىزە يۈرگۈزگەن. ئەجەبا، ئابدۇشۇكۇر مۇھەم-مەد ئىمىن «ئاخىرىدا يېڭىلگۈچى مۇتەپەككۇر» بولدىمۇ؟ جەمئىيەت-تىن ئاغرىنىپ، ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقانلە-قىغا ئېچىنىپ ماقالە ـ ئەسەر يازغانلاردىن «ئاخىرىدا يېڭىلگۈچى» بولغانغا بىرەر مىسال بارمۇ؟ شۇبھىسىزكى، تارىختا بۇنىڭغا مىسال يوق. ئەمما، قاباھەتلىك جەمئىيەت بولسىمۇ ئادالەتلىك جەمئىيەت دەپ مەدھىيەلەپ، خەلقنى قۇل ئورنىدا كۆرىدىغان رەزىل پادىشاھ بولسىمۇ، پۇقرالغا بەخت ـ ئامەت ياغدۇرىدىغان دانىشمەن پادىشاھ دەپ ماختاپ ـ ئۇچۇرۇپ ئەسەر يازغان ۋىجدانسىز قەلەمكەشلەرنىڭ بىر مەزگىل بازار تاپقان بولسىمۇ «ئاخىرىدا يېڭىلگۈچى» بولۇپ مەسخىرە ھەم لەنەتكە قالغانلىقىنى جاھان مىقياسىدا خىلىلا ئۇچراتقىلى بولىدۇ. شۇڭا سەممىزدە بولسۇنكى، ئېسىگە كەلگەن چېچىلاڭغۇ پىكىر ـ قاراشلارنى، نامۇۋاپىق تەنقىد ـ تەكلىپلەرنى، ئارزۇ ـ خىياللارنى كەلسە ـ كەلمەس يېزىۋەرسە ماقالە بولۇپ قال-مايدۇ. مەيلى ئادەتتىكى چۈشەندۈرۈش ماقالىسى بولسۇن ياكى بىر-قەدەر ئىنچىكە ماھارەت تەلەپ قىلىدىغان بايان ماقالىسى بولسۇن، ۋەياكى يۇقىرى دەرىجىدە لوگىكىلىققا ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدى-غان مۇھاكىمە ماقالىسى بولسۇن، ھەممىسىنىڭ قائىدە ـ قېلىپى، تەرتىپ ـ پىرىنسىپى بار. مېنىڭچە، «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» تۆۋەن سەۋىيەدە يېزىلغان بىراك ماقالىدۇر.

ئاپتور ماقالىسىدە مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرىغا قارىتىپ ئۇلار «ئۆز تەپەككۇرىنى كىشىلەرگە ئەڭ يېقىن ئاددىي، چۈشىنىشلىك زاغرا تىل بىلەن بايان قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك» دەپ كۆر-

ئېچىنىدۇ» دەپ يازغان.

بۇ ئۇزۇندىنبۇ ئاپتورنىڭ يەنە زىددىيەتلىك پىكىرنىڭ پاتقىقىغا پېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بىز ئاپتوردىن «بۇنداق ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپلىرى ئۆزلىرىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئېنىق ئاڭقىرىپ» كېتەلمەيدىغان تۇرسا، ئۇلارنىڭ يازغان ماقالىلىرى بەلەن ئېيتقان سۆزلىرىنى «چۈشەنمەسلىكىم، تېگىگە ھەقىقىي يېتەلمەسلىكىم بىر پاكىت» دەپ تەن ئالغان ئاپتور، قانداق قىلىپ ئۇلارنىڭ «ھە دېسىلا جەمئىيەتتىن ئاغرىنغان» لىقىنى، «بارغانسېرى بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئېچىنغان» لىقىنى بىلىۋالغاندۇ، دەپ سوئال سورىماي تۇرالمايمىز. قېنى بۇ سوئالغا بىزنىڭ تېخى «پەيلاسوپ» ياكى «مۇتەپەككۇر» بولمىغان ئاپتورىمىز نېمە دەپ جاۋاب بېرىدىكىن. بىز يەنە ئاپتوردىن يۇقىرىقى ئۇزۇندىدىكى بىرىنچى ۋە ئىككىنچى جۈملىگە «شۇڭا» دەپ باشلانغان ئۇچىنچى جۈملىسىز مەزمۇن جەھەتتىن باغلىنامدۇ؟ دەپ سوراپ باقساقمۇ، ئاپتورىمىز كېكەچلەپ تۇرۇپ قېلىشى مۇمكىن. چۈنكى، پەيلاسوپ، مۇتەپەككۇرلارنىڭ «ئاخىرىدا يېڭىلگۈچىلەردىن» بولۇشىغا، ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ «ھە دېسىلا جەمئىيەتتىن ئاغرىنىدىغان» لىقى، ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ «بارغانسېرى بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئېچىنىدىغان» لىقى سەۋەب بولمايدۇ. بۇنداق قاراشنى بىز ئۇچىغا چىققان «تەپەككۇر نامراتلىقى» دەپ ھېسابلايمىز. بىز پىششىق بىلىدىغان يۇسۇف خاس ھاجىپ ئۆز ئەسىرىدە ئەينى دەۋر جەمئىيىتىدىكى بۇزۇلغان ئىجتىمائىي كەيپىيات ۋە دىيانەتسىز ئادەملەردىن قاتتىق ئاغرىنغان ھەم ئۇمىدسىزلەنگەنلىكىنى يېزىپ قالدۇرغان. ئەجەبا، يۇسۇف خاس ھاجىپ «ئاخىرىدا يېڭىلگۈچى پەيلاسوپ» بولدىمۇ؟ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرىدا ئۆز زامانىدىن ۋە زامانداشلىرىدىن قاتتىق ئاغرىنىپ، ئۇلارنى ئېچىنىپ ھەم ئەيىبلەپ تۇرۇپ تەنقىلىگەن. ئەجەبا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «ئاخىرىدا يېڭىلگۈچى شائىر» بولدىمۇ؟ ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەد ئىمىن 1990 ـ يىللارنىڭ باشلى-

تەسىرى كۈچلۈك بولغاچقا، ئىستېمال كۆلىمى كەڭ بولىدۇ. ئەقلىلىكى كۈچلۈك، سىستېمىلىق، چوڭقۇر يېزىلغان ئەسەرلەرنىڭ بىۋاستە تەسىرى كۈچلۈك بولمىغاچقا ھەم ئۇنىڭ ئوبيېكتلىرى ئاڭ ـ سەۋىيەسى يۇقىرى ئاز سانلىقلار بولغاچقا ئىستېمال كۆلىمى تار بولىدۇ. ۋاھالەنكى، ئىلمىي ساھەدە ئىستېمال كۆلىمى، مەڭگۈ ئىستېمال قىممىتىدىن كېيىن تۇرىدۇ. شۇڭا، بىرەر ئەسەرنى باشقىلارغا ئۇلگە ئېلىشقا تېگىشلىك «تېپىك مىسال» قىلىپ كۆرسەتكەنده، ئالدى بىلەن ئىستېمال قىممىتىنى نەزەردە تۇتۇش لازىم.

«زاغرا تىل» نىڭ خاسىيىتى، خىسلىتى ۋە «مۇلچەرلىگۈسىز ئۇنۇمى» نى زوق ـ شوق بىلەن تەرىپلىگەن ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخان ماقالىسىده يەنە ئاجايىپ مەغرۇر ھېسسىيات ۋە دانالارچە تەلەپپۇزدا «بىز ئەدەبىي تىل بىلەن تەپەككۇر تىلىغا قايتا ئېنىقلىما بېرىسەك بولىدىغاندەك قىلىدۇ» دەپ يازغان. بىرەرى «ئەپەندىم، ئۇنداق بولسا تەپەككۇر تىلى دېگەن قانداق تىل؟ ئېنىقلىما بېرىپ باقسىلا» دەپ قالسا، نېمە دەرمەن، دەپ ئويلىمىغان. تىلنىڭ تەپەككۇر تىلى، ھېسسىيات تىلى، تەسەۋۋۇر تىلى دەپ ئايرىلمايدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ قويماي، كۆزىنى يۇمۇپلا قارىسىغا يوغان گەپ قىلىۋېرىش چىداپ بولغۇسىز نادانلىققا «تېپىك مىسال» بولسا كېرەك دەپ قارايمەن. قارىغاندا، ئاپتورىمىزنىڭ پىسخىكىلىق مەسلىھەت بېرىش خادىملىرىغا ئېھتىياجى باردەك قىلىدۇ. مەن ئاپتورنىڭ يۇقىرىقى يوغان گېپىنى ئوقۇپ قازاقىستانلىق ئېتنوتېچىلىرىمىز مەخمۇتجان دارايىپ قاتارلىقلار ئورۇنلىغان «لايىق تونۇشتۇرۇش» دېگەن ئېتنوتېنى ئەسلەپ قالدىم. ئۆزىگە تونۇشتۇرۇلماقچى بولغان لايىقىنىڭ ئۆيىگە كىرگەن چاغدا «مېياڭ مۇشۇكتەك» تۇگۈلۇپ، تېنەپ ـ تەمتىرەپ ئاران كىرگەن بولۇمسىز ئەر ئىككى رومكا قېقىۋالغاندىن كېيىن خۇددىنى يوقىتىپ «قۇترىغان يولۋاستەك ھۆر كىرەپ»، «بۇ پالاس بۇياقتا سېلىنسۇن، بۇ گىلەم ئۇياقتا ئېسىلسۇن» دەپ كەلسە ـ كەلمەس بۇيرۇق قىلىپ قالايمىقانچىلىق چې

سەتمە بەرگەن ھەم ئۆگىنىدىغان ئۇلگە تىكلەپ بەرمەك بولۇپ «ياز-غۇچى ئەختەم ئۆمەرنىڭ «يىراق قىرلاردىن ئانا يەرگە سالام» ناملىق ئەسىرى تېپىك مىسال بولالايدۇ» دەپ يازغان. مەن بۇ يەردە ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخان مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرىغا يېزىقچىلىق جەھەتتە ئۇلگە سۈپىتىدە كۆرسەتكەن تېپىك مىسالى «يىراق قىرلاردىن ئانا يەرگە سالام» دېگەن ئەسەرگە تەھلىل - تەنقىد يۈرگۈزۈپ يۈرمەي، داڭلىق مەدەنىيەت ئوبزورچىسى ئابدۇقادىر جالالىددىنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 300 سان نەشر قىلىنغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن يېزىپ، مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 2009 - يىلى 6 - سانىدا ئېلان قىلغان «شىنجاڭ مەدەنىيىتى، ژۇرنىلى ۋە مەنسۇبىيىتىمىز» دېگەن ماقالىسىدىكى مۇنۇ باھانى كۆرسىتىپ قويۇش بىلەن كۆپايىلىنىمەن:

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى، ژۇرنىلىنىڭ ئىجتىمائىي پىكىر ئويغىنىشىدىكى ئورنىنى مۆلچەرلىگىنىمىزدە، ئەختەم ئۆمەرنىڭ «يىراق قىرلاردىن ئانا يەرگە سالام» دېگەن سايامەتنامىسىنى ئېسىمىزگە ئالماي ئۆتەلمەيمىز. مېنىڭچە، بۇ ئەسەرنىڭ ئىلمىي لاياقىتىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ، جەمئىيەتنىڭ ئاددىي قاتلىمىدىكى كىشىلەرنى ئۆزى ھەققىدە ئويلىنىپ بېقىشنىڭ قىزغىن غۇلغۇلىسىغا باشلاپ كىردى. بۇ غۇلغۇلا قانچىلىك ساددا، يۈزە ۋە تەرتىپسىز بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئاۋام ئۆزىنى بىلىش مۇھاكىمىسىنىڭ تەمىنى تۇنجى قېتىم تېتىدى.»

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ھاياجانلىق بايانلار بىلەن تولغان، ئەمما مۇئەييەن قىممەتكە ئىگە، ئاددىي، زاغرا تىل بىلەن يېزىلغان ماقالىنىڭ ئۇنۇمى بىلەن ئەقلىيلىكى كۆچلۈك، سىستېمىلىق، چوڭقۇر يېزىلغان ماقالىنىڭ ئاددىي تەپەككۇر شەكلىگە كۆنۈكۈپ كەتكەن ئادەتتىكى ئادەملەر ئىچىدىكى ئۇنۇمى پەرقلىق بولىدۇ. بۇنى بىز ئىستېمال كۆلىمى بىلەن ئىستېمال قىممىتى نۇقتىسىدىن چۈشەندىمىسەك بولمايدۇ. ھاياجانلىق بايانلار بىلەن تولغان، ئەمما مۇئەييەن قىممەتكە ئىگە، ئاددىي، زاغرا تىلدا يېزىلغان ماقالىنىڭ بىۋاستە

ياراتمايدۇ، ھېچكىم ئۇلارنى ياراتمايدۇ. ئۇلار بىرنەچچە يىل ئەدەبىـ
يات كوچىسىدا لاغايلاپ چۆرگىلەپ بېقىپ، بارا ـ بارا بوشاپ، سـو ـ
لىشىپ، ئۇن ـ تىنسىز غايىب بولۇپ كېتىدۇ. قايسىدۇر بىرەر سو ـ
رۇن ـ سۆھبەتلەردە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەققىدە پاراڭ بولغانـدا
توساتتىن ئېسىدىن كەچكەن بىرى «راست، ھېلىقى پۈستانى بىر
چاغلاردا پوپاڭ سېلىپ بىرنېمىلەرنى قىلىپ يۈرەتتى، يوقىلىپ
كەتتىغۇ» دەپ تىلغا ئېلىپ قويىدۇ. بۇنداق كۆرۈنۈشلەر يېزىقچىلىق
ساھەسىدە ئۆكسۈپ قالمايدۇ. مەن بۇ ئاپتورنىمۇ شۇنداق ئۆتكۈنچى
ئاپتورلاردىن بولۇپ قالامدىكىن، دەپ ئويلاپ قالدىم. قالدىسى ئۆزدـ
گە باغلىق، ئەلۋەتتە.

«ئاددىي تىل، تۈز تىل، جانلىق تىل ئارقىلىق بۇاستە ئىپادىـ
لەپ» ئەسەر يېزىشنى قارىغۇلارچە تەكىتلىگەن بۇ ئاپتورىمىز ئۆزدـ
ىنىڭ قارىشىنى پاكىت بىلەن ئىسپاتلاپ بەرمەكچى بولۇپ، «ئىنسـان
تەبىئىتىدىكى ئارتۇقچىلىقلار ۋە ئاجىزلىقلار»، «ئەقىل ـ پاراسـەت
دەستۇرى»، «دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ مال ساتقۇچى»، «ھۆكۈمدارلار
دەستۇرى» قاتارلىق كىتابلارنى تىلغا ئېلىپ، «مانا بۇ كىتابلار ناھا ـ
يىتى چۈشىنىشلىك يېزىلغان بولۇپ، بۇاستە تەسىر قىلىش
شەكلى بىلەن دۇنيادىكى نۇرغۇن كىشىنىڭ ھاياتىنى ئۆزگەرتكەن،
سېتىلىشىمۇ غايەت زور مىقداردا ئاشقان، مانا بۇ چۈشىنىشلىك،
ئاممىباب ئەسەرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى» دەپ كۆرسەتكەن. ئالدى بىلەن
شۇنى ئەسكەرتىمىزكى، بۇ ئەسەرلەرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ھەرگىزمـۇ
«ئاددىي تىل، تۈز تىل، جانلىق تىل ئارقىلىق بۇاستە ئىپادىلەپ»
يېزىلغانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك ئەمەس، بەلكى ئەڭ مۇھىمى ئۇلاردا
ئوتتۇرىغا قويۇلغان قاراشلارنىڭ يېپىپىڭى، مەزمۇننىڭ ئەھمىيىـەتـ
لىك، پىكىرنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەگەر «چـۇـ
شىنىشلىك، ئاممىباب» لىقى ئۇلارنىڭ دۇنياۋى مۇۋەپپەقىيەت قـا ـ
زىنىشىدىكى مۇھىم ئامىل دەپ چۈشىنىلسە تامامەن بىر تەرەپلىمە
بولۇپ قالىدۇ. «چۈشىنىشلىك، ئاممىباب ئەسەر» دېگەن ھەرقايسى

قارغىنىدەك، ماقالىسىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا «ساقلىنىۋاتقان پا-
كىتلىق مەسىلىلەرنى توپتوغرا ئوتتۇرىغا تاشلاپ، كۆپچىلىك بىلەن
ئورتاقلىشىشنى مەقسەت قىلدىم» دەپ مۇلايىملىق بىلەن ئىپادە
بىلدۇرۇپ گەپ باشلىغان ھەم كەينىدىنلا ئۆزىنى «مەن تۆۋەن سەۋە-
يىلىك زور كۆپچىلىك كىشى توپىغا تەۋە» دەپ چۈشەنچە بەرگەن
ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخان مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرىنىڭ تىلىنىڭ
«كېكەچلىكى» نى بولار - بولماس سۆز - جۈملىلەر بىلەن بىر-
قۇر ئەيىبلەپ بولغاندىن كېيىن ئۆز - ئۆزىدىن ھاياجانلىنىپ مەست
بولۇپ، «ئەمدى يەنە يېزىش توغرا كەلسە تەكلىپىم شۇكى، بۇ كە-
شىلەر ئەڭ ياخشىسى مەسەل يازسۇن»، «ئۇلار ئۆز تەپەككۇرىنى كە-
شىلەرگە ئەڭ يېقىن، ئاددىي، چۈشىنىشلىك زاغىرا تىل بىلەن بايان
قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك»، «بىز ئەدەبىي تىل بىلەن تەپەك-
كۇر تىلىغا قايتا ئېنىقلىما بەرسەك بولىدىغانىدەك قىلىدۇ» دەپ
قالايمىقان بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، چىدىغۇسىز دەرىجىدىكى يوغان گەپ-
لەرنى قىلىپ كەتكەن. مېنىڭچە، بۇ ئالىجوقا بۇيرۇق ۋە تەكلىپلەر
نورمال تەپەككۇرنىڭ ئەمەس، بەلكى نورمالسىز كەيپىياتنىڭ مەھ-
سۇلىدەك قىلىدۇ. «كۆپچىلىك بىلەن ئورتاقلىشىشنى مەقسەت قىل-
غان»، ساغلام ئەقىلگە ۋە نورمال تەپەككۇرغا ئىگە بىر قەلەمكەش
ئۆزىنىڭ «تۆۋەن سەۋىيەلىكلەر توپىغا» مەنسۇپ ئادەتتىكى ئۆگەز-
گۈچى ۋە ئىزدەنگۈچى ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، بۇ قەدەر ئاتە-
كارچىلىق قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. كۆزىتىشىمچە، ئەركىنجان سۈپەت
ئېگىسى يوق «جاسارەتلىك نادانلار» توپىغا تەۋەدەك قىلىدۇ. بىزنىڭ
مەتبۇئاتلىرىمىزدا «مانا بۇ، مەن يازغان رومان»، «مانا بۇ، مەن يازغان
پەلسەپىۋى ئەسەر»، «مانا بۇ، مەن يازغان يېڭىچە شېئىر» دەپ كۆ-
رەڭلىك بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدىغان، ئوقۇپ باقسىڭىز ھەم قاملاش-
مىغان، ھەم قىلچە قىممىتى يوق، مۇقامغا چۈشمەيدىغان ئەخلەت
كەبى نەرسە ئىكەنلىكى ئايان بولىدىغان ئاتالمىش ئەسەرلەرنى يازغان
«جاسارەتلىك نادانلار» پات - پات ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئۇلار ھېچكىمنى

مەن بۇلارنى يېزىش ئارقىلىق قانداقتۇر قانچە مۇرەككەپ ئەسەر بولسا شۇنچە مۇۋەپپەقىيەت قۇچىدىغان ئەسەر بولىدۇ، شۇڭا چۈشەنىشلىك يازماسلىق كېرەك، دېگەندەك بىر تەرەپلىمە قاراشنى ئوتتۇرىغا قويماقچى ئەمەس. بەلكى مۇرەككەپلىكنى مەغلۇبىيەتكە، چۈشىنىشلىك بولۇشنى مۇۋەپپەقىيەتكە تەڭ دەپ ئاددىي ھالدا مۇئامىلە قىلماسلىق كېرەك، دېمەكچى.

ئاپتور «ئېغىر تېل ۋە چۈشىنىشلىك تىلنىڭ سېلىشتۇرمىسى» دېگەن ئىككىنچى كىچىك ماۋزۇ ئاستىدىكى مۇلاھىزىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئالدىدا، ئۆزىدەرىگەندەكلا «دېمەك، زامانىمىزدا قائىدىشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى تەپەككۇرىنى ئىپادىلەشتە ‹ئاددىي›، ‹چۈشىنىشلىك› تىن ئىبارەت ئىككى نۇقتىغا كۆچ چىقىرىشى ھاجەت» دەپ يازغان. بويتۇ، بىز ئاپتورنىڭ بۇ جۈملىدە ئىشلەتكەن «ئاددىي»، «چۈشىنىشلىك» دېگەن گەپلىرىنى يۇقىرىدا كۆپ تەكرارلانغان گەپلەر دەپ تۇرايلى. ئۇ «قائىدىشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى» دېگەندە كىملەرنى نەزەردە تۇتقانىدۇ، دەپ تېگىگە يېتەلمىدىم. ئاپتور ماقالىسىدە باشتىن باشلاپ مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى، يەنى «پەيلاسوپ»، «مۇتەپەككۇر» لارنى تىل كېكەچلىكى بىلەن تەپەككۇر نامراتلىقىدا ئەيىبلەپ كېلىۋاتاتتى، شۇڭا ئۇ نېمىڭ توساتتىن «قائىدىشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى» لەرگە كۆرسەتمە بېرىشىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلىپ قالدىم. قائىدىشۇناسلىق دېگەن قائىدە ـ يوسۇنلارنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم تۇرسا، بۇ ئىلىم بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت ئوبزورچىلىرى، يەنى ئاپتورنىڭ نەزىرىدىكى «پەيلاسوپ» ياكى «مۇتەپەككۇر» لار بىلەن نېمە باغلىنىشى باردۇ، دېگەن سوئال ھەرقانداق ئوقۇرمەندە تۇغۇلماي قالمايدۇ. بۇنىڭ جاۋابىنى يەنىلا ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخاننىڭ بىنورمال تەپەككۇرىدىن ئىزدىگەن مۇۋاپىقىتىك تۇرىدۇ. چۈنكى، بۇ ئاپتور باشتىن ـ ئاخىر مانا مۇشۇنداق تاقما ـ توقما نام ـ ئاتالغۇلىرى، ئالىجوقا سۆز ـ جۈملىلىرى، ئورۇنسىز

جايلاردىكى كىتابخانىلاردا تولۇپ يېتىپتۇ. قېنى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ قازانغان مۇڭۇپپەقىيىتى؟! كۆپىنچىسى سۇپەتسىز بىراك مال. مۇشۇنداق سۇپەتسىز ئەسەرلەرنىڭ ئادەمنىڭ ساپا تەرەققىياتىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرىمۇ سەلبىي نۇقتىدىن بولىدۇ. گېرمانىيەلىك پەيلاسوپ فېيېرباخ «ئادەم ئۆزى يېگەن نەرسىگە ئوخشايدۇ» دېگەن. بۇ ھەرگىزمۇ «قوي گۆشىنى كۆپ يېگەن ئادەملەرنىڭ مىجەزى قويغا ئوخشاش ياۋاش، قورقۇنچاق بولۇپ قالىدۇ» دېگەندەك ئىلمىي ئاساسى يوق ھۆكۈم ئەمەس. بۇ، ئادەمنىڭ ئوقۇغان نەرسىلىرىدىن ئۇنىڭ مەنىۋى پەزىلىتىگە ھۆكۈم قىلغىلى بولىدۇ، ئوقۇش ۋە تەپەككۇر قىلىش جەريانىدا قەدىمكى ۋە ھازىرقى پەيلاسوپ، مۇتەپەككۇر ھەم داڭلىق ئەدىبلەر بىلەن سىردىشالايدىغان ئادەم بىلەن پەقەت سۇپەتسىز رومان، چولپانلارنىڭ ئىش ـ پائالىيەتلىرى، قاتمۇقات ھېكايىلىرى ۋە پۈچەك تور يازمىلىرىنىلا ئوقۇغان ئادەملەرنىڭ ئىچكى دۇنياسى تامامەن ئوخشاش بولمايدۇ، دېگەنلىكتۇر.

يەنە شۇنى ئەسكەرتىمىزكى، «ئاددىي تىل، توز تىل، جانلىق تىل» ئىشلىتىلمىگەن، «چۇشىنىشلىك، ئاممىباب» يېزىلمىغان ئەسەرلەر دۇنياۋى مۇڭۇپپەقىيەت قازىنالمايدۇ، دەپ قاراش پۈتۈنلەي خاتا. ئىنسانىيەتنىڭ تەپەككۇر تارىخىدا ھەيران قالارلىق رول ئويناپ كېلىۋاتقان تەسىرى زور ئەسەرلەر بىلىم ئاساسى كەڭ، مەزمۇنى مۇرەككەپ، ئىدىيەسى چوڭقۇر، چۈشەنمەك قىيىن ئەسەرلەر ئىچىدىن چىققان. ھەتتا ئەدەبىيات ساھەسىدىمۇ بۇنداق ئەھۋالنى كۆپ ئۇچراتقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، كافكا، گارسىيا ماركوز، جامىس جويس، ئەلىشىر نەۋايى قاتارلىق دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە ئەدىبلەرنىڭ نادىر ئەسەرلىرى ئالاھىدە ئەدەبىيات تەربىيەسى كۆرگەن كىشىلەر چۈشىنىپ ھۇزۇر ئالالايدىغان ئەسەرلەردۇر. ئەلىشىر نەۋائىينىڭ غەزەللىرىدىكى چوڭقۇر پىكىر، نازۇك ھېسسىيات، كەڭ تەپەككۇر، ھەيران قالارلىق تەسەۋۋۇرنى چۈشىنىش ئادەتتىكى كىشىلەرگە نىسىپ بولمايدۇ.

ىنىڭ تۇغۇلۇشى بىر مەزگىل ياشاپ ئاخىرىدا ئۇلۇمنى كۈتۈۋېلىشلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى ھاياتىدا قانداق نەتىجىلەرنى يارىتىشى ۋە باشقىلارغا قانداق نەرسىلەرنى ئاتا قىلالىغانلىقىنى بەلگە قىلىشى كېرەك» دېگەندەك ئورۇنسىز گەپلەرنى قىلغان. بۇ رۇبائىيدا شۇ - كۈر - قانائەتچانلىققا ئۈندەش مەنىسىمۇ يوق. تەركىدۇنيالىق بىلەن ئاددىي ياشاشقا ئۈندەش مەنىسىمۇ يوق. باشقىلارنىڭ نەتىجىسىنى ئىنكار قىلىش مەنىسىمۇ يوق. بۇ ئېسىل رۇبائىي «سولچىل» سەۋ - ياسەت ھەممە يەرنى قاپلىغان، ھەق - ناھەق ئاستىن - ئۈستۈن بولغان، بەتنىيەت، پۇرسەتپەرەس سىياسىي يانچۇقچىلارنىڭ بازىرى چىقىپ، تەلىيى ئوڭدىن كەلگەن، ياخشىلار داغدا قالغان، ئەبلەخلەر باغدا يايرىغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ياشاپ ئىچى ھەسرەتكە تولغان بىر دانىشمەن شائىرنىڭ مۇتەپەككۇرانە قەلب ساداسىدۇر. ئاپتورنىڭ ئادالەتسىزلىكتىن ئۆكۈنۈش ۋە ئىجتىمائىي ئادىللىق ئىزدەش ئارزۇسى رۇبائىينىڭ بىرىنچى مىسراسىدا ئىپادىلەنگەن. تەنقىدىي پىكرى ۋە نەپرەتلىك ھېسسىياتى ئىككىنچى مىسراغا مۇجەسسەملەنگەن. مەسخىرىلىك پوزىتسىيەسى ئۈچىنچى مىسراغا سىڭدۈرۈلگەن. دانىشمەنلەرچە سەۋرچانلىق روھى تۆتىنچى مىسراغا سىڭدۈرۈلگەن. بۇ رۇبائىينى ھەرگىزمۇ «سەن بىلەن مەن ئىنسان سۈپىتىدە قانۇن ئالدىدا ۋە ئىجتىمائىي ئادىللىق جەھەتلەر - دە تەڭ ھوقۇقلۇق ئىدۇق. سولچىللىق كاساپىتىدىن سەندەك دىيا - نەتسىز ئەبلەخلەر ئەتىۋارلىنىپ كېتىۋاتىدۇ، ۋىجدانسىزلىق بەدەل - لىگە كەلگەن بۇ ئامەتلەرنىڭدىن كۆرەڭلەپ كەتمەي تۇر، 3 - ئومۇ - مي يىغىندىن كېيىن ئاندىن ئادىل ھالدا كىمنىڭ پەسكەشلىكى، كىمنىڭ ئالىيجانابلىقى ئايدىڭلىشىدۇ» دەپ يازغىلى بولمايدۇ. چۈن - كى، ئۇ شېئىر. ئۇنىڭدا سىمۋول، ئوخشىتىش ۋاستىلىرىنى ئىش - لىتىشكە، دارىتمىلاش، يوشۇرۇن ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنى قوللى - نىشقا، ھېسسىيات جەھەتتىكى مۇرەككەپ ھەم زىددىيەتلىك ھالەتنى بىمالال يېزىشقا تامامەن بولىدۇ.

تەنقىد ـ تەكلىپلىرى، بىر تەرەپلىمە قاراش ـ قېيىداشلىرى بىلەن بىزنى غەلىتىلىك ھېس قىلماسلىققا كۆندۈرۈۋەتكەن. شۇڭا، ئۇنىڭ ماقالىسىنى ئوقۇپ، مائارىمدا بىر ئۆچرايدىغان تىل كېكەچلىكى بەـ لەن تەپەككۇر نامراتلىقىدىن ھەرقانچە غەلىتىلىك ھېس قىلساقمۇ، ھەش ـ پەش دېگۈچە بۇ خىل تۇيغۇنىڭ ئورنىنى «توغرا چۈشىنىش» ئىگىلەيدۇ.

ئەسلىي پىلانىمدا «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» دېگەن بۇ ماقالىنىڭ 13 كىچىك ماۋزۇ ئاستىدىكى بارلىق مۇلاھىزە، تەكلىپ، تەنقىد ۋە قاراشلىرىنى بىر ـ بىرلەپ ئوپېراتسىيە قىـ لىپ، ئىلمىي ھەم پاكىتلىق تەنقىد ئارقىلىق كەڭ ـ كۈشادە تەلقىن قىلماقچى ئىدىم، چۈنكى كېيىنكى قىسىملاردا مەسىلە ـ خاتالىقلار تېخىمۇ ئېغىر ئىدى. ئەمما، ماقالەمنىڭ مەزمۇنى ئۇزىراپ ئوقۇر ـ مەنلەرنى چارچىتىپ قويماي، دەپ ئويلاپ كېيىنكى 11 ماۋزۇ ئاسـ تىدىكى تېمىلارغا چېقىلمىدىم. پەقەت داڭلىق ئەدىب ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ:

تەڭ ئىدۇق ئىككىمىز تەڭرى ئالدىدا،
ۋە لېكىن تەڭ ئەمەس دەۋر ئالدىدا.
كۆرەڭلەپ كەتمىگىن ئامەتلىرىڭدىن،
ئاخىر تەڭ بولۇرمىز قەبرە ئالدىدا.

دېگەن ئېسىل رۇبائىيىسىنى خاتا تەھلىل قىلىپ، نامۇۋاپىق تەنقىدـ لىگەنلىكىنىلا كۆرسىتىپ قويغۇم كەلدى. چۈنكى بۇ رۇبائىيىنى ئىلگىرى باشقا قەلەمكەشلەرمۇ «ئىچىگە زەھەر يوشۇرۇنغان، تەپەكـ كۈرىمىزنى زەھەرلەپ كېلىۋاتقان رۇبائىي» دەپ ئوبزور يازغانىدى. ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخانمۇ بۇ ماقالىسىدە «رۇبائىيدىكى ئىدىيە ئا ـ دەملەرنى شۇكۇر ـ قانائەتچان بولۇشقا، تەركىدۇنيالىق بىلەن ئاددىي ياشاشقا، باشقىلارنىڭ نەتىجىسىنى ئىنكار قىلىشقا ئۇندەيدۇ. ئادەمـ

لۇپ كېتىدىغان بىزلەرنىڭ تەقدىرىمىز نېمىدېگەن غەلىتە! ھەربىر ئادەم دۇنيادا قىسقا تۇرىمىز، مەقسەت نېمە بىلگىلى بولمايدۇ» دەپ باشلاپ، بۈيۈك ئىنسانلارنىڭ ئۆمىدسىزلىك ئىچىدە يەنىلا ئاكتىپ-لىق بىلەن ياشاۋاتقان ۋە ئىزدىنىۋاتقان ھالىتىنى توغرا ئەكس ئەت-تۇرۇپ بەرگەن. ئۆلۈمنى ھەر دائىم ياد ئېتىپ ياشاش دەل مۇشۇ قا-ئىدىگە چۈشىدۇ. ئادەتتىكى ئادەملەر شەيئىلەرگە ئۆزىگە زىيادە ئە-شەنچ قىلغان ئاساستا ھۆكۈم چىقىرىدۇ. بىر بۇغدايىنى كۆرۈپ سەۋ-رىسە، بىر بۇغدايىنى كۆرۈپ ئورۇقلايدىغان ئادەملەر ماڭدامدا بىر ئۇچرايدۇ. ئەمما، چوڭقۇر پىكىرلىك، ھادىسىنى ئەمەس، ماھىيەتنى كۆرۈپ ياشايدىغان دانالار مەشھۇر پىسخولوگ فىرىئۇد ئېيتقان «كوللېكتىپ سىراڭلىق» ھادىسىسى كۆرۈلگەن مەزگىللەردە، شارا-ئىتنى توغرا كۆزىتىپ، ۋەزىيەتنى توغرا تەھلىل قىلىپ، كەلسە-كەلمەس چالۋاقاپ، تەنتەكلەرچە چېچىلىپ يۈرمەستىن ئۆز-ئۆزى-نى تەكشەپ، باشقىلارنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان دەرىجىدە سەۋرچان ۋە تىنچ بولۇپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا ئۇلار بۇرنىنىڭ ئۇچىنى ئاران كۆرى-دىغان نادانلاردەك ئوڭ - تەتۈر دەسسىگەن ھالدا ھەمىنەپەس بولۇپ ياشىماستىن، مەنىۋى تەنھالىققا چۆكۈپ، «يەك نەپەس ھۇزۇرىنى دۇ-لىتى سۈلايمان بىل» دېگەن مۇقام ئىچىدە ياشايدۇ. مانا مۇشۇنداق چاغلاردا سەۋرچانلىق بىر خىل ئېسىل پەزىلەت، بىر خىل پاراسەت، شۇنداقلا بىر خىل ۋاستە. ئۇ ھەرگىزمۇ قورقۇنچاقلىق ئەمەس. ئادالەتسىزلىككە پاسسىپلىق بىلەن تەن بەرگەنلىكمۇ ئەمەس. بەلكى تېخىمۇ زور بىر نىشان ئۈچۈن ۋاقتىنچە مۇرەسسە قىلغانلىق. بۇ چاغدا ئۇلار بەئەينى پۈرژىنىغا ئوخشاش يىغىلغان ھالەتتە تۇرسىمۇ ھامان ئۇستىگە ئېتىلىش ھالىتىنى يوقاتمايدۇ. شائىت پىشسىلا ئەھۋالغا قاراپ پارتلايدۇ. ئومۇمەن، سەۋرچانلىق مۇۋەپپەقىيەت قۇ-چۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان بىر تاكتىكا. مانا مۇشۇنداق دانىش-مەنلەرچە سەۋرچانلىق روھى بولغاچقا، ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر ئەپەندى 1980 - يىللارنىڭ كېلىشى بىلەن ھازىرلانغان ياخشى شائىرلىتا

دانىشمەنلەرچە سۆكۈتنى قۇلاقنى يوپۇرۇۋېلىش، ئاقىلانە سەۋر-چانلىقنى ئاجىزلىق دەپ چۈشىنىش مېنىڭچە خاتا. ئاخىرقى ئۈمىدنى «قەبرە» ئالدىدىكى ئادىللىققا باغلاپ يېزىش، ھەرگىزمۇ پاسسىپ مەنىدىكى ئۈمىدسىزلىك ئەمەس، بەلكى ئاكتىپ مەنىگە ئىگە پەلسەپىۋى ئۈمىدسىزلىك. ئۈمىدسىزلىكنىڭ ھەممىسى پاسسىپ روھىي ھالەتنىڭ مەھسۇلى ئەمەس، ئوخشاشلا، ئۈمىدۋارلىقنىڭ ھەممىسى ئاكتىپ روھىي ھالەتنىڭ ئىپادىسى ئەمەس. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا خەلقنىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتسا، دەۋرنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئوينىغان «ماڭغان يولىمىز داغدام يول، ئەتىمىز گۈزەل، پارلاق» دېگەندەك ئاتالمىش شېئىرلارنى يازغان گالۋاڭ شائىرلارنىڭ ھاماقەتلەرچە ئۈمىدۋارلىقى، بۇ رۇبائىيدا ئەكس ئەتكەن دانىشمەنلەرچە ئۈمىدسىزلىك ئالدىدا پاخالچە قىممىتى يوق ئۈمىدۋارلىقتۇر. بۇ رۇبائىيدىكى «قەبرە» بىر سىمۋول. ئۇ ئاق بىلەن قارىنىڭ پەرقىنى ئېنىق ئايرىيدىغان، ياخشى بىلەن يامانىنىڭ قىممىتىنى ئادىل باھالايدىغان زامانىنىڭ ھامىنى يېتىپ كېلىدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچىتۇر. نادانلارنىڭ قارىغۇلارچە ئۈمىدۋارلىقى ئادەمنىڭ ئىچىنى ئاغرىتقاندەك، دانالارنىڭ ئاڭلىق، ئىدراكىي ئۈمىدسىزلىكى ئادەمنىڭ ھۆرمىتىنى قوزغايدۇ. چۈنكى، دانالار قارىماققا ئۈمىدسىزلەنگەندەك تۇرغىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە تەپەككۇر يۈرگۈزۈشتىن، پۈرسەت ۋە ئىمكانىيەت ئۈستىدە ئىزدىنىشتىن يىراق تۇرمايدۇ. دەۋرىمىزدىكى مۇتەپەككۇر جۇ گوپىڭ ئەپەندى «ئۈمىدسىزلىك ئاساس قىلىنىدىغان ئىزدىنىش ئەمەلىيەتتە بىر خىل خالىيلىق» دېگەن. ئۈمىدسىزلىك ئاساس قىلىنىدىغان ئىزدىنىش ھەرگىزمۇ تەرەققىياتنىڭ ئەمەس. ئويلايدىغان بولساق، بەزىدە ھاياتىمىزغا قەيسەرلىك ئەمەس، بەلكى ئاجىزلىق، ئۈمىدۋارلىق ئەمەس، بەلكى ئۈمىدسىزلىك يار ـ يۆلەك بولىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئادەمنىڭ ھاياتى ئەمەلىيەتتە ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە داۋاملىشىدۇ. ئېينىشتېيىن «مېنىڭ دۇنيا قارىشىم» دېگەن ماقالىسىنىڭ بېشىنى «ھامىنى ئۆ-

كىرگە ئىگە. شېئىر دېكى كۆرەڭلەپ قىنىغا سىغماي قالغان ئەبلەخ ئىجتىمائىي ئادىللىقتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدىغان، ياخشى - يامان تامامەن ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋېتىلگەن بىر قاباھەتلىك دەۋرنىڭ قەھرىمانى. ئۇنىڭ تالاي بىگۇناھ كىشىلەرنى ئورەككە ئىتتىرىپ، پەسكەشلىك يولىنى تۇتۇپ ئېرىشكەن ئامەتلىرى، نورمال ئىجتىمائىي شارائىتتا، ئادىل رىقابەت مۇھىتىدا ياشاۋاتقان كىشىلەر ھالال يول بىلەن قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەرگە ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئامەتلىرى باشقىلارنىڭ بېشىغا ياغدۇرۇلغان سۈنئىي ئاپەتلەر بەدىلىگە كەلگەن رەزىل ئامەتلەردۇر. قائىدە بويىچە قاباھەتلىك دەۋرنىڭ بۇنداق كۆيدۈرگە قەھرىمانلىرىنى نەشتەردەك سۆزلەر بىلەن ئاشكارا سۆكۈپ، ئەيىبلەش مۇمكىن بولمىغان ئەھۋالدا، ئۇلارنىڭ ئېرىشكەن ئامەتلىرىگە مەنىستىمەسلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش، مۇنبەرلەردە كۆرەڭلىك بىلەن كېرىلىپ، شالىنى چاچراتىپ سۆزلەشلىرىگە مەسخىرىلىك نەزەر بىلەن بېقىش ئىنتايىن تەبىئىي ئەھۋال. بۇنداق پوزىتسىيە ئەقلى ئويغاق، ۋىجدانى تۇيغۇن، ئادىمىيلىكى مۇكەممەل، مۇھەببەت - نەپرىتى روشەن، ھەق - ناھەق تۇيغۇسى كۈچلۈك ئادەمنىڭلا روھىيىتىدە چاقنايدۇ. شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەنە شۇ قاباھەتلىك دەۋردە مۇشۇنداق يۈكسەك ساپاسى بىلەن ساغلام سۈكۈت ۋە مۇزدەك مەسخىرىنى قەلبىگە مۇجەسسەم قىلالىغان دانىشمەن شائىردۇر.

ئەركىن ئىسھاق ئوغۇزخاننىڭ «تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقى» دېگەن ماقالىسىنىڭ باش قىسمىدىكى ئۇچ بەت مەزمۇنىغا قارىتا يۈرگۈزگەن تەنقىدىي مۇلاھىزەمنى مۇشۇ يەردە توختىتىپ قالغان 15 بەتتىكى مەزمۇندا كۆرۈلگەن تىل كېكەچلىكى ۋە تەپەككۇر نامراتلىقىنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئوقۇرمەنلەرنىڭ نەزىرىگە قالدۇردۇم.

2011 - يىلى 1 — 4 - مارت كۈنلىرى يېزىلدى

دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ «مەن ئاق بايراق ئەمەس»، «ئۇلۇغ ئانا ھەققىدە چۆچەك»، «ئىز»، «ئويغانغان زېمىن» قاتارلىق بىر - بىرىدىن تەسىرى زور، بىر - بىرىدىن قىممىتى يۇقىرى ئەسەرلەر - نى رويابقا چىقاردى. بۇ رۇبائىسىنى ئۆتكۈر ئەپەندى قايسى دەۋرده، قانداق ئىدىيەۋى ھېسسىياتتا يازغان دېمەستىن، «ئىچىگە زەھەر يوشۇرۇنغان، تەپەككۇرسىزنى زەھەرلەپ كىلىۋاتقان»، «تەركىدۇنيا - لىقنى تەرغىب قىلغان» رۇبائىي دەپ چۈشىنىش بەكمۇ خاتا چۈشە - نىشتۇر.

پەيلاسوپلار سۆكۈت قىلىش پىشىپ يېتىلگەنلىك، دەيدۇ. مۇتە - پەككۇرلار سۆكۈت قىلىش ئېسىل پەزىلەت، دەيدۇ. مائارىپشۇناسلار سۆكۈت قىلىش ئەقىل - پاراسەت، دەيدۇ. سەنئەتكارلار سۆكۈت قە - لىش سېھرىي كۈچ، دەيدۇ. مەنمۇ شۇنداق دەيمەن: سۆكۈت قىلىش ئېرىشمەك تەس بولغان پىسخىكىلىق ساپا ۋە قىممەتلىك جاھاندار - چىلىق يولى. لېكىن، ھەرقانداق ھەقىقەت شەرتلىك بولىدۇ. سۆكۈت قىلىش ۋە سەۋرچانلىقمۇ شۇنداق.

ئەركىن ئىسھاق ئۇغۇزخاننىڭ شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ بۇ ئېسىل رۇبائىيىسىدىكى «كۆرەڭلەپ كەتمىگىن ئامەتلىرىڭدىن» دېگەن مىسرادا ئىپادىلەنگەن مەنىستەمىسلىك ھەم مەسخىرىلىك پوزىتسە - يەسىنى تامامەن خاتا چۈشىنىپ، «بىر كىشى ئۆز ئىقتىدارىغا تايە - نىپ كۆچلەنسە، ئامەتكە ئېرىشسە، كېرىلسە نېمىشقا بولمىغۇدەك؟» دەپ سوئال قويۇپ تەنقىدلىشى كاللا دېسە پاقالچاق دېگەندەك ئەخمە - قانە تەنقىدتۇر. بۇ تەنقىدنى لوگىكا بويىچە داۋاملاشتۇرۇپ باقساق شائىرنى «چىدىماس»، «ھەسەتخور» دېگەن يامان ئاتاقلار بىلەن سۇ - پەتلەشكە توغرا كېلىدۇ.

ئەلۋەتتە، شائىرنىڭ بۇ مىسراسىنى بىر پۈتۈن كۆپلەتتا ئىپادە - لەنگەن پىكىر ئىزچىللىقى بويىچە تەھلىل قىلماي، ئالدى - كەي - نىدىكى مىسرالاردىن ئايرىپ تەھلىل قىلساق ساغلام بولمىغان پە - كىر كېلىپ چىقىدۇ. لېكىن، بۇ رۇبائىي ئاجرالماس بىر پۈتۈن پە -

چىقىرىدۇ.

دېمەك، سىمۇزول بىرەر مىللەت ياكى بىرەر رايوندىكى خەلق ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىدا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. سىمۇزولنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتىنى چۈشىنىش، ئۇنىڭ قىممىتىنى قەدىرلەش ھەممەيلەنگە ئورتاق ۋەزىپە، بۇلۇپمۇ ئەدەبىلەر، سەنئەتكارلار ئۈچۈن باش تارتىپ بولمايدىغان مۇقەددەس بۇرچ!

سېلىم بوۋاي قاراماي خەلقى ئۈچۈن ھەم شەرەپلىك، ھەم يېقىملىق سىمۇزول. ئۇنىڭ روبىنزون كىرۇزونىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئالاھىدە قىسمىتى ۋە قاراماينىڭ تۇنجى پۇقراسى بولۇشتەك رېئال قىممىتى قاراماي شەھىرى ۋە قاراماي خەلقى بىلەن ئەبەدىيلىك يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن. ئۇنىڭ گۈزەل قوشاقلىرى قاراماينىڭ دەسلەپكى تارىخىدىكى سىرلىق تېپىشماقلارنىڭ جاۋابى!

نەلىك سەن؟ دېگەنلەرگە،
قاراماياىلىق دەپ قويدۇم.
تاپسام يېڭى مايبۇلاق،
ئايەت ئوقۇپ، ئات قويدۇم.

جەرەن تۇتۇپ يېدىم مەن،
كېيىك تۇتۇپ يېدىم مەن.
تېرىسىنى ئۆشنەمگە،
ئېگىن ئېتىپ كىيدىم مەن.

ماكانىمدۇر مايبۇلاق،
جەرەنبۇلاق، ئاقبۇلاق.
تۆھمەت، ئالۋان ـ ياساقتىن،
باغرى تازا، ساق بۇلاق.

سېلىم بوۋاينىڭ سىمۇوللۇق قىممىتىنى قېزىش

مەدەنىيەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، بىر مىللەت ياكى بىر رايون-نىڭ ئىجتىمائىي ئالاھىدىلىكى تىل، ئەقىدە ـ ئېتىقاد، قىممەت قاراش، سەنئەت، ئەخلاق، ئۆرپ ـ ئادەت، ئەنئەنە ۋە سىمۇوللار ئار-قىلىق شەكىللىنىدۇ.

جۇڭغارىيە چۆللۈكىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان رومانتىك شە-ھەر قاراماينىڭ ئىجتىمائىي ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈپ تۇرد-ىغان قىممەتلەر ئىچىدە سېلىم بوۋاينىڭ سىمۇوللۇق قىممىتى ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. مىللىي سىمۇوللىرى يوق خەلق بولمايدۇ. سىمۇولدىن خالىي شەھەرنىڭ شۆھرىتى بولمايدۇ. مىللىي سىمۇول كىشىلەر قەدىرلەپ، ئەسلەپ ھەم ھېس قىلىپ تۇرۇش جەريانىدا ئۆزلىرىنى قايتىدىن يارىتىدىغان قىممەتلىك بايلىق. كە-شىلەر ئۆزلىرى سۆيۈنىدىغان سىمۇوللار ئارقىلىق ئورتاق ھېسسە-يات، ئورتاق رىشتە ۋە ئورتاق تەۋەلىك تۇيغۇسىنى تېپىۋالىدۇ. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئۇيۇشۇشچانلىق، ئىناقلىق ۋە خاسلىقىنى رويابقا

ئىجتىماتلىق يازغۇچى ئارسلان تالىپنىڭ قېتىرقىنىپ ئىزدىنىشى ۋە بېرىلىپ قەلەم تەۋرىتىشى بىلەن رويابقا چىققان بۇ قىممەتلىك رومان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈنمۇ، قاراماي خەلقى ئۈچۈنمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە. يازغۇچى ئارسلان تالىپ بۇ بىيوگرافىك رومانىدا سېلىم بوۋاينىڭ ئەگرى - توقاي سەرگۈزەشتلەر بىلەن تولغان بىر پۈتۈن ھاياتىنى خېلىلا يۇقىرى ماھارەت ھەم ئەستايىدىل پوزىتسىيە بىلەن يورۇتۇپ بەرگەن. بولۇپمۇ ئۇنىڭ چېچەن، مەردانە، تېتىك، خۇشخۇي ۋە تەۋەككۇلچى خاراكتېرىنى يارىتىشقا زور كۈچ سەرپ قىلغان. سېلىم بوۋاينىڭ خاراكتېرىدىكى بۇ روشەن خاسلىق سېلىم بوۋاينىڭ ئوبرازىنى يارىتىشقا نىيەت قىلغان ھەرقانداق ئەدەب ۋە سەنئەتكار ئۈچۈن قىيىن نۇقتا ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، سېلىم بوۋايدىن ئىبارەت بۇ تارىخىي شەخسنىڭ ۋۇجۇدىدىكى خاسلىقلارنى ماھىرلىق بىلەن ئىپادىلەپ، زوقلانغۇچىلارنىڭ زوقىنى ھەقىقىي رەۋىشتە قوزغاش ئاسان ئەمەس.

يازغۇچى ئارسلان تالىپ سېلىم بوۋاينىڭ خاراكتېرىدىكى چېچەن، مەردانە، تېتىك، خۇشخۇي ۋە تەۋەككۇلچىلىكتىن ئىبارەت بۇ روشەن ئالاھىدىلىكلەرنى ئىپادىلەشكە كىرىشىشتىن ئىلگىرى ئۇنىڭ قوشاقلىرىنى قېتىرقىنىپ مۇلاھىزە قىلمىغان، سېلىم بوۋايىنىڭ ھايات ئىزلىرىغا مۇناسىۋەتلىك جايلارنى ئەستايىدىل تەكشۈرمىگەن، مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنى تەكرار زىيارەت قىلمىغان بولسا، سېلىم بوۋاينىڭ ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتالمىغان بولاتتى. ئاپتور مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى ئەتراپلىق توپلىغان ھەم ئۇنى بەدىئىي جەھەتتىن ئەستايىدىل پىششىقلاپ ئىشلىگەچكە، تارىخىيلىق ۋە بەدىئىيلىك جەھەتتە خېلىلا يۇقىرى قىممەتكە ئىگە ياخشى رومانىنى يېزىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاسمىنىدا بىر يورۇق يۇلتۇزنى چاقنىتىشقا مۇۋەپپەق بولغان.

مەن ئارسلان تالىپنىڭ «خىزىرغا يولۇققان ئاتا» ناملىق بۇ رومانىنى 2005 - يىلى ئوقۇغانىدىم. شۇ چاغدا بىز دەرس ئىسلاھاتىنىڭ

قارامايغا ئىسسىم قويغان بۇ خاسىيەتلىك بوۋاينىڭ سىمۇوللۇق قىممىتى 1980 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ ھېس قىلىنىشقا، تەرىپلىنىشكە، تەكىتلىنىشكە باشلىغان. ئەنە شۇ يىللاردىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ ئۆز قوشاقلىرىدا ئەكس ئەتكەن تېتىك، مەردانە، چىچەن، خۇشخۇي ۋە تەۋەككۇلچى ئوبرازى بارا - بارا ئەدەبىلەر ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىجتىھاتى بىلەن ئەدەبىي ئەسەرلەردە ۋە سەنئەت ئەسەرلىرىدە قايتا ئىپادىلەندى. سېلىم بوۋايغا بېغىشلانغان شېئىر، نەسر، ھەيكەل، رەسىم ۋە رومانلار بارلىققا كەلدى. بۇگۈنكى كۈندە ئۇ قاراماي خەلقى ئىپتىخار بىلەن تىلغا ئالىدىغان يۈكسەك مەنىگە ۋە ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە ھەقىقىي سىمۇولىغا ئايلاندى. «قارامايغا ئىسسىم قويغان تۇنجى ئاتا»، «قارامايىنىڭ تۇنجى پۇقراسى»، «قارامايىنىڭ تۇنجى شائىرى»، «ئۇيغۇرلاردىن چىققان تۇنجى نەپىت سودىگىرى»، «خىزىرغا يولۇققان ئاتا»، «جۇڭغارىيە ئەركىسى» قاتارلىق بىر - بىرىدىن گۈزەل تەرىپلەر قاراماي خەلقى ئېغىزىدىن چۈشۈر - مەيدىغان سۆز - جۈملىلەرگە ئايلاندى. ئەلۋەتتە، سېلىم بوۋايدىن ئىبارەت بۇ يۈكسەك قىممەتكە ئىگە سىمۇولنى قانچە تەرىپلىسە، ئۇنىڭ ھاياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن دىراما - كىنولارنى ئىشلىسە، ھېكايە - رومانلارنى يازسا، ئۇنىڭغا ئاتاپ ناخشا - مۇزىكىلارنى ئىجاد قىلسا، ئۇنىڭ نامى بىلەن كوچىلارنى ئاتىسا، ئۇنىڭ نامىنى مەكتەپلەرگە قويسا، تاۋار ماركىسى قىلىپ قوللانسا تامامەن ئەرزىيدۇ. چۈنكى، سېلىم بوۋاينىڭ ئورنى قارامايلىقلارنىڭ قەلبىدە ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە. قارامايلىقلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ چېچەن، مەردانە، تېتىك، خۇشخۇي ۋە تەۋەككۇلچى بوۋىسىنى ھەر خىل ئۇسۇلدا ياد ئېتىدۇ، سېغىنىدۇ، ئۇنىڭدىن سۆيۈنىدۇ، شەرەپ ھېس قىلىدۇ. ئۇنى باشقىلارغا بىلدۈرگۈسى كېلىدۇ. «خىزىرغا يولۇققان ئاتا» ناملىق بىيوگرافىك رومان دەل مۇشۇنداق ئورتاق ئارزۇ - ئىستەكنىڭ تۈرتكىسىدە يېزىلغان ئەھمىيىتى يۇقىرى روماندۇر.

قارامايلىق قەلەمكەشلەرنىڭ باشلامچىلىرىدىن بىرى بولغان

ئادەمنىڭ تېنىنى شۇركۈندۈرىدىغان قېلىن توقايلىقلار، رەڭگارەڭ گۈزەل تۈسكە كىرىدىغان بىپايان جۇڭغارىيە چۆلىدە 40 يىلغا يېقىن تەنها هايات كەچۈرگەنلىكى بالىلارنىڭ سەبىي قەلبىدە قەھرىمان سۈپەت بىر قەيسەر ئادەمنىڭ سىيماسىنى نامايان قىلىدۇ. قىيىنچىلىقنى يېڭىش جاسارىتى كەمچىل، ئۆز ئۆيىدىمۇ يالغۇز يېتىشقا پېتىنالمايدىغان، قاراڭغۇدىن زىيادە قورقىدىغان، پىسخىكىسى ئاجىز هازىرقى ياش - ئۆسمۈرلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، سېلىم بوۋاينىڭ روبىنزون كىرۇزوئېك ئاجايىپ ئوبرازى ئونتۇلماس تەسىر قالدۇرىدۇ. هەم ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنىڭ يېتىلىشىگە، دۇنيا قارىشىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىدۇ.

يازغۇچى ئارسلان تالىپ «خىزىرغا يولۇققان ئاتا» رومانىدا سېلىم بوۋاينىڭ ئوبرازىنى تەسۋىرلەشتە هەقىقەتەن دەرسلىككە تېكىست قىلىپ تاللىغۇدەك هەم ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلبىدە زوق-غىغۇدەك دەرىجىدە مۇڭەپپەقىيەت قازىنالمغانمۇ - يوق؟

مەن ئۆزۈمنىڭ قىممەت ئۆلچىمى ۋە ئەدەبىيات چۈشەنچىسىگە

تەلىپى بويىچە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىنى تۈزۈۋاتاتتۇق. باشلانغۇچ مەكتەپ 5 ـ يىللىقلار ئۈچۈن 2 ـ قىسىم «تىل ـ ئەدەبىيات» دەرسلىكىدىكى «پېرسوناژلار سىيماسى» دېگەن بۆلەكنىڭ تەلىپى بويىچە يازغۇچىلارنىڭ پېرسوناژلارنى تەسۋىرلەش ئۇسۇللىرى نامايان قىلىنغان ياخشى ئەسەرلەر نى تېپىش زۆرۈر بولۇپ قالدى. بىز تۈرلۈك ژانىردىكى ئەسەرلەرنى ئوقۇپ ئاخىر يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ «ئانا يۇرت» رومانىدىن غېنى باتۇرنىڭ ئوبرازى جانلىق تەسۋىرلەنگەن «جازا» دېگەن پارچە نى، ھۈسەيىن تاشنىڭ بالىلار ئۈچۈن يېزىلغان پوۋېستى «ئايالىلار ئىپتىخارى ــ نوزۇگۇم» ناملىق پوۋېستىدىن نوزۇگۇمنىڭ تىز پۈكمەس ئوبرازى تەسىرلىك تەسۋىرلەنگەن بىر پارچىنى، ئارسلان تالىپنىڭ «خىزىرغا يولۇققان ئاتا» ناملىق رومانىدىن پايدىلىنىپ تەييارلانغان «سېلىم بوۋاي» دېگەن پارچىنى ھەم ئامېرىكا يازغۇچى سى مارك تۋېننىڭ «بىر مىليون فۇند» ناملىق ھېكايىسىدىن ئې لىنغان «پۇلنىڭ سېھرىي كۈچى» دېگەن پارچىنى دەرسلىككە تاللىدۇق. شۇنىڭ بىلەن سېلىم بوۋاينىڭ ئوبرازى تەسۋىرلەنگەن ئەسەر دەرسلىككە كىرگۈزۈلۈپ، ھەر يىلى 150 مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ئوقۇيدىغان دەرس تېكىستىگە ئايلاندى. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە سېلىم بوۋاينىڭ سىمۋوللۇق قىممىتىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە نامايان قى لىشنىڭ ئەۋزەل پۈرسىتى بولۇپ قالدى.

نېمە ئۈچۈن سېلىم بوۋاي تەسۋىرلەنگەن بۇ پارچە دەرسلىككە تاللاندى؟ سەۋەبى شۇكى، سېلىم بوۋاينىڭ كەچۈرمىشلىرى مول، خاراكتېرى قەيسەر بولغاچقا ئوقۇغۇچىلارغا ئۇنتۇلغۇسىز تەسىر قالدۇرىدۇ. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ يىرتقۇچ بۆرىلەر تۈنبويى ھۇۋلاپ، تى نىمسىز ۋەھىمە سېلىپ تۇرىدىغان، ياز بويى تونۇردەك قىزىق ئاپ تاپقا قاقلىنىپ پىژىلداپ تۇرىدىغان، قىشچە قەھرىتان سوغۇقتا ئۆلۈكتەك ئۇيۇپ قالىدىغان، ئەتىيازدا پات ـ پات قورقۇنچلۇق بوران ـ چاپقۇن كۆتۈرۈلۈپ ئالەمنى مالىم قىلمۇتىدىغان، كۈزدە

3. يازغۇچى روماندا سېلىم بوۋاينىڭ خۇشخۇي، چېچەن، ئەما جاھىل مىجەزىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ سۆز - ھەرىكىتىنى تەسۋىرلەشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. سېلىم بوۋاي ئادەتتە كۆپ گەپ قىلمايدۇ، ئەما قىلغان گېپىدە چىڭ تۇرىدۇ، سۆزلىگەندە قىسقا، مېغىزلىق سۆزلەيدۇ. سۆزىگە يۈمۇرلۇق تۇس بېرىپ سۆز - لەشكە ئامراق. ھەرىكەتلىرى سالماق، ئەما چەبدەس. بۇنداق سالماق ھەرىكەت ئادىتى بىلەن چەبدەس ھەرىكەت ئادىتى ئۇنىڭ قاچقۇنلۇق - تا ھەم تەنھالىقتا تاۋلانغان خاراكتېرىگە تازا ماس كەلگەن.

4. يازغۇچى سېلىم بوۋاي ئوبرازىنى يارقىنلىققا ئىگە قىلىشتا يەنە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئادەملەرنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئولارنىڭ سېلىم بوۋايغا تۇتقان مۇئامىلىسى، سېلىم بوۋاي ھەققىدىكى تە - سىراتى ئارقىلىق سېلىم بوۋاي ئوبرازىنى ياندىن يورۇتۇپ بەرگەن. مەسىلەن، سەككىزىنچى بابنىڭ «خورلانغان بوۋاي» دېگەن ماۋزۇ ئىچىدىكى بايانداً سېلىم بوۋاينىڭ 30 نەچچە يىللىق چۆپقىتى ھې - لىم بايدا قالدۇرغان تەسىرى ھەم ئۇنىڭ سېلىم بوۋاي ھەققىدىكى ئوي - خىياللىرى ناھايىتى چىن ھەم قايىل قىلارلىق يېزىلغان.

5. سېلىم بوۋاينىڭ سىمۇوللۇق قىممىتى رومانىنىڭ ئاخىرقى قىسمىدا ناھايىتى روشەن ئىپادىلەنگەن. جۇڭخارىيەدىكى رومانتىك شەھەر قارامايغا ھەم قارامايىنىڭ تۇنجى بەرپاچىسى بولغان سېلىم بوۋايغا ئالاھىدە مۇھەببىتى بار يازغۇچى ئارسلان تالىپ «ئاخىرقى سۆز» دە «زور ئىشتىياق، ھەۋەس، ئاجايىپ ئىپتىخارلىنىش ھېس - سىياتى بىلەن ئەسەرنى يېزىپ بولغىنىمدا مۇرەمدىن تاغنى ئېلىپ ۋەتكەندەك يەڭگىللىشىپ قالدىم» دەپ يازىدۇ. يازغۇچى بۇ سەمىمىي ھېسسىيات سىڭگەن جۇملىلىرىدە ئۆزىنىڭ بۇرچىنى «تاغ» دەك ئې - غىر ھېس قىلغانلىقىنى ئىپادىلىگەن. ھەقىقەتەنمۇ مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى كۆچلۈك بىر يازغۇچى ئۆچۈن ئېيتقاندا، ئەل - ۋەتەن ئۆ - چۈن قىلىنمىدىغان ھەربىر خىزمەت تاغدەك ئېغىر، تاغدەك يۈكسەك سېزىلىدۇ. يازغۇچى ئارسلان تالىپ بۇ «ئاخىرقى سۆز» دە ئۆزىنىڭ

ئاساسەن ئارسلان تالىپنىڭ قەلبىدە ئاستىدا سېلىم بوۋاينىڭ ئوبرازى ھەقىقەتەن ئۇتۇقلۇق يارىتىلغان، دەپ ئېيتالايمەن. ئەلۋەتتە، بۇنداق دېگەنلىكىم سېلىم بوۋاي ئوبرازى مۇكەممەل ۋە نۇقساسىز بەدىئىي ئوبراز سۈپىتىدە ۋايىگە يەتكەن، دېگەنلىكتىن دېرەك بەرمەيدۇ.

ئۇنداقتا، سېلىم بوۋاي ئوبرازىنىڭ ئۇتۇقى قايسى تەرەپلەردە كۆرۈلىدۇ؟

1. ئادەتتە پېرسوناژلار ئوبرازىنى يارىتىشتىكى ئەڭ جانلىق ئۇسۇللارنىڭ بىرى پېرسوناژلارنى ئىنچىكە تەپسىلاتلار ئىچىگە قويۇپ يارىتىشتىن ئىبارەت. يازغۇچى ئارسلان تالىپ سېلىم بوۋاينىڭ مىجەز ـ خاراكتېرىدىكى خاسلىقنى تەپسىلاتلار ئىچىدە نامايان قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. ئادەتتە، ماھارەتتە ناقىس بولغان كۆپىنچە يازغۇچىلار پېرسوناژلارنىڭ خاسلىقىنى بىۋاستە بايان قىلىش يولى بىلەن ئىپادىلەپ قويىدۇ. ئارسلان تالىپ بۇ جەھەتتە، ئۆزگىچە يول تۇتۇپ كۆپلىگەن ئۇششاق تەپسىلاتلار ئارقىلىق سېلىم بوۋاينىڭ خاراكتېر خاسلىقىنى ئاستا ـ ئاستا يورۇتۇپ بەرگەن.

2. سېلىم بوۋاينىڭ ھاياتى قارشىلىق، قېچىش، تەۋەككۈلچىلىك ۋە تەنھالىق ئىچىدە ئۆتكەن ھايات. بۇنداق ئادەمنىڭ ھاياتى ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ ھاياتىدەك ئانچىكىم زىددىيەت ـ توقۇنۇشلار بىلەن ئەمەس، ئادەم ئويلاپ باقمىغان مۇشكۈلچىلىكلەر بىلەن تولغان بولىدۇ. يازغۇچى ئارسلان تالىپ بۇ نۇقتىنى تولۇق نەزەردە تۇتۇپ سېلىم بوۋاينىڭ بىر پۈتۈن ھاياتىنى ئۇنتۇلغۇسىز ھايات مۇشەققەتلىرى ئىچىدە يورۇتۇپ بەرگەن. مەيلى ياشلىق مەزگىللىرىدىكى كەچۈرمىشلىرى بولسۇن، مەيلى ئىلىغا قېچىپ چىقىش جەريانى بولسۇن، مەيلى قاراماينىڭ جاڭگاللىرىدا ئىنس ـ جىن يوق ئەھۋالدا 40 يىلچە تەنھا ياشاش جەريانى بولسۇن ھەممىسى بىر ـ بىرىدىن مۇشەققەتلىك كەچۈرمىشلەر بىلەن تولغان.

ئەدەبىياتنىڭ كۆچى نەدىن كېلىدۇ

1999 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «ئۆلۈڭبلىش سەنئىتى» ناملىق رومان، ئەينى چاغدا ئىدىيە ۋە ھېسسىيات جەھەتتىكى ھۆرمەتسىزلىكى ھەم ئەخلاق جەھەتتىكى زىيادە چۈشكۈن مەزمۇنى بىلەن قاتتىق ئەيىبلەشكە ۋە ئۆتكۈر تەنقىدكە دۇچار بولۇپ، يېڭى دەۋر پىروزىچىلىقىمىزدىكى ئەڭ ناباب رومان ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەنىدى. رومانداۋ ئىپادىلەنگەن بۇ خىل نابابلىق ئادەتتىكى مەسىلە بولمىغاچقا، مەسئۇلىيەتچان كىشىلەرنىڭ ئورتاق ئەيىبلىشىگە ئۇچرىغان ھەم شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىمۇ بۇ رومانىنى قايتا نەشر قىلىش تىن ھەزەر ئەيلىگەنىدى. «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 2011 ـ يىللىق 4 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئۆلۈڭبلىش سەنئىتى، رومانى ۋە بىزنىڭ ئەدەبىيات قارىشىمىز» ناملىق ماقالىنى ئوقۇپ، بۇ ماقالىنىڭ ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ئون يىللار ئىلگىرى مەن يازغان «ئەدەبىياتىمىزدىكى ئەيدىز ۋىرۇسى» ناملىق نەشتەردەك ئوبزورلار بىلەن ئابابلىقى بىر ـ بىر لەپ چۈڭۈپ تاشلانغان ئۇ رومانىنى ئاقلاش ۋە مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنغانلىقىنى ھېس قىلدىم. مەن مامۇتجان ئىمىن ئېلتېكىن ئىمزاسىدا ئېلان قىلىنغان بۇ ماقالىنىڭ يېزىلىشىنى نورمالسىز ئەھۋال دېمەيمەن، ئەدەبىيات ساھەسىدە كەسكىن تالاش ـ تارتىشلارنىڭ بولۇپ تۇرۇشىنى ھەم ھەركىمنىڭ ئۆز قارىشىنى چىقىش قىلىپ مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش ھوقۇقىنى ئىزچىل ھىمايە قىلىمەن. چۈنكى، مۇنازىرىنىڭ قانات يېيىشى ئىدىيەنىڭ چوڭقۇرلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ماڭا نورمالسىز بىلىنگىنى مامۇتجانىنىڭ ماقالىسىدىكى مۇنازىرە لوگىكىسىغا خىلاپ پىكىر قىلىش ئۇسۇلى بولۇ-

ۋىجدانىي بۇرچىنىڭ شەكىللىنىش سەۋەبىنى ھەم بۇ بۇرچىنى ئادا قىلىش جەريانىدىكى ئوي ـ خىياللىرى، ئىزدىنىش ـ ئىجتىھاتلىرىنى سەممىي رەۋىشتە بايان قىلىپ سېلىم بوۋاينىڭ سەمۇوللۇق قەممىتىنى قانچىلىك چوڭقۇر ھېس قىلىپ يەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرگەن. ناۋادا سېلىم بوۋاينىڭ سەمۇوللۇق قەممىتى بۇ قەدەر چوڭقۇر ھېس قىلىنمىغان بولسا، ئۇنىڭ ئوبرازىمۇ بۇنچىلىك يارقىن يارىتىلمىغان بولاتتى.

بىز بۇ بايانلار بىلەن بىر پۈتۈن رومان ۋەقەلىكىنى بىرلەشتۈرسەك، شۇ چاغدىلا سېلىم بوۋاي ئوبرازىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغانلىقىدىكى سىرنى چۈشىنەلەيمىز.

2011 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى يېزىلدى

يېزىلمىغان»، «ئوبيېكتىپ رېئاللىقتىكى چىنلىقنى يازماي، سۇبيېكتىپ ئاڭدىكى چىنلىقنى يازغان» دەپ تەنقىدلىگەن ئىدىم. «ئۆلۈش سەنئىتى» رومانىدىكى مەسىلە ھەرگىزمۇ شەكىلدىكى مەسىلە ئەمەس ئىدى. ئەگەر شەكىلدىكى مەسىلە بولسا، ئەدەبىيات مۇنبىرىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا بۇ قەدەر قاتتىق ئەيىبلەنمىگەن بولاتتى. دېمەك، مامۇتجان مۇنازىرە لوگىكىسىغا مۇخالىپ ھالدا مەسىلىنى يۆتكەپ، كىشىلەرنى قايمۇقتۇرۇپ، بۇ رومانىنى ئاقلىماقچى ۋە مۇئەييەنلەشتۈرمەكچى بولغان.

مامۇتجان ماقالىسىدە «پەرھات تۈرسۇنۇنىڭ ‹ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى›، دېگەن رومانىنىڭ ئاشۇنداق چوڭ تالاش ـ تارتىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشىنى، ئوخشاشمىغان ئەدەبىيات قارىشىدىن بولغان، دەپ قاراشقا بولىدۇ» دېگەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» نىڭ ئەڭ كەسكىن تەنقىدكە دۇچ كېلىشىگە «كىشىلەرنىڭ ئاڭ ـ پاسىلىيەتلىرى، پىسخىكىسى، ئېچىكى دۇنياسى قاتارلىقلارنى ئەدەبىيات ئىپادىلەيدىغان ئىككىنچى رېئاللىق سۈپىتىدە» تونۇمىغانلىقىمىز، پەرھات تۈرسۇنۇنىڭ «ئەنئەنىۋى ئەدەبىيات قارىشىدىكىلەر ئىزچىل تۇردە ئۆزىنى قاچۇرۇپ كەلگەن ‹ئۆلۈۋېلىش› تىن ئىبارەت بىر خىل تۇيغۇنى ئىپادىلەپ بېرىشكە ئۇرۇنغانلىقى» سەۋەب بولغانىكەن.

شۇبھىسىزكى، باتۇر روزىنىڭ ماقالىسىدىمۇ، مېنىڭ ماقالەمدە مۇ مەسىلىنىڭ نېگىزى «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» دە كۆڭۈل بۆلۈنگەن «ئىككىنچى رېئاللىق» نى ئىنكار قىلىش ياكى پەرھات تۈرسۇنۇنىڭ «ئۆلۈۋېلىش» تىن ئىبارەت بۇ خىل تۇيغۇنى ئىپادىلەشكە ئۇرۇنغانلىقىنى تەنقىدلەشكە قارىتىلمىغان. بىز ماقالىمىزدە «سۇبيېكتىپ ئاڭدىن ئىبارەت ئىككىنچى رېئاللىق» نى ئىنكار قىلىدىغان سۆز ـ جۈملىلەرنى ئىشلىتىپ باقمىغان. پەرھات تۈرسۇنمۇ بۇ رومانىدا «ئۆلۈۋېلىش، تىن ئىبارەت بىر خىل تۇيغۇنى ئىپادىلەپ بېرىشكە» ئۇرۇنمىغان، بەلكى باش پېرسوناژ تاھىرنىڭ ئۆلۈۋېلىش ئارزۇسىنى قۇۋۋەتلەيدىغان پوزىتسىيەسىنى روشەن ئىپادىلىگەن. يەنى ئۆلۈۋېلىش

دى. مامۇتجان بۇ ماقالىسىده بىزنىڭ ئەينى چاغدا «ئۆلۈۋېلىش سەھ-
ئىتى» رومانىنى ئىپادىلەش شەكلى جەھەتتىن ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى
تېماتىك مەزمۇنى جەھەتتىن تەنقىدلەپ، جاڭ چىڭجىنىڭ سۆزى بو-
يىچە ئېيتقاندا «نومۇسسىزلار ھېيىقىدىغان مەنىۋى بايراقنى كۆتۈ-
رۈپ چىققان» لىقىمىزنى بۇرمىلاپ چۈشەندۈرگەن. مامۇتجان «پەر-
ھات تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى، رومانىنىڭ ئاشۇنداق چوڭ
تالاش - تارتىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشىنى ئوخشاشمىغان ئەدەبىيات
قارىشىدىن بولغان، دەپ قاراشقا بولىدۇ»، «ئىپادىلەش ئۇسۇلى جە-
ھەتتىن، بۇ ئەسەر پۈتۈنلەي ئاڭ ئېقىمىلىق ئىجادىيىەت ئۇسۇلىدا
يېزىلغانىدى»، شۇڭا «بايان قىلىشتىكى ئۆزگىچىلىك ئەنئەنىۋى ئە-
دەبىيات قارىشىنى ئاساس قىلغان كىشىلەرنىڭ دەرھال ئېتىراپ
قىلىپ كېتىشىگە ئېرىشەلمىدى، شۇنىڭ بىلەن تالاش - تارتىشنى
كەلتۈرۈپ چىقاردى» دەپ يازغان. دېمەك، مامۇتجان «ئۆلۈۋېلىش
سەنئىتى» رومانىنىڭ تۇيۇتىن ئىنكار قىلىنىشىنى ئالدى بىلەن
مەزمۇن نۇقتىسىدىن ئىزدىمەي شەكىل نۇقتىسىدىن، يەنى «ئىپاد-
لەش ئۇسۇلى» بىلەن «بايانىدىكى ئۆزگىچىلىك» جەھەتتىن چۈشەن-
دۈرگەن. مامۇتجان مەسىلىنى ئورنىنى ئۆزگەرتىپ مۇھاكىمە قى-
لىش، ئاساسىي نۇقتىنى قوشۇمچە ئورۇنغا قويۇش ئارقىلىق، «ئۆ-
لۈۋېلىش سەنئىتى» نى ئاقلاش ھەم مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنغان.
ئەينى چاغدا مەن «ئەدەبىياتىمىزدىكى ئازغۇن روھ» دېگەن ماقالەمده
بۇ رومانىنى مىليونلىغان خەلقنىڭ قەلبىدىكى مۇقەددەس سىمۋولغا
قىلىنغان ئېغىر ھۆرمەتسىزلىك ۋە خەلقىمىزنىڭ يادرولۇق ئەخلاق
مىزانلىرىغا قىلىنغان بۇزغۇنچىلىق نۇقتىسىدىن قاتتىق تەنقىدلە-
گەنىدىم. باتۇر روزىمۇ، بۇ رومانىنىڭ ئەخلاق جەھەتتىكى كۆڭۈلسى
ئىلەشتۈرىدىغان چۈشكۈنلۈكلىرىنى قاتتىق سۆكۈپ «ئەدەبىياتى-
مىزدىكى ئېيىز ۋىرۇسى» دەپ خاراكتېرلىگەنىدى. بىز ھېچقاچان
بۇ رومانىنى «ئىپادىلەش ئۇسۇلى» بىلەن «بايانىدىكى ئۆزگىچىلىكى»
كۆزىمىزگە سىغماي ياكى «ئەنئەنىۋى ئەدەبىيات قارىشى ئاساسىدا

بىلەن شۇغۇللانسا، ئۇنداقتا يازغۇچىنىڭ نەپىسىدىمۇ بىر خىل بەدىئىي پۇراق بولىدۇ»[1] دېگەن. مەن مانا مۇشۇنداق روشەن ئېتىكىلىق مەنىسى بار ئەدەبىيات قارىشىنى قۇۋۋەتلەيمەن. مەسئۇلىيىەت ئېڭى يوق، ئاقىۋەتكە ئىگە بولمايدىغان ئەدەبىلەرنىڭ يازمىلىرىنى قەتئىي رەت قىلىمەن. پەرھات تۇرسۇننىڭكىدەك ئەخلاق يۇنۇلۇشى ساغلام بولمىغان، مىللەتنىڭ مەنئىيىتى ۋە روھىيىتى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلەردىن سۆز ئاچقىلى بولمايدىغان، ئەكسىچە، بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرىدىكى بۇنداق رومانلارنى رەھىمسىزلىك بىلەن تەنقىدلەيمەن. بىز ئىنسانىنىڭ ئىنسانلىقىنى نۇرلاندۇرۇپ تۇرىدىغان پاك، ئىزگۈ، ئالىيجاناب، نازۇك نەرسىلەرنى تاشلىۋېتىۋەرسەك، تۇرمۇشنىڭ نىشانىنى يوقىتىپ قويىمىز. شۇڭا مۇتەپەككۇرلار: «ئەخلاق ۋەيران بولسا، ئېتىكا بىر چەتكە تاشلىنىپ قالسا، مەدەنىيەت نابۇت بولىدۇ، ئاساس تەۋرەيدۇ، ۋىجدان يوقايدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدىمۇ ئادەم يەنىلا ياشايدۇ، لېكىن ئادەمدەك ياشىيالمايدۇ» دەپ قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇپ كەلمەكتە.

دۇنيادا ھەر خىل خاراكتېردىكى ئەدەبىيات بار. بۇلار دۇنيادىكى ئىشلارغا ئوخشاشقاندەك مۇئامىلە قىلىدىغان شەخسىيەتچى ئەدەبىيات، باشقىلارنى نەزەردە تۇتىدىغان، ئىنسانىيەتنى قۇتقۇزۇشنى ئويلايدىغان ئەدەبىيات، يالغانچىلىق قىلىدىغان ئەدەبىيات، ھەققانىيەتكە ئىنتىلىپ راست گەپ قىلىدىغان ئەدەبىيات، زوراۋان سىياسەتنى تىزلىنىپ تۇرۇپ مەدھىيەلەيدىغان ئەدەبىيات، رەزىللىككە تىك تۇرۇپ قارشى چىقىدىغان ئەدەبىيات قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنداقتا، ئىنسانىنى مەقسەت قىلىدىغان گۇمانىتار پەن ھېسابلىنىدىغان ئەدەبىياتنىڭ كۆچى زادى نەدىن كېلىدۇ؟ «ئەدەبىياتنىڭ كۆچى نۇرغۇن تەرەپلەردىن كېلىدۇ. تەسۋىرنىڭ دەللىكى، تىل

① سولژېنىتسىن (رۇسىيە): «ئىنسانلار ئۈچۈن سەنئەت ــ نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنى تارقىتىش مۇراسىمىدا سۆزلىگەن سۆز»، «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 2001 ــ يىللىق 2 ــ سانى، ئالىمجان تاھىر تەرجىمىسى.

لىشنى قىزغىن ھىمايە قىلىدىغان مەۋقەسىنى ئىزچىل ئىپادىلە-
گەن. بىلىش كېرەككى، مۇئەييەن تۈيغۇنى گۈزەللەشتۈرۈپ ياكى
خۇنۇكلەشتۈرۈپ ئىپادىلەشنىڭ پەرقى بار. پەرھات تۈرسۇن روما-
نىدا «ئۆلۈۋېلىش» تىن ئىبارەت تۈيغۇنى، يەنى باش پېرسوناژ تا-
ھىرنىڭ «ئۆلۈۋېلىش» ئىستىكىنى باشتىن - ئاخىر گۈزەللەشتۈ-
رۈش پوزىتسىيەسىدە تەسۋىرلىگەن.

مامۇتجانىنىڭ يېزىشچە، پەرھات تۈرسۇننىڭ ئەدەبىيات قارىشى
باشقا يازغۇچىلارنىڭكىگە ئوخشىمايدىكەن. «ئۇنىڭ ئەدەبىيات قارىشى
ئىزچىل تۇرده ئادەمنىڭ سۇبيېكتىپ روھىي دۇنياسىنى، ئاڭ پائا-
لىيەتلىرىنى ئىپادىلەشنى ئاساس قىلغان ئەدەبىيات قارىشى» ئى-
كەن. شۇنداقمۇ دەيلى، ئۇنداقتا پەرھات تۈرسۇننىڭ بۇ خىل ئەدەبى-
يات قارىشىنىڭ ئېتىكىلىق مەزمۇنى بارمۇ - يوق؟ مېنىڭچە، بۇ
سوئال ئارتۇقچە بولمىسا كېرەك. ھەققانىيەت تۈيغۇسى كۈچلۈك
يازغۇچى، نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنىڭ ساھىبى سولژېنىتسىن
«بىز بىر سەنئەتكارنىڭ ھوقۇقىنى قوللىنىپ ئۆزگىچە ھېس -
تۈيغۇلىرىنى ئىپادىلىشىگە ئارىلاشمايمىز، بىراق ئۆزى بىلەنلا بو-
لۇپ، دۇنيادا يۇز بېرىۋاتقان ئىشلارغا نەزىرىنى ئاغدۇرماي يۈرۈشە-
نىمۇ قۇۋۋەتلىمەيمىز» دەپ مەسئۇلىيەت ئېڭى يوق يازغۇچىلارنى
سەگىتمەكچى بولغان ھەم تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ «يازغۇچى ئۆز قە-
رىنداشلىرى ۋە دەۋرداشلىرىنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىگە قول
قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرسا بولمايدۇ، بەلكى ئۆز خەلقى سادىر قىلغان
تۇرلۇك جىنايەتلەرنى تەڭ ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك. ناۋادا يازغۇچى
تەۋە دۆلەتنىڭ تانكىسى باشقا دۆلەتنىڭ پايتەختىدە قانلىق ۋەقە سا-
دىر قىلسا، ئۇنداقتا خىرە جىگەر رەڭ قان ئىزلىرى ئۇنىڭ يۈزىدە
قېلىشى كېرەك. ناۋادا سىزگە ناھايىتى ئىشىنىدىغان بىر دوستە-
ڭىز دارغا ئېسىلسا، ئۇنداقتا يازغۇچىنىڭ ئالىقىندا ئارغامچىنىڭ
سۈسۈن ئىزى قېلىشى كېرەك، ناۋادا دۆلىتىمىزدىكى ياشلار
شاللاقلىق، زەھەر چېكىش ياكى تۇتقۇن قىلىش قاتارلىق قىلمىشلار

لۇك» دېگەن ماقالىسىدىكى ئىسخېمىنى نەقىل كەلتۈرۈپ، «بۇ يەردە پەرھات تۇرسۇن ئىنسانىنى، ئىنسانىنىڭ تۇيغۇسىنى ۋە ئازابلىرىنى، ئۆزگىرىشچانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئەدەبىياتنى بىر خىل ئىلغارلىققا ئىگە ئەدەبىيات قارىشى دەپ قاراپ، ئۆزىگە خاس بولغان بىر خىل ئەدەبىيات قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇنىڭ نەزىرىدىكى ئەدەبىيات ئادەمنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى رېئاللىقنى ئىپادىلەشنى مەقسەت قىلاتتى» دەپ يازغان. مامۇتجاننىڭ بۇ بايانىدا تەنقىدىي مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشكە تېگىشلىك ئۇچ مەسىلە بار:

بىرىنچى، بىر ئادەمنىڭ ئەدەبىيات قارىشى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت ئەمەلىيىتى ھە دېگەندە بىردەك بولۇپ كەتمەيدۇ. مەسىلەن، ئالدى بىلەن ئۆزۈمنى مىسالغا ئالسام، مەن سولژېنىتسىننىڭ يۇقىرىدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن سۆزىنى ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىمدە تولۇق، ئىزچىل ئىپادىلەپ كېلىۋاتىمەن، دېيەلمەيمەن. بەلكى بۇ، مېنىڭ غايەمدىكى ئۆلچەمگە ۋەكىللىك قىلىدۇ، دەپ قارايمەن. مەن ئىجادىيەت ھاياتىمدا ئاشۇ نىشانغا ئىنتىلىمەن. پەرھات تۇرسۇنمۇ يۇقىرىقىدەك ئەدەبىيات قارىشىغا ئىگە دەپ قارالسا، شۇ خىل ئەدەبىيات قارىشىغا ماس ئەدەبىيات ئەمەلىيىتىنى رويابقا چىقاردىمۇ – يوق؟ بۇنى تەكشۈرۈپ، دەللىلەپ ئىسپاتلاشقا توغرا كېلىدۇ. كۆپ ھاللاردا كىشىلەر ئۆزىگە مىزان قىلغان مەلۇم قاراش، مەلۇم ئۆلچەم، مەلۇم پىرىنسىپ ئۇلارنىڭ ئەمەلىيىتىدىن خېلىلا ئۇستۇن ياكى يىراق ھالەتتە تۇرۇپ قالىدۇ. دەللىلەنمىگەن ھۆكۈمنىڭ قايىل قىلىش كۈچى بولمايدۇ. بىز تېخى ھازىرغىچە پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئۆزىگە خاس بولغان بىر خىل ئەدەبىيات قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويغان» لىقىنى كۆرۈپ باقمىدۇق، پەقەت بۈگۈنكى زامان غەرب ئەدەبىيات – سەنئەت نەزەرىيەسىدىكى ھەممىگە تونۇش بولغان بەزى قاراشلارنى تەكىتلىگەنلىكىنىلا كۆردۇق.

ئىككىنچى، «ئىنسانىنى، ئىنسانىنىڭ تۇيغۇسىنى ۋە ئازابلىرىنى، ئۆزگىرىشچانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئەدەبىيات» مەسىلىسى. رو-

نىڭ گۈزەللىكى، قۇرۇلمىنىڭ ئەپچىللىكى، تەسەۋۋۇرنىڭ موللۇقى، ئىستىلىستىكىنىڭ نەپىسلىكى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر پارچە ئەسەرنىڭ تەسىرلەندۈرۈش كۈچىنى شەكىللەندۈرىدىغان ئامىللار ھېسابلىنىدۇ. ئەمما، بىر پارچە ئەسەرنىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك كۈچى ئۇنىڭ ئېتىكىلىق روھى تەربىيىدىن بەلگىلىنىدۇ. بۇ خىل ئېتىكىلىق روھ ئەسەردىكى قىزغىنلىق ۋە غايە؛ ھەقىقەت بىلەن ھەققانىيلىققا تۆتۈلغان پوزىتسىيە تەربىيىدىن شەكىللىنىدۇ. گەرچە بەدئىيلىكى يۇقىرى ئەسەر، سىزگە گۈزەللىك تۇيغۇسى ئاتا قىلسىمۇ، ئەمما ئەگەر ئۇ ئادەمدە ئىللىق سېزگۈ پەيدا قىلالمىسا، ئادەمنىڭ جاسارىتى ۋە كۈچىنى ئاشۇرالمىسا، ئادەمنى بىر خىل غايە ۋە مەنزىل بىلەن تەمىنلىيەلمىسە، ئۇنداقتا، بۇ خىل گۈزەللىك ئەھمىيەتسىز، مۇكەممەلسىز ھېس قىلىنىدۇ.[1]»

پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئادەمنىڭ سۇبيېكتىپ روھىي دۇنياسىنى، ئاڭ پائالىيەتلىرىنى ئىپادىلەشنى ئاساس قىلغان ئەدەبىيات قارىشى» ئۇنىڭ ئېتىكا قارىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەمما، ئۇنىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» رومانى ئۇنىڭ چۈشكۈن، يادرولۇق ئەخلاق مىزانلىرىغا قارشى مەيدانىدىن روشەن دېرەك بېرىدۇ. باتۇر روزى ئىككىمىز ئەينى ۋاقىتتا يازغان ماقالىلىرىمىزدە بۇ جەھەتتىكى پىرىنسىپال خاتالىقلارنى كونكرېت پاكىتلارنى نەقىل كەلتۈرۈپ قاتتىق تەنقىد قىلغان. شۇڭا، بۇ يەردە يەنە سۆزلەپ يۈرمەيمەن. مامۇتجانىنىڭ ماقالىسىدىمۇ مەزمۇنىغا چېتىلىدىغان نەق مەسىلىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، پەرھات تۇرسۇننىڭ مۇجمەل، تومتاق ئەدەبىيات قارىشى تەكىتلەنگەچكە، بۇ خىل پىكىر قىلىشنىڭ مۇنازىرە لوگىكىسىغا مۇۋاپىق ئەمەسلىكىنىلا ئەسكەرتىپ قويۇش بىلەن كۇپايىلىنىمەن.

مامۇتجان ئۆز ماقالىسىدە پەرھات تۇرسۇننىڭ رومانىنى ئاقلاش ھەم مۇئەييەنلەشتۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ «مۇكەممەللىك ۋە كەمتۈك-

① لى جيەنجۇن: «ئەدەبىياتنىڭ پوزىتسىيەسى»، يازغۇچىلار نەشرىياتى، 2001 - يىلى نەشرى، 7 - بەت، خەنزۇچە.

بىز بۇ ئۇچىغا چىققان پاسسىپ قاراشنى ئۆرنەك قىلىپ بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ خىيالىنى قوزغاتساق، ئوقۇتقۇچى تەبىئىي ھالدا مۇنداق پاسسىپ خىيال قىلىدۇ: «مېنىڭ جاپا تارتىپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشىمنىڭ نېمە ئەھمىيىتى؟ بەربىر ئۆلۈپ كېتىدىغان تۇرسام. ئوقۇغۇچىلارنى كۆڭۈل قويۇپ تەربىيەلەشنىڭ، كۆيۈپ ـ پىشىپ ئوقۇتۇشنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بار؟ ئۆلارمۇ بەربىر ئۆلۈپ كېتىدۇغان تۇرسا. ئۆزۈمنىمۇ، ئوقۇغۇچىلارنىمۇ ئاۋارە قىلغاندىن، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە دورا ئىچىپ ئۆلۈپلاۋالساق ياخشى ئەمەسمۇ؟ بەرد-بىر ھەممىمىز ئۆلۈپ كېتىدىغان تۇرساق.» شۇبھىسىزكى، بۇنداق جىنايى خىيالغا ھېچكىم تاقەت قىلالمايدۇ. بىنورمال ئادەم بولمىسىلا ھەرقانداق كىشى بۇنداق پاسسىپ ئىدىيەگە لەنەت ئوقۇمايى قالمايدۇ.

مەن «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» ناملىق بۇ غەلىتە رومانىنى ئوقۇپ بولۇپ ئىدىيە ۋە ھېسسىيات جەھەتتىن مىللىتىمىزگىلا ئەمەس، ھەتتا ھەرقانداق بىر ئىنسانغا پايدىلىق ھېچ نەرسە تاپقىلى بولمايدىكەن، دېگەن تونۇشقا كەلگەنىدىم. شۇنداقلا ئىدىيە ۋە ھېسسىيات جەھەتتە زەھەرخەندە نەرسىلەرنىڭ ھەر بەتتە دېگۈدەك ئۇچراپ، ئۇ-قۇرمەننى سەسكەندۈرىدىغانلىقىنى، بىزار قىلىدىغانلىقىنى ئەپ-سۇسلىنىش ئىچىدە بايقىغانىدىم.

مېنىڭچە، رومانىنىڭ ئاساسلىق پېرسوناژى تاھىرنى تىپىك «تەر-تىپسىزلەنگەن ئادەم» (脱序人) دەپ قاراشقا بولىدۇ. پسىخولوگلار-نىڭ يېزىشىچە، تەرتىپسىزلىنىش بىر كىشىنىڭ ئەخلاقى تۈپ يىل-تىزىدىن يۇلۇپ تاشلىنىشتىن پەيدا بولىدىغان روھىي ھالەت بو-لۇپ، بۇنداق كىشى زەھەرخەندىلىك، ھەسرەتلىنىش ۋە بىئارامسىز-لىق ھېسسىياتىنى باشتىن كەچۈرۈپ تۇرىدىكەن. بۇنداق ئادەمدە ھەرقانداق ئۆلچەم بولمايدىكەن، ئۇنداق ئادەم ئۆزئارا تەۋەلىك مۇنا-سىۋېتى بولمىغان كۇچەلەرنىڭ ھەيدەكچىلىكى تەسىرىدە ھەرىكەتلە-نىدىكەن. ئۇنىڭدا مەجبۇرىيەت تۇيغۇسى، ئىجتىمائىي توپقا بولغان

شەنكى، بۇ يەردە يازغۇچىنىڭ پوزىتسىيەسى تىلغا ئېلىنمىغان. قىممەت خاھىشى گەۋدىلەنمىگەن. «ئەدەبىيات ماھىيىتىدىن ئىبارەت قاندا بىر خىل پوزىتسىيە خاراكتېرىگە، تاللاشچانلىققا ۋە باھاچانلىققا ئىگە مەنىۋى ھادىسە؛ پوزىتسىيەدىن خالىي ئەدەبىيات يوق، پەقەت پوزىتسىيەسى يوشۇرۇن ياكى ئاشكارا، نورمال ياكى كېسەل ھالەتتىكى ئەدەبىياتلا مەۋجۇت.[1]» مەلۇمكى، ئىنسانىنىڭ بارلىق تۇيغۇسى، بارلىق ئازابلىرى، بارلىق ئوي ـ خىياللىرى قىممەتلىك بولۇۋەرمەيدۇ. ئۇنىڭ رومانىنىڭ باش قىسمىدا ئاساسلىق پېرسوناژ تاھىرنىڭ خىيالى سۈپىتىدە يازغان تۆۋەندىكى غەلىتە بايانلىرىنى ئوقۇغان چېغىمدىلا يازغۇچىنىڭ ھاياتقا تۇتقان پاسسىپ پوزىتسىيەسىنى ھېس قىلغانىدىم.

ئاپتور رومانىنىڭ 3 ـ بېتىدە مۇنداق يازغان: «كىشىلەر شۇنچە جاپا ـ مۇشەققەت ۋە ئازابلارغا بەرداشلىق بېرىپ نېمىشقا تۇغمەس تەقدىرلار بىلەن شۇغۇللىنىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن جان ـ جەھل بىلەن تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ ياشاپ يۈرىدۇ؟ ئەگەر ئۇ ئەنە شۇنداق زور تەقدىرلار ئارقىلىق دۇنيادا شۆھرەت قازانماقچى بولسا، ئۇنىڭغا شۆھرەتنىڭ نېمە كېرىكى؟ ئۇمۇ ھەممە ئادەمگە ئوخشاش ئۆلۈپ تۇگەيدۇ. ئۇنىڭ نەزەرىيەسى بويىچە بولغاندا ئۇنىڭ ئۆزىگە ياغدۇرۇلۇۋاتقان بارلىق ئالقىش، ماختاشلارنى ھېس قىلالىشى مۇمكىن ئەمەس. ئۆلگەن ئادەم ئۈچۈن ھەممە بەربىر. ئەگەر يوقسۇللارنىڭ ھۆرلۈكى، باراۋەرلىكى ئۈچۈن شۇنداق قىلغان بولسا، ھۆرلۈك، باراۋەرلىك دېگەنلەرنىڭ كىشىلەرگە نېمە كېرىكى؟ كۆرەش قىلىشنىڭ نېمە كېرىكى؟ ھەممە ئادەم ئۆلۈپ، چېرىپ يوقلىدىغان، مەڭگۈلۈككە تۇگەيدىغان تۇرسا! ... ئۆلگەندە ئادەملەرنىڭ ھەممىسى باراۋەر بولىدۇ. ئۇنداقتا، نېمىشقا كىشىلەرنى ئۆلۈشكىلا سەپەرۋەر قىلمايمىز؟! ... ئادەملەر ئۆلگەندىن كېيىن ھېچكىم جاپا چەكمەيدۇ.»

① لى جىيەنجۇن: «ئەدەبىياتنىڭ پوزىتسىيەسى»، يازغۇچىلار نەشرىياتى، 2001 ـ يىلى نەشرى، 1 ـ بەت، خەنزۇچە.

كەن. فوستېر بۇ يەردە «پېرسوناژنىڭ ئەركىن مونولوگى ۋە تەسۋىرىنى دەخلىسىز رەۋىشتە قانات يايدۇردۇم»، «ئەسەرگە ئىدىيە يۈكلەشتىن خالاس بولۇپ، پېرسوناژنىڭ تۇيغۇسىنى خاتىرىلەش ئۈچۈنلا خىزمەت قىلدىم»، «شەخسنىڭ تۇيغۇسىنى، ئاڭ كەچمىشلىرىنى بايان قىلىپ بېرىش» بىلەنلا چەكلەندىم، دەپ قارايدىغان مەسئۇلىيەتسىز يازغۇچىلار بىلەن قىممەت نىشانى يوق، مەزمۇنى ئەھمىيەتسىز، قالايمىقان تۇيغۇ ـ تەسىراتلاردىن تەركىب تاپقان ئەسەرلەرنى نەزەردە تۇتقان. ھەقىقەتەنمۇ، ئەسەرنىڭ قىممىتى يۈزەكى تەپسىلاتلاردا ياكى پارچە ـ پۈرات تۇيغۇلاردا ئەمەس، بەلكى مەنە قاتلىمى ۋە ئىدىيەۋى چوڭقۇرلۇقتا ئىپادىلىنىدۇ.

ئۇچىنچى، «ئىلغارلىق» نىڭ ئۆلچىمى مەسىلىسى. مامۇتجان يۈكسىرىقى مەزمۇندا، پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئىنسانىنى، ئىنسانىنىڭ تۈيغۇسىنى ۋە ئازابلىرىنى، ئۆزگىرىشچانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئەدەبىياتنى بىر خىل ئىلغارلىققا ئىگە ئەدەبىيات قارىشى» دەپ قارايدىغانلىقىنى يازغان. بىز مامۇتجاننىڭ قايسى ئۆلچەم بىلەن بۇ قاراشنى «ئىلغارلىققا ئىگە» دەپ قارىغانلىقىنى كۆرۈپ باقايلى. ئۇ، ماقالىسىدە «پەلسەپە جەھەتتىن قارىغاندا، مەلۇم كۆزقاراشلار توغرا ـ خاتالىق جەھەتتىن ئەمەس، ئوخشاش بولمىغانلىقى جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ. بىز قانداقتۇر بىر زۆرۈرىيەت تۈپەيلى ئوخشاشمىغان كۆزقاراشلارنىڭ مەلۇم بىرىنى توغرا دەپ قارايمىز» دەپ يازغان. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مامۇتجاننىڭ نەزىرىدىكى ئىلغارلىق نىڭ ئۆلچىمى «زۆرۈرىيەت» تىن ئىبارەت. مۇشۇ بويىچە بولغاندا قانداق كۆزقاراش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىزدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن زۆرۈرىيەت تۇغۇلسىلا «ئىلغار» دەپ ھىمايە قىلىپ ئوتتۇرىغا چىقىش كېرەك بولىدۇ. بۇ مەنتىقە بويىچە بولغاندا، پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» ناملىق رومانىنى ئاقلاش ۋە مۇئەييەنلەشتۈرۈش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغانكەن. «ئىنسانىنى، ئىنسانىنىڭ تۇيغۇسىنى ۋە ئازابلىرىنى، ئۆزگىرىشچانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئەدەبىيات

مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ئويغانمايدىكەن. تۇرمۇش نىشانىمۇ بولمايدىكەن. ئۇنداق ئادەم باشقىلارنىڭ قىممەتىنى مەسخىرە قىلىش، ئەمەلىيەتسىز دەپ قاراشتەك پوزىتسىيەنى ئىپادىلەيدىكەن. ئۆزىنى كۆز ئالدىدىكى ھېچقانداق ئەھمىيەتسىز دەققىگە تاپشۇرۇپ بېرىدىكەن. بىردىنبىر ئېتىقاد قىلىدىغىنى ئىنكار پەلسەپىسى ئىكەن. مۇنداق-چە ئېيتقاندا، «تەرتىپسىزلەنگەن ئادەم» نىڭ باشتىن كەچۈرۈۋاتقانلىرى قىممەت سىستېمىسىدىن تامامەن ئايرىلغان تۇرمۇش ھېسابلىنىدىكەن. يەنى ھېچقانداق ئىچكى قىممەت ۋە ئىجتىمائىي قىممەت بىلەن كارى بولمايدىكەن. قەلبى ئۆچمەنلىككە تولغان بولىدىكەن.

دېمەك، مامۇتجان پەرھات تۇرسۇننى «ئىنسانىنى، ئىنسانىيلىك تۇيغۇسىنى ۋە ئازابلىرىنى، ئۆزگىرىشچانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئەدەبىياتنى ئىلغارلىققا ئىگە ئەدەبىيات قارىشى دەپ» قارايدۇ، دەپ ماختاپ ئۈچۈرغاندا، ئۇنىڭ رومانىدا ئىنسانىيلىك تۇيغۇسى ۋە ئازابلىرىغا تۇتقان پوزىتسىيەسىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىقى كېرەك ئىدى. مەلۇمكى، تۇيغۇ ۋە ئازاب بارلىق ئىنسانلارغا ئورتاق نەرسە. تۇيغۇدىن، ئازابتىن خالىي ئادەم بولمايدۇ. مۇھىمى بۇنداق تۇيغۇ ۋە ئازابنى «قىممەت بىتەرەپلىكى» ياكى مەدەنىيەت ۋە سەنئەتكە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ژاندالىزم[1] لىق مەيدانىدا تۇرۇپ ئىپادىلەشتىن ساقلىنىش كېرەك. «20 ـ ئەسىرنىڭ رومان سەنئىتى تەھلىل قىلىنغان كىلاسسىك ئەسەر» دەپ تەرىپلىنىدىغان «رومان ھەققىدە مۇپەسسەل بايان» دېگەن كىتابنىڭ ئاپتورى ئەنگلىيەلىك ئا. م. فوستېر «ئەگەر كىمكى يۇگەنسىز رومان يېزىشنى خالىسا، شۇنداقلا ئاڭنىڭ ئەركىن تەرەققىياتى ھەققىدە ژالاۋبىرىدىغان بولسا، ئۇنى ئۆرنەك قىلىدىغان ئادەم چىقماي قالىدۇ» دەپ كۆرسەتـ

① ژاندالىزم ــ ژاندال (Vandal) دېگەن سۆزدىن ياسالغان بولۇپ، ژاندال ــ ياۋروپادا ياشىغان قارام، قەبىھ، تەلۈە مىجەز ـ خاراكتېرگە ئىگە ژاندال دېگەن قوۋمنىڭ نامىدىن كەلگەن. ژاندالىزم (Vandalism 汪达尔主义) مەدەنىيەت ـ سەنئەتكە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ھەرىكىتىنى ۋە خاھىشىنى كۆرسىتىدۇ. ھازىر مەدەنىيەت ـ سەنئەت ساھەسىدە ژاندالىزمـ چىلار خېلى بار.

مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشكە بولىدۇ:

بىرىنچى، «شۇنىسى ئالاھىدە ئەھۋالكى» دېگەن سۆزنى قانداق چۈشىنىش مەسىلىسى. «بىزنىڭ مەدەنىيەت مۇھىتىمىزدا ئىزچىل تۇرده ئىنكار قىلىنىپ كەلگەن» ئالىي پائالىيىتى بولغان «ئۆلۈۋېلىش» نى يازغانلىقى ئالاھىدە ئەھۋالمۇ ياكى «ئۆلۈۋېلىش» تىن ئىبارەت بۇ خىل ئالىي پائالىيىتىنى «سەنئەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ ئىپادىلەپ بەرگەن» لىكى ئالاھىدە ئەھۋالمۇ؟ ئەگەر بۇ سۆزده ئالدىنقى ئەھۋال كۆزده تۇتۇلغان بولسا، شۇنىسى ھەقىقەتكى، بىزنىڭ مەدەنىيەت مۇھىتىمىزدا ئېتىقاد سىستېمىسىدىكى پىرىنسىپ سەۋەبىدىن ئۆلۈم ئېچىنىشلىق قاتتىق كۆچەپ تەكىتلىنىدۇ. يەنى ئۆلۈمنى ھەر دائىم ياد ئېتىش، قازاغا رىزا بولۇش، ئۆلۈمگە بىمالال مۇئامىلە قىلىش دېگەندەك. لېكىن «ئۆلۈۋېلىش» ئىستىكىدىن ئىبارەت يەنە شۇرۇن ئالىدىكى رېئاللىق قاتتىق چەكلىنىدۇ. بىلىشىمچە، بىزنىڭ ئېتىقاد سىستېمىمىزدىلا ئەمەس، دۇنيادىكى ئاساسلىق دىنىي ئېتىقاد سىستېمىلىرىنىڭ ھەممىسىدە «ئۆلۈۋېلىش» ئىستىكى قاتتىق چەكلىنىدۇ. ھايۋانلىقنى قەدىرلەيدىغان بارلىق يادرولۇق ئەخلاق قاراشلىرىمۇ ئوخشاشلا «ئۆلۈۋېلىش» ئىستىكىنى مۇۋاپىق كۆرمەيدۇ. پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈۋېلىش» نى بىر خىل سەنئەت دەپ چۈشىنىشى ئېنىقكى، ئۆلۈۋېلىشنى قۇۋۋەتلىگەنلىك ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق قۇۋۋەتلەش ھەقىقەتەن ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى بارلىق ئاساسلىق ئېتىقاد سىستېمىلىرى ئۇچۇن ۋە يادرولۇق ئەخلاق قاراشلىرى ئۇچۇن ئېيتقاندا «ئالاھىدە ئەھۋال» ھېسابلىنىدۇ. شۇبھىسىزكى، پەرھات تۇرسۇن ئىپادىلىگەن بۇ خىل «ئالاھىدە ئەھۋال» گۇمانىتارلىققا خىلاپ، ئىنسانىيەتسىزلىك مەزمۇنى بىلەن خاراكتېرلەنگەن ئالاھىدە ئەھۋالدۇر.

ئەگەر مامۇتجاننىڭ بۇ سۆزىدە كېيىنكى ئەھۋال، يەنى پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈۋېلىش» تىن ئىبارەت يوشۇرۇن ئالىدىكى رېئاللىقنى سەنئەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ ئىپادىلەپ بەرگەن» لىكى

قارىشى» نى ئىلغار دەپ مۇئەييەنلەشتۇرۇش كېرەك. ئىلغارلىقنى مۇشۇنداق مۇئەييەنلەشتۇرۇش توغرىمۇ؟ پەقەت شەخسنىڭ ئارزۇ - ئىستەكنى ۋە پايدا - مەنپەئىتىنى ئالدىنقى شەرت قىلىپ تۇرۇپ ئىلغارلىق ياكى قالاقلىقنى ئۆلچەيدىغان، ئىدراك ۋە ئەخلاق روھىدىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدىغان بۇ خىل پوزىتسىيە ئۇچىغا چىققان پەسكەشلىك ھېسابلانمامدۇ؟

ئەدەبىيات مۇنبىرىمىزگە نىسبەتەن يېڭى ئاپتور ھېسابلىنىدىغان مامۇتجان ئىمىن ئېلىتېكىننىڭ بۇ ساھەگە قەدەم قويۇش بىلەن تەڭلا ئىپادىلىگەن بۇ خىل تۆۋەن دەرىجىلىك كىشىلىك ساپاسى باشقىلارنى ئۇمىدسىزلەندۈرمەسلىكى مۇمكىنمۇ؟ ھەركىم ئۆزىگە زۆرۈر بولغاندا مەلۇم بىر خىل قاراشنى «ئىلغار»، «توغرا» دەپ ياقىلاپ چىقسا قورقۇنچلۇق ئاقىۋەت كېلىپ چىقماسمۇ؟ دېمەك، مامۇتجاننىڭ نەزىرىدىكى «ئىلغارلىق» نىڭ ئۆلچىمى ئەنە شۇنداق ئىدراكتىن ھەم ئەخلاقتىن خالىي تۇتۇرۇقسىز نەرسىدىن ئىبارەت. ئەگەر زۆرۈرىيەت تۇغۇلسىلا ئىلغار ھېسابلىنىۋېرىدىغان بولسا، ھەممىلا كۆز - قاراش ئۆز نۆۋىتىدە ئىلغار بولۇۋەرمەمدۇ؟

مامۇتجان ماقالىسىدە پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» رومانىنى ئاقلاش ۋە مۇئەييەنلەشتۇرۇش ئۈچۈن يەنە «شۇنىسى ئالاھىدە ئەھۋالكى، ئۇ ھەتتا بىزنىڭ مەدەنىيەت مۇھىتىمىزدا ئىزچىل تۇرغان ئىنكار قىلىنىپ كەلگەن ئادەمنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى ئەڭ مۇھىم بىر خىل ئالڭ پائالىيىتى بولغان ‹ئۆلۈۋېلىش› تىن ئىبارەت يوشۇرۇن ئاڭدىكى رېئاللىقنى سەنئەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ ئىپادىلەپ بېرىدۇ، بۇ دەل ئۇنىڭ ‹ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى› رومانىنىڭ ئاساسلىق مەقسىتى. شۇڭا، ئۇ بۇ رومانىنىڭ بېشىغا سىلۋىيە پىلاسنىڭ ‹لەزەرس خانىم› دېگەن ئەسىرىدىن ئېلىنغان ‹ئۆلۈۋېلىش بىر تۈرلۈك سەنئەت› دېگەن بىر جۈملە سۆزنى پۈتۈن ئەسەردىن بېشارەت بېرىش ئۈچۈن نەقىل قىلىپ ئالىدۇ» دەپ يازغان. مامۇتجاننىڭ بۇ مۇجمەل بايانىغىمۇ ئۇچ جەھەتتىن تەنقىدىي

كە بۇزغۇنچىلىق قىلىش خاراكتېرىدە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللى-
نىدىغان «ۋاندالىزمچى» يازغۇچىلارغا قارىتىلغان. چۈنكى، بۇ خىل
يازغۇچىلار دەل ئاشۇ خىل چۈشكۈن ئەدەبىياتنى رېئاپە قىلىش نە-
مۇنىسى قىلىۋالغان. ئۇلارنىڭ رومان، ھېكايىلىرى ئىنسان خاراك-
تېرىنىڭ قاراڭغۇ تەرەپلىرىنى كۆرگەزمە قىلىدىغان سەھنە بولۇپ
قالغان. ۋاندالىزمچىلارنىڭ قارشى تەرىپىدە تۇرىدىغان ماڭا ئوخشاش
ئەدىبلەرنىڭ نەزىرىدىكى ئەدەبىيات ئازاب ئىچىدىن ئومىدكە ئىنتى-
لىدىغان، قىيىن ئەھۋالدا غايىگە ئىنتىلىدىغان ئالىيجاناب كەسىپ-
تۇر. مەن پەقەت مۇشۇ نۇقتىدا مامۇتجاننىڭ ماقالىسىدىكى «پەرھات
تۇرسۇننىڭ ئەدەبىيات قارىشى بىلەن باشقىلارنىڭ ئەدەبىيات قارا-
شىدا پەرق بولغانلىقتىن بۇ خىل ئەھۋال يۈز بەرگەن» دېگەن قارا-
شىنى قوۋزۇتەلەيمەن.

مامۇتجان ماقالىسىدە پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئە-
تى» رومانىنى ئاقلاش ۋە مۇئەييەنلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئاخىرقى كو-
زىرى سۆپىتىدە «ئەدەبىيات دېگەن نېمە» دېگەن مەسىلىنى كۆتۈرۈپ
چىققان ھەم بۇنداق سوئالنىڭ ئۆزىلا خاتا ئىكەنلىكىنى، شۇڭا «ئە-
دەبىيات زادى قانداق بولىدۇ» دەپ سوئال قويسا ئاقىلانە بولىدىغا-
نلىقىنى ئىزاھلىغان.

مېنىڭچە، «ئەدەبىيات دېگەن نېمە» دېگەن سوئال «ئاجايىپ بىمە-
نە» سوئال بولمىسا كېرەك. غەرب ۋە شەرقتە «ئەدەبىيات دېگەن نې-
مە» دېگەن سوئال ئاساسىدا ئەدەبىياتنى شەرھلەش ئومۇمىيۈزلۈك
مەۋجۇت. مەن بۇ يەردە تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە قىلىپ «بۇيۇك ئا-
مېرىكا قامۇسى» دىكى ئەدەبىيات دېگەن نېمە؟ دېگەن سوئالغا بې-
رىلگەن تەبىرنى كۆرسىتىپ ئۆتىمەن. بۇ قامۇستا ئەدەبىياتقا مۇنداق
تەبىر بېرىلگەن:

«ئەدەبىيات ــ ئىنسانلارنىڭ ھېسسىياتى، يۈرەك تەۋشىلىرى يا-
كى بىلىم توغرىسىدىكى ئۇچۇرلارنى يەتكۈزۈشتە قوللىنىلىدىغان
ئەڭ ئىجادچانلىققا ۋە ئومۇمىيلىققا ئىگە ئۇسۇللارنىڭ بىرى. ئېسىل

«ئالاھىدە ئەھۋال» ھېسابلانسا، بىز پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» رومانىدا ئىپادىلەنگەن «سەنئەت دەرىجىسى» نى ھېلى كۆرىمىز. شۇڭا، بۇ يەردە ۋاقتىنچە مۇھاكىمە يۈرگۈزمەيمەن.

ئىككىنچى، سىلۋىيە پىلاس (Sylvia Plath، 1932 ــ 1963) نىڭ «لەزەرس خانىم» دېگەن ئەسىرىدىن ئېلىنغان «ئۆلۈۋېلىش بىر تۈر-لۈك سەنئەت» دېگەن بىر جۈملە سۆزى مەسىلىسى. سىلۋىيە پىلاس «ئادەم پەقەت ئۆلۈم ئىچىدىنلا ئۆزىنىڭ ئەھمىيىتىنى تاپالايدۇ، ھا-ياتلىق پەقەت بىر ماشىنا بولۇپ، ئۇ يوقلۇققىلا دۇچ كېلىدۇ[1]» دەپ قاراپ، ئۆلۈۋېلىشنى گۈزەللەشتۈرۈپ كۆرسەتكەن ھەم بىرنەچچە قېتىم ئۆلۈۋېلىشقا ئۇرۇنۇپ، 31 يېشىدا مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئۆلۈۋالغان يازغۇچى. پەرھات تۇرسۇن رومانىدا دەل مۇشۇ يازغۇچى-نىڭ «ئۆلۈۋېلىش بىر تۈرلۈك سەنئەت» دېگەن بىر جۈملە سۆزىنى پۈتۈن رومانىنىڭ مەقسىتىدىن بېشارەت بېرىش ئۈچۈن نەقىل قە-لىپ ئىشلەتكەن. پەرھات تۇرسۇننىڭ رومانىدا نىشان قىلىنغان مەقسەت ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇ بىر جۈملە سۆز تازا ماس كەلگەن. ئۆ-لۈۋېلىشنى قۇۋۋەتلەش مۇددىئاسىدىكى قەلەمكەشلەر ئۈچۈن ئېيتە-قاندا بۇ راستتىنلا قالتىس سۆز. ئەمدى بىز يەنە بىر ئامېرىكىلىق ئايال يازغۇچى ئەين راند (Ayn Rand، 1905 ــ 1982) نىڭ «سەنئەت-نىڭ بۈزغۇنچىلىرى» دېگەن ئەسىرىدە نېمە دېگەنلىكىگە قاراپ با-قايلى. ئەين راند بۇ ئەسىرىدە «ئەخلاق ئۆلچىمى» ۋە «غۇرۇر ئۇقۇ-مى» يوق «ۋاندالىزمچى» يازغۇچىلارنى يۈز ــ خاتىر قىلماستىن مۇنداق تەنقىدلىگەن: «ھازىرقى زامان زىيالىيلىرى ئىنسان خاراك-تېرىنىڭ چۈشكۈنلىشىشىگە چوقۇنۇپ، ئىنسانلارنىڭ ئەقىل ــ پاراسىتى، باتۇرلۇقى ۋە غۇرۇرىنى ئىپادىلەيدىغان رومانتىزم ئەدە-بىياتىغا ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدۇ.» ئەين راند خانىمنىڭ بۇ تەنقىدى دەل سىلۋىيە پىلاس ۋە پەرھات تۇرسۇندەك مەدەنىيەتكە ھەم سەنئەت-

① «20 ــ ئەسىر چەت ئەل ئەدەبىياتى لۇغىتى»، يىلىن (تەرجىمىلەر) نەشرىياتى، 1998 ــ يىلى نەشرى، 970 ــ بەت، خەنزۇچە.

لەم بىلەن باتۇر روزىنىڭ «ئەدەبىياتىمىزدىكى ئەيدىز ۋىرۇسى» نامـ
لىق ماقالىسىدە تەنقىدلەنگەندەك ئېغىر خاتالىق ۋە رەسۋاچىلىقلار
بىلەن تولغان بولسا، ئۇنىڭ بەدىئىي شەكلىمۇ ئوخشاشلا ئۆڭ تۆۋەن
سەۋىيەگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. شۇڭا، مەن يۇقىرىدا «پەرھات تۇرسۇنـ
نىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» رومانىدا ئىپادىلەنگەن «سەنئەت دەردـ
جىسى» نى ھېلى كۆرىمىز» دەپ ئەسكەرتىپ ئۆتۈپ كەتكەنىدىم.

مەسئۇلىيەتچان بىر ئەدەبىيات ئوبزورچىسى ئەدەبىيات ساھەسىـ
دىكى يېڭى ھادىسىلەرگە سەزگۈر مۇئامىلە قىلىش بىلەن بىللە،
مىللىي ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى تونۇلغان ياكى تونۇلمىغان يازـ
غۇچى ـ شائىرلارنىڭ يېڭىدىن نەشر قىلىنغان، ئېلان قىلىنغان
ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى چامىنىڭ يېتىشىچە ئوقۇپ، ئۇ ئەسەرلەرگە
ئىدىيە، پىكىر، خاھىش، خاراكتېر، پېرسوناژ، ھېسسىيات، قۇرۇلـ
ما ۋە تىل ئامىللىرى نۇقتىسىدىن نەزەر سېلىپ، ئۆزىگە يارىشا تەـ
سىرات جۇغلاپ ماڭىدۇ. بەزىدە ئالاھىدە تەسىراتلىرىنى ئوبزور قىـ
لىپ يېزىپ، كەسىپداشلىرى بىلەن ئورتاقلىشىدۇ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ
شۇ ئەسەرلەر ھەققىدىكى بەدىئىي زوقىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. گاـ
ھىدا ئۇلارنى يېتەكلەيدۇ.

مەن بۇ رومانىنى ئوقۇغان چاغدا مەتبۇئات ئورۇنلىرىنىڭ، بولۇپـ
مۇ مۇھەررىرلىك مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان كىشىلەرنىڭ
شۇ قەدەر مەسئۇلىيەتسىز بولۇپ كەتكەنلىكىگە ھەيران بولغانىدىم.
ئىدىيەسى، مەزمۇنى ۋە ھېسسىياتى ساغلام بولمىغان ناچار، ھەتتا
سۆز ـ ئىبارىلەر خاتا قوللىنىلغان، جۇملىلىرىمۇ پىششىقلانمىغان
مۇشۇنداق چالا، سۈپەتسىز رومانلارنى قانداق سەۋەبلەردىن نەشر قەـ
لىپ تارقىتىدىغانلىقىنى ھېچ چۈشىنەلمىگەنىدىم.

رومانىدا بىر ـ بىرىگە زىت قاراشلار، بىر ـ بىرىگە مۇخالىپ
ھېسسىياتلار، بىر ـ بىرىگە زىت تەسۋىرلەر، كالانىپاي بايانلار،
تەكرار ۋە كېسەل جۇملىلەر بەكمۇ كۆپ بولۇپ، بەدىئىيلىككە ياتـ
مىغان بۇ نۇقسانلار بۇ رومانىنىڭ ئىدىيە ۋە مەزمۇن جەھەتتىكى خاـ

ئەدەبىيات تەسەۋۋۇر كۈچىگە، مۇنەۋۋەر ئىپادىلەش ئۇسۇلى بىلەن ماھارەتكە ئىگە كېلىدۇ. ئەدەبىيات ئۆزىدە تەربىيەلەش، خەۋەر بېرىش، كۆڭۈل ئېچىش ئالاھىدىلىكىنى ھازىرلىغان بولۇپ، ئادەملەرنىڭ خۇشاللىق بىلەن قايغۇلىرىنى ئىپادىلەيدۇ، ئۇلارنىڭ دىنىي جەھەتتىكى ئىخلاسلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ، دۆلەت ۋە قەھرىمانلار-غا بولغان مەدھىيەلىرىنى ئىپادە قىلىدۇ ياكى سىياسىي، ئىجتىمائىي ئىشلارنى ۋەياكى ئېستېتىكا جەھەتتىكى ئالاھىدە قاراشلىرىنى تەرغىب قىلىدۇ.»

مامۇتجاننىڭ «ئەدەبىيات دېگەن نېمە» دەپ سوراش بىمەنە، «ئەدەبىيات زادى قانداق بولىدۇ» دەپ سوئال قويۇپ مۇھاكىمە قىلسا ئەقلگە ئۇيغۇن بولىدۇ، دېگەن مەسىلىنى تىلغا ئېلىشتىكى مەقسىتى بۇيۇك يازغۇچى لېۋ تولستوي، فرانسىيەلىك روب گىرىل، ئىسپانىيەلىك ئېمىل روسالى، ئەنگلىيەلىك گېئورگى ئېلىئوت، ۋېرگىنىيە ۋولف، روبېرت جامېس قاتارلىق دۇنياۋى ئەدەبىيات نامايەندىلىرىنىڭ «ھەممىسى دېگۈدەك ئەدەبىيات ئادەمنىڭ سۇبېيېكتىپ ئالىمىيەتلىرىنى ئىپادىلەشنى ئاساس قىلىدۇ، دەپ قارايدۇ» غانلىقى ئۈچۈن، چۈنكى پەرھات تۇرسۇنمۇ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» رومانىنى مۇشۇ قاراش ئاساسىدا يازغانىكەن. مەن بۇ مەسىلىدە باشتىلا «بىر ئادەمنىڭ ئەدەبىيات قارىشى بىلەن ئەدەبىيات ئەمەلىيىتى ھەر دېگەندە بىردەك بولۇپ كېتەلمەيدۇ» دەپ چۈشەنچە بېرىپ بولغان. بۇ يەردە مۇشۇ قارىشىمنى تەكىتلەش بىلەن بىللە شۇنى قوشۇمچە قىلىمەنكى، پەرھات تۇرسۇننىڭ ئەدەبىيات قارىشى يۇقىرىقى دۇنياۋى يازغۇچىلارنىڭ ئەدەبىيات قارىشىغا ئوخشايدۇ دېمەك بىلەن، ئۇنىڭ ئەدەبىيات سەۋىيەسى ئۇلارنىڭكى بىلەن تەڭلىشىدۇ دەپ قارىغىلى بولمايدۇ. ئىككىسى ئىككى ئىش.

مېنىڭچە، پەرھات تۇرسۇننىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» رومانى ئۇنىڭ تۇنجى سەۋىيەلىك رومان قاتارىغا كىرىدۇ. ئۇنىڭ ئىدىيەسى بىر-لەن مەزمۇنى مېنىڭ «ئەدەبىياتىمىزدىكى ئازغۇن روھ» دېگەن ماقا-

كەن نەرسە دەل «ئۇنىڭ مېنىڭ» دېگەن ئىككى سۆزنى بىھۇدە قوشۇپ قويغانلىقى. مۇشۇ ئىككى سۆز چىقىرىۋېتىلسە جۇملىدىكى كېسەل ھالەت ئوڭشىلىدۇ.

ئاپتور 104 ـ بەتتە مۇنداق يازغان: «ئۇيان ـ بۇيانداكى ئۇزۇن يۆلەنچۈكلۈك ئورۇنداقلاردا بېشىغا ئاق كىرگەن ياشانغان كىشىلەر قوللىرىغا تۆمۈر شاركىلارنى تۇتۇپ، شاراقشىتىپ ئولتۇرۇشىدۇ.» بۇ جۇملىدە كېسەللىك ھەم ئەزىلىك خىلىلا ئېغىر. بۇ جۇملە مۇنداق ئۆزگەرتىلسە، يەنى «ئۇزۇن يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقلاردا چېچىغا ئاق كىرگەن ياشانغان كىشىلەر قوللىرىدا تۆمۈر شاركىلارنى شاراقشىتىپ ئولتۇرۇشىدۇ» بولسا توغرا، ئىخچام جۇملە بولاتتى. ئېنىقكى، بۇنىڭدا مەن «بېشىغا» نى «چېچىغا» قىلىپ، «قوللىرىغا» نى «قوللىرىدا» قىلىپ ئۆزگەرتتىم ۋە «ئۇيان ـ بۇيانداكى»، «تۇ ـ تۇپ» دېگەن ئارتۇق سۆزلەرنى چىقىرىۋەتتىم.

ئاپتور 104 ـ بەتتە يەنە «خۇشال، روھلۇق، ئۇمىدۋار چىرايلىرىدىن كۆلكە ياغدۇرۇپ ئايلىنىپ يۈرۈشىدۇ» دەپ يازغان. بۇ جۇملىدىكى «خۇشال» دېگەن رەۋىش زىيادە. چۈنكى، جۇملىدە يەنە «كۈلكە» دېگەن سۆز بار.

ئاپتور جۇملە تۈزۈشتە بىھۇدە سۆزلەرنى بەك كۆپ ئىشلەتكەن. بۇنداق مەسئۇلىيەتسىزلىك رومانىنىڭ تىلىنى بەكلا خۇنۇكلەشتۈرۈ ـ ۋەتكەن. مەسىلەن، 170 ـ بەتتە ئاپتور «بەلكىم ئۇنىڭ بۇنداق كۆرۈ ـ نۈپ كېتىشى ئۆزۈمنىڭ ئۇنى ناھايىتى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقىدىندۇ ...» دەپ يازغان. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇ جۇملىدىكى «ئۆ ـ زۈمنىڭ» دېگەن سۆز ئارتۇقچە.

ئاپتور 187 ـ بەتتە مۇنداق يازغان: «تاھىر ئۆزىنى تاشلىغىنىچە دۇم ياتاتتى. قار لەپىلدەپ چۈشمەكتە. قار ئۇچقۇنلىرى تاھىرنىڭ يۈزىگە تېگىپ ئېرىمەكتە ئىدى. تاھىرنىڭ يۈزلىرى ئورۇندۇق ئۈستىگە ياغقان قارغا چىڭ يېپىشقان بولۇپ، قار ئۇنىڭ يۈزلىرىگە خۇددى چوغدەك قىزىق يېپىشىپ، ئۇنىڭ يۈزلىرىنى مۇزدەك سوغۇق

تالىقلىرىغا ئوخشاشلا قاتتىق تەنقىد قىلىنىشى كېرەك[1].

رومانىنىڭ 26 ـ بېتىدە مۇنداق يېزىلغان: «كۇتۇپخانىلارغا كىرىۋېلىپ مەشھۇر رەسسامىلەرنى ۋە شائىرلارنى چوڭقۇر ھېسسىياتىم بىلەن ئوقۇپ كېتەتتىم.» بۇ جۈملىدە رەسسامىلەرنى كۆرۈپ كېتەتتىم دېيىلمەي ئوقۇپ كېتەتتىم، دەپ تىل خاتا ئىشلىتىلگەن.

ئاپتور 84 ـ بەتتە مۇنداق يازغان: «بۇ سوغۇقلۇق خۇددى سەھەر ـ دە ئۈيقۇ بىلەن ئويغاقلىق ئارىسىدا ئاڭسىزغان مۇزىكىدەك ...». بۇ جۈملىدىكى «ئۈيقۇ بىلەن ئويغاقلىق ئارىسىدا» دېگەن بۆلەكنى «چالا ئۈيقۇلۇقتا» دەپ يېزىش كېرەك ئىدى. بۇ تىلمىزدىكى ئىپادىلەش كۈچى كۈچلۈك سۆز بولۇپ، ئاپتور مۇشۇ سۆزنى قوللانغان بولسا يۇقىرىدىكى ئەزمە بۆلەككە جان كىرگۈزگەن بولاتتى.

ئاپتور 99 ـ بەتتە مۇنداق يازغان: «رەشىدە، ئەمدى ئويلىسام مەـ نىڭ ئاشۇ ئەخمىقانە ئىشلىرىمنىڭ ھەممىسى ئاشۇ بىر قېتىملىق مەست بولۇپ قېلىشنىڭ خجىللىقىدىن بوپتۇ. ئەگەر ئاشۇ مەست بولۇپ ‹ئاھ! ئاسىيە!› دەپ يىغلاپ يۈرگىنىمنى يوشۇرۇپ قېلىش ئۈچۈنلا ياشلىق باھارىمنى ئازابلىق بىر چۆلگە ئايلاندۇرۇپ، بۇ چۆلدە خۇدۇمنى يوقىتىپ، لەۋلىرىمگە تېگىپ تۇرغان ئابىھاياتنى ئىچىشكە جۈرئەت قىلالماي بىھۇدە جان بەرگەنىكەنمەن.»

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇ ئابزاستىكى بۇ كالانىپاي جۈملىلەرنىڭ مەزمۇنىنى «ئەگەر» دېگەن ئورۇنسىز باغلىغۇچى تېخىمۇ مۇجمەل ـ لەشتۈرۈۋېتىكەن.

ئاپتور 100 ـ بەتتە مۇنداق يازغان: «ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىدىم. ئېنىقكى، بۇ كۆزلەر ئۇنىڭ مېنىڭ سۆزلىرىمنى تامامەن چۈشىنىپ يەتكەنلىكىنى ئىپادىلەپ تۇراتتى.» بۇ جۈملىنى ئەزمىلەشتۈرۈۋېتە ـ

① مەن «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» رومانىدىكى بۇ نۇقسانلارنى «قومۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنـ ـلىنىڭ 2000 ـ يىللىق 3 ـ سانىدا زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن «غەلىتە رومان ‹ئۆلۈۋېلىش سەنـ ـئىتى›، نىڭ تىلىدىكى نۇقسانلار» دېگەن ماۋزۇدا، نامەلۇم ئىمزادا ئېلان قىلغانىدىم. بۇ قېـ ـتىم بۇ ئوبزورىمدا تۈزىتىپ ھەم تولۇقلاپ ئىشلەتتىم.

بىلمىگەن تەقدىردىمۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق نەشرىيات بولغان شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ مۇھەررىرلىرى قانداق نەرسىنى تەھرىرلەۋاتقانلىقىنى بىلمىشى كېرەك ئىدى!

ئاپتور 203 - بەتتە مۇنداق يازغان: «سىزنىڭ ماڭا بۇنچىۋالا يېقىنلىشىۋېلىپ قويۇپ بەرمەسلىكىڭىزگە مەن زادى نېمە گۇناھ قىلغان، مېنىڭ نېمە قىلغىنىمغا سىز شۇنچىۋالا قىلىسىز؟» بۇ بۆلەكتە ساقلانغان سەۋەنلىك جۈملىنىڭ سىنتاكسىسلىق تۈزۈلۈشىنىڭ پۈختا بولماسلىقى ۋە تەكرارلىقىدا كۆرۈلىدۇ. بىز جۈملىنى «سىز بۇنچىۋالا يېقىنلىشىۋېلىپ قويۇپ بەرمىگۈدەك مەن زادى نېمە گۇناھ قىلغان؟» دەپ تۈزەپ ئىخچاملىساق ئاندىن سىنتاكسىسلىق قانۇنىيىتىكە ئۇيغۇن بولىدۇ. ئاخىرىدىكى «مېنىڭ نېمە قىلغىنىمغا سىز شۇنچىۋالا قىلىسىز؟» دېگەن تەكرار مەزمۇندىكى جۈملىنى قىسقارتىۋېتىش كېرەك.

قارىغاندا سۆزلەرنى تەكرار ئىشلىتىش بۇ ئاپتورنىڭ يېزىقچىلىق ئادىتىدىكى بىر روشەن سەۋەنلىكتەك قىلىدۇ. مەسىلەن، 323 - بەتتە مۇنداق يازغان: «مەن ئۇن - تىنىسىز ياشاپ، ئۆمرۈمنى تۇر - مۇشۇنىڭ ئەڭ ئۇششاق تەلەپلىرى بىلەن ئۇن - تىنىسىز ئۆتكۈزۈشنى خالىمايمەن.» بۇ جۈملىدە «ئۇن - تىنىسىز» دېگەن سۆز ئىككى قېتىم تەكرارلانغان. ئەسلىدە «ئۇن - تىنىسىز ياشاپ» دېگەن سۆزلەرنى قىسقارتىۋەتسە بولۇۋېرەتتى.

يەنە قاراپ باقمىغان بولساق، رومانىنىڭ 423 - بېتىدە ئوخشاش مەنە ئۇقتۇرىدىغان جۈملىلەرنىڭ تەكرارلىقىنى تېخىمۇ ئېنىق ھېس قىلىمىز: «چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇ خەتلەرنى سەن يېزىپ بەرگەن. مەن ھەر كۈنى سەن يازغان ئاشۇ مۇھەببەت خەتلىرىنى تاپشۇرۇۋالاتتىم. بىراق، ئاخىرقى بېتىدىكى خەت يازغۇچىنىڭ ئىسمىغا قارىسام بىرىمۇ سېنىڭ ئىسمىڭ بولۇپ چىقمايتتى.»، «ئاشۇ خەتلەردىكى سۆزلەرنىڭ ھەممىسى سېنىڭ سۆزلىرىڭ ئىدى، مەن بۇلارنى ھېس قىلاتتىم. پەقەت ئاخىرىدىكى باشقا بىراۋنىڭ

جىسمى بىلەن كۆيدۈرمەكتە ئىدى. تاھىرنىڭ يۈزلىرى قىزىرىپ كېتىۋاتاتتى.»

قاراپ باقسام بۇ بۆلەكتە تىل ئىشلىتىشكە، تەسۋىرگە ۋە لوگىكىغا ئائىت خاتالىقتىن بىرنەچچىسى بار ئىكەن. بىرىنچى، مۇشۇنداق بىر قىسقا بۆلەكتە «تاھىرنىڭ يۈزلىرى»، «ئۇنىڭ يۈزلىرى» دېگەن ئوخشاش سۆزدىن بەشى بار ئىكەن. بۇ نېمىدېگەن تىل نامراتلىقى ـ ھە؟ ئىككىنچى، «يۈزلىرى» دېگەن سۆز كۆپلۈك شەكلىدىكى سۆز. بىر ئادەمدە بىرلا يۈز بولىدۇ. شۇڭا «يۈزىگە» دەپ ئېلىش كېرەك ئىدى. ئۈچىنچى، «قار ئۈچقۇنلىرى تاھىرنىڭ يۈزىگە تېگىپ ئېرىمەكتە ئىدى» دېگەن جۈملە بىلەن «قار ... ئۇنىڭ يۈزلىرىنى مۇزدەك سوغۇق جىسمى بىلەن كۆيدۈرمەكتە ئىدى» دېگەن جۈملە بۆلىكى ئىپادىلىگەن ئۇقۇم پەرقسىز. بۇنداق ئەزمىسىنى ئېزىپ تەكرار يېزىش ھاجەتسىز. تۆتىنچى، روشەنكى، ئەدەبىيات ئالدى بىلەن تىل سەنئىتى. شۇڭا، تەسۋىر بولغانكەن، ئىنچىكە بولۇشى، ھەرگىزمۇ تومتاق، خاتا، مەۋھۇم بولماسلىقى لازىم. يۇقىرىقى بۆلەكتە تەسۋىرلەشتە دەل مۇشۇنداق خاتالىق سادىر قىلىنغان. «تاھىر ئۆزىنى تاشلىغىنىچە دۇم ياتاتتى» دەپ يازغان ئاپتور ئوڭ يۈزىنى يېقىپ دۇم ياتقان ياكى سول يۈزىنى يېقىپ دۇم ياتقانلىقىنى ئېنىق تەسۋىرلىشى كېرەك ئىدى. ئەگەر تاھىر ھېچقايسى يۈزىنى ياقماي ئاغزى ـ بۇرنىنى يېقىپ ياتقان بولسا «قار ئۇچقۇنلىرى تاھىرنىڭ يۈزىگە تېگىپ ئېرىمەكتە ئىدى» دەپ يازمىغان بولاتتى. بەلكى «چاچلىرىنى كۆمۈپ تاشلىماقتا ئىدى» دەپ يازغان بولاتتى. بەشىنچى، «قار ئۇنىڭ يۈزلىرىگە خۇددى قىزىق چوغدەك يېپىشىپ، ئۇنىڭ يۈزلىرىنى مۇزدەك سوغۇق جىسمى بىلەن كۆيدۈرمەكتە ئىدى» دەپ يېزىش لوگىكا نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئېنىيەت قانۇنىغا خىلاپتۇر. چۈنكى ئوقۇرمەندە قار «قىزىق چوغدەك» مۇ ياكى ئۇنىڭ جىسمى «مۇزدەك سوغۇق» مۇ دېگەن سوئال تۇغۇلىدۇ.

بۇ غەلىتە رومانىنىڭ ئاپتورى نېمىلەرنى يېزىۋاتقانلىقىنى ئۆزى

218 ـ بەتتە يەنە ئەكسىچە مۇنداق يازغان: «مەن ئۇنى (پەرىدەنى دېمەكچى) ھايانلىقتا ماڭا تەۋە، بىردىنبىر ماڭىلا تەۋە ۋۇجۇد ۋە جان دەپ ئويلايتتىم. بىراق، باشقىلارنىڭ ئۇنى ئىگىلىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ تۇرغاندا بولسا گويا بەكمۇ يەڭگىللەپ قالغاندەك، ۋۇجۇدۇمدا ئازاب دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەستەك، لەيلەپ قالغاندەك ھېس قىلاتتىم.» ئاپتور رومانىنىڭ 57 ـ بېتىدە «ئۇنىڭ باشقىلار بىلەن مەستانىلەرچە كۈلۈپ، چاقچاقلىشىپ يۈرگەنلىرىنى كۆرسەم ئەمدى مېنىڭ قەلبىمدە ئەندىشە پەيدا بولمايدۇ ...» دەپ يازغان بولسا، 153 ـ بەتتە ئەركىن بىلەن پەرىدەنىڭ مەكتەپ قىرائەتخانىسىدا بىللە تەكرار قىلىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرگەندە تاھىرنىڭ ئەلەمدىن بوغۇلۇپ كەتكەنلىكىنى، ئۇ ئىككىسىنىڭ قىرائەتخانىدىن قايتقىچە دەرەخلىك ئارىسىدا سۆيۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرگەندە ھەسرەت بىلەن ئاسمانغا تىكىلگەن قىلىپ يازغان. ئاپتور بۇ غەلىتە رومانىنىڭ 360 ـ بېتىدە تاھىرنىڭ كۈنداشلىق ھېسسىياتىنى مۇنداق كۈچلۈك ئىپادىلىگەن: «مەن دەرھال ئاشۇ تۆشۈك بىلەن ئۆي ئىچىگە قارىدىم. ھېلىقى ئەبلەخ پەرىدەنى ـــ ئاشۇ مەن ئۈچۈن مۇقەددەس بولغان ۋۇجۇدنى كارىۋاتقا بېسىۋېلىپ، بارلىق ئىشتىياقى بىلەن سۆيمەكتە ئىدى. ئۇ مېنىڭ يۈرىكىمنى، مېنىڭ ياشلىقىمنى، مەن نۇرغۇن يىللار كۆز ياشلىرىم بىلەن قۇرۇپ چىققان گۈزەل قەسرىمنى ئىپلاس ئاياغلىرى بىلەن دەپسەندە قىلىپ، ۋەيران قىلماقتا ئىدى.» ئەپسۇسكى، ئاپتور 362 ـ بەتتە كىشى ئىشەنمىگۈدەك ھالەتتە قەلەم تەۋرىتىپ تاھىرنىڭ ھېسسىياتىنى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «ئۇلار سۆيۈشمەكتە ئىدى. كامىلنىڭ قوللىرى پەرىدەنىڭ ئاپپاق يوتىلىرىنى سىلىماقتا ئىدى. بۇلارنى كۆرۈپ تۇرغىنىم ئۈچۈن قاتتىق ئازابلىنىشىم كېرەك ئىدى، بىراق قىزىق يېرى شۇكى، خۇددى ماريالاش سەۋدالىقى كېسىلىگە گىرىپتار بولغان روھىي كېسەلگە ئوخشاش دەھشەتلىك ھاياجان بىلەن كۆزۈمنى ئۈزەلمەستىن ئۇلارغا قاراپ تۇراتتىم. توختىماي تۆكۈرۈكۈمنى ئىچىمگە يۇتاتتىم.»

ئىسمىنى كۆرگەندىلا كۆڭلۈم ئىنتايىن يېرىم بولاتتى. بىراق، مەن يەنىلا ئۇلارنى سېغىنىڭ مانا قىلغان سۆزلىرىڭ دەپ ھېسابلايتتىم.»

بىز رومانىنىڭ 499 - بېتىدىكى «تاھىرنىڭ قوللىرىدىن سازسىزلىغان رەسىملەر لەيلەپ ئۇچۇپ چۈشمەكتە ئىدى. خۇددى سېركچىلەر قۇرۇق قوللىرىدىن توختىماي قارتا چىقارغاندەك تاھىرنىڭ قوللىرىدىن رەسىملەر توختىماي لەيلەپ چۈشمەكتە ئىدى» دېگەن جۈملىلەردىكى تەكرارلىقنى ئوقۇپ، ئاپتورنىڭ يېزىقچىلىق جەھەتتە ھەقىقەتەنمۇ تۈزەتمىسە بولمايدىغان ئاباب ئادەتنى يېتىلدۇرۇۋالغانلىقىنى بايقايمىز.

مېنىڭ بايقىشىمچە، ئاپتور بۇنداق ناچار ئادەتتىن باشقا يەنە تەسۋىر، ھېسسىيات، پىكىر، بايان قاتارلىق جەھەتلەردە زىددىيەتلىك ئامىللارنى كۆپلەپ سادىر قىلىشتەك ناچار يېزىقچىلىق ئادىتىنمۇ شەكىللەندۇرۇۋالغاندەك قىلىدۇ. سۆزىمىزنىڭ دەلىلى سۈپىتىدە بىر قىسىم مىساللارنى كەلتۈرۈپ ئۆتۈش كېرەك، ئەلۋەتتە.

ئاپتور بۇ غەلىتە رومانىدا باش پېرسوناژ تاھىرنىڭ كۈنداشلىق ھېسسىياتىنى ناھايىتى تۈتۈرۇقسىز، پەلىپەتىش ھەم زىددىيەتلىك يازغان. يەنى 153 - بەتتە «مەن ئۇ ئىككىسىنى (ئەركىن بىلەن پەرىدەنى دېمەكچى) كۆرگەندە قاتتىق ئازابلىنىشىم كېرەك دەپ ئويلايتتىم. بىراق، قىزىق يېرى شۇكى، بۇ ئازابلىق كۆرۈنۈشلەر مېنى زادىلا پۈچىلىيالمايتتى» دەپ يازغان بولسا، 154 - ۋە 155 - بەتلەردە تاھىرنىڭ ھېسسىياتىنى تامامەن يۇقىرىقى ھېسسىياتىنىڭ ئەكسى قىلىپ مۇنداق يازغان: «كىشىلەرنىڭ گەۋدىلىرى ئارىسىدىن پەردە بىلەن ئەركىننىڭ گەۋدىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلار باشلىرىنى بىر - بىرىگە يېقىن قىلىۋېلىپ بىرنەرسىلەرنى پىچىرلىشاتتى. بۇ چاغدا تاھىر ئەلەم بىلەن كۆزىنى يۇمۇۋالاتتى»، «ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ دەھشەتلىك بولغان ئاشۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ تۇرۇۋېتىشتىن نېمىشقا يالتىيىپ، بۇرۇلۇپلا كېتىپ قالمىغانلىقىنى مەڭگۈ چۈشىنەلمەيدۇ.» ئاپتور تاھىرنىڭ بۇ خىل ھېسسىياتىنى

لىق ئويۇشۇپ كەتكەنىدى» دەپ يازغانلىقىنى بولسا تامامەن ئەستىن چىقىرىپ قويغان.

ئاپتور رومانىنىڭ 495 - بېتىدە ياتاقنىڭ ئىچىدىكى ئىشلارنى يېزىپ، يەنى پەردىنىڭ «تاھىرنىڭ ياتقىدا چامادانىنى تاھىرنىڭ ئالدىغا قويۇپ» سۆھبەتلەشكەنلىكىنى يېزىپ كېلىپ ھېچقانداق ماكان، زامان ئۆزگىرىشى بولمىغان ئەھۋالدا 498 - بەتتە «تاھىر سۆزىنى توگىتىپ كەينىگە ئۆرۈلۈپلا مېڭىپ كەتتى. پەردە ئۇنىڭ كەينىدىن قاتقىنچە قاراپ تۇرۇپ قالدى» دەپ ماكان شارائىتىنى تالا قىلىپ خاتا يېزىپ قويغان.

ئاپتور رومانىنىڭ 110 - بېتىدە مەكتەپ بويىچە ئويغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلگەنلىكىنى، تاھىرنىڭ شۇ كېچىلىكتە شېئىر دېكلاماتسىيە قىلغىلى ئوتتۇرىغا چىقىپ پەردىنى كۆرۈپ قالغانلىقىنى يېزىپ «ئۇ ئالتۇندەك تاۋلىنىپ، يالتىراپ تۇرغان ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىۋالغان، بەدىنىگە بەكمۇ ياراشقانىدى» دەپ تەسۋىرلىگەن. ئەمما كېچىلىك ئاخىرلاشقاندا تاھىرنىڭ پەردىگە ئەگىشىپ ماڭغانلىقىنى يازغاندا پەردىنىڭ «ئالتۇندەك تاۋلىنىپ» تۇرغان «كۆڭلەك» نى «توق قىزىل شىم» غا ئالماشتۇرۇپ قويۇپ «ئۇنىڭ خىرە يالتىراپ تۇرىدىغان توق قىزىل شىمى تېنىگە مەھكەم چاپلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ يۇپيۇملاق ساغرىلىرى ئارانلا سىغقاندەك تۇراتتى» دەپ تەسۋىرلىگەن.

پەردىنىڭ پورترېتى رومانىنىڭ 20 - بېتىدە تەسۋىرلەنگەندە «ئوڭ كۆزىنىڭ تۈۋىدە كىچىك قاپاقلىرىنىڭ ئوستىدىكى چىرايلىق ئەگمە قاشلىرىنىڭ قويۇقىدىن پەسكە قاراپ يېرىلغان گازىرچىلىك چوڭلۇقتىكى بىر تاتۇق بار بولۇپ» دەپ يازغان بولسا، بۇ تاتۇق 118 - بەتتە سول كۆزىنىڭ قويۇقىدا دەپ يېزىلغان. 147 - بەتتە بولسا يەنە ئوڭ كۆزىنىڭ قويۇقىدا دەپ يېزىلغان بولسا، 448 - بەتتە يەنە سول كۆزىنىڭ قويۇقىدا دەپ تەسۋىرلەنگەن. مۇشۇنداق تاقما - توقما يېزىقىرىش ئاپتورنىڭ ئەستايىدىل يېزىقچىلىق قىلىش

بىر ئادەمنىڭ ھېسسىياتىنى بۇنداق تامامەن زىت ھالەتتە تەسۋىرلەش مەنتىقىگە سىغمايدۇ. ناۋادا تاھىرنىڭ ھېسسىياتىدىكى ئۆزگىرىشنى ئىپادىلىمەكچى بولسا، يازغۇچى ئىككى خىل ھېسسىيات ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتۈش باسقۇچىنى ئېنىق يېزىشى كېرەك ئىدى. ئاپتورنىڭ بۇنداق پەلسەپەتىش بايانلىرىنى ئوقۇغان ئوقۇرمەن، يازغۇچىنىڭ پىسخىكىلىق تەسۋىرلىرىنىڭ زىددىيەتلىك دەرىجىسىنىڭ كىشى ئىشەنمىگۈدەك ھالەتتە يېزىلغانلىقىغا ھەيران بولماي تۇرالمايدۇ.

ئاپتور رومانىنىڭ 173 ـ بېتىدە يازغۇچى تاھىرنى پەردىگە «مەن سىزدىن باشقا نەرسىنى كۈتمەيمەن، بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ كۈتۈپ باقمىغان» دېگەنلىكىنى يېزىپ، ئۆزىنىڭ رومانىنىڭ باش قىسمىدا تاھىرنىڭ پەردىگە مۇھەببەت خېتى يازغانلىقىنى بايان قىلغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغان. شۇنداقلا 174 ـ بەتكە ئۆتۈپلا تاھىرنى پەردىگە «سىز تەنھا قالغاندا مېنىڭ سۆيگۈ تەلىپىمنى قوبۇل قىلارسىزمۇ؟» دېگۈزگەن. تاھىر پەردىدىن مۇھەببىتىنى قوبۇل قىلىشنى كۈتۈۋاتقانلىقى ئېنىق تۇرسا، يەنە «باشقا نەرسىنى كۈتمەيمەن» دېگىنى، ھەتتا «بۇرۇنمۇ كۈتۈپ باقمىغان» دېگىنى غەلىتىلىك ئەمەسمۇ؟

دېمەك، ئاپتور زىددىيەتلىك تەسۋىر، زىددىيەتلىك جۈملىلەرنى بايقىماي يېزىۋەرگەن. ئۇ بۇ غەلىتە رومانىنىڭ 158 ـ بېتىدىمۇ بىرلا ۋاقىتتا زىددىيەتلىك ھالەت پەيدا قىلىپ قويغان. يەنى تاھىر خىيالىدا پەردىنىڭ قىپيالىڭاچ گەۋدىسىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا ئۇرۇنغانلىقىنى يېزىپ «تاھىر يالىڭاچ ئاياللىنى ئەزەلدىن كۆرۈپ باقمىغاندى، شۇڭا ئۇنى كۆز ئالدىغىمۇ كەلتۈرەلمەيتتى» دېگەن بولسا، ئارقىدىنلا «تاھىر تەسەۋۋۇردا پەردىنىڭ گەۋدىسىنى ئۆزى كۆرۈپ باققان پۈتكۈل ئاياللارنىڭ بەدەنلىرى بىلەن يۇغۇرۇپ ئويدۇرۇپ چىقارغاندى» دەپ يازغان. 197 ـ بەتتە تاھىرنىڭ «ئالىي مەكتەپكە يېڭىدىن كەلگەن ۋاقتىمدا، بىر قېتىم كۈتۈپخانىدا بىر ژۇرنال ئېچىدە يالىڭاچ ئايالنىڭ بەدەن سۈرىتىنى كۆرۈپ پۈتۈن بەدىنىم تاتـ

مېنىڭ ئەدەبىي تەنقىد قارىشىم

مەن ئۆزۈمنىڭ قىزغىشىم ۋە خاھىشىم بويىچە، ئەدەبىي تەنقىدچىلىكنى ئەدەبىيات ـ سەنئەت قەسرىگە كىرىدىغان يول قىلىپ تاللىۋالدىم. ئەدەبىي تەنقىد مۇئەككىلى ماڭا بۇ قەسرگە كىرىدىغان يول خېتىنى بېرىشنى خالامدۇ ياكى خالىمامدۇ، بۇ پۈتۈنلەي مېنىڭ تىرىشچانلىقىمغا ۋە جاسارىتىمگە باغلىق. كېتىۋاتقىنىم مۇشكۈلات بىلەن تولغان بىر چىغىر يول ئىكەنلىكى ماڭا ئايان. ئۇ ئىرماش ـ چىرماش چاۋار ـ چاتقاللار بىلەن تولغان، ئۇ يەنە چوڭقۇر جىلغىلاردىنمۇ ئۆتىدۇ. بۇ يولدا سەپەر قىلغۇچى جاپا ـ مۇشەققەت چېكىشتىن ۋە تۈرلۈك خېيىم ـ خەتەرلەردىن خالىي بولالمايدۇ. بۇ، مۇشۇ يولنى تاللىغانلارنىڭ ھەممىسىگە ئورتاق قىسمەت.

بۈگۈنكى جاھان ئەدەبىياتىدىكى ھەر خىل پەلسەپىۋى قاراشلار، ئېستېتىكىلىق تەشەببۇسلار ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئېقىملىرىدىن ھاسىل بولغان رەڭگارەڭ «ئىزم» لار ئۆزىنىڭ كۆزنى قاماشتۇرىدىغان رەڭدار جۇلاسى بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ روھىي دۇنياسىنى بېزەپ مەكتەپ. ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ ئەڭ ئىچكى چۆللۈكلىرىدە تېمىسىقىلاپ يۈرگەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمۇ بۇنىڭدىن ئۆزىگە تۇشلۇق نېسىۋە ئىگە بولۇۋاتىدۇ. شۇڭا، نۆۋەتتىكى كۆپ خىل قىممەت يۆزلىنىشى، ھەر خىل ئېستېتىك تەشەببۇسلار، ئوخشاش بولمىغان ئەدەبىي ئېقىملار ئالدىدا ئۆز ئىرادىسى بويىچە ئەركىن تاللاش پۈرسىتىگە ئېرىشكەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى بىر ئومۇمىي يۆنىلىشكە بۇراش بىرەر ئەدەبىي تەنقىدچىنىڭ قولىدىن ھەرگىزمۇ كەلمەيدۇ. ئەمما، مەلۇم بىر خىل قىممەتنى گەۋدىلەندۈرۈپ، مەلۇم كىشىلەرنى شۇ نۇقتىغا جەلپ قىلىش مۇمكىن بولمايدىغان ئىش ئەمەس.

ئىستىلىنىڭ ئازراقمۇ يوقلۇقىنىڭ دەلىلىدۇر! ئەدەبىياتىمىزنىڭ سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى ئويلايدىغان ئوقۇرمەنلەر ۋە ئەدەبىيات مۇنبىرىمىزدە پەيدا بولغان ئەستايىدىل ئىجاد قىلىش ئا-دىتى كەم يازغۇچىلارنى ھەم ئۇلارنىڭ مۇشۇنداق بەدئىيىلىكى تۆ-ۋەن، چۈڭالچاق ئەسەرلىرىنى ئىككىلەنمەي رەت قىلىش پوزىتىسى-يەسىنى شەكىللەندۈرۈشى كېرەك.

تىل مەسىلىسىگە كەلگەندە يازغۇچىغا نىسبەتەن تىلنى توغرا، جايىدا قوللىنىش ئۇنىڭ ئەقەللىي تەلەپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەھەتتىكى يۇقىرى تەلەپ تىلنى جانلىق، تەسىرلىك، خاسلىققا باي ھالەتتە قوللىنىش بىلەن بىللە، ئۇنىڭ مۇھىمى، تىلنىڭ مەنە قاتلىمى، مې-غىز قاتلىمى، ئەسلىي ھالەت قاتلىمىنى ئىگىلەش جەھەتتىكى ئىق-تىدارنى ھەمدە تىلنىڭ ئەھمىيىتى ۋە لوگىكىلىق شەكلى ئۈز ئە-چىگە ئالغان ئىماگنى چۈشىنىش ئىقتىدارىنى ھازىرلاشتىن ئىبا-رەت. روشەنكى، يۇقىرىدىكى مىسالىلارنى كۆرگەن ھەرقانداق ئوقۇر-مەن، تىل جەھەتتە پەرھات تۇرسۇننىڭ يازغۇچىلار ھازىرلاشقا تې-گىشلىك ئەقەللىي تەلەپنىمۇ ھازىرلاپ ئۇلگۈرمىگەنلىكىنى ھېس قىلىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، مامۇتجاننىڭ «ئۆلۈۋېلىش سەنئىتى» رومانىنىڭ «سەنئەت دەرىجىسى» دىن سۆز ئېچىشى كىشىنى غەلە-تىلىك ھېس قىلدۇرىدۇ.

2011 ـ يىلى 12 ـ ئايدا يېزىلدى

بىز مەلۇم يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىنى نەزەردىن سا-
قىت قىلىپ تۇرۇپ، بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتىمىزغا نەزەر سالىدۇ-
غان بولساق، كۆزىمىزگە روشەن ھالدا چېلىقىپ تۇرغان بىردىنبىر
«ئەنئەنە» شالاڭ ھاۋاغا ئوخشاش ئەدەبىياتىمىزنىڭ نەپىسىنى سىقىپ
كەلگەن رېئالىستىك روھنىڭ كەملىكى ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. رې-
ئاللىق تۇيغۇسى كەمچىل ئەدەبىياتنىڭ ھاياتىي كۆچى بولمايدۇ. ئە-
دەبىياتىمىزنى كىرىزىسقا مۇپتىلا قىلغان روشەن سەۋەبلەرنىڭ بى-
رى دەل مۇشۇ. بىز بۇ كىرىزىستىن تا ھازىرغىچە قۇتۇلۇپ كېتەل-
مەيۋاتىمىز. مۇئەييەن يېڭىچە ئېستېتىكىلىق پىرىنسىپلار بىلەن
ئۆزىنى بېزىگەن يېڭى شېئىرلارمۇ ئۆزىنىڭ قانداق داۋراڭ پەيدا قى-
لىشىدىن قەتئىينەزەر، ئەدەبىياتىمىزنىڭ رېئالىستىك روھ كەم بو-
لۇشتەك خاس ئەنئەنىسىگە كەم ـ كوتىسىز ۋارىسلىق قىلدى. بىز
يېڭىچە شېئىرلارنىڭ ئەنئەنىۋى شېئىرىيەتكە شەكىل جەھەتتە
قىلغان كىچىككىنە ئاسىيلىقىنى ئېتىراپ قىلىمىز. بەزى شې-
ئىرلار ئۆزىنىڭ يېڭىلىقى، گۈزەللىكى ۋە ئۆزگىچە سېھرىي كۈچى
بىلەن ساناقسىز كۆڭۈللەرگە كىرىپ كەلدى. لېكىن بىر قىسىم ياش
قەلەمكەشلىرىمىز ھەر خىل «ئىزم» لارغا قارىغۇلارچە چوقۇنۇپ،
مودىرنىزم ئەدەبىياتىنىڭ شەكىل، قۇرۇلما، تىل، ئۇسلۇب جەھەت-
تىكى ئەركىنلىكىنى كەلسە ـ كەلمەس سۈيىئىستېمال قىلىپ،
سەنئەت پىرىنسىپلىرىغا خىلاپلىق قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ تەپەككۇر-
نىڭ ئاددىيلىقى، تەسەۋۋۇرنىڭ يېتەرسىزلىكى ۋە تىلىنىڭ كەم-
تۈكلۈكىدىن بولۇۋاتقان دۇدۇقلاشلىرىنى كۆرەڭگىلىك بىلەن يېڭە-
لىق، دەپ بازارغا سالماقتا. مىللىي مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ئاجىز،
رېئاللىققا، تۇرمۇشقا چېقىلىش جۈرئىتى يوق، «يىلتىزى» غا ئەسلا
قىزىقمايدىغان، ئەمما ئۆزى بىلەن سۆيگىنى ئوتتۇرىسىدىكى ھېس-
سىيات ماجىرالىرىنى چېگىلىپ تۇرۇپ تەسۋىرلەيدىغان، سەنئەت-
نىڭ ساپلىقىنى بەكمۇ غايىۋى چۈشىنىپ، ھايات رېئاللىقىدىن ئۆ-
زىنى قاچۇرىدىغان، ئۆز قەلبىنىڭ ئاچقۇچىنى تاپالماي، «خىيالىي

مەن ھەر دائىم ئۆزۈمنىڭ سەنئەت خاھىشىم بويىچە، «ماڭا ئىزم ئەمەس، ئۆزۈم كېرەك» دەپ تەشەببۇس قىلىشتا چىڭ تۇرىمەن. چۈنكى، ئۆزىگە خاس كەچۈرمىشكە ئىگە، شۇنداقلا ئالاھىدە تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي شارائىتتا تۇرغان ئۇيغۇر خەلقى ئالدى بىلەن ھەقىقىي مەنىدىكى «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» غا موھتاج. ئۇيغۇر خەلقى ئەدەبىياتتا ئۆزىنىڭ پەردازلانمىغان ھەقىقىي قىياپىتىنى كۆرۈشنى، يۈرىكىنىڭ قات ـ قېتىمدىكى شۇئىرلاشلىرىنىڭ قۇدرەتلىك ئەكس ساداسىنى ئاڭلاشنى خالايدۇ. يازغۇچى، شائىرلىرىمىز ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى چاڭقاشلىرىنى ۋە تىتىلداپ تۇرغان يوشۇرۇن تەشنالىقىنى سەگەكلىك بىلەن ھېس قىلىشى كېرەك. رۇسىيە شائىرى يېۋتىشىنكو «خەلق ئۆزىنى بىلىش مەقسىتىدىلا ئۆزىنىڭ شائىرلىرىنى يارىتىدۇ» دېگەن. ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ سەلتەنەتلىك، ئازابلىق ۋە بەختسىز قىسمەتلەر بىلەن تولغان ئۇزاق تارىخىي جەريانىدا مىڭلارچە شائىرىنى يارىتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزىنى يارىتقان ئانا خەلقىنىڭ ئارزۇ ـ ئېتىقاد، ئازاب ـ ئەدىشىلىرىنى ھېس قىلىپ يەتكەن، ئۇنىڭ ئۆكسۈش تولغان دەۋىتىگە قۇلاق سالغان ھەم ئۇنى سەنئەتنىڭ سېھرىلىك تىنىقلىرى بىلەن ئۇلۇغۋار سۈكۈتلىرى ئىچىگە سىڭدۈرۈپ ئىپادىلىگەن شائىرلار ئانچە كۆپ بولمىغان.

بۇگۈنكى دەۋرىمىزدە ئەدەبىياتىمىزنىڭ غورىگىل ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇنى خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى تەشنالىقىنى قاندۇرىدىغان ئەلۋەك دەريا‌غا ئايلاندۇرۇش مەقسىتىدە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ سان جەھەتتە تارىخىمىزنىڭ ھەرقانداق مەزگىلىدىكىدىن كۆپلۈكى بىزنى ھاياجانلاندۇرسىمۇ، لېكىن ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان ئەسەرلەرنىڭ خېلى كۆپى يەنىلا ئۆزىنىڭ ئېستېتىكىلىق سۈپەت ۋە ئىجتىمائىي قىممەت جەھەتتە لايىقەتسىزلىكىنى ئاشكارىلاپ تۇرماقتا. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن تەشنالىقنى قاندۇرالايدىغىنىنى، يۈرەككە تېگىدىغىنىنى تېپىش بەكمۇ تەس.

نۇقسانلىرى ۋە ئاۋامنىڭ ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىنى بىلىپ تۇرغۇچى ھەم شۇلارغا ۋاكالىتەن سۆزلىگۈچى بولۇشى لازىم، دەپ قارايدۇ.

مېنىڭچە، ئەدەبىياتنىڭ مۇقەددەس بۇرچى خەلققە يېقىن بولۇش ـ گىتىش، ئەدەبىيات ـ سەنئەت خەلققە قانداق ياشاۋاتقانلىقىنى ۋە قانداق ياشىشى كېرەكلىكىنى بىلدۈرۈشى كېرەك. بۇ يەردە شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، «ياشاش» دېگەن سۆزنىڭ ۋەزنى بەكمۇ ئېغىر. يازغۇچى، شائىرلار خەلققە نەپ بېرەلمەيدىغان قۇرغاق ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىشتىن ھەزەر ئەيلىشى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزدىنىڭ قايسى مۇددىئانىڭ تۇرتكىسى بىلەن قەلەم تەۋرىتىۋاتقانلىقىنى بىلىشى كېرەك. نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئامېرىكىلىق مەشھۇر يەھۇدىي يازغۇچى سىنگېر «مەن ھەربىر ھېكايەمدە مەلۇم نەرسىنى دەۋالماقچى بولىمەن»، «ئاممىباب ئەدەبىياتنى ياقلىسام ياقلايمەنكى، ئۇنداق قۇرغاق ئەسەرلەرنى ياقلىمايمەن، قۇرغاق ئەسەرلەرنى ئەسەر دېيىلمۇ بولىدۇ، دېمىسىمۇ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئادرېسى ۋە چوڭقۇر يىلتىزى يوق. ئۇلار كىشىلەرگە زوق بەخش ئېتەلمەيدۇ، ھەقىقىي تەربىيە ۋە ئىلھاممۇ بېرەلمەيدۇ» دېگەن. نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن چىلىلىق شائىر پابلو نېرۇدا: «شائىر ئىلاھ ئەمەس، شۇنداقلا تىرىكچىلىك ۋە ياكى باشقا كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەردىن ئارتۇق ياكى سىرلىق قىسمەتكىمۇ ئىگە ئەمەس. ئەڭ ئېسىل شائىر ھەر كۈنى بىزنى بولكا بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدىغان، ئۆزىنى قىلچىمۇ «ئىلاھ» سانمايدىغان بولكا ساتقۇچىلاردۇر»، «ئەگەر مەن ۋەتەننى ئويغىتىش ھەرىكىتىگە قاتنىشىش شەرىپىگە ئىگە بولالمىغان بولسام، شۇڭا بەرگەن بۇ شەرەپ ئالدىدا يۈز كېلەلمىگەن بولاتتىم» دەپ جاكارلىغان. دېمەك، ئەدەبىيات مىللىي يىلتىزىدىن ئايرىلالمىغانغا ئوخشاش، ئۆزىنىڭ مىللىي مەسئۇلىيىتىنىمۇ تەرك ئېتەلمەيدۇ. مىللىي مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى يوق يازغۇچىنى يازغۇچى دېگىلى، ھېچبولمىسا ئەستايىدىل يازغۇچى دېگىلى بولمايدۇ.

تەجرىبە شېشىلىرىدە پەرىشتىسىمان لىرىك قەھرىمانلارنى يارا-تىش» قا ئادەتلىنىپ قالغان، ئازابلىنىش بەختىگە ئەسلا مۇيەسسەر بولالمىغان بۇ بىر قىسىم ياش قەلەمكەشلىرىمىزنىڭ ئىجادىيەت مۇددىئاسى كېسەل ئازابىدا ئىگىراۋاتقان ئانىسىنىڭ ھالى بىلەن كارى يوق ئاشىنىسى ئۈچۈن ئۈپا ئىزدەپ يۈرگەن تېتىقسىز بايۇەچچىلەرنى ئەسلىتىدۇ. ئۇلار ئۆز خەلقى، مىللىتىنىڭ قەلب جاراھەتلىرىنى، ئارزۇ - ئارمانلىرىنى، روھىي جەھەتتىكى سەقىلمىشلىرىنى چۈشەن-مەيدۇ. ئوخشاش بولمىغان مۇھىتتا ۋە ئوخشاش بولمىغان تارىخىي شارائىتتا ياشاۋاتقان ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس ھېسسىياتى، روھىي تەلەپلىرى بولىدىغانلىقىنى چۈشەنمەيدۇ. مىللەتنىڭ ئۆزىگە يۈزلىنەلمەيۋاتقان ئەدەبىياتنى دۇنياغا يۈزلەندۈرىمىز، دەپ قۇرۇق گەپ سېتىپ يۈرگەن قەلەم ئىگىلىرى شۇنى ئۇنتۇماسلىقى كېرەك-كى، دۇنياغا يۈزلىنىش مىللىي كىرىزىستىن ھالقىپ ئۆتۈشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۇيغۇر خەلقى بىلەن تەقدىرداش. بىز ئاۋۇال ھەقىقىي ئىنساندەك ياشاش ئارزۇيىمىزنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇپ بولۇپ، ئاندىن «سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت» دېگەن يېڭىچە داۋراڭلارنى بازارغا سالساقمۇ ئۇلگۈرىمىز. تەرەققىي تاپقان غەرب ئەللىرىدىمۇ «سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت» دېگەن تەشەببۇس ئومۇمىي قاراش ئەمەس. غەرب ئەللىرىدىمۇ بۇ خىل قاراش ۋە تەشەببۇسقا قارشى مەيدانداتۇرىدىغان يازغۇچى، شائىرلار ئاز ئەمەس. مەسىلەن، گېرمانىيەنىڭ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئەڭ قارشى ئې-لىنىپ كېلىۋاتقان يازغۇچىسى، «گېرمان تىلى دەرسى» دېگەن كاتتا ئەسەرنىڭ ئاپتورى زىگفرىد لېنتىس (Siegfried Lenz) سەنئەت تە-شەببۇسى جەھەتتە «سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت» نۇقتىئىنەزىرىگە قارشى تۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە سەنئەتنىڭ سىياسىي ئۇچۇن خىزمەت قىلىشىنىمۇ ياقلىمايدۇ. ئۇ سەنئەت ئەخلاق ئۇچۇن مۇلا-زىمەت قىلىشى كېرەك، دېگەننى تەشەببۇس قىلىدۇ، ئۇ يازغۇچى جەمئىيەتنىڭ «ۋىجدانى» سۈپىتىدە رول ئېلىشى، جەمئىيەتنىڭ

زىرى ئۇچۇن قوللاشنى قولغا كەلتۈرۈش، ئوخشاش ئىدىيەدىكىلەرنى تېپىش ياكى تەربىيەلەش جەريانى.

مەن كىتابخانىلىرىمىزنىڭ قەلبىدە مۇئەييەن ئورنى بار، ئەسەر-لىرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ هازىرقى سەۋىيەسىگە ۋەكىللىك قىلا-دۇ، دەپ قارىلىدىغان بەزى يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىگە چې-قىلىشنى بەكرەك ياقتۇرىمەن. چۇنكى، مېنىڭ قارىشىمچە، ئۇلار ئىجادىيەتتە نۇقتىلىق هالدا ئويلىنىلىدىغان، مۇلاهىزە قىلىنىدى-غان، باها بېرىلىدىغان باسقۇچقا يەتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ياقتۇرۇپ ئوقۇيدىغان كىتابخانىلار، ئۇلارنىڭ ئەسەرلە-رىنى ئۇلگە قىلىدىغان هەۋەسكارلار خېلىلا كۆپ. شۇ سەۋەبتىن، مەن ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى چاممىنىڭ يېتىشچە ئوپېراتسىيە قى-لىپ، كىتابخانىلار ۋە هەۋەسكارلار بىلەن ئۇلار ئوتتۇرىسىدا يېڭىچە مۇناسىۋەت ئورنىتىشنى ئىستەيمەن. گېرمانىيەلىك مەشهۇر پەيلا-سوپ نىتچې «زىيانداش هاشاراتنىڭ ئادەمنى چېقىشى ئۇنىڭ نىيى-تىنىڭ يامانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى هاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۇچۇن بولىدۇ. تەنقىدچىلەرمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ، ئۇلار بىزنىڭ ئازابى-مىزغا ئەمەس، قېنىمىزغا موهتاج» دېگەنىدى. نىتچېنىڭ بۇ سۆزىنى قانداق مەقسەتتە ئېيتقانلىقىدىن قەتئىينەزەر، مېنىڭچە «نىيىتىنىڭ يامانلىقىدىن ئەمەس» دېگەن سۆزى ئادىل ئېيتىلغان. بىزنىڭ يا-غۇچى، شائىرلىرىمىز، هەتتا كىتابخانىلىرىمىزمۇ مەدهىيە ئىبارە-لىرىنى، ئىللىق سۆزلەرنى ئاڭلاشقا خۇشتار هەم شۇنىڭغا كۆنۈك. تونۇلغان بىرەر يازغۇچىنىڭ بىرەر ئەسىرى ئۇستىدە ئوخشاش بول-مىغان قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلسا، هەممە كىشى هودۇقۇپ كېتىدۇ، مەتبۇئات ئورۇنلىرى بۇنداق قاراشلارغا ئىنتايىن سالقىن پوزىتسى-يە تۇتىدۇ. بۇ يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ ۋە كىتابخانىلىرىمىزنىڭ ساغلام ئەدەبىي تەنقىد ئېڭىنىڭ يېتىلمىگەنلىكىنىڭ ئىپادىسى. شۇنىسى ئېنىقكى، تا بۇگۈنگىچە هېچكىم هېچقانداق «ئەدەبىيات نە-زەريەسى» دە پالانى يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىگە چېقىلىشقا بولىدۇ،

بۇ يەردە يەنە شۇنىڭغا ئالاھىدە دىققەت قىلىش كېرەككى، ئەدە-بىياتنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى مۇبالىغىلەشتۇرۇۋېتىش ئەدەبىياتىنى چاكىنىلاشتۇرۇشقا ئېلىپ بارىدۇ. بىز نەچچە ئون يىلدىن بۇيان مۇشۇنداق چاكىنىلاشتۇرۇۋېتىشنىڭ زىيىنىنى كۆپ تارتتۇق، ھازىرغىچە تارتىۋاتىمىز. ئەدەبىيات ھەرگىزمۇ يوڭ تۆگىسى ياكى تىللا تۇغدىغان توخۇ ئەمەس. ئۇ سەنئەت قانۇنىيىتىدىن چەتنىگەن ھالدا ئېلىپ بېرىلسا، روھقا تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ. ئەدەبىيات روھنى تەربىيەلەپ، خاراكتېرنى يېتىلدۇرىدىغان ۋە ھېسسىياتنى تاۋلايدىغان سېھرىي كۈچكە ئىگە سەنئەت. ئەدەبىياتنىڭ بىلىنىدۇر-مەي تەسىر كۆرسىتىش رولى بىزنىڭ تەسەۋۋۇرىمىزدىكىدىن ئارتۇق ئۇنۇم يارىتىدۇ. ئەنگلىيەلىك مەشھۇر يازغۇچى تۇماس خاردى ئېيتقاندەك «ئەگەر گاللىلې ئۆزىنىڭ يەر ھەرىكەتلىنىدۇ، دېگەن تەلىمىتىنى شېئىرىيەتتە ئوتتۇرىغا قويغان بولسا، بەلكىم دىنىي سوت ئۇنىڭغا ئارىلاشمىغان بولاتتى.» ئوكتاۋىئو پاز ئېيتقاندەك «ئەگەر بۇش بىلەن سادام شېئىر ئوقۇغان بولسا، پارس قولتۇقى ئۇرۇشى يۈز بەرمىگەن بولاتتى.»

مەن ئەدەبىي تەنقىدچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشتا كېرەكلىك بولغان مەنىۋى ئېنېرگىيەنى دەل مۇشۇنداق چىنلىقتىن قوبۇل قىلىمەن. مەن ماقالىلىرىم ئارقىلىق كىتابخانلارنىڭ زوقلىنىش ئادىتىنى ھەرىكەتچان پىسخىكىلىق قۇرۇلمىغا ئايلاندۇرۇپ، ئۇلارنى يازغۇچى، شائىرلارغا جانلىق پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا ئادەتلەندۇرۇشكە تىرىشىمەن، بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەر-لەردىن ھۇزۇرلىنىش ۋە ياخشى ئەسەرلەرنى پەرق ئېتىش ئىقتىدا-رىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىشنى مەقسەت قىلىمەن. ئەل-ۋەتتە، بۇ جەريانداا ئۆزۇمنىڭ سەنئەت خاھىشىنى بازارغا سېلىشتىن ساقلىنالمايمەن، بۇنىڭدىن ساقلىنىشنىمۇ خالىمايمەن، چۈنكى بۇ جەريان زورلاش، مەجبۇرلاش جەريانى ئەمەس، بەلكى قىزىقتۇرۇپ مايىل قىلىش جەريانى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۆزۇمنىڭ نۇقتىئىنە-

رىدىغان خاھىش ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغانغا ئوخشاش، ئەدەبىيات ـ سەنئەت مۇھىتىمىزدىمۇ سۈنئىي ئىتتىپاقلىقنى ئوخشاش بولمىغان قاراشلار ھەققىدىكى بەس ـ مۇنازىرىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىن ئەۋزەل كۆرىدىغان خاتا تونۇش مەۋجۇت. شۇنى بىلىش كېرەككى، ئەدەبىي تەنقىدچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا بەس ـ مۇنازىرىدىن، تىركىشىپ قېلىشتىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. ئەگەر بىزنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە بولغان مۇھەببىتىمىز ساپ بولىدىكەن، بىز ئۇنى سەنئەت قانۇنىيىتى بويىچە بىر تەرەپ قىلىمىز ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىلمى نۇقتىسىدا تۇرۇپ چۈشىنىمىز. ئەگەر بۇنداق قىلالمىساق، ھودۇققىنىمىزدىن ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىلمىنىڭ تەلىپىگە سىغمايدىغان تىل ـ ئاھانەت، پوپوزا ـ دوق سۆزلىرى بىلەن بىر ـ بىرىمىزگە ھەيۋە قىلىپ، ئاممىۋى ئەخلاق-تىن دەرس ئۆتىدىغان پاسسىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىمىز. ھەممىمىزگە روشەن بولسۇنكى، ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە بولغان مەسئۇلىيەتچان پوزىتسىيە ئادەتتىكى ئاممىۋى ئەخلاق مىزانلىرىغا سىغمايدۇ. ئۇنىڭ ئەمەل قىلىدىغىنى ئاممىۋى ئەخلاق پىرىنسىپى ئەمەس، كەسپىي ئەخلاق پىرىنسىپى!

1993 ـ يىلى 2 ـ ئايدا يېزىلدى

پوكۇنى يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىگە چېقىلىشقا بولمايدۇ، دېگەن غەلىتە ئۆلچەمنى ئۇچراتقىنى يوق.

دەرۋەقە، بىزدە بىرەر ئەسەر ئۇستىدە ھەر خىل باھا، بەس - مۇنازىرىلەرنىڭ بولۇشىنى نورمال ۋە زۆرۈر ئەھۋال دەپ قاراش تېخى ئومۇملاشمىغاچقا، ئاپتورلار ۋە كىتابخانلارنىڭ ئەدەبىي تەنقىدكە ئىدەتلىنىشىگە مەلۇم مەزگىل كېتىدۇ. لېكىن، ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ئۇلارنىڭ ئادەتلىنىشىنى ساقلاپ تۇرالمايدۇ. ئۇ نورمال بەس - مۇنازىرە ئارقىلىق ئۆز يولىنى ئۆزى ئاچىدۇ ھەم شۇنداق قىلىشى زۆرۈر. ئۇنداق بولمايدىكەن، بىزنىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىز مەڭگۈ بىر ئىزدا توختاپ قېلىشتىن، بۇرۇقتۇرمىلىقتىن خالىي بولالمايدۇ.

ئەدەبىي تەنقىدچىلىك يازغۇچى، شائىرلارنى تېخىمۇ ياخشى ئەسەرلەرنى يېزىشقا رىغبەتلەندۇرۇشى، ئىلھاملاندۇرۇشى كېرەك، دەپ تونۇيدىغان ئەھۋال بىزدە بىرقەدەر ئومۇملاشقان. نۇرغۇن كىشىلەر بۇ خىل قاراشنى توغرا دەپ تونۇيدۇ. مېنىڭچە، ئەسەرلەرگە ئوبيېكتىپ باھا بەرمەي، ئەتەي ماختاپ، ئۇچۇرۇپ ئىلھاملاندۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. بۇنداق قىلىش يازغۇچى ئۇچۇنمۇ، ئەدەبىياتىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئۇچۇنمۇ پايدىسىز. بىزنىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىز چاۋاك چېلىپ ئالقىشلاشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان پاسسىپ ئورۇندا تۇرۇۋەرمەسۇن. ئۇ ئۆزىنىڭ خاس فۇنكسىيەسىنى جارى قىلدۇرغىنى تۈزۈك. شۇنىسى ئېنىقكى، تەنقىدكە بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى يوق يازغۇچى ئۆز نۆۋىتىدە ماختاشقىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. بۇ يەردە، ئۇلارغا غەرب مۇتەپەككۇرى مۇنتايگىنىڭ مۇنداق بىر جۈملە سۆزىنى تەقدىم قىلىمەن: «ھەقىقىي گۈزەل قەلب كەڭ، ئوچۇق، شۇنداقلا بارلىق نەرسىلەرنى سىغدۇرۇشقا ھازىرلانغان بولۇشى كېرەك.»

بىزنىڭ مىللىي مەدەنىيەت پىسخىكىمىزدا كەمتەرلىك قىلىشنى مۇستەقىل قاراشلىرىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويۇشتىن ئۇستۇن كۆ-

قۇرلۇق، ئېستېتىك يۈكسەكلىك جەھەتتىكى پەرقى ئانچە زور ئە-مەس. بىز ئوقۇۋاتقان بۇ تارىخىي رومانلار ئىچىدە بىرەرسىدىنمۇ يازغۇچىنىڭ خورسىنىشلىرى، ھەسرەتلىك نىدالىرى، رېئال دۇنيا ھەققىدىكى ئەندىشىلىرىنى، كەلگۈسى ھەققىدىكى ئاگاھلاندۇرۇش-لىرىنى ھەمدە تارىخ توغرىسىدىكى خىتابلىرىنى ئاڭلىغىلى بولماي-دۇ. مىللىتىمىزنىڭ تارىخىي تەقدىرىگە نىسبەتەن، باشقا مىللەتلەر-نىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىيالايدىغان سېھرىي كۈچكە، قەلبىمىزنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىكى شۇنىرلاشلارنى باشقا مىللەتلەر قەلبىگە سىڭدۈرەلەيدىغان بەدىئىي كۈچكە ئىگە تارىخىي ئەسەر تېخى بىزدە يارالغىنى يوق. رېئال ئەھۋالىمىزغا قاراپ، لىلا مەيداندا تۇرۇپ ئېيتىدىغان بولساق، 20 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى بىر پۈتۈن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تېخى بايراقتىن خالىي، بىز پەخىرلەنگۈ-دەك بىرەر ئۇلگىلىك نادىر ئەسەر ۋۇجۇدقا چىقمىدى. خەنزۇ خەلقى لۇ شۈن ئەپەندىنىڭ جەسەت ساندۇقىغا يازغان «مىللەتنىڭ قەلبى» دېگەن شەرەپلىك نامنى بىز تېخى كىمنىڭ قەبرە تېشىغا يېزىشە-مىزنى بىلەلمەيمىز. شۇنداقتىمۇ بىز يەنىلا ھەسرەتلىك، ئۇلۇغ ئارمانلار ئىچىدە نەزىرىمىزنى ئەدەبىياتچىلار قوشۇنىمىزنىڭ بىر-نەچچە قەدەم ئالدىدا كېتىۋاتقان جاسارەتلىك يازغۇچىلارغا تىكىمىز. ئۇلاردىن سۆيۈنىمىز. بىز سۆيۈنىدىغان يازغۇچىلاردىن بىرى ــ ھا-ياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى مەجبۇرىي تېڭىلغان بىھۇدە بەدەللەرنى تۆ-لەشكە سەرپ قىلىپ، 67 يىلنى قېرىتقان مۆتىۋەر يازغۇچى ئۆتكۈر ئەپەندىدۇر.

بۇ پېشقەدەم يازغۇچى ئۆزىنىڭ قابىل قەلىمى ئارقىلىق يېزىپ چىققان تارىخىي رومانلىرىمىز ئىچىدە بەدىئىي ۋە تارىخىيلىق جە-ھەتتىكى ئۇتۇقلىرى بىلەن ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدىغان «ئىز» نا-مىلىق رومانى 80 - يىللاردا ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنى ئۆزىگە ئەلپ قىلغانىدى. شۇڭا، بۇ يازغۇچىنىڭ «ئويغانغان زېمىن» ناملىق تارى-خىي رومانى نەشردىن چىققۇچە، كەڭ كىتابخانلارنىڭ تەقەززالىق

«ئويغانغان زېمىن» دىن ئويغانغان پىكىرلەر

نەچچە يۈز يىللاپ داۋام قىلغان مەنۇى گادايلىق تۈپەيلى، ئۆز تارىخىنى ئۇنتۇش، مىللىي ئېڭىنى يوقىتىشتەك ھالاكەتلىك تەقدىردىن ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئاران قۇتۇلۇپ قېلىۋاتقان خەلقىمىزنىڭ بەدىئىي زوقىدىن كۆرە «تارىخىي زوقى» بەكرەك ئېچىرقاپ كەتكەچكە، تارىخىي تېمىلارغا بېغىشلانغان ئەسەرلەرنى ئوقۇش قىزغىنلىقى باشقا تېمىلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئەسەرلەرنى ئوقۇش قىزغىنلىقىنى بېسىپ چۈشتى. بۇ خىل روھىي ھالەت تەبىئىي ھالدا، تارىخىي رومانلارنىڭ بازىرىنى چىقاردى. بۇ ئىتتىك بازاردا بىرقەدەر ياخشى يېزىلغان تارىخىي رومانلارلا ئەمەس، ھەتتا بەدىئىي ماھارەت، تارىخىي چىنلىق جەھەتلەردە ناچار چىققان ئەسەرلەرمۇ بېسىلىپ قالمىدى. خەلقنىڭ تارىخ ھەۋىسىنىڭ كۈچىيىشىنى تارىخىي رومانلارنى يېزىشنىڭ ياخشى پۈرسىتى، دەپ بىلگەن بىر قىسىم «سەزگۈر» يازغۇچىلىرىمىز چوڭ ـ كىچىك تارىخىي تېمىلار ھەققىدە ئاجايىپ قىزغىنلىق بىلەن قەلەم تەۋرىتىپ، ئالدىراقسانلىق بىلەن ئېلان قىلدى. تارىخىي ئېڭى ئاجىز، بەدىئىي دىتى تۆۋەن بۇ بىر قىسىم يازغۇچىلارنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن يېزىپ چىققان بۇ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان چەغىمىزدا «بوپتىلا، يوقتىن ياخشى» دەپ ئۆزىمىزنى بەزلىمەستىن ئۆزگە چارە يوق.

ھازىرغا قەدەر نەشرىدىن چىققان تارىخىي رومانلار ئىچىدە، تارىخىي چىنلىق ۋە بەدىئىي ماھارەت جەھەتتە خېلىلا پىشقان ئەسەرلەر بار بولسىمۇ، لېكىن بۇ رومانلارنىڭ بەدىئىي سەۋىيە، تارىخىي چوڭ-

مۇئەييەن تارىخىي ئاڭغا ئىگە، تارىخىي بۇرچ تۈيغۇسى كۈچلۈك بولغان مەسئۇلىيەتچان يازغۇچى بۇ خىل ئاقىۋەتكە يول قويمىغان. ئەلۋەتتە، ھەقىقەتنى قىزغىن سۆيگەندىلا، ئاندىن ھەقىقەتنىڭ قۇچاقلىشىغا مۇيەسسەر بولغىلى بولىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى ياسىن گاچىنىڭ ئاغزىغا ئېرىتىلگەن كۈمۈش پۇلنى قۇيماقچى بولغاندا، بىز بۇ خىل رەھىمسىزلىكتىن جىددىيـ لەشسەك، قەمەرخان ئايلانى قويۇۋېتىپ، خەلىچە خېنىمنى ئالماقچى بولغانىدا، ئاۋۇال گاڭگىراپ، كېيىن يۈرۈلۈق كۈلۈمسىرەيمىز. جىمسىزلىقنى چۈشۈرگەن قوراللارنى ۋاقتىدا ئالماي، ما جۈڭخېڭـ نىڭ دامىغا چۈشكەندە، خوجىنىياز ھاجىنىڭ ساددىلىقىغا تېرىكىپ قالىمىز. بىزنى تەسىرلەندۈرۈپ، ئۆزىمىزنى ئۇنتۇلدۇرۇۋاتقان بۇ خىل سېھرىي كۈچ ئەلۋەتتە خوجىنىياز ھاجى خاراكتېرىنىڭ چىنـ لىقىدىن كەلگەن. بىز بۇ خىل سېھرىي كۈچنىڭ تۈرتكىسى بىلەن خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەگرى ـ توقاي ھايات يولىنى بويلاپ ئىلگىـ رىلەپ، دەسلەپكى بىر چەتتە تاماشا قىلغۇچى ئورۇندىن ئاستا ـ ئاسـ تا ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر ۋە ئىدىيەۋى ھېسسىياتلار توقۇنۇشىغا كىرىپ قالىمىز.

يازغۇچى سەلبىي كۈچلەر ۋەكىلى بولغان تەلۋە سەركەردە ما جۈڭـ يىڭنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتىمۇ سىياسەتچىلەرگە خاس بولغان ئەنـ ئەنىۋى قىممەت قارىشىنىڭ تەسىرىگە يول قويماي، زامانىۋى ئەدە بىياتنىڭ قىممەت يۈزلىنىشىگە ماسلاشقان ھالدا، ئۇنىڭ تەۋەككۈلـ چى، ھىيلىگەر، باتۇر، ئەمما نامەرد خاراكتېرىنى تارىخىي چىنلىق ئاساسىدا خىلمۇ خىل مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتقان. ما جۈڭنىڭ خوجىنىياز ھاجىغا قارىغاندا بىلىملىك، ھىيلە ـ مىكرى تولا، ھەربىي تاكتىـ كىسىغا ماھىر سەركەردە. خوجىنىياز ھاجى بولسا، ئادەتتىكى ئۇـ رۇش تاكتىكىسىغا ماھىر سەركەردە. خوجىنىياز ھاجى بولسا، ئادەتتىكى ئۇرۇش تاكتىكىلىرىنىلا قوللىنالايدىغان، يىراقنى كۆرەلـ مەيدىغان نادان سەركەردە. رومانىدا يازغۇچىنىڭ ما جۈڭنىڭ ئوبرازىـ

ئىچىدىكى سادالىرى پەسەيمىدى. مەنمۇ شۇ تەشنا بولغۇچىلارنىڭ بىرى بولغاچقا، رومانىنى سۆيۈنۈش ئىچىدە ئوقۇپ چىقتىم. ئوقۇش جەريانىدا، بەزى جايلاردا ھاياجىنىم سۈسلاپ، تەبەسسۇمۇم چىراي-يىمدا قېتىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن يازغۇچىنىڭ قۇتلۇق قەلەمىنىڭ تېخى يورغىسىدىن قالمىغانلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇدۇم. رومان-نىڭ مەندە تەسىر قالدۇرغان يېرى خوجىنىياز ھاجى بىلەن ما جۇڭ-يىنىڭ خاراكتېرىنىڭ تارىخىي ئەينەنلىك ئاساسىدا يارىتىلغانلىقى بولدى.

يازغۇچى بۇلارنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتا، تارىخىي شەخسلەرگە بولغان كۆزقاراش ۋە باھا جەھەتتە سىياسەتچىلەر، ھەتتا تارىخچىلار بىلەنمۇ ئوخشاش ئۆلچەم قوللانماسلىق پىرىنسىپىغا ئەمەل قىلغان. ئۇلارنى خاراكتېر ئۆزگىچىلىكىگە ئىگە بىر پۈتۈن مۇرەككەپ ئادەم دەپ قاراپ، ئۇلارغا ئەدەبىياتچى سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلغان. شۇڭا خوجىنىياز ھاجىنىڭ قوپال، سۇرلۇك، قارام، تەرسا، ساددا، ئاق كۆڭۈل، نادان، مەردانە خاراكتېر ئالاھىدىلىكى زوقلانغۇچىلارغا ئەشەنچلىك، چىن تۇيۇلىدۇ. يازغۇچى خوجىنىياز خاراكتېرىنى يارىتىشتا، كىشىلىك خاراكتېرىنىڭ ماھىيىتىنى ئاشكارىلىغۇچى ئەپچىل دېتاللاردىن ۋە پىسخىكىلىق تۈسى قويۇق سۆز ـ جۈملىلەردىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلىنىپ، دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ بۇ قارام داھىيىسىغا ھەقىقىي ئىنسانىي تۈس بەخش ئەتكەن. شۇنچە زور قوزغىلاڭغا تۈتۈش قىلغان تۈرۈقلۇق، قىلىۋاتقان ئىشىنىڭ ئاخىرقى نىشانىنىمۇ ئېنىق بىلمەيدىغان، ھەتتا بايراق لايىھەلەشنى ئويلاپ يېتەلمىگەن، ئېزىلگەن خەلقنىڭ بېشى تۈرۈقلۇق دۈشمىنىگە قول بەرگەن. بۇ ساددا باشچىنىڭ خاراكتېرى يازغۇچىنىڭ قەلىمى ئاستىدا پەردازلىنىپ، مەدھىيەلەنگەن بولسىدى، چوقۇم ئۇ جانسىز، ساختا مەبۇدكە ئايلىنىپ قالغان بولاتتى. ئۇ چاغدا چىنلىق ئاساسى بولمىغان بۇ خاراكتېر كىتابخانلارنى تەسىرلەندۈرمەيلا قالماستىن، بەلكى پۈتۈن ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى تۆۋەنلىتىۋېتەتتى.

ئوبدانلا تەڭشىيەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئىجادىيەت جەريانىدا ئىجـ
تىمائىي زىددىيەتلەرنى يېزىشقا تازا كۆڭۈل بۆلۈپ، پىسخىكىلىق
توقۇنۇشلارنى يېزىشقا ئانچە كۈچ سەرپ قىلمىغاندەك ۋە بەدىئىي بو
ياقنى ئالىراق سۈرتۈپ قويغاندەك ھېس قىلدىم. ئەدەبىي ئەسەرلەر
دىن زوقلىنىش كىشىلەرنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىكى كۈچلۈك ئى
ھىۋىدۇئال تۈسكە ئىگە ئېستېتىك پائالىيەت بولغاچقا، ھەر ئەسەر
ئۈستىدە ھەركىمنىڭ ئۆزگىچە قاراشقا ئىگە بولۇشى تەبىئىي،
ئەلۋەتتە.

«ئۇيغانغان زېمىن» رومانىغا ماھارەت، بەدىئىيلىك ۋە تارىخىي
نۇقتىدىن سىستېمىلىق باھا بېرىشتە، رومانىنىڭ ئاخىرقى قىسمى
لىرىنىڭ نەشرىدىن چىقىشىنى كۈتۈشكە تۇغرا كېلىدۇ. يازغۇچى
80 ـ يىللاردىكى تارىخىي رومانچىلىقىمىزدا «ئىز» رومانى ئارقىلىق
ئۆزى ياراتقان يۇقىرى سەۋىيەنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، 90 ـ يىللاردىكى
ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنىڭ قەلبىدىكى مۆتىۋەر ئورنىنى ساقلاپ قالسا
ئەجەب ئەمەس.

1990 ـ يىلى ئاۋغۇست

غا بۇ خىل تۈس بېرىشى، خوجىنىياز ھاجىنىڭ «پالۋان» لىق ئوبرا-زىغا تەسىر يەتكۈزمەيدۇ. ئەگەر ما جۇڭيىڭدىن ئىبارەت بۇ تارىخىي شەخسنىڭ خاراكتېر چىنلىقىغا ئېتىبار بېرىلمەي، ئۇنىڭ قابىلىيىتىلىك سەلبىي قەھرىمانلىقى گەۋدىلەندۈرۈلمىگەن بولسا، تەبىئىي ھالدا خوجىنىياز ھاجىنىڭ باتۇر ئوبرازىغا تەسىر يەتكەن بولاتتى. چۈنكى، كۆپ ھاللاردا قەھرىمانىنىڭ جاسارىتى ۋە پاراسىتى رەقىبىنىڭ كۈچ - قۇدرىتى ۋە ھىيلە - قىلتاقلىرىنى شەرت قىلىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، پالۋاننى يەڭمىگەن ھەقىقىي پالۋان ھېسابلانمايدۇ. خوجىنىياز ھاجىنىڭ ما جۇڭيىڭنىڭ مۇنتىزىم قىسىملىرى بىلەن كۆپ قېتىم تۇتۇشقانلىقى، شېڭ شىسەيدەك قابىلىيەتلىك، قىلتاقچى، ھەربىي مەلۇماتى يۇقىرى، ئىستالىندەك كۈچلۈك يۆلەنچۈككە ئىگە مۇستەبىتنى نەچچە يىل ھالسىراتقانلىقى، شېڭ شىسەينىڭ خوجىنىياز ھاجىنى جەڭ بىلەن يېڭەلمەي، ئەڭ ئاخىر «دوستلۇق قوڭغۇرىقى» نى جىرىڭلىتىش يولى بىلەن كۆندۈرۈپ، جۇڭگو تارىخىدىكى فېئودال خان - ئەمەلدارلارنىڭ ئۆز رەقىبىنى يوقىتىشتىكى ئەڭ ئۇنۇملۇك ئەنئەنىۋى ئۇسۇلى «ئەمەلگە تەينىلەش ھىيلىسى» بىلەن ئالداپ ئۆلتۈرگەنلىكى سىر ئەمەس.

يازغۇچىنىڭ سىياسىي سېھىرگەر، مەككار تۈلكە يالىڭ زېڭشىنىڭ قېرىنداش ئالجىغان چاغدىكى خاراكتېر ئالاھىدىلىكى «ھەممىڭلار شىنجاڭلىق، ئەتىلا جەمئىيەتكە چىقىسىلەر، بۇ يەرنىڭ ئىشىنى بۇزۇپ قويماڭلار، شۇنى ئېسىڭلاردا تۇتۇڭلارکى، مۇبادا بارغان ئورنۇڭلاردا قانداقتۇر ‹ئىنقىلاب - پىنقىلاب› دەيدىغان بىرەر ھەرىكەت بولۇپ قالسا، مېنىڭ قىلىچىم ئالدى بىلەن سىلەرنىڭ بېشىڭلاردا ئويناىدۇ ...» دېگەن بىرنەچچە ئېغىز سۆزى بىلەن تولۇق ئېچىپ بېرىلگەنلىكى مېنى تېخىمۇ مەھلىيا قىلدى.

يازغۇچى «ئويغانغان زېمىن» رومانىدا، تارىخىي ئەينەنلىك بىلەن بەدىئىي ئىقتىدار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى مۇڭاپىق ھەل قىلىپ، تارىخىي چىنلىق بىلەن بەدىئىي چىنلىقنىڭ مۇناسىۋىتىنى خېلى

بەلكى سۈنئىي رەۋىشتە، زورمۇزور توقۇپ چىقىلغان. ئۇنىڭ ئۇسۇلىدىكە، ھەجمى زور بۇ رومانىدا زىددىيەتلەر باشتىن - ئاخىر تاق لىنىيەدە داۋام قىلدۇرۇلغان، تەپسىلاتلار ئاددىي ۋە تۈزلا بايان قىلىنغان، رومانىدىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن ئىبارەت مۇرەككەپ تارىخىي رېئاللىقنىڭ ماھىيىتىنى، ئۇنىڭ خەلقىگە ۋە جەمئىيەتكە كەلتۈرگەن ۋەيرانچىلىقلىرىنى، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنى قانداق نابۇت قىلغانلىقىنى، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنى، ئىجتىمائىي ئەخلاقنى ۋە ئىجتىمائىي ئادىللىقنى كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان دەرىجىدە قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتكەنلىكىنى، شەخسكە چوقۇنۇشتەك فېئودال ئىستىل ۋە سىياسىي تېررورلۇقلارنى كۆرۈۋالغىلى ۋە تولۇق ھېس قىلغىلى بولمايدۇ. يازغۇچى ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي قالايمىقانچىلىقلارنىڭ ماھىيىتىنى بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن مۇرەككەپ زىددىيەت توقۇنۇشلىرى ئىچىدە ئىپادىلەپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلغان. شۇڭا، يا ئەسەر سۈژىتىنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى يوق، يا ئىپادىلەنگەن مەزمۇنىنىڭ ئەھمىيىتى چوڭقۇر ئەمەس.

باش قەھرىمان گۈلئايىمنىڭ بېشىغا كەلگەن دەردلەر، ئۇ يولۇققان مەسىلىلەر ۋە كۆڭۈلسىزلىكلەرمۇ دەۋر چوڭقۇرلۇقىغا دېگەندەك ئىگە ئەمەس. رومانىدا ئۇنىڭ ئىنگلىز تىلىنى بىلىدىغانلىقى تەكرار تىلغا ئېلىنغان، لېكىن ئۇنىڭ سىياسىي كۆشەندىلىرى ئۇنىڭغا تۆھمەت قىلغان چاغلىرىدا بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمايدۇ. تۇخۇمدىن تۇك ئۈندۈرىدىغان سىياسىي سۈيىقەستچىلەرنىڭ گۈلئايىمغا زىيادە كەشلىك قىلىشتا بۇ مەسىلىدىن پايدىلانماسلىقى، ئۇنىڭغا چەت ئەلگە باغلانغان، جاھانگىرلارنىڭ غالچىسى، كاپىتالىزمنىڭ ئۇرۇقى دېگەندەك بەتنامىلارنى چاپلىماسلىقى مۇمكىنمۇ؟ يازغۇچىنىڭ مۇرەككەپ دەۋرىدىكى گىرەلىشىپ كەتكەن ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر، مۇقەررەرلىككە ئىگە، ماھىيەتنى يورۇتۇپ بەرگۈچى ۋەقە - ھادىسىلەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، يانداپ ئۆتۈپ كېتىشى رومانىنى

گۈلئايىم ھەققىدە ئېيتىلغان قوپال ناخشا

چىنلىق پۈرىقى ئاجىز، بەدىئىي جەلپ قىلىش كۈچى تۆۋەن ئە-سەر زوقلانغۇچى پىسخىكىسىدا ئەھمىيەتسىز ئۇنۇم ھاسىل قىلىپ، تەبىئىي ھالدا تەنقىد ئېڭىنى كۈچەيتىۋېتىدۇ. يازغۇچى سەمەت دۇ-گايلىنىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «گۈلئا-يىم» ناملىق رومانى مەنىدە ئەنە شۇنداق تەنقىدىي تەسىرات پەيدا قىلدى.

مەن ئىلگىرى بۇ يازغۇچىنىڭ «كىچىك لەقۋا»، «گۈزەللىك ئىز-دىمە، ئۇ ــ سەندە» ناملىق پوۋېستلىرىنى ئوقۇغان چېغىمدا بۇ ئە-سەرلەرنىڭ كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان مەلۇم زوقلاندۇرۇش ئا-مىللىرىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدىم. ئەپسۇسكى، «گۈلئا-يىم» رومانىنى ئوقۇپ، يازغۇچىنىڭ ئىجتىمائىي چوڭقۇرلۇق، خاراكتېر يارىتىش، بەدىئىي ئىپادىلەش ۋە تىل ئىشلىتىش جەھەت-لەردە تۆنجى رومانى ــ «نۇرلۇق قەلبلەر» نىڭ سەۋىيەسىدىن ھالقىپ كېتەلمىگەنلىكىنى، رومان ئىجادىيىتىدە ئىزغا سەكرەشتەك ئىجا-دىيەت مۇۋەپپەقىيەتسىزلىكىنى تەكرارلىغانلىقىنى ھېس قىلدىم.

بىرىنچى، ئىجتىمائىي چوڭقۇرلۇق جەھەتتە.

«گۈلئايىم» رومانىدا ئالاھىدە تارىخىي شارائىت ھېسابلانغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى ئىجتىمائىي ھايات ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئاشۇ يىللاردىكى تىراگېدىيە خاراكتېرلىك سىرلىق كەيپىيات ۋە ئەنسىزلىك بىلەن تولغان ئىجتىمائىي مۇھىت يارىتىلمىغان، زىددىيەتلەر تارىخىي رې-ئاللىقنىڭ ۋە تۇرمۇش چىنلىقىنىڭ مەنتىقىسىگە ئۇيغۇن ئەمەس،

داۋالغۇش ئىچىدە تۇرغان گۈلئايىمنىڭ خاراكتېرىنى يارىتىشتا ئۇ-نىڭ هايات مۇساپىسى ۋە پائالىيەت دائىرىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان مەنىۋى دۇنياسىدىكى مۇرەككەپلىكنى، پەرىشانلىقنى، توقۇ-نۇشلارنى ئىنچىكە تەسۋىرلەشكە ئازراقمۇ ئەھمىيەت بەرمىگەن. ئىنسان تەبىئىتىگە ئورتاق بولغان، ئەر - خوتۇنلۇق تۇرمۇشتا يۈز بەرمەي قالمايدىغان بەزىبىر روهىي هادىسىلەرمۇ، نازۇك هېسسىياتلارمۇ تۇرمۇشقا چىققان گۈلئايمەك ئايالىنىڭ خاراكتېرىگە يات قىلىپ قويۇلغان. خاراكتېردىكى مۇرەككەپلىكنى ئىنچىكە يازماي تۇرۇپ، ئىجتىمائىي مۇرەككەپلىكنى ئىپادىلەشكە ئۇرۇنۇش بىھۇدە ئاۋارىچىلىك، خالاس.

گۈلئايىمنىڭ پىسخىكىلىق كەچۈرمىشلىرى ئىنچىكە تەسۋىر-لەنمىگەن بولغاچقا، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا پەقەت ئىنقىلابىي سىياسىي ئاڭ، تىرىشىپ ئىشلەيدىغان ئىرادە ۋە غايىۋى ئارزۇلا بار، ئەمما هېسسىيات يوق. شۇڭا، ئۇنىڭ بەختسىز كەچۈرمىشلىرىگە نىسبەتەن كىتابخاندا ئانچە هېسداشلىق قوزغالمايدۇ. بۇ، ئىنتايىن ئېچىنىش-لىق يىغلاۋاتقان بىر كىشىنىڭ نېمە ئۈچۈن يىغلاۋاتقانلىقىنى باش-قىلار بىلمىسە هېچقانچە تەسىر قىلمىغاندەكلا بىر ئىش. چۈنكى هەقىقىي هېسسىياتلا يۈرەكتىن يۈرەككە يول تاپالايدۇ. رومانىنىڭ بەزى جايلىرىدا يازغۇچى پېرسونا‌ژلارنىڭ پىسخىكىلىق كەيپىياتىنى تەسۋىرلەشكە كۈچىگەن بولسىمۇ، ئەمما پېرسونا‌ژلارنىڭ دەل شۇ مىنۇتلاردىكى پىسخىكىلىق هالىتىنى ئىنسان تەبىئىتىگە خاس هالدا دەل، توغرا ئېچىپ بېرەلمىگەن.

رومانىدىكى ئىجابىي پېرسونا‌ژلارنىڭ ئىدىيەۋى ئېڭىمۇ بەك ئۈستۈن بولۇپ، ئۇلار هەمىشە دەۋر يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ پىكىر-لىشىدۇ، مۇنازىرىلىشىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېڭىدا، روهىي هالىتىدە تې-خىرقاش، گۇمانلىنىش، ئىككىلىنىش مەۋجۇت ئەمەس. ئۇلار يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىش نەزىرى بىلەن قارايدۇ، ئۇلار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن ئىبارەت بۇ قالايمىقانچىلىق

چىنلىق ئاساسىدىن مەھرۇم قىلغان. چىنلىققا يۈزلەنمەي تۇرۇپ، دەۋر روھىنى ۋە ئىجتىمائىي كەيپىياتنى يارىتىش مۇمكىن ئەمەس، يازغۇچى يۈز بېرىۋاتقان ۋەقەلەرنىڭ ماھىيىتىنى قازماي، ئەكسىچە ھادىسىلەر قاينىمى ئۈستىدە لەيلەپ يۈرگەچكە، رومان ئىجتىمائىي چوڭقۇرلۇق ۋە دەۋر كەڭلىكىگە ئىگە بولالمىغان.

ئىككىنچى، خاراكتېر يارىتىش جەھەتتە.

ئىنسان خاراكتېرى ئىنتايىن مۇرەككەپ ۋە تۇراقسىز بولۇپ، ئىنسان خاراكتېرىنىڭ ماھىيىتىنى بىلىش، ئۇنى ئەدەبىياتتا سۈرىتىپ چىنلىققا ئۇيغۇن ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈش يازغۇچىغا قويۇلىدىغان ئەڭ قاتتىق تەلەپ. رومانىدىكى پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسى، ئىدىيەسى، ھېسسىياتى شۇ پېرسوناژ پەيدا بولۇش بىلەن تەڭلا كىتابخانىغا ئايان بولىدۇ. بۇ رومانىدىكى پېرسوناژلار ئىنتايىن روشەن ھالدا ياخشى ۋە ياماندىن ئىبارەت ئىككى قۇتۇپقا ئايرىلىپ تىلگەن. ئۇلارنىڭ پىسخىكىلىق كەچۈرمىشلىرى، روھىي زىددىيەتلىرى ۋە مەنىۋى ئېلىشىشلىرىدىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ. پېرسوناژلار خاراكتېرىنى يارىتىشتا، ئىنسان تەبىئىتىدىن ئىبارەت سۈبيېكتىپ چىنلىققا ۋە رېئاللىزملىق ئەدەبىياتنىڭ خاراكتېر يارىتىش قانۇنىيىتىگە خىلاپ ھالدا ئادەمنى بۇنداق ئاددىي، تۇز ھالدا ئۆلۈك قىلىپ ئىچىدە تەسۋىرلەش ئەدەبىياتنىڭ تەربىيەۋى رولى ۋە ئېستېتىك رولىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، يازغۇچىنىڭ قەلەم تەۋرىتىش ئىكى مۇددىئاسى ۋە ئىجتىمائىي غايىسىنىمۇ كۆپۈككە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. گەرچە يازغۇچى رومانىنىڭ خاتىمىسىدە تەكىتلەپ ئۆتكەندەك باش قەھرىمان گۈلئايىمغا ئوخشاش غايىلىك، ئېتىقادقا ئىگە بىر ئەۋلاد ياش زىيالىيلارنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى رەزىل رېئاللىقنىڭ قاتمۇقات زۇلمى ئاستىدا ئىنسانىي قەدىر ـ قىممىتىنى قوغداپ، ئادەمگە ئوخشاش ھايات كەچۈرۈش، ئەھمىيەتلىك ياشاش ئۇچۇن كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرىنى يورۇتۇپ بېرىشنى كۆزلىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئاشۇ مۇرەككەپ ۋە چۈشىنىكسىز ئىجتىمائىي

تەپسىلاتنى تەپسىلىي، تەسىرلىك يېزىپ چىقىشنى تەلەپ قىلىدۇ. رومانىنىڭ سۈژىتى ئەگرى ـ توقاي بولمىغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە، ۋەقەلەر ماھىرلىق بىلەن تاللانمىغاچقا ھەم سىياسىي، ئەزەرىيەۋى جۈملىلەر ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا بېرىلگەچكە، ئوقۇغۇچىنى بەكلا زېرىكتۈرۈپ قويىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە جۈملىلەر، سۆزلەر، دىيالوگلار تازا تاۋلانمىغان، ئەسەر تىلى خېلىلا خام.

گۈلئايمدىن ئىبارەت «ئەمگەك قەھرىمانى» توغرىسىدا يېزىلغان بۇ رومان مەيلى سۈژىت قۇرۇلمىسى ياكى تىل جەھەتتە بولسۇن خېلىلا قوپال چىققان. پېرسوناژلارنىڭ تىلى ئىندىۋىدۇئاللىقىغا ئىگە ئەمەس. ھاكىمۇ، يېزا باشلىقلىرىمۇ، زىيالىيمۇ، دېھقانمۇ، ھارۋىكەشمۇ ئوخشاش تەلەپپۇزدا، ئوخشاش سەۋىيەدە سۆزلەيدۇ. ئۇلار كۆزقاراش، پىكىر جەھەتتە بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىپ كەتمەيدۇ. بۇ ھال يەرلىك پۇراقلىمۇ، مىللىي خۇسۇسىيەتكىمۇ، دەۋر ئالاھىدىلىكىگىمۇ ئىگە بولمىغان بۇ رومانىنىڭ چىنلىق ئاساسىنى تېخىمۇ ئاجىزلاشتۇرۇۋەتكەن ھەم بەدئىيلىكىنى بەكلا تۆۋەنلىتىۋەتكەن. بۇ رومانىدا يەنە لوگىكىلىق ۋە گىرامماتىكىلىق خاتالىقلارمۇ ئاز ئەمەس. 15 بابلىق بۇ رومانىنىڭ پەقەت 1 ـ بابىدىلا مۇنداق جۈملىلەر ئۇچرايدۇ: «گۈلئايمنى تۇزۇكرەك رەھبەرلىرىمىز يۇرەكلىك ئىشقا سالالمىدى»، «ئۇرۇمچىدىكى چاغلىرىمىزدا بىزمۇ ھەۋەس بىلەن بىر ـ بىرىمىزگە نازارەت قىلىش، كۆزىتىپ تۇرۇش ھەم سەل ـ پەل ئېچى قاينىاش ھېسسىياتى بىلەن ياسىنىپ ـ تارىناتتۇق»، «ئۇ مېنىڭ دادىل سۆزۈمنىمۇ، رەيھانىنسانىڭ ئوت قۇيرۇقلۇقلىرىدىنمۇ ھېچقانداق تەسىر ئالمىغاندەك كۆرۈنەتتى»، «بىز ياشلار بەزى چاغلاردا بولسا تۇرمۇشنى ئوتتۇرا ھال كىشىلەر ئۇچۇن ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدىغان ھېسابلانسىمۇ، بىز ئۇچۇن يېڭىلىق تۇيۇلىدىغان ھېسسىياتلارنى ئورتاقلىشىپ كۈلۈشكەنىدۇق» ... رومانىدا بۇنداق كېسەل جۈملىلەرنىڭ كۆپلۈكى ھەقىقەتەنمۇ كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدۇ.

رومانىنىڭ يۇقىرىقىدەك بىر قاتار نۇقسانلىرى يازغۇچىنىڭ

بىلەن پاراكەندىچىلىكنىڭ ماھىيىتى ھەققىدە ئېنىق چۈشەنچىگە ئىگە. ئۇلار ھەتتا دەۋرنىڭ زور خاتالىقلىرى ۋە يۇرگۈزۈلۈۋاتقان سىياسەت ھەققىدە دۈدۈقلىماستىن كەڭ ـ كۈشادە سۆزلىشىدۇ. ئۆز ئېقىنىغا سۆرەپ كىرمىگەن ئادەمى قالمىغان بالايىئاپەتلىك «مەدە ـ نىيە زور ئىنقىلابى» نىڭ سىرتىغا قويۇپ تەسۋىرلەنگەن، كىشىلەر ئويلاشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغان گەپ ـ سۆزلەرنى ئادەم كۆپ سو ـ رۇنلاردا بىمالال سۆزلىشىپ يۈرىدىغان دەۋردىن تاشقىرى بۇ ئىجابىي پېرسوناژلار زوقلانغۇچىلارغا تولىمۇ غەلىتە تۇيۇلىدۇ. چۈنكى، زامانىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ مۇلاھىزە قىلىدىغان بۇنداق پېرسوناژلار ئەينى يىللاردىكى تارىخىي ئەھەلىيەتكە ۋە كىشىلەرنىڭ ئىدىيەۋى ئەھۋالىغىمۇ ئۇيغۇن ئەمەس. رومان ئاپتورى ئەدەبىيات نەزەرىيەسـ ـدىكى كونا ئەندىزە بولغان تېپىك شارائىتتىكى تېپىك پېرسوناژلار ـ نى يارىتىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئەمما تېپىك مۇھىتتىكى تېپىك خاراكتېرنى تەسۋىرلەشكە ئەھمىيەت بەرمىگەنلىكتىن، بىر قاتار سۈنئىي، جانسىز، ھېسسىياتسىز پېرسوناژلار توپىنى قۇراشتۇرۇپ چىققان.

ئۇچىنچى، بەدىئىي ئىپادىلەش ۋە تىل ئىشلىتىش جەھەتتە.

رومانىنىڭ قۇرۇلمىسى دېگەندەك پۈختا ئەمەس، كېلەڭسىز ھەم چۈۋالچاق. كىشى قەلبىدە لىرىك تۇيغۇ قوزغايدىغان نازۇك تەسۋىر ـ لەرمۇ، دىلنى مەپتۇن قىلىدىغان گۈزەل شېئىرىي تىلمۇ يوق. مەر ـ كىزىي ئىدىيەنى كۆچەيتىشكە پايدىلىق، كۆچەپ يېزىشقا تېگىشلىك تەپسىلات ۋە دېتاللار ئاتلاپ ئۆتۈپ كېتىلىپ، يازمىسىمۇ، قىسقا يازسىمۇ بولىدىغان تەپسىلاتلار زورمۇزور ئۇزارتىۋېتىلگەن. مەسـ ـلەن، ئىككى ئەتراپ دېھقانلىرى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن سۇ تالـ ـشىش ماجىراسى يېرىم بەتلا يېزىلغان بولسا، گۈلئايىمنىڭ ئۆيىدە ـ كى ساۋاقداشلار ئولتۇرۇشى نەچچە ئون بەت يېزىلغان. رومانىنىڭ مەركىزىي ئىدىيەسى توسما قۇرۇپ سۇ قۇرۇلۇشىنى ياخشىلاپ، يېزا ئىگىلىكىدىكى سۇ قىسلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش. بۇ ئالدىنقى

«هايات شۇنداق» رومانىغا باها

ئىلاۋە: مەن بۇ ئوبزورۇمنى 1993 - يىلى يانۋاردا يازغان. شۇ چاغدا يازغۇچى ئەخمەت تۇردىنىڭ «هايات شۇنداق» ناملىق بۇ ئىكىكىنچى رومانى يېڭىلا نەشر قىلىنغانىدى. ئۇ يىللاردا ئۇيغۇر رومانچىلىقى ئەمدىلەتىن شەكىللىنىۋاتاتتى. يازغۇچى ئەخمەت تۇردى بولسا ئۇيغۇر رومانچىلىقىنى شەكىللەندۇرۇشكە تۆھپە قوشۇۋاتقان ئاۋانگارت يازغۇچىلارنىڭ بىرى ئىدى. بۇنداق دېيىشىمدىكى سەۋەب، مەن 1995 - يىلى 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىكى «شىنجاڭ مائارىپ گېزىتى» گە تەييارلىغان «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا هازىرغىچە نەشر قىلىنغان رومانلار» دېگەن ئەدەبىي ئۇچۇردا 1950 - يىللاردىن 1995 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا نەشر قىلىنغان 40 پارچە رومانىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئاپتورىنى بىر - بىرلەپ كۆرسەتكەنىدىم. شۇ تىزىملىكتە يازغۇچى ئەخمەت تۇردىنىڭ «ئۇنتۇلغان كىشىلەر»، «هايات شۇنداق»، «ئاي يامغۇرى» ناملىق ئۈچ رومانى بار ئىدى. دېمەك، يازغۇچى ئەخمەت تۇردى ھەقىقەتەنمۇ ئۇيغۇر رومانچىلىقىنىڭ شەكىللىنىشىدە گەۋدىلىك رول ئوينىغان ئاۋانگارت يازغۇچىلارنىڭ بىرى ئىدى. مەن شۇ چاغدا ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ «ئويغانغان زېمىن» رومانىغا، زوردۇن سابىرنىڭ «ئاتا» رومانىغا، سەمەت دۇگايلىنىڭ «گۈلئايىم» ناملىق رومانىغا تەنقىدىي ئوبزور يازغانىدىم. مەن تەنقىدلىگەن رومانلار ئىچىدە ئەخمەت تۇردىنىڭ «هايات شۇنداق» ناملىق رومانىمۇ بار ئىدى. قىزىق يېرى، مەن تەنقىدىي ئوبزور يازغان بۇ يازغۇچىلارنىڭ ھەممىسى مىللىي ئەدەبىياتىمىزدا ئالدىنقى قاتاردىكى رومانچىلار ئىدى. مېنىڭ ئۇلارنىڭ رومانلىرىغا ئوبزور يېزىشىم سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. مەن بۇ ھەقتىكى مەيدانىمنى 1993 - يىلى 3 -

مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنىڭ كۈچلۈك ئەمەسلىكىنى، يېزىقچىلىق ئىستىلىنىڭمۇ تازا ساغلام ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

يازغۇچى سەمەت دۇگايلىنىڭ خېلى كۆپ ئەدەبىي ئەسەر يازغان تۇرۇقلۇقمۇ، ھازىرغىچە كىتابخانىلارنىڭ قەلبىنى ئۆزىگە جەلپ قىلالمايۋاتقانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ دىققەت مەركىزىگە شۇڭغۇپ كىرەل-مەيۋاتقانلىقىدىكى سەۋەب، ئىجادىيەتتە نوقۇل سان قوغلىشىپ، سۈ-پەتكە ئېتىبار بەرمەيۋاتقانلىقىدا ھەم ئانا خەلقىنىڭ تومۇرىنىڭ سوقۇشىنى تۇيالمايۋاتقانلىقى ۋە قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىكى پىچىرلاشلىرىنى ئاڭلىيالمايۋاتقانلىقىدا بولسا كېرەك.

1991 ـ يىلى ئىيۇن

ئەدەبىي تەنقىدتىن چايانداق قورققاندەك قورقىدىغان، ناۋادا بىرەر قېتىم تەنقىدلىنىپ قالسا، ئابرۇيۇم تۆكۈلۈپ كەتتى، دەپ قارايدىغان روھى ئاجىز يازغۇچىلار، ھەتتا ئولتۇرسا ـ قوپسا ماختىلىشنى تاما قىلىپ تۆت تەرەپكە تەلمۈرۈپ ياشايدىغان بىچارە يازغۇچى، شائىرلار ناھايىتى كۆپ. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب، بىزنىڭ ئەدەبىيات ساھەمىزدە تەنقىد ئېڭى ۋە تەنقىد روھىنىڭ يېتەرلىك شەكىللەنمىگەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

مەن بۇ قېتىم شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتىنىڭ تەكلىپى بىلەن قوبۇل قىلىپ «مەن نېمىشقا ئوبزور يازىمەن» نامىلىق بۇ ئوبزورلار توپلىمىنىڭ نەشرگە تەييارلىنىشى مۇناسىۋىتى بىلەن يازغۇچى ئەخمەت تۇردىنىڭ «ھايات شۇنداق، رومانىغا باھا» دېگەن ئوبزورۇمغا ئالاھىدە ئىلاۋە يازغۇم كەلدى. چۈنكى، مەن يازغۇچى ئەخمەت تۇردىنىڭ ئاكتىپ پوزىتسىيەسىنى تەنقىد ئېڭى تۆۋەن، تەنقىد روھى ئاجىز، ئەدەبىي ئوبزورغا توغرا پوزىتسىيە تۇتۇشقا ئاجىزلىق قىلىدىغان يازغۇچى، شائىرلار ئۈلگە قىلىشى لازىم، دەپ قارايمەن. ئەدەبىي ئوبزورچىلىق توغرا مۇئامىلىگە ئۇچرىمىسا، ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ جانلىنىشى تەس. بولۇپمۇ سۈپەت ئېڭى تۆۋەن، مەسئۇلىيەتسىز قەلەمكەشلەرنىڭ ناتوغرا ئىجادىيەت ئىستىلىنى چەكلەش، ئۇلارنىڭ ئۆلچەمسىز يازمىلىرىنى رەت قىلىش مېخانىزمى شەكىللەنمىسە، ئەدەبىيات مۇنبىرى ئەخلەت ئەسىرلەر بىلەن تولۇپ كېتىدىغان ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭا، ئەدەبىي ئوبزور قەتئىي ھىمايە قىلىنىشى لازىم.

* * *

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى نامراتلىق ھالىتىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن تىنىمسىز ئىزدىنىۋاتقان يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىرەر پارچە رومانى نەشر قىلىنسا، مىللىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ تەقدىرىدىن كۆپ ئەندىشە

ئايدا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ «گۈلشەن» بېتىدە ئېلان قىلغان «مېـ
نىڭ ئەدەبىي تەنقىد قارىشىم» دېگەن ماقالەمدە ئېنىق چۈشەندۈرۈپ
مۇنداق شەرھلىگەنىدىم: «مەن كىتابخانلىرىمىزنىڭ قەلبىدە مۇئـەيـ
يەن ئورنى بار، ئەسەرلىرى ئۈيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ھازىرقى سەۋىيە
سىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ، دەپ قارىلىدىغان بەزى يازغۇچى، شا
ئىرلارنىڭ ئەسەرلىرىگە چېقىلىشنى بەكرەك ياقتۇرىمەن. چۈنكى،
مېنىڭ قارىشىمچە، ئۇلار ئىجادىيەتتە نۇقتىلىق ھالدا ئويلىنىلىدە
غان، مۇلاھىزە قىلىنىدىغان، باھا بېرىلىدىغان باسقۇچقا يەتتى، ئۇ
نىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ياقتۇرۇپ ئوقۇيدىغان كىتاب
خانلار، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۇلۇغ قىلىدىغان ھەۋەسكارلار خې
لىلا كۆپ. شۇ سەۋەبتىن، مەن ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى چامىمنىڭ
يېتىشىچە ئوپېراتسىيە قىلىپ، كىتابخانلار ۋە ھەۋەسكارلار بىلەن
ئۇلار ئوتتۇرىسىدا يېڭىچە مۇناسىۋەت ئورنىتىشنى ئىستەيمەن.»

مەن رومانلىرىغا ئوبزور يازغان يازغۇچىلار ئىچىدە ئەخمەت تۇر
دىنىڭ ئىپادىسى ئالاھىدە بولدى، دەپ قارايمەن. بىرىنچىدىن، ئەخمەت
تۇردى كېيىن «ھايات شۇنداق» رومانىنى قايتا نەشر قىلغاندا تۇزە
تىپ نەشر قىلدۇردى. بۇ ئەدەبىي تەنقىدنى توغرا تاپقانلىق ھەم
ئىلمىي، ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلغانلىق ھېسابلىناتتى. ئىككىنـ
چى، تۇرلۇك سۆھبەت ۋە سورۇنلاردا مەن بىلەن ئۇچرىشىپ قالغاندا
ماڭا نىسبەتەن ھېچقانداق پاسسىپ پوزىتسىيەدە بولۇپ باقمىدى.
بەلكى سالام ۋە سۆھبەتلىرى ئوچۇق ـ يورۇق ھەم مەردانە بولدى.
قىسقىسى، ئەدەبىياتنى سۆيىدىغان، چۈشىنىدىغان، ئەدەبىي تەنقىد
كە توغرا قارىيالايدىغان بىر پىرىنسىپچىل يازغۇچىنىڭ خىسلىتى
نى نامايان قىلدى.

بىزنىڭ ئەدەبىيات ساھەيىمىزدە ئەدەبىي تەنقىدكە توغرا قارى
يالايدىغان يازغۇچى، شائىرلار ئۇنچە كۆپ ئەمەس. مىرزاھىد كېرى
مىگە ئوخشاش «مېنى نېمىشقا تەنقىد قىلمايسىلەر» دەپ ئوبزور
چىلارغا ئاشكارا جەڭ ئېلان قىلغان مەردانە يازغۇچىلار تېخىمۇ ئاز.

ئۇچراتقىلى بولىدۇ. ئەگەر ھايات راستتىنلا مۇشۇنداق «بىر ـ بىرىگە كەسكىن سىپلىشتۇرۇلغان ھالدا مەۋجۇت» بولغان بولسا ئىدى، ياشاش بەكمۇ ئاسانغا توختىغان بولاتتى. ئەپسۇسكى، ھايات كۆپ ھاللاردا ئۆزىنىڭ ھادىسە بىلەن ماھىيەت ئوخشاش بولماسلىقتەك مۇرەككەپ، ئارىلاشما ھالىتى بىلەن بىزنى ئاچچىق ساۋاقلارغا، كۆتۈلمىگەن پاجىئەلەرگە، چوڭقۇر ئازابلارغا مۇپتىلا قىلىدۇ. ھاياتتا بىز گۈزەل دېگەن نەرسىلەر رەزىل، چىن دېگەن نەرسىلەر ساختا بولۇپ چىققان ئىشلار ئازمۇ؟

مەن ئاپتورنىڭ بۇ بىر ئابزاس «ھايات پەلسەپىسى» نى ئوقۇپ، كۆڭلۈمدە پۈتۈن ئەسەرگە دىياگنوز قويۇپ بولدۇم. رايىم قايتقان بولسىمۇ، لېكىن زورىغا ئوقۇش خاھىشىم ئۈستۈن كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى بەتنى ئاچتىم، تۇنجى قۇردىكى «ئاھ، دوستۇم!» دېگەن سۆز مېنى يەنە بوشاشتۇرۇۋەتتى. بۇ «ھىدايەت بىلەن ئەدھەم ئوقۇش پۈتكۈزگەندە ئايرىلىپ، بەش يىلدىن كېيىن قايتا تېپىشقاندا، ئەدھەمنىڭ ئالتۇن رەڭ كۆز كېچىسى ئۇرۇمچى كوچىلىرىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ ھاياجان بىلەن ئېيتقان تۇنجى سۆزى» ئىدى. «ئاھ، ئېھ» قا زورلايدىغان تېخنىكىلىق ئىلھامغا ئىگە شائىرلارنىڭ شېئىرلىرى بىلەن بەزى ھېسسىياتچان قىزلارنىڭ سالام خەتلىرىدىلا ئانچە ـ مۇنچە چېلىقىپ قالىدىغان بۇ سۆزنىڭ ئىككى يىگىتنىڭ ئۆزئارا سۆھبىتى جەريانىدا ئېغىزدىن چىقىشى ماڭا بەكمۇ سۈنئىي تۇيۇلدى. بۇ سۆز مەندىكى ئاران ـ ئاران تۇرغان قىزىقىشنى تەلتۆكۈس تەنقىدىي نەزەرگە ئۆزگەرتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن روماننى ئوقۇپ تۈگەتتىم. ئوقۇپ بولۇپ مەيلى مەزمۇن، مەيلى قۇرۇلما، مەيلى خاراكتېر يارىتىش، مەيلى تىل گۈزەللىكى جەھەتتە بولسۇن ئازراقمۇ يېڭىچە ئېستېتىكىلىق زوق ئالالمىدىم. ئەگەر زوقلاندىم دېيىشكە توغرا كەلسە، مۇشۇنداق قۇرۇق، چۇۋالچاق، جانسىز، سۈنئىي روماننى تاقەت قىلىپ ئوقۇپ تۈگەتكەنلىكىمدىن زوقلاندىم. بۇنداق دېيىشىم ئەلۋەتتە ئاساسسىز ئەمەس.

قىلىدىغان، ئەدەبىياتقا ئىخلاسى كۈچلۈك بىر دەك كىتابخانلار ئۈچۈن بۇ ئالاھىدە خۇشاللىق ھېسابلىنىدۇ. شۇنداقتىمۇ كىتابخانلىق قىممىتىمىزنى نەزەرگە ئېلىپ «سۈپەت تەلىپىمىز» نى ئۇنتۇپ قالمايمىز، ئەلۋەتتە.

يازغۇچى ئەخمەت تۇردىنىڭ يېڭىدىن نەشر قىلىنغان «ھايات شۇنداق» ناملىق رومانىنى قىزغىن ھالدا، زور ئۈمىد بىلەن قولۇمغا ئېلىپ، ئاپتورنىڭ خاتىرە دەپتىرىدىن ئالغان تۇنجى ئېپىگرافىنى كۆرۈپلا مەيۈسلىنىپ قالدىم. ئاپتور مۇنداق دەپ يازغانىدى: «ھاياتتا ئۆتمۈش بىلەن ھازىر، گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق، بايلىق بىلەن گادايلىق، پاكلىق بىلەن چىرىكلىك، سەمىمىيلىك بىلەن ساختىلىق، مۇھەببەت بىلەن نەپرەت بىر - بىرىگە كەسكىن سېلىشتۇرۇلغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.» گەرچە يازغۇچى بۇ قۇرلارنى كۈچلۈك ھاياجان بىلەن دەبدەبىلىك يوسۇندا، ئۆزىنىڭ كىشىلىك ھايات ھەقىقىدىكى ئەڭ چوڭقۇر پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلىرىنىڭ يېگانە جەۋھىرى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، لېكىن ھاياجىنى قۇرۇق، پىكرى چولتا بولۇپ قالغان. ئاپتور سۆز ئويۇنىغا بېرىلىپ كېتىپ، مەزمۇنىنىڭ ماس كېلىش - كەلمەسلىكى بىلەن ھېسابلاشماي، ئېسىگە كەلگەن قارشى مەنىلىك ئۇقۇملارنى قاتارىسىغا تىزىپ قويغان. ئەگەر بىز ئاپتورنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلى بويىچە ھايات دېگەن مۇشۇنداق بولىدۇ، دەپ تونۇپ، قارشى مەنىلىك ئۇقۇملارنى، شەيئىلەرنى، ھادىسىلەرنى تادان بىلەن نادان، ھۇرۇن بىلەن ئىشچان، ئامەت بىلەن ئاپەت ... دەپ تەزىدىغان بولساق تۇگىمەس بىرنەرسە بولىدۇ. بۇنداق قىلىش ھەممىلا ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدۇ. شۇڭا، ئاپتورنىڭ بۇ «پەلسەپىۋى» پىكرىدە ھېچقانچە تەپەككۇر ئۇزگىچىلىكى ۋە تەپەككۇر چوڭقۇرلۇقى يوق. ئۇ ھايات ھەقىقىدىكى ئەڭ ئاددىي، ئەڭ چولتا چۈشەنچە بولۇپ، ئۇنى ئەمىلا ئىجادىي تەپەككۇر مەشىقىنى باشلاۋاتقان ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىدىنمۇ

دىيەت ئىستىلىنى ئېنىق كۆرۈپ يېتىمىز. يازغۇچى ئىجادىيەت جەريانىدا ئادەم خاراكتېرىنىڭ ئىككى ياقلىمىلىقىغا، كۆپ قاتلاملىق قۇرۇلمىغا، زىددىيەتلىك روھىي دۇنياغا ئىگە بولىدىغانلىقىنى نەزەرگە ئالمىغان. شۇڭا ئىجابىي پېرسوناژلارنى تېشىدىن تارتىپ ئىچىگىچە گۈزەل، تۇغۇلغاندىن تارتىپ ئۆلگۈچە ياخشى قىلىپ، سەلبىي پېرسوناژلارنى ئۇنىڭ ئەكسىچە قىلىپ ياراتقان. ئەجەبا، ئىجابىي پېرسوناژلارنىڭ نۇقسانسىز بولۇشى شەرتمۇ؟ ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە خاراكتېرگە ئىگە بولۇشى، مۇرەككەپ روھىي توقۇنۇشلارنى باشتىن كەچۈرۈشى نورمالسىز ئەھۋالمۇ؟ بىز نېمە ئۈچۈن رېئالىستىك ئەدەبىياتنىڭ زۆرۈر تەلىپى بولغان خاراكتېرى ۋە كەچمىشى بىر-بىرىگە ئوخشاشمايدىغان پېرسوناژلارنى يېزىش ئورنىغا پەقەت ئىجابىي ياكى سەلبىي پېرسوناژلارنىلا يېزىش ئادىتىنى جاھىللىق بىلەن تەكرارلايمىز؟! رېئاللىقتا مەۋجۇت خاراكتېرلارنى سادىقلىق بىلەن يازساق بولمامدىكەن؟ بارلىق ياخشى ئىشلارنى ئىجابىي پېرسوناژلارغا چاپلاش، بارلىق ئەسكى ئىشلارنى سەلبىي پېرسوناژلارغا تېڭىشتەك قاتمال ئىجادىيەت ئىستىلى قاچانغىچە ئەدەبىي ئىجادىيەت زېمىنىدا ئەرۋاھتەك ئەگىپ يۈرىدۇ؟!

بىز تۆۋەندىكى قىياپەت تەسۋىرلىرىنى كۆرۈپ باقايلى: «ئورۇق، مولۇن كۆز، دەلتە چىراي بۇ ئادەم ئەدھەمنىڭ ئىدارىدىكى ئەڭ يېقىن سىردىشى ئابىخان ئىدى»، «ھامۇت كەنجى ئەللىك ياشتىن ھالقىغان بەستىلىك، سېمىز لېكىتە ئوتتۇرا ھال، قاشلىرى قاپقارا، كۆزلىرى ياراشقان، كېلىشىملىك ئادەم ئىدى»، «مەھەللىمىزدە ئەزھەر ئىشان ئىسىملىك بىر ئادەم بار ئىدى. يېشى ئاتمىشتىن ھالقىغان، ئۆچكە ساقال، ياغاق يۈز، لەش چىراي ...»، «مۆمىن قاسىم كەم سۆز، ئۆز ئىشىغا پۇختا، ئېغىر - بېسىق يىگىت ئىدى»، «ھىدايەت ناھايىتى ئېغىر - بېسىق، ئوي - مۇلاھىزىلىك يىگىت ئىدى. سۆز لەرنى تەمكىنلىك بىلەن پىشۇرۇپ سۆزلەيتتى». بۇ خىل قىياپەت تەسۋىرلىرىنىڭ بىر روشەن كەمچىلىكى شۇ يەردىكى، ھەرقانداق

1. پېرسوناژلار خاراكتېرى ۋە تەپسىلاتلار تەسۋىرلەشكە سۈنئىي-لىك

بۇ رومانىنىڭ مەزمۇنىدا ھېچقانداق يېڭىلىق، ئۇسلۇبىدا ھېچ-قانداق ئۆزگىچىلىك بولمىغانلىقىنىڭ ئۈستىگە ۋەقەلىكى، تەپسىلاتلار تەسۋىرى، پېرسوناژلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشلار، دىيالوگ ۋە ئۇ-نىڭ خاراكتېرى كىشىگە چىنلىق تۇيغۇسى ئاتا قىلالمايدۇ.

يازغۇچى تۇرمۇشتىكى ئادەملەرنى ئەسلىي ھالىتى بويىچە يا-ياۋ، ئۇلارنى پەردازلاپ، ياساپ ـ جابدۇپ ئۇلچەملىك قېلىپلارغا چۈشۈرۈپ، ئىجابىي، سەلبىي دەپ رەتكە تۇرغۇزۇپ، مەلۇم ئىدىيە، مەلۇم قاراشنى ئىپادىلەيدىغان قورال سۈپىتىدە يارىتىپ، پېرسو-ناژلارنىڭ تىلى ئارقىلىق ۋائىزلىق قىلغان. يازغۇچى ئادەمنى تە-خىچە نوقۇل ۋاستە، قورال دەپ تونۇپ، ئۇنىڭ ئىتائەتچانلىقىنى بىلىپ، مۇستەقىل ئاڭغا، تاللاش خاراكتېرىگە ئىگە بولمىغانلىقى-نى نەزەرگە ئالمايدىغان «قورال نەزەرىيەسى» ۋە ئىجابىي پېرسو-ناژلارنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى كۆركەم، سەلبىي پېرسوناژلارنىڭ تاش-قى كۆرۈنۈشى كۆرۈمسىز بولىدۇ، باشلىقلار سىمىز، ئالىملار ئورۇق بولىدۇ، سودىگەرلەر گەپدان بولىدۇ ... دەپ تونۇيدىغان «مودېل قا-رىشى» دىن ھالقىپ چىقالمىغاچقا، پېرسوناژلىرىنى مۇشۇ ئۇلچەم بويىچە يارىتقان ۋە پائالىيەت قىلدۇرغان. شۇڭا، رومانىدىكى پېرسو-ناژلار كۆڭۈل قويۇپ پىلانلانغان ھەم مەلۇم كۆزقاراش، ئىدىيە بويە-چە باش قاتۇرۇپ قۇراشتۇرۇلۇپ چىققان تەقدىرى بېكىتمىكلىك، تو-نى پىچىقلىق بىچارىلەردىن بولۇپ قالغان. ئۇلار مۇئەييەن دۇنيا قاراشنىڭ سىمۋوللۇق بەلگىسى، ئىدىيەنىڭ جانسىز كۆلەڭگىسى، مەقسەتلىك ئورۇنلاشتۇرۇش ئاساسىدا پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان ماشىنا ئادەملەردىن بولۇپ قالغان. رومانىدا سەلبىي پېرسوناژ «ئەد-ھەم ئەقىلگە كەلگەندىن بۇيان، ئۆزىدىن باشقا ئادەمگە كۆيۈنۈپ، ياخشىلىق ئويلاپ باققان ئەمەس ئىدى» دەپ يېزىلغان. بىز بۇنىڭدىن يازغۇچىنىڭ ئادەم ھەققىدىكى چۈشەنچىسى، ئەخلاق قارىشى، ئىجا-

چىلارنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان ھەۋىسىنى قاشاڭلاشتۇرۇش بىلەن بىلـ
لە، ۋاقىت ۋە نەشرىيات ئىسراپچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

رومانىدىكى كىشىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىدىغان يەنە بىر نۇقتا
شۇكى، سەلبىي پېرسوناژ مەرۇپ، ئەدھەم، ھېكمەت سوپىلارنىڭ
ئىجابىي پېرسوناژ ھىدايەت، ۋاسىل ئەپەندىلەرنى «مىللەتلەر ئىتتى-
پاقلىقىغا زىيانكەشلىك قىلغان» دەپ يوقىتىشقا ئۇرۇنۇش ئۇسۇلى
قانچىلىك رەزىل بولغان بولسا، ئىجابىي پېرسوناژ ھىدايەت، مۇخ-
تەر، مۇمىن قاسىم، شۇھرەتلەرنىڭ ئەدھەمنى «بۇرژۇئاچە ئەركىـ
لىشىشنىڭ تەرغىباتچىسى» دەپ بابلاش ئۇسۇلى ئوخشاشلا شۇنچە-
لىك ئىپلاس بولغان. رومانىدا ئاپتور تەرىپىدىن ئىجابىي پېرسو-
ناژلارنىڭ بۇ خىل «بابلاش ئۇسۇلى» غا ھەققانىي تۈس بېرىلگەن بو-
لۇپ، بۇ بىر خىل چاكىنا ئىدىيە ۋە چاكىنا ئەخلاق قارىشىنىڭ ئى-
پادىسى، خالاس.

رومانىدا يەنە پېرسوناژلارنىڭ دىيالوگ، سۆھبەتلىرىمۇ بەك يا-
سالما، سۈنئىي بولۇپ قالغان. مەسىلەن، ئەدھەمنىڭ ئۆيىدە ھىدايەت
بىلەن گۈلجان تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالغاندا (ئايرىلغىنىغا يەتتە
يىل بولغان ساۋاقداشلار)، ھىدايەت خۇددى گۈلجاننى زىيارەت قى-
لىپ كەلگەن مۇخبىر دەك «ئەڭ ئالىي غايىڭىز نېمە؟» دەپ توغرى-
دىن ـ توغرىلا سوئال قويىدۇ. بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئەقىلگە سىغدۇرغىلى
بولمايدىغان ياسالمىلىقتۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ساۋاقداشلارنىڭ قى-
لىشقان سۆزلىرى بەك دەبدەبىلىك ھەم ئۇزۇن بولۇپ، ماقالە پۈرى-
قى، ساۋات تۈسى قويۇق. بۇ پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىدە نە خاسـ
لىق، سۆزلىرىدە نە ئىزچىللىق يوق، ھەممىسلا ۋالاقتەگكۇر. قى-
زىق يېرى شۇكى، ئاپتور ھىدايەت بىلەن گۈلجاننى تامامەن قارىمۇ-
قارشى مەيداندا قويۇپ مۇنازىرىلەشتۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇزىمۇ
سەزمىگەن ھالدا ئۇلارنى پىكىر بىرلىكىگە ئىگە قىلىپ قويغان. مە-
سىلەن، ھىدايەت: «كىمدۇر بىرى ‹ئېتىقاد ــ يۈرەكتىكى بوستان،
كارۋان ئۇنىڭغا ئەبەدىي يېتىپ بارالمايدۇ› دەپتىكەن. شۇنداق، ئۇ پە-

پىرسوناژ ئوتتۇرىغا چىقىشى بىلەنلا ئۇنىڭ ئىجابىي ياكى سەلبىي پىرسوناژلىقى شۇ ھامان كىتابخانغا ئايان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ زوقلاندۇرغۇچىنى تارتىشتۇرغۇدەك ھېچقانداق سىرلىق تەرىپى قالمايدۇ. رومانغا «ھايات شۇنداق» دەپ ئىسىم قويغان ئاپتور «ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە، ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا» بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئادەمىي ھەقىقەتكىمۇ ئەمەل قىلالمىغان. پىرسوناژلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا ئىچكىرىلەپ كىرىشكە، ئۇنى قېزىشقا ئازراقمۇ ئۇرۇنۇپ باقمىغان، پىرسوناژلىرىنى خۇددى بالىلارنىڭ قورچاق ئويۇنىدەك «ياخشى»، «يامان» دەپلا ئىككى بۆلەككە ئايرىپ قويغان. پىرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ يېتىلىش، ئۆزگىرىش، مەنىۋى جەھەتتە ئېلىشىش، يېڭىلاش جەريانىنى مەنتىقلىق رەۋىشتە تەبىئىي ئىپادىلەپ بېرەلمىگەچكە، زوقلانغۇچىنى تەسىرلەندۈرۈش مەقسىتىگە يېتەلمىگەن. تۇرمۇش ئاساسى، خاراكتېر چىنلىقى يوق بۇ جانسىز پىرسوناژلار شۇڭىمۇ كىتابخانلارنىڭ ئالدىدا تىك تۇرالماي لېڭىشىپ تۇرىدۇ. چۈنكى ئۇلاردا خاسلىق ناھايىتى كەم. مەسىلەن، رومانىدىكى سەلبىي پىرسوناژ ــ ئەزھەر ئىشان، مەرۇپ ئاقساقال، سالمان، جاڭ داتۇ، ئەدھەم، گۈلجانلارنىڭ ھەممىسىلا ئىشقىۋاز قىلىپ يارىتىلغان. رومانىدىكى پىرسوناژلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك سۆزلىرىدە ماقال ــ تەمسىللەرنى ناھايىتى كۆپ ئىشلىتىدۇ. كىتابىي تىلدا سۆزلىشىدۇ. تايىنى يوق سان ــ سىپىرلارنى قۇمدەك ياغدۇرۇۋېتىدۇ. بۇ خىل بىر قېلىپتىن چىققاندەك ئورتاقلىقلار بۇ پىرسوناژلارنى بىر ــ بىرىنىڭ ۋارىيانتىغا ئايلاندۇرۇپ قويغان. شۇڭا زوقلانغۇچىغا ئۇلار بىر ــ بىرىنىڭ مودېلىدەك تەسىرات بېرىدۇ. مانا مۇشۇنداق «بەلگىلەنگەن فاڭجېن» ئىچىدە پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان، خاراكتېرى ئوخشىشىپ كېتىدىغان پىرسوناژلارنى يارىتىش، «تەكرار ئىشلەپچىقىرىش» خاراكتېرىدىكى قېلىپبازلىق، تەقلىدچىلىك، ئومۇلاشتۇرۇش خاھىشىدىكى ئىجادىيەت بولۇپ، بۇنداق ئىجادىيەت تۇۋى يوق چېلەككە سۇ قۇيغاندەك ئۇنۇمسىز ئەمگەك. ئۇ زوقلانغۇ-

سۈنئىي بىر تەرەپ قىلىشى، بىرىنچىدىن، ئىنسان پىسخىكىسىنى چۈشىنىشىنىڭ كەملىكىدىن؛ ئىككىنچىدىن، رېئاللىققا، ئادەملەر-گە تۇتقان پوزىتسىيەسىنىڭ ئۆزلۈكلۈكىدىن؛ ئۈچىنچىدىن، سەنئەت قارىشىنىڭ كونىلىقىدىن؛ تۆتىنچىدىن، ئەخلاق قارىشىنىڭ بىر تەرەپلىمىلىكىدىن؛ بەشىنچىدىن، يازغۇچىنىڭ ۋەزىپىسى كىتاب-خانلارغا چىن نەرسىلەرنى تەقدىم قىلىش ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت مۇقەددەس بۇرچىنى ئۇنتۇپ قالغانلىقىدىن بولغان. يازغۇچى بولغان كىشى ئىجادىيەت جەريانىدا ئۆزىنىڭ سۈبيېكتىپ كۆچىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشقا تىرىشىشى، سۈبيېكتىپ قىممىتىنى ئەملگە ئا-شۇرۇشى، تەپەككۇر كۆزىنى ئىجتىمائىي پىسخىكىنىڭ سېزىۋېلىش تەس بولغان چوڭقۇر قاتلاملىرىغا قارىتىپ، كۆپ قىرلىق، كۆپ تە-رەپلىمىلىك، مۇرەككەپ ئىنسان خاراكتېرىنى، ئادەم بىلەن ئادەم، ئادەم بىلەن جەمئىيەت، ئادەم بىلەن ئەخلاق، ئادەم بىلەن تەبىئەت، ئادەم بىلەن تارىخ ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەككەپ، مەڭگۈلۈك مۇناسى-ۋەتنى ئىپادىلىشى، ئادەم روھىيىتىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا چۆك-مە هاسىل قىلغان، ئېيتىپ بەرگىلى بولمايدىغان ئىدىيەلەرنى سې-زىملاشتۇرۇشى كېرەك. ئەنە شۇ چاغدىلا «ئەدەبىيات = ئىنسانشۇ-ناسلىق» دېگەن فورمۇلاغا ئۇيغۇنلاشقىلى بولىدۇ. خۇددى بىراندس ئېيتقاندەك «ئەدەبىيات تارىخى چوڭقۇر مەنىدىن ئېيتقاندا، بىر خىل پىسخولوگىيە ئىلمى بولۇپ، ئادەمنىڭ روھىنى تەتقىق قىلىدىغان روھنىڭ تارىخىدۇر.»

بۇ روماندا سۈنئىيلىك باشتىن - ئاخىرىغىچە ئىپادىسىنى تاپقان بولۇپ، كىشىنى بەكمۇ زېرىكتۈرىدۇ. مەسىلەن، ئەدھەم بىلەن خاذ-قىزدىن ئىبارەت بىر ئائىلىدە ياشايدىغان ئەر - خوتۇن ئوتتۇرىسى-دىكى دىيالوگ، سۆھبەتلەر تەبىئىي يوسۇندا يۈرگۈزۈلمىگەن. ئۇلار ھە دېسىلا بىر - بىرىگە «قارىسام، بۇگۈن شەنبە ئىكەن، ئازراق پاراڭلىشىپ ئولتۇرساق قانداق؟»، «ئەدھەم ئازراق پاراڭلاشساق قانداق؟» دېيىشىپ، بىر - بىرىنى سۆھبەتكە تەكلىپ قىلىشىدۇ.

قەت يۈرەككىلا تەئەللۇق نەرسە» دېسە، گۈلجان قوپۇپ: «راستتىنى ئېيتقاندا، ئېتىقاد دېگەن نەرسە بەزى رومانتىك سىياسەتچىلەرنىڭ كاللىسىدىكى غايىۋى مەنزىل، ئۇ بىر مۇئەللەق دۇنيا! ئۇنىڭغا ھېچ-كىم چىقالمايدۇ» دەيدۇ. ئاپتورنىڭ قەلىمى ئاستىدا كەسكىن مۇنازىرىلىشۇاتقان، پۈتۈنلەي قارىمۇقارشى دۇنيا قاراشقا ئىگە قىلىپ تەسۋىرلەنگەن ئىككى پېرسوناژنىڭ پىكرىدىكى بۇ ئورتاقلىقنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟

رومانداً يەنە پېرسوناژلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىمۇ بەك سۈنئىي قىلىپ يېزىلغان. مەسىلەن، ئەسەردە ئېرى بار خانقىز بىلەن بالىسى، ئايالى بار ھىدايەت قىزىلتاغقا مۇڭداشقىلى چىقىدۇ (بۇ بىزنىڭ مىللىي ئەخلاق قارىشىمىز بويىچە ئېيتقاندا بىنورمال تۇس ئالغان خىيانەت خاراكتېرى بار سەيلە ھېسابلىنىدۇ، ئەلۋەتتە). سەيلە جەريانىدا بىر - بىرىگە يوشۇرۇن كۆيۈپ - پىشىپ كەلگەن بۇ ئىككىيلەن بەكمۇ تاينى يوق، شۇ خىل ھېسسىيات مۇھىتىغا قىلچە ماس كەلمەيدىغان سۆز - ھەرىكەتلەرنى قىلىشىدۇ. قىيادىكى مۇنارنىڭ ئاپىرىدە بولۇشى ھەققىدىكى ئۇزۇندىن - ئۇزۇن رىۋايەتنى سۆزلەشىدۇ. ئاپتور بۇ تەپسىلاتنى يېزىۋاتقان چېغىدا خۇپىيانە سىرداشقۇچىلار ئەر - ئاياللار ئوتتۇرىسىدا چوقۇم يۇز بېرىشى مۇمكىن بولغان مۇرەككەپ روھىي كەيپىياتنى يارىتالمىغان. تېخىمۇ قاملاشمىغان يېرى شۇكى، خانقىز ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، ھىدايەتكە يۆلەنگىنىچە ئۇيقۇغا كېتىدۇ. ھىدايەت بولسا بۇ ۋاقىتتا ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلەپ چىقىدۇ. خانقىز ئويغانغاندىن كېيىن ئىككىسى تەڭقايتىپ چۈشىدۇ. بەلكىم بۇ ئەدەبىيات تارىخىدا مۇھەببەت تەسۋىرلەنگەن ئەڭ سۈنئىي تەپسىلات بولسا كېرەك. قېنى بۇ يەردىكى ھېسسىيات ماجىرالىرى، قېنى بۇ يەردىكى نازۇك تەسۋىر؟ قېنى بۇ يەردىكى ھاياجانلىق سۆزلەر، شېرىن دەقىقىلەر، لىرىكىلىق كەيپىيات ۋە شېئىرىي مۇھىت؟! بۇ نېمىدېگەن قاقشال مۇھەببەت - ھە!

ئاپتورنىڭ بۇ ئىككىيلەننىڭ ھېسسىيات مۇناسىۋىتىنى مۇنداق

«كىچىك پارىژ قەھۋەخانىسى»، «تېھران قىزى»، «قارا يىلپىز» دېگەندەك سۆز ـ ئاتالغۇ، ئىسىم ـ لەقەملەر رومانىنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكىنىمۇ، يەرلىك خۇسۇسىيىتىنىمۇ، چىنلىق پۈرىقىنىمۇ سۈسلاشتۇرۇۋەتكەن.

2. ئەھمەلىيەتكە، مەنتىقىگە ۋە گىراماتىكىغا ئۇيغۇن بولمىغان تەرەپلەر

رومانىدىكى ئەھمەلىيەتكە، مەنتىقىگە ۋە گىراماتىكىغا ئۇيغۇن بولمىغان بەزى نۇقسانلار ئۇستىدە توختىلىپ ئۆتەي: پۈتكۈل رومان 530 بەت بولۇپ، مەن سەھىپىنىڭ چەكلىكلىكى سەۋەبىدىن پەقەت 1 ـ بەتتىن 30 ـ بەتكىچىلا قانچىلىك سەۋەنلىكلەرنىڭ بارلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش بىلەن كۇپايە قىلىمەن. «قىزىق، ئۇ قاچانكى ئۇ ـ رۇمچى بىلەن داشۆنى ئويلىسا، ئۇ يەرلەر شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆز ئالـ ددىدا پەيدا بولاتتى.» بۇ جۈملىدىكى «قىزىق» دېگەن سۆزنىڭ قىلچە ھاجىتى يوق بولۇپ، ئارتۇقچە ئىشلىتىلگەن. چۈنكى، نېرۇسى جا ـ يىدىلا ئادەم بولسا، ئۆزى بۇرۇن كۆرگەن يەرلەرنى ئويلىسا شۇ ھامان كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنىدۇ. بۇ ھەرگىزمۇ ھېچكىمدە يوق ئالاھىدە ئىقتىدار ئەمەس ھەم ھېچقانچە قىزىق ئىشمۇ ئەمەس. «ئەنە، ئاۋۇ ئالتۇن سۇيى بىلەن ھەل بەرگەن، قۇببىلىرى كۆككە يەتكەن ھەيـ ۋەتلىك كۆركەم خەلق تىياتىرى ئەمەسمۇ؟!» ئاپتور بۇ يەردە ئەمەلـ يەتكە خىلاپ ھالدا، پەقەت بىرلا قۇببىسى بار خەلق تىياتىرىنى «قۇببىلىرى» دەپ كۆپلۈك شەكلىدە ئىپادىلىگەن. ئاپتور يەنە مۇنداق يازىدۇ: «كۇن ئوچۇق، ئەتىگەنكى شەبنەمدىن تويۇنغان ھاۋا ساپ ۋە سالقىن ئىدى». ھەممىگە مەلۇم، ھاۋا ھەرگىزمۇ شەبنەمدىن تويۇنمايدۇ، بەلكى ھاۋادىكى نەملىك مىقدارى ئاشقاندىلا شەبنەم پەيدا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە باھار پەسلىدە شەبنەم چۈشمەيدۇ. ئاپتور يەنە مۇنداق يازىدۇ: «ئەدھەم چىرايلىق كىيىنىپ ئۆيدىن چىقتى ... (ئەتىگەندە) ... ئۇ، بۇگۈن ئاخشام ئويلاشقان پىلانى بويىچە، نەشرـ ياتقا بارماقچى». ئەدھەم ئەتىگەندە ئۆيىدىن چىقىۋاتقان تۇرسا، يازـ

كۆندە بىر ئۆيدە تۇرىدىغان ئەر ـ خوتۇنلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، مۇناسىۋەتسىز ناچارلىشىپ كەتكەن ئەھۋالدىمۇ ئۇلار سۆھبەتنى بۇنداق سۇئالى «يەغەن ئاچامدۇق» دېگەندەك ئۇسۇلدا باشلىمايدۇ.

مەرۇپ ئاقساقالنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىۋاتقان ساھىبخانا ئائىلە زىياپىتىدە تۆۋەندىكىچە قەدەھ سۆزى سۆزلەيدۇ: «بۇگۈن يەنە دۇنيا بويىچە تۇنجى پىرولېتارىيات ھاكىمىيىتىنى قۇرغان پارتىز كوممۇناسى قوزغىلىڭىنىڭمۇ خاتىرە كۈنى. بۇنىڭدىن 116 يىل بۇرۇنقى بۇگۈنكى كۈندە، پارتىز خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، تېيىر بۇرژۇئا ھاكىمىيىتىنى مەغلۇپ قىلغان! شۇڭا بىز بۇگۈن ئىككى خاسىيەتلىك كۈننى خۇشال ـ خۇراملىق بىلەن خاتىرلەيلى». ئوبيېكتىپ چىنلىققىمۇ، سۇبيېكتىپ چىنلىققىمۇ ئۇيغۇن كەلمەيدىغان بۇ خىل سۇئالنى توقۇلما زوقلانغۇچىدا قىلچىمۇ ئېتىتكىلىق تەسىر پەيدا قىلالمايدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە مۇشۇنداق ساختا ئىنقىلابىي سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ يامراپ كېتىشى تۆپەيلىدىن، رېئاللىقنىڭ ئەسلىي قىياپىتى قەستەن ئۆزگەرتىلىپ تەسۋىرلەنگەچكە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا نەچچە ئون يىلدىن بۇيان «سۇئالى رېئاللىزم» لىق ئىجادىيەت خاھىشى ۋۇجۇدقا كېلىپ، زوقلانغۇچىلارنىڭ قانداق پوزىتسىيەدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۆزىنىڭ بىر ـ بىرىدىن «نادىر ئۇلگىلىرى» بىلەن مىللىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئېكولوگىيەلىك مۇھىتىنى «بەكمۇ مۇۋاپىق تەڭشەپ» كەلدى.

رومانغا يەنە مەشھۇر كىشىلەرنىڭ ھەر بەتتە دېگۈدەك ئۇچراپ تۇرىدىغان ئەقلىيە سۆزلىرى، گېزىت ـ ژۇرناللاردىن قىيىۋېلىنغان قىزىقارلىق سان ـ سېپىرلار، ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلار، كىلىنداردىكى بىلىملەر، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن ئەھمىيەتسىز ساۋاتلار زورمۇزور قىستۇرۇلۇپ كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئىلمىي ئەسەرلەردە بولۇشقا تېگىشلىك بۇ خۇسۇسىيەت رومانىنىڭ بەدئىيلىكىنى تەخمىنى تۆۋەنلىتىۋەتكەن. «ئاھ، دوستۇم»، «يولداش باشلىق»، «يولداش ئەدھەم»، «ئىسمى مۆمىن، فامىلىسى قاسىم»، «ئاسمان خۇداسى»،

ئىلگىرى بىز بىلەن بۇنچىۋالا ئاباراق ھالەتتە يۈز كۆرۈشۈشمىدە كىتاب ئاپتورىنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكى بولۇش بىلەن بىللە، يەنە رومان-ئىڭ مەسئۇل مۇھەررىرىنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكىمۇ بار، ئەلۋەتتە. مېنىڭ بۇ «سۈنئىي رېئالىزم» لىق رومانىدىن ھېس قىلغانلىرىم ھا-زىرچە مۇشۇنچىلىك.

1993 - يىلى يانۋار

غۇچىنىڭ يەنە «بۇگۈن ئاخشام» دېگىنى نېمىسى؟ ئاپتور يەنە مۇنداق يازىدۇ: «بۇگۈن پۈتۈن شەھەر باھار پەيزىگە چۆمگەن، ھەممە نەرسە باھار بىلەن تەڭ گۈللەپ ياشنىغانىدى». بىز كىشىدە قىلچە گۇزەل-لىك تەسىراتى پەيدا قىلالمايدىغان بۇ نامرات تەسۋىرنىڭ نابابلىقىنى قويۇپ تۇرۇپ، «ھەممە نەرسە» دېگەن ئىككى ئۇقۇمنىڭ مەزمۇن دائىرىسىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرسەكلا كۇپايە قىلىدۇ. بۇ يەردە بىز ئاپتورغا «ئاپتوموبىل، ئىستولبا، ئاسفالت يوللارمۇ باھار بىلەن تەڭ گۈللەپ ـ ياشنامدۇ؟» دەپ سوئال قويساق بولۇۋېرىدۇ. «ئەگەر بۇ قېتىمقى ئۇنۇڭ باھالاشتا يۇقىرى ئۇنۇڭغا ئېرىشەلمىسە زىيالىي دېگەن تاجنىمۇ كىيەلمەي ...» دەپ يازىدۇ ئاپتور يەنە. ئەجەبا، ئۇنۇڭ ئالسا زىيالىي بولۇپ، ئۇنۇڭ ئالالمىسا زىيالىي ھېسابلانمامدىكەن؟ بۇ قانداق مەنتىقە؟ ئاپتور يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىمۇ سىزگە ئوخشاش چولپان يۇلتۇزلار چېقىشى كېرەك!» بۇ سۆزنى ئەدەبىمىزنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئۇ يازغان «بىر پەردە، ئىككى كۆرۈنۈشلۈك بىر ئوپېرا» نىڭ ئىچىدىكى شېئىرلارنى كۆرگەندە ھا-ياجانلىنىپ ئېيتقان. بۇ جۈملىدە ئاپتور ئوخشىغۇچى شەيئى بىلەن ئوخشالغۇچى شەيئىنى پەرقلىق يوسۇندا توغرا ئىپادىلىمەي، جۈم-لىنى مۇجمەل تۇزۇپ، نەتىجىدە خاتا ئۇقۇم كەلتۈرۈپ چىقارغان. شۇنىڭ بىلەن ئەدەبىمىزنىڭ ئۆزى «چولپان» بولۇپ قالغان. ئاپتور رومانىدا يەنە مۇنداق يازىدۇ: «ئۇ شېئىردا ... نە شېئىرىي پىكىر، نە شېئىرىي ھېسسىيات، نە شېئىرىي مەدەنىيەت دېگەن نەرسىلەر بول-سۇن؟» ئۇيغۇر تىلىدا «شېئىرىي مەدەنىيەت» دېگەن ئاتالغۇ يوق. بەلكى «شېئىر مەدەنىيىتى» دېگەن ئىبارە بار. بىز ئاپتور قوللانغان «شېئىرىي مەدەنىيەت» دېگەن بۇ تەڭداش بۆلەكنى كونتېكىستىنىڭ ئىچىگە قويۇپ قاراپ باقساقمۇ يەنىلا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ.

رومانىنىڭ پەقەت 30 ـ بېتىگىچىلا كۆرۈلگەن بۇ خاتالىقلاردىن كىتابخانلار قالغان 500 بەت قىسمىدا يەنە قانچىلىك «كارامەت» لەر-نىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىپ يەتسە كېرەك. «ھايات شۇنداق» روماند-

خاراكتېرلىك ئۇنۇمىنى تەسىرات شەكلىدە ئىپادىلەپ بېقىشقا كۆپ قېتىم تەمشىلگەن بولسامۇ، لېكىن قولۇمغا قەلەم ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمىغانىدىم. لېكىن «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1991 - يىللىق 9 - سانىدا ئېلان قىلىنغان، كېرىمجان ئابدۇرېھىمنىڭ «كۆلكىلىك تىراگېدىيە» ناملىق ئەدەبىي تەسىراتىنى ئوقۇپ، ماقالە ئاپتورىنىڭ «بۇرۇت ماجىراسى» دىكى يوشۇرۇن مەنىنى بەكلا يۈزە چۈشىنىپ، ماختايمەن دەپ ئاددىيلاشتۇرۇۋېتىپ، ھېكايىنىڭ قىممىتىنى تۆۋەنلىتىۋەتكەنلىكىدىن ئەپسۇسلاندىم. شۇڭا، بىر قىسىم ساددا كىتابخانلارنىڭ «بۇرۇت ماجىراسى» نىڭ قىممىتىگە ئاشۇ ئاددىي تەسىرات ئاساسىدىلا باھا بېرىپ قويۇشىدىن، ھېكايىنىڭ ئىچ - ئىچىگە سىڭىپ كەتكەن يوشۇرۇن مەنە قاتلاملىرىنى بەك يۈزە ھالدا چۈشىنىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ قەلەم تەۋرەتمەي تۇرالمىدىم.

«بۇرۇت ماجىراسى» ئۇيغۇر ھېكايىچىلىقىدا مېنى ئەڭ سۆيۈندۈرگەن ھېكايە دەپ ئېيتالايمەن. ئەسەردىكى پىكىر قاتلاملىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئۆتكۈرلۈكى ھەم نازۇكلۇقى، دارىتمىلاشلارنىڭ چېتىشلىق دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى ۋە دەللىكى، پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ ئۆزگىچىلىكى، تىلىنىڭ باشتىن - ئاياغ يۇمۇرلۇق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇشى مېنى نەچچە كۈنلەرگىچە مەستخۇش قىلىپ ھاياجانلاندۇرۇپ، ئويلاندۇرۇپ ھەر كويلارغا سالغان. ئەگەر «بۇرۇت ماجىراسى» دىكى يوشۇرۇن مەنە كېرىمجان ئابدۇرېھىم ئېيتقاندەك «مەن» نىڭ ئەنسىرەش - قورقۇمسىراش ئېڭى كەلتۈرۈپ چىقارغان مەنىۋى تىراگېدىيەنىلا ئۆز ئىچىگە ئالغان بولسا، ئۇنداق تا بۇ ھېكايىنىڭ قىممىتى ئۇستىدە ئىزدىنىش ئارتۇقچە ئىش بولغان بولاتتى. مېنىڭچە، ھېكايىنىڭ جېنى «مەن» نىڭ ئەنسىرەش - قورقۇمسىراش ئېڭىنى ئىپادىلىگەنلىكىدىلا ئەمەس، بەلكى ئالدى بىلەن بازار باشلىقىنىڭ ئەنسىرەش - قورقۇمسىراش ئېڭىنى ئىپادىلىگەنلىكىدە. ئەگەر بازار باشلىقىدا بىر بۇرۇتلۇق ئادەم پىچاق كۆتۈرۈپ جېدەل چىقارسا، قورققىنىدىن بارلىق بۇرۇتلۇقلارنى تەن

«بۇرۇت ماجىراسى» نىڭ قىممىتى

ئۆزىنىڭ قىزىقچىلىق تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان قەلىمى بىلەن زوقلانغۇچىلار قەلبىدە يېپىيېڭى بىر بەدىئىي زېمىن ئاچقان، ئىقتىدارلىق يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ ئەسەرلىرىگە بولغان قىزىقىشىم، ئۇنىڭ «سارائ» ناملىق ھېكايىسىدىن باشلانغان. كېيىن ئۇنىڭ بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان «ئايخان»، «مۇساپىرلار قاۋقى، دا»، «بۇرۇت ماجىراسى»، «قىرلىق ئىستاكان» قاتارلىق بىر يۈرۈش ئېسىل ھېكايىلىرىنى ئوقۇش بەختىگە مۇيەسسەر بولدۇم. ئەلۋەتتە، ئىجتىمائىيلىق ۋە ئېستېتىكىلىق جەھەتلەردە ۋايىگە يەتكەن بىرەر ئەسەرنى ئوقۇپ ھۇزۇرلىنىش زوقلانغۇچى ئۈچۈن ئېيتقاندا بىر ئامەت. چۈنكى، بىزگە كۆپ ھاللاردا ئېستېتىكىلىق قىممىتى تۆۋەن، كۆندىلىك تۇرمۇشتىكى ئەھمىيىتى يوق ئۇششاق - چۈششەك ۋەقەلەر ۋە كىشىدە تەكرارلىق تۇيغۇسىنى قوزغايدىغان تېمىلار ھەققىدە يېزىلغان، پەند - نەسىھەتنىڭ ئۇيېپقىغا ئۆتەلمىگەن زېرىكەرلىك ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا توغرا كېلىۋاتىدۇ. بۇنداق ئەسەرلەرنى ئوقۇپ مەيلى ئىجتىمائىيلىق ياكى ئېستېتىكىلىق يېقىدىن بولسۇن، ھېچقانداق زوق ئالالمايسىز. ئىلاجسىز ھالدا ئاشۇ ئەسەرلەرنى تاقەت قىلىپ ئوقۇپ تۈگەتكەنلىكىمىزدىن زوقلىنىدىغان ئادەت بىزنىڭ كىتابخانلىق ھاياتىمىزدىكى كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان غەلىتە قىسمەت بولۇپ كەلمەكتە.

مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ يۇقىرىقى ھېكايىلىرىدىكى يۈكسەك ئىجتىمائىيلىق ۋە ئېستېتىكىلىقتىنىڭ يۇغۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان سېھرىي كۈچ مېنى مەھلىيا قىلىپ قايتا - قايتا ئوقۇشقا مەجبۇر قىلدى. بۇ ئەسەرلەرنىڭ روھىي دۇنياسىمدا پەيدا قىلغان زىلزىلە

لەردىكى مەنىۋى تىراگېدىيەنى ــ بىھۇدە ئەندىشە ـ قورقۇمسىراش بىلەن ھايات خاتىرجەملىكىدىن مەھرۇم قېلىش، ئۆمۈرنى قىسقار ـ تىۋېتىشتەك پاجىئەنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ» بەرگەن دەپ قارد ـ لىدىغان بولسا، ئۇنداقتا يازغۇچىنىڭ مەقسىتى، ئۇزاق ئۆمۈر كۆ ـ رۈش ئۈچۈن قورقماي، خاتىرجەم، ئەندىشىدىن خالىي ھالدا يا ـ شاشلار، دېگەندىن ئىبارەت بولىدۇ ـ دە، بۇ ھېكايىدىكى يوشۇرۇن مەنە تولىمۇ پۇچەكلىشىپ «تۇرمۇش مەسلىھەتچىسى» نىڭ ئەدەبىي تەشۋىقات شەكلى بولۇپ قالىدۇ. مېنىڭچە «بۇرۇت ماجىراسى» نىڭ قىممەتتىكى خاسلىقىنى ھەقىقىي يوسۇندا يورۇتۇپ بېرىش ئۈچۈن، ھېكايىدىكى يوشۇرۇن مەنىنى چوڭقۇر قاتلاملىرىغىچە، دارىت ـ مىلاشلارنى نازۇك يەرلىرىگىچە چۈشىنىش ئۈچۈن، چوقۇم زوقلاڭ ـ غۇچىدا روھىي تەييارلىق بولۇشى كېرەك. بۇنداق دېگەنلىك ھېكايە ـ نى مەنپەئەتدارلىق نۇقتىسىدىن ئوقۇپ زوقلىنىش كېرەك، دېگەن ـ لىنىڭ ئەمەس. بەلكى زوقلانغۇچى قەلبىدە مىللىي ھېسسىياتتىن ئە ـ بارەت «ئالماس ئاچقۇچ» بولۇشى كېرەك، دېگەنلىكتىن ئىبارەت. زوقلانغۇچى قەلبىدە چوقۇم بۇ «ئالماس ئاچقۇچ» بولمايدىكەن، ئۇنداقتا «بۇرۇت ماجىراسى» نىڭ قىممەتتىكى خاسلىقىنى ھېس قىلىپ يېتىش، يوشۇرۇن مەنە قاتلاملىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىش ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس.

بىز «بۇرۇت ماجىراسى» نى ئوقۇغاندا ئىنتايىن يۇمۇرلۇق كەي ـ پىياتتا، يەڭگىل تۇيغۇ ئىچىدە ئوقۇيمىز، لېكىن ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن يۇرىكىمىزنىڭ بىر پاجىئەنى ھېس قىلىۋاتقانلىقىنى، تۇيۇ ـ غۇلىرىمىزنىڭ ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، ھېكايە ۋەزىنىنىڭ بارغانسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقانلىقىنى سېزىمىز. «مەن» نىڭ بۇرۇت ـ لۇقلارنى ئېنىقلاپ، تىزىملاۋاتقانلىقىنى ئوققاندىن كېيىنكى كۆر ـ گەن چۈشلىرى، قىلغان خىياللىرى، ئەتراپىدىكىلەرگە تۇتقان پو ـ زىتسىيەسى ... باشتىن ـ ئاياغ كومېدىيەلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە. بازار باشلىقىنىڭ قورقۇنچ چۈلغۇالغان، گۇمان، شۇملۇق بىلەن

زىملايدىغان، پۇتۇن بازارنى چۇۋۇپ توقۇشقا تەييار تۇرىدىغان، ھەم خەۋپلىك، ھەم كۇلكىلىك پىسخىكىلىق ئادەت بولمىغاندا ئىدى، «مەن» ئۇنچىۋالا ھودۇقۇپ، قورقۇپ كەتمىگەن بولاتتى. تەكرار - تەكرار چۇۋۇپ توقۇلۇشتىن ئىبارەت بەختسىز قىسمەت بۇ بۇرۇت-لۇقلارنى ئەنسىرەش - قورقۇمسىراش ئېڭىغا گىرىپتار قىلغان. بۇ ھال تەبىئىي ھالدا بۇ بۇرۇتلۇقلارنىڭ ۋۇجۇدىدا يەنە يېڭىش تەس بولغان پىسخىكىلىق ئاجىزلىقنى شەكىللەندۈرگەن. بازار باشلىقى چوڭقۇر ئەنسىزلىك ئىچىدە ئېيتقان، ئىسكەندەرنىڭ پېشانىسىگە پىچاق ئاتقان، چېڭگىزخانغا ئەگىشىپ غەربكە كەتكەن بۇرۇتلۇق پىچاقچىلارنىڭ ئەينى يىللاردىكى باتۇرلۇقى، قارامىلقى ئاللىبۇرۇن يوقىلىپ پەقەت ئۇلارغا ھەيۋەتلىك، قورقۇنچلۇق تۇس بېرىپ تۇرغان ئاشۇ بۇرۇتلا قالغان بولسىمۇ، لېكىن بازار باشلىقىنىڭ پىسخىكىسىدىكى ئەنسىرەش - قورقۇمسىراشتىن ئىبارەت ئەجەللىك ئاجىزلىق ۋە مەڭگۈ ئۆزگەرمەس پىسخىكىلىق ئادەت يەنىلا «بۇ بۇرۇت-لۇقلارنى بىرەر پالاكەت تېرىمايدۇ، دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟!» دەپ ئويلاندۇرۇپ، ھەر مىنۇت ئەندىشىگە سېلىپ تۇرىدۇ. شۇڭا، ئۇ «چۇۋۇپ توقۇش» تىن ئىبارەت رەزىل ئەڭگۈشتەرىنى ئايىماي ئىشقا سېلىپ تۇرىدۇ. چۇۋۇپ توقۇشتىن مەقسەت، ئەلۋەتتە ئۆز كۆڭلىدىكىدەك شەكىلگە ۋە پاسونغا كىرگۈزۈش. ئىنسان ئۇچۇن ئېيتقاندا بۇ ئەڭ چوڭ ئايەت ئەمەسمۇ؟ ئىنسانىنى ئۆز خاھىشىدىن، ياشاش ئېتىقادىدىن، ئارزۇ - ئىستەكلىرىدىن مەھرۇم قىلىدىغان بۇ خىل چۇۋۇپ توقۇش نەقەدەر دەھشەتلىك - ھە؟! ... بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا «مەن» نىڭ ئەنسىرەش - قورقۇمسىراش ئېڭى كىرىمجان ئېيتقانىدەك كۇلكىلىك، قىزىق تۇيۇلامدۇ ياكى يۇرەكتە ئېچىنىشلىق پىغانلارنى، ھېسداشلىق تۇيغۇسىنى قوزغامدۇ؟

«بۇرۇت ماجىراسى» نىڭ قىممەتتىكى خاسلىقى ۋە يازغۇچىنىڭ مۇددىئاسى ھېكايىدىكى «چۇۋۇپ توقۇش» مەسىلىسىدە روشەن ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەر كىرىمجان ئېيتقانىدەك ھېكايىدىكى «كۇلكە ئادەم-

مىشى مۇرەككەپ، تارىخىي بىلىم تەشنالىقى كۈچلۈك مىللەت ئۇ-
چۇن بۇ تېخىمۇ مۇھىم. بىز ئۆزىمىزنىڭ مىللىي تارىخىمىزنى تا-
رىخىي پائالىيەتلەر ئىچىدىنلا ئىزدەپ، تارىخنىڭ ماھىيەتلىك مەز-
مۇنىنى تەشكىل قىلىدىغان مەنىۋى تارىخنى تارىخ ئۇستىدىكى ئىز-
دىنىشلىرىمىزنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇۋاتىمىز. بىزنىڭ كىتابخانىلە-
رىمىز «يۈز يىل غېرىبلىق» نى ئوقۇغان چېغىدا ئۇنى «رومان» دې-
گەن كۆزقارىنەكنى تاقىۋېلىپ ئوقۇيدۇ ـ دە، ئۇنىڭ ھەقىقىي مەنە-
دىكى تارىخىي رومان ئىكەنلىكىنى ئويلاپ باقمايدۇ. بىزنىڭ «مودېر-
نىزم» دېسە ھەممىدىن ۋاز كېچىدىغان، رېئاللىقنىڭ ۋەزنىنى
ئازراقمۇ ھېس قىلمايدىغان بىر قىسىم ياش ئەدىبلىرىمىز «20 ـ
ئەسىردىكى ئەڭ مەشھۇر رومان» دەپ قارىلىپ، پۈتكۈل دۇنيا ئەدە-
بىياتچىلىرىنىڭ بىردەك ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن بۇ رومانىنىڭ
سېھرىي دېگەن ئۇقۇم بىلەن رېئالىزم دېگەن ئىككى ئۇقۇمدىن
خاراكتېرلەنگەن ئەدەبىي ئېقىمغا تەۋە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىدۇ-
شەنمەيدۇ. چۈشىنىشىنىمۇ خالىمايدۇ. ئەمەلىيەتتە مودېرنىزم ئەدە-
بىياتىغا تەۋە بولغان سېھرىي رېئالىزملىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بۇ
رومان لاتىن ئامېرىكىسىدىكى مىللەتلەرنىڭ غېرىبلىق بىلەن تولـ-
غان مەنىۋى تارىخىنى يورۇتۇپ بېرىشنى ئەڭ ئالىي مەقسەت قىلـ-
غان. قارىغاندا «بۇرۇت ماجىراسى» دىمۇ مەنىۋى تارىخىمىزنىڭ رو-
شەن كۆلەڭگىسى بارمۇ، قانداق؟ بىزنىڭ مىللىي پىسخىكىمىز
تەكرار ـ تەكرار چۈۋۈپ توقۇلۇشتىن ئىبارەت بەختسىز قىسمەت
جەريانىدا قانداق پاسون، قانداق شەكىلگە كىرىپ قالدى؟ بۇ بىر
ئېيتقۇسىز ئازاب. لېكىن رېئاللىق كىشىنى ئازابلايدىغان بۇ ئېچە-
نىشلىق پاكىتنى رەھىمسىزلىك بىلەن نامايان قىلىپ تۇرماقتا. ما-
نا مۇشۇنداق بايقاش خېلىلا قىيىن بولغان، ئىپادىلەش تېخىمۇ قە-
يىن بولغان ئازابلىق رېئاللىقنى سەنئەت شەكلىدە ئىپادىلەش مە-
تىمىن ھوشۇرنىڭ قەلىمىگە نېسىپ بولدى، روھىي جەھەتتە ئازاب-
لىنىش بەختكە مۇيەسسەر بولمىغان يازغۇچىنىڭ ئازابلىق رېئاللىق-

تولغان كاللىسى، چۈڭۈپ توقۇشتىن دېرەك بېرىدىغان پوپوزا - ھەيۋىسى، ئاخىرقى ھېسابتا سەنئەت ئۆمىكىنىڭ يالغان بۇرۇتىنى تاقۇۋېلىشى ... تېخىمۇ كۆچلۈك كومېدىيەلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە. لېكىن، مانا مۇشۇنداق كومېدىيەلىك شەكىل ئىچىدە كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان بىر تىراگېدىيەلىك پىكىر سوزۇلۇپ ياتىدۇ. بۇنىڭ زوقلانغۇچى قەلبىدە قوزغايدىغان تىراگېدىيەلىك ئۇنۇمى، تەسىرى كىشىنى ھەقىقەتەنمۇ ھەيران قالدۇرىدۇ. بۇ خىل تىراگېدىيەلىك ئۇنۇم زوقلانغۇچىنىڭ جەمئىيەت ھەققىدىكى بىلىشىنى، ئادەملەرنىڭ، ئېنىقراق ئېيتقاندا دەۋرىمىز كىشىلىرىنىڭ روھىي دۇنياسى، ئېڭى ھەققىدىكى چۈشىنىشىنى، مىللىي پىسخىكا، تارىخىي ئاڭ ھەققىدىكى تونۇشىنى كۆچەيتىدىغان، ئۇلارنى كۆزىتىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلىدىغان «روجەك» بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ ئازابلىق ئويلىنىش، ئازابلىق كۆزىتىش خاراكتېرىگە ئىگە زوقلىنىش جەريانىدۇر.

«بۇرۇت ماجىراسى» نىڭ يەرلىك پۇرىقى ئىنتايىن قويۇق. پەقەت غۇلجىلىقلارغىلا خاس بولغان يۇمۇرلۇق خاراكتېر ۋە يۇمۇرلۇق تىل ھېكايىنىڭ كومېدىيەلىك مۇقامىنى ناھايىتى تەبىئىي قىزىقارلىققا ھەم جەلپكارلىققا ئىگە قىلغان. لېكىن، ئۇ ناھايىتى كەڭ ۋە چوڭقۇر تىراگېدىيەلىك مەزمۇننى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن. بۇ خىل تىراگېدىيە ھەرگىزمۇ لىرىكىلىق تۈسكە ئىگە مۇھەببەت تىراگېدىيەسى ئەمەس ياكى بىرەر پالاكەت باسقان بەختسىز ئائىلىنىڭ جەمەت تىراگېدىيەسىمۇ ئەمەس، بەلكى سەۋەب - نەتىجىلىك مۇناسىۋىتى ئىنتايىن قويۇق بولغان، پەلسەپىۋى مەنىدىكى ئىجتىمائىي مىللىي پىسخىكا تىراگېدىيەسى.

بىزنىڭ قىممەت قارىشىمىز، ھايات قارىشىمىز، تارىخ قارىشىمىز ھەقىقەتەنمۇ ئۆلۈك فورما ئىچىدە دېيىشكە بولىدۇ. بىز ئۆزىمىزنىڭ تارىخ قارىشىمىز، تارىخ ئېڭىمىز ئۈستىدە ئويلىنىپ كۆرمىسەك بولمايدىغان بولۇپ قالدى. بولۇپمۇ بىزدەك تارىخىي كەچۈر-

ئەدەبىياتىمىزنىڭ مۇنازىرىگە موھتاج

ئەدەبىياتىمىزنىڭ غورىگىل ھاياتىنى ئۆزگەرتىش، ئۇنى جۇلالىق سەنئەت ئالىمىگە ئايلاندۇرۇش تۇرلۇك ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ ئىمكانىيەتلەرگە باغلىق. ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزمۇ ئەنە شۇنداق قىسمەتنىڭ ئىلكىدە. ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزنىڭ راۋاجلىنىش يوللىرى كۆپ ھاللاردا ئوبيېكتىپ ئامىللاردىن كۆرە، سۇبيېكتىپ ئامىللارنىڭ چەكلىشىگە ۋە بوغۇشىغا ئۇچراپ كەلدى. ئېتىكىلىق ئاتالغۇلارنى شېپى كەلتۈرۈپ، ۋەز ـ نەسىھەت قىلىشمۇ شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

يازغۇچى مەتىمىن ھوشۇرنىڭ «بۇرۇت ماجراسى» ناملىق ھېكايىسى كېرىمجان ئابدۇرېھىم بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا، كېرىمجاننىڭ نەزىرىدە «پەزىلەتسىزلىك»، مېنىڭ نەزىرىمدە ئەھمىيەتلىك ھېسابلىنىدىغان كالتە «ماجرا» نى پەيدا قىلدى. مېنىڭچە، ئەدەبىي تەنقىدچىلىكتە مەردانە دوقۇرۇشۇپ قېلىشتىلاردىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. مەسىلە بۇنى قانداق چۈشىنىشتە. ئەگەر ئۇ ئەدەبىي تەنقىدچىلىكتىكى ساقلانغىلى بولمايدىغان نورمال ھادىسە دەپ قارىلىدىغان بولسا، بۇ ئەقىلگە مۇۋاپىق قاراشتۇر. ئەگەر ئۇنىڭغا دۇچ كەلگەندە ھودۇقۇپ كېتىپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ ئېتىكىلىق ئاتالغۇلارغا مۇراجىئەت قىلىپ، «مۇھىمى پەزىلەت» دەپ قاراپ، ئۇنى ئەخلاققا باغلاپ چۈشىنىدىغان بولسا، بۇ بىر ئىلمىي بولمىغان خاتا پوزىتسىيەدۇر.

كېرىمجاننىڭ «كۆلكىلىك تىراگىدىيە» ناملىق ماقالىسىدىكى تەھلىللەرنى ئىنكار قىلىش مەقسىتىدە يېزىلغان «بۇرۇت ماجراسى، نىڭ قىممىتى» ناملىق ماقالەم كېرىمجاننىڭ نەزىرىدە ئوبـ

نى ئىپادىلىيەلمىشى بەكمۇ قىيىن. ئازاب ۋۇجدانلىق قەلب ئىگىلە-
رىگىلا خاس روھ. غەرب مودىرنىزم ئەدەبىياتىغا كۇچلۇك تەسىر
كۆرسەتكەن، ياش ئەدىبلىرىمىزنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلغان روھىي
ئانالىز ئالىمى فىرويدنىڭ «جىنسىي ئاڭنىڭ بېسىمى ئىجادىيەت-
نىڭ ئېنېرگىيە مەنبەسى» دېگەن مەشھۇر نەزەريىەسى، بىزنىڭ
مىللىي تەقدىرىمىز بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان مىللىي ئەدەبىيا-
تىمىز ئۇچۇن ئېيتقاندا، «ۋۇجداننىڭ بېسىمى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ
ئېنېرگىيە مەنبەسى» دېگەن نەزەريە ئالدىدا ئۆز كۇچىنى يوقاتسا
كېرەك.

«بۇرۇت ماجىراسى» باشتىن ـ ئاخىر دارتىمىلاش بىلەن تولغان
ھېكايە، ئەسەردىكى دارتىمىلاشلارنىڭ چېتىشلىق دائىرىسى ناھايە-
تى كەڭ. ئۇ بىزنىڭ تەپەككۇر ئادىتىمىزگە، پىكىر قىلىش ئۇسۇ-
لىمىزغا، ئۆزىمىزگە، باشقىلارغا، تۇرمۇشقا، ھاياتقا تۇتقان پوزىتە-
سىيەمىزگە، مىللىي ئەخلاقىمىزغا، مىللىي ئېڭىمىزغا، ئىجتىما-
ئىي رېئاللىققا، تەرەققىيات ئەھۋالىمىزغا ... بېرىپ تاقىلىدۇ. بۇلار
توغرىسىدىكى ئويلىنىشىم، چۇشەنچەم «سارىڭ»، «قىرلىق ئىستا-
كان» ھېكايىلىرى بىلەن چېتىلىپ بىر گەۋدە ھاسىل قىلغاچقا، بۇ
ھەقتە باھا يېزىشنى بۇ ماقالەمگە راۋا كۆرمىدىم.

1991 ـ يىلى ئۆكتەبىر

لىتى بار» دېگەن بۇ ئىستېتىكىلىق ھەقىقەتكە ئىلاستىكلىق خۇ-سۈسىيەت بەخش ئېتىپ، ئۇنى خالىغانچە كېڭەيتىپ ئۆزلەشتۇ-رۇش، ماھىيەتتە بۇ ھەقىقەتنى سەپسەتىگە يېقىنلاشتۇرۇپ قويىدۇ. ئالدى بىلەن ئەسەر ھەقىقىدىكى ھەرقانداق باھا ۋە تەسىرات چوقۇم ئۆزىدە مۇئەييەن قىممەتنى ھازىرلىغان بولۇشى كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا قوبۇل قىلىش ئىستېتىكىسى نەزەريەلىرىنىڭ چۆنتىكى كۆتۈرۈپ قويۇلسىز نەرسىلەر بىلەن توشۇپ كېتىدۇ. يەنە بىر جە-ھەتتىن، ئەدەبىي تەنقىدچىلىك بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ھەر مۇقامدا يورغىلىسىمۇ ھېچقانداق تەنقىدكە، ئىنكار قىلىشقا ئۇچرىمايدىغان، ئەدەبىيات ـ سەنئەت قوشۇنىنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە ئەركە-بالىلىرىدىن بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كەسكىن، رەھىمسىز مۇنازىرىلىشىش ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ خەلقىمىز-نىڭ يېڭىلىنىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان مەدەنىيەت پىسخىكىلىق قۇ-رۇلمىسىغا نىسبەتەن ئېيتقاندىمۇ ئىنتايىن مۇھىم. بىز ھازىرغا قەدەر تېخى ئەدەبىيات ـ سەنئەت قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن بولغان نور-مال بەس ـ مۇنازىرە مۇھىتىنى شەكىللەندۈرۈپ بولالماي تىت ـ تىت بولۇپ كېتىۋاتىمىز. ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزنىڭ بىر ئىزدا چۆرگىلەۋەرگەنلىكىدىكى سەۋەبمۇ، ئۆزىنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەرەققىياتى جەريانىدىكى ماھىيەتلىك كۆچىنى جارى قىلدۇرالماي كەلگەنلىكىدىكى سەۋەبمۇ، قورال، ۋاستە بولۇپ قېلىشتەك تۇيۇق يولغا كىرىپ قالغانلىقىدىكى سەۋەبمۇ دەل مۇشۇ يەردە. بىزنىڭ يا-غۇچى، شائىرلىرىمىزمۇ، ئەدەبىي تەنقىدچىلىرىمىزمۇ تەنقىدكە، بەس ـ مۇنازىرىگە كۆنەلمەيۋاتىدۇ ۋە ئىلمىي پوزىتسىيە تۇتالمايۋا-تىدۇ. ئەمما ماختىنىشقا ھەمىسلا كۆنۈك، ھەتتا خاتا ماختالسىمۇ كەڭ قورساقلىق بىلەن خۇشال بولۇپ، قوبۇل قىلىۋېرىدۇ. بۇ يەر-دىكى مەسىلە ئەدەبىياتقا بولغان مۇھەببەتنىڭ ساپ ۋە كۆچلۈك بول-ماسلىقىدىن، ئەدەبىي تەنقىد ھەقىقىدىكى چۈشەنچىنىڭ چولتىلىقە-دىن كېلىپ چىقىۋاتىدۇ. بىزدە ئەدەبىي تەنقىدكە ئىجادىيەتنى ئىل-

زورچىلىقىمىزدىكى بىر - بىرىنىڭ پىكرىنى ئىنكار قىلىش بىلەن خاراكتېرلەنگەن كونا «ئەنئەنە» نىڭ داۋامى ئىكەن. مېنىڭچە، كې- رىمجان ئىلگىرىكى ئوبزورچىلىقىمىزدىكى سىياسىي قالپاق كىي- گۈزۈشۈپ ئېلىپ بېرىلغان ئەھمىيەتسىز، خاتا، سەنئەتكە خىلاپ مۇنازىرىلەر بىلەن ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن بولغان نورمال مۇنازىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ چۈشىنىۋالغاندەك قىلىدۇ. ئەگەر ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىنىڭ ئەسەر ھەققىدىكى تەنقىدچىلىكىدە مۇنازىرە تۈسىنىڭ قويۇق بولۇشىنى كېرىمجانغا ئوخشاش پەزىلەت- سىزلىك، بىھۇدە ئىسراپچىلىق، تۇيۇق يولغا كىرىپ قالغانلىق، تەن- قىدچىلىكىنىڭ ئورنىنى تۆۋەنلىتىۋەتكەنلىك، دەپ قارايدىغان بول- ساق، بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىنىڭ خاراكتېرىگە ئۇيغۇن بولمىغان، بىر تەرەپلىمە، خاتا قاراشتۇر. بىزنىڭ ئىلگىرىكى ئوبزو- رچىلىقىمىز راستىنلا سىياسىي نۇقتىدىن، شەخسىيەتچىلىك، گۇرۇھۋازلىق نۇقتىسىدىن چىقىپ مۇنازىرىلىشىشتەك بىمەنە يولدا كۆپ مېڭىپ كەتتى. بۇ بىر ئېچىنىشلىق ساۋاق. ئەمما، بۇ ھەر- گىزمۇ ئوخشىمىغان ئەدەبىيات قاراشلىرى، ئوخشىمىغان ئېستېتە- كىلىق چۈشەنچىلەر ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلمىغان، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ تەرەققىياتىغا پايدىلىق، نورمال بەس - مۇنازىرە بىلەن بىردەك خاراكتېرگە ئىگە ئەمەس. ئەگەر خاراكتېرى ئوخشاش بول- مىغان بۇ ئىككى خىل مۇنازىرە ئوخشاشلا «پەزىلەتسىزلىك، بىھۇدە ئىسراپچىلىق» دېيىلمىغان بولسا، ئۇ ھالدا «بەس - مۇنازىرە» دې- گەن ئۇقۇمنىمۇ ئەدەبىي تەنقىدچىلىك لۇغىتىدىن چىقىرىۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ. ئەمما بۇنداق قىلىش مۇمكىنمۇ؟!

كېرىمجاننىڭ ماقالىسىدە يەنە ئەدەبىي تەنقىدچىلىكتە مۇنازىرە- لەشمەي، ھەركىم ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئەسەر ھەققىدىكى قارىشىنى، چۈشەنچىسىنى ئوتتۇرىغا قويسىلا بولمىدىمۇ، دېگەن بىر تولۇقلىما پىكرىمۇ بار. بۇ «مەك كىتابخانىنىڭ مەك ھاملېتى بار» دېگەن توغرا سۆزنىڭ خاتا ئىستېمال قىلىنىشى. «مەك كىتابخانىنىڭ مەك ھام-

لۇۋىدى، يەنە شۇنداق بىر پالاكەت يۈز بەردىمۇ ـ يا؟!» دەپ ئويلاپ، بۇ خىل غەلىتە ئەھۋالنى ئۆزىنىڭ ھايات كەچمىشلىرىدىكى مەلۇم ئىشلارغا باغلاپ چۈشىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن «تۇرۇپلا ئەندىشىگە چۈشۈپ» قالىدۇ. كېيىن قوغداش كادىرى ئۆمەرجاننى ئۇچرىتىپ، ئۇنىڭدىن «تۆت ـ بەش كۈننىڭ ئالدىدا مۇنۇ بازاردا سىلىگە ئوخشاش ئېگىز بوي، شاپ بۇرۇتتىن بېرى كۆپكۈندۈزدىلا پىچاق كۆتۈرۈپ ئادەم بوغۇزلىماقچى بولغان ئوخشايدۇ، ھازىر بازار باشلىقىنىڭ ئۆزى بۇ ئىشنى تەكشۈرۈۋاتىدۇ ...» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ مېڭىسىدىن «تۆتۈن چىقىپ» كېتىدۇ ھەم دەرھال بۇرۇتى بار بالىسىنىمۇ ئۇنىڭغىنىغا قويماي ساتىراشخانىغا ئېلىپ بېرىپ بۇرۇتىنى غىدىتىدۇ. ئۇيالى بۇنىڭ سەۋەبىنى سورىسا، «يۇرتىكى ئاجىز بۇ خۇتۇنغا راست گەپنى قىلغۇسى كەلمەيدۇ». شۇ ئاخشىمى ئۇ «چۈۋۈپ ـ توقۇلۇپ» چۈش كۆرىدۇ. ئەتىسى بازار باشلىقىنىڭ ھۇزۇرىغا چىقىرتىلىپ، نۇرغۇن پوپوزا ـ ھەيۋىلەرنى ئاڭلايدۇ (بىچارە بۇرۇتلۇق ئۆزىدە قىلچە گۇناھ يوق تۇرۇپمۇ غىڭ قىلالمايدۇ. غىڭ قىلىپ قويسىلا چۈۋۈپ ـ توقۇلۇشتىن قورقىدۇ. چۈنكى، بۇنداق قىسمەت ئۇنىڭ ئۇچۇن يېڭىلىق ئەمەس). بازار باشلىقى بولسا، تېخىمۇ ئەزىزىلەپ (ماھىيەتتە بولسا، ئۇ تېخىمۇ قورقىدۇ. چۈنكى، ئۇ دائىم ئۆزىنى شىرغا مىنىپ قالغان ئۇۋچىدەك ھېس قىلىدۇ)، بۇرۇتلۇق پىچاقچىلار ھەققىدە ئىسكەندەر، چىڭگىزخانغا مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەرنى سۆزلەيدۇ. ئاخىردا «مەن» گە «بۇرۇتۇڭنىڭ شەكلىنى، شەكلى دېگىنىم: توم بۇرۇتمۇ، بوم بۇرۇتمۇ، شاپ بۇرۇتمۇ، سىم بۇرۇتمۇ ھەممىسىنى ئېنىق يېزىپ، ئەتىدىن قالدۇرماي بىزگە تاپشۇر!» دەپ بۇيرۇق قىلىدۇ. «مەن» شۇ كۈنى دەرھال بۇرۇتىنىڭ «تۇغۇلۇشىدىن تارتىپ ئۆلگۈچە بولغان قىسقىچە تارىخىنى» يېزىپ چىقىدۇ (مانا بۇ چۈۋۈپ ـ توقۇنۇشنىڭ باشلىنىشى). كەچتە كىرىگال-خۇنىڭ ئېچىدە پىرقىراپ، ماغزاپىنىڭ ئېچىگە چۆكۈپ كېتىپ، گۇلدۇر ـ غالاپ قىلغان ئاۋازلارنىڭ ئېچىدە ۋارقىراپ چۈش كۆرە-

گىرى سۈرىدىغان، ئەسەرلەرگە ياخشى ياكى يامان دەپ باھا بېرىدۇ. غان، كىتاب بىلەن كىتابخانىنى مۇناسىۋەتلەشتۈرىدىغان بىر ئادەمبي تەركىب دېگەندەك بىر تەرەپلىمە تەبىر بېرىلگەن. بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزەمنى مۇشۇ يەردە توختىتىپ تۇراي.

ئەمدى كېرىمجان بىلەن بولغان ئەسلىي «ماجىرا» — «يوشۇرۇن مەنە» مەسىلىسىگە كېلەي. كېرىمجان ماقالىسىدە «ھەممىنى قويۇپ تۇرۇپ ئەسەرگىلا مۇراجىئەت قىلىدىغان بولساق، بۇنداق ‹چۈۋۈپ، توقۇلۇش، نېگە بازار باشلىقى بىلەن قىلچە سەۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسىۋىتى يوقلۇقىنى ئېنىق كۆرۈۋالالايمىز»، «مەن› پەقەت بويىنىڭ ئۆزىگە پاراكەندىچىلىك كەلتۈرۈپ بەرمەسلىكى ئۈچۈنلا خىيالىي دۇنياسىدا (چۈشىدە) چۈۋۈپ ـ توقۇلىدۇ»، «بۇ يەردىكى چۈۋۈپ ـ توقۇلۇش ئەسەرنى ئوقۇغان ھەرقانداق ئادەمگە ئايانكى، پەقەت ‹مەن› نېگە ھېلىقى شاپ بۇرۇتنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بويى بىلەنلا مۇناسىۋەتلىك» دەپ يازىدۇ. كېرىمجاننىڭ ئەسلىي «ئەسەرگە مۇراجىئەت قىلىپ» ھاسىل قىلغان بۇ چۈشەنچىسىنى ئىنكار قىلماي ئامالىم يوق. چۈنكى، مەن ئىلگىرىكى ماقالەمدە بۇ ھېكايىدىكى يوشۇرۇن مەنە قاتلاملىرىنى، دارتمىلاش، سىمۋوللارنى چوڭقۇر يەرلىرىگىچە چۈشىنىش ئۈچۈن زوقلانغۇچىدا چوقۇم مىللىي روھتىن ئىبارەت مەنىۋى تەييارلىق بولۇشى كېرەك، دېگەنىدىم. ھەرقانداق كىشى ئۆز قەلبىدە بۇنداق «ئاچقۇچ» نى ھازىرلىمىغان ئەھۋالدا ھېكايىنىڭ ماھىيەتلىك مەزمۇنىدىن كېرىمجانغا ئوخشاش يەكۈن چىقىرىشى تەبىئىي ئەھۋال.

«مەن» نېگە ئەنسىرەش ـ قورقۇمسىراش ئېگىنىڭ بازار باشلىقى بىلەن زادى سەۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسىۋىتى بارمۇ ـ يوق؟ مەنمۇ كېرىمجانغا ئوخشاش بۇ مەسىلىدە ئەسەرنىڭ ئۆزىگە مۇراجىئەت قىلىپ باقاي. ھېكايىنىڭ بېشىدا «مەن» «بۇرۇت قويغانلارنى تىزىملاۋېتىپتۇدەك» دەپ ئاڭلاپ ئاۋۋال گاڭگىراپ قالىدۇ، كېيىن «توغرا، ھېلىقى بىر يىللاردا ساقال ـ بۇرۇتلارنى قايچىلىغاندەك ئىشلار بو-

رىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟ «توۋا دەيمەن، ئاتا - بالا ئىكەنلىكلارنى قوشقاندا، بۈگۈن ساتىراشخانىمىزغا كېلىپ بۇرۇتىنى غىردىۋەتكەنلەر يىگىرمىدىن ئېشىپ كەتتى.» شۇنچىۋالا بۇرۇتلۇقلارنىڭ ھەممىسىدە ئەنسىرەش - قورقۇمسىراش ئېڭى تەبىئىي دېگۈدەك مەۋجۇتمىدۇ؟ مېنىڭچە بۇ، روشەن ئوبيېكتىپ سەۋەبكە ئىگە غەيرىي تەبىئىي ھادىسە.

كېرىمجان ماقالىسىدە يەنە ئۆزىنىڭ «ئۇنىڭدىكى (ھېكايىدىكى) كۆلكە ئادەملەرنىڭ مەنىۋى تىراگېدىيەنى — بىھۇدە ئەندىشە - قورقۇمسىراش بىلەن ھايات خاتىرجەملىكىدىن مەھرۇم قىلىش، ئۆمرىنى قىسقارتىۋېتىشتەك پاجىئەنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ بەر-گەن» دېگەن قارىشىدا چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ ھەم مېنىڭ تەھلىللىرىمنى «پېرسوناژلارنى مۇناسىۋەتسىز تەرەپلەر بىلەن بىھۇدە شەرھلىگەن» دەپ قارايدىغانلىقىنى يازىدۇ. كېرىمجاننىڭ تەھلىلىچە بولغاندا، بۇ ھېكايە كىتابخانلارنىڭ ئۆزۈن ئۆمۈر كۆرۈشى ئۈچۈن پىسخىكىلىق مەسلىھەت بېرىشنى مەقسەت قىلغان، ئادەتتىكى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خاراكتېرىگە ئىگە ئەسەر بولىدۇ، خالاس. بۇ نۇقتىدا مەن كېرىمجاننىڭ «بۇرۇت ماجىراسى، نىڭ زادى نېمە مەقسەتتە يېزىلغانلىقىنى بىلمەيمەن» دېگەن ئىزاھاتىغا تولۇق قوشۇلمەن. كېرىمجان ھەقىقەتەن بۇ ھېكايىنىڭ يۈكسەك قىممىتىنى ھېس قىلىپ يېتەلمەپتۇ. ئەگەر كىتابخاندا مەۋجۇت رېئاللىق توغرۇلۇق مۇئەييەن چۈشەنچە بولمىدىكەن، بۇ ھېكايىنىڭ قىممىتىنى ھېس قىلىش تەس گەپ ئەمەس. كۆزىمىزنى ساماۋى بوشلۇقلارغا ئەمەس، بەلكى ئاستىمىزدىكى قارا تۈپراققا، دۇچ كېلىۋاتقان ھايات قىسمەتلىرىمىزگە تىكىدىغان بولساقلا، ھېكايىنىڭ نېمە مەقسەتتە يېزىلغانلىقىنى بىلمەك تەس ئەمەس.

1993 - يىلى يانۋار

دۇ. دېمەك، بۇ بۇرۇتلۇقنىڭ روھىي تەكشۈكلۈقى قاتتىق بۇزۇلۇپ ئارامى پۈتۈنلەي يوقىلىدۇ. ئولتۇرسا ـ قوپسا ئەندىشىدىن نېرى كېتەلمەيدۇ. كوچا ئايلىنىپ بازارغا چىققان چاغدىمۇ «ھەقاچان بازار باشلىقى بۇ بازارنى ئۆزاق ئۆتمەي چوقۇم باشقىدىن توقۇيدىغۇ، دەيمەن» دەپ ئويلايدۇ، بۇلاردىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، «چۈۋۈپ ـ توقۇش» نىڭ بازار باشلىقى بىلەن سەۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسىۋىتى ناھايىتى قويۇق. ئاشۇنداق سۇ كۆرمەي ئۆتۈك سالىدىغان تەنتەك، ئادالەت تۇيغۇسى، قانۇن ئېڭى كەم، بۇرۇتلۇقلارغا گۇمان بىلەن قارايدىغان، ھە دېسىلا چۈۋۈپ ـ توقۇشقا تەييار تۇرىدىغان بازار باشلىقىنىڭ «بازىرى» دا ياشاۋاتقان بۇرۇتلۇقلار تەبىئىي ھالدا ئەندىسىرەش ـ قورقۇمسىراش ئېڭىغا گىرىپتار بولىدۇ، ئەلۋەتتە.

كېرىمجان ھېكايىنىڭ مەزمۇنىدىكى مانا مۇشۇنداق چۈشىنىشلىك ئىچكى رېئاللىقنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، «ئەسەردىن مەلۇمكى، ئەنسىرەش ـ قورقۇمسىراش ئېڭى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا تەبىئىي دېگۈدەك مەۋجۇت» دەپ تونۇيدۇ. ئۆزى ياشاۋاتقان تۇپراقتا، ئۆزىنى يارىتقان خەلقنىڭ قەلبىگە يىلتىز تارتقان بىر ئادەمنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن ئالىدىغان تەسىراتى ئاساسەن ئۆزىنىڭ تۇرمۇشىدىن ئالغان تەسىراتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. مەن بۇ بۇرۇتلۇقنىڭ ئەنسىرەش ـ قورقۇمسىراش ئېڭىنى يالغاندىن «بۇ ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان ئەنسىرەش ـ قورقۇمسىراش ئېڭى»، «ئىنسان تەبىئىتىگە خاس بولغان پىسخىكىلىق كەچۈرمىش» دەپ چۈشىنىپ، ئۆزۈمگە ۋە يازغۇچىنىڭ ئەسىرىگە يالتىراق سۈپەت بېرىشنى خالىمايمەن. چۈنكى، يازغۇچىنىڭ يۇمۇرلۇق تەبەسسۇم ئىچىدىكى ياش يۇقى كۆزى مېنىڭ ئۇلۇغ ئازابلار بىلەن تولغان قەلبلەرنىڭ پۈچەلىنىشىدىن ھۆزۈرلىنىدىغان ئېستېتىكىلىق خاھىشىمغا ناھايىتى ئۇيغۇن كېلىدۇ. شۇڭا، ھېكايىدىكى «مەن» نىڭ ئەنسىرەش ـ قورقۇمسىراش ئېڭىنى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا تەبىئىي مەۋجۇت، دەپ قارىمايمەن. ئەگەر شۇنداق قارايدىغان بولساق، ساتىراشنىڭ مۇنۇ سۆزلىرى

ئازابلىق بىر تەشۋىشكە سېلىپ قويدى. ئۆز - ئۆزۈمگە سوئال قويدۇم: تىلىۋالدى سۈنئىي پەيرسوناژمۇ؟ ياق، ئۇ ھەقىقىي چىن ئادەم! تىلىۋالدى بەختسىز ئادەممۇ؟ ياق، ئۇ زەئىپ ئادەم! مېنى مانا مۇشۇنداق زەئىپ ئادەمنىڭ ھەقىقىي چىن ئادەم بولۇپ قالغانلىقى ئېچىندۇردى.

ئەسەرنىڭ ۋەقەلىكىدىن مەلۇمكى، تىلىۋالدى ئىلىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، زامانىنى جەبىر - زۇلۇم قاپلىغان يىللاردا خوتۇن - بالىلىرىنى باقىمەن دەپ ھارۋىكەشلىك قىلىپ، نەس بېسىپ، ناھاقچىلىككە ئۇچراپ تۈرمىگە سولىنىپ، تەلىيى تاسادىپىي ئوڭدىن كېلىپ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قېلىپ، قاچقان پېتى چېگرادىن يوشۇرۇن ئۆتۈپ سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق تۈركىيەگە بېرىپ ئورۇنلىشىپ، توي قىلىپ تۈرۈپ قالغان بىر ئادەم.

پۇتۇن پوۋېست تىلىۋالدىنىڭ ئىلىدىكى ئايالى زۆھرەگە يازغان خەتلىرىدىن ئىبارەت. بۇ خەتلەردىن بۇ مۇساپىرنىڭ يۈرتىنى، يۈرتداشلىرىنى سېغىنىشلىرى، غېرىبلىق، مىسكىنلىك بىلەن ئېيتقان قەلب بايانلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. ھىجران ئازابىدا ئۆرتىنىپ، ئىچ - ئىچىدىن تۇتۇشىپ كەتكەن بۇ ئادەم ئەزرائىلنىڭ كېلىپ ئۆزىنى ئېلىپ كېتىشىنى كۈتۈپ ئەرۋاھتەك لاغايلاپ يۈرىدۇ.

تىلىۋالدىنىڭ خاراكتېرى خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىگە ناھايىتى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان ھەم شۇ مەدەنىيەت مۇھىتىدا يېتىلگەن. بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىز ئادەمسىز يالغۇز ئارالغا چىقىپ قالسىمۇ تەقدىر بىلەن ئېلىشىپ، تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئۆمىدۋارلىق بىلەن ياشايدىغان روبىنزون گىرۇزوەك ئادەملەرنى ئەمەس، بەلكى ناتونۇش مۇھىتتا ھايات كەچۈرۈشكە ماسلىشالمايدىغان تىلىۋالدىەك روھى زەئىپ ئادەملەرنى تەربىيەلەپ چىقىدۇ. بۇ خىل زەئىپ روھ ئەقىلنىڭ زەئىپلىكى، خاراكتېرنىڭ زەئىپلىكى، ئىرادىنىڭ زەئىپلىكى، ئەخلاقنىڭ زەئىپلىكى ۋە ھېسسىياتنىڭ زەئىپلىكىنى ئۆزىگە مەزمۇن قىلغان.

زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت

ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن ئېيتىلغان بۇ جانسىز ناخشا ماڭا زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت ئاتا قىلدى. ھېسسىياتمەنى يوشۇرغۇم، گېپىمنى ئىچىمگە يۇتۇۋەتكۈم كەلمىدى. تەسىراتمەنى سان - سا-ناقسىز قەلبلەر بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ باققۇم، ئاشۇ ئېزىلەڭگۈ ناخ-شىغا مەپتۇن بولغانلار بىلەن ئەركىن پاراڭلاشقۇم كەلدى.

بۇ ئېزىلەڭگۈ ناخشىنى يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر ئىشتىياق بىلەن ئېيتتى. مەن بۇ ناخشىدىن ئۈيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئىقتىدا-رىنى ۋە مىللىي مەدەنىيەت پىسخىكىمىزنىڭ ساپاسىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت كۈيىنى ئاڭلىدىم. بۇ خاسىيەتسىز ناخشىنىڭ نامى ــ «خاسىيەتلىك قار».

«خاسىيەتلىك قار» مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1993 - يىلى 1 - ، 2 - سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان پوۋېستى. «سارىڭ» ناملىق ئېسىل ھېكايىسى بىلەن ئىجادىيىتىدە تۇپ بۇرۇ-لۇش ياساپ ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب ۋە ئىستىل يارىتىپ كەڭ ئۈيغۇر كىتابخانلىرىنى ھاياجانغا سالغان بۇ يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىگە بول-غان قىزىقىشىم «خاسىيەتلىك قار» نى كۆرمىگىچە سۇسلاشمىغان-دى. مەمتىمىن ھوشۇر ئۆزىنىڭ «سارىڭ»، «بۇرۇت ماجىراسى»، «قىرلىق ئىستاكان»، «ئايخان»، «مۇساپىرلار قاۋىقى، دا»، «كۆز يامغۇرى» ناملىق بىر قاتار ھېكايىلىرى بىلەن مەپتۇن قى-لىپ، ئەسىرى ئېلان قىلىنغان ھامان ئالدىراپ ئوقۇشقا ئادەتلەندۇ-رۇۋەتكەن. مەن مۇشۇ ئادىتىم بويىچە «خاسىيەتلىك قار» نى ئوقۇپ چىقتىم. ئوقۇپ بولۇپ ئالدانغاندەك ھېسسىياتقا كېلىپ قالدىم.

پوۋېستىنىڭ باش قەھرىمانى تىلىۋالدىنىڭ خاراكتېرى مېنى

تىدارى يوق. تەپەككۇر قىلىش شەكلىدىن تارتىپ تۇرمۇش شەكلى-گىچە بىر خىل. بۇ خىل خاسلىقى يوق روھىي ھالەت مىللەت گەۋ-دىسىنى چېكىنىپ، يىگلەپ، سولىشىپ كەتكەن ۋە ئىندىۋىدۇئال ھاياتىي كۈچى كەم بولغان پاسسىپ پىسخىكىغا مۇپتىلا قىلدى. بىز مىللەتنىڭ بۇ زەئىپ گەۋدىسى ئىچىدىن ئاجايىپ ھاياتىي كۈچىنى، ئىرادىنىڭ، مۇستەقىللىقنىڭ، ئەركىنلىكنىڭ ۋە خاسلىق كۈچى-نىڭ جىلۋىسىنى تاپالمايمىز. خەلقىمىزنىڭ ھازىر مەۋجۇت بولغان مەدەنىيەت پىسخىكىسىغا نەزەر سالىدىغان بولساق ئىرادىمىزنىڭ كۈچلۈك ئەمەسلىكىنى، توغرا كەيپىياتلارنىڭ يېتەرلىك ئەمەسلى-كىنى بايقايمىز، بىزنى غايەت زور بىر خىل شەكلىسىز پاسسىپ كەيپىيات رودۇپايدەك بېسىپ تۇرۇۋاتىدۇ. بىز ئاۋامنى ئاساس قىل-غان ئومۇمىيلىقتىن ھالقىغان غەيرىي ئەقىل ئاممىلىرىنى، يەنى خاسلىق ئېڭىنى، تەۋەككۇلچىلىك روھىنى ئۇنىڭدىن باشقا ئۆرپ ـ ئادەتلەرگە ئۇيغۇن كەلمىگەن يېڭى ئادەم، يېڭى ئىدىيە، يېڭى ھەر-كەتلەرنى كۆچىمىزنىڭ بارچە باسىمىز، ئادەمنىڭ ئىندىۋىدۇئاللى-قىنى ئېتىراپ قىلمايمىز. «ئەلىرخى» بولۇشنى مۇقەددەس، دەخ-لىسىز ئۆلچەم بىلىپ مۇئامىلە قىلىمىز.

خەلقىمىزنىڭ بۇگۈنكى بۇ خىل مىللىي خاراكتېرىنى ئۇنىڭ يېقىنقى بەش ئەسىرلىك مۇرەككەپ تارىخىي سەرگۈزەشتىسى ۋە تۇرمۇش مۇھىتى مۇشۇنداق بېكىنمە ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويغان. يىپەك يولىنىڭ خارابلىشىشى، دىنىي مەزھەپلەرنىڭ قانلىق كۈرەش-لىرى، تىنىمسىز جەڭگى ـ جېدەللەر، يات مىللەتلەرنىڭ زۇلمى، قانائەتچانلىققا، ياۋاش ـ مۆمىن بولۇشقا ئۈندەيدىغان بىر تەرەپلىمە ۋەز ـ نەسىھەتلەر، سوپى ـ ئىشانلارنىڭ بىخۇدلاشتۇرۇشى، بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كەلگەن تەبىئىي ئاپەت ۋە ئىجتىمائىي ئاپەتلەرنىڭ چۈشكۈنلەشتۈرۈشى نەتىجىسىدە خەلقىمىزنىڭ مىللىي خاراكتېرى زەئىپلىشىپ، مىللىي مەدەنىيىتى چېكىنىپ، مىللىي مەدەنىيەت پىسخىكىسى قاتمالىلىشىپ كەتتى. ئۆز ئېھتىياجىنى ئۆز يېرىنىڭ

مەدەنىيەتنى ئىنسانىيەت ئوخشىمىغان ئېكولوگىيەلىك مۇھىتتا ياراتقان بولۇپ، ئۇ ئۆزىگە خاس تەرەققىيات جەريانىدا جۇغلىنىپ، داۋاملىشىپ، ئوخشىمىغان تىپ ۋە ئەندىزە بولۇپ شەكىللەنگەن. ئۇ ئوخشىمىغان مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت پىسخىكىسى ۋە قىممەت قارىشىنى شەكىللەندۈرۈپلا قالماستىن، بەلكى ھەربىر كونكرېت شەخسنىڭ خاراكتېرىنىڭ يېتىلىشىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسىتىدۇ. ھەرقانداق بىر كىشىنىڭ خاراكتېرى ئۆزىگە مۇئەييەن مەدەنىيەتنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان بولىدۇ. ھەرقانداق بىر ئادەمنىڭ ئۆسۈش جەريانى، خاراكتېرى ۋە تەپەككۇرنىڭ يېتىلىش جەريانى مەلۇم مەدەنىيەت مۇھىتى ئىچىدە بولىدۇ. شۇڭا، ھەرقانداق بىر ئادەم ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان مەدەنىيەتنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەيدۇ. مەشھۇر ئىنسانشۇناس لۇس بىننېنكىت ئېيتقاندەك، «شەخسنىڭ ھايات تارىخى ئالدى بىلەن ئۇ ياشاۋاتقان توپنىڭ ئەۋلادىتىن ـ ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئۇسۇل ۋە ئۆرچىمىگە ماسلىشىش تارىخىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئادەم تۇغۇلۇشى بىلەنلا قوينىغا ئالغان ئادەت ئۇنىڭ سۇبېيېكتىنى تەربىيەلەيدۇ. سۆزلىيەلەيدىغان بولغاندا ئۇ ئاللىقاچان مەزكۇر مەدەنىيەتكە تەۋە بولغان بىر ئىجادىيەت بولۇپ قالىدۇ. مەدەنىيەتتىكى رەسىم ـ قائىدىلەر دەل ئۇنىڭدىكى رەسىم ـ قائىدە، مەدەنىيەتتىكى ئېتىقاد دەل ئۇنىڭدىكى ئېتىقاد، مەدەنىيەتتىكى مۇمكىنسىزلىك دەل ئۇنىڭدىكى مۇمكىنسىزلىك بولۇپ كېتىدۇ.»

مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، تىلىۋالدىنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى زەئىپلىك مىللىتىمىزنىڭ سۇبېيېكتىپ تۇزۇلمىسىدىكى ھاياتىي كۈچنىڭ ئاجىزلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەلۋەتتە، بۇ ئومۇملۇقنى نەزەردە تۇتۇپ ئېيتىلغان سۆز. بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىزدا ئاۋامغا ئەگىشىش روھى كەمچىل، مۇستەقىللىق ئېڭى يوق دېيەرلىك. ئۆز ـ ئۆزىگە خوجا ھالدا تاللاش ئىقتىدارى، ياشاش ئىقتىدارى ئاجىز. تۇرمۇشتىن لەززەت ئېلىشى يېتەرسىز، يات مۇھىتتا ياشاش ئىقـ

گە بولغاچقا، يۇرتىنى ۋە يۇرتداشلىرىنى سېغىنىشتىن باشقا ھېچ-
قانداق نەرسىنى ئويلىمايدۇ. ھەممىگە مەلۇم، مۇساپىر بولغان كى-
شىنىڭ يۇرتىنى ۋە يۇرتداشلىرىنى سېغىنىشى بەكمۇ ئادەتتىكى
ئومۇمىي ھېسسىيات بولۇپ، ئازراقمۇ ئۆزگىچە قىممەتكە ئىگە ئە-
مەس. تىلىۋالدىدا ئۆزلۈكىنىڭ رايىنى ئىستەيدىغان روھ، ھاياتلىق
مەنىسىنى ھېس قىلمىدىغان ئاڭ، ئۆز قەلبىنى چۈشىنىدىغان سەز-
گۈرلۈك يوق. ھاياتلىق سىنىقىغا، تۇرمۇشنىڭ زەربىسىگە، رېئال-
لىقنىڭ رەھىمسىزلىك بىلەن ئەخمەق قىلىشىغا بەرداشلىق بېرە-
لەيدىغان مەنىۋى قۇدرەت يوق. ئۇنىڭدا تەۋرەنمەس ئىرادە كۈچى بە-
لەن تىراگېدىيەلىك تەقدىر ۋە تىراگېدىيەلىك مۇھىتقا قارشى تۇر-
غۇدەك جاسارەت ئەسلا يوق. شۇڭا، ئۇنىڭ قولىدىن يۇرتىنى ۋە
يۇرتداشلىرىنى سېغىنىشتىن ۋە مىجىقلىق بىلەن ئەزرائىلنىڭ با-
غىنى كۈتۈپ ياشاشتىن باشقا ئىش كەلمەيدۇ. ئاۋامدىن ئايرىلال-
مايدىغان، سۇبيېكتقا ئېتىبار بېرەلمەيدىغان، ئۆزىنىڭ مۇستەقىل
ئادەم ئىكەنلىكى ھەققىدە ئويلاپ باقمىغان، ھاياتلىق مۇشكۈلاتلە-
رىدىن ئۆز ئالدىغا لەززەت ئالالمايدىغان بۇنداق زەئىپ روھ ھەر-
قانداق جايدا خار ۋە زەبۇن بولۇشتىن، ئايىغى چىقماس بەدەللەرنى،
ئەرزىمەس قۇربانلارنى بېرىشتىن قۇتۇلالمايدۇ.

تىلىۋالدى تۇرمۇشقا بولغان تەلىپى بەك تۆۋەن، ھېسسىياتى
نامرات، قىزىقىش دائىرىسى تار، ھەۋىسى ئاجىز، ئاۋامدىن ئۆزگىچە
پىكىر قىلىشقا قۇربى يەتمەيدىغان، جۈۋاز كالىسىدەك بىر خىل
تۇرمۇشنى تەكرارلاۋېرىشتىن زېرىكمەس ھېس قىلمايدىغان، ئۆزى
تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ماكاندىن سىرتقا چىقىپ بېقىش، يۇرت ئاتلاپ
كۆرۈش ئىستىكى يوق، ئوت ـ چۆپكە ئوخشاش بىر ئورۇندا كۆكلەپ
قۇرۇپ قالىدىغان، پەقەت خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن دائىم بىللە يا-
شاشنى، تونۇش ـ بىلىشلەر بىلەن سالاملىشىپ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار
بىلەن دىدارلىشىپ، دوست ـ يارەنلىرى بىلەن تاغدىن ـ باغدىن
پاراڭلىشىپ ۋە خەتنىسىنى قىلدۇرغانلارنىڭ سۈننەت تويىغا، ئۆلۈپ

بايلىقلىرى بىلەن تەمىن ئېتىشتەك ئىشلەپچىقىرىش ئۈسۈلى، قالاق ناتۇرال ئىگىلىك بىلەن ساددا دىنىي ئېتىقادنىڭ يۇغۇرۇلۇشى نەتىجىسىدە مىللىتىمىزنىڭ ئىتائەتچان، مۇلايىم، ساددا، قانائەتچان، تار مىجەز ـ خاراكتېرى، مۇرەسسەچىلىكنى، قان ـ قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتنى ۋە تەقدىرچىلىكنى تەكىتلەيدىغان زەئىپ روھى روپايقا چىقتى. بۇنىڭ بىلەن خەلقىمىزنىڭ ئىلگىرىكى زامانلاردىكى جەڭگىۋارلىقى، قەيسەرلىكى، تەۋەككۈلچىلىكى، تېتىكلىكى، ھوشيارلىقى، قارامىلىقى، جاھانكەزدىلىكى ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ قالدى. مىللىتىمىزنىڭ ئەخلاق قارىشى، قىممەت ئۆلچەملىرى، يوسۇن ـ ئادەتلىرى، تۇرمۇش شەكلى، تەپەككۇر شەكلى بۇ بەش ئەسىر جەريانىدا ئەنئەنە سۈپىتىدە داۋاملىشىپ، مۇقىملىشىپ ھېچكىم بويۇنتاۋلىق قىلالمايدىغان دەرىجىدە مۇقەددەسلىشىپ، مىللەت توپىنىڭ سۈبيېكتىغا بىر ـ بىرلەپ چۆكۈپ، مۇنتىزىم قۇرۇلما ھاسىل قىلدى. بۇ خىل ئۆزىگە يۇزلەنگەن سۈبيېكتىپ قۇرۇلما سىرتقى مەدەنىيەتكە بولغان تەلپۈنۈشنىلا ئەمەس، بەلكى سەزگۈرلۈكىنىمۇ، ئىنكاس-چانلىقىنىمۇ يوقىتىپ، بارا ـ بارا قاداقلىشىپ، بەزلىشىپ، سېپى ئۆزىدىن بىر قاتمال قۇرۇلمىغا ئايلىنىپ قالدى. مىللىي مەدەنىيەتىمىزنىڭ ماھىيىتىدىكى بۇ خىل مۇكەممەلسىزلىك تۈپەيلى بىزنىڭ كىشىلىك خاراكتېرىمىزدىمۇ بىر قاتار مۇكەممەلسىزلىكلەر ئىپادىلەندى. گەرچە ھەربىر يەككە سۈبيېكتنىڭ تاكامۇللىشىشى پەرقلىق بولسىمۇ، لېكىن ھەرقانداق بىر ئادەم ئۆزى تەۋە بولغان توپنىڭ سۈبيېكتىپ قۇرۇلمىسىدىن ئاجراپ كېتەلمەيدىغان بولغاچقا، مەزكۇر توپتىكى مەدەنىيەتنىڭ چەكلىمىسىدىن ۋە پىسخىكىلىق خاھىشىنىڭ چەكلىمىسىدىن ئاسانلىقچە قۇتۇلالمايدۇ. خۇددى ئەنگلىيە يازغۇچىسى لاۋرېنس ئېيتقانىدەك، «ھەربىر ئادەمدە توپقا ئوخشايدىغان ۋە ئوخشىمايدىغان تەرەپ بولىدۇ. پەقەت ئىگىلىگەن نىسبىتىدىلا پەرق بولىدۇ.»

تىلىۋالدى ئەنە شۇنداق ئاجىز مەدەنىيەت ھېس ـ تۇيغۇسىغا ئە-

مەيدىغان مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىمىز تىلىۋالدىغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ ئەھمىيەتسىز خاراكتېر تىراگېدىيەسىنى ئۆزۈكسىز تۇغدۇرىدۇ.

ئۆز مەۋجۇتلۇقىنىڭ قىممىتى ئۈستىدە ئويلىنىش، سۈبيېكتىنىڭ خاسلىق قىممىتى ئۈستىدە ئىزدىنىش، روھنىڭ ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىق سەپىرىگە ئاتلانغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. چۈنكى، بارلىق ھەرىكەتنىڭ مەقسىتى ۋە بارلىق قىممەتنىڭ بىردىنبىر ئالىي ئۆلچىمى ئادەم. ئادەمنى بىردىنبىر مەركەز ۋە ئالەمنىڭ يادىلىشىنىڭ مەقسىتى دەپ چۈشىنىش، ئادەمنىڭ قىممىتىنى يۇقىرى سەلدۇرۇپ، ئۇنى ئالەمنىڭ جەۋھىرى دەپ قاراش مىڭ يىللاردىن بېرى مەنسۇر ھەللاجى، جالالىدىن رۇمى، شەمسى تەبرىزى، ئەھمەد يەسسەۋى، ئەلىشىر نەۋايى، بابا رەھىم مەشرەپ، مۇھەممەد سىددىق زەلىلىي ۋە ئابدۇللا خەراباتى قاتارلىق تەسەۋۋۇپ مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ شېئىرلىرىدا ئىزچىل يانغىراپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ گۈنكى كۈندە ئۇنىڭ ساداسىنى ۋۇجۇدىمىزدىن تاپالمايمىز. بۇ سادا نى بىز پەقەت ھازىرقى زامان غەرب مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ئەسىرلىرىدىن ئۇچرىتىمىز. ئۇلارنىڭ «دۇنيادا مەن ئۆزۈل ـ كېسىل چۈشىنىشنى ئۈمىد قىلغان ئادەم پەقەت بىرلا، ئۇ دەل ئۆزۈم» (ئەنگلىيەلىك ئەدىب ئوسكار ۋىلد)، «ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى چۈشىنىپ يېتىش ئەڭ چوڭ بەخت» (ئامېرىكىلىق ئالىم فىرانكلىن) دەپ قاراپ، ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق بەخت ۋە گۈزەللىك «پەقەت قۇشۇمچە يېمەكلىكتۇر» (ئەنگلىيە دىراماتورگى بىرنارد شاۋ) دەپ ۋارقىراشلىرى بىزگە تامامەن يات تۇيۇلىدىغان بولۇپ قالدى.

ئۆزىنى چۈشىنىشنى تەشەببۇس قىلمايدىغان قاتمال مەدەنىيەتنىڭ بۆشۈكىدە چوڭ بولغان تىلىۋالدىدا يەككە ئاڭ، ئۆزلۈك ئېڭى، خاسلىق تۇيغۇسى بولمىغاچقا، يۇرتداشلىرىدىن، يۇرتىدىن ئايرىلىپلا ھېچقانداق جاپا ـ مۇشەققەتنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىمايلا تۇرۇپ-مۇ مەنىۋى جەھەتتە مىجىقى چىقىپ كېتىدۇ. تۇرمىدە ئېغىر ئەھ-

كەتكەنلەرنىڭ نەزىر - چىراغلىرىغا بېرىپ ياشاشنى ھاياتنىڭ بەختى، تۇرمۇشنىڭ مەنىسى دەپ چۈشىنىدىغان ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ تىپى.

ئۆزلۈكنىڭ رايىنى ئىستەيدىغان ئارزۇ، ئۆزىگە قايىللىق ئىز-دەيدىغان روھ، مەنىۋى جەھەتتە مۇستەقىل ياشاشنى ئىستەيدىغان خاھىش، ئۆز - ئۆزىنى ئىپادىلەيدىغان جاسارەت، مۇستەھكەم ئىرادە كۈچى قاتارلىق يۈقىرى پىسخىكىلىق سۈپەتلەرنىڭ بولۇشىنى بىز-نىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي مەدەنىيىتىمىز ۋە قاتمال مەدەنىيەت پىس-خىكىمىز قوبۇل قىلالمايدۇ. ئەكسىچە چەكتىن ئېشىپ ئەخمەقلىق دەرىجىسىگە يەتكەن ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن تەپسە تەۋرىمەيدىغان بە-خۇدلۇق پىسخىكىسىنى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن سۈپەتلەپ قەدىر-لەيدۇ. ساۋاتسىز بوۋىسى بىلەن چىشى قالمىغان مومىسىنىڭ سۆزە-دىن چىقمايدىغانلارنى «قۇلىقى يۇمشاق ئوبدان بالا بوپتۇ» دەپ ماخ-تايدۇ. ئادەتتىكىدىن سەللا ئۆزگىچە پىكىر قىلىدىغانلارنى، ئۆرپ - ئادەت، قائىدە - يوسۇنلارنى سەل يانداپ ئۆتۈپ كېتىشكە ئۇرۇنۇ-غانلارنى «باشباشتاق، بىھۇرمەت، شۇم بالا بوپتۇ» دەپ قارغايدۇ. جۇ-لىقى چىقىپ كەتكەن ئەقىدىلەر بىلەن چىشى قالمىغان ۋەز - نەسە-ھەتلەرنى ئەڭگۈشتەر بىلىپ، مۇقەددەس تەۋرۈك سۈپىتىدە قەدىر-لەش، ئۆزىنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىنى شۇنىڭغا لايىقلاشتۇرۇپ تۇ-رۇش بىزگە ئوخشاش روھىي دۇنياسى بېكىپ كەتكەن قالاق مىللەت-لەرنىڭ خاركتېر تىراگېدىيەسى بولسا كېرەك.

تىلىۋالدى ئەنە شۇنداق زەئىپ مەدەنىيەت روھىغا، ئاۋامغا يۆلە-نىپ جان ساقلاش پىسخىكىسىغا ئىگە بولغاچقا، ئۆزىنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىدىكى بەختسىزلىك ۋە سەرسانلىقنىڭ ئىجتىمائىي سەۋەبى ئۇستىدە ئويلىنىشقا قۇربى يەتمەيدۇ. شۇڭا، ئۇ نېمىنىڭ ھەقىقىي پاجىئە ۋە بەختسىزلىك ئىكەنلىكىنى ئەسلا ھېس قىلىپ يېتەلمەي-دۇ. ئۆز مەۋجۇتلۇقىنىڭ قىممىتى ئۇستىدە ئىزدىنىشكە، سۈبە-يېكتىنىڭ خاسلىق قىممىتى ئۇستىدە ئىزدىنىشكە ئازراقمۇ ئۇندە-

قەلبىنى تەڭكەش قىلىپ ھېسداشلىق كەيپىياتىنى ئىپادىلىگەن. بۇ بىر پاجىئەلىك روھىي ھالەت بولۇپ، ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشىنىڭ ئاسارىتىگە مەھكەم چىرمىشىپ قالغان ئاڭنىڭ مەھسۇلى. بىز تەلىۋالدىدەك مەنىۋى دۇنياسى پالەچ، ئۆسۈملۈكسىمان ئادەملەرنىڭ پەن ـ تېخنىكىنىڭ كۈچى ئارقىلىق شىددەت بىلەن تارىيۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا بەكمۇ كۈلكىلىك مەسخىرە ئوبيېكتى بولۇپ قەلىۋاتقانلىقىنى تونۇپ يېتىشىمىز كېرەك.

ئەينى يىللاردىكى ئاشۇنداق ئادالەتسىز مۇئامىلە، مۇدھىش رېئاللىق، ھايۋان كەبى تۇرمۇش بىلەن مەدەنىيەتلىك، ئەركىن دۇنيا ئوتتۇرىسىدىكى ماھىيەتلىك پەرقنى بىۋاستە كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىقمۇ سېلىشتۇرۇپ ھېس قىلالمىغان، مۇشۇنداق روشەن سېلىشتۇرما ئىنسانىي ئېڭىنى، كىشىلىك غۇرۇرىنى ئازراقمۇ ئويغىتالمىغان بىر زەئىپ ئىنسانىنى ئىجابىي مەۋقەدە تۇرۇپ گۇزەللەشتۈرۈش مەلۇم جەھەتتىن مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ ھاياتىي كۈچىنىڭ زادى قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەرسە كېرەك.

يازغۇچىنىڭ ئەسەرگە سىڭدۈرگەن ئىدىيەۋى كەيپىياتىدىن ئۇنىڭ قايسى مەۋقەنى چىقىش قىلغانلىقى بىزگە ئايان بولدى. يازغۇچى ھەرگىزمۇ مول ھاياتىي كۈچكە ئىگە ساغلام ھېسسىياتىنى تەكىتلەش، ھاياتلىق ئېڭىنى كۈچەيتىش، روھىي سولىشاڭغۇلۇقنى ئەيىبلەش، ئەنئەنىۋى قاتمال مەدەنىيەتنى تەنقىد قىلىش، تۇغما ئىقتىدارنىڭ تەبىئىي تەرەققىياتىنى تەرغىب قىلىش ۋە ئىنسان روھىنى چۈشەكتىن ئازاد قىلىشنى چاقىرىق قىلمىدى. ئۇنىڭ كۆڭۈل بۆلۈپ يازغىنى ساختا سۈژېتنى ئاساس قىلغان، ئەھمىيەتسىز قىزىقچىلىقنى قوغلاشقان، بىر يارىماس بايقۇشنىڭ تراگېدىيەلىك قىممەت ھاسىل قىلالمايدىغان ھاياتىغا ئوقۇلغان مەدھىيە ناخشىسى بولدى. ھەرگىزمۇ ئەينى يىللاردىكى كىشىلەرنىڭ ساغلام ئەقىل ۋە ساپ ھېسسىياتىغا ئاپەت خاراكتېرلىك زەربە بەرگەن داغدۇغىلىق ھەربىكەتلەر، پايخان قىلىنغان كىشىلىك ھوقۇق، گۇمران بولغان

گەك قىلىپ، خارلىنىپ ياشىغىنىدىن ياقا يۇرتتا بولسىمۇ ئەركىن، مۇستەقىل ياشاشنىڭ ئەۋزەل ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتەلمەيدۇ. پەرق ئېتىش ئىقتىدارى يوق، ئەركىنلىك ئىستىكى يوق، ھاياتنى چۈشىنىشى يېتەرسىز، ئېتىقادى ئاجىز، نېمە ئۈچۈن ياشاش مۇددىئاسى يوق، ئۆزىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئازراقمۇ بىلمەيدىغان تىلىۋالدى بەكمۇ ئاددىي ۋە ئابستراكت قاراشلارنى تەشەببۇس قىلىدىغان مەدەنىيەتنىڭ تەربىيەسىدە چوڭ بولغاچقا، گېزى كەلگەندە پەقەت ئىدىيەلا ئادەمنىڭ ھەقىقىي ۋەتىنى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى، سوقرات ئېيتقاندەك، «دۇنيا بەكمۇ رەزىل، ئادەم پەقەت ئۆزىنىڭ خىيالىي دۇنياسىدىلا ياشىشى كېرەك» ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتەلمىگەن. ئەڭ ۋەتتە بۇ خىل پەلسەپىۋى مەنىدىكى يۇكسەك ۋەتەن چۈشەنچىسى ئۇنىڭ زەئىپ روھىغا سىغمايتتى. «ئاجىز ئەقىلگە چاقچاق ئارتۇقچە» دېگەندەك، ئۇنىڭغا پەلسەپىۋى ئىدىيە تېخىمۇ ئارتۇقچە ئىدى.

يۇرتى ۋە يۇرتداشلىرىنى سېغىنىشتىن باشقا مەنىۋى دەسمايىسى يوق بۇ زەئىپ ئىنسان يازغۇچىنىڭ قەلبىمى ئاستىدا مەدھىيەلەندى، گۈزەللەشتۈرۈلدى ۋە ۋەتىنىنى بىر مىنۇتمۇ ئېسىدىن چىقارمايدىغان سادىق، ۋاپادار ئوغلان سۈپىتىدە تەسۋىرلەندى. يازغۇچىنىڭ كۆچلۈك ھېسداشلىق پوزىتسىيەسى بىلەن يارانقان بۇ پېرسوناژى ماڭا يازغۇچىنىڭ تىراگىدىيە ئېڭى بىلەن زەئىپ مۇھەببىتىدىن دېرەك بەردى. بۇ خىل زەئىپ مۇھەببەت ۋە ئاجىز تىراگىدىيە ئېڭىنىڭ يىلتىزى ئەلۋەتتە مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ خاراكتېرى ۋە مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت پىسخىكىسى قۇرۇلمىسىغا تۇتىشىدۇ. بۇ مىللىتىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ ماھىيىتىدىكى مۇكەممەلسىزلىكىنىڭ، چەكلىملىكىنىڭ، ئاجىزلىقىنىڭ يەككە سۈبېيېكتتا كۆرۈلگەن كونكرېت ئىپادىسى.

يازغۇچى مەتىمەن ھوشۇر بۇ ئەسەردە تىلىۋالدىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى قالاقلىق، سولىشاڭغۇلۇق، دۆتلۈك، ئەخمەقلىق ۋە زەئىپلىكىنى ئېچىنىش نۇقتىسىدا تۇرۇپ مۇئامىلە قىلماي، ئەكسىچە ئۆز

ۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسىۋىتى بار.

شۇكۇر ـ قانائەت بىلەن بىر خىلدا تىرىكچىلىك ۋە ئىستىقامەت قىلىپ كەلگەن خەلقىمىز مادارا ـ مۇرەسسەچى، ئىتائەتمەن ـ مۇلا ـ يىم خاراكتېرىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، «فەرھاد ۋە شېرىن»، «تاھىر ۋە زۆھرە»، «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «غېرىب ۋە سەنەم» گە ئوخشاش تىرا ـ گېدىيەسى سۈس مۇھەببەت داستانلىرىنى توقۇپ ئۆزىنىڭ كۈنسېرى زەئىپلىشىپ ۋە قۇرغاقلىشىپ كېتىۋاتقان روھىيەت ئالىمىنى بې ـ زىدى. يۇرەكنى زىلزىلىگە سالىدىغان تىراگېدىيەلەرنىڭ تەسىرىگە بەرداشلىق بېرىشكە كۆنمەي، كۆپلىگەن داستان، قىسسە، چۆچەك ـ لىرىنىڭ خاتىمىسىگە ھەمىشە كىشىنى مۇئەييەن قانائەت تۇيغۇسى ـ غا چۆمدۇرىدىغان ئوچۇق ھەم يېقىملىق رەڭ بېرىش، كىشىلەرنى ئاز ـ تولا ئۇمىدلەندۇرۇش ۋە بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىگە تەسەللى بې ـ رىشكە ئادەتلەندى. تاسادىپىي ئوخشىشىپ قالغان بۇنداق ۋەقەلىك قېلىپى خەلقىمىزنىڭ نەچچە ئەسىر جەريانىدا شەكىللەنگەن ئېس ـ تېتىكلىق پىسخىكىسىنىڭ «قېلىپى» ئىدى. تەتقىقاتچىلار شۇنى ئېتىراپ قىلىدۇكى، مۇئەييەن تارىخىي شارائىت، تەبىئىي شارائىت ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتتا شەكىللەنگەن مىللىي يوشۇرۇن ئاڭ شۇ مىللەتنىڭ تىراگېدىيە ئېستېتىكىسىنىڭ تېپىنى ۋە ماھىيىتىنى ئاستا ـ ئاستا بەلگىلەيدۇ. ھەتتا شۇ مىللەتنىڭ تىراگېدىيەلىك ئەسەرلىرىدىكى ئەڭ ئاساسلىق ھېكايە سەنئىتىنىڭ ئانا تېمىسىنى ۋە ۋەقەلىك مودېلىنى بەلگىلەيدۇ. ئۇ بىر خىل مىللىي يوشۇرۇن ئاڭ بولغانلىقتىن، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىلا ئەمەس، يازغۇچىلار ـ نىڭ ئىجادىيەتلىرىدىمۇ ھەر خىل شەكىلدە ئومۇميۈزلۈك ئەكس ئې ـ تىدۇ. يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «خاسىيەتلىك قار» ناملىق بۇ پوۋېستىدا تىلىۋالدىدىن ئىبارەت بۇ پېرسوناژنىڭ بەختسىز كە ـ چۈرمىشلىرىنى تاسادىپىيلىقلار ئارقىلىق تۇغدۇرۇشى ۋە بۇ خىل شەخس تىراگېدىيەسىنىڭ يىلتىزىنى كەڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت ئىچىگە قويالماسلىقى، ئاپتورنىڭ ئەسەردە ـ

ھەقىقىي روھىي ھالەت، چوڭقۇر ئىنسان تەبىئىتى ۋە كىشىنىڭ روھىي دۇنياسىنى زىلزىلىگە سالىدىغان ئېچىنىشلىق تراگېدىيە بولمىدى. روھىي دۇنيانىڭ تەكتىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقان مۇستەقىل چۈشەنچە ۋە سۇبيېكتىپ ئاڭنى، مىللەتنىڭ مەۋجۇت ھالىتىگە بېرىپ تېگىدىغان ئىدىيەۋى چوڭقۇرلۇقنى ئىپادىلىمىدى.

ئاپتور ھازىرقى زامان رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ قىممەت يۇزلىنىشىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، رېئالىزم ئەدەبىياتى ئاللىبۇرۇن ھال-قىپ ئۆتۈپ كەتكەن دىراماتىكلىق، توقۇلما ۋە تىپ يارىتىش ئۇسۇللىرىنى ھېكايە توقۇشقا ھېرىسمەن ئاممىباب پىروزا يازغۇچى-لىرىغا ئوخشاش كەڭ ـ كۆشادە ئىشلەتكەن. بۇنىڭ بىلەن رېئاللىق-نىڭ ھەقىقىي ھالىتىگە كۆڭۈل بۆلۈشتەك تۈپ مۇددىئادىن يىراقلاپ كەتكەن. تۇرمۇشنىڭ ھەقىقىي چىنلىق تۇيغۇسىغا ئەھمىيەت بې-رەلمىگەن. قىيپالىڭاچ چىنلىق، ئېچىنىشلىق چىنلىق ئۇستىدە ئىزدىنەلمىگەن. ئەسەردە تۇرمۇش جەريانىنىڭ تەبىئىي ئېقىنى يې-زىلماستىن، كىشىنى ئىشەندۇرەلمەيدىغان تاسادىپىي ماس كېلىپ قېلىشلار، ئەسەر بىلەن ئىچكى مۇناسىۋىتى بولمىغان پارچە ـ پۇرات ۋەقەلىكلەر كۆپلەپ يېزىلىپ، تۇرمۇشنىڭ ئەسلىي قىياپىتى ساقلاپ قېلىنمىغان. پۈتۈن ئەسەردىن يازغۇچى ئېڭىدىكى تراگېدىيەلىك توقۇنۇشنى كۆرگىلى بولمايدۇ. شۇڭا، بۇ ئەسەرنى كۆپ تەرەپلىمە سۇرەتلەنگەن مۇرەككەپ خاراكتېر يارىتىلمىغان، بىر خىل مەۋجۇت ھالەت، مەۋجۇت تراگېدىيە ئېچىپ بېرىلمىگەن، ماھىيەتلىك بول-غان بىر خىل ھېسسىيات سىڭدۈرۈلمىگەن ئاددىي ئەسەر، ھەتتا ئاممىباب پىروزىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا يۈزلەنگەن يازغۇچى-نىڭ مەشىق ئەسىرى، دەپ يەكۈن چىقىرىش مۇمكىن.

يازغۇچىنىڭ پۈتۈن ئەسەرگە سىڭگەن زەئىپ مۇھەببىتىنى ۋە ئاجىز تراگېدىيە ئېڭىنى مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ خاراكتېرىگە يىلتىز تارتقان ۋە شۇنىڭدىن ئوزۇقلانغان دەپ قاراشنىڭ ئاساسى بارمۇ ـ يوق؟ مېنىڭچە، ئۇنىڭ ناھايىتى چوڭقۇر ئاساسى ۋە سە-

«زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» كە قوشۇمچە

مەمتىمىن ھوشۇر

يالقۇن روزىنىڭ «خاسىيەتلىك قار» ناملىق پوۋېستىمنى تەھلىل قىلىپ يازغان، «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1993 ـ يىللىق 12 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» دېگەن ماقالـ ـسىنى كۆردۇم. ئەسەر تەھلىل قىلىشنىڭ مۇناقىمۇ ئۇسۇللىرىنىڭ ئىجاد بولغىنىدىن ئانچە خەۋىرىم يوق ئىكەن. ئەدەبىي ئەسەر ھەقـ ـقىدىكى مۇلاھىزىنى ئەمەس، مىللەت ئۇستىدىكى پۈتۈن بىر شىكاـ ـيەتنامىنى ئوقۇپ چىققاندەك بولۇپ قالدىم. مەيلى نېمىلا بولمەـ ـسۇن، كىتابخانىلىرىمىز بىزنىڭ ئەسەرلىرىمىز بېسىلغان ژۇرناللارـ ـنى پۈلغا سېتىۋالمىدۇ ۋە قىممەتلىك ۋاقتىنى سەرپ قىلىپ ئوقۇپ چىقمىدۇ. ئۇلار ئەسەرلىرىمىزگە ياخشى ـ يامان دەپ باھا بېرىشكە ھەقلىق. ياخشى نىيەتلىك تەنقىدچىلىرىمىز بولسا، ئەدەبىياتىمىزنى توغرا يۆنىلىشكە سېلىشقا باش قاتۇرىدۇكى، باشقا غەرەزدە بولمايدۇ. بىراق «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» نىڭ مۇھاكىمە دائىرىسى «خاسىيەتلىك قار» دىن ھالقىپ مىللىتىمىزنىڭ نەچچە يۈز يىللىق مەدەنىيەت تارىخى مەزمۇنىدىكى گەپلەرگە كېتىپ قالغاچقا، بۇ مۇناـ ـزىرىگە ئۆزۈمنىڭمۇ بىرنەچچە ئېغىز سۆز قوشۇمچە قىلىپ قويغۇم كېلىپ قالدى.

«زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» نىڭ ئاپتورى ماقالىسىدە مەنسۇر ھەللاجى، جالالىددىن رۇمى، شەمسى تەبرىزى، ئەھمەد يەسـ ـسەۋى، ئەلىشىر نەۋايى دېگەندەك بىرمۇنچە شەرق ئۆلىمالىرىنىڭ

كى ئىدىيەۋى چوڭقۇرلۇق ۋە پاش قىلىش كۈچى جەھەتتىكى ئاجىز-لىقىنى ئېپادىلەپلا قالماستىن، ئەڭ ئاخىرىدا تىلۇۋالدىنى مۇرادىغا يەتكۈزۈشى بىز يۇقىرىدا كۆرسەتكەن مىللىي مەدەنىيەت پىسخىكا-سىزدىكى ئىستېتىكىلىق پىسخىكىنىڭ «قېلىپى» ئىچىدە تەپەككۇر قىلغانلىقى ۋە قەلەم تەۋرەتكەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا، تىلۇۋالدىنىڭ بەختسىزلىكى مانا مۇشۇنداق ئاجىز تىراگېدىيە ئې-كىنىڭ ۋە تىراگېدىيە پىسخىكىسىنىڭ مەھسۇلى. شۇنى بىلىش كېرەككى، تىراگېدىيە ئېگى ئاجىز خەلق ــ بەختسىز خەلق.

1993 ـ يىلى سېنتەبىر

مۇنداق يېڭى زەئىپلىكلەرنىمۇ كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇ بولسىمۇ، ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ جىمى نەرسىسىنى «يارىمايدۇ» غا چىقىرىپ، ئۆزىنىڭ شۇلارنىڭ پۈشتى بولۇپ تۇرىلىپ قالغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، نالە ـ پەريات چېكىدىغان زەئىپ روھ. مۇنداق روھتىكىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىن ۋايساشتىن باشقا ھېچ نەرسە تاپقىلى بولمايدۇ. ئاغزىنى ئاچسىلا مىللەتنى قارغايدۇ؛ تاپا ـ تەنىلەرنى يېغىشتۇرۇپ قويۇپ، باشقىلار قىلالمىغان ئىشلارنى ئۆزىدىن باشلاپ قىلسىمۇ بولىدىغانلىقىنى، ئۆتكەنكى تارىخلارنىڭ ھېچنېمىسى يا ـ رىمسا يېڭىدىن تارىخ يارىتىش مۇمكىنلىكىنى، «بۇگۈن» نىڭ ئۆتمۇشنىڭ داۋامى، شۇنداقلا كەلگۈسىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولالايدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ.

بىر مىللەتنى ۋەيران قىلىدىغىنى ئۇنىڭ ئۆتمۇشى ئەمەس، بۇ ـ گۈنى. چۈنكى، ئۆتمۇش ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن نەرسە. بۇگۈن دېمەك ـــ پۈرسەت دېمەك. ئەگەر ئۇنىڭ بۇگۈنىمۇ بىر ـ بىرىگە تەنە قىلىش، پۈتۈپ كەتكەن كونا قاقاچلارنى تاتىلاپ ئولتۇرۇش بىلەنلا ئۆتىدىغان بولسا، ئىستىقبالىنىڭ قارانغۇلاشقىنى شۇ!

ھەممە ئەيىبنى ئۆتمۇشكە، ئاتا ـ بوۋىسىغىلا دوڭگەپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ بۈرچىنى ھېس قىلماسلىق ـــ ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئۇلۇغ ـ لۇقىدىن مەست بولۇپ ئەخمەقلەرچە گىدىيىپ يۈرگەنگە ئوخشاشلا خەتەرلىك. بۇ ئۆزىنىڭ زەئىپلىكىنى پەردازلاپ كۆرسىتىشنىڭ ئىككىنچى بىر خىل ئۇسۇلى. بۇنداقلارنىڭ بەزىلىرى ھازىر زاكە ـ سىدىن ئايرىلماي تۇرۇپلا قېرىپ ماكچىيىپ كەتكىلى تۇردى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تېخى ھېچبىر ئىش قىلىپ باقمىغانلىقىغا قارىماي جىمى ئادەمگە ئەقىل ئۆگىتىدۇ. كۆچەپ چىڭقىلىپ، ئۆزىمۇ تېخى تۇزۇك چۈشىنىپ بولالمىغان «تەلىمات» لارنى باشقىلارغا چۈشەندۇ ـ رۈپ قويماقچى بولۇشىدۇ. بەزىلىرىنىڭ ئىزا تارتىسا ھەممىنىڭ ساقلىغا بىر ـ بىرلەپ ئېسىلىپ گۈلەڭگۈچ ئوينىپ باققۇسى كە ـ لىدۇ. ئۇلار چىشى قالمىغان مومىسىنىڭ پەند ـ نەسىھەتلىرى، توي ـ

ئىسمىنى قاتار تىزىپ، يەنە لوس بىننىنكىت، لاۋرېنىس، بىرناد شاۋ، ئوسكار ۋىلد، فىرانكلىنلاردىن روبىنزون گىرۇزو، سوقراتقە-چە بولغان غەربنىڭ نامدارلىرىنى گۇۋاھلىققا تارتىپ، خەلقىمىزنىڭ يېقىنقى بەش ئەسىرلىك تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرى، مىللەتنىڭ يار-ماس ئەخلاق، قىممەت قاراشلىرى، تۇرمۇش ۋە تەپەككۇر شەكلى ... خەتنە توي، نەزىر ـ چىراغ ... ئۆزبېكنىڭ پەقەتلا خۇشى قالمىغان ساۋاتسىز بوۋىسى بىلەن چىشى قالمىغان مومىسى ... «فەرھاد ۋە شېرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «غېرىب ۋە سەنەم» ۋاھاكازالار ئۈس-تىدىكى دادلاشلىرىنى يېتەرلىك يېزىپتۇ. بۇ خۇددى بىرنېمگە جە-لە بولۇپ قورسىقى كۆپۈپ تۇرغان ئادەمنىڭ يوقىلاڭ بىر ئىشنى باھانىلاپ، يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەمنىڭ ياقىسىغا كاپلا قە-لىپ ئېسىلىپ، ئۇنىڭ ئانا ـ مانىسىنى قوشۇپ تىللاپ قورسىقىنى بوشىتىۋالغاندەك ئىش بولۇپتۇ. كىشىنىڭ ھەقىقەتەن كۈلكىسى كېلىدۇ. بىر زامانلاردا ئۇرۇمچى دۆڭكۆۋرۈكنىڭ ئەتراپىدا ئاشخانە-مۇئاشخانا كىرىپ قىزىقچىلىق قىلىپ يۈرىدىغان ئاببىاس لويى دەي-دىغان بىر ئادەم بولىدىغان، تاغدىن ـ باغدىن ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلەپ: «بىر پۈتۈم ئايدا، بىر پۈتۈم لايدا، ھەممىسىنى يامان دەي-سەن، ياخشىسى قايدا؟» دەپ ئۇنىڭ ـ بۇنىڭ جوزىسىدىن بىر ـ ئىككى رومكا ھاراق ئىچىپ چىقىپ كېتەتتى، شۇ چېغىدىمۇ سورە-غان نېمىسىنى بەرمىگەنلەرگە ئانچىۋالا كايىپ كەتمەيتتى.

ئويلىسام، بۇمۇ ئانچە ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەستەك تۇرىدۇ. بىز مۇشۇ بىر دەۋردىكى قەلەمكەشلەرگە ھازىر چىشى قالمىغان بو-ۋىلىرىمىزنىڭ ئۆگۈت ـ نەسىھەتلىرىگە قۇلاق سېلىشتىن باشقا يە-نە تېخى چىشى چىقمىغان «مومىلىرىمىز» نىڭ تاپا ـ تەنىلىرىگىمۇ چىداشقا توغرا كېلىدىغان بولۇپ قالدى.

گەپنى «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» نىڭ ئاپتورى زېرىكمەي ساناپ چىققان مىللەتنىڭ زەئىپلىكلىرى ئۈستىدە يورغىلىتىدىغان بولساق، بۇ كونا زەئىپلىكلەرنىڭ ئۈستىگە ئارتىلىپ يۈك بولۇۋاتقان

يەتلىك قار» دىكى ئىدىيە دىل مۇشۇنداق جان باقارلىق زەئىپ روھ. قا قارشى قويۇلغان. ئەسەر قەھرىمانى ئىلاجسىز ئەھۋالدا، ھاياتلىق يولى ئىزدەپ چەتكە چىقىپ مەيلى يوقسۇل، مەيلى باي ئەھۋالدا بولسۇن، تۇغۇلغان زېمىنىنى، يۇرتداش، خوتۇن، بالىچاقىلىرىنى بىر مىنۇتمۇ ئۇنتۇپ قالمىغان، ۋەتەنگە قايتىپ كېلىشكە كۈزى يەتمىگەنسېرى ھايات شامى ئۆچۈپ تۈگىشىپ كەتكەن. ۋەتەنگە قايتىش ئۈمىدى پەيدا بولغاندا ھايات شامى قايتىدىن پىلىلداشقا باشلىغان ئاددىي بىر پېرسوناژ، بۇ «خاسىيەتلىك قار» توزۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئۆز زېمىنىغا لەيلەپ چۈشۈشنى خالايدۇ. ئۆزى ئېرىپ سىڭگەن تۇپراقتىن يەنە رەڭمۇرەڭ گۈللەرنىڭ بىخ ئۇرۇپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ ... «خاسىيەتلىك قار» دىكى ۋەقەلەر نەدىمۇ تۇرىكىيەدە بولغان ئىش بولسۇن؟ ئۇ ئىشلارنىڭ زادى نەدە يۈز بەرگەنلىكىنى سورىسا ئۆزۈمۇ دەپ بېرەلمەيمەن. بۇ بىر خىيالىي توقۇلما، قايسىل قىلىش كۈچى يېتەرسىز بولغان ناچار توقۇلما ...

روبىنزون گىرۇزو ئۆزىنىڭ قەيسەرلىكىنى نامايان قىلغان سىرلىق ئارالنى بۇگۈنكى كۈندە باشقا يەرلەردىن ئىزدەپ ئاۋارە بولۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئادەم ئايىغى باسمىغان تاغ ـ باياۋان، چەكسىز قۇملۇقلىرىمىزدا خىلمۇخىل قېدىرغۇچىلارنىڭ ئەترەتلىرى كېزىپ يۈرۈپتۇ. خىيالىي بەختىنى ئىزدەپ قاڭقىپ چىقىپ كېتىش ئەمەس، شۇ زېمىنىنىڭ ھەقىقىي ئىگىسى، غوجايىنى ئىكەنلىكىنى تونۇپ، ھاياتىي كۈچىنى مەنىلىك ئىشلارغا بېغىشلاپ، ئۆز ئېلىدە مەھكەم دەسسەپ تۇرۇشلا بۇگۈنكى كۈندە مەدھىيەلەشكە تېگىشلىك ئەڭ جاسارەتلىك روھ!

مېنىڭ قەلبىمىم ئاستىدىكى پېرسوناژلار ناھايىتى ئاددىي ئادەملەر. ئۇلاردا ئۆز مىللىتىدە مەۋجۇت بولغان ئىللەتلەرنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ. بۇ «چەكتىن ئېشىپ ئەخمەقلىق دەرىجىسىگە يەتكەن ئاق كۆڭۈل ئادەملەر» نى يەنە مۇھەببەت بىلەن يازغۇم كېلىدۇ. ئۇلارنى بەزىدە مەدھىيەلەپ، بەزىدە كۈلكە ئاستىغا ئېلىپ، شۇ ئادەملەرنىڭ

تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ دېگەنلەردىن شۇنچىلىك بىزار، بولسا خەتـ
نىسىنىمۇ قىلماي، بېلىگە قاپاق باغلاپ، ئۈمىد تۈمشۇقىدىن قايتا
ئۇزۇپ ئۆتۈپ، ئامېرىكا قىتئەسىنى باشقىدىن ئېچىپ باققۇسى ياكى
روبىنزون گىرۇزوۋەك ئادەمسىز بىر ئارالغا چىقىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ
«ئالەمنىڭ مەركىزى، بارلىق قىممەتنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى» ئـ
كەنلىكىنى ئىسپات قىلغۇسى بار ... ئۇلارنىڭ نەزىرىدە كىندىك
قېنى تۆكۈلگەن زېمىننى، يۇرتداشلىرىنى سېغىنىشتىنمۇ ئەخمىقا
نە ئىش يوق. مۇمكىن بولسا، ئاشۇ خىلمۇخىل زەئىپلىكلەر بىلەن
جاراھەتلەنگەن ئانىسىنى تاشلاپ، «ئەركىن دۇنيا» غا بىر چىقىۋال
سا، ئۇرۇق ـ تۇغقان، خوتۇن، بالىچاقىلىرى بار تەرەپكە قاراپمۇ
قويغۇسى يوق. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى قىسمەنلىرى ھازىر ئۆزى ئارزۇ
قىلغان «ئەركىن دۇنيا» سىغا يېتەلمىگەن بولسىمۇ، كۆڭۈل خۇش
لۇقىنى شۇ «مەدەنىيەتلىك» دۇنيانىڭ ئاق تاماكىسىدىن تاپتى،
ئۇلارنىڭ چېكىۋېلىپ ئايىغى چىقماس خىياللارغا پېتىپ، «زەئىپ
روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» نىڭ ئاپتورى مەدھىيەلىگەن «دۇنيا بەكـ
مۇ رەزىل، ئادەم پەقەت ئۆزىنىڭ خىيالىي دۇنياسىدىلا ياشىشى كېـ
رەك» دېگەن چەككە يەتكىنىگە ئۇزاق بولۇپ قالدى.

ھەربىر مىللەتنىڭ ئۇزاق تارىخ جەريانىدا شەكىللەنگەن مىللىي
مەدەنىيىتى، مىللىي روھىدا ساقلاپ قېلىشقا تېگىشلىك ئېسىل
جەۋھەرلەرمۇ ۋە تاشلىۋېتىشكە تېگىشلىك نۇرغۇن داشقالالارمۇ بو
لىدۇ. ئەگەر بىر ئادەم ئۆزى ئەجدادلىرى تۇرغۇزغان بارلىق ئەقىدـ
لەردىن بىراقلا ۋاز كېچىدىكەن، ئۇنىڭ يىمىرىلىپ كەتمىكى ھېچ
گەپ ئەمەس، مۇنداقلار باشقىلارنىڭ «ئەركىن دۇنيا» سىغا يېتەلمـ
سىلا، «پەرق ئېتىش تۇيغۇسىنى خۇنۇكلەشتۇرۇپ» نامرات ئانىسـ
نىڭ ۋەيرانە كۆلبىسىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ يۇرۇشتەك «ئەخمەقـ
لىق» نى ھەرگىز قىلمايدۇ. «ياقا يۇرتتا بولسىمۇ ئەركىن، مۇستەـ
قىل ياشاشنىڭ ئەۋزەللىكىنى تونۇپ»، يۇزىنى داپتەك قىلىپ ئۆزـ
نى باشقا بىر مىللەت دەپ تىزىملىتىۋېلىشتىنمۇ يانمايدۇ. «خاسـ

يەنە «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» توغرىسىدا

ــ سېنىڭ ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتىڭ چەت ئەللەرگە چىقماسلىقىڭ بىلەن ئىپادىلەنمەيدۇ.

ــ ئابدۇقادىر داموللام

يازغۇچى مەتتىمىن ھوشۇرنىڭ مېنىڭ «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» ناملىق تەنقىدىي ماقالەمگە جاۋابەن يېزىپ، «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1994 ـ يىلى 3 ـ سانىدا ئېلان قىلغان «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت، كە قوشۇمچە» ناملىق ماقالىسى مېنى يەنە قولۇمغا قەلەم ئېلىشقا مەجبۇر قىلدى. مېنىڭ بۇ ماقالىنى يېزىشىم ئەقلىمنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق مەنۇن بولىدىغان قارشى قۇتۇپنى ئىزدەش ئۈچۈن ئەمەس ياكى مەتتىمىن ھوشۇر ئېيتقانىدەك «ئەخمەقلەرچە گىدىيىپ»، «ئۆزلىرىنىڭ ھېچ ئىش قىلىپ باقمىغانلىقىغا قارىماي جىمى ئادەمگە ئەقىل ئۆگىتىش»، «كۆچەپ چىققىلىپ، ئۆزىمۇ تېخى تۇزۇك چۈشىنىپ بولالمىغان «تەلىمات» لارنى باشقىلارغا چۈشەندۈرۈپ» قويۇش ئۈچۈنمۇ ئەمەس، ياكى «ھەممىنىڭ ساقلىغا بىر ـ بىرلەپ ئېسىلىپ ئىلەكچۈچ ئويناپ بېقىش» ئۈچۈنمۇ ئەمەس. توغرا، ياشلار ئادەتتە نېمىلا بولمىسۇن، مەلۇم دەرىجىدە ئەخمەق ۋە نادان بولۇشتەك ئاجىزلىقتىن خالىي بولالمايدۇ. مەنمۇ ئۆزۈمدە شۇنداق ئاجىزلىقنىڭ بارلىقىنى ئېتىراپ قىلىمەن، لېكىن مەن ۋىليام پىت ئېيتقانىدەك «نادانلىق ـ ئەخمەقلىقلىرى ياشلىق باھارى بىلەن تەڭ تۇغىدىغان كىشىلەر تائىپىسىگە مەنسۇپ بولسام دەيمەن. ھەرگىزمۇ يېشىنىڭ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىغا،

ئۆزىگە ئۆزىنى تونۇتقۇم كېلىدۇ. «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت» نىڭ ئاپتورى تەشەببۇس قىلغاندەك، ھايات ياشاۋاتقان بۇ قەرىنداش-لىرىمىزنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنىڭ تارىخىدىن، ئۇرۇق ـ ئەۋلادىدىن قال-غان ھەممە زەئىپلىكلەرنى گۇناھ قىلىپ ئارتىپ تىللاپ بېرىش قو-لۇمدىن زادىلا كەلمەيدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ «تىراگېدىيە ئېچىش ئاجىز بۇ بەختسىز خەلق» نىڭ تارىختا تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى يېتىپ ئاشىدۇ. ئادەملىرىمىزگە ئۇمىد ۋە ئىشەنچ بېغىشلاش ئەدەبىياتى-مىزنىڭ جىنايىتى ئەمەس، بۇرچى!

ئاڭلىسام، ھېلىقى دۆڭكۆۋۈروكنى چۆرگىلەپ يۈرىدىغان ئاببىاس لويى دېگەن كىشى ئانچە ـ مۇنچە بوياقچىلىقمۇ قىلاتتىكەن. لې-كىن، ئەدەبىياتتا ـــ مەيلى ئەدەبىي ئىجادىيەت، مەيلى ئەدەبىي تەن-قىدتە بولسۇن، رەڭۋازلىق ئانچە ئاقمايدۇ!

(بۇ ماقالە «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1994 ـ يىلى 3 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان)

لىك بىلەن روھىي زەئىپلىك بىزنىڭ ھاياتلىق سەپىرىدىكى مۇشكۈلاتلىرىمىزنى تېخىمۇ كۆپەيتىۋېتىپ باردۇ ۋە قىينىلاشتۇرۇۋېتىپ باردۇ.

يازغۇچى مەتتىمىن ھوشۇر ماقالىسىنىڭ بېشىدىلا «ئەسەر تەھلىل قىلىشنىڭ مۇناقىمۇ ئۇسۇللىرىنىڭ ئىجاد بولغىنىدىن ئانچە خەۋىرىم يوق ئىكەن» دەپ يازغان. روشەنكى، بۇ مەندىن «ئىجازەت كىتىشكاڭ بارمۇ - يوق؟» دەپ سوراۋاتقانلىق. مەن يازغۇچىنىڭ بۇ مەسىلىدە ئۆزىنىڭ بىلىمسىلىكىدىن گۇمانلانماي، مېنى خاتا قىلىپ قويۇۋاتىدۇ، دەپ گۇمانلىنىۋاتقانلىقىغا جاۋابەن «ئەدەبىي تەنقىدشۇناسلىق» ناملىق كىتابتىكى مۇنۇ بىر ئابزاسنى ئەينەن نەقىل كەلتۈرۈپ ئۆتەي: «ئەدەبىي تەنقىد بىر خىل ئالاھىدە مەدەنىيەت پائالىيىتى، ئۇ مەدەنىيەتنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىگە ئېتىبار بەرمەسە بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەدەبىي تەنقىد ئۆزىمۇ مۇقەررەر ھالدا مەدەنىيەت تەنقىدىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بەزى كىشىلەر ئەدەبىي تەنقىد پائالىيىتىنى ‹ئەدەبىياتقا كىرىش› ۋە ‹ئەدەبىياتتىن چىقىش› دەپ ئىككىگە بۆلۈپ پەرقلەندۈرىدۇ. ‹ئەدەبىياتقا كىرىش› دېگەندە ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە ئەھمىيەت بېرىدۇ ھەم ئەدەبىياتنىڭ شەكىل ئالاھىدىلىكى ۋە ئېستېتىكىلىق ئالاھىدىلىكى قاتارلىقلارنى تەكىتلەيدۇ. ‹ئەدەبىياتتىن چىقىش› دېگەندە ئەدەبىياتنىڭ ھەر خىل تاشقى ئالاھىدىلىكلىرى نەزەرگە ئېلىنىپ، ئەدەبىي تەنقىدنىڭ پەلسەپە، سوتسىئولوگىيە، سىياسىيشۇناسلىق، ئېتىكا، مىللەتشۇناسلىق، پسىخولوگىيە، تارىخشۇناسلىق، ئېتنوگرافىيە، مەدەنىيەت ئىنسانشۇناسلىقى، ھەتتا تەبىئىي پەن قاتارلىقلار بىلەن بولغان ئىلمىي باغلىنىشىنى تەكىتلەيدۇ. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى مەدەنىيەت نۇقتىسىدىن تەكشۈرىدۇ ۋە تەتقىق قىلىدۇ.» بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مېنىڭ يازغۇچى مەتتىمىن ھوشۇرنىڭ «خاسىيەتلىك قار» ناملىق پوۋېستىنى «مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ ئىقتىدارىنى ۋە مىللىي مەدەنىيەت پىسخىكا

جىق ئىش كۆرگەنلىكىگە قارىماي، يەنىلا بىغەرەز ۋە ئەخمەق - نادان پېتى قالمىغان كىشىلەردىن بولۇشنى خالىمايمەن.» دېمەك، مېنىڭ «زەئىپ روھ» نى چۆرىدەپ كاج مىجەزلىك بىلەن مۇنازىرىلىشىشىم ئۆزۈمگە تولۇق قايىللىق تاپقۇچە ئۆزۈم توغرا دەپ ئىشەنگەن ھەقىقەتنى قوغداش ۋە تەشەببۇس قىلىش ئۈچۈن.

مېنىڭ ھېس قىلىشىمچە، يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ بۇ جاۋاب ماقالىسى مەنتىقلىق زىددىيەتلىرى كۆپ، ئەخلاقىي خاھىشلىرى ناچار، قاراشلىرى ئاددىي، نۇقتىئىنەزەرلىرى مۇجمەل بولۇشتەك تۆت تۈرلۈك ئالاھىدىلىككە ئىگە. مەن مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ بەدىئىي تەپەككۇرىنىڭ خېلىلا كۈچلۈك ئىكەنلىكىدىن گۇمانلانمايمەن. ئەمما، بۇ ماقالىسىنىڭ سالمىقىغا قاراپ نەزەرىيەۋى تەپەككۇرىنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەي تۇرالمىدىم. قارىغاندا بۇ يىللاردا بىزگە بىرەر مۇتەپەككۇر يازغۇچى، شائىر نېسىپ بولمايدىغان ئوخشايدۇ. ئەسلىي نەزەرىيەۋى تەپەككۇرىنىڭ كۈچلۈك ياكى ئاجىز بولۇشى بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى ۋە ھاياتىي ئىقتىدارىنى ئۆلچەيدىغان ئەڭ ئالىي ئۆلچەم ئىدى. قېرىشقاندەك دەل مۇشۇ ئىقتىدار بىزدە بوھران ھالىتىدە تۇرۇۋاتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن بىزنىڭ تەپەككۇرىمىزدا ئۆزگىچىلىك، چوڭقۇرلۇق، ئىلمىيلىك، كەڭلىك ۋە سىستېمىلىق يوق دېيەرلىك. بىز ھەتتا ئۆزىمىزنىڭ بەزىدە نېمىگە قارشى تۇرۇپ نېمىنى قوللاۋاتقانلىقىمىزنى، نېمىنى توسۇپ نېمىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقانلىقىمىزنىمۇ ئېنىق بىلمەيمىز. تەپەككۇر دەلدۇشلۇكى، تەپەككۇر ھۇرۇنلۇقى، تەپەككۇر قاتماللىقى، تەپەككۇر بىر خىللىقى بىزدىكى بىر ئومۇمىي كېسەل، بىز قاتتىق پىكىر قىلىشقا ئادەتلەنمىگەچكە مىللىي ئەقىل قۇرۇلمىمىز بەكمۇ ئاجىز، نەزەرىيەۋى تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارىمىز يوق دېيەرلىك. شۇڭلاشقىمۇ بىزدىن يېڭى ئىدىيە تۇغۇلۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، ھەتتا بىز يېڭى ئىدىيەلەرنى قوبۇل قىلغۇدەك مادارىغمۇ يېتەرلىك دەرىجىدە ئىگە بولالمايۋاتىمىز. قىسقىسى، ئەقلىي زەئىپ-

بىلەن يۈرگۈزۈش بىز ئۈچۈن ئىنتايىن زۆرۈر. «ھايات ياشاۋاتقان بۇ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنىڭ تارىخىدىن، ئۇرۇق ـ ئەۋلا-دىدىن قالغان ھەممە زەئىپلىكلىرىنى گۇناھ قىلىپ ئارتىپ تىللاپ بېرىش قولۇمدىن زادىلا كەلمەيدۇ» دەپ يۇمشاق كۆڭۈللۈك قىلساق ياكى ياخشىچاقلىق قىلساق، گۇناھ ئۇستىگە گۇناھ ئۈتكۈزگەن بولىمىز. خۇددى تاگور ئېيتقاندەك «ئەگەر سەن بارلىق خاتالىقلىرىڭغا نىسبەتەن ئىشىكنى چىڭ يېپىۋالمىدىغان بولساڭ، ئۇنداقتا ھەقىقەتمۇ ساڭا ئىشىكنى يېپىۋالمىدۇ.» بىزنىڭ كۆپچىلىك قەلەمكەشلىرىمىز ئادەتتە «ئۇيغۇرلار تارىخى ئۇزۇن، باتۇر، ئەمگەكچان، ئەقىل ـ پاراسەتلىك مىللەت» دەپ ماختىنىشنى، «گۇزەل تاشقورغان»، «گۇزەل قەشقەر»، «گۇزەل تۇرپان»، «گۇزەل ئۇرۇمچى»، «گۇزەل بورتالا»، «گۇزەل غۇلجا» دەپ زېرىكمەي مەدھىيە ئوقۇشنى ئۆزلىرىگە ئادەت قىلغان. بىز قاچانغىچە مەدھىيە شەكلىدىكى تەپەككۇر قېلىپىدىن قۇتۇلالمايمىز، نېمىشقا مىللىتىمىزنىڭ زەئىپلىكلىرى، رەزىللىكلىرى ئۇستىدە پىكىر يۈرگۈزۈشكە پېتىنالمايمىز، نېمىشقا چىلى شائىرى پابلو نېرودادەك «بىز جىنايەتلىك بىر مىللەتنىڭ تارىخىغا ۋارىسلىق قىلىۋاتىمىز» دەپ يۈرەكلىك ئېيتالمايمىز؟! شۇنى بىلىش لازىمكى، كىرىزىس تۇيغۇسى كۆچلۈك ئادەملەرنىڭ غايىسىمۇ كۆچلۈك بولىدۇ. بۇ خىل تۇيغۇغا ۋە قاراشقا ئىگە ئادەملەر ئۆزىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىدىن بىر نامراتلىقنىڭ ھەسرىتىنى چېكىدۇ ھەمدە شۇ ھەسرەت، ئۆكۈنۈش ۋە ئەندىشىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ئويلىنىش ئېلىپ بارىدۇ. ئوكتاۋىئو پاز ئېيتقاندەك «ئويلىنىش ئالدى بىلەن تەنقىدنىڭ كۆز نۇرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش دېگەننى بىلدۈرىدۇ.» ئەلۋەتتە ھەرقانداق بىر مىللەت ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى ھاسىل قىلغان قىممىتى بىلەن غۇرۇرلىنىپ ياشايدۇ. ئۇنىڭ ئۆتمۈشتىكى سەلتەنەتلىك مەدەنىيىتى ۋە غالىبانە يۈرۈشلىرى شۇ مىللەتنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ مىللىي قىممىتىگە مىسلىسىز مەغرۇرلۇق تۇيغۇسىنى قوشىدۇ.

كىمىزنىڭ ساپاسىنى» تەنقىدلەش نۇقتىسىدىن باھالىشىم تامامەن يوللۇق. قاملاشتۇرالمىغان بولسام بۇ باشقا گەپ. مەن ئۆز نۆۋىتىدە شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتۈشۈم زۆرۈركى، مېنىڭ «خاسىيەتلىك قار» نى بۇ نۇقتىدىن باھالىشىم، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ روھىدىكى كېسەللىك ئالامەتلىرى ۋە بۇ خىل مەدەنىيەتنىڭ بىزنىڭ نۆۋەتتىكى رېئاللىقىمىزغا «ماسلىشالماسلىق» ھادىسىسى ئۈستىدە چاممىنىڭ يېتىشچە تەنقىد يۈرگۈزۈشۈمنىڭ ۋە ئويلىنىش ئېلىپ بېرىشىمنىڭ مۇقەددىمىسى ھېسابلىنىدۇ.

يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر ئۆز ماقالىسىدە يەنە مېنىڭ ماقالەمنى «ئەدەبىي ئەسەر ھەققىدىكى مۇلاھىزىنى ئەمەس، مىللەت ئۈستىدىكى پۈتۈن بىر شىكايەتنامىنى ئوقۇپ چىققاندەك بولۇپ قالدىم» دەپ تەنقىدلىگەن. يازغۇچىنىڭ بۇ مەسىلىدىكى چۈشەنچىسىنىڭ قاتمال بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ تەنقىدىي پىكرى ماڭا پەخرلىنىش ھېسسىياتى ئاتا قىلدى. چۈنكى، مېنىڭ نەزىرىمدە كىرىزىس تۇيغۇسى ئەڭ كۈچلۈك، مىللەتكە بولغان مۇھەببىتى ئەڭ چوڭقۇر، رېئاللىق ھەققىدىكى چۈشەنچىسى ئەڭ تېرەن، ئېتىقاد ۋە ئەقىدىسى، شۇنداقلا مىللىي مەجبۇرىيەت تۇيغۇسى ئەڭ كۈچلۈك، ياخشى-چاقلىق، مادارا ـ مۇرەسسەچىلىك بىلەن قىلچە خۇشى يوق كىشىلەرلا تەنقىدىي روھقا باي تەپەككۇر ئادىتىگە ئىگە بولىدۇ ياكى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ تىلى بويىچە ئېيتقاندا «شىكايەتچى» كېلىدۇ. بىز ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن نېمىشقا شۇنچە سۆيۈنمىز، چۈنكى ئۇ ئۇچىغا چىققان «شىكايەتچى» شائىر ـ دە!

توغرا، مىللىتىمىزنىڭ تارىختىكى سەلتەنەتلىك يۈرۈشلىرىدىن، پارلاق مەدەنىيەت سەمەرىلىرىدىن ۋە ئېسىل ئەنئەنىلىرىدىن پەخرلىنىش بىز ئۈچۈن ھەق. لېكىن، مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەتى، روھىيىتى ۋە ئىجتىمائىي پىسخىكىسىدىكى زەئىپلىكلىرى، تارىخ سەھنىسىدىكى خاتالىقلىرى ئۈستىدە تەنقىدىي مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش، يۈرگۈزگەندىمۇ سىپايىلىك بىلەن ئەمەس، رەھىمسىزلىك

يازغان. مېنى «مىللەتنىڭ زەئىپلىكلىرىنى زېرىكمەي ساناپ چىقىقان» دەپ ئەيىبلىگەن بۇ يازغۇچى ئۆزىنىڭ قەلبىدىكى پېرسوناژلىرىدا مىللىتىمىزدىكى مەۋجۇت ئىللەتلەرنىڭ ھەممىسى تېپىلىدىغانلىقىدىن ماختانغان. روشەنكى، بۇ يازغۇچىنىڭ ماقالىسىدە كەتكۈزۈپ قويغان بىر مەنتىقلىق زىددىيەت. يازغۇچىنىڭ بۇ يەردە كەتكۈزۈپ قويغان يەنە بىر سەۋەبلىكى شۇكى، ئۇ ئۆزىنىڭ پېرسوناژلىرى ئۈستىدە ئەملىيەتتىن ھالقىغان دەرىجىدە يوغان گەپ قىلىۋەتكەن. ئەگەر مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ قەلبىدىكى پېرسوناژلاردا «مىللىتىمىزدە مەۋجۇت ئىللەتلەرنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ» غان بولسا بۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈن كارامەت زور ئىش ھېسابلانغان بولاتتى. مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ قەلبىدىكى پېرسوناژلار «ئېچىلىڭ داستىخىنىم» دېسە ھەممە نازۇنېمەت تەل بولىدىغان خاسىيەتلىك داستىخاندەك، مىللىتىمىزدىكى مەۋجۇت ھەممە ئىللەت تېپىلىدىغان خاسىيەتلىك پېرسوناژلار ئەمەس. بۇ پېرسوناژلاردىن پەقەت مىللىتىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا مەۋجۇت بولغان بىر قىسىم ئىللەتلەرنى تاپقىلى بولىدىغانلىقى راست.

يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر مەن ماقالەمدە ئىسمىنى ئاتاپ ئۆتكەن ۋە سۆزلىرىنى نەقىل ئالغان شەرق ـ غەرب مەدەنىيەت تارىخىدىكى مەشھۇر مۇتەپەككۇرلارنى «زەئىپ روھ ۋە زەئىپ مۇھەببەت، نىڭ ئاپتورى ئۆز ماقالىسىدە ... بىرمۇنچە شەرق ئۆلىمالىرىنىڭ ئىسمىنى قاتار تىزىپ ... غەربنىڭ نامدارلىرىنى گۇۋاھلىققا تارتىپ ... مىللەت ... ئۈستىدىكى دادلاشلىرىنى يېتەرلىك يېزىپتۇ» دەپ رەنجىگەن. مەن يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ بۇنچىلىك ئەقىللىي مەسىلىلەردىمۇ بىلمەس بولۇۋالغانلىقىغا قاراپ مېنىڭ تەنقىدي ماقالەم يازغۇچىغا بەكمۇ سوغۇق كەپتۇ، دەپ ئويلاپ قالدىم. ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ مەدەنىيىتىدە بولمىغان ياكى كەم بولغان نەرسىلەرنى ئۆزىدىن باشقا بىر مىللىي مەدەنىيەتنىڭ خەزىنىسىدىن قوبۇل قىلىدىغانلىقى ھەممىگە ئايانغۇ. ئۇلۇغ شائىر نەۋايى فەرھاد

بىزنىڭ مىللىي قىممەت تۈيغۇمىزنى ئاشۇرۇپ، ئىپتىخار ئېگە-
مىزنى كۆچەيتىدىغان يېراق ئۆتمۈشىمىز بىلەن بىزنى ئۆكۈنۈش،
ھەسرەت، پۇشايمان تۈيغۇسىغا غەرق قىلمىدىغان يېقىنقى بەش ئە-
سىرلىك تارىخىمىز مىللىتىمىز تارىخىنىڭ ئومۇمىي مەزمۇنىدىن
ئىبارەت. بۈگۈنكى كۈندە بىز باشقا مىللەتلەرنىڭ مىللىي قىممە-
تىنىڭ ھەر جەھەتتىن ئېشىپ بېرىۋاتقانلىقىغا، بىزنىڭ مىللىي
قىممەت تۈيغۇمىزنىڭ قانتتىق خورلۇققا ئۇچراۋاتقانلىقىغا قايسى
نۇقتىدىن قاراشنى بىلمەيۋاتىمىز. بۇ تېما بىزنىڭ تەپەككۇر بوش-
لۇقىمىزغا تېخى ئومۇمىيۈزلۈك سىڭىپ كىرگىنى يوق. بىزنىڭ
ئەندىشە ئېڭىمىز تېخى يېتەرلىك ئەمەس. بىز يۇلتۇزىمىزنىڭ بار-
غانچە پەسلەۋاتقان ياكى ئېگىزلەۋاتقانلىقىغا ئىنچىكىرەك نەزەر سە-
لىپ باقايلى. بىز تەنقىد ئېڭىمىزنى كۆچەيتىدىغان بولساق، مىللە-
تىمىزنىڭ روھىيەت ئارخىپىدىن نۇرغۇن يېپ ئۇچىغا ئىگە بولالايـ-
مىز. خامۇشلارچە لاپ ئېتىپ ياشاۋەرسەك، ئەخمەقلەرچە ماختىنى-
ۋەرسەك ياكى ياخشىچاقلىق قىلىپ قۇرۇقتىن ـ قۇرۇق مەدھىيەلە-
ۋەرسەك پاجىئەنىڭ پاتقىقىغا تېخىمۇ چوڭقۇر پېتىپ قېلىشىمىز
تۇرغانلا گەپ. ھەممىگە ئايانكى، ھەربىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ ئۆز
مىللىتىگە بولغان مۇھەببىتى توسۇۋالغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە-
كى قۇدرەتلىك روھ. مېنىڭچە، مىللەت قەلبىنىڭ تارتىش كۈچى يەر
شارىنىڭ تارتىش كۈچىدىن قۇدرەتلىك. لېكىن، شۇ نەرسە ئېسىـ-
مزدە بولۇش لازىمكى، ھەقىقەت بەزىلەرنىڭ شوئارى، بەزىلەرنىڭ
بولسا نىشانى.

مېنىڭ ماقالەمنى «ئەدەبىي ئەسەر ھەققىدىكى مۇلاھىزىنى ئە-
مەس، مىللەت ئۇستىدىكى پۈتۈن بىر شىكايەتنامىنى ئوقۇپ چى-
قاندەك بولۇپ قالدىم» دەپ تەنقىدلىگەن يازغۇچى مەتتىمىن ھوشۇر
ئۆزىنىڭ ئىجادىي ئەسەرلىرى ئۇستىدە توختىلىپ «مېنىڭ قەلبىم
ئاستىدىكى پېرسوناژلار ناھايىتى ئاددىي ئادەملەر، ئۇلاردا ئۆز مىلـ-
لىتىدە مەۋجۇت بولغان ئىللەتلەرنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ» دەپ

تۇيغۇمىزنىڭ ئۆتكۈرەك بولۇشىنى، قىممەت ئۆلچىمىمىزنىڭ ئۆزگىچەك بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

دەرۋەقە «پۇتاقچى» تەنقىدچىلەر يوق بولسا قەلىمىنىڭ ئەيىبىنى ئاران يېپىپ، ساددا كىتابخانلارنى كولدۇرلىتىپ كۆن ئېلىۋاتقان بەزى بىچارە يازغۇچى، شائىرلارنىڭ قۇلىقى تىنچىپ، كۆڭلى ۋاقتىنچە ئارام تاپىدۇ. لېكىن، بۇ بەكمۇ ئۆمرى كوتا ئەسەرلەرنىڭ تۆكمە بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئېكولو-گىيەسىنى نورمالسىز ئاقىۋەتكە مۇپتىلا قىلىدۇ، خالاس. بىزنىڭ بىر قىسىم يازغۇچى، شائىرلىرىمىز تەپەككۇر بېغىدا مېڭىنىڭ تا-يىنى يوق، قاشانى ئېگىز قوپۇرۇپ، مۇداپىئەنى پۇختا كۆرۈشنىڭ غېمىنى كۆپ يەيدۇ. ئەدەبىي تەنقىد ئۆزىگە تەمەننا قويىدىغان بەزى يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ ئەسەبىي مەغرۇرلۇقىدىن بىر بوشلۇق-نى ئېچىپ قويۇۋېدى، ئۇلار ھايال ئۆتمەيلا ئۆزىنىڭ ئېغىر - بې-سىق، تەمكىن سالاپىتىنى ئۇنتۇپ قالىناپ كەتتى. لېكىن، ھەممە كىشى باشقىلار كۆزىنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قاتتىقراق ۋارقىراپ قويسىلا ئۆزى توغرا، دەپ ئىشىنىپ كېلىۋاتقان قاراشلىرىدىن ۋاز كېچىشكە تەييار تۇرىدىغان ئىرادە كۇچى ئاجىزلاردىن ئەمەس - تە. ئۆزىگە تولۇق قايىللىق ئىزدەپ تاپمىغۇچە تەشەببۇسىدىن ۋاز كەچ-مەيدىغان، مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئىقتىدارى بار كىشىلەرمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە كىشىلەر باشقىلارنىڭ دىتىغا ئانچە يېقىپ كەتمەسمۇ، لېكىن بۇنداق كىشى-لەرسىز بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى زاۋاللىقتىن قۇتۇلالىشى مۇم-كىن ئەمەس. تەيۋەنلىك مەشھۇر خەنزۇ ئالىم بەي ياڭ «رەزىل جۇڭ-گولۇقلار» ناملىق كىتابىدا «مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئىقتىدارى بولمىغان ئادەمدە پەرق ئېتىش ئىقتىدارى كەم بولىدۇ. ھەممە ئىشتا ئوچۇق بولمايدۇ. ھەق - ناھەقنى ئايرىمايدۇ. ئۆلچەم بولمايدۇ. شۇڭا جۇڭگونىڭ بۇگۈنى مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قېلىشىنىڭ سەۋەبىنى مە-دەنىيەتتىن ئىزدەش كېرەك» دەپ ئېيتقان.

نى نېمە ئۈچۈن غاردا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان سوقراتنىڭ ئالدىغا ئاپىرىدۇ؟ بۇ ئاز - تولا مەدەنىيەت ئېڭى بار كىشىلەرگە چۈشىنىشلىك ئاددىي ھەقىقەت ئەمەسمۇ؟ ئۆزى ئۇستىدىكى تەنقىدكە رەددىيە بېرىش ئۈچۈن چوقۇم تەتۈرلۈك قىلىش كېرەكمۇ - يە؟ ئەدەبىي تەنقىدنى «چىشى چىقمىغان مومىلىرىمىزنىڭ تاپا - تەنىلىرى» دەپ مەسخىرە قىلغان يازغۇچى مەتتىمىن ھوشۇرنىڭ «يازغۇچى - تەنقىدچى - كىتابخان» دىن ئىبارەت بۇ ئۈچ تەرەپنىڭ ئاجرالماس بىر پۈتۈن سىستېما مۇناسىۋىتى ھەققىدە يېتەرلىك ئىدىيەۋى تەييارلىقى يوق ئىكەن. يازغۇچى، شائىرلار تەنقىدچىنىڭ چىشىنىڭ بار - يوقلۇقىغا ئەمەس، يازغان ماقالىسىنىڭ داۋالىسىنىڭ بار - يوقلۇقىغا قارىشى كېرەك. ھە دېسە يېشىنىڭ چوڭلۇقىنى، قىلغان - ئەتكىنى ۋە كۆرگەن - بىلگىنىنىڭ كۆپلۈكىنى پەش قىلىپ، نوپۇز زىنى پوپوزا قىلىپ جان بېقىپ ئادەتلىنىپ قالغان بەزى كىشىلەر شۇنى بىلىشى كېرەككى، ساقلىنى چوڭ كۆرسىتىپ پەش قىلىشىنىڭ، قىزىل بويۇبلىپ ئادەم قورقىتىشىنىڭ ئىلمىي ساھەدە بازىرى كاسات. ئادەتتە بىزنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىك قەلەمكەشلىرىمىز مەسىلە بىلەن تەنقىدنىڭ نېمىلىكىنى، پاسسىپ ھۆرمەت بىلەن ئۇمىدۋار تەنقىدنىڭ پەرقىنى ئاجراتمايدۇ. ماختىسىلا خۇشاللىق بىلەن قارشى ئېلىۋېرىدۇ. بىز ماختاپ قويسا خۇش بولۇۋېرىدىغان ھاماقەتلىكتىن، تەنقىدلەپ قويسا چېچاڭشىپ كېتىدىغان تەنتەكلىكتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئۆزىمىزدە ئاز - تولا دېموكراتىك ئىستىلىنى ۋە ئىلمىي ئاڭنى يېتىلدۇرۇشىمىز كېرەك. ماختىسىلا خۇشال بولۇۋېرىش، ماھىيەتتە دېموكراتىنىڭ «چوشقا يۇنىدىدا يۇيۇنۇشنى بەخت، ھۇزۇر دەپ بىلىدۇ» دەپ ئېيتقىنىدەك بىر ئىش. ئەلۋەتتە، چوشقا ئالدىدا تۇرغان يۇندىنىڭ كۆمۈشتەك پارقىراپ، ئىسسىق ھور چىقىپ تۇرغان ھالىتىنىلا كۆرەلەيدۇ، ئۇنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە پاسكىنا ئىكەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ كەتمەيدۇ. شۇڭا، تاما سىڭگەن ماختاش بىلەن ئۇمىد سىڭگەن تەنقىدنى چۈشىنىش بىزدىن پەرق

يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ لوگىكىلىق پىكىر قىلىشىنىڭ ئىزچىل ئەمەسلىكى، ھە دېگەندىلا گەپنى قاينامدىن باشلاپ سايرامدىن چىقىپ كېتىدىغانلىقى بۇ قېتىقا ماقالىسىنىڭ ھەربىر ئابزاسىدا دېگۈدەك ئۇچراپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، يازغۇچى ماقالىسىنىڭ مەلۇم بىر بۆلىكىدە گەپنى قەلەم تۇتقانلاردىن باشلاپ ئاخىرىدا «ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى قىسمەنلىرى ھازىر ئۆزى ئارزۇ قىلغان ‹ئەركىن دۇنيا›، سىغا يېتەلمىگەن بولسىمۇ، كۆڭۈل خۇشلۇقىنى شۇ ‹مەدەنىيەتلىك› دۇنيانىڭ ئاق تاماكىسىدىن تاپتى» دەپ تاماملايدۇ. يەنە بىر بۆلىكىدە دەسلەپ ئۆزىنىڭ «خاسىيەتلىك قار» ناملىق ئەسىرىنى، ئەسىرىگە سىڭدۈرگەن ئىدىيەۋى مەزمۇنىنى، ئۆزى تۇجۇپلەپ يارانقان پېرسوناژىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان تەلەپپۇزدا پىكىر بايان قىلىپ، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ جان تىكىپ قوغداۋاتقان ئەسىرىنى «بۇ بىر خىيالىي توقۇلما، قايىل قىلىش كۇچى يېتەرسىز بولغان ناچار توقۇلما» دەپ بىراقلا ئىنكار قىلىدۇ.

يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر ماقالىسىدە بىزگە ئۆزىنىڭ ۋەتەن قارىشى، تارىخ قارىشى، ئەنئەنە قارىشى، مىللەت قارىشى، ئەدەبىيات قارىشى، ھايات قارىشى، ئەدەبىي تەنقىد قارىشى ۋە تىراگىدىيە قارىشىدىن ئۇچۇر بېرىدۇ. مەن يازغۇچىنىڭ بەزى مەسىلىلەر ئۈستىدىكى قارىشى ئۈستىدە ئازراق توختىلىپ ئۆتۈشنى لايىق تاپتىم.

يازغۇچى ماقالىسىدە «خىيالىي بەختنى ئىزدەپ قاڭقىپ چىقىپ كېتىش ئەمەس، شۇ زېمىننىڭ ھەقىقىي ئىگىسى، غوجايىنى ئىكەنلىكىنى تونۇپ، ھاياتىي كۇچىنى مەنىلىك ئىشلارغا بېغىشلاپ، ئۆز ئېلىدە مەھكەم دەسسەپ تۇرۇشلا بۇگۈنكى كۈندە مەدھىيەلەشكە تېگىشلىك ئەڭ جاسارەتلىك روھ!» دەپ يازىدۇ. بۇ خىل ۋەتەن قارىشى بىزگە ناھايىتى تونۇش بولۇپ، بۇنىڭ مىللىي مەدەنىيەت پىسخىكىمىزدىكى يىلتىزى ناھايىتى چوڭقۇر. خەلقىمىز «ئۆزگە ئەلدە سۇلتان بولغۇچە، ئۆز ئېلىڭدە ئۇلتاڭ بول» دەپ ئېيتقان. شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋمۇ «ئۆزگە ئەلدە شاھى تون ئىچرە قورۇنغان تەنلە-

تەنقىدتىن قورقۇش پىسخىكىسى ماھىيەتتە يازغۇچى، شائىرلەرنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلدۈرسە، يەنە بىر جەھەتتىن، قەدىر - قىممەت چۈشەنچىسىنىڭ قاتمالىلىقىنى، ئىلمىي پوزىتسىيەسىنىڭ كەملىكىنى بىلدۈرىدۇ. بىر مۇنەۋۋەر يازغۇچى ئادەتتە تەنقىدچى ۋە كىتابخانلارنىڭ باھاسىغا ئارتۇقچە پىسەنت قىلىپ كەتمەيدۇ. ئۆزىنىڭ ئىچكى ئۆلچىمىنى ئاساس قىلىپ دائىمىي ھالەتتىن ھالقىپ ئۆتۈش كويىدا بولىدۇ. تەنقىدچىلار مۇنەۋۋەر يازغۇچىلارنىڭ ئىجادىيىتىدە ئادەتتە دائىمىي ھالەتتىن ھالقىپ ئۆتۈش، ئالدىدىكىلەردىن ھالقىپ ئۆتۈش، ئۆزىدىن ھالقىپ ئۆتۈشتىن ئىبارەت ئۇچ ئالاھىدىلىك ئىپادىلەنگەن بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ھەرقانداق بۆسۈش مادارىتىغا، كونا تەرتىپلەرگە قارشى تۇرىدۇ. مادارىتىلىق ئېڭى كۈچلۈك يازغۇچى ھامان ئۆزىدىن قانائەت ھاسىل قىلىشتەك قاتمال ھالەتتە تۇرغان بولىدۇ. ئەدەبىي تەنقىدچىلەرنىڭ باھاسىنى، كىتابخانلارنىڭ رايىنى ئالىي ئۆلچەم قىلىۋالىدۇ.

يازغۇچى مەتبۇئاتچىلىق ھوشۇر ماقالىسىدە يەنە ئىلمىي پوزىتسىيە جەھەتتە چاكىنىلىققا يول قويۇۋاتقانلىقى بىلەن ھېسابلاشماي، تەنقىدچىگە بولغان ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن «ئاببىاس لويى چېغىدىمۇ سورىغان نېمىسىنى بەرمىگەنلەرگە ئانچىۋالا كايىپ كەتمەيتتى» دەپ، ماڭا ئاببىاس لويىدىن ئۆگىنىشىم ھەققىدە نەسىھەت قىلىدۇ. ئەمما لوگىكىلىق پىكىر قىلىشى پۈختا بولمىغان يازغۇچى ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا «ئاخلىسام، ھېلىقى دۆكۈۋۇرۇكنى چۆرگىلەپ يۈرىدىغان ئاببىاس لويى دېگەن كىشى ئانچە - مۇنچە بويىاقچىلىقمۇ قىلاتتىكەن. لېكىن، ئەدەبىياتتا مەيلى ئەدەبىي ئىجادىيەتتە، مەيلى ئەدەبىي تەنقىدكە بولسۇن، رەڭۋازلىق ئانچە ئاقمايدۇ!» دەپ ئاببىاس لويىدىن ئۆگەنمەسلىكىمنى ئاگاھلاندۇرىدۇ. بۇنداق ئۆزى ئۆگىنىش ئۇلگىسى تىكلەپ بېرىپ، ئۆزى يېقىتىۋېتىش ئۇسۇلى يازغۇچىنىڭ تەپەككۇرىنىڭ كاۋاك ھەم زىددىيەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

كىنچىلىك بەرمەيدۇ. شۇڭىمۇ بىزنىڭ بۇگۈنكى زامان ئەدەبىياتى- مىزنىڭ بەدئىي تەرەققىياتى بىرقەدەر رەڭدار بولسىمۇ، لېكىن تە- پەككۇر تەرەققىياتى بىر تۈز سىزىقتىن ئىبارەت. تارىخنىڭ ئىست- رىلكىسى 21 - ئەسىرنى كۆرسىتىپ تۇرسىمۇ، بىز تەپەككۇرىمىزدا يېڭى سەكرەش، ئىدىيەمىزدە يېڭى بۇرۇلۇش ياساپ بېقىشنىڭ زۆ- رۈرىيىتىنى ھېس قىلىپ يەتمەيۋاتىمىز. ئىدىيە، قىممەت قاراش ۋە ھەرىكىتىمىز يەنىلا ۋاقتى ئۆتكەن كونا پەدىدىن ئىبارەت. بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز كىشىلەرنىڭ ھايات ھەققىدىكى چۈشەنچىسىدە قانچە- لىك ئۆزگىرىش ياسىيالىدى؟ ئۇلارنىڭ قىممەت قارىشىغا قانچىلىك تەسىر كۆرسىتەلىدى؟ بىرەر يازغۇچى، شائىر بىرەر يېڭى ئىدىيەنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كىشىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت قاراشلىرىدىن گۇمانلىنىشقا مەجبۇر قىلالىدىمۇ؟ بىزنىڭ ئەدەبىيا- تىمىزدا كۆتۈرۈپ چىققان ئىدىيەسىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن كە- شىلەرنى گاڭگىرىتىپ قويغان، تالاش - تارتىشقا سالغان، مۇنازىرە- گە سەۋەب بولغان ئەسەرلەردىن، كىتابخانلىرىمىزنىڭ قوبۇل قىلە- شىدىن ھالقىپ كەتكەن ئىدىيەلەر بىلەن تويۇنغان ئەسەرلەردىن نەچچىسى بار؟! گەرچە «گۈللەر ھەر باھاردا ئېچىلسىمۇ، لېكىن يە- نىلا شۇ كونا پۇراق!» (ئۇرفات). بىزنىڭ تەپەككۇرىمىز قاچانمۇ شىددەت بىلەن داۋالغۇپ تۇرىدىغان، ساھىللارغا زەرب بىلەن ئۇرۇ- لىدىغان بولار؟! فېيېرباخ «ھاياتىڭدىكى ئەڭ چوڭ خاتالىقىڭ — ئە- زەلدىن ئادەت بولۇپ قالغان قائىدىلەرگە چېقىلمىغانلىقىڭ ۋە جىنا- يەت ئۆتكۈزمىگەنلىكىڭدۇر ...» دېمىگەنمىدى؟ بىزنىڭ بىر قىسىم مويسىپىت قەلەمكەشلىرىمىز مۇتەپەككۇرانە قىيافىتە ئوتتۇرىغا چىقىپ، پوپلارنىڭ تەلەپپۇزىدا بەزى تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قو- يۇپ، چوقۇنۇش پىسخىكىسى ئىغىر، مەدەنىيەت سەۋىيەسى ئادەتتە- كىچە كىتابخانلارنى ھاياجانغا سالسىمۇ، لېكىن ئىپتىۋاتقىنى يەنىلا ھەممىگە تونۇش بولغان «ئەنئەنە ئاساسىدا يېڭىلىق يارىتىش كې- رەك»، «ئەدەبىياتنى خەلقتە يۇزلەندۇرۇش كېرەك»، «بىزنىڭ ئەدەبە-

رىم، ئۆز ئېلىمدە يايرىغاي كىيسەم كۆلاھۇ جەندە مەن» دەپ يازغان. مانا بۇ، بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ ۋەتەن ھەققىدىكى ئېتىقادىنىڭ نېگىزلىك مەزمۇنى. لېكىن، ئېتىقادنىڭ مەزمۇنى قېتىپ قالغان نەرسە ئەمەس. ئەگەر ئېتىقاد ۋە ئەقىدە ئىراده تەرىپىدىن قانچە قوغدالسا سۇبيېكت ئۆزىنى شۇنچە مۇئەييەنلەشتۇرىدۇ ۋە سەپسەتە-گە شۇنچە يول قويىدۇ. ئوبيېكتىپ پاكىتلار ۋەجىدىن ئېتىقاد قانچە ئىنكار قىلىنسا سۇبيېكت ھەقىقەتكە شۇنچە يول ئاچىدۇ. بىزنىڭ ۋەتەن ھەققىدىكى ئەنئەنىۋى ئېتىقادىمىزنىڭ مەزمۇنى نۆۋەتتە ئوبيېكتىپ پاكىتلار ۋەجىدىن ئىنكار قىلىنىۋاتىدۇ. بىز بۇ رېئاللىق-نى ئېتىراپ قىلمىشىمىز كېرەك. بۈگۈنكى دۇنيادا ۋەتەنگە بولغان ئېتىقاد كىشىدىكى قېنى تۆكۈلگەن زېمىندا بار بولغان يوقنىڭ ئارىلى-قىدا كۆرىنىڭ مۇسۇلمانلىقنىڭ بىرى بولۇپ ياشاشتا ئەمەس. «خاسىيەتلىك قار» دىكى تىلىۋالغۇچى ۋەتەنگە بولغان قۇرۇق مۇھەببەت بىلەن ھاياتنى لاي سۇدەك مەنىسىز ئۆتكۈزۈپ «ئۇلتاق» بولۇپ ياشاش ھەممە ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدۇ. بۇ خىل ياشاشنىڭ مۇشكۈل يېرى يوق. ئۆزىگە خاس ئەھمىيىتى، ماھىيىتى ۋە مەقسىتى بولمىغان ھايات، خاسلىق قىممىتى ۋە تەشەببۇسكارلىق روھى يوق، رېئال قىدىن تاشقىرى ئىشتىھانى بىلمەي قارىغۇلارچە ئۇمىدۋارلىق ۋە نادانلارچە قانائەتچانلىق ئىچىدە ياشاش ئۇسۇلى مېنىڭچە ھېچنېمە-گە ئەرزىمەيدۇ. بىزنىڭ ۋەتەن ھەققىدىكى ئەنئەنىۋى چۈشەنچىمىزنى ئەڭ ئىپتىدائىي، ھەتتا ئەڭ نادان ھالەتتە دېيىشكە بولىدۇ. بىز ۋە-تەننى «كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن زېمىن» دەپلا چۈشىنىمىز. بە-لىشىمىز كېرەككى، بىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ۋەتەن ئۆز مەنىسى-نى ئىزدەۋاتقان ئۇقۇم.

بىز ۋەتەن ھەققىدىكى ئەنئەنىۋى ئېتىقادىمىزنىڭ مەزمۇنىنى يېڭىلاپ ئۇنى بېيىتمايدىغان بولساق، پۈشايماندىن باشقىغا ئېرە-شەلمەيمىز. بىزنىڭ ئەنئەنىگە ئىتائەتمەن بولۇشتەك ئاجىز پىسخە-كىمىز دائىمىي ھالەتتىن ھالقىپ ئۆتۈشىمىزگە ئاسانلىقچە مۇ-

كەتكەن نەرسە» دەپ، تارىخقا بىپەرۋالىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان بولساق پارلاق يېڭى تارىخ يارىتىش ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس! بىز تا-رىخنىڭ بىپايان چۆللىرىدە تېنەپ ـ تەمتىرەپ يۈرگەن ئەجداد رو-ھىنىڭ كۆلەڭگىسىنى كۆرمەي تۇرۇپ «بۈگۈن» نىڭ تارىخنىڭ «كۆز يېشى» ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيمىز. ئۇزاق تارىخنىڭ چەكسىز ئۇپ-قىدىكى قېتىپ قالغان «قان دېغى» نى كۆرمەي تۇرۇپ، قەلبىمىز-نىڭ پىنھان بۇلۇڭلىرىدىكى ئۆكسۈشنى ھېس قىلالمايمىز. گەرچە يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «ئۆتمۈش ئۆتۈپ كەتكەن نەرسە. بۈ-گۈن دېمەك ــ پۈرسەت دېمەك» دېگەن سۆزلىرى ناھايىتى دادىل تە-لەپپۇزدا، ئۇمىدۋار ئاھاڭدا، جەڭگىۋار روھتا ئېيتىلىۋاتقان بولسا-مۇ، لېكىن مەزمۇنى مۇكەممەل بولمىغان بۇنداق دەبدەبىلىك بايان قۇرۇق شوئاردىن ئىبارەت، خالاس.

يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر ماقالىسىدە يەنە «ھايات ياشاۋاتقان بۈ قېرىنداشلىرىمنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنىڭ تارىخىدىن، ئۇرۇق ـ ئەۋلا-دىدىن قالغان ھەممە زەئىپلىكلەرنى گۇناھ قىلىپ ئارتىپ تىللاپ بېرىش قولۇمدىن زادىلا كەلمەيدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ «تىراگېدىيە ئېڭى ئاجىز بۇ بەختسىز خەلق، نىڭ تارىختا تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى يېتىپ ئاشىدۇ. ئادەملىرىمىزگە ئۇمىد ۋە ئىشەنچ بېغىشلاش ئەدەبى-ياتىمىزنىڭ جىنايىتى ئەمەس، بۇرچى!» دەپ يازىدۇ. مانا بۇ تۇر-مۇشقا، رېئاللىققا سەممىي مۇئامىلە قىلىدىغان (ئابدۇرېھىم ئۆتە-كۇرنىڭ باھاسى) يازغۇچىنىڭ ئەدەبىيات ۋە تىراگېدىيە قارىشى. تىراگېدىيەنى كىشىلەرگە ئۇمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈك ئاتا قىلمىدۇ، دەپ تونۇش ماھىيەتتە بىزنىڭ تىراگېدىيە ھەققىدىكى چۈشەنچە-مىزنىڭ چوڭقۇر ئەمەسلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەگەر ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئازاب ئېڭىنى ئىپادىلەش، تىراگېدىيەلىك چىنلىقىنى يېزىش «ئادەملىرىمىزگە ئۇمىد ۋە ئىشەنچ» بېغىشلىيالمايدۇ، دەپ قارايدىغان بولساق، ئۆزىمىزنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى نامراتلىقىمىز-نى، روھىي جەھەتتىكى زەئىپلىكىمىزنى بەكمۇ بىچارىلەرچە شە-

يات تارىخىمىزدا مۇنداق نادىر ئۇلگىلەر بار» دېگەندەك كونا مۇقام-
دىن ئىبارەت. بىز ئالدىمىزدىكىلەر ياراتقان پەللىنى تەكرارلاۋې-
رىشتىن نېمىشقا زېرىكىش ھېس قىلمايمىز؟ بىز ئىلگىرىكىلەر
سىزنىپ قويغان سىزىقتىن ھالقىپ ئۆتەلمىسەك، خۇددى قەشقەرنىڭ
ئۆستەڭبويى كوچىسىدا ياشاپ ئۆتكەن، كېتىۋاتقان يولدا بىرەر
توغرا سىزىلغان سىزىقنى كۆرسە ئۆتۈشكە پېتىنالماستىن كەينىگە
قايتىپ كېتىدىغان «ئاخۇنۇم سىزىق» ئىسىملىك كىشىگە ئوخشاپ
قالمايمىزمۇ؟

يازغۇچى مەتىمىن ھوشۇر ماقالىسىدە ئۆزىنىڭ تارىخ قارىشە-
دىن ئۇچۇر بېرىپ «ئۆتكەنكى تارىخنىڭ ھېچنېمىسى يارىمىسا، يې-
گىدىن تارىخ يارىتىش مۇمكىن»، «بۇگۈن ئۆتمۈشنىڭ داۋامى،
شۇنداقلا كەلگۈسىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى»، «بىر مىللەتنى ۋەيران
قىلىدىغىنى ئۇنىڭ ئۆتمۈشى ئەمەس بۈگۈنى. چۈنكى ئۆتمۈش ئۆتۈپ
كەتكەن نەرسە. بۈگۈن دېمەك ــ پۈرسەت دېمەك» دەپ يازىدۇ. مانا
بۇ، يازغۇچى مەتىمىن ھوشۇرنىڭ پەلسەپىۋى مەنىدىن خالىي بول-
غان تارىخ قارىشى. ئەگەر بىزنىڭ تارىخ قارىشىمىز مۇشۇنداق يۈزە،
ئۆلۈك، بىر تەرەپلىمە بولىدىغان بولسا، يەنە قانداقمۇ مىللىي مەدە-
نىيىتىمىز ۋە مىللىي روھىيىتىمىزدىكى زەنجىرسىمان مەنىۋى
ئىزچىللىقنى چۈشىنىپ يېتەلەيمىز؟ ئۆتمۈش ئۆتۈپ كەتكەن نەرسە
دېيىش تارىخ ئۆلگەن نەرسە دېگەنلىك ئەمەسمۇ؟ گەرچە تارىخ زامان
جەھەتتە قايتىلانماس بولسىمۇ، لېكىن تارىخنىڭ روھى تىنىم تاپ-
ماستۇر. «بۈگۈن ئۆتمۈشنىڭ داۋامى، كەلگۈسىنىڭ باشلىنىش نۇق-
تىسى» دېگەن قاراش نوقۇل مەنىدە پەقەت تارىخنىڭ ئاددىي تەرتە-
پىنىلا كۆرسەتمەيدۇ. بىز بۇنىڭغا نەزەرىيەۋى يۇكسەكلىك نۇقتە-
سىدىن قارايدىغان بولساق «بۈگۈن» نىڭ ھېكمەتكە باي «جاھانناما»
ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. يەنى «بۈگۈن» نى تۇغقان ئۆتمۈشنىڭ زادى
قانداق كەچمىشلەر بىلەن تولغانلىقىنى، كەلگۈسىمىزگە قانداق
خەۋپ يوشۇرۇنغانلىقىنى ئېنىق كۆرەلەيمىز. ئەگەر «ئۆتمۈش ئۆتۈپ

ئەنگە قانچىلىك ۋارىسلىق قىلالىدى؟ شۇنى يوشۇرماستىن ئېيتىش كېرەككى، بىزنىڭ كۆپچىلىك يازغۇچىلىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا بۇنداق ساپ تىراگېدىيە ئېڭى كەمچىل بولغاچقا، ئۇلار رېئاللىقتا بەختىنى تاپالمىغان، مۇرادىغا يېتەلمىگەنلەرنى ئەسەرلىرىدە بەختكە ئېرىشتۈرۈپ، مۇرادىغا يەتكۈزۈپ يازدى. ئۇزلىرىچە بۇنى «كىشىلەرگە ئۇمىد بېغىشلاش» دەپ چىرايلىق سۆيەتلەشتى. يازغۇچى مەتتىمىن ھوشۇرنىڭ «خاسىيەتلىك قار» ناملىق ئەسىرىنىڭ ئۆزىنى مىسالغا ئالىدىغان بولساق، ئاپتور ئەسىرىدە ئەسلىدىلا ھالاك بولغان نەرسىنى، يەنى تىلئۇالدىنىڭ ئەركىنلىكى، بەختى ۋە كىشىلىك ھوقۇقىنى كىتابخانلارغا پەردازلاپ ساختىلىق بىلەن كۆرسەتكەن. بىزنىڭچە ئىجتىمائىي قاباھەتنى جاسارەت بىلەن ئېچىپ تاشلاش، ئۇ كەلتۈرۈپ چىقارغان پاجىئە، ھالاكەت، ۋەيرانچىلىق ۋە بەختسىزلىكلەرنى ياساپ ـ تاراپ، شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ئۇپا ـ ئەخلاقلىرى بىلەن پەردازلاپ ئولتۇرماستىنلا ئەينەن ئىپادىلەش تىراگېدىيىلىك تېرەزىلىكىنىڭ ئالدىنقى شەرتى. ئەگەر «خاسىيەتلىك قار» دىكى ۋەقەلىكنى راۋاجلاندۇرىدىغان ھەربىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ تاسادىپىي ھادىسىلەر ياكى پېرسوناژنىڭ پائالىيىتى بولماستىن، بەلكى جەمئىيەتنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرى بولغان بولسىدى، جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتى، تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەرلىكى جانلىق ئېچىپ بېرىلىپ، چوڭقۇر تىراگېدىيىلىك مەنە ھاسىل قىلىنغان بولاتتى. ئەپسۇسكى، كىتابخانلارغا «ئىشەنچ ۋە ئۈمىد ئاتا قىلىشقا» بېرىلىپ كەتكەن يازغۇچى ئەينى يىللاردىكى رېئال تۇرمۇشنىڭ مەنتىقىسىگە خىلاپ ھالدا، چىنلىقتىن ئايرىلغان ھالدا ھاياتنى پەردازلاپ «تەڭرىدىن ... ئۆلۈسەممۇ ئاشۇ كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن شۇ تۇپراقتا يېتىپ ئۆلەي» دەپ تىلەيدىغان، ئەمما ئۆزىنى «تەقدىر بورىنىنىڭ ئاشۇ قىممەتلىك» نەرسىلىرىدىن «ئايرىپ، قانداق قىلىپ شۇنچە يىراق يەرلەرگە تاشلىۋەتكىنىنى زادى ئويلاپ يېتەلمەي» دىغان بىر ھاماقەت پېرسوناژنى مۇرادىغا يەتكۈزۈپ، ئۆز قىسىسىنى زەپەر تەنتەنىسى

كىلدە ئېتىراپ قىلغان بولمىز. شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى، غەرب ئېستېتىكا تارىخىدا ئارىستوتېلدىن كېيىن تىراگېدىيەنى سەنئەت-نىڭ ئەڭ ئالىي شەكلى دەپ قاراش بىر ئەنئەنگە ئايلانغان (ئەلۋەتتە بۇ يەردە ئېيتىلمۇاتقان «تىراگېدىيە» مۇستەقىل تىياتىر شەكلى بولغان تىراگېدىيەنى ئەمەس، بەلكى ئېستېتىكىلىق كاتېگورىيە بولغان تىراگېدىيەنى كۆرسىتىدۇ). بىز ئىجادىيەتتە سەل قارايدىغان چۈشكۈنلۈك ئېكىمۇ رېئال چىنلىقنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىپ تۇرغان بىر خىل ئېستېتىكىلىق پەلسەپىۋى ئاڭ. بىز غەرب مودېرنىزم ئە-دەبىياتىدىكى ئەڭ مەشھۇر يازغۇچىلارنىڭ بىرى بولغان كافكانىڭ ھايات قارىشىنىڭ يادروسى دەل ئۇمىدسىزلىك بىلەن تولغان چۈش-كۈنلۈك ئېڭى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەك. كافكا: «بالزاك ھاسىسغا ،مەن ھاياتتىكى ھەربىر توسالغۇنى بىتچىت قە-لىپ ماڭدىم، دەپ يېزىۋالغان بولسا، مەن قالپىقىمنىڭ ئىچىگە ،ھا-ياتتىكى ھەربىر توسالغۇ مېنى بىتچىت قىلىپ كەلدى، دەپ يې-زىۋالدىم» دېگەن. بۇ بىزنىڭ ھايات ۋە سەنئەت ھەققىدىكى چۈشە-چىمىزنىڭ نامراتلىقىنى ياندىن يورۇتۇپ بېرىدىغان ئاددىي مىسال.

تىراگېدىيە ــ كىشىلىك ھاياتتىكى قىممىتى بار نەرسىلەرنىڭ ۋەيران قىلىنغانلىقىنى كىشىلەرگە كۆرسىتىش دېمەكتۇر، دېگەن قاراش تىراگېدىيە ھەققىدىكى كىلاسسىك تەبىرلەرنىڭ بىرى. قە-دىمىزگە تەسەللى بېرىپ كېلىۋاتقان قەدىردان يازغۇچىمىز زۇنۇن قادىرنىڭ بىر قىسىم دىراما ۋە ھېكايىلىرىنىڭ بىزنى شۇنچىلىك مەپتۇن قىلىشىدىكى سىر دەل بىزگە غۇنچەم، باقىلارنىڭ ھاياتىنى، ياشلىقىنى، بەختىنى، كىشىلىك ھوقۇقىنى ۋەيران قىلىپ كۆرسە-تىپ، بىزنىڭ رېئاللىقنىڭ پەردازسىز چىنلىقىدىن ھۇزۇرلىنىش بەختىگە مۇيەسسەر قىلالىغانلىقىدا، مىللىي تىراگېدىيە ئېڭىنى ئۆز ئەسىرلىرىنىڭ ۋە پېرسوناژلىرىنىڭ ئوگە ــ ئوگىلىرىگە سىڭدۈ-رۈپ ئىپادىلىگەنلىكىدە ئىدى. بىزنىڭ باشقا يازغۇچىلىرىمىز زۇنۇن قادىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈن يارىتىپ بەرگەن بۇ قىممەتلىك ئەد-

مەڭگۈ ئۇلۇغ نەرسە يارىتالمايدۇ. بىلىشىمىز كېرەككى، تىراگېدىيە ئەسلىك ھەرگىزمۇ ئۇمىدسىزلىك ۋە چۈشكۈنلۈك بىلەن تەڭداش ئۇقۇم ئەمەس، بەلكى ئۇ «ئىنسانىيەتنىڭ ھەقىقەتنى ئىزدەش يولىدىكى مۇتلەق ئىرادىسىدە ئىپادىلىنىدۇ» (كارىل ياسېرس).

يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر ماقالىسىدە «ھايات ياشاۋاتقان بۇ قېرىنداشلىرىمنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنىڭ تارىخىدىن، ئۇرۇق ـ ئەۋلا ـ دىدىن قالغان ھەممە زەئىپلىكلەرنى گۇناھ قىلىپ ئارتىپ تىللاپ بېرىش قولۇمدىن زادىلا كەلمەيدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ «تىراگېدىيە ئېڭى ئاجىز بۇ بەختسىز خەلق، نەڭ تارىختا تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى يېتىپ ئاشىدۇ» دەپ يازىدۇ. مېنىڭچە، ئازابنى كۆپ تارتقانلىق ھەرگىزمۇ «ئازاب ئېڭى» غا ئېرىشكەنلىككە باراۋەر ئەمەس. خەلقىمىزنىڭ «ئازاب ئېڭى» نى ھەرگىزمۇ يېتەرلىك دېگىلى بولمايدۇ. تارىختىكى ئازابلىرىمىزنىڭ ئوبيېكتىپ سەۋەبلىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىش، كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىجتىمائىي ئاقىۋەتلىرىنى چوڭقۇر ھېس قىلىش، شۇنىڭدەك تارىختىكى ئاشۇ ئازابلىرىمىزنىڭ تەكرارلانماسلىقى ۋە داۋاملاشماسلىقى ئۈچۈن بىزدە ئىنتايىن چوڭقۇر «ئازاب ئېڭى» يېتىلگەن بولۇشى كېرەك. ھازىرقى مەسىلە بىز نىڭ «ئازاب ئېڭى» نىڭ ئالاھىدىلىكىنى، مەزمۇنىنى ۋە شەكىللىنىش سەۋەبىنى چۈشەنمىگەنلىكىمىزدە. شۇنىسى ئېنىق بولسۇنكى، «ئازاب ئېڭى» ئاڭنىڭ ئالاھىدە بىر خىل ھادىسىسى. ئۇ ئىنتايىن چوڭقۇر بولغان خاس پەلسەپىۋى مەزمۇنغا ئىگە، ئۇ پىسخولوگىيە دىكى ئازابلىنىش كەيپىياتىغا تۇپتىن ئوخشىمايدۇ. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، «ئازاب ئېڭى» ئادەمنىڭ قېنىدا ئېقىپ تۇرغان بىر خىل ھاياتىي كۈچ، بىر خىل مەنىۋى سۈپەت، بىر خىل قوزغاتقۇچ ئېنېرگىيە. تەربىيەلىنىشى ئەتراپلىق، جەمئىيەت ھەقىقىدىكى چۈشەنچىسى مول، مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى كۈچلۈك كىشىلەرنىڭ «ئازاب ئېڭى» غا ئېرىشىشى ئەڭ بالدۇر، ئەڭ چوڭقۇر، ئەڭ ئۇزاق بولىدۇ.

بىلەن ئاخىرلاشتۇرغان. بىز بۇ يەردە تىلىۋالدىدىن ئىبارەت بۇ زە-ئىپ روھقا ئىگە ئادەمنى تىلىكىگە يەتكۈزگەن قۇدرەت ئىگىسىنىڭ تىلىۋالدى ئىلتىجا قىلغان «تەڭرى» ئەمەس، بەلكى «دىدار غەنىمەت» لىكىنى هەممىدىن ئەلا بىلىدىغان يازغۇچى مەتتىمىن هوشۇر ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرىمىز. بۇ خىل «دىدار غەنىمەت» لىكىنى ئۆزىگە بەلگە قىلىش تۈپەيلى بۇ ئەسەر يوشۇرۇش ۋە ئالداش سازلى-قىغا پېتىپ، ئۆزىنىڭ ئەسلىدىلا ئاجىز بولغان تىراگېدىيەلىك قىممىتىنى تېخىمۇ سۇسلاشتۇرۇپ، ئەقەللىي بەدئىي تەسىرلەندۇ-رۇش كۈچىدىنمۇ مەھرۇم قالغان. ئەسەرنى تىراگېدىيەلىك ئامىللار بىلەن باشلاپ، زەپەر تەنتەنىسى بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇش ئۇسۇلى ئا-دەتتە «مۇقام ئىياغلاشقانچە شادىيانىگە چېلىش» دەپ ئاتىلىدۇ. مۇنداق «مۇقام ئىياغلاشقانچە شادىيانىگە چېلىش» ئەمەلىيەتتە يال-غانچىلىقتىن، ئۆز ـ ئۆزىنى ئالداشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. «خا-سىيەتلىك قار» دەل مۇشۇنداق ئاخىرلاشتۇرۇلۇپ ئىجتىمائىي قابا-ھەت پەردازلانغانلىقى تۈپەيلى، تىراگېدىيەلىك خۇسۇسىيىتى رېئال ئاساسىدىن، ئىجتىمائىي تەنقىدىي ئەھمىيىتىدىن ۋە ئېستېتىكىلىق جەلپكارلىقىدىن مەھرۇم قىلىنغان. شۇڭا، مەن تىلىۋالدىنىڭ بەختسىز كەچۈرمىشلىرى تىراگېدىيەلىك قىممەت هاسىل قىلال-مايدۇ، دەپ قارايمەن. بۇ دېگەنلىك باش پېرسوناژ چوقۇم هاياتىنى ئۆلۈم بىلەن تۈگەتكەن بولۇشى كېرەك، دېگەنلىك ئەمەس، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ سەرسانلىق، بەختسىزلىك، غۇربەتلىك، هەسرەتلىك، مەھ-رۇملۇق بىلەن تولغان كەچۈرمىشىمۇ بىزگە هاياتتىكى ئىنتايىن قىممەتلىك نەرسىلەرنىڭ هالاك قىلىنغانلىقىنى هېس قىلدۇرىدۇ.

يازغۇچى مەتتىمىن هوشۇرنىڭ بۇ ئەسىرىنىڭ ئۆزى ئېيتقاندەك «قايىل قىلىش كۈچى يېتەرسىز بولغان ناچار توقۇلما» بولۇشىدىكى تۈپ سەۋەب ئەسەردە چىنلىقتىن ئىبارەت ئوكسىگېنىنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقىدا ۋە يازغۇچىنىڭ تىراگېدىيە ئېڭىنىڭ چوڭقۇر بول-مىغانلىقىدا. شۇ نەرسە ئايانكى، تىراگېدىيە ئېڭى ئاجىز يازغۇچى

تېنەپ يۇرگەن ئاسىي روھ

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئۇپۇق سىزىقىدا مىللىي قانۇنى ئۆركەش-لىتىدىغان زەڭگەر نۇر توچكىلىرى پات - پات، بەزىدە خىرە، بەزىدە روشەن چاقناپ، دوزاخ ئوتىدەك قىپقىزىل رېشاتكىلار بىلەن قور-شالغان ۋە كۆڭۈلنى ئاينىتىدىغان ھاۋا بىلەن قاپلانغان بۇ بوشلۇق-تا، ئۈمىد يالقۇنىدا ئۆرتىنىپ، كەينى - كەينىدىن كۈل بولۇپ كې-تىۋاتقان بەختسىز، چۈشكۈن ھاياتقا ئاندا - ساندا ئۈمىد ئاتا قىل-ماقتا. زۇلمەت قوينىدا زەڭگەر نۇر چاقنىتىپ، قاغجىرىغان تە-ڭىقلارغا ھاياتلىق ئۈمىدى بېغىشلايدىغان بۇ مۆجىزىنى پەقەت ئازاب-لىنىش بەختىگە مۇيەسسەر بولغان ئاسىي قەلب ئىگىلىرىلا يارە-تالايدۇ. دەل ئاشۇلار بىز ئۈچراتساقمۇ، لېكىن تونۇيالماي قېلىۋاتقان خىزمەتلاردۇر.

بىز مەدەنىيەت ئېڭىمىزنىڭ ئاجىزلىقى، پەرق ئېتىش ئىقتىدا-رىمىزنىڭ خۇنۇكلۇكى، ھەق - ناھەق تۇيغۇمىزنىڭ تۇنجۇقۇپ كەتە-كەنلىكى سەۋەبىدىن، يالاق يالاپ سەمرىگەن قىزىل يۇزلۇك، ۋىجدانى پۇچەك، ساختا شۆھرەت تونى ئىچىدە سولىشىپ كەتكەن روھسىز گەۋدىسىنى جېنىنىڭ بارىچە سەلتەنەتلىك كۆرسىتىپ يۇرگەن «ئەۋلىيا ئەزەم» لەرنى پەخرىمىز دەپ بىلىۋاتىمىز، شۇڭلاشقىمۇ مىللىي شېئىرىيەت تارىخىغا ئىگە بۇ تۇپراقنىڭ ھۆرلۈك ئەنە-ئەنىسىگە نامراتلىقى ۋە ھاياتىي كۈچى، ئېستېتىك تۇيغۇسى كەمە-چىل شېئىرلارنىڭ سامانەك كۆپلۈكى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

تالانتلىق ياش يازغۇچى ئەختەم ئۆمەر «ئىشچىلار ۋاقىت گېزە-تى» نىڭ 1991 - يىلى 16 - مارت سانىدا ئېلان قىلغان «شائىر» ناملىق ھېكايىسى ئارقىلىق مىللىي ئاڭ قۇرۇلمىمىزدىكى نازۇك

«ئازاب ئېكى» ئادەمنىڭ ئۆز - ئۆزىدىن ھالقىش، مەنىۋى جە-ھەتتىن تاكامۇللىشىش، ئۆز - ئۆزىنى ئىپادىلىشىنىڭ بىر مۇھىم مەنىۋى قورالى. شۇڭا، مەن مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «ئادەملىرىمىزگە ئۈمىد ۋە ئىشەنچ بېغىشلاش ئەدەبىياتىمىزنىڭ جىنايىتى ئەمەس، بۇرچى!» دەپ ئېيتقان خىتابىغا قارىمۇقارشى ھالدا «ئادەملىرىمىزدە ‹ئازاب ئېكى› نى يېتىلدۈرۈش ئەدەبىياتىمىزنىڭ مۇقەددەس بۇر-چى!» دەپ جار سالىمەن.

1994 - يىلى ماي

گەن هالىتى، شۇڭا كەسىپدىشى بولغان «ئەۋلىيا ئەزەم» ئاتالغان شائىر ئۇنىڭدىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ ھەم ئۇنى ئۆچ كۆرىدۇ، چۈنكى «ئەۋلىيا ئەزەم» نىڭ پۈتۈن ژۇجۇدى نامەردلىك بىلەن تولغان بولۇپ، ھاياتى ئۆز ژىجدانىغا مۇخالىپ يول تۇتۇش بىلەن ئۆتكەن. ئۇ نىڭ بىلىش ۋە چۈشىنىش دائىرىسى ماددىي موھتاجلىقتىن هالقىپ كېتەلمىگەن. ئۇ، خورلۇقنى لەززەت، قارشىلىقنى ئەخمەقلىق، مەنۇى مۇستەقىللىقنى ئارتۇقچە دەپ بىلىدۇ. شائىر ئابدۇخالىقنىڭ ئىلهامىنى بوغۇپ تۇنجۇقتۇرۇۋاتقان دوزاخ ئوتىدەك قىزىل رېشاتكىلار «ئەۋلىيا ئەزەم» نىڭ كۆزىگە چوكا ئالتۇنىدەك كۆرۈنىدۇ. ئۇ مەنۇى جەھەتتە مۇستەقىل ياشاشنىڭ قانچىلىك هۇزۇرلۇق ئىكەنلىكىنى مەڭگۈ هېس قىلىپ يېتەلمەيدۇ. شۇڭا، ئۇ ئىسمى بار، جىسمى يوق، سايىسى بار، نۇرى يوق، مەنۇى دۇنياسى پالەچ، جانسىز مەخلۇق. ئۇ پۈتۈن زېهنىنى قەسىدىچىلىك شېئىرىيىتىگە بېغىشلاش ئارقىلىق، تاپان يالاپ، ساختا شەرەپ قۇچۇپ «ئەۋلىيا» بولغان. كارل ماركسنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇ «شېئىرىي گۈل - غۇنچىلىرى بىلەن سۆز - ئىبارىلىرىنىڭ يوشۇرۇشى ئاسىتىدا خەلقنى ساتقان». كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان يېرى شۇكى، دەل شۇ خەلق ئۆزىنىڭ پەرق تۇيغۇسىنىڭ خۇنۇكلۇكى تۈپەيلى، ئۇ نىڭ ئەۋلىيالىقىغا ئىشەنگەن. مانا بۇ بارلىق بەختسىزلىكىمىزنىڭ نېگىزى.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ «ئەۋلىيا ئەزەم» گە تۇتقان پوزىتسىيەسىگە يوشۇرۇن كىنايە ۋە مەسخىرە سىڭدۇرۇلگەن. يازغۇچى كىشىلەر هېسىياتىدىغان بۇ «ئەۋلىيا ئەزەم» نىڭ سەلتەنەتلىك پۈركەنجىسىنى يىرتىپ تاشلاپ، رەسۋاسىنى چىقارمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مەنۇى جەھەتتىكى بىچارە هالىتىنى روشەن كۆرسىتىپ بەرگەن. يازغۇچى «ئەۋلىيا ئەزەم» بىلەن شائىر ئابدۇخالىقنىڭ ئۆتكۈر دىيالوگلىرى ئارقىلىق مەلۇم پەلسەپىۋى داۋالارنى كۆرسىتىپ بەرگەن. ئابدۇخالىق قارىلىق دالادا تېنەپ يۈرگەن بولۇپ، ئۆزىنىڭ هايات-

نەرۋنغا ئۆتكۈر بىر قۇرۇق يىگنە سانجىغان. بۇ ھېكايىنىڭ مەزمۇ-
نىغا سىڭگەن پەلسەپىۋىلىك بىلەن تىراگېدىيەلىك ھېكايىنىڭ ئۆ-
زىدىن ئېشىپ چۈشكەن. ئەختەم ئۆمەرنىڭ بۇ ھېكايىسىدە، چېخوف-
نىڭ ھېكايىلىرىدەك كۈندىلىك تۇرمۇش پاجىئەسى ئەكس ئەتتۈ-
رۈلگەن ئەمەس، بەلكى تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە پاجىئە ئەكس ئەت-
تۈرۈلگەن. ھېكايىدە ئالاھىدە مۇھىتتىكى قارشىلىق روھىغا باي
بىر بەختسىز شائىرنىڭ مەنىۋى ھاياتى ئېپادىلەنگەن. بۇ بەختسىز
شائىرنىڭ يۈرىكىگە بىر خىل قارشىلىقنىڭ يالقۇنى يوشۇرۇنغان
بولۇپ، كۈلپەتلىك تەقدىرگە قارشى چىقىشتەك ئىدىيەۋى كەيپىيات
بىلەن تولغان. ئەسەردىكى مەنىۋى مەنزىرە چەكسىز. ئىنسانىي غۇ-
رۇرى دەھشەتلىك خورلۇقتا ۋە چىدىغۇسىز زىيانكەشلىككە ئۇچرە-
غان بۇ شائىرنىڭ گۈزەل ئارزۇلارنى پايخان قىلىدىغان بۇ رەزىل ھا-
ياتتىن پۈتۈنلەي ئىخلاسى قايتقان بولۇپ، ئۇنىڭ قەلبى گويا ئازاب
خالتىسى. شائىرنى ئوراپ تۇرغان ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ ئازاب –
ئوقۇبەتلىرى ئاللىبۇرۇن بىزنىڭ چۈشىنىشىمىزدىن ھالقىپ كەت-
كەن. بۇنى شائىرنىڭ ئويغاق قەلبى چۈشىنىپ، كۆرۈپ يەتكەن.
چۈنكى، ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان چىرايلاردىكى زەھەرلىك تەبەس-
سۇملارنى، قىسماق كۆزلەردىكى شۇملۇقلارنى، رەڭدار ۋۇجۇسكىلار-
نىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنغان رەزىل ئويۇنلارنى ئېنىق كۆرەتتى. ئۇ-
نىڭ ئارزۇ – ئىستىكى ۋە ياشاش ئىرادىسى بىلەن رېئاللىق ئوتتۇ-
رىسىدىكى كېلىشتۈرۈپ بولمايدىغان توقۇنۇش ئۇنى ئادەتتىن تاش-
قىرى ئازابلىغان ۋە يېتىمسىرەتكەن. ئەگەر بىر پەرىشتە كاتىپ بو-
لۇپ، كېچە – كۈندۈز توختىماي يازغان ھالەتتىمۇ، بۇ بەختسىز،
ئەمما ۋىجدانلىق شائىرنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدىكى خورلىنىش،
ئازاب، ئۇمىد، ئىسيان، ۋاز كېچىش ۋە ئەركىنلىك تۇيغۇلىرىنى
يېزىپ بولالمىشى ناتايىن، چۈنكى ئۇ شەخسنىڭ ئۇپۇق سىزىقىدىن
ھالقىپ، مىللەتنىڭ ئۇپۇق سىزىقى ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرگەن شا-
ئىر بولۇپ، بىر پۈتۈن خەلقنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنىڭ كىچىكلىتىل-

مۇتلەقلەشتۇرۇش ۋە مۇجمەللەشتۇرۇش

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ 90 ـ يىللارغا خاس يېڭى سۈپەت قاتلىمى بەرپا قىلىش ۋە ئۇنى دۇنياۋى ئەدەبىياتنىڭ قىممىتى يۇزلىنىشىگە ئىگە قىلىش نەزەريىۋى تەپەككۇرغا باي، بەدىئىي سېزىمى ئۆتكۈر، كىرىزىس تۇيغۇسى كۈچلۈك، ئازاب ئېڭى چوڭقۇر، مۇرەسسەسز روھقا ۋە تەخىرسىز ھېسسىياتقا ئىگە يېپىيېڭى بىر ئەدەبىياتچىلار قوشۇنىنىڭ بولۇشىنى جەددىي تەقەززا قىلىدۇ. بىز يېقىنقى بىرقانچە يىللىق ئەدەبىي ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە كۆرۈلگەن بەزى ئالامەتلەردىن مۇشۇنداق بىر ئەدەبىياتچىلار قوشۇنىنىڭ ئاياغ تىۋىشىنى سەزدۇق. ساپ سەنئەت قىممىتىگە ئىگە يېڭىچە ئېستېتىكىلىق پىرىنسىپلار ئاندا ـ ساندا باش كۆتۈرۈپ ئۆزىنىڭ ئۇسۇلىك جىلۋىسىنى نامايان قىلدى. ئەمما، بۇ تېخى ناھايىتى سۇس بىر تەبەسسۇم، خالاس. تېخى نوقۇل قېزىش ۋە ساددا، تېيىز خىياللاردىن تۇغۇلغان، ئۆزىدە خاس قىممەتنى ھازىرلاپ ئۇلگۇرمەگەن خام تۇغۇندىلار ئەھمىيەتتىن خالىي مەۋجۇتلۇقى بىلەن مەتبۇئات يۈزىدە يېيىلىپ تۇرماقتا. ئەلۋەتتە، ھەرقانداق قىممەتكە ۋە ئەھمىيەتكە ئىگە نەرسە نىسپىيلىكتىن خالىي بولالمايدۇ، قىممەت قارىشىنىڭ ئۆزگىرىپ، يېڭىلىنىپ تۇرۇشى قانۇنىيەتلىك تەبىئىي جەريان.

سىدنېقاجى روزىنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1992 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىدىكى «گۈلشەن» بېتىگە بېسىلغان «كىلاسسىك ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىيات ئەنئەنىسى» ناملىق مۇلاھىزە ماقالىسى ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەزەريىە تەتقىقاتى ساھەسىدىكى ئەنە شۇنداق بىر خام تۇغۇندى. مەن بۇ ماقالىنى ئوقۇپ، مۇئەللىپىنىڭ پىرىنسىپال

تىنى پايانسىز قارلىق دالاغا غەرق قىلىۋېتىشنى ئويلايدۇ. گېزى كەلگەندە ئۆلۈۋېلىش ئاجىزلىق ئەمەس، بەلكى ئۇمۇ بىر خىل قارشىلىق. ھەركىمنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش ئۇسۇلى ئوخشاش بولمايدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ھاياتنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن سۆيىدىغان كىشىلەرلا ئۆز غايىسىدىكى ئەركىن ھايات ئۈچىدە ياشاش ئۈمكانىيىتىگە ئېرىشەلمىگەندە ئۆلۈمنى تاللايدۇ. ئۇ چەكسىز نەپرەت ئىچىدە قارلىق دالاغا قېنى بىلەن شېئىر يازىدۇ. بۇنى شائىرنىڭ مەيۇس كۆڭلى ۋە بۇرۇقتۇرمىلىق ھەققىدىكى قايغۇلۇق شىكايىتىنى ئىپادىلەيدىغان يالقۇنلۇق «ئازاب ناخشىسى» دېيىش مۇمكىن. ئازاب — ۋىجدانلىق قەلب ئىگىلىرىلا ئېرىشەلەيدىغان ئالاھىدە بەخت. «ئەۋلىيا ئەزەم» بۇ خىل پەۋقۇلئاددە بەختكە مەڭگۈ ئېرىشەلمەيدۇ. شۇڭا، ئۇ قارلىق دالادا تېنەپ يۈرگەن شائىرغا «ساڭا يامانلىق قىلغىنىمنى بىلمەيمەن. لېكىن، سەن مېنى مەڑەزنى كۆرگەندىنمۇ يامان كۆرىسەن» دەپ يېلىنىدۇ. ھاياتتىن ئىخلاسى قايتىپ «ئۆلۈم ۋاگونى» غا چىققان شائىر ئۇنىڭغا مەردلىك ناخشىسى بىلەن جاۋاب بېرىدۇ. سىز بۇ ناخشىنى ناپولېئون ۋەتىنىنى بېسىۋالغان يىلى مىللىي نومۇسقا چىدىماي ئۆلۈۋالغان گېرمانىيە شائىرى كلائىستنىڭ:

ئەنسىرىمەڭلار نامەردلەر،
ئۈستۈڭلاردىن كۈلمەيمەن.
دۇنيا بىلەن خوشلاشتىم،
ئەمدى ھەرگىز كەلمەيمەن.

دېگەن يالقۇنلۇق ناخشىسى بىلەن ئوخشاش ئەمەس دېيەلمىسىز؟! «شائىر» ناملىق بۇ ھېكايە مۇڭ ۋە غەم بىلەن تولغان بولسىمۇ، بىراق مۇڭ ئىچىدە تىرىلىش كۈيلىرى، غەمكىنلىك ئىچىدە ئۈمىد نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدۇ.

1991 ـ يىلى ئاپرېل

شىش ئەمەس.

سىدىقھاجى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «تىل ئۆتكىلىدىن، يېزىق ئۆتكىلىدىن ئۆتمەي تۇرۇپ، كىلاسسىك ئەدەبىياتتىن زوقلىنىش جەريانىنغا كىرىش ... ناھايىتى قىيىن.» كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىن (ئېنىقراقى شېئىرىيەتتىن) زوقلىنىش ھەقىقەتەن تىل - يېزىق ئۆتكىلىدىن ئۆتۈشنى شەرت قىلىسىمۇ، لېكىن «ئېستېتىكىلىق زوق» ھەققىدىكى قاتمال چۈشەنچىلىرىمىزنى چۆرۈپ تاشلاپ، زوق-لىنىش ئادىتىمىزنى جانلىق پىسخىكىلىق قۇرۇلمىغا ئايلاندۇرىدىغان بولساقلا، كىلاسسىك شېئىرىيىتىمىزنىڭ تىلىدىكى ئاھاڭدار-لىقنىڭ، مۇزىكىلىق ھېسسىياتنىڭ ئېستېتىكىلىق دۇنيايىمىزدا قوزغىغان گۈزەللىك تۈيغۇسىنى مەلۇم مەنىدە «زوقلىنىش» جەريا-نىغا كىرگەنلىك، دەپ ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز. ئاھاڭدارلىقنى شېئىرىيەتنىڭ ئەڭ ئالىي ئېستېتىكىلىق پىرىنسىپلىرى قاتارىدا ساناپ مۇئامىلە قىلىپ كەلگەن كىلاسسىك شېئىرىيىتىمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، بىز «زوقلىنىش جەريانى» غا كىرىدىغان «ئە-شىك» لەرنى كۆپرەك ئېچىشىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە.

سىدىقھاجى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «خەلقىمىز مىلادىيە 1 - ئەسىر-دىن 10 - ئەسىرگىچە بۇددا دىنىغا، 10 - ئەسىردىن كېيىن ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلدى.» مۇتلەقلەشتۇرۇپ ئېيتىلغان بۇ خاتا چۈ-شەنچە تارىخىمىزغا ئائىت ئادەتتىكى ساۋات خاراكتېرلىك پاكىتلار-غىمۇ خىلاپ. ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا بۇددا دىنى بىلەن ئىسلام دىنى ھەقىقەتەن ناھايىتى چوڭقۇر ۋە كەڭ ئىز قالدۇرغان. بۇ ئىككى دىننىڭ تەسىرى ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدا ناھايىتى شۆھرەتلىك ھەم پارلاق سەھىپىلەرنى ئاچقان. لېكىن بىز مانى، شامان، زەردۇشت دىنلىرىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى ئورنىنى نەزەردىن ساقىت قىلساق توغرا بولمايدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، شىمالىي چۆللۈكتە ياشىغان ئۇيغۇرلارنىڭ بۇددا دىنىغا ئېيتقاد قىلىشقا باشلىغان ۋاقتى سۇلتان ساتۇق بۇغراخان ئىسلام دىنى-

ئىلمىي خاتالىقلارغا كۆپلەپ يول قويغانلىقىنى، بىر تەرەپلىمە، مۇتەلەقلەشتۈرۈۋېتىلگەن ۋە مۇجمەللەشتۈرۈۋېتىلگەن قاراشلارنىڭ خېلىلا نۇرغۇنلۇقىنى ھېس قىلدىم. شۇڭا مەن ئۆزۈم توغرا دەپ ئىشەنگەن بەزى چۈشەنچىلىرىمنى سىدىقھاجى روزىنىڭ قاراشلىرى بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ كۆرۈشنى لايىق تاپتىم. مۇنازىرىدە ئوبيېكتنى شەرت قىلماي مۇمكىن بولمىغاچقا، مۇلاھىزىنى كەڭلىك ۋە چوڭقۇرلۇققا ئىگە قىلىش پۈرسىتى بولماي قالدى.

سىدىقھاجى ماقالىسىنى «ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىش پۈرسىتىگە ئېرىشكەندىن كېيىنلا كىلاسسىك ئەدەبىيات بىلەن يۈز كۆرۈشتۈق» دەپ باشلايدۇ. بۇ بىر خاتا چۈشەنچە. ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى بەدىئىي تەپەككۇرى كۇچلۇك خەلقىمىزنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق ئېستېتىكىلىق ھاياتىنىڭ بىر تەرىكىبىي قىسمى. ئۇنى ئوخشىمىغان تارىخىي دەۋرلەردە ياشاپ ئۆتكەن ئۇيغۇر ئەدىبلىرى ياراتقان، ھەربىر بوغۇن ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن بوغۇنلارنىڭ ئەدەبىي مىراسلىرىنى ئوقۇپ، ئۆگىنىپ، راۋاجلاندۇرۇپ، ئەنئەنىۋى ئىزچىللىقنى ساقلاپ، تولۇقلاپ، يېڭىلاپ ماڭغان. ئۇيغۇر مىللىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، بىز بىر ئەۋلاد پەقەت بىرلا ھالقا، خالاس. ئەگەر بىز ئۆزىمىزنىلا مەركەز قىلغان ئاساستا «كىلاسسىك ئەدەبىيات بىلەن يۈز كۆرۈشتۈق» دېسەكمۇ يەنىلا خاتا ئېيتقان بولىمىز. بىزنىڭ غەيرىي تەبىئىي ھايات قىسمەتلىرىمىز جەريانىدا ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى خېلى بىر زامان كەم دېدار بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما پۈتۈنلەي ناتونۇش نەرسە بولۇپ قالغان ئەمەس. نەۋايى، مەشرەپلەرنىڭ مۇقام ئاھاڭلىرىغا سېلىنغان مۇڭلۇق غەزەللىرى، تىلەمچى ـ ھاپىزلارنىڭ ئاغزىدىن قۇيۇلۇپ تۇرغان ئەھمەد يەسسەۋىنىڭ ھېكمەتلىرى بىزنىڭ بەدىئىلەشتۈرۈۋېتىلگەن قاتمال ھايات مۇساپىمىزدە گاھى ئاشكارا، گاھى پىنھان جىلۋە قىلىپ كەلدى. پەقەت ئۇچرىشىش كۆلىمى جەھەتتىلا بۇگۈنكىدەك كەڭ بولۇپ باقمىغانلىقى راست، شۇڭا بۇ ھەرگىزمۇ تۇنجى ئۇچرە-

يېزىقلىرىدىن تارىخىي يوسۇندا ۋاز كەچكەن ھەم ئەڭ ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىنى قوللىنىشقا باشلىغان بولسىمۇ، لې-كىن سىلاۋىيان ۋە لاتىن ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېڭى يېزى-قىنى ھېچقانداق دىنىي ئېتىقاد ئۆزگىرىشى ياسىمايلا تۇرۇپلا قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغان. شۇنىڭدەك بۇددا دىنىمۇ خەنزۇلارنىڭ يېزى-قىغا ھېچقانداق ئۆزگىرىش ياكى ئىسلاھات ئېلىپ كەلگەن ئەمەس.

سىدىقھاجى روزىنىڭ ماقالىسىدىكى «مەدەنىيەت تارىخىنى ئۇزۇپ قويۇشقا بولمىغاندەك، ئەدەبىيات ئەنئەنىسىنىمۇ ئۇزۇپ قويۇشقا بولمايدۇ» دېگەن سۆزىنى ئاپتورنىڭ سۆيىبېكتىپ ئارزۇسى دەپ چۈشىنىشنى ياكى مەدەنىيەت تارىخى، ئەنئەنە تارىخى ھەققىدە ئۆ-گەنگەن بىلىملىرى ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويغان ھۆكمى دەپ چۈشە-نىشنى بىلمەي قالدىم، ئەگەر بۇ ئاپتورنىڭ ھۆكمى بولسا بۇ يەنىلا تومتاق ھەم بىر تەرەپلىمە چۈشەنچە ئاساسىدا چىقىرىلغان ھۆكۈم-دۇر. چۈنكى مەدەنىيەت تارىخىنىڭ ئۇزۇلۈپ قېلىشى، ھېچبولمى-غاندا مەلۇم مەزگىل ئۇزۇلۈپ قېلىشى ئوبيېكتىپ پاكىت. ئىندىيان قەبىلىلىرى يارانقان ئاجايىپ پارلاق مايا مەدەنىيىتى بۈگۈنكى كۈندە ئۆزىنىڭ ۋەيرانە خارابىسى ئارقىلىق ئەينى ۋاقىتتىكى مىسلىسىز گۈللەنگەن مەدەنىيەت مەنزىرىسىنى سىرلىق رەۋىشتە پىچىرلاشقا مەجبۇر بولماقتا. ئۇنىڭدىن ئىندىيانلارغا ئەستىلىك بولۇپ قالغىنى پەقەت ھەسرەتلىك گۈزەل رىۋايەتلا، خالاس. ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋ-روپا جەمئىيىتىدە رىم پاپاسىنى مەركەز قىلغان دىنىي جەمئىيەتلەر مەدەنىيەتنى ۋە جەمئىيەتنىڭ مەنىۋى ھاياتىنى پۈتۈنلەي مونوپول قىلىۋالغانىدى. 14- ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا پەيدا بولۇشقا باشلىغان ۋە يېڭىدىن گۈللەنگەن بۇرژۇئازىيە سىنىپىنىڭ ۋەكىللىرى دەسلەپتە قەدىمكى گىرېتسىيە، رىم مەدەنىيىتى(كىلاسسىك مەدەنىيەت) دىن فېئودالىلىق مەدەنىيەتكە قارشى تۇرۇشتا پايدىلىنىدىغان قورالنى — پەلسەپە ۋە تەبىئىي پەننى ھەم ئادەمنى مەركەز قىلغان (ئىلاھنى مەركەز قىلمىغان) ئەدەبىيات - سەنئەتنى تېپىۋالغان. ئۇلار، بۇ

نى قوبۇل قىلىشتىن 1 ــ 2 ئەسىر ئىلگىرى بولغان. قومۇل - تۇرپان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىسلام دىنىغا تولۇق ئېتىقاد قىلىشقا باش- لىغان ۋاقتى بولسا كۇنىمىزدىن 5 ــ 6 ئەسىر ئىلگىرىكى ئىش. شۇڭا ئاپتورنىڭ ئىككىلا دىنىنى ئېغىزغا ئېلىپ ئۆتۈشى ۋە يەل دەۋرىنى كېسىپ ئوتتۇرىغا قويۇشى تارىخىي ئەمەلىيەتكە تازا ئۇيغۇن ئەمەس.

سىدىقھاجى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «يېزىقنىڭ ئۆزگىرىشىگە شەرت ھازىرلىغان دىنىي جەھەتتىكى ئۆتۈش دەۋرى چوقۇم مەدەنىيەت جە- ھەتتىكى ئۆتۈش دەۋرىنىمۇ باشتىن كەچۈرىدۇ.» ئاپتورنىڭ بۇ جۈملىلىرىدىن دىنىي ئېتىقاد جەھەتتىكى ئۆزگىرىش مۇقەررەر يو- سۇندا يېزىقنى ئۆزگەرتىشكە ئېلىپ بارىدۇ، دەيدىغان بىر تەرەپلىمە ھەم خاتا نۇقتىئىنەزىرى چىقىپ تۇرىدۇ. شۇبھىسىزكى، بۇ بىر خاتا چۈشەنچە. ئىسلام دىنى ئۆز تارىخىدا ھەقىقەتەن باشقا مىللەتلەرگە دىنىي ئېتىقاد بىلەن قوشۇپ ئەرەب يېزىقىنى خېلى كەڭ ئو- مۇملاشتۇرغان. باشقا مىللەتلەرمۇ ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۆز يېزىقىنى ئىجاد قىلىپ ئىسلام دىنىغا بولغان ئېتىقادىنى «مۇستەھكەم» لىگەن. شۇبھىسىزكى، ئەرەب يېزىقىنى قوبۇل قە- لىشنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى دەپ قاراش تونۇش جەھەتتىكى يېتەرسىزلىك، قاراشتىكى چەكلىملىك، نامۇۋاپىق پىسخىكىلىق خاھىش ئىدى. چۈنكى، دىنىي ئېتىقاد بىلەن يېزىق ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق ماھىيەتلىك باغلىنىش يوق. يېزىق- نىڭ پەيدا بولۇشىمۇ دىن بىلەن مۇناسىۋەتسىز، ئىككىسى ئايرىم - ئايرىم كاتېگورىيەگە ئىگە مەدەنىيەت ھادىسىسى. سىدىقھاجىنىڭ دىنىي ئېتىقاد جەھەتتىكى ئۆزگىرىش مۇقەررەر يوسۇندا يېزىقنى ئۆزگەرتىشكە ئېلىپ بارىدۇ، دەيدىغان نۇقتىئىنەزىرىگە تارىخ بەت- لىرىدىن مىسال تېپىش مۇمكىن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ناھايىتى ئاي- رىم ئەھۋال ھەم قىسمەنلىك. ئۇيغۇرلار گەرچە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ 200 ــ 300 يۇز يىل جەريانىدا ئىلگىرى قوللىنىپ كەلگەن

قىلىۋەرمەيدۇ. مەسىلەن، ياپونلارنىڭ مىلادىيە 7 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئېلىپ بارغان «داخۇا ئىسلاھاتى» ياپونلارنىڭ جۇڭگونىڭ گۈللەنگەن تاڭ مەدەنىيىتىگە بولغان قىزغىنلىشىنى ئەۋجىگە چىقارغان بولسا، 19 ـ ئەسىردىكى «مىڭجۈز يېڭىلىققا كۆچۈش ھەرىكىتى» دىن كېيىن، ياپونلار جۇڭگونىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىگە چوقۇنۇش ۋە تەقلىد قىلىشتىن يېقىنقى زامان غەرب مەدەنىيىتىگە چوقۇنۇش ۋە تەقلىد قىلىشقا ئۆتكەن. بۇ ئىككى ئىسلاھات ياپونىيە تارىخىدىكى مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىككى قېتىملىق چوڭ ئۆتۈش جەريانى ھېسابلىنىدۇ. ئەمما ياپونلار دىنىي ئېتىقاد جەھەتتە ھېچقانداق ئۆزگىرىش ياسىمىغان، بەلكى بۇ ئىككى ئىسلاھات ئۆز نۆۋىتىدە يا-پونلارنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ئىسلاھات ئېلىپ كەلگەن. ئېنىقكى، يا-پونلارنىڭ ھاياتىدىكى بۇ ئىككى قېتىملىق چوڭ ئىسلاھات دىنىي ئېتىقاد ئۆزگىرىشىنىڭ مەھسۇلى ئەمەس.

ياۋروپا مەدەنىيەت تارىخىغا ۋە دىن تارىخىغا نەزەر سالساقمۇ، بۇ نۇقتىنى ناھايىتى ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ياۋروپانى قاپلىغان ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ باشلىنىشى رىم پاپاسى-نى مەركەز قىلغان دىنىي جەمئىيەت ۋە چېركاۋلارنىڭ نوپۇزىنى قاتتىق تەۋرىتىپ، خرىستىيان دىنىنىڭ ئەقىدىلىرىگە زور ئۆزگىرىش ئېلىپ كەلگەن. 16 ـ ئەسىردىكى خرىستىيان دىنىي ئىسلاھاتىنىڭ يول باشچىسى گېرمانىيەلىك مارتىن لۇتېرنىڭ «95 ماددىلىق بايانات» ى كەڭ خرىستىيان مۇخلىسلىرىنى «شەخس ئۆز دىلىدىكى بىر خىل خۇپىيانە ۋاستە ــ تۇيغۇ ئارقىلىق خۇدا بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن، شەخس بىلەن خۇدانىڭ ئوتتۇرىسىدا دىنىي جەمئىيەتنىڭ ۋاستىچى بولۇشى ھاجەتسىز» دەيدىغان تونۇشقا كەلتۈرگەن. شۇبھىسىزكى، گۈمانىزملىق مەدەنىيەتنىڭ تۈرتكىسىدە ئېلىپ بېرىلغان دىنىي جەھەتتىكى بۇ مىسلىسىز ئىسلاھات ئۆز نۆۋىتىدە غەرب كاپىتالىزمىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى زور گۈللىنىش پۇرسىتى ئېلىپ كەلگەن. پۈتكۈل غەرب

كىلاسسىك مەدەنىيەتنى ئۆزاقتىن بېرى دىنىي جەمئىيەتلەر بوغۇپ ۋە بۇرمىلاپ كەلگەنىدى، ئەمدى بىز «كىلاسسىك مەدەنىيەت» بايرى-قىنى كۆتۈرىمىز، دەپ جاكارلىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ھەرىكەت «ئەدەبىيات - سەنئەتنى قايتا گۈللەندۈرۈش» دەپ ئاتالغانىدى. ئۇزۇلۇپ قالغان ئەدەبىيات ئەنئەنىسىنى قايتا ئۇلىغان بۇ دەۋر تارىختا «ياۋرو-پا ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرى» دەپ ئاتالدى. ئۇيغۇرلارمۇ ئىسلامىيەت-تىن ئىلگىرىكى ھەيكەلتىراشلىق، رەسساملىق مەدەنىيىتىنىڭ مىڭ يىللاردىن بېرى ئۇزۇل - كېسىل ئۇزۇلۇپ قالغانلىقىنى بۈگۈنكى كۈندە ئازابلانغان ھالدا ھېس قىلماقتا. مەلۇمكى، مەدەنىيەت تارى-خىنىڭ، ئەنئەنە تارىخىنىڭ ئۇزۇلۇپ قېلىشىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئار-تۇقچە ئىسپاتلاشنى تەلەپ قىلمايدىغان ئاكسىيوما.

ئاپتورنىڭ يۇقىرىقى چولتا ھۆكمى يەنە بىر جەھەتتىن ئۆزىنىڭ «ئىسلام دىنى مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ۋە ئۇيغۇر خەلقى مەدەنىيىتىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولغان كىلاسسىك ئەدەبىيات ئەن-ئەنىسى بۇددىزملىق ئەدەبىيات ئەنئەنىسىدىن ئارىنى ئوچۇق ئايرى-غان ۋە ئۇنى تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇئەييەن دەۋرىدە ئاخىرلاش-تۇرغان، ئۇنىڭغا ئۆزىدىن ئورۇن بەرمىگەن» دەپ كەسكىن تەلەپ-پۇزدا ئوتتۇرىغا قويغان مۇلاھىزىسى بىلەن تامامەن زىت كېلىدۇ. بىر - بىرىنى ئىنكار قىلىدىغان بۇ تومتاق، خاتا چۈشەنچىلەر كە-شىنى ھەيران قالدۇرمامدۇ؟

سىدىقھاجى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «بىر خىل مەدەنىيەت دەۋرىدىن ئىككىنچى بىر خىل دىنىي مەدەنىيەت دەۋرىگە ئۆتۈش جەريانى بىر خىل دىنىي مەدەنىيەت دەۋرىدىن ئىككىنچى بىر خىل مەدەنىيەت دەۋرىگە ئۆتۈش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ، دېمەك، بۇ ئېتىقادنىڭ ئۆزگە-رىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ.» بۇنىڭدىن كۆرۈۋالغىلى بولى-دۇكى، ئاپتور دىنىنىڭ مەدەنىيەتكە بولغان تەسىرىنى ۋە رولىنى بەك مۇبالىغىلەشتۇرۇپ چۈشىنىۋالغان. يېڭى بىر مەدەنىيەت دەۋرىنىڭ باشلىنىشى ھەمىشە دىنىي ئېتىقاد جەھەتتىكى ئۆزگىرىشنى شەرت

لىككە يول قويغان بولىمىز. ئەگەر بىز تونۇش جەھەتتە ئاپتور بىلەن شەرتلىك يوسۇندا بىر نۇقتىدا تۇرۇپ، بۇددا ئىدىيەلىرىدىن ئىسلام دىنىنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيەلىرىنى ئىلغار دەپ تونۇساق، بۇگۈنكى زامان غەرب دۇنياسىدىكى تەسىرى ئەڭ زور پەيلاسوپلارنىڭ بىرى بولغان گېرمانىيەلىك شوپېنخاۋېرنىڭ ئىرادىچىلىك پەلسەپە سىستېمىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن، ھىندى دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى «ئۇپانىشاد» تىكى پەلسەپىۋى ئىدىيەلەرنىڭ قىممىتىنى چۈشەندۈرۈشكە ئامالسىز قالىمىز ھەم بۇددا دىنى، ھىندى دىنى ۋە خرىستىيان دىنلىرىنىڭ ئىسلام دىنى بىلەن بۇگۈنگىچە تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنى چۈشەندۈرۈشكىمۇ ئامالسىز قالىمىز.

سىدىقھاجى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «دىنىي ئېتىقادنىڭ بىرى يەنە بىرىنى چەكلەپ تۇرغاندا، ئىككى خىل ئەنئەنىنىڭمۇ بىرى يەنە بىرىنى چەكلەپ، توقۇنۇش ئىچىدە تۇرىدۇ. بۇ توقۇنۇش جەريانى بىرى يەنە بىرىنى رەت قىلىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.» بۇ بىرخىل دىنىي ئېتىقاد مۇھىتىدا پەقەت بىرلا مەدەنىيەت ئەنئەنىسى مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دېگەنلىك ئەمەسمۇ؟ بۇنداق بولۇش مۇمكىنمۇ؟ دىن مەدەنىيەتكە نىسبەتەن شۇنچە زور چەكلەش كۈچىگە ئىگىمۇ؟ بۇنىسى ناتايىن. ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا، بۇگۈنكى غەرب دۇنياسىدىكى خىلمۇخىل پەلسەپە ئېقىملىرىنى، رەڭگارەڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئېقىملىرىنى ئەقىلگە سىغدۇرغىلى بولمايدۇ. ئەگەر بىز بىر خىل دىنىي ئېتىقاد مۇھىتى ئاستىدا بىرلا خىل مەدەنىيەت ئەنئەنىسى مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دېگەن قاراشنى توغرا دەپ قارايدىغان بولساق، مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىمىزدە بۇرۇلۇش، سەكرەش ھالىتىنى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن يېڭى بىر دىنىي ئېتىقادنى قوبۇل قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. بۇ بىر بىمەنىلىك، ئەلۋەتتە.

سىدىقھاجى يۇقىرىقى چۈشەنچىسىدە يەنە بىر ئىلمىي خاتالىققا يول قويغان. ئاپتور «دىنىي ئېتىقادنىڭ بىرى يەنە بىرىنى چەكلەپ

دۇنياسى مارتىن لۇتېرنىڭ دىنىي ئىسلاھات تەشەببۇسلىرىنى ھىما-
يە قىلىدىغان پىروتستانت ئەقىدىسىنىڭ غەربنىڭ يېقىنقى زامان
ماددىي مەدەنىيىتىگە ۋە مەنىۋىيىتىگە كۆرسەتكەن غايەت زور تەسە-
رىنى بىردەك ئېتىراپ قىلىدۇ. شۇڭا بىز مەدەنىيەتنىڭ دىنغا، دىن-
نىڭ مەدەنىيەتكە بولغان ئايلانما تەسىرىنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا
نەزەرگە ئېلىشىمىز كېرەك. «مەدەنىيەت پەقەت دىننىڭ تۇغۇندىسى»
دەپلا تونۇيدىغان بىر تەرەپلىمە قاراش تارىخىي ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن
ئەمەس.

سىدىقھاجى ئۆز ماقالىسىدە يەنە مۇنداق يازىدۇ: «ئۇيغۇر خەلقى
تارىخىي ئۆتۈش دەۋرىدە ئىسلام دىنىنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيەلىرىنى
بۇددا دىنىنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيەلىرىدىن ئىلغار دەپ تونۇغاچقا
بۇددا دىنىدىن ئىسلام دىنىغا كىرگەن.» ئاپتور بۇ نۇقتىدا ناھايىتى
يۇزە بىر چۈشەنچىنى ئوتتۇرىغا قويغان. يېڭى بىر دىنىي ئېتىقادنى
قوبۇل قىلىش ناھايىتى مۇرەككەپ بولغان ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېك-
تىپ سەۋەبلەرگىمۇ باغلىق بولىدۇ. بۇ يەردە شۇ دىنىنىڭ پەلسەپىۋى
ئىدىيەلىرىنىڭ ئىلغارلىقىنىلا نەزەرگە ئېلىپ، باشقا سەۋەبلەرنى
نەزەردىن چەتتە قالدۇرۇش بىر بىمەنىلىك. ئەگەر بىر دىن ئۆز ئە-
چىگە ئالغان پەلسەپىۋى ئىدىيەلەرنىڭ ئىلغارلىقى ئارقىلىقلا كىشە-
لەرنىڭ دىنىي ئېتىقاد جەھەتتە ئۆزگىرىش ياسىشىغا سەۋەب بولە-
دىغان بولسا، ئىيسانىڭ گەۋدىسى كىرىستقا مىخلىنىپ قان ئىچىگە
غەرق بولمىغان بولاتتى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قىلىچقا تايىنىپ
ئەرەب يېرىم ئارىلىدا سانسىز غازات ئۇرۇشلىرىنى ئېلىپ بارمىغان
بولاتتى، خوتەن ئۇيغۇرلىرى قاراخانىيلار دەۋرىدە يۈسۈپ قادىرخا-
نىڭ ئۆزلىرىگە ئېلىپ بارغان غازاتلىرىغا 40 يىلغا سوزۇلغان دەھ-
شەتلىك قارشىلىق ئۇرۇشلىرىنى قىلىپ ئۇيغۇرلار تارىخىدا قانلىق
بىر سەھىپىنى قالدۇرمىغان بولاتتى! شۇڭا يېڭى بىر دىنىنىڭ تار-
قىلىپ ئومۇملىشىشى نوقۇل ھالدا ئۇنىڭ ئۆزىدىكى پەلسەپىۋى ئە-
دىيەلەرنىڭ ئەۋزەللىكىدىن بولغان، دەپ قارىساق، بىر تەرەپلىمە-

يوق مۇشۇنداق ئەرزىمەس مىسالالارنى ئېلىپ، ئۆزى سوئال قويۇپ، ئۆزى قاياپاتە تەتقىقات تېمىسىنى پۈچەكلەشتۈرۈپ قويغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە «يۇقىرى قاتلامغا» دېگەن ئىبارىنى تىلغا ئېلىپ تېخىمۇ مۇجمەل تونۇشقا يول قويغان. ئاپتور بۇ ماقالىسىنىڭ تېمىسىنى يۇقىرىقى مىسالدىن باشقا يەنە بىرقانچە نۇقتىدىمۇ پۈچەكلەشتۈرۈپ قويغان. مەسىلەن، ئاپتور «هازىرقى زامان كىشىلىرىدە ئىسلامىيەت-تىن كېيىنكى ئەنئەنىنى ئەنئەنە، ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئەدەبىيا-تىنى ‹كىلاسسىك ئەدەبىيات› دەپ قارايدىغان پىسخىكىلىق خاھىش شەكىللەنگەن» دەپ ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ. ئاپتورنىڭ نۆۋەتتىكى كىلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقاتىدا ئىپادىسى كۆرۈلمىگەن مۇشۇنداق بىر ئەرزىمەس «پىسخىكىلىق خاھىش» نى ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆ-تۈشى كىشىنى تازا جەلپ قىلالمايدۇ. چۈنكى بىزنىڭ دەرسلىكلىر-مىزدىمۇ، كىلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىمىزنىڭ، تارىخچى-لىرىمىزنىڭ تەتقىقات ئەمەلىيىتىدىمۇ ھەرگىز ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى كىلاسسىك ئەدەبىيات مىراسلىرىمىزنى نەزەردىن ساقىت قىلىدىغان ئەھۋال كۆرۈلۈپ باققىنى يوق.

سىدىقھاجى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «يېڭى دەۋرده ئەدىبلەر ‹ئىنقىلا-بىي رېئالىزم› پىرىنسىپلىرى بويىچە ئىجاد قىلغان، شۇڭا بۇ ئە-دىبلەرگە ‹ئىنقىلابىي رېئالىزم› پىرىنسىپلىرى بويىچە مۇئامىلە قىلىشقا بولىدۇ، ئۇلار ‹كىلاسسىكلار› قاتارىغا ھەرگىز كىرەلمەيدۇ، دېگۈچىلەرمۇ بار. ئويلىشىمىز كېرەككى، مەنتىقلىق بىلەن تارە-خىيلىق بىر ـ بىرىگە ئۆزگىرىپ تۇرسىمۇ نوقۇل تارىخقا بېرىلىپ، مەنتىقلىقنى نەزەردىن ساقىت قىلساق، كىلاسسىكلارغا مۇئامىلە قىلىشتا ماركسىزمدىن چەتنەپ كېتىمىز، ماركسىزمدىن چەتنەش نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟» ئاپتور بۇ يەردە مەتبەئە يۇزىده كۆرۈلمە-گەن مىسالالارنى يەنە بىر قېتىم نەقىل كەلتۈرۈش ۋە سىياسىيغا كۆتۈرۈش ئارقىلىق قۇرۇقتىن قۇرۇق ھەيۋە قىلغان. مۇشۇنداق مەنبەسىز مىسالالارنى تىلغا ئېلىپ ئۇنى پىرىنسىپقا سېلىپ، ئىل-

تۇرغاندا، ئىككى خىل ئەنئەنىنىڭمۇ بىرى بىرىنى چەكلەپ، توقۇ-نۇش ئىچىدە تۇرىدۇ. بۇ توقۇنۇش جەريانى بىرى يەنە بىرىنى رەت قىلىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.» دەپ تونۇيدۇ. ئەجەبا، راستتىنلا، ئىككى خىل ئەنئەنە داۋاملىق ھالدا بىرى بىرىنى چەكلەپ توقۇنۇش ئىچىدە تۇرامدۇ؟ بىرى يەنە بىرىنى رەت قىلىش بىلەن ئاخىرلىشام-دۇ؟ ئەنئەنە نوقۇل، ساپ ھالەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرامدۇ ياكى ئەد-ئەنىلەر ئۆزئارا سىڭىشىش، ئۆتۈشۈش، مۇئەييەنلەشتۈرۈش، ئىنكار قىلىشتەك قانۇنىيەتلىك تەبىئىي جەريانغا ئىگە بولامدۇ؟ بىز بۇد-دىزم مۇھىتى ئاستىدىكى كۇسەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ناخشا ـ ئۇس-سۇل، مۇزىكا مەدەنىيىتى بىلەن ئىسلام دىنى مۇھىتى ئاستىدا راۋاجلانغان ناخشا ـ ئۇسسۇل، مۇزىكا مەدەنىيىتىمىز ئوتتۇرىسىدا تارىخىي ئىزچىللىق مەۋجۇت ئەمەس، دەپ ئېيتالامدۇق؟ ئۇلار ئوت-تۇرىسىدىكى ئەنئەنىۋى باغلىنىشنى ئىنكار قىلىش تارىخىي رېئال-لىققا ئۇيغۇن كېلەمدۇ؟ ئەگەر ئاپتور مۇشۇ خىل چۈشەنچىسىنى توغرا دەپ چىقىپ تۇرىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا ئاپتورنىڭ «ئەنئەنە تارد-خىي ھەرىكەتلەر ئىچىدە چۈشۈپ قالىدۇ، تولۇقلىنىدۇ، ئۆزگىرىدۇ، ئۆزىگە يېڭى مەزمۇنلارنى قوبۇل قىلىدۇ» دېگەن قاراشلىرىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟ بۇ تامامەن بىر ـ بىرىنى ئىنكار قىلىدىغان قاراشلارغۇ؟ ئاپتورنىڭ «بىرى بىرىنى رەت قىلىش بىلەن ئاخىرلە-شىدۇ» دېگەن سۆزى يەنە ئۇنىڭ «ھەرقانداق مىللىي مەدەنىيەتنىڭ دىنىي ئەقىدىلەر تۆپەيلىدىن ئۆز خاسلىقىنى تولۇق يوقىتىشى مۇم-كىن ئەمەس» دېگەن سۆزلىرى بىلەنمۇ زىت بولۇپ قالغان.

سىدىقھاجى ئۆز ماقالىسىدە يەنە مۇنداق يازىدۇ: «بەزىلەر: يۇسۇپ خاس ھاجىپنىن شائىر ئابدۇكېرىم خوجىنغچە نۇرغۇن كىلاس-سىكلار ياشىغان ۋە ئەسەرلەر يېزىلغان، دېيىشىدۇ»، «يۇقىرى قاتلامغا مەنسۇپ بولغانلىقى، ھېكايە، شېئىرلارنى يازغانلىقى ئۈ-چۈنلا ‹كىلاسسىك› دېيىشىمىز كېرەكمۇ؟» ئاپتور بۇ يەردە ھېچكىم مەتبۇئات يۈزىدە ئوتتۇرىغا قويمىغان، ھېچقانداق ئىلمىي ئاساسى

لىكىنى بايقايمىز» دەۋەرسەك، پاكىت ئالدىدا مات بولۇپ قالىمىز. مەن ئاپتورنىڭ يۇقىرىقى قارىشىدىن ئۇنىڭ «كىلاسسىك ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىيات ئەنئەنىسى» دېگەن ماۋزۇلاردا سۆز ئېچىشقا تېخى بالىدۇر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم.

سىدىقھاجى روزى ماقالىسىدە يەنە مۇنداق يازىدۇ: «بەزىلەرنىڭ ‹ئەدەبىيات غەيرىي ئەقلىيلىك، دېگەن قاراشلىرىنى قوبۇل قىلىشقا بولمايدۇ. ئەدەبىيات ئەنئەنىسىنىڭ ھەرىكىتىدىن قارىغاندا ئۇ ھەم ئەقلىي، ھەم ھېسسىيات ھەرىكىتى». ئاپتورنىڭ ئەدەبىيات ھەققىدىكى بۇ مۆتىدىل چۈشەنچىسى ئۇنىڭ «ھېسسىياتنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن ئەقىل ـ ئىدراكنىڭ تەرەققىي قىلماسلىقى ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇقارشىلىق دەل مەدەنىيەت بىلەن مەرىپەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرقتۇر» دېگەن چۈشەنچىسى بىلەن زىت بولۇپ قالغان. مانا مۇشۇنداق مەنتىقلىق زىددىيەتلەر، چالا چۈشەنچىلەر، تومتاق قاراشلار، مۇتلەق بايانلار، مۇجمەل ئۇقۇملار سىدىقھاجى روزىنىڭ بۇ ماقالىسىنىڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكىدۇر.

ئاپتورنىڭ بۇ ماقالىسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن مەن مۇئەللىپنىڭ زادى قايسى مەسىلىنى نۇقتىلىق ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقانلىقىنىمۇ ھېچ ئاڭقىرالمىدىم.

ئاپتور ماڭا ھارۋىنى قۇرۇق ھالەتتە تاراقشىتىپ ئېلىپ قېچىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. مەن ئاپتورنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن ۋەزنى ئېغىرراق ماقالىلەرنى يېزىپ، جىددىي كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە ۋە تەنقىد قىلىشقا ئەرزىيدىغان نازۇكراق مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى ئۈمىد قىلىمەن.

1993 ـ يىلى سىنتەبىردە يېزىلدى

مىي تەتقىقاتقا سىياسىي تۈس بېرىپ باشقىلارنى ئۇركۈتۈش توغرا ئىلمىي پوزىتسىيە ئەمەس، شۇنى بىلىش كېرەككى، ماركسىزم ئۆلۈك قېلىپ ئەمەس، ئۇ ھەرىكەتتىكى، راۋاجلىنىۋاتقان بىر نەزەرىيە ۋە سىستېما.

سىدىقھاجى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «كىلاسسىك، ئەدەبىياتقا بۇ قاراشلار بويىچە مۇئامىلە قىلساق، ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئىنتايىن كۆپ ئىجاد قىلىنغانلىقىنى، لېكىن ئۇنداق مۇھىتتا ئەدەبىيات نەزەرىيەسىنىڭ، ئەدەبىي قاراشلارنىڭ، بولۇپمۇ ئەدەبىي تەنقىدنىڭ تېخى تۆرەلمىگەنلىكىنى بايقايمىز.» ئاپتورنىڭ ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى ئەدەبىياتشۇناسلىققا ئائىت ئەسەرلەرنىڭ خېلىلا نۇرغۇنلۇقىنى بىلمەيدىغانلىقى ئۇنىڭ بۇ بايانلىرىدىن مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدۇ. ئۆزىگە خاس پەلسەپىۋى سىستېما ياراتقان ئۇيغۇر قارلۇق ئالىمى فارابىنىڭ ئېستېتىكىلىق قاراشلىرى ۋە ئەدەبىيات قاراشلىرى بايان قىلىنغان «شېئىرىيەت قانۇنلىرى ھەققىدە رىسالە»، «شېئىرىيەت ئىلمى توغرىسىدا كىتاب»، «شېئىر ۋە قافىيە توغرىسىدا»، «رېتورىكا توغرىسىدا سەدرە كىتاب» قاتارلىق نادىر ئەسەرلىرى ۋە مويسىپىت شائىر ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىق 355 نەپەر ئەدىب ۋە ئالىمغا باھا بەرگەن «مەجالىسۇن نەفائىس»، شېئىرىيەت نەزەرىيەسىگە ئائىت ئەسەر «مىزانول ئەۋزەن» (ۋەزىنلەر ئۆلچىمى) ۋە تۈركىي ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىپادىلەش كۈچى پارس تىلىغا سېلىشتۇرۇپ مۇھاكىمە قىلىنغان «مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەيىن» (ئىككى تىل ھەققىدە مۇھاكىمە) قاتارلىق ئەسەرلىرى ھەم ئۇلۇغ ئالىم، شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىدىكى شېئىر ۋە شائىرغا ئائىت بايانلىرى كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى ئەدەبىياتشۇناسلىققا ئائىت مەشھۇر ئەسەرلەردۇر. بۇلارنى ئەدەبىيات نەزەرىيەسىگە، ئەدەبىي تەنقىدكە ئائىت ئەسەر دېگىلى بولمامدۇ؟ بىز كۆزىمىزنى يۇمۇۋېلىپلا «كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزغا نەزەر سالساق تېخى ئەدەبىي تەنقىدنىڭ تۆرەلمىگەن

مىزنى سەنئەتكە بولغان ساپ مۇھەببەت چىرمىغان ھالەتتە سادىر قىلغان بەزى خاتالىق ۋە سەۋەنلىكلىرىمىز، شۇبھىسىزكى، گۇزەل خاتالىق ۋە ئوماق سەۋەنلىك ھېسابلىنىدۇ. ئەكسىچە ھالدا ئۆتكۈز-گەن خاتالىق ۋە سەۋەنلىكلىرىمىز سەنئەت پەرىسىنىڭ يۈزىگە يۇندى چېچىش ھېسابلىنىدۇ.

ئىنسان قەلبىگە يول ئېچىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى پاتقاقتا پاتۇرۇپ قويۇۋاتقان ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ مەسىلىلەر-نىڭ ساراڭ خوتۇنىنىڭ يىللاپ تارغاق كۆرمىگەن چېچىدەك چىگىش-لىشىپ كەتكەنلىكى ھەممىگە ئايان. بۇ بىر ئېچىنىشلىق قىسمەت. مىللىي مەدەنىيەت پىسخىكىمىزنى ئۇزۇل - كېسىل يېڭىلىماي تۇ-رۇپ، بۇ قىسمەتنى ئۆزگەرتىشتىن سۆز ئېچىش بەكمۇ مۇشكۇل. بىزنى تېخىمۇ ئېچىندۇرىدىغان يېرى شۇكى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى-مىزدا خېلى نامى بار بەزى تەنقىدچىلىرىمىز بۇ قىسمەتتىن زارلانغان، بۇ رېئاللىقنى ئۆزگەرتىشكە نىيەت باغلىغان ھالەتتە ئوت-تۇرىغا چىقىۋاتقاندەك قىلسىمۇ، لېكىن تەتۇر ھالدا تېخىمۇ مۇجمەل چىگىشلىكلەرنى پەيدا قىلماقتا. مەن بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن سىدىقھاجى روزىنىڭ ئەدەبىي تەنقىد پائالىيىتىگە نەزىرىمنى بىر ئاغدۇرۇپ باقاي.

يېقىنقى بىر - ئىككى ئاي ئىچىدە سىدىقھاجى روزىنىڭ «ئەدە-بىيات قوشۇنى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى بەزى مەسىلىلەر»، «چوقۇ-نۇش ۋە كۆچۈرۈش»، «كۇس - كۇس كۆۋرۈكى، دىكى پاراڭلار»، «بېدىلىكتىكى سېرىق ئوتنىڭ يىلتىزى نەدە؟» ناملىق تۆت پارچە ماقالىسى «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئاسىيا كىنىكى» گېزىتى ۋە «ئۇ-رۇمچى كەچلىك گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى. مەن بۇ ماقالىلەرنى ئوقۇپ بەزى جايلىرىنى ياقتۇرغان بولساممۇ، مۇتلەق كۆپ قىسىم جايلىرىنى پەقەتلا ياقتۇرمىدىم. ياقتۇرمىغان جايلار ھەققىدىكى تە-سىراتىم تۆۋەندىكىچە:

مېنىڭچە بۇ ماقالىلەردە شەخسىي ئۆچ - ئاداۋەت پۇرىقى ناھايە-

«چۈسا مىجەز تەنقىدچىلىك» توغرىسىدا

سەنئەتنىڭ ئۆز ساپلىقىنى ئىزدەش سەپىرى ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىنى ئىزدەش سەپىرىگە ئوخشاشلا مۇشكۈلۈك بىلەن تولغان ئۇلۇغۋار سەپەر. ئۇ ئۆزىنىڭ سەلتەنەتلىك ۋە ئازابلىق مۇساپىسىدە گاھىدا زالىملارنىڭ زۇلمەتلىك «ئالتۇن قەپەس» لىرىگە بەند قىلىنسا، گاھىدا جەڭ ئاتلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق كىشنەشلىرى، نەيزە – قالقانلارنىڭ جاراڭ – جۇرۇڭلىرى ۋە ئاچ – يالىڭاچلارنىڭ مۇڭ – زارى بىلەن تولغان قاباھەتلىك ئاسمان ئاستىدا ئىگە – چاقسىز تېڭىرقاپ يۈردى، گاھىدا ئۆز ۋۇجۇدىدىكى ياۋايى كۈچ بىلەن جەسۇرانە ھالدا غايىۋى مەنزىللەرگە قاراپ پەرۋاز قىلدى. ئۇنىڭ دەل مۇشۇنداق مىنۇتلاردىكى سېھرىي قۇدرىتى ئىنسانىيەت ھاياتىنىڭ يۈكسەك ئېستېتىكىلىق مەنىگە چۆمگەن پارلاق سەھىپىلىرىنى ئاچتى. ئازاب دەشتلىرىدە تېنەپ يۈرگەن ئىنسانىيەت ئەنە شۇ مەنۇتلاردا ياش يۈقى كۆزىدىكى سۇس كۈلۈمسىرەشنى، لەۋلىرىدە يۇگۇرۇپ يۈرگەن مەغرۇر تەبەسسۇمنى ھېس قىلدى. ئىنسان ئۇچۇن تۇتىيا سانالمىش مۇشۇنداق بىباھا دەقىقىلەردە ھەربىر ۋۇجۇد نۇر-دەك يەڭگىل ۋە پاك بولغان ئىلاھىي روھ بىلەن ئۇچرىشىپ پارلاش مۇمكىنچىلىكىگە مۇيەسسەر بولىدۇ. ئاھ، ئىنسانىنى ئۆز – ئۆزىگە تونۇتۇشنىڭ ئۇلۇغۋار ئۇزۇن سەپىرىگە ئاتلانغان مۇقەددەس سەئەت! ئۇششاق – چۈششەك ئەرزىمەس غايىلەر بىلەن چاكىنا مەقسەت لەشكىرى قانات – قۇيرۇقلىرىنى چاپلاشمىسىكەن ...

سەنئەت بىلەن پاك ھالەتتە مۇناسىۋەت ئورنىتىش بىزنىڭ ۋىجدانىي بۇرچىمىز. شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، قەلبىدە-

لىرىنى ۋە مۇنداق كۆچۈرمىكەشلەرنىڭ ئەسەرلىرىنى تولۇق سەۋ-لىشتۇرۇشقا نەدە ۋاقىت» دەپ ئېيتقان بۇ تەنقىدچىنىڭ ئۆز ئەسە-لىيىتىگە زىت كېلىدىغان سۆزلىرى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئالتە ــ يەتتە يىل ۋاقىتنى بىر ئەرزىمەس مەسىلىگە سەرپ قىلىش بۇ تەنقىدچىگە ئازلىق قىلامدىغاندۇ؟ توغرا، ئىجادىيەتتىكى كۆچۈر-مىچىلىك، تەكرارلاش ھادىسىلىرى ئەدەبىي تەنقىدنىڭ تەنقىدلەش ئوبيېكتى بولۇشى كېرەك. لېكىن ئەدەبىياتىمىزدىكى تەنقىدلەشكە تېگىشلىك ئىنتايىن مۇھىم مەسىلىلەر تولۇپ ياتقان ئەھۋالدا بىر ــ ئىككى يازغۇچى ــ شائىرغا نەچچە يىللاپ ئېسىلۋېلىپ «كۆچۈرمە-كەش» دەپ ئىسپاتلاپ چىقىشقا ئۇرۇنۇش ئانچە ئەرزىمەيدىغان ئىش. مېنىڭچە، ھەقىقىي تەنقىدچى ئېتىقاد ۋە مەسلەك نۇقتىسىدىن قو-لىغا قەلەم ئېلىشى كېرەك. سىدىقھاجىنىڭ نەچچە يىللاپ تالىشىۋات-قىنى ھەرگىزمۇ ئېتىقاد ۋە مەسلەك مەسىلىسى ئەمەس، بەلكى چا-كىنىلارچە ئۆچەكىشىش، شەخسىي ئاداۋەت نۇقتىسىدىن زەربە بېرىش ھەرىكىتى. ئەگەر سىدىقھاجى چوڭقۇر مىللىي ئېتىقاد، ساپ سەنئەت غۇرۇرىغا ئىگە بىر تەنقىدچى بولغاندا ئىدى، ھېچقانچە ئەھمىيىتى يوق ئەرزىمەس مەسىلىلەرنى جاھىللىق بىلەن يېزىپ يۈرمىگەن بولاتتى. سىدىقھاجى زېھرىككەن، ئاچچىقلانغان، تەنقىد قىلغان كۆ-چۈرمىچىلىك بىلەن تېما تەكرارلاش ھادىسىسى باشقىلار بايقىمىغان مەسىلە ئەمەس. بۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بىر ئومۇمىي كېسەل.

بىز ئىمانى پاكىز شائىر تاھىر تالىپنىڭ شېئىرىيەت ھاياتىدە-كى تاسادىپىي مۇۋەپپەقىيىتى بولغان «چۈنكى مەن ــ ئادەم» دېگەن شېئىرىنىڭ قانچىلىغان شېئىر ھەۋەسكارلىرى ۋە بەزى شائىرلە-رىمىزنىڭ ئىجادىيىتىگە يېڭى ئىلھام، يېڭى قان بەرگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ قىممەت قارىشىغا ۋە پىكىر قىلىش كۈچىگە قانچىلىك تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنى، بۇ شېئىردىكى ھېسسىيات ۋە پىكىرنىڭ باشقىلارنىڭ قەلبىدە قانچە قېتىم تەكرارلانغانلىقىنى، قانداق تەق-لىد قىلىنغانلىقىنى بىرەر قۇر ئەسلەپ باقمىغان بولساقلا، نۆۋەتـ

تى قويۇق. گەرچە سىدىقھاجى روزى ئۆزى «ئەدەبىيات قوشۇنى ۋە ئەدەبىي تەنقىدچىلىكتىكى بەزى مەسىلىلەر» دېگەن ماقالىسىدە: «ئەدەبىي تەنقىد ئەدەبىيات ساھەسىدە نەزەرىيەۋى قورال ئىدى» دېگەن بولسىمۇ، شۇنداقلا «ئۇيغۇرچى قەلبىنىڭ ھودۇقۇش ئىچىدىكى ئىزھارى» دېگەن ماقالىسىدە «فېئودال ئۇرۇقداشلىق، تەلۋە يۇرتۋازلىق، ئەسەبىي مەزھەپچىلىك ئەدەبىي تەنقىدنىڭ ساغلام راۋاجلىنىشىغا سەلبىي تەسىر كۆرسەتتى» دەپ ئېيتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۆز ئەمەلىيىتىدە بۇ نۇقتىغا ئېغىر خىلاپلىق قىلىپ كەلدى. ھەممىگە ئايان، سىدىقھاجى روزى بەش — ئالتە يىل ئىلگىرى «تارىم» ژۇرنىلىدا «ئۇستىلىق بىلەن كۆچۈرۈۋېلىشمۇ ياكى تالانتنىڭ مەھسۇلىمۇ؟» دېگەن ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ شائىر ئارسلاننىڭ «يۇلتۇزلار يۇرتى»، «ئاھ، مېنىڭ خەلقىم» ناملىق داستانلىرىنى باشقىلاردىن ۋە ئۆزى ئۆزىنىڭكىدىن «ئۇستىلىق بىلەن كۆچۈرۈش» دەپ كۆرسەتكەنىدى. بۇ يىل يەنە جىياڭ زېمىننىڭ مەملىكەتلىك تەشۋىقات، ئىدىيە خىزمىتى يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆزىنى ۋە بۇنىڭغا ئالاقىدار ماقالىلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن قايتا ئىلھاملىنىپ يازغان بىرنەچچە پارچە ماقالىسىدە ئارسلاننى «ئۆمەر ھەييامنىڭ ئىزىدىن قوغلاپ» كۆچۈرگەن، ئۆزىنىڭ «يۇلتۇزلار يۇرتى» داستانىدىن ئۆزى كۆچۈرگەن، دېگەن مەسىلىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. توۋا دېمەي تۇرالمايمەن. ئەگەر مەتبۇئات ئورۇنلىرى «يېشىل چىراغ» يېقىپ بېرىدىغان بولسا، سىدىقھاجى ئۆز ئۆمرىنى ئارسلاننىڭ «كۆچۈرمىچىلىكى» نى ئىسپاتلايدىغان ماقالىلەرنى يېزىشقا بېغىشلايدىغان ئوخشايدۇ. كۆچۈرمىچىلىكتىن، تېما تەكرارلىقىدىن زارلىنىپ ئوتتۇرىغا چىققان بۇ تەنقىدچىنىڭ بىرنەچچە پارچە ماقالىسىدە ئالتە — يەتتە يىللاپ تەكرار بىر مەسىلىنى سۆرەپ يۇرۇشى كىشىگە غەلىتە تۇيۇلىدىكەن. ئەجىبا، بۇ تەنقىدچىنىڭ «ئارسلانشۇناسلىق» نىڭ باشلامچىسى بولۇش غايىسى بارمىكىن؟ «ئارسلاننىڭ «يۇلتۇزلار يۇرتى»، «ئاھ، مېنىڭ خەلقىم»، «زېمىن ئەركىسى» قاتارلىق شېئىر، داستان-

ھەر ئۆيۈ ئۇچۇن ھەمىشە شېۋە قەدىر كۈتىمەن،
بۇ نىيەتتىن بەزگەن چاغ ــ مېنىڭ ئەجەل دەققەم.

بىز بەزىلەرنىڭ نەزىرىدە ئورنى بار شائىر مۇھەممەدجان سادىق-نىڭ «چۈنكى مەن ــ ئادەم» دېگەن شېئىرنى ئەينەن كۆچۈرۈۋالغاندەكلا يېزىپ چىققان «شىنجاڭ ئەدەبىيات ــ سەنئەت گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «ئادەممەن، يۈرىكى بار» دېگەن شېئىرنى كۆرۈپ باقايلى:

«ئادەممەن، ھېسسىياتلىق دىل ــ يۈرىكى بار.»
«ئادەممەن، ھېسسىياتلىق دىل ــ يۈرىكى بار،
ئار ــ نومۇس ئىچىدە ئاققان قىزىل قان.
ئېيتقىنا ھايۋاندىن بولامدۇ پەرقىم،
بولمىسا مېنىڭدە غۇرۇر ۋە ئىمان ...»
«ئەمەسمەن تاش ياكى ياسالغان ھەيكەل،
ئادەممەن، ۋىجدانلىق دىل ــ يۈرىكى بار!»

بىز بۇ مىسرالارنى ئوقۇغىنىمىزدا تاھىر تالىپنىڭ «چۈنكى مەن ــ ئادەم» دېگەن شېئىرىدىكى مىسرالار بىلەن نەقەدەر ئوخشاشلىقىنى ھېس قىلىمىز. يەنە مىسال كەلتۈرۈپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى قالمىغان بولسا كېرەك.

مەن بۇ يەردە يېڭى چۈشىنىشىمىسلىكتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۆزۈمنىڭ ئارسلاننىڭ ئىجادىيىتىگە بولغان قارىشىمنى قىستۇرۇپ ئۆتەي. مېنىڭچە، ئارسلان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى سەھىپە بەرمەي ئۆتەلمەيدىغان شائىرلارنىڭ بىرى. ئۇنىڭ 1980 ــ يىللارنىڭ بېشىدىكى بىر قىسىم شېئىر ــ داستانلىرى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىگە يېڭى رەڭ بەرگەنىدى. شۇ يىللاردا ئۇنىڭ قەلىمىدە قان ھىدى قويۇق ئىدى. 1980 ــ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ئۇنىڭ قەلىمىدىن

تىكى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ سۈپىتىگە ۋە شائىرلىرىمىزنىڭ سا-
پاسىغا ھۆكۈم قىلالايمىز.

بۇ شېئىر 1980 - يىللارنىڭ بېشىدا تۇنجى قېتىم «قەشقەر ئە-
دەبىياتى» دا ئېلان قىلىنغاندا قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا
ئوقۇۋاتقان شېئىر ھەۋەسكارلىرىدىن مۇتەللىپ مۇھەممەد خۇرسە-
دى «مەن مىسالى غىلاپسىز خەنجەر» دېگەن شېئىرىنى، ئۆمەر مۇ-
ھەممەدئىمىن «لەپىلدەيدۇ دىلدا غۇرۇر بايرىقىم» دېگەن شېئىرىنى،
ئابابەكرى تۇيغۇن «مەن مىسالى بۇران بالىسى» دېگەن شېئىرىنى
ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلىشقانىدى. ھەۋەسكار شائىرلارغا نىسبە-
تەن بۇنداق تەقلىد قىلىش نورمال ھادىسە بولسىمۇ، لېكىن ئاتىقى
چىققان شائىرلارغا نىسبەتەن بۇنداق تەقلىدچىلىك ئىجادىيەت بىلەن
شۇغۇللىنىش قاملاشمىغان ئىش ھېسابلىنىدۇ. لېكىن خېلى نامى
بار شائىرلىرىمىزمۇ بۇنداق تەقلىد قىلىش، باشقىلارنىڭ شېئىرى-
دىكى پىكىر ۋە ھېسسىياتنى تەكرارلاشتىن خالىي بولالمىدى. مە-
سىلەن: شائىر ئوسمانجان ساۋۇت تاھىر تالىپنىڭ ئاشۇ بىر پارچە
شېئىرنىڭ تەسىرىدىن ھېلىغىچە قۇتۇلالغىنى يوق، ئوسمانجان
ساۋۇت تاھىر تالىپنىڭ «چۈنكى مەن ــ ئادەم» دېگەن شېئىرىنى
ئوقۇغاندىن كېيىن، ئارقا - ئارقىدىن «مېنىڭ ياشاش لوگىكام»،
«تاشنى تېشەر نەزەر بىلەن ياشايمەن» دېگەندەك تېمىدا بىر تۈركۈم
شېئىرلارنى ئېلان قىلدى. ھەتتا 1990 - يىللارغا كەلگەندىمۇ يەنە
مۇشۇ شېئىرلىرىدىكى پىكىرلىرىنى تەكرارلىدى. مەسىلەن، «شىد-
جاڭ گېزىتى» نىڭ 1991 - يىلى 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىكى ئەدە-
بىيات بېتىدە ئېلان قىلىنغان «قۇياشتىكى سادالار» ناملىق شېئى-
رىدا يۇقىرىقى شېئىرلىرىدىكى قەسەم ۋە ۋەدىلەرنى يەنە تەكرارلە-
دى. مىسال ئۈچۈن تۆۋەندىكى بىر كۆپلېتنى كۆرۈپ باقايلى:

ئوتتەك يېنىپ، لاۋۇلداپ، نۇردەك پارلاپ ئۆتىمەن،
يېنىش، پارلاش، لاۋۇلداش ئەسلىي مېنىڭ ئەقىدەم.

ۋە ئۇيغۇر مۇقاملىرى تەتقىقاتىدا ياراتقان پەللىنى تېخى ئارىمىزدىن چىقىپ يېڭىلىيالمىغان بىرەر ئالىم يوق. بۇ پەللىنى يەنىلا تېخى ئا-شۇ «ساۋاتسىز» ئالىم ئۆزى يېڭىلاپ بېرىۋاتىدۇ، ياكى بۇ «ساۋات-سىز» ئالىم باشقىلارنىڭكىنى ئوغرىلاۋاتامدىغاندۇ؟ مەن سىدىقھاجە-نىڭ بۇ «گۈمانلىق دېلو» نى ئېنىقلاپ بېقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. بىز بەزى كىشىلەرنىڭ «ئۇيغۇر ئالىم، مۇتەخەسسىسلىرى» دېگەن سۆزلەرنى كۆپ ئىشلەتكىنىگە قاراپ ئالىملىرىمىز كۆپ ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قالمايلى. ئەگەر قاتتىقراق تەلەپ بىلەن ئۆلچەيدىغان بولساق ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلىرىمىزنى يىغىپ كەلسە بىر مىنە-بۇس توشمايدۇ. زەلىلى «خالايىقنىڭ كۆزىدە پەردە ـ غەپلەت، نۇر ئا-يان بولماس!» دەپ ئېيتقاندەك، خامۇشلارچە، ھاماقەتلەرچە ياشاۋەر-مەيلى، مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئادىتىنى يېتىلدۈرەيلى. پەرق تۇيغۇسى خۇنۇك مىللەت كۆپ ھاللاردا مەشئەل كۆتۈرگەن ئوغلانلە-رىنىڭ بوينىغا سىرتماق سېلىشتەك خاتالىقنى تولا تەكرارلايدۇ.

بىز ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەدئىمىندەك نەزەرىيەۋى تەپەككۇرى كۈچلۈك، ئىزدىنىش روھىغا باي، ئىلىم ساھەسىنىڭ ئېتىراپ قە-لىشىغا ئېرىشكەن بىر ئالىمنى «مەدەنىيەت» دېگەن ئۇقۇم توغرە-سىدا ساۋاتى يوق دەپ تەنقىدلىگەن سىدىقھاجى روزىنىڭ ساۋاتىنى بىر تەكشۈرۈپ كۆرەيلى: «تەنقىد ئېڭىمىز تەرەققىي قىلغان بولسا، ‹ئىنجىل قىسسىلىرى› نى تەرجىمە قىلدۇرۇپ ئېلان قىلىپ، دۆلەت-نىڭ خىراجىتىنى ۋە ژۇرنالنىڭ ئاق بەتلىرىنى ئىسراپ قىلمىغان بولاتتۇق». مانا بۇ سىدىقھاجىنىڭ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى تارىخ-ىدىكى ئەڭ مەشھۇر ئەسەرلەرنىڭ بىرى بولغان «ئىنجىل» غا تۇتقان پوزىتسىيەسى. بىز بۇنىڭدىن بۇ خۇدىنى بىلمەيدىغان كالتە پەم، تار نەزەر، يەڭگىلتەك، پەرق ئېتىش ئىقتىدارى تۆۋەن، تەنقىد ئوبيېك-تىنى تاللىيالمايدىغان، قىساسخور، مەنمەنچى ئوبزورچىنىڭ «مەدە-نىيەت» دېگەن ئۇقۇم توغرىسىدىكى ساۋاتىنىڭ قانچىلىكلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. ئۆز نۆۋىتىدە شۇنىمۇ ئېيتىپ قويۇش زۆرۈركى،

سىياھ پوردىقى كېلىدىغان بولۇپ قالدى. بۇگۈنكى كۈندە ئارسلانغا بولغان قىزىقىش كىتابخانلار ئارىسىدا پۈتۈنلەي يوقالدى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ نامىنى پەقەت سىدىقھاجىلا كىتابخانلارنىڭ ئېسىگە سېلىپ تۇرۇۋاتىدۇ، خالاس.

سىدىقھاجى روزى ئىزچىل ھالدا نامىنى بەزىدە ئاتاپ، بەزىدە ئاتمايلا تەنقىدلەپ كېلىۋاتقان قەلەم ئىگىلىرىنىڭ بىرى ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەدئىمىن. مەن سىدىقھاجى روزىنىڭ ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەد ئىمىننىڭ «قارلىق تاغ شەجەرىسى» ناملىق داستانىنى تەنقىدلەپ يازغان «تىل ‹بۇزۇلسا بۇزۇلسۇن›، ۋەزىن ‹بۇزۇلمىسۇن›» دېگەن تەنقىدىي ماقالىسىنى نورمال تەنقىد، دەپ قارايمەن، چۈنكى ھەرقانداق ئەدەبىي ئەسەر ئەدەبىي تەنقىدنىڭ ئوبيېكتى ھېسابلىنىدۇ. لېكىن سىدىقھاجى روزىنىڭ «ئوبزورچى قەلبىنىڭ ھودۇقۇش ئىچىدىكى ئىزھارى» دېگەن ماقالىسىدە ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەدئىمىننى «‹مەدەنىيەت› دېگەن ئۇقۇم توغرىسىدا ئەقەللىي ساۋاتقا ئىگە بولماي تۇرۇپ، ‹ئارىلاشما مەدەنىيەت نەزەرىيەسى› نى بازارغا سېلىۋاتىدۇ» دەپ تەنقىدلىشى لىللا بولماي قالغان. سىدىقھاجى روزىنىڭ نەزىرىدە «مەدەنىيەت دېگەن ئەقەللىي ئۇقۇمنى بىلمەيدىغان» بۇ ئادەم مېنىڭ نەزىرىمدە ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى باشقىلار ئالدىراپ چىش پاتۇرالمايدىغان ئىڭ ئېغىر تېمىلاردا خاس ئەسەرلەرنى يېزىپ بىزگە تەقدىم قىلىۋاتقان ھەقىقىي ئالىم. بىز ئادەمگە مۇئامىلە قىلىشتا سەل ئاقىلانىراق بولايلى. قۇلقىمىزغا ئەمەس، كۆزىمىزگە ئىشىنەيلى، فارابى ھەققىدە باشقىلارنىڭ ھازىرغىچە تېخى ئالقانچىلىك ئىلمىي ماقالە يېزىپ چىقالمىغانلىقىغا، ئېستېتىكا ھەققىدە تۇنجى زۇكىرەك بىر پارچە ئىلمىي ماقالە يېزىپ چىقالمىغانلىقىغا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ھەققىدە بىرەر پارچە سىستېمىلىق ئەسەر يېزىپ چىقالمىغانلىقىغا قاراپ باقايلى. بۇ تېمىلاردا پەقەت ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەدئىمىنىڭلا خاس ئەسەرلىرى بار. قىسقىسى، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەدئىمىن ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخى، ئۇيغۇر ئېستېتىكا تارىخى

چۈرۈك قىلىپ داۋراڭخورلۇق قىلىپ يۈرمەسلىكى كېرەك. مەن بۇ مەسىلىدە سىدىقھاجى روزى ئۆزى «كۆس - كۆس كۆۋرۈكى» دېگى كەچكى پاراڭلار» دېگەن ماقالىسىدە كۆرسەتكەندەك: «ھەرقانداق كىشىنىڭ خاتالىقى (بۇ جۈملە ئەسلىي «ئادەمنىڭ ھەرقانداق بىر خاتالىقى» دەپ ئېلىنغان بولسا توغرا بولاتتى) ئۇنتۇشتىن — كېلىكىنى، نەسلىنى، مەدەنىيىتىنىڭ روھىنى، ئۆزىگە قايتىش ۋە ئۆزىنى تونۇشنى ئۇنتۇپ قېلىشتىن يارالغان خاتالىقنىڭ ئورنىنى بالسالمايدۇ» دەپ قاراپ، ئىجادىيىتىدە دەل مۇشۇنداق ئېغىر خاتالىق سادىر قىلىۋاتقان يازغۇچى - شائىرلارنى نەپرەت ۋە تەنقىد قىلىشىنى تەشەببۇس قىلىمەن. سىدىقھاجىنىڭ ئۆزىنىڭمۇ تەنقىدچىلىك ئەمەلىيىتىدە مۇشۇ نۇقتىغا بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئەمەل قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئەدەبىي تەنقىدچىلىكتە تەنقىد نەزىرىنى ئەرزىمەيدىغان مەسىلىلەرگە ئاغدۇرۇپ، چوڭ مەسىلىلەرگە سەل قاراشقا بولمايدۇ. بىرەر ئەسەر ئۇستىدە سىستېمىلىق مۇلاھىزە يۈرگۈزمەي، ئۇنىڭ بىر مىسراسىنى، بۇنىڭ بىر مىسراسىنى تەنقىدلەپ، تەنقىدنىڭ كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، «چۈسا مىجەز تەنقىدچىلىك» بىلەن شۇغۇللىنىشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. بۇنداق قىلىش خاتا ھېسابلانمىسىمۇ، لېكىن ئەھمىيىتى يوق.

گەرچە سىدىقھاجى روزى «كۆس - كۆس كۆۋرۈكى» دېگى كەچكى پاراڭلار» دېگەن ماقالىسىدە بىز قىممىتى بار دەپ ھېسابلايدىغان بىر تېمىغا كۆڭۈل بۆلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پىكىر قۇۋۇتىنىڭ ئاجىزلىقىدىن ئەپسۇسلىنىپ قالدىم. سىدىقھاجى روزى «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەدىبلىرى» نى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ رېئال ھاياتىغا، ئۇلارنىڭ ئازابىغا سەل قارىدى، ئۇنى يېزىشتىن باش تارتتى، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى يېزىشقا توغرا كەلسە پەردازلاپ، رەڭ بېرىپ يازدى، دەپ خېلى ئاچچىق تەنقىدلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ «ئەدەبىياتتا دېھقانلارنىڭ ئازابىنى ئەكس ئەتتۇرۇش كېرەك» دېگەن ھاياجانلىق تەشەببۇسى ماڭا بەك ئادەتتىكچە تۇيۇلدى. مېنىڭچە،

ئىجادىيەتتە پىكرىنى ئۆزى تەكرارلاشقا بەكمۇ ئۆچ ھالەتتە ئوتتۇرا. غا چىققان بۇ تەنقىدچى ئۆزىمۇ دەل شۇ خاتالىقتىن خالىي بولالمىغان. مەسىلەن، ئۇ «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1992 - يىلى 6 - ئاي- نىڭ 20 - كۈنىدىكى «گۈلشەن» بېتىدە ئېلان قىلغان «كىلاسسىك ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىيات ئەنئەنىسى» ناملىق ماقالىسىدە «كىلاس- سىك، ئەدەبىياتقا بۇ قاراشلار بويىچە مۇئامىلە قىلساق، ئەدەبىي ئە- سەرلەرنىڭ ئىنتايىن كۆپ ئىجاد قىلىنغانلىقىنى، لېكىن ئۇنداق مۇھىتتا ئەدەبىيات نەزەريەسىنىڭ، ئەدەبىي قاراشلارنىڭ، بولۇپمۇ ئەدەبىي تەنقىدنىڭ تېخى تۆرەلمىگەنلىكىنى بايقايمىز» دەپ ئوتتۇ- رىغا قويغان چۈشەنچىسىنى 1994 - يىلى 2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلغان «ئەدەبىيات قوشۇنى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى بەزى مەسىلىلەر» دېگەن ماقالىسىدە «ئۇيغۇر ئەدەبە- ياتى ئەنئەنىسىدىن ئېيتقاندا، پوئېزىيە تەرەققىي قىلغان، نەزەرد- يەچىلىك تەرەققىي قىلمىغان» دېگەن جۈملىلەردە يەنە تەكرارلىغان. سىدىقھاجىنىڭ «پولاتتەك قاتتىق ئىجادىيەت غۇرۇرى» بۇنداق ئۆزد- نىڭ گېپىنى ئۆزى تەكرارلايدىغان ھادىسىگە ھەرگىز يول قويمايت- تى، بىراق شەيتان ئازدۇرغان بولۇشى مۇمكىن. «پۇل ئۇچۇن بىر - بىرىنى ئالدايدىغان ئىش تۇرمۇشتا ھەر يەردە ئۇچراپ تۇرىدۇ. لې- كىن ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ قاپىيەسىنى ئۆزگەرتىپ قايتا ئېلان قىلىپ، پۇل ئۇچۇن مىللەتنىڭ ئېستېتىكىلىق تەلىپىنى ئالدايدىغان ئىش ئەدەبىيات تارىخىدا كۆرۈلۈپ باقمىغان» دەپ باش- قىلارنىڭ «چاۋسىنى چىتقا يېيىۋەتكەن» سىدىقھاجى ئوخشاش بىر پىكرىنى جۈملە شەكلىنى ئۆزگەرتىپ قايتا ئېلان قىلىشىنىمۇ «چوڭ ئالدامچىلىق» ھېسابلامدىغاندۇ ياكى بۇ تاسادىپىيلىقمىدۇ؟

مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، ئەدەبىي تەنقىدچى بولغان كىشى، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلاردەك بىر پەۋقۇلئاددە قىسمەتكە دۇچار بولغان خەلقنىڭ ئەدەبىياتىنىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىسى بولغان كىشى ئىجادد- يەتتىكى ئۇششاق - چۈششەك خاتالىقلار ئۈستىدە داۋاملىق ۋاراڭ -

گۇمانىتارلىق قانداق ئۇقۇم

گۇمانىتار (人文 Humanities ئادەمىيەت) دېگەن ئۇقۇم ئىنسانلارنىڭ پائالىيىتىگە ئالاقىدار بارلىق مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى. ئۇنىڭدىن تۇرلەنگەن «گۇمانىتارلىق» دېگەن ئۇقۇمنى تار دائىرىدىن ئېيتقاندا ئادەمىيلىك، ئىنسانچىلىق دەپ چۈشىنىش، كەڭ دائىرىدىن ئېيتقاندا «مەدەنىيلىك» دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ. گۇمانىتارلىق ئۇقۇمى كىشىلەرنىڭ ئادەمىيلىك ھەققىدىكى تۇرلۇك قارىشى، ئۇنىڭغا بولغان ئارزۇ ـ ئۇمىدى، كىشىلىك تۇرمۇش، جەمئىيەت، مەنۇىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىۋاتقان ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بارلىق ئامىللارنىڭ يىغىندىسىنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا گۇمانىتارلىق ھەرقانداق زامان ۋە ماكاندا ئادەمنى مەقسەت ۋە مەركەز دەپ تونۇشنى كۆرسىتىدىغان ئىدىيە، دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ. بۇ يەردىكى ئادەمنى مەقسەت ۋە مەركەز دەپ تونۇش ئادەمنىڭ كىشىلىكىگە، يەنى شەخسلىكىگە، تېخىمۇ كونكرېت ئېيتقاندا ئىنسانلىقىغا ئەھمىيەت بېرىشنى كۆرسىتىدۇ. شەخسلىكنى تەكىتلەش زامانىۋى جەمئىيەتنىڭ بەلگىسى. ھەقىقەتەنمۇ ھەرقانداق ئادەم شەخسىي ئەركىنلىك ئارزۇسىنى ئاساس قىلغان ساغلام ئىنسانىي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتقا موھتاج. گۇمانىتار روھ ئادەمنىڭ ئاڭ ـ سەۋىيەسىگە قارىتىلغان بولۇپ، ئۇ باشقىلارنىمۇ ئويلايدىغان ساپ دىللىقتۇر. ئۇ كىشىلەردىكى ئادىللىق ۋە ھەققانىيلىقنى مەنبە قىلىدۇ. ئۇ بىر ئادەمنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتىدە، خاراكتېرىدە ۋە پۈتكۈل ساپاسىدا ئىپادىلىنىدۇ.

ئىقتىساد يەر شارىلىشىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، كىشىلەر گۇمانىتار روھنىڭ يېتەرسىز بولۇۋاتقانلىقىدىن ئەپسۇسلانماقتا.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ھازىرقى ئەڭ مۇھىم مەسىلە كىمنى يېزىش مەسىلىسى ئەمەس، نېمىنى يېزىش مەسىلىسىدىن ئىبارەت. ئىشچىنىڭ ئازابى، دېھقاننىڭ ئازابى، سودىگەرنىڭ ئازابى، زىيالىينىڭ ئازابى دەيدىغان ئاتالما بىزنى قايمۇقتۇرۇپ قويماسلىقى كېرەك. شۇنى بىلىش كېرەككى، ھەممە ئازابنىڭ يىلتىزى پەقەت بىرلا. مانا بۇ بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزنىڭ بىردىنبىر ئانا تېمىسى. كىمنى يېزىش، قانداق يېزىش يازغۇچىنىڭ ئەركىنلىكى، ئەمما نېمىنى يېزىش، كىم ئۈچۈن يېزىش ئۇنىڭ ۋىجدانىي بۇرچىغا باغلىق ئىش.

1994 ـ يىلى ئاپرېلدا يېزىلدى

بولۇشقا تېگىشلىك ئالىيجاناب غايە ـ ئىستەك ۋە مەدەنىيەت ئۇل-چىمى ئىگىلەنمىسە، بۇنداق بىلىم جەمئىيەتكە بەخت يارىتىپ بې-رەلمەيدۇ، گۈمانىتار روھ ئىنسانلار بارلىققا كەلتۈرگەن قۇياش. ئۇ كىشىلەرنىڭ قەلبىنى ۋە كەلگۈسىنى يورۇتىدۇ. بىز گۈمانىتار روھنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەش يولىمىزنى داۋاملىق يورۇتۇشىغا مۇھ-تاجمىز.

گۈمانىتارلىق ياۋروپادا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنى-شى مەزگىلىدىكى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ روھىنى ئىپادىلەيدىغان گۈمانىزم (توغرا ئاتىلىشى: ھۈمانىزم) دېگەن ئاتالغۇ بىلەن مۇنا-سىۋەتلىك بولۇپ، گۈمانىزم (humanism 人文主义) دېگەن ئۇقۇم بىزگە خېلىلا تونۇشلۇق، بىراق جۇڭگودا تەرجىمە جەھەتتىكى سە-ۋەب تۇپەيلىدىن بەزىلەر ئۇنى ئانتروپولوگىزم (人本主义) ياكى ئىنسانپەرۋەرلىك (人道主义) دەپمۇ ئاتاشتى. «گۈمانىزم» دېگەن ئاتالغۇ قەدىمكى زامان دۇنياسىدا ياكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشى مەزگىلىدە بارلىققا كەلمىگەن، 1808 ـ يىلى گېرمانى-يەلىك بىر پېداگوگ لاتىن تىلىدىكى سۆز يىلتىزى humanus دىن گېرمانچە humanismus سۆزىنى ياساپ چىققان. ئىنگلىز تىلىدىكى humanism دەل مۇشۇنداق ياسالغان گېرمانچە ئۇقۇمدىن كەلگەن. 19 ـ ئەسىرگە كەلگەندە غەرب ئالىملىرى ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشى مەزگىلىدىكى پۈتكۈل ئىدىيەۋى ئېقىمنى ئو-مۇملاشتۇرۇپ «گۈمانىزم» دەپ ئاتاشقا باشلىغان. ئەدەبىيات ـ سەن-ئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشى مەزگىلىدىكى گۈمانىزم ئادەم ۋە ئىنسان تەبىئىتىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئەھمىيەت بېرىدۇ ھەمدە ھەرقايسى مەدەنىيەت ساھەلىرىدە ئادەم ۋە ئىنسان تەبىئىتىنى تە-ئولوگىيەنىڭ ئاسارىتىدىن ئازاد قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ دەۋر-دىكى گۈمانىزمنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكى تۆت نۇقتىغا يە-غىنچاقلىنىدۇ:

1. ئادەمنىڭ قىممىتىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، ئىنسان تەبىئىتى

مەلۇم مەنىدە گۈمانىتار روھ ئىنسانلار ئورتاق ئىشىنىدىغان ھە-قىقەتچىل روھنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، بىز دائىم تىلغا ئالىدىغان ئىلىم - پەن روھى، تەنتەربىيە روھى، دېموكراتىيە روھى، ۋەتەن-پەرۋەرلىك روھى، ئىجتىمائىي ئادىللىق ۋە باراۋەرلىك روھى، ئىن-سانپەرۋەرلىك روھى قاتارلىقلار كىشىلەرنىڭ ئەركىن، بەختلىك ۋە قەدىر - قىممىتىنى ساقلاپ ياشىشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ، شۇنداقلا ئۇلار كىشىلەرنىڭ ئۆز بەختىنى تېپىشى ۋە جەمئىيەتنىڭ تەرەققي قىلىشىغا پايدىلىق، ئۇنىڭ مۇھىملىقىغا قىل سىغمايدۇ، ئەلۋەتتە.

ھازىر گۈمانىتار روھنىڭ ئەسلي مىزانى، بولۇپمۇ ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشى ئېغىر زەربىگە ئۇچراپ، كىشىلەرنى خېلى گاڭگە-رىتىپ قويۇۋاتىدۇ. بىز بارغانسېرى ئەۋج ئېلىۋاتقان نەپسانىيەتچە-لىك، راھەتپەرەسلىك ئالدىدا ئامالسىز قېلىۋاتىمىز. شۇڭا، گۈما-نىتار روھنى قايتا ئۇرغۇتۇش تەخىرسىز بولۇپ قالدى.

گۈمانىتار روھنى قايتا ئۇرغۇتۇشنىڭ يىلتىزى مائارىپتا. باش-قىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئىنساني روھ مائارىپنىڭ جېنىدۇر. مائا-رىپ بىلىم ئۆگىتىدىغان مائارىپلا بولۇپ قالماستىن، تېخىمۇ مۇ-ھىمى، ئۇ كىشىلەرنى گۈمانىتار روھقا ئىگە قىلىدىغان مائارىپ بو-لۇشى كېرەك. يېڭى مائارىپ قارىشىدا «كەلگۈسىگە يۈزلەنگەن تىل - ئەدەبىيات دەرسىدە مەركىزي ئورۇننى ئىگىلەيدىغىنى پەننىڭ ئۆزى ئەمەس، بەلكى ئادەم بولۇشى كېرەك» دەپ قارىلىۋاتىدۇ.

باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپ ھەم ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزگىچە، ئادەم بىلىم ئېلىش خاراكتېرىدىكى سىستېمىلىق ئوقۇشنى تا-ماملاپلا قالماي، ئەڭ مۇھىمى، جەمئىيەتكە پايدىلىق زۆرۈر ساپانى يېتىلدۈرۈشى كېرەك. بۇ ساپانىڭ يادروسى يەنىلا گۈمانىتار روھ-تۇر. ئۇ شەخسنىڭ غايە، ئېتىقاد، ئەخلاق، ساپا ۋە تەربىيەلىنىشى قاتارلىق جەھەتلەرنى كونكرېت ئىپادىلىنىدۇ.

گۈمانىتار روھ بولمىغان مائارىپ كەمتۈك، جانسىز مائارىپتۇر. ھەرقانداق بىلىمنى ئىگىلەشتە كەسپي نىشانلا بولۇپ، ئىنساندا

(ئىنگلىزچە humanist) سۆزى ئارقىلىق كىلاسسىك تىل ۋە ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىرىنى چاقىرغان. بۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆگىتىدىغان دەرسلىرى «گۇمانىستار پەنلەر» (humanities) دەپ ئاتالغان، ئەينى چاغدا بۇ گىرامماتىكا، ئىستىلىستىكا، تارىخ، ئەدەبىيات، ئەخلاق پەلسەپىسى قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ دەرسلەر كىشىلەرنىڭ ئەتراپلىق تەربىيەلىنىشىگە دائىر مۇھىم دەرسلەر دەپ قارالغان. ئەمەلىيەتتە، بۇ تەبىئىي پەن دەرسلىرىنىڭ قارشى تەرىپى دەپ قارالغان.

فىرانسىيەدە بارلىققا كەلگەن مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتىدىن كېيىن تەبىئىي پەنلەرنىڭ ئورنى بارغانسېرى ئۆسكەن، بولۇپمۇ 19 - ئەسىر ۋە 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرى تەبىئىي پەنلەر بىر تەرەپلىمە ھالدا يۇقىرى ئورۇنغا قويۇلغان. چۈنكى كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغان پاكىتلار كىشىلەرگە تەبىئىي پەنلەرنىڭ جەمئىيەتنى تۈپتىن ئۆزگەرتكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. بۈنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئىلىم - پەن تەربىيەسى مەكتەپلەردە ئەھمىيەت بېرىشكە ئېرىشتى. دەل مانا مۇشۇنداق چېكىدىن ئاشقان ئەمەلىي مەنپەئەتپەرەسلىك تونۇشى سەۋەبىدىن ئەنئەنىۋى گۇمانىتار پەنلەرنىڭ قىممىتىگە سەل قارالىدى. مەكتەپ سىستېمىسىدا گۇمانىتار پەنلەر دەرسى بىلەن تەبىئىي پەنلەر دەرسى ئايرىۋېتىلدى. ئاقىۋەتتە تەبىئىي پەن ئوقۇغانلار گۇمانىتار پەننى بىلمەيدىغان، گۇمانىتار پەننى بىلگەنلەر تەبىئىي پەننى بىلمەيدىغان بولۇپ قالدى.

گۇمانىتار پەنلەر بىلەن تەبىئىي پەننىڭ ئوبيېكتى ئوخشاش ئەمەس. بۇ ئىككىسى بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان مۇناسىۋەتنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ، ھېچقايسىسى بىر - بىرىنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ.

ئەگەر تەبىئىي پەنلەرنىڭ بەكرەك كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ماددا دەسىك، گۇمانىتار پەنلەرنىڭ بەكرەك كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ئادەم. گۇمانىتارلىق دېگىنىمىز، ئادەمنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ئەھمە-

ۋە كىشىلىك غايىنى مەدھىيەلەيدۇ، ئوتتۇرا ئەسىر تىئولوگىيەسىنىڭ ئىلاھنى كۆتۈرۈپ، ئادەمنى كەمسىتىدىغان نۇقتىئىنەزىرىگە قارشى تۇرىدۇ؛

2. كىشىلىك دۇنياسىدىكى خۇشاللىقتىن ھۇزۇرلىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ، ئادەمنىڭ رېئال تۇرمۇشىنىڭ ئەھمىيىتىگە كۆڭۈل بۆلىدۇ، ئادەمنىڭ ئۆز تەبىئىتى بويىچە تۇرمۇش كەچۈرۈشىنى تەكىتلەيدۇ. ئوتتۇرا ئەسىر تىئولوگىيەسىنىڭ تەركىبھەۋىس ۋە باقىي ئالەم نۇقتىئىنەزىرىگە قارشى تۇرىدۇ؛

3. ئىنسان تەبىئىتىنى ئازاد قىلىشنى ۋە ئەركىنلىك، باراۋەرلىكنى تەلەپ قىلىدۇ، ئادەمنىڭ ئەركىن ئىرادىسى، ئەخلاق - پەزىلىتى، تىرىشچانلىقى ۋە قابىلىيىتىنى تەكىتلەيدۇ. ئوتتۇرا ئەسىر دىنىي ئاساراتى ۋە فېئودالىق دەرىجە قارىشىغا قارشى چىقىدۇ؛

4. ئادەمنىڭ ھېسسىي تەجرىبىسى ۋە ئىدراكىي تەپەككۇرىنى قەدىرلەيدۇ، بىلىمگە تايىنىپ ئىنسانلارغا بەخت - سائادەت يەتكۈزۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ، مەدرىسە پەلسەپىسى ۋە جاھالەتچىلىككە قارشى تۇرىدۇ.

گۇمانىزم بۇگۈنكى كۈندە ھەم تارىخىي ئاتالغۇ سۈپىتىدە، ھەم ئىلىم - پەن ئاتالغۇسى سۈپىتىدە قوللىنىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ تەرەققىياتى ئىنسانپەرۋەرلىك (humanitarianism) دېگەن زامانىۋى ئۇقۇمنى ئوتتۇرىغا چىقاردى. ئىنسانپەرۋەرلىك تېخىمۇ كەڭ، تېخىمۇ زامانىۋى مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ، كەڭ ئىستېمال قىلىنىدىغان ئاتالغۇغا ئايلاندى. «گۇمانىتار» دېگەن ئاتالغۇ خىلمۇخىل ساھەلەرگە باغلانغان ھالدا كەڭ ئىستېمال قىلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. مەسىلەن، گۇمانىتار روھ، گۇمانىتار جۇغراپىيە، گۇمانىتار مەنزىرە، گۇمانىتار پەنلەر دېگەندەك.

گۇمانىتار پەنلەر (人文科学 the humanities) گە كەلسەك، ئۇنى «ئادەمىيەت پەنلىرى» دەپ ئاتاشقىمۇ بولىدۇ. 15 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ئىتالىيە ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدىكى ئوقۇغۇچىلار humanista

ئىدىئولوگىيەنىڭ ئاساسىتىگە قارشى تۇرۇش؛

5. ئەقلىيلىكتە چىڭ تۇرۇپ، خۇراپاتلىققا، قارىغۇلارچە ئەگىشىشكە ۋە بىلىش جەھەتتە مەجبۇرلاشقا قارشى تۇرۇش.

يەنە بەزىلەر گۇمانىتار روھنى مۇنداق چۈشىنىدۇ:

1. ئادەمنى ئاساس قىلىپ، ئادەمنىڭ بارلىق شەيئىلەر ئىچىدىكى نېگىزلىك ئورۇننى تەكىتلەش؛

2. شەخسىي ھۆرلۈك ۋە غۇرۇر؛

3. مۇكەممەل ئادەم بولۇش غايىسى؛

4. ئادەمنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەت پەزىلىتى؛

5. قىممەت قارىشىنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، مەدەنىيەت ئېڭىنى ئۆستۈرۈش.

تەتقىقاتچىلار گۇمانىتارلىقنىڭ مەزمۇن دائىرىسى توغرۇلۇق تۆۋەندىكىلەرنى كۆرسىتىدۇ:

1. ئىلغار مەدەنىيەت ئېڭى ۋە مىللىي روھقا ئىگە بولۇش؛

2. ئادەمنىڭ يېتىلىش ئېھتىياجى ۋە كەچۈرمىشىگە كۆڭۈل بۆلۈش؛

3. ئادەمنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە ھۆرمەت قىلىش؛

4. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىدىيەۋى قارىشىنى موللاشتۇرۇش؛

5. ئاكتىپ ئالغا ئىلگىرىلەشتەك كىشىلىك تۇرمۇش پوزىتسىيەسىنى تۇرغۇزۇش؛

6. كۆچلۈك ئىرادە، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق روھىنى يېتىلدۇرۇشكە يېتەكلەش.

گۇمانىتار روھقا قارىتا قانچىلىك ئوخشاش بولمىغان چۈشەنچىلەر بولسىمۇ، ئادەملەردە ئاكتىپ ھالدا ئالغا ئىنتىلىدىغان روھىي تەلپۈنۈش شەكىللەندۈرۈش، ماددىي مەنپەئەتپەرەسلىكنىڭ ئاسارىتىنى تۈگىتىش ھەمدە مەدەنىيلىك تۈيغۇسى ۋە تارىخ تۈيغۇسىغا ئىگە قىلىش بىز ئۈزۈكسىز ئىنتىلىدىغان گۇمانىتار روھ.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان گۇمانىتار پەنلەر تەربىيەسىگە ئومۇ-

يىتى، كىشىلىك ئىززەت ـ ھۆرمىتى، قىممەت، ئەخلاق، مەدەنىيەت ئەنئەنىسى، بىلىشى، ھېسسىياتى، ئىرادىسى ۋە ئادەمىيلىكى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ كۆپىنچە ھالىلاردا پەلسەپە، دىن، تارىخ، ئەدەبىيات، سەنئەت قاتارلىق گۇمانىتار پەنلەردە گەۋدىلىنىدۇ. تەبىئىي پەن ناتۇرال بولىدۇ، گۇمانىتار پەن ئەخلاق ۋە قىممەت خاھىشىغا ئىگە بولىدۇ. خۇددى گېرمانىيەلىك مەشھۇر بىر ئۇنىۋېرسىتېت مۇدىرىنىڭ ئېيتقىنىدەك، تەبىئىي پەن دەۋرىنىڭ پو-يىزى، گۇمانىتار پەن دەۋر پويىزىنىڭ شوپۇرى.

بۇگۇنكى جەمئىيەتتە، كىشىلەر ئىلىم ـ پەن تەرىبىيەسىگە زىيادە ئەھمىيەت بېرىپ، گۇمانىتار پەنلەرگە سەل قاراش تۇپەيلىدىن كېلىپ چىققان ناچار ھادىسىلەر ئۇستىدە پائال ئويلىنىشقا باشلىدى، تەبىئىي پەنگىمۇ گۇمانىتار روھ سىڭدۈرۈلۈشكە باشلىدى.

گۇمانىتارلىق توغرىسىدا كىشىلەر ئادەتتىكى چاغلاردا نۇرغۇن سۆزلەيدۇ، بىراق كىشىلەرنىڭ گۇمانىتار روھقا بولغان تونۇشى تامامەن بىردەك ئەمەس. بەزىلەر گۇمانىتار روھنى تۆۋەندىكىدەك چۈشىنىدۇ:

1. ئەبەدىيلىككە ئىنتىلىشكە ئەھمىيەت بېرىپ، رېئاللىقتىن ھالقىغان غايىۋى دۇنيا ۋە كۆڭۈلدىكى ئىنسانىي پەزىلەت ئۈچۈن قەيسەرلىك بىلەن ئىزدىنىش؛

2. ئادەمنىڭ قىممىتىنى ئۇلۇغلاپ، چېركاۋ ۋە ئىلاھشۇناسلىقنىڭ ئادەمگە بولغان ئاسارىتىنى ئىنكار قىلىش؛

3. ئۆزلۈكنىڭ مۇكەممەللىكى ۋە شەخسنىڭ غايىسىنىڭ ئىشقا ئېشىشى ئۈچۈن ئىنتىلىش، ئادەم نەپسىنىڭ مۇۋاپىقلىقىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش، تەركىبىۋەسكە قارشى تۇرۇش بىلەن بىللە، ئادەم تەبىئىتىنىڭ نەپسانىيەتچىلىكتە نابۇت بولۇشىغا قارشى تۇرۇش؛

4. ئىندىۋىدۇئاللىقنى ئازاد قىلىپ، كىشىلەر ئارا ئەركىن، باراۋەر مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، شەخسنىڭ قىممىتىنى نامايان قىلىش، پاترىئارخاللىق دەرىجە مۇناسىۋىتى ھەمدە شۇنىڭغا ئوخشاش

لىرى ۋە گۇمانىتار پەنلەردىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ تۈركە ئايرىلغان. تۈركە ئايرىشنىڭ بۇنداق ئوخشاش بولماسلىقى ھەرگىز تۈركە ئايرىش ئۇسۇلىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىدىن ئەمەس، بەلكى تەپەككۇر ئۇسۇلىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىدىن، گۇمانىتار پەنلەرنىڭ ئەھمىيىتىنى تونۇشمىزنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىدىن بولغان.

جۇڭگودىكى تۈركە ئايرىش ئۇسۇلى ۋە تەپەككۇر ئۇسۇلى بويىچە، گۇمانىتار پەنلەر ھەرقايسى پەنلەرنىڭ ئىچىگە سىڭدۈرۈۋېتىلگەن، مائارىپتا گۇمانىتار پەنلەر تەربىيەسىنىڭ مەقسىتىمۇ پەن تەربىيەسىنىڭ مەقسىتى ئىچىگە كىرگۈزۈۋېتىلگەن. ئىلمىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى تەبىئىيكى، گۇمانىتارلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا ماس كېلىدۇ، دەپ قارالغان. ھەتتا گۇمانىتارلىققا دائىر مەسىلىلەرنى ئىلمىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ئويلانغاندا ۋە ھەل قىلغاندا توغرا بولىدۇ، تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىستىقبالى بولىدۇ، دەپ قارالغان. ئۆلچەملەشتۈرۈپ سىناش بۇنىڭ مىسالىدۇر. بىر قىسىم كىشىلەر ھەتتا پەلسەپە، تىل ـ ئەدەبىيات، ئەخلاق ـ پەزىلەت قاتارلىقلارغا ئۆلچەملەشتۈرۈلگەن سىناقنى يولغا قويغاندىلا ئىلمىي، ئىشەنچلىك بولىدۇ، دەپ قارايدۇ.

لېكىن، گۇمانىتار پەنلەر مەسىلىسىنى ئىلمىي ئۇسۇل ھەققەتەن ھەل قىلالامدۇ؟ ئۆلچەملەشتۈرۈلگەن سىناق ھەممە پەنلەرنىڭ بارلىق مەزمۇنلىرىغا ماس كېلەمدۇ؟ بۇ يېڭى مەسىلە ئەمەس. 20 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرى جۇڭگونىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدە قانات يايغان «كېشۈەن (科玄) مۇنازىرىسى» بۇ مەسىلە ئۈستىدە چوڭقۇر مۇنازىرىلەشكەن. مۇنازىرىدە دىڭ زېنجاڭ قاتارلىق كىشىلەر ۋەكىللىك قىلغان ئىلىم ـ پەن تەرەپدارلىرى جۇڭگونىڭ نۆۋەتتىكى جىددىي ئىشى قالاقلىقتىن قۇتۇلۇش، ئىلىم ـ پەن مەسىلىسى ھەل قىلىنسا، باشقا مەسىلىلەر مۇشۇنىڭغا ئەگىشىپ ھەل بولۇپ كېتىدۇ، دەپ قارىغان. جاڭ جۇنلى، لياڭ شۇمىڭ قاتارلىق كىشىلەر ۋەكىللىك قىلغان «كونسېرۋاتىپلار» ئىلىم ـ پەن ـــ ۋاستە. ئۇ پە-

يوزلوك ئەھمىيەت بېرىلمىشكە، گۇمانىتار روھ تەكتىلىنىشكە باش-
لىدى. تەتقىقاتچىلار بۇنى «گۇمانىتار ــ ئىجتىمائىي پەن تەربىيە-
سى» دەپ ئاتاشتى. گۇمانىتار پەنلەر، يەنى ئادەمىيەت پەنلىرى ئىن-
سانىنىڭ مەۋجۇتلۇق شارائىتىنى تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىدۇ. ئىج-
تىمائىي پەنلەر، يەنى جەمئىيەت پەنلىرى جەمئىيەت بىلەن ئىن-
سانلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەتقىق قىلىدۇ. گۇمانىتار پەن-
لەر پەلسەپە، تارىخ، دىنشۇناسلىق، ئەدەبىيات، سەنئەت، مەدەنىيەت
تەتقىقاتى، تىلشۇناسلىق قاتارلىق پەنلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
ئىجتىمائىي پەنلەر سىياسىيشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىق-
تىسادشۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىق، پسىخولوگىيە قاتارلىق پەنلەرنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. گۇمانىتار پەنلەر بىلەن ئىجتىمائىي پەنلەر
«بىر ــ بىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» غان بولغاچقا، ئۇلار ئوتتۇرا-
سىدا چوڭقۇر ئىچكى باغلىنىش بولغاچقا، ئومۇمىي تەتقىقات ئۇسۇ-
لىمۇ ئوخشاش بولغاچقا، شۇنداقلا ئۇلار ئارىسىدىكى چەك ــ چېگرا-
نى ھېچكىم ئېنىق ئايرىيالمىغاچقا، تەتقىقاتچىلار بۇ ئىككى پەن
تۈركۈمىنىڭ نامىنى بىرلەشتۈرۈپ «گۇمانىتار ــ ئىجتىمائىي
پەن» دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق كۆرۈشتى. ئەمەلىيەتتە، ھەر خىل گۇما-
نىتار ــ ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرىنىڭ تەتقىقاتتىكى ئاخىرقى
نىشانى ئادەم، پەقەت ئۇلارنىڭ ئادەمنى تەتقىق قىلىشتىكى نۇقتە-
سى، ساھەسى، قاتلاملىرى ئوخشىمايدۇ. تەتقىقاتچىلار گۇمانىتار ــ
ئىجتىمائىي پەنگە «ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي مەۋجۇتلۇقىنى تەتقىقات
ئوبيېكتى قىلغان، ئادەمنىڭ ماھىيىتى ۋە ئىنسانىيەت جەمئىيىتە-
نىڭ تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ بېرىشنى مەقسەت قىلغان
پەن» دەپ تەبىر بېرىشتى.

جۇڭگودا ھازىرقى كىتاب مۇندەرىجىلىرىنى تۈرگە ئايرىشتىن
قارىغاندا، گۇمانىتار پەنلەرنىڭ مۇستەقىل ئورنى يوق. كىتابلار تە-
بىئىي پەنلەر ۋە ئىجتىمائىي پەنلەردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تۈرگە
ئايرىلغان. چەت ئەللەردە كىتابلار تەبىئەت پەنلىرى، جەمئىيەت پەن-

بارلىق نەرسە يا ئىلىم، يا ساختا ئىلىم بولۇشى كېرەك بولدى. ھەتتا ئىلاھىيەتشۇناسلىقمۇ ئىلمىي ئىلاھىيەتشۇناسلىق ۋە ساختا ئىلمىي ئىلاھىيەتشۇناسلىق، دەپ ئېنىق ئايرىلدى. ساختا ئىلمىي ئىلاھىيەتشۇناسلىقنىڭ قىممىتى بولمايدۇ، دەپ قارالدى. مەسىلەرنى ئويلانغاندا، مەسىلىرگە ھۆكۈم قىلغاندا بىر ئۆلچەم، يەنى «ئىلىم ـ پەن ئۆلچىمى» لا قالدى. گۇمانىتار پەنلەرنىڭ قىممىتى پارچىلىۋېتىلدى. گۇمانىتار پەنلەرنىڭ مۇستەقىللىقىغا ۋە گۇمانىتار پەنلەر تەرىپىسىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە سەل قارالدى.

بۇ، گۇمانىتار پەنلەر تەرىپىسىنىڭ قىممىتىگە سەل قارىغانلىق. گۇمانىتار پەنلەر بىلەن تەبىئىي پەنلەر ئوخشىمىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇپ، ئوخشىمىغان رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ. تەبىئىي پەنلەر تەبىئەت ھەرىكىتىنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىدۇ. گۇمانىتار پەنلەر بولسا كىشىلىك ھاياتنىڭ ئەھمىيىتى ئۈستىدە ئىزدىنىدۇ؛ تەبىئىي پەنلەر بولسا ئىنتايىن توغرىلىقنى ۋە ئاددىيلىقنى تەلەپ قىلىدۇ، گۇمانىتار پەنلەر بولسا جانلىق ۋە مول بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ؛ تەبىئىي پەنلەرنىڭ ئۆلچىمى قېلىپلاشقان ۋە بىرلىككە كەلگەن بولىدۇ، گۇمانىتار پەنلەرنىڭ ئۆلچىمى ئۆزگىرىشچان ۋە كۆپ خىل بولىدۇ؛ تەبىئىي پەنلەر ئوبيېكتىپ پاكىتنى تەكشىلەيدۇ، گۇمانىتار پەنلەر سۇبيېكتىپ تەسىراتنى تەكشىلەيدۇ. تەبىئىي پەنلەر ۋە گۇمانىتار پەنلەرنىڭ ئوخشىمىغان قىممىتى ۋە خاراكتېرى تەبىئىي پەنلەر ۋە گۇمانىتار پەنلەر تەرىپىسىنىڭ ئوخشاش بولمايدىغانلىقىنى بەلگىلىگەن. تەبىئىي پەنلەر تەرىپىسىنىڭ قورال خاراكتېرلىك قىممىتى مەقسەت خاراكتېرلىك قىممىتىدىن ئېشىپ كېتىدۇ. گۇمانىتار پەنلەر تەرىپىسىنىڭ مەقسەت خاراكتېرلىك قىممىتى قورال خاراكتېرلىك قىممىتىدىن ئېشىپ كېتىدۇ. دېمەك، تەبىئىي پەنلەر تەرىپىسى بىلىم بېرىشنى ئەلا بىلىپ، كىشىلەرنى بىر خىل قورال بىلەن تەمىنلەشنى، ئەقىل ـ پاراسەتنى قوزغىتىش جەريانىنى مەقسەت قىلىدۇ. ئىجتىمائىي پەن

قەت تېخنىكا مەسىلىلىرىنى ھەل قىلالايدۇ. مىستىكا مەسىلىلىرى- نى ھەل قىلالمايدۇ، يەنى كىشىلىك ھاياتتىكى بەخت مەسىلىسىنى، كىشىلىك ھاياتنىڭ ئەھمىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك پەلسەپە مەسىلە- سىنى ھەل قىلالمايدۇ، دەپ قارىغان. ئەينى چاغدا جۇڭگو قالاقلىق تۇپەيلىدىن باشقىلاردىن زەربە يېيىشنىڭ دەردىنى كۆپ تارتقان. جا- ھانگىرلارنىڭ پاراخوت ـ زەمبىرەكلىرىنىڭ ھۇجۇمىدا دۆلەت دەرۋازىسىنى ساقلاپ قېلىشىمۇ تەس بولغان. جۇڭگولۇقلارغا نىسبە- تەن بۇ كۆلپەتلىك تەقدىردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن جاسارەت بىلەن تە- رىشىپ ئىشلەشكە توغرا كەلگەن. شۇڭا مىستىكىزم تەرەپدارلىرى تىرىپىرەن قىلىۋېتىلگەن. ئىلىم ـ پەن تەرەپدارلىرى ئۇمۇمىيۈزلۈك غەلىبە قىلغان. ئىلىم ـ پەنگە تايىنىپ دۆلەتنى قۇتقۇزۇش كىشە- لەرنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئېتىقادىغا ئايلانغان.

«ئىلىم ـ پەن مەسلىكى» نىڭ غەلىبىسى ئىلىم ـ پەننىڭ ئور- نىنى كۈنسايىن يۇقىرى كۆتۈرۈپلا قالماستىن، جۇڭگونىڭ پەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتىنى ھەقىقەتەن ئىلگىرى سۈردى. بۇ ھال كىشە- لەردە پەنگە ئۈيغۇن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى توغرا، ھەممىسى ياخشى بولىدۇ، دەيدىغان ئېتىقادنى تېكلىدى. شۇنىڭ بىلەن پەندىكى چىن ۋە ساختا مەسىلىلەر قىممەتتىكى ياخشى ۋە ناچار مەسىلىلەر بىلەن ئاڭلىق ۋە ئاڭسىز رەۋىشتە ئارىلاشتۇرۇۋېتىلدى. تېخىمۇ ئېغىرى شۇ بولدىكى، «پەنگە ئۈيغۇن بولسىلا ياخشى بولىدۇ» دەيدىغان قاراش شەرتسىز قوبۇل قىلىنغاچقا، پەنگە ئۈيغۇن بولمىغان نەرسە چوقۇم ناچار بولىدۇ، ياخشى بولغان نەرسە چوقۇم پەنگە ئۈيغۇن بولىدۇ، دەيدىغان ئېككىنچى خىل قاراش بىلىپ ـ بىلمەي قوبۇل قىلىنىپ، «پەن ئىدىئولوگىزمى» غا مېڭىش كېلىپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن ھەممە نەرسە ئىلىم ـ پەنگە چېتىلدى. كىشىلەرنىڭ كىشىلىك ھايا- تىنى، جەمئىيەتكە بولغان سۈبيېكتىپ غايىسىنى ئىپادىلەيدىغان پەلسەپىمۇ ئىلىم ـ پەن ھېسابلاندى. ئادەمشۇناسلىق، ئىنسان تەبە- ئىتىنى چىقىش قىلىدىغان ئەدەبىياتمۇ ئىلىم ـ پەن ھېسابلاندى.

دۇ، دەپ قارايدۇ.

ھازىرقى ماۋارىپىمىزدا گۈمانىتار پەنلەر ئوقۇتۇشىدىكى ئەملىي ئەھۋال ئادەمنى ئانچە خۇش قىلمايدۇ. مەقسەت قىممىتىنى قورال قىممىتى بىسىپ كەتتى. بەھرىمەن بولۇش جەريانى پاسسىپ ھالدا قوبۇل قىلىش جەريانى بولۇپ قالدى. بىز ماۋارىپتا ئىرىشكەن نەر-سىلەرنى كۆرەلمىدۇق - يۇ، يوقىتىپ قويغان نەرسىلەرنى بايقىمىدۇق. ئىگە بولغان نەرسىلەر دېگىزدا سۈنىك يۈزىگە چىقىپ قالغان مۇز تاغنىك بىر بۇلۇڭى بولسا، يوقىتىپ قويغان نەرسىلەر دېگىز سۇيى ئاستىدىكى پۈتۈن مۇزتاغدىن ئىبارەت بولدى.

گۈمانىتار پەنلەر تەربىيەسىنىك جەريانى — ھاياتنىك قىممىتىنى چۈشىنىش ۋە يۇقىرى كۆتۈرۈش جەريانىدۇر.

رېئال تۇرمۇشتا تۆۋەندىكىدەك ئەھۋاللارنى ھەمىشە ئۇچرىتىپ تۇرىمىز: چىرايلىق گۈللەر خالىغانچە دەسسىۋېتىلىدۇ. ئوماق ئاسلان، كۈچۈكلەر دىققەتسىزلىكتىن ئۆلتۈرۈپ قويۇلىدۇ. قارشىلىق كۆرسىتەلمەيدىغان بالىلار چوڭلارنىك روھىي جەھەتتىن مەجبۇرىيىتى قىلىشىغا ياكى جىسمانىي جەھەتتىن بوزەك قىلىشىغا ئۇچرايدۇ؛ ئىگراپ ياتقان بىمارلار دوختۇرلارنىك قوپاللىق بىلەن داۋالىشىنى قوبۇل قىلىدۇ. كىرىمى تۆۋەن كىشىلەر سەۋەبسىز كەمسىتىشكە ئۇچرايدۇ. مېيىپلەر باشقىلارنىك ئورۇنسىز زاڭلىق قىلىشلىرىغا ئۇچرايدۇ ... ئادەمنىك ھاياتلىق ئېڭى، ھاياتلىق ھەققىدىكى قىممەت قارىشى نەدە؟ يۇقىرىقى قىلمىشلارنى قىلغانلارنىك ھەممىسى ساۋاتسىز بولۇشى ناتايىن. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلارنىك ھەممىسى گۈمانىتار پەنلەر تەربىيەسى ئالغان. لېكىن گۈمانىتار پەنلەردىكى ئەدەبىيات، پەلسەپە، ئەخلاق ئىپادىلىگەن ھاياتلىق قىممىتىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشى، ھاياتلىق قىممىتىگە ھۆرمەت قىلىشى ئوقۇتۇشنىك مۇھىم نۇقتىسى بولمىدى.

ھاياتقا ھۆرمەت قىلىش، ھاياتنىك قىممىتىگە ھۆرمەت قىلىش ئەڭ ئاساسلىقى ھاياتنىك مەۋجۇتلۇقىغا ھۆرمەت قىلىشتا. ھاياتتىن

لەرمۇ بىلىم بەرسەمۇ، كىشىلەرنى بىر خىل تۇرمۇش قورالى بىلەن تەمىنلىسەمۇ، لېكىن ئۇ مەقسەتنىڭ ئۆزى بولۇپ، ھېسسىيات، خىسلەت تەربىيەلەش جەريانى ھېسابلىنىدۇ. تەبىئىي پەنلەر تەربىيەسىنىڭ ئالاھىدە قىممىتىنى تەتقىق قىلىش تولىمۇ يېتەرسىز.

گۈمانىتار پەنلەر تەربىيەسىنىڭ جەريانى ــ مەنىۋى بەھرىمەن بولۇش جەريانى، ھاياتلىق ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش جەريانىدۇر.

ھاياتلىقنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ھاياتلىقنىڭ قىممىتىگە باراۋەر ئەمەس. ئادەمنىڭ ھاياتى قىسقا بولىدۇ. ھاياتلىقنىڭ ساپاسى ئالدى بىلەن ئىنسان مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ موللۇقىدا، تۇرمۇش تەسىراتىنىڭ خۇشاللىقىدا بولىدۇ. بىر ئادەمنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى ناھايىتى مەنىسىز بولۇپ، ئىچى تىتىلدىسا، تۇرمۇش ساپاسىدىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. گۈمانىتار پەنلەرنى ئۆگىنىش ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ مەنىۋىيىتىنى بېيىتىش ۋە خۇشاللىقى ئۈچۈن ئىنتايىن ياخشى شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆگىنىش جەريانى ھۇزۇرلىنىش جەريانى بولىدۇ: پەلسەپىدە پەيلاسوپلارنىڭ ئىدىيە ۋە ئەقىل - پاراسىتىدىن ھۇزۇرلىنىدۇ، دۇنيانى كۆزىتىش ۋە تەھلىل قىلىشنىڭ كۆپ خىل كۆرۈش بۇلۇڭىدىن ھۇزۇرلىنىدۇ؛ ئەدەبىياتتا ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئېچىلىشىدىن ھۇزۇرلىنىدۇ، تىل بىلەن ئىپادىلەشنىڭ نازۇكلۇقى ـ گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلىنىدۇ. سەنئەتنىڭ تىلنىڭ موللۇقى ـ كۆپ خىللىقى ئادەم سەزگۈ ئەزالىرى شەكىللىنىڭ كۆپ خىللىقىغا مۇراجىئەت قىلىشىغا تېخىمۇ گەپ كەتمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، مەنىۋىيەتنى موللاشتۇرۇشقا ئىنتىلىش ئادەمنىڭ ئاساسىي ئىنتىلىشى بولۇپ، قىلچە ناخشا ئېيتالمايدىغانلارمۇ غىڭشىپ قويىدۇ. رەڭنى پەرقلەندۈرەلمەيدىغانلارمۇ بويياپ بېقىشقا ئامراق بولىدۇ. ساۋاتسىزلارمۇ شېئىر ـ قوشاق توقۇيدۇ. شۇڭا تەتقىقاتچىلار، گۈمانىتار پەنلەر دەرسى ئالدى بىلەن ھۇزۇرلىنىش داۋامىدا تاۋلىنىش بولىدۇ، ھۇزۇرلىنىش داۋامىدا ھېسسىيات گۈزەللەشتۈرۈلە-

گۇمانىتار ــ ئىجتىمائىي پەنلەر تەربىيەسىنىڭ جەريانى ئەركىن روھنى ھېس قىلىش جەريانىدۇر.

ئىنسانىنىڭ ئۇزۇكسىز تەرەققىي قىلالىشى، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ ئۇزۇكسىز يۇكسىلىشىدىكى تۈپ سەۋەب شۇكى، ئىنساننىڭ يەت ئۆزىدىن ئۇزۇكسىز ئېشىپ كېتىدۇ. ئۆزىدىكى جىسمانىي، ئەقلىي، مەنىۋى چەكتىن ئۇزۇكسىز ئېشىپ كېتىدۇ. مۇشۇنداق چەكتىن ئېشىپ كېتىدىغان روھ ئەركىن روھقا ئىنتىلىش جەريانىدىن ئىبارەت. مۇشۇنداق روھنى نامايان قىلىش، مۇشۇنداق روھنى جارى قىلدۇرۇش گۇمانىتار ــ ئىجتىمائىي پەنلەر تەربىيەسىنىڭ ئىچكى رولى ھېسابلىنىدۇ. ئوقۇغۇچىلارنىڭ گۇمانىتار ــ ئىجتىمائىي پەنلەر تەربىيەسى داۋامىدا مۇنداق ئەركىنلىك روھنى ھېس قىلىشى ئەسلىي تەبىئىي ئىش. ئامېرىكا يازغۇچىسى ھېمىڭۋاينىڭ «بوۋاي ۋە دېڭىز» دېگەن پوۋېستىدىكى بوۋاي سانتىياگنىڭ دېڭىز بىلەن كۈرەش قىلىشى، ئەنگلىيە يازغۇچىسى دانىل دېفونىڭ «دېڭىز سەرگەردانى روبىنزون كىرۇزو» ناملىق رومانىدىكى روبىنزوننىڭ دېڭىزدا سەرگەردان بولۇشىدا ئىنسانىنىڭ تەبىئەتكە بولغان چەكسىز كۈچى ئىپادىلەنگەن. پەيلاسوپلارنىڭ دۇنيانى ئوخشىمايدىغان چۈشىنىشى، چۈشەندۈرۈشى ۋە ئىنتىلىشلىرى ئىنسان ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ ئەركىن پەرۋاز قىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. ئەگەر بۇلارنى پارچىلانغان بىلىمگە ئايلاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ روھنى (جېنىنى) تاشلىۋەتكەنده، ئىنسانىنىڭ ئەركىن روھىنى تاشلىۋەتكەنده، ئىجتىمائىي پەنلەر تەبىئىي پەنلەرنىڭ ئوپېراتسىيە پىچىقى تەرىپىدىن پارچىلىۋېتىلگەن بولىدۇ. ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ ئەلۋەتتە بىلىم نۇقتىسى بولىدۇ، لېكىن پۈتۈن گەۋدىلىك بولۇشى كېرەك. ئەسىرلەردىن بۇيان ئىزچىل كېلىۋاتقان ئەركىن روھنىڭ تۈيغۇسى بولۇشى كېرەك.

ئىنسانىنىڭ ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىدىغان ئەركىن روھىمۇ تەبىئىي پەنلەر تەرەققىياتىنىڭ ئىچكى ئېنېرگىيەسى بولۇپ، ئىنسان

سەۋەبسىز مەھرۇم قىلماسلىقتا. ئىنتايىن تۆۋەن دەرىجىلىك ھايات. لىق بولغان تەقدىردىمۇ بىر ئادەم تۆۋەن دەرىجىلىك جانلىققا ياكى ھايۋانغا قىلچە ئىچ ئاغرىتمىسا، ئۇنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھايات. لىققا ھۆرمەت قىلىشىنى ئۈمىد قىلماق تەس!

ھاياتنىڭ مۇستەقىللىقى، تەكرارلانماسلىقى ھاياتنىڭ مەۋجۇت. لۇقىنى ئاساس قىلىدۇ. لېكىن ھاياتنىڭ مەۋجۇت بولۇشى كۆپايە قىلمايدۇ. ھاياتنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ھاياتلىق قىممىتى نامايان بو. لۇشنىڭ ئەڭ تۆۋەن شەرتىدىن ئىبارەت. ئادەمنىڭ ھاياتلىق قىممە. تى ئادەمدىكى تەسىرات، مۇھەببەت، ئىدىيە ۋە ئىجادىيەت ئىقتىدا. رىنىڭ ئۆزگىچىلىكىدە تېخىمۇ ئىپادىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئورنىنى باشقا نەرسە ئالالمايدۇ. مەشھۇر يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ شۇنچە ياخشى يېزىلىشى، ئۇلارنىڭ كۆرگەنلىرى ۋە تەسىراتلىرىنىڭ ئوخشاش بولمىغانلىقىدا، بۇ، تەبىئىيلىككە، ئىنسانىي تۇيغۇغا باي تەسىرات، ھاياتقا بولغان ئوخشاشمىغان تەسىراتتىن ئىبارەت. ئا. دەمدىكى ھاياتلىق قىممىتىنىڭ ئەڭ ئېنىق ئادەمنىڭ مۇ. شۇنداق ئۆزگىچە ھايات تەسىراتى، ھاياتىي كۇچىنىڭ ھۆرمەت قە. لىشقا ئىگە بولغانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر. ئۆگىنىش داۋامىدا ئوقۇ. غۇچىلارغا ھاياتنىڭ مۇشۇنداق دۇپۇلدەپ تۇرىدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرۇش، ھايات قىممىتىنىڭ مۇشۇنداق يۇكسىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدۇرۇش، مانا بۇ، گۈمانىتار پەنلەر تەربىيەسىنىڭ ھەقە. قىي ۋەزىپىسىدۇر. بۇ، گۈمانىتار پەنلەر تەربىيەسىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ۋە ئاساسىي رولىدىن ئىبارەت. لېكىن بۇنداق تەسىرات، بۇنداق ئىنتىلىشنى ئۆلچەملەشتۈرۈلگەن سىناق بىلەن ھەرگىز ئەكس ئەتتۈرگىلى بولمايدۇ. ئۆلچەملەشتۈرۈلگەن سىناق كۆپ بولغاندا، بۇ مەزمۇنلارنىڭ شەكلىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. مانا بۇ، گۈمانىتار پەنلەر تەربىيەسىنى نېمە ئۈچۈن پارچىلانغان بە. لىمگە تايىنىپ ئورۇنلىغىلى بولمايدىغانلىقىنىڭ سەۋەبى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

نامايەندە، ئۇلارنىڭ ھاياتىدىكى كىشىلىك پەزىلەتنىڭ شانلىق سە-ھىپىسى. ئەگەر بىزدە مۇشۇنداق بىر پۈتۈنلۈك قارىشى بولمىسا، ئىجتىمائىي پەنلەر ماتارىپى قاتمال ئوقۇتۇشنىڭ خەۋپىگە دۇچار بولۇپ قالىدۇ.

پۈتۈن گەۋدىلىك تەربىيە قارىشىدا، بىرىنچى، ھېس قىلىش لازىم. ئوقۇغۇچىلار ئاپتورنىڭ تەسىراتىنى، تۇيغۇسىنى، پۈتكۈل ئەسەرنىڭ ئۇسلۇبىنى ۋە كەيپىياتىنى ھېس قىلىشى لازىم. ئىك-كىنچى، چۈشىنىش لازىم. ئاپتورنىڭ مەسىلىلەرنى كۆزىتىش، ھا-دىسىلەرنى بايان قىلىش نۇقتىسىنى چۈشىنىش، ئاپتورنىڭ مەسە-لىلەرگە قاراش، ھادىسىلەرنى تەھلىل قىلىش نۇقتىسىنى ۋە ئۇسۇ-لىنى چۈشىنىش لازىم؛ ئۇچىنچى، ئىپادىلەش لازىم. دەرسلىكتىكى تېكىستلەرنى مىسال قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئۆزگىچە ھاياتلىق تەسىراتى-نى ۋە قارىشىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان بولۇشى كېرەك؛ ئاخىرىدا يەنى ئاخىرقى مەقسەت مەنىۋى ئەركىنلىككە ئىگە بولۇشى كېرەك. شەيئىلەرنى ئىنىدىۋىدۇئال ھالدا ھېس قىلىش، جەمئىيەتنى ۋە كە-شىلەرنىڭ تۇيغۇسىنى كۆزىتىش، كىشىلىك ھاياتنى ئىجادىي ھالدا ئىپادىلەش لازىم.

گۇمانىتار ــ ئىجتىمائىي پەنلەر تەربىيەسى ئۆلچەملىك، بىر-لىككە كەلتۈرۈلگەن تەربىيە بولماسلىقى، بەلكى ھەم كۆپ خىل، ھەم ئىنىدىۋىدۇئاللاشتۇرۇلغان تەربىيە بولۇشى لازىم.

«دەرس تېكىستىنى ئابزاسلارغا بۆلۈڭ ھەمدە ئابزاسلارنىڭ مەنە-سىنى يېزىپ چىقىڭ» دېگەن بۇ تەلەپ، تىل ـ ئەدەبىيات دەرسىدە كۆپ ئۇچرايدىغان تەلەپ. بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ جاۋابى ئوقۇتقۇچى پايدىلىنىدىغان كىتابلاردا ئېنىق بار. غەلىتە يېرى، شۇ تېكىستنى يازغان ئادەم ئۆز ئەسىرىنى ئابزاسلارغا بۆلۈشنى ئويلاپ كۆرگەنمىدۇ؟

«دەرس تېكىستىنىڭ مەزمۇنىنى يىغىنچاقلاش». بۇمۇ تىل ـ ئە-دەبىيات دەرسىنىڭ ئاساسىي تەلىپى. ئەسەردە مەركىزىي ئىدىيە بار-مۇ؟ دېمەكچىمەنكى، ھەقىقىي ئىدىيەۋى ھېسسىياتقا ئىگە ئەسەردە

ئىجادچانلىقىنىڭ جارى قىلدۇرۇلۇشىغا ماس كېلىدۇ. ھەتتا شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئەركىن گۈمانىستار روھ بولمىسا، ئىلمىنىڭ ئۈزۈكسىز ئىلگىرىلىشىمۇ بولمايدۇ. شۇڭا، ئىجتىمائىي پەنلەر تەرىپىسىنى گۈمانىستار روھ بىلەن ئېلىپ بېرىشى كېرەك.

ئىجتىمائىي پەنلەر تەرىپىسى بۆلۈنمىگەن تەرىپە، پۈتۈن گەۋدە تەرىپىسىدۇر.

مەكتەپ مائارىپىنىڭ دەرسلىرى چەكلىك بولىدۇ. دەرسلىكلەر-نىڭ مەزمۇنى چەكلىك بولىدۇ. دەرسلىك بىر خىل مائارىپ ئىدىيە-سىنى ئىپادىلەپ بېرىشنىڭ قورالى. مەلۇم ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى ئو-قۇتىدىغان مىسالالاردىن ئىبارەت. شۇڭا دەرسلىكنى ئوقۇتۇش مەز-مۇنى توغرىسىدىكى بەلگىلىمە دەپ قاراشقا بولمايدۇ. دەرسلىكنى ئوقۇتۇش مەزمۇنىنىڭ چەكلىمىسى دەپ قاراشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. دەرسلىك ــ ئۆگىنىشنىڭ يېتەكچىسى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىدىغان ئەينەكتىن ئىبارەت. دەرسلىكنى ئىشلە-تىشتىكى مەقسەت ئاز نەرسە ئارقىلىق كۆپ نەرسىنى كۆرسىتىش-تىن ئىبارەت. شۇڭا بىر پارچە دەرسلىكنى چاقىنىتىۋېتىشىمىزنىڭ ھاجىتى يوق. دەرسلەرنى پارچىلىۋېتىشىمىزنىڭ تېخىمۇ ھاجىتى يوق. بەلكى دەرسلىكنى يادرو قىلىپ، گۈمانىستار روھنى ھېس قە-لىشىمىز لازىم. ئەلىشىر نەۋايى غەزەللىرىنىڭ ئەڭ تۇپ ئالاھىدە-لىكىنى «مەنىۋىيەتنىڭ خاتىرجەملىكىگە ئىنتىلىش» دەپ يەكۈن-چاقلاشقا بولىدۇ. لۇ شۈن فېلىيەتونلىرىنىڭ ئەڭ تۇپ ئالاھىدىلىكە-نى ئىبلىسقا بولغان «نەپرەت» دېگەن بىر سۆزگە يەكۈنچاقلاشقا بو-لىدۇ. با جىننىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىكىنى تۇر-مۇشقا بولغان «ھەقىقىيلىق» دېگەن سۆزگە يەكۈنچاقلاش مۇمكىن. بۇ يەردىكى «مەنىۋى خاتىرجەملىك»، «نەپرەت» ۋە «ھەقىقىيلىق» ھا-ياتقا بولغان مۇھەببەت، ھاياتلىق قىممىتىگە بولغان ئىنتىلىشقا تۇ-تىشىدۇ. بۇنى بىرەر ئابزاس سۆز بىلەن، بىرنەچچە پارچە ماقالە بە-لەن ئەكس ئەتتۈرۈپ كەتكىلى بولمايدۇ. بۇ، ئۇلارنىڭ ھاياتىدىكى

ئامېرىكا نېگىرلىرىغا يىلتىزىنى تونۇتقان يازغۇچى

ئامېرىكىلىق مەشھۇر نېگىر يازغۇچى، «يىلتىز» قاتارلىق داڭلىق ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورى ئالېكس خالېي 1992 - يىلى 2 - ئاي-نىڭ 10 - كۈنى يۈرەك كېسىلى سەۋەبىدىن ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ جاپا - مۇشەققەت، ئىزدىنىش، ئىجادىيەت ۋە شان - شۆھرەت بىلەن خاراكتېرلەنگەن ھايات مۇساپىسى ئاخىرلاشتى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئامېرىكىدىكى گېزىت - ژۇرناللار بەس - بەستە تەزىيە ماقالىلىرى ئېلان قىلىپ، «يىلتىز» ناملىق رومانى ئارقىلىق كىشىلەرگە كۆ-ڭۈللۈك ۋە ئازابلىق ئەسلىمىلەرنى ئېلىپ كەلگەن، ئامېرىكا نېگىر-لىرىغا يىلتىزىنى تونۇتقان بۇ مەشھۇر يازغۇچىنى خاتىرىلەشتى. ئۇ-نىڭ «يىلتىز» ناملىق ئىككى قىسىملىق رومانى ۋە سەككىز قىسىم-لىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى ئانا تىلىمىزغا تەرجىمە قىلىنىپ، بىز بىلەن يۈز كۆرۈشكەن بولغاچقا، بۇ كاتتا يازغۇچىنىڭ ھاياتى ۋە ئە-جادىيەت ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇپ قويۇشنى مەقسەت قىلىپ، بۇ ما-قالىنى يېزىپ چىقتىم.

ئالېكس خالېيىنىڭ ئىسمى ئۇنىڭ «يىلتىز» ناملىق ئەسىرى بە-لەن زىچ باغلانغان بولۇپ، بۇ ئەسەر ئۇنىڭغا دۇنياۋى شۆھرەت ئېلىپ كەلگەن. ئۇ 1976 - يىلى نەشر قىلىنغان بۇ رومانىنى يېزىش ئۈ-چۈن 12 يىل ئىزدەنگەن، تارىخىنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى يورۇتۇپ بېرىش ئۈچۈن ئافرىقا، ئەنگلىيە، ئامېرىكا قاتارلىق جايلاردا ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان، نۇرغۇن ئارخىپ ۋە ماتېرىيال باشقۇرۇش ئورۇنلىرىغا بېرىپ ماتېرىيال كۆرگەن، ئەنگلىيەنىڭ لوندون شەھىرىدە ئەينى يىللاردىكى نېگىر قۇللارنى

جامائەت ئېتىراپ قىلغان مەركىزىي ئىدىيە بارمۇ؟ ئادەمنى چۈشەنمەيدىغان ئاچقۇچى شۇكى، ھەربىر ئادەم مۇستەقىل ئاڭغا، ھېسسىياتقا ۋە ئىچكى دۇنياغا ئىگە. شۇڭا قاتمال پوزىتسىيە ئىلمىي تەرىبىيە ھېسابلانمايدۇ. «ئوبراز ئىدىيەدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ» دېگەن قاراشنىڭ ئاساسى يوق ئەمەس. ئەدەبىياتنىڭ كۆپ مەنىلىكى، مول بولۇش خۇسۇسىيىتى ئەدەبىياتنىڭ جېنى ھېسابلىنىدۇ. بۇنى ئادەمنىڭ كۆپ خىل بولىدىغانلىقى بەلگىلىگەن. مانا بۇ، ئىجادىيەتنىڭ ئېنېرگىيەسى ۋە بوشلۇقىدۇر.

پەلسەپىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش. مىڭ ئوقۇرمەن بولسا مىڭ فاراۋى، مىڭ نەتىجە، مىڭ كۆڭزى بولىدۇ. ئەسرلەردىن بۇيان فارابى، نەتىجە ۋە كۆڭزى ئىدىيەسىنى شەرھلەيدىغان قانچە ئادەم ئوتتۇرىغا چىقتى؟ بۇيۈك پەيلاسوپلارنىڭ ئىدىيەسىنى ھەر خىل شەرھلەيدىغان بۇ كىشىلەر ئىنسانىيەتنىڭ ئىدىيە تارىخىنى بېيىتتى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى. قايسى پەلسەپىلىك چۈشەنچىلەرنىڭ ئەكسىچە قاراشلىرى يوق؟ ئەگەر ئىنسان ئىدىيەسىنىڭ كۆپ خىللىقىغا سەل قاراپ، چوڭ قوم ئۆلچەملىك جاۋاب ئىزدىسەك تەپەككۇر قاتمالىلىشىپ، روھ بوغۇلماسمۇ؟ تەنقىد ئېڭىنى ۋە ئىجادىي خۇسۇسىيەتنى ھۆرۈرلىنىش جەريانىغا، ھاياتلىق قىممىتىنى ھېس قىلىش پائالىيىتىگە، ئەركىن روھنى نامايان قىلىش سەھنىسىگە ئايلاندۇرغاندا، ھەقىقىي گۈمانتار ـ ئىجتىمائىي پەنلەر تەرىبىيەسى بولالايدۇ. مۇشۇنداق تەربىيە كەيپىياتىدا ئوقۇغۇچىلار خۇشاللىققا ئىگە بولىدۇ. كىشىلىك ھايات قىممىتىنى ھېس قىلىدۇ. روھىي ئەركىنلىككە ئىگە بولىدۇ. گۈمانتار روھقا ئېرىشىدۇ. ئوقۇتقۇچىمۇ قانائەتلىنىشكە ۋە بەختكە ئىگە بولىدۇ.

2005 ـ يىلى يېزىلدى

ئىنسانىي غۇرۇرىنى ھەممىدىن ئۈستۈن كۆرۈش، ئەركىنلىكنىڭ قەدرىگە يېتىش، شىمالىي ئامېرىكىنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا قوشقان تارىخىي تۆھپىسىدىن پەخىرلىنىش ھېسسىياتىنى قوزغىغان. شۇنىڭ بىلەن بىر مەيدان «خالىي قىزغىنلىقى» ۋە «يىلتىزىنى ئىزدەش» قىزغىنلىقى ئەۋجىگە چىقىپ، ئامېرىكىدىكى نېگىرلار ئارىسىدىلا ئەمەس، ئاق تەنلىكلەر ئارىسىدىمۇ «مەن كىم» تېمىسىدىكى ئىزدىنىش ئومۇملاشقان. كىشىلەر بەس - بەس بىلەن ئارخىپ باشقۇرۇش ئورۇنلىرى ۋە ماتېرىيال ئورۇنلىرىغا بېرىپ ئۆزلىرىنىڭ يىلتىزى ۋە ئەجدادىغا مۇناسىۋەتلىك خاتىرىلەرنى ئىزدىگەن. ئالىكس خالىي ئاشۇ كۆنلەردە تەكلىپ بىلەن ئامېرىكىنىڭ شەرقىي ۋە غەربىي دېڭىز قىرغىقى بويلىرىغا بېرىپ نۇتۇق سۆزلىگەن. ھەر كۈنى تەخمىنەن 500 دىن ئارتۇق كىشىنىڭ خاتىرىسىگە ئىمزا قويۇپ بەرگەن. ھەر ھەپتىدە تونناللاپ خەت تاپشۇرۇۋالغان. نۇرغۇن كىتابخانىلار مەخسۇس خالىينىڭ ئەسەرلىرىنى ساتىدىغان پوكەي ئاچقان. تېخىمۇ قىزىقارلىقى شۇكى، «يىلتىز» دا تەسۋىرلەنگەن، نېگىرلارنىڭ توي قىلغان چاغدىكى سۈپۈرگىدىن ئاتلاشتەك ئافرەقىچە قەدىمىي ئادىتى ھازىرقى ئامېرىكا نېگىرلىرى توي قىلغان چاغدا تەقلىد قىلىدىغان ئۇسۇلغا ئايلىنىپ قالغان. ئەۋجىگە چىققان «يىلتىزىنى ئىزدەش» قىزغىنلىقى ئالدىدا، خالىي نوپۇزلۇق ئەرباب سۈپىتىدە ھازىرقى زامان ئامېرىكا ياشلىرىنى ئۇچ ئىشنى قىلىشقا دەۋەت قىلغان. ئۇنىڭ بىرىنچىسى، جەمەتىدىكى يېشى ئەڭ چوڭ ئادەمنى تېپىپ، ئۇلاردىن جەمەتىنىڭ تارىخىنى ئاڭلاش؛ ئىككىنچىسى، ئىشكاپ، سانduق، بالىخانا، گەمىلەرنى ئاختۇرۇپ سالام خەت ۋە باشقا خاتىرىلەرنى تېپىپ جەمەت تارىخىنى يېزىپ چىققاندىن كېيىن، ئۇنى جەمەتىدىكى ھەربىر ئادەمگە بىر پارچىدىن سوۋغات قىلىش؛ ئۈچىنچىسى، جەمەتىدىكىلەرنىڭ يىغىلىشىنى ئۆتكۈزۈپ تۇرۇش. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «قانداشلىق تۇيغۇسىنىڭ بىر تۇرلۇك سېھرىي كۈچى بار... يىغىلىش ئادەمگە جەمەتىنىڭ غەمخورلۇقىنى

يۆتكەپ سېتىشقا ئائىت خاتىرە ـ ھۆججەتلەرنى تېپىپ ئوقۇغان. «يىلتىز» نەسەبنامە خاراكتېرلىك رومان بولسىمۇ، ئاپتور ئۇنى يېزىشتا نوقۇل تار دائىرە بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىغان، بەلكى ئىنتايىن كەڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش ئاساسىدا بىر نەسەبنىڭ ئۇچ ئەسىرلىك تارىخىنى، بىر جەمەت كىشىلەرنىڭ ئافرىقىدىكى ئەركىن تۇرمۇشى، ئامېرىكىدىكى ئېچىنىشلىق قۇللۇق تۇرمۇشى ۋە ئاخىرىدا ئەركىنلىككە ئېرىشىش جەريانىنى ئىنچىكە ھەم بەكمۇ تەسىرلىك تەسۋىرلىگەن. پۈتكۈل ئامېرىكا نېگىرلىرىنىڭ ئۇزاققا سوزۇلغان ئىجتىمائىي بەختسىزلىكلىرى، مىللىي ئىزدىنىشلىرى، خورلۇقلا، ھاقارەتكە تولغان ھايۋان كەبى تۇرمۇشى؛ ئىنسانىي ھوقۇقى، تاللاش ئەركىنلىكى بولمىغان ئېچىنىشلىق تەقدىرى؛ قۇللۇقنىڭ قارا زەنجىرىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، ئىنسانىي ئازادلىققا ئېرىشىش يولىدىكى ئىزدىنىشلىرى مۇجەسسەملەنگەن. شۇڭا بۇ تارىخىي رومانىنىڭ ئېلان قىلىنىشى چوڭقۇر تارىخىي ئەھمىيەتكە ۋە كەڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئىش بولۇپ قالغان.

ئامېرىكىدىكى ئاخبارات ساھەسى ۋە ئەدەبىي ئوبزور ساھەسىنىڭ «يىلتىز» نامىلىق رومانغا بەرگەن باھاسى بىردەك ياخشى بولغاچقا، بىر يىلدىن كېيىن، يەنى 1977 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئامېرىكا دۆلەت كىتاب مۇكاپاتى كومىتېتى ھەممە كىشى كۆزىنى تىكىپ تۇرغان پىرېست مۇكاپاتى تارىخ تۇرنىنىڭ ئالاھىدە مۇكاپاتىنى «يىلتىز» غا بەرگەنلىكىنى ئېلان قىلغان، بۇنىڭ بىلەن خالېينىڭ ئامېرىكا ئەدەبىياتى تارىخىدىكى ئورنى مۇقىملاشقان.

بۇ رومان نەشر قىلىنىپ بىر يىلدىن كېيىن، ئامېرىكا رادىيو شىركىتى تەرىپىدىن ئەڭ تېز سۈرئەت بىلەن «يىلتىز» دېگەن نامدا سەككىز قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى قىلىپ ئىشلەنگەن. بۇ تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ قويۇلۇشى ئامېرىكا جەمئىيىتىدە تېخىمۇ كۆچلۈك زىلزىلە پەيدا قىلغان. ئامېرىكا نېگىرلىرى ئارىسىدا ئۆزىنىڭ مىللىي ئەنئەنىسىنى قەدىرلەش ۋە ئۇنىڭدىن ئىپتىخارلىنىش،

بۇش زۇكتۇلۇك 1989 - يىلى ئۇنىڭغا ئامېرىكا دېڭىز مۇداپىئە قوشۇ-
نى تەتقىقات ئاكادېمىيەسىنىڭ شەرەپ مېدالىنى بەرگەن. چۇنكى ئا-
لېكس خالېي 1939 - يىلىدىن 1959 - يىلىغىچە 20 يىل ئامېرىكا
دېڭىز مۇداپىئە قوشۇنىدا ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتىگەن.

ئالېكس خالېي 1921 - يىلى تۇغۇلغان. گەرچە ئۇنىڭ ئالىي
مەكتەپ دىپلومى بولسىمۇ، قارا تەنلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەربىي
پاراخوتتا ئۇزاق مۇددەت ئاشپەز بولۇپ ئىشلەشكە مەجبۇر بولغان،
كېيىن ئۇ جاپالىق مەشىق قىلىش ئارقىلىق مۇخبىر ۋە يازغۇچى
بولۇپ، «بايۇەچچە»، «تەرمىلەر» ژۇرناللىرىغا ماقالە - ئەسەر ئەۋەتىپ
تۇرغان. ئۇ بەزىدە نامراتلىشىپ ئۆي ئىجارىسىنى تۆلىيەلمەي قال-
غاندىمۇ، يەنىلا بوشاشماي يېزىقچىلىقىنى داۋاملاشتۇرغان. ئۇ
1965 - يىلى مالكوم ئېكس بىلەن بىرلىشىپ، «مالكوم ئېكسنىڭ
تەرجىمھالى» ناملىق تۇنجى كىتابىنى نەشر قىلدۇرغان. ئامېرىكا
خەلق ھوقۇقى ھەرىكىتىنىڭ داھىيسى ۋە ئىسلام دىنىنىڭ ئامبا-
كىدىكى جارچىسى ماركوم ئېكس بىلەن سۆھبەت ئاساسىدا يېزىلغان
بۇ كىتاب 60 - يىللاردا ئامېرىكىدىكى ئەڭ بازارلىق كىتاب بولۇپ
قالغان. دۇنيادىكى كۆپ خىل تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان. ئۇ «يىل-
تىز» دىن كېيىن، يەر ئاستى تۆمۈريولىدىن قاچقان نېگىر قۇللار-
نىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن «يەنە بىر خىل مىلاد بايـ-
رىمى» ناملىق رومانىنى نەشر قىلدۇرغان.

ئۇنىڭغا ئەڭ زور دۇنياۋى شۆھرەت ۋە ئامەت ئېلىپ كەلگىنى
يەنىلا «يىلتىز» ناملىق رومان بولغان. ئۇ بىر كېچىدىلا مەشھۇر
شەخسكە ۋە مىليونېرغا ئايلىنىپ قالغان. ئۇنى نۇتۇق سۆزلەشكە
تەكلىپ قىلغان تېلېگراممىلار ئۇزۇلمىگەن. ئۇنىڭ ھەر قېتىملىق
نۇتۇق ھەققى ئون نەچچە مىڭ ئامېرىكا دوللىرى بولغان. ئۇ ۋە ئۇ-
نىڭ ئەسىرى ئامېرىكا ئەدەبىيات تارىخى قامۇسىغا كىرگۈزۈلگەن،
«يىلتىز» دۇنيا ئەدەبىيات خەزىنىسىدىكى بىر نۇرلۇق مەرۋايىت بو-
لۇپ قالغان. خۇددى «ۋاشىنگتون پوچتىسى» گېزىتىنىڭ بىر ئو-

ھېس قىلدۇرىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن ئىپتىخارلاندۇرىدۇ». نەتىجىدە، نۇر-غۇن ئامېرىكىلىقلار ئۆزلىرىنىڭ جەمئىيەت تارىخىنى يېزىشقا تۆتۈش قىلغان. «يىلتىز» قىزغىنلىقى ئامېرىكا ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنىڭ باشقا ساھەلىرىگىمۇ بۆسۈپ كىرگەن.

يېڭى ئىدىيەۋى ئېقىمغا ئەزەلدىن سەزگۈر بولۇپ كەلگەن ئامې-رىكا مائارىپ ساھەسىمۇ بۇنىڭ سىرتىدا قالمىغان. ئىستاتىستىكا-دىن قارىغاندا پۈتكۈل ئامېرىكا بويىچە 270 تىن ئارتۇق ئالىي مەك-تەپ «يىلتىز» رومانىنى ئالىي مەكتەپ دەرسلىكىگە كىرگۈزگەن، ھەتتا بىر قىسىم ئوتتۇرا مەكتەپلەرمۇ ئوقۇغۇچىلارغا «يىلتىز» دەرسىنى ئورۇنلاشتۇرغان. «يىلتىز» ئامېرىكا جەمئىيىتىنىڭ ھەر-قايسى قاتلاملىرىدىكى زاتلارنىڭ ئېغىزدىن چۈشۈرمەيدىغان پارچىغا ئايلىنىپ قالغان. «يىلتىز» غا مۇناسىۋەتلىك خەلقئارا ساياھەت ئىشلىرىمۇ جانلىنىپ كەتكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئالېكس خا-لېينىڭ ئەجدادلىرى ياشىغان كەنت ــ ئافرىقىنىڭ گامبىيەدىكى چەت، قاقاس جۇفۇلى كەنتى بىر مەزگىل ساياھەت رايونىغا ئايلىنىپ قالغان. شۇنىڭ بىلەن «يىلتىز» قىزغىنلىقى تېزلىك بىلەن چەت ئەللەرگە تارالغان. بۇ ئەسەر ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ 37 خىل تىلغا تەرجىمە قىلىنغان. تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى كۆرگۈچىلەر بىر-نەچچە مىليارد كىشىدىن ئېشىپ كەتكەن. «ۋاشىنگتون پوچتىسى» گېزىتىنىڭ بىر ئوبزورچىسى «يىلتىز» نامىلىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى ھەققىدە: «يىلتىز، ئىرقىي مەدەنىيەتنىڭ خەندىكىدىن ھالقىپ ئۆ-تۈپ، پۈتكۈل مەملىكەت تاماشىبىنلىرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى» دېگەن. «دەۋر ھەپتىلىك ژۇرنىلى» «يىلتىز» نىڭ نەشر قىلىنغانلە-قى ۋە قويۇلغانلىقى «ئەدەبىيات، تېلېۋىزىيە ھادىسىسى» ۋە «جەمئى-يەتشۇناسلىق ھادىسىسى» دەپ كۆرسەتكەن. مەلۇم بىر ئەدەبىي تەن-قىدچى ئالېكس خالىي «ئامېرىكا نېگىرلىرىنىڭ سىمۋولى» بولۇپ قالدى، دەپ ئاتىغان. «جەۋھەر» ژۇرنىلى ئالېكس خالېينى ئامېرى-كىنىڭ «دۆلەت گۆھىرى» دەپ ئاتاپ، تېخىمۇ يۇقىرى باھا بەرگەن.

پەقىيەت قازانغان ئاشۇ كىشىلەرمۇ شۇنى ئېتىراپ قىلىدۇكى، ئۇلار ئۇزاققىچە تاشلىنىپ قالغان ھەمدە نامراتلىقنىڭ ئازابىنى تارتقان، مەنمۇ شۇنداق.

مەن يېگىرمە يىل ئىشلىگەن دېڭىز قىرغىقى مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىدىن ئايرىلىپ، ئەركىن بىر يازغۇچى بولۇشنى ئارزۇ قىلىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا، ئۇزۇمنىڭ ئىستىقبالىمغا زەررىچە ئىشەنچ قىلالمايتتىم. نيۇيوركتا مەن پەقەت جورجى سىمىتنىلا تونۇيتتىم. بىز تىننىس ئىشتاتىدىكى ھاينىندا بىللە ئوسكەن ئاغىنىلەر ئىدۇق. جورجى گىرىنىۋىچ كەنتىدىكى سارايىنىڭ بىناسىغا جايلاشقان پاكىز بىر قازناق ئۆيىدە مەن بىلەن ئۇچراشتى. ئۇ دەل مۇشۇ سارايىنىڭ زاپخوزى ئىدى. بۇ قازناق مېنىڭ ئائىلەم بولدى.

كىچىككىنە كەلگەن قازناق قاراڭغۇ ھەم سوغۇق ئىدى. يەنە كېلىپ مۇنچىسىمۇ يوق ئىدى. بىراق مەن بۇلارغا پەرۋا قىلىپ كەتمەيتتىم. مەن ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ كونىراپ كەتكەن بىر ماشىنكا سېتىۋالدىم ـ دە، ئۆزۈمنى راستتىنلا بىر يازغۇچىغا ئوخشاپ قالغاندەك سەزدىم.

ئارىدىن بىر يىل ئۆتتى بولغاي، مېنىڭ يېزىقچىلىقىمدا يەنىلا ھېچقانداق بۆسۈش بولمىدى. ئۆزۈمنىڭ قابىلىيىتىمدىن بىرئاز گۇمانلىنىپ قالدىم. بىرەر پارچە ئەسەرنى بازارغا سېلىش شۇنچە قىيىن، ۋاھالەنكى، ئۇنىڭدىن ئالغان نەپكە ئاران ـ ئاران جان باقىلى بولىدۇ. لېكىن مەن چوڭقۇر چۈشىنەتتىمكى، مېنىڭ ئارزۇيۇم يېزىقچىلىق قىلىش، بۇ مېنىڭ ئۆزۈندىن بۇيانقى ئىستىكىم ئىدى. مەن بۇنىڭ ئۈچۈن داۋاملىق كۈرەش قىلىۋېرىمەن، گەرچە ئالدىمدىكى يولدا مەغلۇبىيەت ۋەھىمىسى ۋە ئەگرى ـ توقايلىق تولۇپ ـ تاشقان تەقدىردىمۇ.

ئۇ كۈنلەردە ئۇمىد ـ ئىقبال دېگەنلەر خۇددى خىيالىي مەنزىرىدەكلا غۇۋا ئىدى. ئومۇمەن، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشقا تەشنا بولغانلارنىڭ جىمىسى مۇشۇنداق ئۇمىد بىلەن تەشۋىشنىڭ ئارىلىشىپ

زورچىسى ئېيتقاندەك: «بەزىلەر تارىخنى كۆچۈرىدۇ. بەزىلەر تارىخنى يارىتىدۇ. ئالىمكس خالىي بولسا تارىخنى كۆچۈرگەن ھەم يارىتقان ئادەم».

ئالىمكس خالىينىڭ ئۆز كەسپىگە بولغان كۈچلۈك مۇھەببىتى ۋە قايتماس ئىرادىسىنى بىلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ «ئارزۇ - ئىستەكلىرىم رېئاللىققا ئايلاندى» دېگەن ماقالىسىنى ئوقۇش كۇپايە. بۇ ماقالە كۆڭلىگە مەلۇم ئارزۇ - ئارمانىنى پۈككەن ھەربىر غايە ئىگىسىنى ھاياجانلاندۇرىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئىلھام بېرىدۇ.

*　　*　　*

خېلى بۇرۇنلا، مېنى نەس باسقان چاغلاردىلا، مەن سەۋر - تاقەت قىلىش بىلەن كۈتۈپ تۇرۇشنى ئۆگىنىۋالغان ھەمدە ھارماي - تالماي تىرىشىشتا بېرىدىغان بەدەلنىمۇ بىلىۋالدىم.

نۇرغۇن ياشلار ماڭا يازغۇچى بولغىمىز بار، دېيىشتى، مەن ھامان ئۇلارنى مۇشۇنداق ئويدا بولۇش كېرەك، دەپ ئىلھاملاندۇردۇم. لېكىن مەن يەنە ئۇلارغا شۇنىمۇ ئېنىق ئېيتتىم، يازغۇچى بولۇش بەدىلەن ئەسەر يېزىش باشقا - باشقا گەپ. كۆپ ھاللاردا بۇ ياشلارنىڭ ئەس - خىيالى ئۇزاق مۇددەت ماشىنكىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، يالغۇزلۇق ۋە زېرىكىشلىك ئىچىدە مۇستەقىل كۆرەش قىلىش ئەمەس، بەلكى بايلىق تېپىش ۋە ئابرۇي قازىنىش ئىدى. مەن ئۇلارغا: «سەرلەرنىڭ ئويلايدىغىنىڭلار يازغۇچى بولۇش ئەمەس، بەلكى ئەسەرلەرنىڭلارنى ئېلان قىلدۇرۇۋېلىش» دېدىم.

ئەمەلىيەتتە، يېزىقچىلىق تەنھالىققا تولغان، كىشى بىلمەيدىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە كىرىمى ناھايىتى تۆۋەن بىر خىزمەت، مىڭلىغان - ئونمىڭلىغان يازغۇچىدىن ئىنتايىن ئاز ساندىكىلىرىلا تەقدىر ئىلاھىنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشەلەيدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى مەڭگۈ ئەملىگە ئاشۇرالمايدۇ. ھەتتا مۇۋەپ-

چىلىقمىنى قىلىۋېرەي، ــ مەن قەتئىي ئىشەنچ بىلەن شۇنداق جاۋاب بەردىم.

تېلېفوننى قويۇپ، ئۆزۈم يالغۇز قازناق ئۆيدە ئۇيىقتىن ــ بۇ ياققا مېڭىۋېتىپ، ئۆزۈمنى ئەخمەققە ئوخشاپ قالغاندەك ھېس قىلدىم. ئاندىن تامدىكى سېرىق ئىشكاپنى ئېچىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بارى ــ يوقى قېپقالغان ۋەجمىنى ــ ئىككى قۇتا ساردىن بېلىقى كونىرۋاسىنى ئالدىم، ئاندىن يانچۇقۇمدا ئېشىپ قالغان ئون سەككىز تىيىن پۇلنىمۇ ئالدىم ــ دە، بۇ نەرسىلەرنى بىراقلا كېرەكسىز قەغەز سېۋېتىگە سېلىپ قويدۇم. مەن ئۆز ــ ئۆزۈمگە: «ئالىكس، قارىغىنا، ھازىرغىچە سېنىڭ تاپقان بارلىق بايلىقىڭ مانا مۇشۇ!» دېدىم، كەيپىياتىم تۆۋەنلەپ چېكىگە يەتتى.

مەن ھال ــ ئەھۋالىمنىڭ تېز ئوڭشىلىشىنى ئۈمىد قىلسامۇ، لېكىن ئىش مەن ئارزۇ قىلغاندەك بولمايتتى. خۇداغا شۈكۈر، ھەر نېمە بولسا مېنىڭ بۇ قېيىن ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋېلىشىمغا جورجى يار-دەم قىلدى.

جورجى ئارقىلىق مەن بەزى سەنئەتكارلار بىلەن تونۇشتۇم. ئۇلارمۇ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش، ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ ــ ئىستەكلىرىنى ئەملىگە ئاشۇرۇش يولىدا جاپالىق كۈرەش قىلىۋېتىپتۇ. مەسىلەن، يوھان دايلېننى ئالساق، ئۇ بىر ماھىر رەسسام بولسىمۇ، لېكىن، ئۇنىڭ يېمەك ــ ئىچمىكى، كىيىم ــ كېچىكى ھامانەم يېتىشمەيدىكەن. مۇشۇنداق چاغلاردا ئۇ، كوچىنىڭ ئۇدۇل تەرىپىدىكى قاسساپتىن، ئۇ يەر ــ بۇ يەرلىرىدە ئاز ــ تولا گۆشى بار ئۈستىخاننى ئالىدىكەن. ئاندىن مىلىچمال دۇكىنىدىن سولىشىپ كەتكەن كۆكتات يوپۇرمىقىدىن بىرئاز ئېلىپ، مۇشۇ نەرسىلەر بىلەن ئۆز يۇرتىنىڭ شورپىسى ھېسابىدا بىر ۋاق ئېغىزغا تېتىغۇدەك شورپا قايىنىتىپ ئىچىدىكەن.

مەن بىلەن بىر مەھەللىلىك يەنە بىر قابىل ياش ناخشىچى تەرىشىپ ــ تىرمىشىپ يۇرۇپ بىر ئاشخانىنى باشقۇرۇۋېتىپتۇ. بە-

كېتىشىدەك دەردنى تارتقان.

كېيىنكى كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەن قوبۇل قىلغان بىر تېلېفون مېنىڭ تۇرمۇشۇمنى ئۆزگەرتتى. لېكىن بۇ، ۋاكالەتچىلەرنىڭ ياكى تەھرىرلەرنىڭ كىتاب چىقىرىش ئىشى ئۈستىدە مەن بىلەن مەسلە-ھەتلىشىش مەقسىتىدە بەرگەن تېلېفونى ئەمەس ئىدى. دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، بۇ مېنى ئۆز ئىشلىرىمدىن ۋاز كېچىشكە ئۈندەپ بېرىل-گەن، ئېزىتقۇلۇق بىلەن تولغان بىر تېلېفون ئىدى. تېلېفون بەر-گۈچى مېنىڭ سان ـ فىرانسىسكو شەھىرى دېگىز قىرغىقى مۇھا-پىزەتچىلەر ئەترىتىدىكى بىر كونا تونۇشۇم ئىدى. مەن ئۇنىڭدىن بىرئاز پۇل قەرز ئالغانىدىم. ھازىر ئۇ، مەندىن شۇ پۇلنى قايتۇرۇش-نى تەلەپ قىلىۋاتاتتى.

ـــ ئالېكىس، ئون بەش دوللار پۇلۇمنى قاچان قايتۇرىسەن؟ ـــ ئۇنىڭ مېنى مەسخىرە قىلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

ـــ كېلەر قېتىم ئەسىرىم سېتىلغۇچە كۈتۈپ تۇرغىن! ـــ دې-دىم مەن ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ.

ـــ ئوبدان بىر مەسلىھەتىم بار، ـــ دېدى ئۇ، ـــ ھازىر بىزگە ئومۇمنىڭ ماتېرىياللىرىنى باشقۇرىدىغان بىر زاپچوز لازىم بولۇۋا-تىدۇ. يىللىق مائاش ئالتە مىڭ دوللار. ئەگەر خالىساڭ، كەلگىن!

ئالتە مىڭ دوللار، بۇ پۇل 1960 ـ يىللاردا ئاز پۇل ئەمەس ئى-دى. مەن بۇ پۇلغا خېلى ئوبدانلا بىر ئۆي، بىر كونا ئاپتوموبىل سېتىۋالالايتتىم، تېخى قەرزلىرىمنىمۇ تۈگىتەلەيتتىم، يەنە ئازراق پۇلمۇ ئېشىنالايتتىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە، تېخى بىر تەرەپتىن ئىشلىگەچ يېزىقچىلىقىمنىمۇ داۋاملاشتۇرالايتتىم.

بۇ دوللار كاللامنى تازا ۋەسۋەسىگە سېلىۋاتقان بىر چاغدا مېنىڭ روھىي دۇنياىمدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان بىر ئوي ئۇرغۇپ چىق-تى: مەن ئەزەلدىن بىر يازغۇچى، كەسپىي يازغۇچى بولۇشنى ئارزۇ قىلىپ يۈرەتتىم، مانا ئەمدى مەن نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىم!

ـــ بولدى، رەھمەت ساڭا، مەن چىداپ كېتەلەيمەن، مەن يېزىق-

نۇسخا توختام تەگدى، مەخسۇس تەتقىقات ۋە يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشىم ئۈچۈن ئۇلار ماڭا توققۇز يىللىق تۇرمۇش راسخوتى بېرىشنى ھۆددە قىلدى.

ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ـ ئۇزاق مۇددەتلىك، جەۋر ـ جاپالىق جەريان ئىدى. دەل دېگىنىز قىرغىقى مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىدىن ئايرىلغىنىمغا ئون يەتتە يىل بولغاندا، يەنى 1976 ـ يىلى مېنىڭ ئەسىرىم «يىلتىز» ئېلان قىلىندى. ھايات ـ ھۇيت دېگۈچە مەن مىسلىسىز شۆھرەت ۋە مۇڭۇپپەقىيەتكە ئېرىشتىم، تۇرمۇشۇمدىكى غۇۋا كۆلەڭگە بىردىنلا كۆزنى قاماشتۇرىدىغان ھالقىسمان نۇرغا ئايلاندى.

قولۇم تۇنجى قېتىم پۇل كۆردى. نەگىلا بارماي قارشى ئېلىنىپلا تۇردۇم. تېلېفونۇم ئەتىدىن كەچكىچە توختىماي جىرىڭلاپ تۇردى. يېڭى دوستلار، يېڭى توختام ئارقا ـ ئارقىدىن توختىماي كېلەتتى. كېيىن مەن «يىلتىز»نى تېلېۋىزىيە تىياتىرىغا ئۆزگەرتىش ئۈچۈن يۈك ـ تاقلىرىمنى يىغىشتۇرۇپ لوس ـ ئانژېلىسقا كۆچۈپ باردىم. بۇ كىشىنىڭ بېشىنى قايدۇرىدىغان ھەم كىشىنى جانلاندۇرىدىغان كۈنلەر ئىدى. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، مەن ئۆز مۇڭۇپپەقىيىتىمدىن ئېسەنگىرەپ قالغانىدىم.

كېيىن بىر كۈنىسى، مەن ساندۇقۇمنى ئاختۇرغاندا قولۇمغا ئۆزچە مەھكەم ئېتىلمەي قالغان بىر يەشىك چىقىپ قالدى. ئىچىدە ئىلگىرى مەن گىرنىۋېچ كەنتىدە ئىشلەتكەن بەزى نەرسىلەر تۇراتتى. يەنە بىر بېغىرىڭ سومكىمۇ چىقتى. مەن ئۇنى ئاچتىم، كۆزۈمگە سومكىدىكى ئىككى قۇتا ساردىن بىلىقى كونسېرۋىسى چېلىقتى، كونسېرۋانىڭ ئۈستى ۋاقىت ئۆزىراپ كەتكەچكە داتلىشىپ رەڭگىدىن كېتىپتۇ. يەنە ئون تىيىنلىق، بەش تىيىنلىق ۋە ئۈچ تىيىنلىق مېتال پۇلمۇ تۇراتتى.

بىردىنلا ئۆتكەن ئىشلار قەلبىمگە خۇددى دولقۇنەك تەگدى. مەن گويا سوغۇق، نەم ۋە ئاددىي بىر قازناقتا ئۆزۈمنىڭ ماشىنكا ئالدىدا

ھەر خىل خىزمەتداردىن تۇغرا لىغان كالا گۆشى يېگۈسى بولسا، ئۇ كوچىنىڭ نېرىقى بېشىدىكى دەرىجىدىن تاشقىرى بازارغا بېرىپ سېتىۋېلىپ كېلىدىكەن. ئۇنىڭ ئىسمى ھاللىي بېلىپتۇ.

دايلېن ۋە بېلىپتتەك كىشىلەر مەن ئۇچۇن ئۇلگە يارىتىپ بەر-دى. مەن ئارزۇ - ئېستەكلىرىمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۇچۇن خىز-مەتلىرىمنى داۋاملاشتۇرۇشتا بەزى قۇربانلارنى بېرىشىمگە ۋە ئامال-سىزلىققا بارىچە تېرىكچىلىك قىلىشىمغا توغرا كېلىدىغانلىقىنى چۈ-شەندىم. مۇۋەپپەقىيەتسىزلىك غۇۋا سايىسىدە ياشىشىمدىكى جىمى مەز-مۇن مانا شۇ ئىدى.

ساۋاقلارنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، مەن بارا - بارا بەزى ئە-سەرلىرىمنى سېتىشقا باشلىدىم، مەن ئەينى چاغدا كۆپچىلىك كۆ-ڭۈل بۆلىدىغان مەسىلىلەرنى، مەسىلەن، خەلق ھوقۇقى، ئامېرىكا نېگىرلىرى دېگەنگە ئوخشاشلارنى يازدىم. خۇددى ئۇچار قاناتلار جە-نۇبقا ئۇچقاندەك، مېنىڭ پىكىر - خىيالىمۇ بالىلىق دەۋرىمگە قايىتتى، بۇ جىمجىت كىچىككىنە قازناق ئۆيدە ماڭا گويا مومام، بىر نەۋرە ئاچام گىئورگىيە ۋە يەنە ھاممىلىرىم پىداس بىلەن لىزىنىڭ ئاۋازى ئاڭلانغاندەك ۋە ياكى ئۇلارنىڭ ئائىلىمىز ھەم قوللۇق تۇزۇم ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەن ھېكايىسى ئاڭلانغاندەك بولدى.

بۇ ھېكايىلەرنى ئىلگىرى ئامېرىكا نېگىرلىرى ئېغىزغا ئېلىش-تىن ئېھتىيات قىلاتتى. مەن ئەزەلدىن بۇلارنى يۈرىكىمنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىدە ساقلاپ كەلگەن ۋە خاتىرەمگە ئېلىۋالغانىدىم. لې-كىن، بىركۈنى مەن «تەرمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ تەھرىرلىرى بىلەن چۈشلۈك تاماقتا بىللە بولغاندا، ئۇلارغا مومامنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ ئېيتىپ بەرگەن ھېكايىلىرىنى سۆزلەپ بەردىم. مەن تېخى ئۇلارغا ئائىلە تارىخىم توغرىسىدا بىر كىتاب يازماقچى بولۇۋاتقانلىقىمنى، كىتابنى ئەينى چاغدا ئامېرىكىغا ئەكېلىپ سېتىش ئۈچۇن توشۇپ كېلىنگەن ئۇرۇقداشلىرىم ئىچىدىكى تۇنجى ئەۋلادتىن باشلاپ يازدە-دىغانلىقىمنى ئېيتتىم. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن، قولۇمغا بىر

يازغۇچى نۇرمۇھەممەت توختىغا خەت

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قەدىرلىك يازغۇچى نۇرمۇھەممەت توختى ئاكا، سالامەتمۇ سىز؟ سىزنىڭ قەلىمىڭىزنىڭ بىرقەدەر پاكىزلىقى، ئەسەرلىرىڭىزنىڭ مەنىسىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، چىنلىق تۇيغۇسىنىڭ كۈچلۈكلۈكى مېنى خېلىدىن بېرى سۆيۈندۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ قېتىم «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1993 - يىللىق 12 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «شەھلا كۆز» ناملىق پوۋېستىڭىزمۇ ماڭا خېلى كۈچلۈك تەئەسسۇرات بېرىلغاندەك تەسىرات بەردى. بولۇپمۇ ئاخىرلاشتۇرۇش ئۇسۇلىڭىز مېنى ئوبدانلا قايىل قىلدى. «ئەگەر مەن مۇ ئاشۇنداق كۈنگە قالسام، رەقىبىمنىڭ كۆزىنى ئويۇپ تاشلىغان بولاتتىم. تىرىكلىكىدىلا ئويۇپ تاشلايتتىم» دېگەن مۇشۇ بىر جۈملە سۆز ئادىلنىڭ ئايالىنىڭ ئېغىزىدىن چىقمىغان بولسا، مەلۇم بىر كەمتۈكلۈك مېنى قانائەتسىزلەندۈرۈپ قويغان بولاتتى.

سىزنىڭ ئىلگىرى ئېلان قىلىنغان «ئامانەت» ناملىق پوۋېستىڭىزمۇ ناھايىتى ياخشى ئاخىرلاشتۇرۇلغانلىقى بىلەن مېنى ھاياجانغا سالغانىدى. ئىجادىيەتلىرىڭىزدىكى مانا مۇشۇنداق دىتىمغا ياققان تەرەپلىرىڭىز ئەسەرلىرىڭىزنى ئۇچراتسامىلا ئوقۇپ چىقىش ئىشتىياقىنى قوزغاپ كەلمەكتە. لېكىن بۇ قېتىم «شەھلا كۆز» نى ئوقۇۋېتىپ، بىر مەسىلىدە ئىچىم بەكلا پۇشۇپ كەتتى. مەن سەممىي بىر كىتابخان سۈپىتىدە بۇ پوۋېستىڭىزدىكى مېنى زېرىكتۈرۈپ قويغان بۇ مەسىلىنى سەمىڭىزگە سېلىپ قويۇشنى بۇرچۇم دەپ بىلىمەن.

بۇ ئەسىرىڭىز 12 - سان «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 3 - بېتىدىن 68 - بېتىگىچە بولغان سەھىپىنى تولۇق ئىگىلەپتۇ. مەن بەت بويىچە مىسال كەلتۈرۈپ پوۋېستىڭىزدىكى ئىچىمنى پۇشۇرغان مەسىلىرىڭىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتەي.

تۆگۈلۈپ ئولتۇرغان هالىتىمنى كۆرگەنىدىك بولدۇم.

مەن ئۆزۈمگە شۇنداق خىتاب قىلدىم: سومكىدىكى نەرسىلەرمۇ مېنىڭ بىر قىسىم يىلتىزىم، مەن ئۇلارنى مەڭگۈ ئۇنتۇيالمايمەن.

مەن بىر ئادەمنى تەكلىپ قىلىپ، بۇ كونىسېرۋا بىلەن مېتال پۇلنى ئورگانىك ئەينەك قۇتىغا قاچىلاتقۇزدۇم. ئاندىن سۇزۇك كەلـ گەن بۇ ئەينەك قۇتىنى كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدىغان يەرگە قويۇپ قويدۇم. هازىر، مەن هەر كۈنى ئۇنى كوكسۇۋلىنىڭ ئىشخانىسىدا كۆرۈپ تۇرالايمەن، بۇنىڭغا يانداپ قويۇلغان پىروست رومان مۇكاپاتى لوڭقىسى، پان ئامېرىكا رەڭلىك جىنسلار ئىلگىرى سۈرۈش جەمئىيىتى تارقاتقان ئالىي شان ـ شەرەپ ـــ سىپىنگاس مېدالى ۋە يەنە «يىلتىز» ناملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى كۆرسىتىش مۇناسۋىتى بىلەن ماڭا مۇكاپات سۇپىتىدە بېرىلگەن هەيكەلمۇ بار ئىدى. قايسـ ـبىرىنىڭ مەن ئۇچۇن تېخىمۇ مۇهىم، ئەھمىيىتى ئەڭ زور ئىكەنـ لىكىنى بىرنېمە دېيىش ناهايىتى تەس ئىدى. لېكىن شۇنىسى ماڭا ناهايىتى ئېنىقكى، پەقەت ئىلگىرىكى مۇشۇ كونا نەرسىلەرلا ماڭا غەيرەت ـ شىجائەت ۋە قەتئىي ئىرادىنىڭ «غايىپەرەسلىك» ئىچىدە ئالغا ئىلگىرىلەشتىكى هەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ ئىكەنلىكىنى ئۇقـ تۇرۇپ بېرەلەيدۇ. بەلكىم، بۇمۇ بىرەر ئارزۇ ـ ئىستەكنى كۆڭلىگە پۈككەن هەربىر كىشى قوبۇل قىلىدىغان تەجرىبە ۋە هازىرلاشقا تېـ گىشلىك روھ بولسا كېرەك.

1992 ـ يىلى مايدا يېزىلدى.

تۆكۈلگەن ياشنى تەسۋىرلىگەن بىرەر جۈملىنى ئۇچراتقىلى بولمايدۇ، ئەمما پۈتۈن ئەسەر كىشىگە كۆز ياشقا چىلىشىپ تۇرغاندەك تۇيۇغۇ بېرىدۇ. مانا بۇ ھەقىقىي ماھارەت، ھەقىقىي تىل سەنئىتى!

ھۆرمەتلىك نۇرمۇھەممەت توختى ئاكا، سىز بۇ پۈۋېستىڭىزدا باشقىلار تولا ئىشلىتىپ جۈلىقى چىقىپ كەتكەن تەسۋىرىي جۈملىلەرنى، ئوخشىتىشلارنى ئايىماي ئىشلىتىپسىز. پۈتۈن ئەسىرىڭىز - دىن پەقەت «ئەسلىمىلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى دولقۇنەدەك بېسىپ كەلدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئاشۇ ئىشلار خۇددى ھاشار چۈمۈلىسىدەك بىر - بىرلەپ تىزىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى» دېگەن خىلىلا يېڭى ئوخشىتىشتىن باشقا بىرەرمۇ يېڭىچە ئوخشىتىش ياكى يېڭىچە تۇيۇغۇ بېرىدىغان بىرەر گۈزەل تەسۋىرنى ئۇچراتقىلى بولمايدۇ.

سىز ئەسىرىڭىزدە ئىشلەتكەن كونا تەسۋىر ۋە ئوخشىتىشلارنىڭ ئوقۇرمەنگە يېڭى تۇيۇلىدىغانلىقىغا ئىشىنەمسىز؟ ئەسىرىمنىڭ بەدىئىي تەسىرچانلىقىنى تۆۋەنلىتىۋەتمەيدۇ، دەپ قارىيالامسىز؟

ئەدەبىياتنىڭ تىل سەنئىتى ئىكەنلىكى ھەممىگە ئايان. ئەدەبىي ئەسەر تىلىغا قويۇلىدىغان تەلەپ مەڭگۈ بوشاشتۇرۇشقا بولمايدىغان قاتتىق تەلەپ ھېسابلىنىدۇ. مەشھۇر رۇس يازغۇچىسى لېف تولستوي «ئەدەبىي ئەسەردە مۇنداق ئەھۋالدا، يەنى بىرەر سۆزنىمۇ قوشۇپ قويغىلى بولمايدىغان، بىرەر سۆزنىمۇ چىقىرىۋەتكىلى بولمايدىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە، تېخى بىرەر سۆزنى ئۆزگەرتىۋېتىش بىلەنلا ئەسەر بۇزۇلىدىغان ئەھۋالدىلا ئۇنىڭ ئىدىيەسىنى ئىپادىلىگىلى بولىدۇ» دېگەن. ئەگەر مىللىي ئەدەبىياتىمىزدا تىل جەھەتتىكى نامراتلىق ۋە يېرىكلىك ھادىسىسى داۋاملىق تەكرارلىنىۋېرىدىغان بولسا، سىزگە ئوخشاش تونۇلغان يازغۇچىلىرىمىز ئەسەر تىلىغا ئىنچىكە ئىشلەمىسە، شەكسىزكى، ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ رايىنى ياندۇرۇپ قويىمىز. مەن سىزنىڭ ئىجادىيىتىڭىزدىمۇ ئىپادىسى كۆرۈلگەن بۇ جىددىي مەسىلىنى تۇزىتىپ كېتەلەيدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن.

1993 - يىلى 12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى

لىنى بىر - بىرلەپ كۆرسەتمەكچى. پوۋېستتا مۇنداق يېزىلغان: 13 - بەتتە «شەھلا كۆزلەردىن ئىسسىق ياشلار يېمپى ئۇزۇلگەن مار-جاندەك تۆكۈلدى»، «شەھلا كۆزلەردىن تۆكۈلگەن تارام - تارام ياش مەڭزىنى بويلاپ زىننخىنى يۇيۇپ ئۆتەتتى»، 14 - بەتتە «شەھلا كۆزلەردىن ياش تامچىلىرى يامغۇردەك تۆكۈلەتتى»، 19 - بەتتە «كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلار يېمپى ئۇزۇلگەن مارجاندەك تۆكۈلە-تتى»، «ھەر قېتىم سۆزلەشكە باشلىغاندا كۆز ياشلىرى مارجاندەك تۆكۈلەتتى»، 23 - بەتتە «شەھلا كۆزلىرىدىن يۇم - يۇم ياش تۆكۈپ يىغلىدى»، «ئۇنىڭ كۆز ياشلىرى خورلۇقتىن ئۇمچەيگەن مەڭزىنى بويلاپ، زىننخلىرىنى تولدۇرۇپ ئاقاتتى»، «كۆز چاناقلىرىغا خورلۇق يېشى لىققىدە تولاتتى»، 24 - بەتتە «يەرگە تىكىلگەن كۆزلىرىدىن ياش تامچىلىرى دوملاپ چۈشتى»، 25 - بەتتە «كۆز چاناقلىرىدىكى ياش سەلدەك ئۇلغىيىپ، يامغۇردەك تۆكۈلۈپ چۈشتى»، 26 - بەتتە «كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياشلىرى توختىماي ئاقاتتى»، «كۆزلىرى-دىن تارام - تارام ياش تۆكۈلەتتى»، 27 - بەتتە «ساجىدەنىڭ كۆزلە-رىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈلدى»، «كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش ئېقىتىپ مۆلدۈرلەپ قاراپ تۇردى»، 47 - بەتتە «ھېلى ئۆزىنى نە-گىدۇر يوشۇرغان ئىسسىق ياشلار ئەمدى كۆز چاناقلىرىغا تولۇپ يام-غۇردەك تۆكۈلۈپ چۈشتى»، 53 - بەتتە «ساجىدەنىڭ كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلار يېمپى ئۇزۇلگەن مارجاندەك تۆكۈلدى»، 59 - بەتتە «كۆزلىرىدىن مۆلدۈردەك ياش تۆكۈپ»، 67 - بەتتە «دوختۇر ئايالنىڭ كۆز ياشلىرى يامغۇردەك تۆكۈلۈپ چۈشتى».

مەن سىزنىڭ ئوخشىشىپ كېتىدىغان تەسۋىرلەرنى زېرىكمەي تەكرارلاۋېرىشىڭىزدىن تېرىكىپ، بۇ ئەسەردە تىل نامراتلىقى ھادە-سىسىگە يول قويغانلىقىڭىزنى ھېس قىلدىم. سىز ئاۋستىرىيەلىك مەشھۇر يازغۇچى ستېفان زىۋىگنىڭ «ناتونۇش ئايالدىن كەلگەن خەت» دېگەن مەشھۇر پوۋېستىنى ئوقۇغان بولۇشىڭىز مۇمكىن. پۈ-تۈن ئەسەردىن مەيلى يامغۇردەك، مەيلى مارجاندەك، مەيلى مۆلدۈردەك

دىن بىز يەنە بۇ جاھانكەزدى سودىگەرنىڭ پوچى، ۋات - ۋات، كۆ-
رەك، شاللاق، تەنتەك خاراكتېرىنى ئېنىق كۆرۈۋالمىز. ئەپسۇس-
كى، يازغۇچى ئەسىرىدە ئۇنىڭغا زىيالىيغا خاس سۆيۈت، ۋەتەنپەر-
ۋەرگە خاس پەزىلەت بەخش ئېتىدۇ. يازغۇچىنىڭ پېرسوناژ تىلى بە-
لەن پېرسوناژ خاراكتېرىنىڭ ئورگانىك مۇناسىۋىتىگە تۇتقان يەڭ-
گىل پوزىتسىيەسى مۇشۇنداق زىددىيەتلىك ھالەتنى كەلتۈرۈپ چە-
قارغان. ۋاقىتقا، ئۇنۇمگە ئېتىبار بېرىشنى ئادەت قىلغان سودىگەر-
نىڭ تەييار ئادرېسنى ئېلىشنى رەت قىلىشى كىشىنى تېخىمۇ قايىل
قىلالمايدۇ. بۇ بىر پارچە دىيالوگدىكى كىشىگە بىمەنە تۇيۇلىدىغان
يەنە بىر سەۋەبلىك يازغۇچىنىڭ قەشقەرنى، ئىسمى ئاتالغان ئاشۇ
خەلقئارا شەھەرلەردىنمۇ «ئاجايىپ» ئورۇنغا قويۇۋاتقانلىقى. ئەلۋەت-
تە ۋەتەن ئۇلۇغ، ۋەتەن مۇقەددەس. ئەمما، بۇ ھېسسىيات جەھەتتە-
كىلا ئۇلۇغ كۆرۈش مەسىلىسى. ئەگەر ئەقىل كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ
تۇرغان ئېنىق رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلىشنى خالىمىساق، ئۇ ھالدا
بىزنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكىمىز ئاكىيۇچە ۋەتەنپەرۋەرلىك بولىدۇ،
خالاس. يازغۇچى بالىلارچە بىر خىل ساددا قىزغىنلىق بىلەن قەش-
قەرنى كىتابخانىلارغا «ئاجايىپخانا» قىلىپ كۆرسىتىشكە شۇنچە مەپ-
تۇن بولۇپ كەتكەن - يۇ، ئەمما قەشقەرگىلا خاس بولغان ھەقىقىي
ئۆزگىچىلىكنى ئېتىبارسىز قالدۇرغان. يەنى دوغاپچى بىلەن كاۋاپ-
چىنىڭ خېرىدار چاقىرىشلىرىنىڭ كىشىنىڭ زوقىنى قوزغايدىغان
سەنئەت ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن. ئەكسىچە ئۇلارنى كۆزى ئېچىلمە-
غان، ساددا، سەل ئۆزگىچە كىيىنىۋالغان ئۇيغۇرنىمۇ پەرق ئېتەل-
مەستىن، «تۈرك»، «ئەرەب» دەپ تالىشىپ يۈرىدىغان سەھرا باللە-
رىدەك تەسۋىرلىگەن. بۇگۈنكى قەشقەرلىك دوغاپچى، كاۋاپچى يە-
گىتلەرنىڭ خەقنىڭ قىياپىتىگە قاراپ گەپ تالىشىپ يۈرۈشى مۇ-
كىن ئەمەس. چەت ئەللىك سایاھەتچى، سودىگەرلەر مېگلاپ كېلىپ -
كېتىپ تۇرغان 80 - يىللاردا بۇ دوغاپچى، كاۋاپچىلارنىڭ قىزىقىدە-
غىنى ئۇلارنىڭ يانچۇقىدىكى پۇل، ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ قىياپەت -

قەشقەر ھەققىدىكى يېڭى ئەپسانە

يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ «سەبرى» تەخەللۇسىنى قوللىنىپ ئېلان قىلغان تۇنجى ئەسىرى «قەشقەر كوچىلىرى» نى ئوقۇپ يازغۇچىنىڭ قەلەم تەۋرىتىشتىكى مۇددىئاسىنىڭ تايىنىنىڭ يوقلۇقىدىن، بەدئىي جەھەتتە ئازراقمۇ ئۆزگىچىلىك يارىتالمىغانلىقىدىن ھەيران قالدىم. مەن بۇ قىسقا ماقالەمدە بۇ ناچار ھېكايىدىن ئالغان ھەيرانلىق ئىچىدىكى پارچە ـ پۈرات تەسىراتلىرىمنى خالىس نىيەتە بايان قىلىپ ئۆتىمەن:

«ـــ نېمە؟

ـــ ئۇنتۇپ قالىسەن ئوكام، تولا چوك گەپ قىلما، مە مۇنۇ ئادرېسنى ئېلىۋېلىپ سورا، ئاۋۇال كوچىنى، ئاندىن ئۆي نومۇرىنى تاپ.

ـــ ھا ـ ھا ـ ھا ... گېپىڭنى قارا ھەدە، مەن كىم؟ ئىسمىمنى بىر دەپ باقە، ئىستانبۇل، بۇداپىشت، بۇخارىست، بېلگراد، ۋارشاۋا، ۋېينىنا، رىم، باغداد، كاراچى، راۋالپىندىدەك داڭلىق شەھەرلەرنىڭ چۇشۇمدىمۇ كۆرمىگەن كوچىلىرىدا زۇۋانسىز يۈرۈپ، قول ئىشارىتى بىلەن بىرنى مىڭ قىلىپ يۈرگەن ئوغۇل بالىزە ئەمدى كېلىپ سېنىڭ قەشقىرىڭدە ئېزىقىپ قالارمىدى ...»

ھېكايىنىڭ ماۋزۇسى بىلەن باشلانمىسىدىكى بۇ دىيالوگنى ئوقۇغان زوقلانغۇچى يازغۇچىنىڭ مۇددىئاسى بىلەن ئەسەرنىڭ مەزمۇنىنى تۈيۈپ بولىدۇ. دېمەك، ھېكايىنىڭ قىممىتى مۇشۇ يەردىلا تۇگەيدۇ. كىتابخانىنى قىزىقتۇرىدىغان ھېچقانداق يېپ ئۇچى بولمىغان ئەھۋالدا زوقلانغۇچى ئەسەرنى زورمۇزور ئوقۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئوقۇپ بولۇپمۇ ئۇنىڭ پەيزىنى سۈرەلمەيدۇ. بۇ بىر پارچە دىيالوگ-

دېمەك، پۈل بىلەن بىلىم ھەرگىزمۇ دۈشمەن ئەمەس. يازغۇچىنىڭ بۇ ھەقتىكى چۈشەنچىسى بەكلا يۈزە ھەم خاتا بولۇپ قالغان.

يازغۇچى ئازادنى «ئاجايىپخانا» دا سەبۈرىي ئىسىملىك بىر كىتابپۇرۇش بوۋاي بىلەن ئۇچراشتۇرىدۇ. ئۇ بوۋاي ئۇنىڭدىن ئۆزىنىڭ سەبۈرىي دېگەن شائىر بوۋىسىنى بىلىدىغان ـ بىلمەيدىغانلىقىنى سورىغاندا، جاھانكەزدى سودىگەر ئازاد «ـ بىلىمەن، بىلمەمدىغان زوھۇرىددىن ھېكىم ئۇ كىشىگە تۈمەن دەرياسى بويىدىكى ھەرەمباغ يېزىسىدىن يەر، سۇ بەرگەن. ئۇ كىشى زوھۇرىددىن ھېكىم دەۋرىنىڭ كاتتا شائىرى ئىدى» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. بىر سودىگەرنىڭ ئاغزىدىن چىققان بۇ جاۋاب زوقلانغۇچىنىڭ كۆلكىسىنى قىستايدۇ. كىتابخان ئازادنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان يۈسۈف خاس ھاجىب، نەۋائىي، مەھمۇد كاشغەرىي، سەئىدىن قەشقەرى، زىيائىي، غەربىي، نىزارىي، ئامانىسا قاتارلىق كىلاسسىكلارنىڭ ئىسىملىرى، ئۇلار-نىڭ ئەسەرلىرى، ئۇلار ھەققىدىكى تەسىرات ـ بايانلىرىنى ئاڭلاپ بۇ «ئىزدىنىش» رومانىدىكى ئەلامۇ ـ نېمە؟ دەپ قالىدۇ. لېكىن، ئۇ-نىڭ ئەلا ئەمەسلىكىگە ئىشىنىدۇ. چۈنكى ئەلا جانلىق، چىن ئوبراز ئىدى. ئازادنىڭ ئوبرازى بولسا يەشكىتىن ھېلىلا چىققان لاتا قور-چاقلاردەك ھېچ ئۆرە تۇرالمايدۇ. چۈنكى ئۇ ئازراقمۇ چىنلىق ئاسا-سىغا ئىگە ئەمەس.

قەشقەر كوچىلىرىنى قەستەن ئەپسانىۋى سىرلىق دۇنياغا ئايلاندۇرۇپ ئالاھىدە ئىخلاس بىلەن قەلەم تەۋرەتكەن يازغۇچى، كۆزىتىش نۇقتىسىنىڭ ئۆزگىچە بولماسلىقى، بەدىئىي دىتىنىڭ ئۆتكۈر بولماسلىقى، ئەسەردىكى ئىجتىمائىي غايىسىنىڭ قۇرۇقلۇقى تۇپەيلى قەشقەرنىڭ ئۆزىگە خاس يەرلىك گۈزەللىكىنى ۋە شۇ گۈزەللىك ئىچىدىكى خۇنۇك تەرەپلىرىنى ئازراقمۇ كۆرسىتىپ بېرەلمىگەن. ئوبراز، تەپسىلات، دېتاللار ئارقىلىق كىتابخانىنى ئۆزى تەسۋىرلىگەن تۇرمۇش ۋە ھايات كۆرۈنۈشلىرىگە ئىشەندۈرەلمىگەن يازغۇچى ئىلاجسىز ئاخىر ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقىپ قەشقەر ھەققىدە ھادىسە

كىيىنمىشلىرى ئەمەس.

«ئۇنىڭ سومكىسىدىكى پېچەت ـ پۇل ـ دوللار بىلەن كىتابلار ھەمىشە بىللە تۇرىدۇ. بۇ ئىككى نەرسە مەڭگۇ دوست ئە. مەس، شۇنداق بولسىمۇ ئازادنىڭ سومكىسى بۇ ئىككىسىگە بۆشۈك. سومكىسىلا ئەمەس قەلبىمۇ شۇنداق.» بۇ قۇرلاردىن يازغۇچىنىڭ پۇل قارىشى بىلەن بىلىم قارىشىنى چۈشىنىۋېلىش تەس ئەمەس. پۇل بىلەن بىلىم راستتىنلا بىر ـ بىرىگە دۈشمەنمۇ؟ پۇلنى ئۇلۇغ ياكى نىجىس، ياخشى ياكى يامان دەپ قاراش بۇگۈنكى زامانىۋى دۇنيادا ئۇچىغا چىققان بىر تەرەپلىمىلىك بولسا كېرەك، مەسىلە پۇلدا ئەمەس، بەلكى ئادەمدە. بىر ئادەمنىڭ ئېتىقادى ۋە ئەخلاقىي كۆچى دۇرۇس بولىدىكەن پۇل سۆيۈملۈك نەرسىگە ئايلىنىدۇ. ئەكسىچە بولسا رەزىل نەرسىگە ئايلىنىدۇ. ئەگەر بۇ خىل ئېتىقاد ۋە ئەخلاققا بىلىم قوشۇلۇپ كېلىدىكەن پۇل ئۇلۇغ نەرسىگە ئايلىنىدۇ. ئەكسىچە بولسا جىنايەتلىك نەرسىگە ئايلىنىدۇ. شائخەي سەنلىيەن نەشرىياتى نەشر قىلغان «يەھۇدىيلار ۋە پۇل» دېگەن كىتابتا پۇلنىڭ يەھۇدىيلارنىڭ ھاياتىدا مەركەزلىك ئورۇن تۇتىدىغانلىقى، لېكىن ئۇلارنىڭ پۇلغا چوقۇنايدىغانلىقى، پۇل يانچۇقتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، خۇدا كۆڭۈلدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دەپ تونۇيدىغانلىقى يېزىلىپ، پۇل بولمىغان بولسا بۇگۈنكى يەھۇدىيلار مەۋجۇت بولمىغان بولاتتى، دەپ يەكۈن چىقىرىلغان. سودىگەرچىلىكتە تۇغما ئىقتىدارغا ئىگە بولغان ئەجدادلىرىمىزمۇ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ «مەڭگۈ ئۆلمەيدىغاندەك تىجارەت قىل، ئەتە ئۆلىدىغاندەك ئىبادەت قىل» دېگەن ھەدىسىنىڭ روھىنى ياشاشتىكى دەستۇرى قىلىپ كەلگەن. مەركىزىي پارتىيە مەكتىپى نەشرىياتى نەشر قىلغان «ھو ـ قۇقنىڭ يۆتكىلىشى» دېگەن مەشھۇر كىتابتا بۇگۈنكى دۇنيادا ھو ـ قۇقنىڭ زوراۋانلىق، بايلىق ۋە بىلىمدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپتىن تەركىب تاپىدىغانلىقى، بۇ ئۈچىنىڭ بىرى كىم بولسا تەڭپۇڭلۇق بۇزۇلۇپ كېتىدىغانلىقى دىيالېكتىكىلىق نۇقتىدىن شەرھىلەنگەن.

«ئاتا» رومانىنى «قىدىرىپ تەكشۈرۈش» تىن دوكلات

قانداق چۈشەندۈرۈش ۋە تالاش ـ تارتىشلارنىڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر رومانچىلىق بىر مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىيات پەللىسىنىڭ يۈكسەكلىكىدىن روشەن دالالەت بېرىدىغان ئالاھىدە ژانىر. يېڭى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ھازىرغا قەدەر 40 پارچە رومان نەشر قىلىنىپ، نەچچە مىڭ يىللىق مىللىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ خەزىنىسىگە بىر ئۆلۈش بايلىق قوشۇلدى. يازغۇچىلىرىمىزنىڭ غەيرىتى ۋە ئون نەچچە يىلدىن بۇيانقى يۈزلىنىشتىن قارىغاندا كىتابخانلىرىمىز تېخىمۇ كۆپ، تېخىمۇ ياخشى رومانلارنى ئوقۇش بەختىگە مۇيەسسەر بولىدىغان ئوخشايدۇ. ئۆتكەن بىر يىل ئىچىدىلا «ئويغانغان زېمىن (2)»، «ئاتا»، «ھايات سىرى»، «ئاي يامغۇرى»، «تەڭرىنىڭ ھۆكمى»، «مەھمۇد كاشغەرىي»، «قىساس» تىن ئىبارەت يەتتە رومان نەشر قىلىنىپ بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئەدەبىيات مۇنبىرىمىزدە خېلى ئوبدانلا جانلىنىش مەنزىرىسى پەيدا قىلدى.

مەن ئەسلىي بۇ رومانلارنى ئوقۇپ ھاسىل قىلغان باھا ۋە تەسىراتلىرىمنى «1994 ـ يىلىدىكى ئۇيغۇر رومانچىلىقىغا بىر نەزەر» دېگەن ماۋزۇدا ئومۇملاشتۇرۇپ يېزىشنى ئويلىغانىدىم. بىراق، ئوبېكتىپ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ھەربىر رومان ئۈستىدە ئايرىم توختىلىشنى لايىق تاپتىم. شۇڭا، دەسلەپتە يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئاتا» رومانى توغرىسىدىكى تەسىراتىمنى كىتابخانلارغا سۇندۇم.

زوردۇن سابىر بۇگۈنكى دەۋر ئەدەبىياتىمىزدىكى تەسىرى چوڭ،

قاتلىمىدا پەيدا بولغان قۇرۇق تەسىراتلىرىنى بايان قىلىپ، ئاندىن ھايات توغرىسىدىكى تەكرار - تەكرار ئىپتىلىپ كونىراپ كەتكەن ئاددىي قاراشلىرىنى ئىپتىپ ھېكايىنى تاماملىغان.

«قەشقەر كوچىلىرى» ناملىق بۇ ھېكايە بىر قىسىم كىتابخانلارنى قىزىقتۇردى دېگەندىمۇ، بۇ ئادەتتىكى قىزىقىش بولۇپ ھەرگىزمۇ ئەلبىنى لەرزىگە سالالمايدۇ. ئادەتتىكى قىزىقىش ھەرگىزمۇ ئېستېتىكىلىق ھۇزۇرلىنىشقا باراۋەر ئەمەس. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب، بۇ ھېكايىنىڭ تۇرمۇش چىنلىقى ۋە رېئال ئاساسىنىڭ يوقلۇقى، ئوبرازلارنىڭ سۈنئىيلىكى، قەشقەر كوچىلىرىنىڭ ئۆزگىچەلىكى ۋە خاس ئالاھىدىلىكى يارىتىلمىغانلىقى، مەزمۇن ئەھمىيىتىنىڭ يوقلۇقى، سۈژېتنىڭ كاۋاكلىقى ۋە يۇقىرىدا تەنقىدلەپ ئۆتۈلگەن ئامىللار بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ يېقىنقى يىللاردىكى ئىجادىيەت نەتىجىلىرىدىن شۇ نەرسىنى ھېس قىلدىمكى، يازغۇچى 80 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە ئۆزى ياراتقان سەۋىيەنى تەكرارلاشقىمۇ قادىر بولالمايۋاتىدۇ. مەسىلەن، «ئىزدىنىش» رومانىنىڭ 2 - قىسمى ھېچقانداق تەسىر قوزغىيالمىدى. «خىرە دېرىزە»، «تۇمان» ناملىق پۈستلىرىنىڭ ئىجتىمائىي چوڭقۇرلۇق ۋە ئېستېتىكىلىق چوڭقۇرلۇق جەھەتتىكى ئۇتۇقىدىن ئېچىش مۇمكىن ئەمەس. خەلق تەقەززا بولۇۋاتقان جىددىي تېمىلار ئۇنىڭ قەلىمىگە نېسىپ بولمايۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئەسىرلىرى كۈنسېرى جەلپ قىلىش كۈچىدىن قېلىۋاتىدۇ ھەم نەزەردىن چۈشۈپ قېلىۋاتىدۇ.

1992 - يىلى ئاپرېل

مايدۇ، ئەڭ تۆۋەن بەدىئىي تەلەپ بويىچە ئېيتقاندىمۇ پېرسوناژ خاراكتېرى زىددىيەت تەرەققىياتى جەريانىدا تەبىئىي يوسۇندا ئىپا-دىلىنىشى كېرەك ئىدى. يازغۇچىنىڭ «ئاتا» ناملىق قوشنىسى ۋە كۆ-شەندىسى موللاق سوپى ئۇستىدە توختىلىپ «ھاجىم بۇ ئادەمدىن خا-پا بولغىنى بىلەن ئۇنىڭغا نە قاتتىق گەپ قىلالمايدۇ. نە تىللىيال-مايدۇ» دەپ يازغان، لېكىن رومانىنىڭ 14 - بېتىدە «ھاجىم سۆزلىگەن مەنىسىنى بىلىدۇ، ئۇ موللاق سوپىنى تىللىدى: سەن بىغەرەز، بەچ-چىغەر!» دەپ يازغان. موللاق سوپىغا قاتتىق گەپ قىلالمايدىغان ھا-جىمنىڭ ئۇنى بۇنداق تىللىغىنى نېمىسى؟ رومانىنىڭ 3 - بېتىدە يازغۇچى يەنە «باشقىلار ھاجىمنى بۇ ناھىيەنىڭ پېشۋاسى، ئاتىسى ھېسابلايدۇ. ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى بىلەن تۆت قىزى، ئۇنىڭ قولى، پۇ-تى، تىلى ۋە ئەقلى ھېسابلىنىدۇ» دەپ يازغان بولسا 6 - بەتتە ھا-جىمنىڭ تۆتىنچى كۆيۈ ئوغلى ئابلا يانتاقنىڭ قېيىنئاتىسىنى مەسخىرە قىلىپ:

«پېشۋانىڭ ھەر تىلى دۇردانىدۇر،
ئىززەتۇ ئىكرامغا لايىق نامىدۇر.
ياخشىلىق، ئىنساب پۈتەدۇر تەسۋىيى
ۋە لېكىن ئاغزى نىجاسەت جامىدۇر.»

دەپ رۇبائىي يازغانلىقى، بۇنىڭغا غەزەپلەنگەن ھاجىمنىڭ «مەلئۇن!» دەپ تىللىغانلىقى يېزىلغان. يازغۇچىنىڭ ھاجىمنىڭ قولى، پۇتى، تىلى ۋە ئەقلى ھېسابلىنىدىغان تۆت كۆيۈ ئوغلىنىڭ بىرى بولغان ئابلا يانتاققا قېيىنئاتىسىغا تىل تەگكۈزەلەيدىغان «ئىسيانكار كۆيۈ ئوغۇل» سۈپىتىنى بېرىشى مەنتىقىسىزلىق ئەمەسمۇ؟

يازغۇچى «ئاتا» رومانىنىڭ 8 - بېتىدە رومانىدىكى يەنە بىر ئا-ساسلىق پېرسوناژ زېمىن توغرىسىدا باشقىلارنىڭ تىلىدىن «مىش - مىش گەپلەرگە قارىغاندا بۇ زېمىن پومېشچىكنىڭ ئەمەس، شۇ چاغدا يېزىغا چۈشكەن بىر كادىرنىڭ پۇشتىمىش. تۆت خىل ئۇن-

تۆھپىسى كۆپ يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىرى. «ئاتا» ئۇنىڭ «ئابرال شامالىلىرى» ۋە «ئىزدىنىش» تىن كېيىنكى 3 ـ رومانى. كىتابخانلار ئادەتتە ئۇنىڭ قەلىمىدىن ئىدىيەۋىلىكى ئۆتكۇر، قۇرۇلمىسى پۇختا، پېرسونا‌ژلار خاراكتېرى مۇرەككەپ ۋە تىلى روشەن خاسلىققا ئىگە، چىنلىق پۇرىقى كۇچلۇك، تەنقىدىي روھقا باي، بۆسۈش خاراكتېرىدىكى ئەسەرلەرنىڭ چىقىشىنى كۈتەتتى. ئەمما، بۇ قېتىم زوردۇن سابىر كىتابخانلارنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقمىدى. يازغۇچى بۇ رومانىدا يېڭى بەدئىي سەۋىيە يارىتالمىغانلىقى ئۈستىگە ئەكسىچە كەينىگە خېلى زور دەرىجىدە چېكىنىپ كەتكەنلىكى تۇرىدۇ. ھەتتا ئىجادىيەتتىكى ئەڭ ئەقەللىي مەسىلىلەردىمۇ كەتكۈزۈپ قويغانلىقى كىتابخانلاردا يازغۇچىغا نىسبەتەن ئۈمىدسىزلىنىش كەيپىياتى پەيدا قىلدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ژۇرناللاردا بىرنەچچە پارچە ماقالە يېزىپ ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت يولى ۋە تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ باشقىلار ئۈچۈن يول كۆرسەتكەن بۇ باشلامچى يازغۇچىنىڭ بۇ يېڭى رومانىنىڭ قۇرۇلمىسىنىڭ چۈڭالچاقلىقى، تىلىنىڭ مەنتىقسىزلىقى، سۆزلىتىنىڭ كېلەڭسىزلىكى، ئىلىمگە ۋە ئەمەلىيەتكە زىت كېلىدىغان تەرەپلىرىنىڭ كۆپلۈكى كىتابخانلارنى ھەقىقەتەن گاڭگىرىتىپ قويدى. مەن تۆۋەندە رومانىدىكى مەسئۇلىيەتسىزلىككە ياتىدىغان بىر قىسىم خاتالىقلارنى كۆرسىتىپ ئۆتىمەن. شۇ نەرسە ئايان بولسۇنكى، مېنىڭ يازغانلىرىم سۆز ئويۇنى قىلىپ تۇخۇمدىن تۈك ئۈندۈرۈش ئەمەس، بەلكى بىر ئاتاقلىق يازغۇچى بىلەن بىر ئالىي مۇھەررىرنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىت!

رومانىنىڭ بېشىدىلا يازغۇچى بىر جەمەتنىڭ ئەمەس، بەلكى بىر ناھىيەنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى تىزگىنلەپ تۇرغان، ھەممە زامانىنىڭ بالىسى بولۇپ ياشاپ كەلگەن ئىبراھىم ھاجىم (باش پېرسونا‌ژ) ئۈستىدە ئۆزى كىتابخانغا بېۋاستە چۈشەنچە بېرىدۇ. يازغۇچىنىڭ بىزگە بۇ «ئاتا» نىڭ قىلمىشلىرى، ئۇنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرى ئۈستىدە بېۋاستە دادلاپ بېرىشلىرى بىزنى ئازراقمۇ جەلپ قىلالـ

كىدىن بېشارەت بەرگەن بولسا، 65 ـ بەتتە «يەر ئىسلاھاتى ۋاقتىدا ئەمدىلا ئون ئالتە ياشقا تولغان يىگىتكە پومېشچىك دېگەن قالپاق كىيدۈرۈلگەن» دەپ يازغان. ھەممىگە مەلۇم، يەر ئىسلاھاتى 1953 ـ يىلى ئېلىپ بېرىلغان ھەرىكەت. ئىسمائىل ھاجى بۇ چاغدا 16 ياش بولسا، ئۇ ھالدا ئۇنىڭ يېشى رومانداپ يېزىلغان ۋەقەلىك يۈز بەرگەن ۋاقىت ـــ 1989 ـ يىلى 60 نەچچە ياش بولماي، بەلكى 52 ياش بولىدۇ. يازغۇچى رومانىنىڭ 204 ـ بېتىدە ئېنىق قىلىپ ئىسمائىل ھاجىنى «1934 ـ يىلى 6 ـ ئايدا تۇغۇلغان» دەپ يازغان. بىز مۇشۇنىڭغا ئاساسەن ئىسمائىل ھاجىنى 1989 ـ يىلى 55 ياشقا كىرگەن دەپ چۈشىنىمىز. لېكىن، يازغۇچىنىڭ يەنە 224 ـ بەتتە ئىسمائىل ھاجىنىڭ ئوغلى زېمىننى «زېمىن بولسا بۇ يىل (1989 ـ يىلىنى دېمەكچى) 42 ياشتىن ئاشتى» دەپ يېزىشى تېخىمۇ خاتا يەكۈننىڭ چىقىشىغا سەۋەب بولىدۇ. چۈنكى، يازغۇچى زېمىننىڭ دادىسى ئىسمائىل ھاجىنى ئوغلىدىن پەقەت 13 ياشلا چوڭ قىلىپ قويغان. بۇ ئەھۋالىيەتكە سىغمايدىغان ئىش، ئەلۋەتتە.

يازغۇچى رومانىنىڭ 218 ـ بېتىدە ئىسمائىل ھاجىنى «ئۆمرىدە بىرەر قېتىممۇ يۈرتىدىن سىرتقا چىقمىغان» دەپ يازىدۇ. لېكىن 226 ـ بەتتە بولسا «ئىسمائىل ھاجىم 15 ياشلىق بالا ھاجىم ئىدى. تۆرىخان ھاجىم چوڭ دادىمىز بىلەن ھەرىمگە بېرىپ ھەج قىلىپ كەلگەنىكەن» دەپ يازغان. رومانىنىڭ 28 ـ بېتىدىمۇ ئىبراھىم ھاجىنىڭ تىلىدىن «ئۆكام يادىڭدىمۇ، بىز 43 ـ يىلى پەدەر بىلەن بىللە كەشمىرگە بارغاندا» دەپ يازغان. مانا بۇمۇ، ئىسمائىل ھاجى ھەققىدىكى بىر ـ بىرىگە تامامەن زىت كېلىدىغان بايانلاردۇر.

يازغۇچى يەنە رومانىنىڭ 32 ـ بېتىدە ئىبراھىم ھاجىم «ئىنسانىڭ بۇنچىۋالا قېرىپ، قورۇلۇپ كەتكىنىنى بىر شەھەردە ياشاۋېتىپمۇ بىلەلمىدى. ئۇ ھازىر ئىنسانىڭ نەچچە بالىسى بار، بالىلىرىنىڭ ئىسمى نېمە، بۇلارنى تېخىمۇ بىلمەيدۇ» دەپ يازغان بولسا، 9 ـ بەتتە، 70 ـ يىللىرى ئىبراھىم ھاجىمنىڭ رەئىسلىك ھو-

سۈرلار يىغىۋېلىنغان شۇ كۈنلەردە تۆۋەنگە چۈشكەن ئۇ كادىر بۇ پومېشچىكنىڭ چىرايلىق، تەرسا ئايالىنىڭ «تۇغقىنى مەن» دەپ شۇ ئۆيدە يېتىپ ـ قوپۇپ يۇرگەنمىش» دەپ يازغان. بىز بۇ بۆلەكتىكى «تۆت خىل ئۇنسۈرلار يىغىۋېلىنغان شۇ كۈنلەردە» دېگەن جۈملىدىن زېمىننىڭ تۈغۈلغان ۋاقتىنىڭ 1957 ـ يىلىدىن كېيىنگە توغرا كېلىدىغانلىقىنى بىلىمىز. رومانىنىڭ 132 ـ ۋە 335 ـ بەتلىرىدىكى بايانلاردىن قارىغاندا يازغۇچى رومانىدا 1989 ـ يىلى ئاۋغۇستتىن بۇرۇنقى ئىشلارنى يازغان، شۇنىڭغا ئاساسلانغاندا يازغۇچىنىڭ 1989 ـ يىلىدىكى زېمىننى «زېمىن بۇ يىل 42 ياشتىن ئاشتى» (224 ـ بەتتە) دەپ يېزىشى خاتا بولۇپ چىقىدۇ. چۈنكى، 1989 ـ يىلى 42 ياشقا كىرگەن زېمىن 1947 ـ يىلى گومىنداڭ دەۋرىدە تۇغۇلغان بولۇشى كېرەك. بۇ چاغدا نەدىمۇ پومېشچىك، تۆت خىل ئۇنسۇر دېگەن گەپلەر بولسۇن؟

يازغۇچى «ئاتا» رومانىنىڭ 25 ـ بېتىدە ئاكا ـ ئۇكا ئىبراھىم ھاجى بىلەن ئىسمائىل ھاجى ئوستىدە توختىلىپ «بەگلەر، ھاجىلارنىڭ بۇ ئەۋلادلىرى ئۆز نەسەبىگە سادىق، ئىرادىلىك بولغىنى بىلەن جەمئىيەتتە بولغان چوڭ ئۆزگىرىش ئالدىدا ئۇلارنىڭ قەلبىمۇ خۇددى دەرەخ بىلەن تەڭ ئۆرۈلگەن قۇش ئۇۋىسىدەك يارامسىز، تۇزەلمەس بىر نەرسىگە ئايلاندى. بۇ بوش، يارامسىز قەلبلەردە نە ئۇمىد، نە مۇھەببەت قالمىدى» دەپ يازغان بولسا 26 ـ بەتتە، ئىسمائىل ھاجىمنى «ياش، كۆيۈمچان» دەپ يازغان. ئىسمائىل ھاجىمنىڭ قەلبى «بوش، يارامسىز، مۇھەببەتسىز قەلب» مۇ ياكى «كۆيۈمچان» قەلبىمۇ؟ بىر پېرسوناژنى بىرلا ۋاقىتتا بۇنداق بىر ـ بىرىگە زىت سۆزلەر بىلەن سۈپەتلەش ئەقىلگە سىغمايدۇ.

يازغۇچى رومانىدا يەنە ئىسمائىل ھاجىمدىن ئىبارەت بۇ پېرسوناژنىڭ يېشىنى بىرنەچچە خىل يازغان. مەسىلەن، 29 ـ بەتتە «ئىبراھىم ھاجىم ئاتمىش نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا سىلايدىغان بالا يۈزى» دەپ يېزىپ ئىسمائىل ھاجىمنىڭ 60 نەچچە ياشقا كىرگەنلە-

ئازابنىڭ بۇسىنى تۇنجى قېتىم پۇرىدى» دەپ يازغان. روشەنكى، بۇ بايانلار 26 ـ بەتتىكى «مانا يېشى ئەمدى 80 گە قاراپ ماڭغاندا ھا-جىم يۇقىرىقى ئىشلىرى ئۈچۈن ئىچىدىن ئازابلىنىدىغان، كېچىلىرى ئورنىدىن تۇرۇۋېلىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ تۇرۇپ بىئەجەل ئۆلگەن ئاكىلىرى ئۈچۈن ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ روھىدىن ئەپۇ سورا-يدىغان بولۇۋاتقاندى» دېگەن بايانلار بىلەن تامامەن زىت. «بۇنداق ھاقارەتلىك سۆزنىمۇ تۇنجى قېتىم ئاڭلىماقتا» دېگەن جۈملىسىمۇ رومانىنىڭ 6 ـ بېتىدە كۆيۈ ئوغلى ئابلا يانتاقىنىڭ رۇبائىيسىنى ئاڭلاپ «مەلئۇن!» دەپ چېچىلغان ھالىتىگىمۇ زىت!

يازغۇچى رومانىنىڭ 38 ـ بېتىدە زېمىن بىلەن گۈلنازدىن ئە-يارەت ۋىسال تاپالمىغان ئاشىق ـ مەشۇقلارنى ئۇچراشتۇرىدۇ. بۇ چاغدا گۈلناز ئېرى ئابلا يانتاققا: «كۆردىڭىزمۇ ئابلا، زېمىن ئاكام بىلەن تېخى ئەمدى كۆرۈشۈۋاتىمەن. 22 يىلدىن كېيىن دەڭا! ...» دەپ يازغان. قىزىق يېرى شۇكى، يازغۇچى 22 يىل كۆرۈشمىگەن بۇ ئىككى ئاشىق ـ مەشۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئون نەچچە ياشلىق يادە-كار ئىسىملىك بىر ئوغۇلنى پەيدا قىلىپ قويغان، بۇمۇ قوبۇل قىل-غىلى بولمايدىغان بىر مەنتىقسىزلىق.

يازغۇچى رومانىدا بىر ئايالنىڭ ئىسمىنى ئۇچ يەردە «ھەنىپە» دەپ ئالغان بولسا، تۆت يەردە «ھەببە» دەپ ئالغان. بۇمۇ ئاتاقلىق يازغۇچىنىڭ قەلىمىگە سىغمايدىغان خاتالىق.

يازغۇچى رومانىنىڭ 51 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئۇنىڭچە ئىنسان راھەت ـ پاراغەت ئۈچۈن ياشايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىمنىڭ كىشىلەرگە ياخشىلىق قىلغۇچى ھالال ئادەملىكىدىن ھېچكىم گۇمان قىلمايدۇ.» بۇ جۈملىدە بىر قاراشتىلا بىلىگىلى بولىدىغان ئېغىر لوگىكىلىق خاتالىق مەۋجۇت. مۇشۇنداق ئېغىر لوگىكىلىق خاتا-لىقلارنىڭ كىتابخانلارنى ھەيران قالدۇرماسلىقى مۇمكىنمۇ؟ كىتاب-خانلارنى ئەڭ ھەيران قالدۇرىدىغان مىسالدىن يەنە بىرنى كۆرۈپ با-قايلى: يازغۇچى رومانىنىڭ 19 ـ بېتىدە «ھاجىم كۆزلىرىنى يېرىم

قۇقمدىن پايدىلىنىپ ئىنىسى ئىسمائىل ھاجىمنىڭ ئوغلى زەمىنىنى مەكتەپ مۇدىرىغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ «زەمىنىنى يېزىغا چۈشۈرۈۋەتسىلە» دېگەن، دەپ يازغان. ئەجەبا 70 ـ يىللىرى ئۆز قىزىنىڭ سۆيگەن يىگىتى، شۇنداقلا ئاكىسىنىڭ ئوغلى بولغان زەمىنىنى يېزىغا ھەيدەتكۈزۈۋەتكەن ھاجىم 89 ـ يىلى زەمىنىنىڭ ئىسمىنى بىلەمەسمۇ؟ يازغۇچى رومانىنىڭ 27 ـ بېتىدە ئىبراھىم ھاجىغا «ئۇنى بىر دېمە، ئۇكام، سەن بىلمەيسەن، زەمىنىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىپ تاغ ئارقىسىغا نەچچە قېتىم يوشۇرۇنچە ئادەم ئەۋەتتىم، ئۇنى ئالتايدىن، غۇلجىدىن، ئۈرۈمچىدىن، قومۇلدىن ئىزدەتتىم، لېكىن دېرىكىنى ئالالمىدىم» دېگۈزگەن ئەمەسمىدى؟ يەنە قانداقسىگە بۇ ھاجىم زەمىنىنىڭ ئىسمىنى بىلمەيدۇ؟

يازغۇچى رومانىنىڭ 36 ـ بېتىدە ئىبراھىم ھاجىمنى تەرىپلەپ: «ناھىيەدە بولغان ھەربىر ياخشى ئىش ھاجىمسىز ئۆتمەيتتى. ھەر بىر سورۇن، ھەربىر سەھنە، ھەربىر قارار، ھەربىر ئادەم ھاجىمسىز ھاسىل بولمايتتى. ھاجىم گويا بۇ ناھىيەنىڭ ۋەكىلى، ئەقلى، پەخرى، سۆيىتى ۋە سىمۋولى بولۇپ قالغان ...» دەپ يازغان بولسا، 33 ـ بەتتە «زەمىنىنىڭ ناھىيە تەۋەسىدىكى بۇ رايونغا پارتىيە كومىتېت شۇجىسى بولۇپ بېرىلگەنلىكىنى» بىلمىگەن قىلىپ يازغان ھەم «ۋاقىت ھاجىمغا ھەممىنى ئىسپاتلاپ بەردى. ئىنىسىنىڭ قالپاقتىن قۇتۇلغىنىمۇ، زەمىنىنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن ئالاھىدە ھۆرمەتلىنىدىغان بىر كادىر بولۇپ قالغانلىقى راست بولۇپ چىقتى» دەپ يېزىپ، ئىبراھىم ھاجىمنى ھەممىدىن خەۋەرسىز ئەربابقا ئايلاندۇرۇپ قويغان. بۇمۇ يازغۇچىنىڭ قەلىمىدىكى بىر روشەن مەنتىقسىزلىق.

يازغۇچى رومانىنىڭ 56 ـ بېتىدە ئىبراھىم ھاجىمغا ئىنىسىنىڭ ئوغلى زەمىن «ھەممە نېمەم مۇساپىرە قىلىنغان» دەپ تەنە گەپ قىلىپ چىقىپ كەتكەندە، «ھاجىم بۇ خىل قوپاللىقنى ئۆمرىدە تۇنجى رەت كۆرمەكتە، بۇنداق ھاقارەتلىك سۆزنىمۇ تۇنجى قېتىم ئاڭلىماقتا ئىدى. ئۇ زەربىنىڭ تەمىنى تۇنجى قېتىم تېتىدى، روھىي

ئەدەبىياتتىكى نورمالللىقمۇ ياكى نورمالسىزلىقمۇ

(سۆھبەت يېغىنى خاتىرىسى)

ئورنى: «بوستان» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى.
ۋاقتى: 1997 - يىلى 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى.

ئۆمەر مۇھەممەتئىمىن: زوردۇن سابىر ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى تەرەققىياتىدا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدىغان ئاتاقلىق يازغۇچى. ئۇ رومانچىلىقتا بىرقەدەر يۇقىرى پەللە يارالىقان ۋە تالاي-لىغان چۈچۈك ھېكايە، پوۋېستلىرى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ قەلبىدە ئۆزىگە خاس نوپۇزىنى تىكلىگەن پېشقەدەملىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇچ يىل بۇرۇن ئۇنىڭ «ئاتا» رومانى ئېلان قىلىنىدى. رومان ھەر خىل ئىنكاسلارنى قوزغىدى. كۆپلىگەن كىشىلەر: «بۇ رومان ھازىرقى رې-ئاللىق تېمىسىنى چۆرىدىگەن ھالدا خېلىلا مۇۋەپپەقىيەتلىك چىق-قان» دېيىشتى. يەنە بەزىلەر يازغۇچىدىن مۇشۇ رومان مۇناسىۋىتى بىلەن تازا رازى بولمىدى. «بوستان» ۋە «قومۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنال-لىرىنىڭ بۇلتۇرقى 4 - سانىدا بىرلا ۋاقىتتا كېيىنكى خاھىشنى ئىپادىلەيدىغان ماقالە — يالقۇن روزىنىڭ «ئاتا» رومانىنى قىدىرىپ تەكشۈرۈشتىن دوكلات» ۋە «زوردۇن سابىرنىڭ سۆپەت قارىشىغا با-ھا» ناملىق ئىككى ماقالىسى تەڭلا ئېلان قىلىندى. ماقالە ئېلان قە-لىنغاندىن كېيىن، ھەر خىل ئىنكاسلار بولدى. بەزىلەر: «مۇشۇنداق مۇنازىرىنىڭ بولۇپ تۇرغىنى ياخشى ئىش. ئەدەبىياتىمىز سۆپىتە-نىڭ تەرەققىياتىغا بۇنىڭ پايدىسى زور» دېيىشتى، يەنە بەزىلەر: «زوردۇن سابىر دېگەن ئاتاقلىق يازغۇچى تۇرسا، بۇنداق ماقالىنى

يۇمۇپ خىيالغا كەتتى» دەپ يېزىپ ھاجىمنىڭ خىيالىنى ئۇچ بەت-تىن ئارتۇق بېرىدۇ. ھاجىم خىيال قىلىۋېتىپ مۇنداق دەيدۇ: «يۇ-قىرىدا پەيغەمبىرىمىزنىڭ 21 ئاتىسى تىلغا ئېلىنىدى.» بۇنى ئوقۇ-غان ئوقۇرمەن يازغۇچىدىن بۇ ئىبراھىم ھاجىمنىڭ خىيالىمۇ ياكى سۆزلەۋاتقان لېكسىيەسىمۇ؟ دەپ سورىماي تۇرالمايدۇ.

بۇيۇك رۇس يازغۇچىسى لېف تولستوي ئۆزى بىلەن زامانداش مەلۇم بىر يازغۇچىنىڭ ئەسىرىنى ئوقۇۋېتىپ، توساتتىن بۇلبۇل-نىڭ ئالتۇن كۆز پەسلىدە سايرىغانلىقىغا ئائىت تەسۋىرنى كۆرۈپ تەبىئەت قانۇنىيىتىگە سىغمايدىغان بۇ خىل تەسۋىردىن غەزەپلىنىپ پۈتۈن ئەسەرگە ئىنكار قىلىش پوزىتسىيەسىنى تۇتقانىكەن. گەرچە تولستوي ھازىر مەۋجۇت بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مەسئۇلىيەتچان ئىجادىيەت ئەخلاقىدىن تۇغۇلغان بۇ خىل ئۆلچىمى ئەدەبىيات سا-ھەسىدە يەنىلا مەۋجۇت.

مېنىڭ يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ «ئاتا» رومانىنى «قىدىرىپ تەكشۈرۈش» تىن كىتابخانلارغا قىلىدىغان دوكلاتىم مۇشۇنچىلىك.

1996 ـ يىلى ئىيۇن

چىلىق قىلىش، ئۆزئارا غەيۋەت ـ شىكايەت، بىر ـ بىرىنىڭ ئەيـ-بىنى ئېچىش، بىر ـ بىرىگە ئورا كولاش، ئۆز ـ ئۆزىدىن پارچىلـ-نىش، بۆلۈنۈش، تەلۋىلەرچە مەيخورلۇق، چېكىدىن ئاشقان ھەشەمەت-خورلۇق ... مانا بۇلار بىز زامانداش ئۇيغۇر كىشىلىرىنىڭ رومانـدا ئەينەن ئەكس ئەتكەن پىسخىكىلىق ئالامەتلىرىدۇر، ئەمما رومانىدىكى ئابلا يانتاق بۇنىڭ سىرتىدا بولۇپ، ئۇ يازغۇچىنىڭ قەلبىي ئاستىدا ئىنتايىن مەرد، كەڭ قورساق قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. رومانىدىكى باشقا پېرسوناژلار كىشىگە شۇنداق تەبئىي، خۇددى بىزنىڭ ئەترا-پىمىزدا يۈز بەرگەندەك تۇيغۇ بەرسىمۇ، بىراق ئابلا يانتاق سۇنئىي ياسالغان ئادەم قىياپىتىدە كۆز ئالدىمىزدا پەيدا بولىدۇ. مەن ئانچە جاھان كۆرمىگەن بىر ئادەم، شۇ ۋەجدىن نەزەر دائىرەم تار، شەخسـ-يەتچى ھەم كۇنلەمچى ئادەملەر تائىپىسىگە ياتسام كېرەك. لېكىن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ھەرقانچە جاھان كۆرگەن ئەركەكمۇ (ئۇ مەيلى قايسى مىللەت بولمىسۇن) ئۆز نىكاھىدىكى ئايالىنى چوقۇم يات كىشىدىن كۇنلەيدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ ئايالىنىڭ بۇرۇن بىر سۆيگەن يـ-گىتى بولغان بولسا، ئۇنىڭ ئۇچۇن رەشك ئوتىدا ئاز ـ پاز بولسىمۇ ھەسرەتلىنىدۇ. مەن يەنە شۇنداق ئويلايمەنكى، يەر شارىدا ئۇيغۇر ئەركەكلىرىدەك ئايالىنى كۇنلەيدىغان ئىنسانلار توپى بولمىسا كېـ-رەك. بۇ گەپنى ئىزاھلاش ئۇچۇن زوردۇن سابىر ئەپەندىنىڭ «ئاتا» رومانىغا مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مەزكۇر رومانىدىكى 1 ـ بابنىڭ 10 ـ بېتىدە ئابلا يانتاق ئىسمىلىك داڭلىق شائىر (ھاجىم-نىڭ كۇيۇ ئوغلى) تەسۋىرلەنگەن يېزىلمىلار بىزگە چۇشەندۇرىدۇ-كى، ئابلا يانتاقنىڭ كىشىلەرگە ئېيتقان سۆزلىرى ئۇيغۇر ئەركەك-لىرى پىسخىكىسىغا قىلىنغان بىر ھاقارەت، بىر داڭلىق شائىرنىڭ ئۆزى ئۇچۇن تېخىمۇ شۇنداق. ئابلا يانتاق «كۇنداشلىق قىلىدىغانلار ئاڭسىزلار، نادانلار!» دەيدۇ. ئۇنداقتا، ئۇنىڭ سۆزى بويىچە ھەممىلا ئەركەك خوتۇنلىرىنى بىپايان يايلاقتىكى ئاساۋۇ ئاتلاردەك مەيلىگە قويۇۋېتىشى كېرەكمۇ؟ شۇ چاغدىلا ئەركەكلەر ئاڭلىق، بىنادان

ئالدىراپ باسمايدىغان ئىش ئىدى ...» دېيىشتى. مەيلى قانداق گەپ - سۆزلەرنىڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىزنىڭ بۇ ماقالىنى بېسىشىمىز ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدىكى بەس - مۇنازىرىنى داۋاملاشتۇرۇش، شۇ ئارقىلىق ئۆزىمىزگە خاس چىقىش يولى ئىزدەشكە تۈرتكىلىك قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. بۈگۈن ھەر ساھەدىن يىغىلىپ، زوردۇن سابىرنىڭ «ئاتا» رومانى ۋە يالقۇن روزىنىڭ شۇ ھەقتىكى ماقالىسى ھەققىدە ئەركىن - ئازادە بىر پاراڭ سېلىشساق. قېنى، بىكىر قىلىپ باقساڭلار، ئالدىدا بىكىر قىلغانلىرىڭلارنىڭ ئىسمى ماقالىنىڭ ئالدىدىن ئورۇن ئالىدۇ جۇمۇ (كۈلكە).

يۈسۈپجان مۇھەممەت: مۇمكىن بولسا يالقۇن روزىنىڭ ئاشۇ ماقالىسىنى بىر ئوقۇۋېتەيلىمۇ؟ (ماقالە ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن) ماقالىدە ئەسەرگە باھا بېرىلمپتۇ. مەن رومانىنى تەپسىلىي ئوقۇيالمىغاچقا كېيىنچە بىرنېمە دەي.

پەخرىدىن مۇسا: (تېزىسقا قاراپ) سۆزۈمنىڭ ماۋزۇسى «ئاتا، رومانىدىكى ئابلا يانتاق مەردلىكنىڭ سىمۋولىمۇ؟»

مەن پېشقەدەم، تالانتلىق يازغۇچىمىز زوردۇن سابىر ئەسەرلىرىنىڭ يۇز مىڭلىغان كىتابخانلىرى ئارىسىدا كىتابخۇمار بىر ئۇقۇرمەن بولۇش سۈپىتىم بىلەن نادىر ئەسەرلەرنى كۆپلەپ يارىتىۋاتقان بۇ كامىل زاتنىڭ «ئاتا» رومانىدىكى ئابلا يانتاق ئوبرازى ھەققىدە قىسقىچە توختالماقچىمەن.

«ئاتا» رومانى زوردۇن سابىر ئەپەندىنىڭ يەنە بىر ياخشى رومانىدۇر. «ئاتا» ئىنتايىن چوڭقۇر مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان رومان، شۇنداقلا بىر ياخشى تېما. ئىبراھىم ھاجى ئائىلىسى ئارقىلىق ھازىرقى ئۇيغۇر جەمئىيىتى بىرقەدەر روشەن سۈرەتلەپ بېرىلگەن بۇ رومانىدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇرلىرىنىڭ پىسخىكىلىق روھىي خاراكتېرى تولىمۇ ماھىرلىق ۋە قايىل قىلارلىق ھالدا ئېچىپ بېرىلگەن. چېقىمچىلىق، كۆرەلمەسلىك، پۇلغا قارىغۇلارچە چوقۇنۇش، ھوقۇقپەرەسلىك، خۇشامەتچىلىك، ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ بۇزۇق-

(ئەگەر ئۇ غۇرۇرلۇق ئىنسان بولسا) ئىچ - ئىچىدىن رەللە قىلىپ غەزەپلەندۇرمەسمۇ، ئۆرتەندۇرمەسمۇ، ئازابلاندۇرماسمۇ، قېنىنى چې-قارماي جېنىنى ئالماسمۇ؟! بىر ناھىيەدە خېلى ئابرۇيى بار داڭلىق شائىر ئابلا يانتاق ئۇچۇن مېنىڭچە ئەلۋەتتە ئابرۇي - ئىناۋەت كې-رەك. چۇنكى بۇ دېگەن مۇرەككەپ كىشىلىك ھايات - تە! ئۇنداق بولسا شائىر ئابلا يانتاق نېمە ئۇچۇن يۇقىرىقىدەك گەپلەرنى ھېچ-بىر ھېيىقماستىن قىلىپ يۇرىدۇ؟ بۇنىڭ جاۋابىنى ئاشۇ شائىرنىڭ ئۆزىدىن سوراشقا توغرا كېلىدۇ، بىراق ئۇ شائىر قەيەردە؟ ئۇيغۇر تۇپرىقىدا بارمۇ زادى؟

مەزكۇر رومانىنىڭ 1 - باب 3 - بۆلەك 39 - بېتىدە شائىر ئابلا يانتاقنىڭ ئايالى گۇلناز بۇنىڭدىن يىگىرمە نەچچە يىل ئىلگىرىكى ۋە شۇنىڭدىن بۇيان كۆرۈشۈپ باقمىغان سابىق سۆيگىنى زېمىن بە-لەن كۆرۈشۈپ قالىدۇ. بۇ چاغدا ئەر بولغۇچى ئابلا يانتاق ئايالى گۇلناز بىلەن زېمىننى مەجبۇرىي دېگۈدەك قۇچاقلىتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئېرىنىڭ كۆزىچىلا «گۇلناز بېشىنى ئىختىيارسىز زېمىنىڭ كۆك-رىكىگە قويىدۇ ...» زېمىن ھەتتا «قىزىنىڭ ئۆزىگە تونۇش پۇرىقىدىن مەست بولۇپ ئىختىيارسىز ئۇنىڭ يالاڭباش بېشىنى ئاستا سىلاپ» قويىدۇ. بۇ يەردە قىرىق ياشلارغا يېقىنلاپ قالغان گۇلنازنىڭ «قىز» دەپ تەسۋىرلىنىشىنى قويۇپ تۇرايلى، ئۇنىڭ ئېرى بولغان ئابلا يا-ناق ئۇلارنى چىڭ قۇچاقلاپ كۇلۇپ تۇرۇپ شېئىر ئوقۇيدۇ:

«يۇرەكتىن يۇرەككە يول بارمىش پىنھان،
سۆزلىشەر شاۋقۇنسىز شۇڭلاشقا ئىنسان.
ۋارقىراپ سۆزلەيمىز يالغانىنى دائىم،
ھەقىقەت دىللاردا ياتار جىم ھامان.»

مانا بۇ رومانداكى رېئاللىق. ئەمما مەن بۇنداق رېئاللىقنى ئەترا-پىمدىكى جەمئىيەتتىن ئىزدەپ تاپالمايدىغانلىقىمغا، ھەتتا ئۇنداق

ھېسابلىنامدۇ؟ ئابلا يانتاق يەنە «ھەرقايسىلىرى تۆت ـ بەش ئەرگە تەگكەن خوتۇن بىلەن توي قىلىپمۇ ئايالىم ساق، قىز چىقتى دېيە-شىدىكەنلا» دەيدۇ باشقىلارغا. مېنىڭچە، ئاشۇنداق سۆزنى قىلغان ئەركەكلەر كىچىك بالا ياكى نېرۋىسىدىن ئازغان ئادەم بولمىسلا، نورمال ئادەملەرنىڭ ئۇنداق دېيىشى مۇمكىن ئەمەس. ئابلا يانتاق يە-نە «مەن بىلەن توي قىلىپ بىرىنچى ئاخشىمى «زېمىن، زېمىن!» دەپ توۋلىدى تېخى» دەيدۇ ھەمدە شۇئان ئايالىنى ئەيىبلىمەستىن ئۆزى-نى ئەيىبلىگەن بولىدۇ. ئويلاپ باقايلى، توي كۈنىنىڭ بىرىنچى ئاخشىمىدىكى بۇنداق ئېچىنىشلىق رېئاللىق ــ ئۆز ئايالىنىڭ باش-قا بىر ئەركەكنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ئېكراپ يېتىشى قايسىبىر ئەر-كەكنى غەزەپلەندۈرمەيدۇ؟ ئېنىقكى، بۇ ئۇيغۇر پىسخىكىسىغا يات بىر تەسۋىر. يەنمۇ زىغىرلاپ ئېيتقاندا، قانداق بىر ئەركەك بىر قىزنى نىكاھىغا ئېلىپ، يەنە ئۇنى كىشىلەر ئالدىدا ئاپئاشكارا ھالدا يۇقىرىقىدەك تەرىپلەپ بېرەر؟ ئابلا يانتاق سارائىمۇيا؟ ياق، ئۇ سارائ ئەمەس. بەلكى:

پېشۋانىڭ ھەر تىلى دۇردانىدۇر،
ئىززەتتۇ ئىكرامغا لايىق نامدۇر.
ياخشىلىق، ئىنساب پۈتەدۇر تەسۋىيى،
ۋە لېكىن ئاغزى نىجاسەت جامىدۇر.

دېگەندەك شېئىرلارنى يازالايدىغان ئەقىللىك، بىلىملىك ئىنسان. بۇ ئىنسان تېخى ئاشۇ ئايالىدىن ئىككى بالىلىقمۇ بولىدۇ، بۇ ئىككى بالىنىڭ بىرى رومانىنىڭ ئاخىرقى قىسمىدا زېمىنىنىڭ بالىسى بولۇپ چىققاندىمۇ، ئۇ ھېچقانداق ئوي ـ خىيال، ئاچچىقلىنىشتا بولمايدۇ. مانا مۇشۇنداق بالىچاقلىق بىر شائىر ئائىلىسى ئۈچۈن بۇ مۇرەككەپ ھەم يۈز ـ ئابرۇي ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرۇۋاتقان جەمئىيەتتە ئابرۇي ـ ئىناۋەت دېگەن زادىلا كېرەك ئەمەسمۇ؟ غەيۋەت ـ شىكا-يەتكە تولغان بۇ ئۇيغۇر جەمئىيىتى ئابلا يانتاقتەك بىر شائىرنى

بۇ دېمىسىمۇ ئاجايىپ رومانتىكا، ياۋروپاچە رومانتىكا. ئەمما بۇنداق رومانتىك روھنى بىز ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىن تاپالايمىزمۇ؟ نەچچە مىڭ يىللىق ئۇيغۇر پىسخىكىسى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش دەۋرى ئەمدىلا گۈللىنىۋاتقان جەمئىيەتتە، بولۇپمۇ ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە شۇنچە تېز ئۆزگىرىپ ياۋروپالىشىپ كېتەرمۇ؟ مېنىڭچە، ئۇيغۇرلاردا «فىرويدىزمنى قورقماي سىناق قىلىۋاتقان» ئابلا ياتاقتەك ئادەملەر گەرچە «ئاتا» رومانىدا ئاپىرىدە قىلىنغان بولسىمۇ، رېئاللىقتا يوق، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بولماسلىقى مۇمكىن. فىرويدىزمچە ئەسەرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيەت قاتلىمىغا بۆسۈپ كىرگىلى ئانچە ئۇزاق بولمىغان، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىمۇ فىرويدىزمچە ئەسەرلەر ئەمدىلا يېزىلىپ ئاندا ـ ساندا ئېلان قىلىنىۋاتقان 21 ـ ئەسىر ھارپىسىدا، ئۇيغۇر كىشىلىرىدىن «فىرويدىزمنى قورقماي سىناق قىلىۋاتقان» رېئال ئادەملەرنىڭ چىقىشى مۇمكىنمۇ؟ بۇنى ئاپتورنىڭ ئارزۇسى ياكى ئالدىن تەسەۋۋۇرى دەپ قارىغاندىمۇ، 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرى ئوبىيېكت قىلىنغان بۇ رومانغا نىسبەتەن ئۇ بەك بالىدۇرلۇق قىلامدۇ ـ قانداق؟

ھەرقانداق بىر مىللەت ئۆزىگە خاس پىسخىكىلىق ئالاھىدىلىككە ئىگە. ئۇيغۇر پىسخىكىسى تېخىمۇ شۇنداق! شۇڭا ئابلا يانتاق بىزنىڭ رېئال پىسخىكىلىق ھالىتىمىزدىن ياتلاشقان ھالدا ئۆزىنىڭ «شائىر» لىق سۈپىتى بىلەن مەزكۇر رومانغا قىستۇرۇلغان بىر مەۋھۇم قەھرىمان، ئۆز مىللەت پىسخىكىسىدىن ياتلاشقان شالغۇت ئادەم، سۈنئىي ئادەم ياكى ئالجىغان شائىر! ئۇ ھەرگىزمۇ «فىرويدىزمىلاشقان» ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەركەكلىرىنىڭ تىپى ئەمەس، مەرد ئۇيغۇر ئەركەكلىرىنىڭ تىپىك سىمۋولى تېخىمۇ ئەمەس!

سېتىۋالدى باھاۋۇدۇن: ئىككىنچى يالقۇن روزى بوپسىزغۇ سىز ـ ھە. (كۈلكە)

پەرھات ئابدۇرەھىم: زوردۇن سابىرنىڭ ئۇيغۇر رومانچىلىقىغا قوشقان تۆھپىسىنى ھەرگىز تۆۋەن ھېسابلىغىلى بولمايدۇ. ئۇ

شائىرنىمۇ ھازىر ھەم كەلگۈسىدە ئۇچراتمايدىغانلىقىمغا، ئۇچرە-تالمايدىغانلىقىمغا ئىشىنىمەن!

رومانىنىڭ 83 ـ بېتىگە كەلگەندە، كۆڭلى ـ كۆكسى ئىنتايىن كەڭ، ئاڭلىق، مەرد شائىر ئابلا يانتاقنىڭ مەردلىكى نەلەرگىدۇر يوقاپ، بىردىنلا «ئەرلىك غۇرۇر» ى قوزغىلىپ، «ئۇيغۇرلارغا خاس ئەرلىك بىلەن پىچاقنى ئىشقا» سالماقچىمۇ بولىدۇ ... دېمەك، بۇ چاغدا ئۇ بىردىنلا قاتتىق كۈنلەمچى ئەركەككە ئايلىنىپ، ئايالىنى ئىزدەپ زېمىننىڭ ئۆيىگە بارىدۇ ۋە كېچىدە نامەلۇم كىشىلەر تەرە-پىدىن يەتكۈچە دۈمبالىنىپ دوختۇرخانىدا يېتىپ قالىدۇ. شۇنداق، ئىنسان ئەڭ ئۆزگىرىشچان مەخلۇق. بۇ سۆز بويىچە ئېيتقاندا ئابلا يانتاقنىڭ ئىلگىرىكى مىجەز ـ خاراكتېرى ئۆزگەرگەن بولۇشى مۇمكىن. ئەمما ئالدىنقىسى بىلەن كېيىنكىسىنى سېلىشتۇرغاندا ئابلا ياقتاقتا ئوخشاش بىر مەرد شائىر ئۆزىنى ۋە ئۆز خاھىشىنى بىراقلا ئىنكار قىلىۋەتكەن تۇتۇرۇقسىز شەخسكە ئوخشاپ قالمامدۇ؟

رومانداۋ يەنە ئابلا يانتاق بىردىنلا ئۆزگىرىپ مەردلىكىگە قايتە-دۇ ـ دە، ئۆز بەختىنى قۇربان قىلىپ، زېمىن بىلەن گۈلنازنىڭ بەختى ئۈچۈن گۈلناز بىلەن ئۆزى تەلەپ قىلىپ ئاجرىشىدۇ. ھەتتا رومانىنىڭ 217 ـ بېتىگە كەلگەندە ئۇ زېمىنغا: «سەن تېخى مېنى تو-لۇق چۈشەنمەيسەن، زېمىن. مەن باشقىلارنىڭ بەختى بىلەن ئۆزىنى بەختلىك ھېسابلايدىغانلاردىن. مەن ئۇيغۇردىن چىققان تۇنجى «سە-غىرگو» (ئاۋستىرىيەلىك پىسخولوگىيە ئالىمى فىرويدنىڭ ئالىي پەزىلەت نەزەرىيەسىنىڭ ئىسمى) بولماقچى» دەيدۇ. زېمىنمۇ ئۇنىڭغا ئۇلاپلا: «ئاجايىپ رومانتىكا، مەن مۇشۇنداق بىر «راخماتوف» (رۇسە-يە يازغۇچىسى چېرنىشېۋسكىينىڭ «نېمە قىلىش كېرەك» رومانە-دىكى باش قەھرىمان ــ يازغۇچىنىڭ ئىزاھاتى) نىڭ چىقىشىنى ئارزۇ قىلىدىغانلاردىن. بىز ياشاۋاتقان مۇشۇ ئەسىردىلا فىرويە-دىزمنى قورقماي سىناق قىلىۋاتقان ئادەمنىڭ بارلىقىنى زادىلا ئويە-لىماپتىمەن» دەيدۇ.

تۇ. مەن بۇ سۆھبەت يېغىنىغا قاتناشقانلىقىم ئۈچۈن ئىنتايىن خۇشال. گەپنى تېمىدىن باشلىغاندا، زوردۇن سابىر يولداشلار دې- گەندەك بىزنىڭ پېشۋالىرىمىزدىن ئىدى. «جىگدىلەر پىچىرلايدۇ»، «بوش كەلمە، تۇرپانلىق» تەك نۇرغۇن نادىر ئەسەرلىرى بار. ئۇنىڭغا ھەممىمىز قايىل. بولۇپمۇ ئۇنىڭ «ئىزدىنىش» رومانى مۇڭدىشىدىغان چىققان رومان ھېسابلىنىدۇ.

يازغۇچى مىللەتنىڭ يازغۇچىسى. ئۇ مىللەتكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. دۇنياغا مىللەتنى تونۇتىدۇ. مەسىلەن ئۇچۇن ئېيتساق، قىرغىزستان يازغۇچىسى چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ «قىيامەت» رومانى قىرغىز مىللىتىنى دۇنياغا تونۇتتى. يازغۇچى بولۇش يۇكسەك دەرىجىدە مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى بولۇشنى ۋە كۆپ قىرلىق بىلىمگە ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ ھەرقانداق بىر يازغۇچىمىز ئەسەر يازغاندا ئۇنى ئالدىراپلا پۈتكۈزمەستىن، كۆپ تە- رەپلىمىلىك پىششىقلاش، تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈش، ئۆز مىللىتى- نىڭ قائىدە ـ يوسۇن، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى قىدىرىپ تەكشۈرگەندە كەمچىلىك، خاتالىقلار ئازىيىدۇ. شۇ ۋەجدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، «زوردۇن سابىرنىڭ ‹ئاتا› رومانىنى قىدىرىپ تەكشۈرۈشتىن دوكلات» دېگەن ماقالىنىڭ ئېلان قىلىنىشى مېنىڭچە نورمال ئىش.

مەغلۇبىيەت مۇڭدىشىدىغانلىقى ئانىسى، تەنقىدنىڭ ھەربىر يا- غۇچىغا نىسبەتەن مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى، ئەستايىدىللىق، ئەتراپلىق مۇئامىلە قىلىش جەھەتتە تۆھپىسى زور بولىدۇ. ھەر- قانداق ئەسەرگە نىسبەتەن ئىنكاس بولمىسا بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن يالقۇن روزىنىڭ ماقالىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشى مېنىڭچە نورمال ئىش.

پەرھات ئابدۇرەھىم: يالقۇن روزىنىڭ جۇرئىتى، دادىللىقىغا قول قويىمەن. زوردۇن سابىرنىڭ «بوش كەلمە، تۇرپانلىق» دېگەن ئەسە- رىنى ئېلىپ ئېيتساقمۇ، ئۇنىڭدىكى دىيالوگنىڭ كۆپلۈكى كىشىنى زېرىكتۇرۇپ قويىدۇ.

ئۆزگىچە ئۇسلۇب ئارقىلىق ئۇيغۇر تۇرمۇشىنىڭ رەڭگارەڭ كۆرۈ-
نۈشلىرىنى ئوستىلىق بىلەن سۈرەتلەپ بەرگەن. يالقۇن روزىنىڭ
مۇشۇ ماقالىسى ۋە «ئاتا» رومانىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، پېشۋالىرى-
مىزنىڭمۇ بەزى چاغلاردا ئۇيغۇر تۇرمۇشى، ئۇيغۇر خاراكتېرىگە مە-
لۇم جەھەتتە مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغانلىقىنى سېزىۋالالايمىز. بۇ
بىر يازغۇچىنىڭ يالغۇز ئەسەرگىلا ئەمەس، كىتابخانلارغا، دەۋرگە
بولغان مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسىنىڭ بار - يوقلۇقىنى ياكى
كۆچلۈك - ئاجىزلىقىنى ئىپادىلەيدىغان نەرسە. ئەگەر ئەسەردە ئو-
مۇمىي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقان چاغدا ئارتۇقچىلىق ئاساسىي ئو-
رۇننى ئىگىلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىنتايىن ئاز ساندا بەزى نۇق-
سانلار كۆرۈلۈپ قالغان بولسا، بۇ چاغدا بىز يەنىلا مۇئەييەنلەشتۈر-
سەك بولاتتى. ئەمما ئەسەردىكى، بولۇپمۇ پېرسوناژلار ئوبرازىنىڭ
خاراكتېر يارىتىلىشى جەھەتتە ئۇيغۇر پىسخىكىسى، ئۇيغۇر خاراك-
تېرى، ئۇيغۇر تۇرمۇشى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىلگەن چاغدا بە-
زى ئەھۋاللار بىرقەدەر ئېغىر.

مۇشۇ مەزگىللەردە نەشرىيات ئورۇنلىرىدىمۇ بەزى كەمچىلىك،
نۇقسانلار مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا. بۇ مەيلى يازغۇچىغا نىسبەتەن
ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ، مەيلى نەشرىيات، مۇھەررىر يولداشلارغا نىسبە-
تەن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ بىر ساۋاق. يېقىنقى مەزگىللەردە نۇرغۇن
ئەسەرلەر ئېلان قىلىندى. بەزىدە ھەتتا باشقىلار قولىغا ئېلىپمۇ
قويمايدىغان نەرسىلەرمۇ چىقىپ كەتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئال-
دىراپ بازارغا سېلىنغان نەرسىلەر.

مەيلى نەشرىياتچىلىقىنىڭ خەلق ئاممىسى ئالدىدىكى مەسئۇلى-
يەتچانلىقى بولسۇن، مەيلى يازغۇچىنىڭ ئوقۇرمەنلەر ئالدىدىكى
مەسئۇلىيەتچانلىقى بولسۇن، بۇنىڭغا دىققەت قىلمىساق بولمايدىغا-
نلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

مۇھەممەتجان جېلىل: «بوستان» ژۇرنىلىنىڭ بۈگۈنكىدەك مۇ-
شۇنداق سۆھبەت يىغىنىنى ئورۇنلاشتۇرغىنى ئىنتايىن ياخشى بوپ-

رومانچىلىقتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغان تالانتلىق يازغۇچى. «بوستان» ژۇرنىلىدا يالقۇن روزىنىڭ ماقالىسى ئېلان قىلىنىش بىلەن تەڭ جەمئىيەتتە: «زوردۇن سابىرغا تەنقىدىي ماقالىلەرنى يازمىسا بوپتۇ-كەن» دېگۈچىلەر بولدى. مېنىڭچە، بۇ ئوبزورنىڭ يېزىلغانلىقىدىن يازغۇچىنىڭ ئۆزىمۇ خۇشال. ئىنكاس بولمىغان ئەسەرنى بىر پارچە قۇرۇق قەغەز دېيىشكە بولىدۇ. بۇ ماقالىنىڭ چىقىشى ئىنتايىن ياخشى باشلىنىش.

«ئاتا» رومانى ھەققىدە مەنمۇ بىرنەچچە خىل پىكىرنى ئويلىغان، بۇنىڭ بىرى ئابلا يانتاق ئوبرازى. بۇ ھەقتە پەخىرىدىن ناھايىتى ياخشى پىكىرلەرنى بەردى. مەن ھاجىم ئوبرازى ھەققىدە توختىلاي. ھاجىم بىزگە باشتا ئىنتايىن سىلىق ـ سىپايە، ياخشى تەسىر بەر-گەن بولسا، كىتابنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا بارغانسېرى خۇنۇكلىشىپ، دۇنيادىكى ئەڭ رەزىل ئادەمگە ئايلىنىدۇ. مېنىڭچە، دۇنيادىكى ئەڭ ناچار ئادەملەرنىڭ بىرى ئۆزىنى قوغداش بەدىلىگە ئۆز يېقىنلىرى-نى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى ساتىدىغان ئادەمدۇر. «يامانلىققا يامانلىق قىلالايدۇ ھەر كىشى، يامانلىققا ياخشىلىق قىلالايدۇ ئەر كىشى» دەي-دىغان گەپ بار. مۇشۇنداق بىر ئوبراز ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ئاكىسى-نى، بىر ئەمەس، بىرلا ۋاقىتتا ئۇچ ئاكىسىنى سېتىۋېتىدۇ. ھەر-قانداق بىر ئىنسان بىرەر ئۇرۇق ـ تۇغقىنىنىڭ بەختسىزلىكىدىن يۇرىكى ئېچىشىدۇ. ئەمدى ھاجىم نېمە ئۈچۈن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى-نى ساتتى؟ ئۇ زېمىن دېگەن پېرسوناژنى ھاقارەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ قىزىنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقى ئۈچۈن سەرگەردان قىلىپ، كۆ-مۈركانلارنىڭ ئاستىدا، پىژغىرىم ئىسسىقتا ئىشلەشكە مەجبۇر قە-لىپ قويدى؟ ئۇنىڭدىن باشقا ھاجىم جەمئىيەتنىڭ، تۇرمۇشنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ ھەر خىل ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، ھەممە ئادەمنىڭ ھا-لىغا يېتىپ ئۆتىدىغان ئادەم. ئۇنىڭ ئاكىلىرىنى سېتىۋەتكەنلىكى، زېمىننى دۇنيادىن يوقىتىش تەرەپدارىدا بولۇشى يەنىلا ھاجىم ئوبرازىنىڭ يازغۇچى باشتا كۆرسەتىپ بەرگەن ھاجىم ئەمەس، بەل-

غەنى قۇربان: بۇگۈن بۇ يەردە «بوستان» ژۇرنىلى يالقۇن روزىنىڭ ماقالىسى ھەم زوردۇن سابىرنىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدە مۇھاكىمە يېغىنى ئاچتى. بۇ ئىنتايىن ياخشى باشلىنىش. بىزدە يازغۇچىنىڭ تەۋەلىكى، يازغۇچىنىڭ يۈرتى توغرۇلۇق بىر تۈرلۈك يامان ئىللەتلەر بار. بىر يازغۇچى قايسى يۈرتتا، قايسى مەھەللىدە بولسا شۇ ئورۇندا ئۇنى خاتىرلەش، شۇ ئورۇندا ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ھەققىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش داۋاملىشۋاتقاندى. بۇ قېتىم «ئاتا» رومانىنىڭ ئېلان قىلىنىشى بىلەن بۇ دائىرىنى بۆسۈپ تاشلاپ، بۇ مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشى، ژۇرنالنىڭ دادىللىقى بولۇش بىلەن بىللە، ئىنتايىن ياخشى باشلىنىش بولدى. زوردۇن سابىر يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمىزنىڭ تىپىك ۋەكىللىرىنىڭ بىرى. زۇنۇن قادىر، قەييۇم تۇردى، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر قاتارلىقلار-نىڭ قاتارىدا رومانچىلىقىمىزدا زور مۇۋەپپەقىيەت قازانغان، مول مېۋە بەرگەن يازغۇچىلاردىن بىرى. ھازىرغىچە زوردۇن سابىر بىزگە سوۋغا قىلغان «ئابرال شامالىرى»، «ئىزدىنىش»، «ئارچا ياپرىقى»، «جىگدىلەر پىچىرلايدۇ» ئەسەرلىرى بىزدە ياخشى تەسىر قوزغىغان. بولۇپمۇ زوردۇن سابىر «ئىزدىنىش» رومانى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ مىللەت ئالدىدا مەسئۇلىيەتچان، جاۋابكار بولۇش تۇيغۇسىنى ئەلا ئۇبرازدا ئىنتايىن ياخشى يارىتىپ بەرگەن. بىزنىڭ ئىجادىيىتىمىزگىمۇ تەسىرى چوڭ بولغان.

ئۇنىڭدىن باشقا ئۇنىڭ يەنە ناھايىتى ياخشى ھېكايىلىرى بار. بىز ئۇ ھېكايىلەردىكى پېرسوناژلارنى ھېلىلا بىر يەردە كۆرگەندەك، ئۇلار بىلەن سۆزلەشكەندەك ھېس قىلىمىز. «بوش كەلمە، تۇرپاتلىق» دېگەن ھېكايىسىدە دىيالوگ ئۇزۇن. بۇمۇ زوردۇن سابىر ئىجادىيىتىدىكى بىر ئارتۇقچىلىق. بىز بولساق قىسقارتىمىز، بوغمىمىز، ئەمما زوردۇن سابىر ئۇنى ئۆز رېئاللىقى بويىچە پېرسوناژلارنى مەيلىگە قويۇپ بەرگەن. زوردۇن سابىر قەلىمى ئاستىدىكى پېرسوناژلار بىزگە ھايات ئادەملەردەك تۇيغۇ بېرىدۇ. زوردۇن سابىر يەنە

رەھمەتلىك دادام كېسەلخانىدىكى ۋاقىت ئىدى. بىر كۈنى دادامغا ئوبدانراق بىر كىتاب ئوقۇپ بېرەي دەپ كىتابخانىغا كىرسەم، زور-دۇن سابىرنىڭ «ئاتا» رومانى تۇرۇپتۇ. ماڭا، بۇ رومانىنىڭ ماۋزۇسى بەك ياقتى. چۈنكى، مەن ئۇنى دادامغا ئوقۇپ بەرمەكچى - دە، مەن ئوقۇدۇم، دادام ئاڭلاپ ياتتى ... يۈرىكىمدا باشقىلار دېگەندەك، رومان-نى ئوقۇپ باش - ئايىغىنى تازا باغلاشتۇرالمىدىم. بەزى پېرسو-ناژلار ماڭا تازا ياقمىدى. مەن «نۆۋەتتە ئەدەبىياتىمىزنى باشلاپ مې-كىۋاتقان ئادەملىرىمىزدە يۈكسەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بولۇشى كېرەك» دېگەن سۆزگە قايىلمەن. ئۇلارنىڭ مەيلى يامان، مەيلى ياخ-شى ئەسەرلەرنى يېزىشى بىۋاستە ھالدا ئەدەبىياتىمىزغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. بايا چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ گېپىنى قىلىشتۇق. ئۇمۇ قىرغىز مىللىتىنىڭ ئويى، تارىخى ۋە رېئاللىقىنى ئۇستىلىق بىلەن تەسۋىرلەپ قىرغىز مىللىتىنى جاھانغا تونۇتتى. مەلۇم بىر ياش شائىر دوستۇم بىر چاغدا مۇنداق بىر گەپنى قىلغان: «مەن بىرى بىلەن باغلاشتىم، بىر يىلدا مىڭ پارچە شېئىر يېزىپ ئېلان قە-لىپ، ئۇنى ئۆتۈپ، بىر يۈرۈش ئۆي ئالماقچى ...» مەن دېدىم: «مىڭ پارچە شېئىرنى يازارسەن بىر يىلدا، بىر يىل دېگەن 365 كۈن، ئاز دېگەندە كۈنىگە 2 — 3 تىن يازساڭ يازالايسەن، ئېلان قىلىشنى قو-يۇپ تۇرايلى، مىڭ پارچە شېئىر دېگەن ئاز گەپمۇ؟ ...» مېنىڭچە، شېئىر يازماق تەس گەپ ئەمەس، ھەقىقىي شائىر بولماق تەس. دې-مەك، بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىزدا مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بولۇشى كېرەك. «ئاتا» رومانىنى مۇئەييەنلەشتۇرىمىز، لېكىن تېخىمۇ ياخ-شى رومان چىقىش ئۈچۈن مۇشۇنداق سۆھبەت ئېلىپ بارغانمۇ ياخ-شى. قارىسام يازغۇچىلاردا ھازىر بىر خىل ھۇرۇنلۇق باردەك قىلى-دۇ. ئۆمەرلەرمۇ بۈگۈن سۆھبەتنى خاتىرىلىمەي ئۇنىڭالغۇنى ئېچىپ قويدىغۇ ھۇرۇنلۇق قىلىپ، مانا (كۈلكە).

ئەسقەر ياسىن: يالقۇن روزىنىڭ ماقالىسى ھەققىدە كۆپ غۇلغۇلا بولدى، كۆزقاراش ئوخشاش بولمىدى. ئۇنداق - مۇنداق پىكىرنىڭ

كى باشقىچە بىر ھاجىم ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا دۇنيادا غەم ـ غۇسسىسىز ياشايدىغان بۇ ھاجىم دۇنيادا پەقەت بىرلا ئادەمدىن، يەنى موللاق سوپىدىن قورقىدىكەن. ناۋادا مۇشۇ ئادەم دۇنيادىن يىتكەن بولسا ئىدى، ھاجىم تېخىمۇ خاتىرجەم ئۇتكەن بولاتتى، دېيىلگەن. نېمە ئۈچۈن ھاجىم ئۇنىڭدىن قورقىدۇ؟ نېمىشقا ئۇ يوقالسا ھاجىمغا خاتىرجەملىك بولىدۇ؟ كىتابتا بۇ ھەقتە ئېنىق تەپسىلاتلار يوق. مەن باشتا ھاجىم موللاق سوپىدىن ئەجەب قورقىدىكەن، موللاق سوپى ھاجىمنىڭ ھەممە تارىخىنى بىلىدىغان ئوخشايدۇ، بىركۈنى ھاجىمنى رەسۋا قىلىدىغان ئوخشايدۇ دېسەم، جىمجىتلا يوقاپ كەتتى.

بىز زوردۇن سابىرنىڭ ئىجادىيىتىنى زور دەرىجىدە مۇئەييەنلەشتۈرىمىز. لېكىن، ئەسەرلىرىدىكى كەمچىلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشكە توغرا كېلىدۇ.

شېرىپجان موللائەمەد: «بوستان» ژۇرنىلىنىڭ مۇشۇنداق بىر سۆھبەت يېغىنى ئۈيۈشتۇرغانلىقىدىن كۆپ خۇش بولدۇم. زوردۇن سابىر بىزنىڭ مەشھۇر يازغۇچىمىز. شەخسەن مەن بىر ئوقۇتقۇچى. زوردۇن سابىر ھەققىدىكى تەسىراتىم چوڭقۇر. بىزنىڭ ئەدەبىيات دەرسلىك كىتابىدا ئۇنىڭ «دولان ياشلىرى» ناملىق ھېكايىسى بار. بۇ ھېكايە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى ئۈيغۇر رېئاللىقىنى ناھايىتى ياخشى تەسۋىرلىگەن. «ئىزدىنىش» رومانىمۇ ھەم شۇنداق كاتتا رومان. ئۇلاردىكى پېرسوناژلار كۆز ئالدىمىزدا ھەرقاچان نامايان بولۇپ تۇرىدۇ. «ئاتا» رومانىغا كەلسەك، مەنمۇ ئوقۇغان. بىر قىسىم پىكىرلىرىم باشقىلار بىلەن ئوخشاش ئىكەن. ئاتا زادى كىمنىڭ ۋەكىلى دېگەن نەرسىدە ئويلىنىپ قالدىم. يالقۇن روزىنىڭ ماقالىسىدە بىر قىسىم نۇقتىلار كۆرسىتىلگەن. مېنىڭچىمۇ شۇنداق يەرلىرى بار ئىكەن. مۇمكىن بولسا مۇشۇنداق سۆھبەت يېغىنلىرى داۋاملىق ئېچىلىپ تۇرسا ئىكەن دەيمەن.

ئەنۋەر ئابدۇراخمان: «ئاتا» رومانىنى مەنمۇ ئوقۇغان، بۇ دەل

قىلمىغان ـ دە. بىز كۆرسەك، گەپ ئەسەر ئۈستىدە ئىكەن، ئادەم (ئاپتور) ھەققىدە ناتوغرا گەپلەرمۇ يوق. شۇنىڭ بىلەن بىز ئېلان قىلدۇق. دېمەك، زوردۇن سابىر ھەققىدىكى ئىككى ماقالە بىرلا ۋاقىتتا ئېلان قىلىندى. ماقالە چىققاندىن كېيىن غۇلغۇلا كۆپ بولدى. جەمئىيەتتە: «ئاتاقلىقلىرىمىزدىن بىرنەچچىسىلا قالدى، بۇلارنى تەنقىدلەۋەرسەك، ئەدەبىياتىمىزدا نېمە قالىدۇ؟ ئەمىسە بىز ـ دە يازغۇچى يوقمۇ؟» دېگەندەك سۆزلەر بولۇندى. دېمەك، جەمئىيەتتە تەنقىدنى كۆتۈرەلمەسلىك ھادىسىسى ئاشكارىلاندى. خۇددى ئاتىمىز بىرەر ئىشنى تۈيۇقسىز خاتا قىلىپ قويسا، «ئاشۇ ئىشىڭ تازا قاملاشماي قالدى دادا» دېمەسلىك كېرەكتەك، دادىنىڭ گېپى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر يوللۇقتەك بىر خىل كەيپىيات پەيدا قىلىپ قويىدى. يالقۇن روزى «قىدىرىپ تەكشۈرگەن» زوردۇن سابىر ئەپەندىنىڭ بۇ رومانى بۇ يىل مۇنەۋۋەر ئەسەر بولۇپ باھالىنىپ مۇكاپاتلاندى. ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، خەلق قەلبىدىن ئېڭ چوڭقۇر ئورۇن ئالغان يازغۇچىمىزنىڭ ئالدى زوردۇن سابىر. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەدەبىي تەنقىدكە بولغان چۈشەنچە كەمچىل بولغاچقا، بۇ ژانىرنى نورمال تەرەققىي قىلدۇرۇش ھېلىھەم مۇمكىن بولمىدى. بەلكىم بۇ ئارزۇيىمىزمۇ ئەمەلگە ئېشىپ قالار.

(بۇ سۆھبەت يېڭى خاتىرىسى «بوستان» ژۇرنىلىنىڭ 1997 ـ يىلى 4 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان.)

بولۇشى نورمال ئەھۋال، بىزدە تەنقىدكە نىسبەتەن بىر خاتا كۆز قاراش بار. خۇددى بىر ئادەم تەنقىدكە ئۇچرىسا، شۇ تەنقىد بىلەنلا تۆگشۈپ كېتىدىغاندەك. ئەمەلىيەتتە تەنقىد يامان نەرسە ئەمەس. قىسقىسى، بىر قىسىم يازغۇچىلار تەنقىدكە توغرا مۇئامىلە قىلمىدى. پېشقەدەملىرىمىز «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا بىر تەنقىدكە ئۇچراپلا ناھەق پەشۋا يەپ كەتكەچكە، ھازىرمۇ تەنقىدتىن ئېھتىيات قىلسا كېرەك. بىر ئادەمنىڭ تەنقىدى بىلەن بىر يازغۇچى ھەرگىز تۆگىشىپ كەتمەيدۇ ھەم ئۇ كەڭ ئاممىنىڭ كۆزقارىشىغا ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. بىز زوردۇن سابىرنى ئەسلىگەندە ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ئېسىل ئەسەرلىرى كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. بۇنى ھەممە بىلىدۇ. بىز ئۇنىڭ ھەربىر ئەسىرىگە ئوبيېكتىپ باھا بېرىشىمىز لازىم. شۇڭا، بۇنىڭدىن كېيىن ياخشى تەنقىدچىلەرنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا كەلگىنى ياخشى.

ئۆمەر مۇھەممەتئىمىن: مەن يالقۇن روزىنىڭ «زوردۇن سابىرنىڭ سۈپەت قارىشىغا باھا» ۋە «ئاتا، رومانىنى ‹قىدىرىپ تەكشۈرۈش› تىن دوكلات» دېگەن بۇ ئىككى ماقالىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىنى ئىزاھلاپ ئۆتەي. «شىنجاڭ گېزىتى» دە بىر سەھپە ئېچىلىدىغۇ، يازغۇچىلار ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت تەجرىبىسىنى تونۇشتۇرىدىغان. شۇنىڭدا، زوردۇن سابىرنىڭ سۈپەت قارىشى ئىپادىلەنگەن بىر ماقالىسى چىققان. ئاڭلىشىمىزچە، ماقالىنى كۆرگەندىن كېيىن يالقۇن روزى «زوردۇن سابىر بۇ ماقالىنى ئۆزىگە تۆۋەن تەلەپ قويۇپ تۇرۇپ يازغان» دېگەن نۇقتىدا ئوبزور يېزىپتىكەن. ئۇنى ئۇ-رۇمچىدە ئېلان قىلىش مۇمكىن بولماپتۇ. «زوردۇن سابىرنى ئىنكار قىلغان ماقالىنى باسمايمىز، ئۇ دېگەن خەلقىمىزنىڭ ئەڭ سۆيۈمە-لۈك يازغۇچىسى» دەپ، ئاخىر «قومۇل ئەدەبىياتى» دا ئېلان قىلىن-دى. كەينىدىنلا «ئاتا، رومانىنى ‹قىدىرىپ تەكشۈرۈش› تىن دوكلات» دېگەن ماقالىسىنى بىزگە بەردى. بۇنىمۇ ئېلان قىلىش مۇمكىن بولماپتىكەن، «يولۇاسنىڭ ساغرىسىنى سىلىغىلى بولماي-دۇ» دېگەندەك. دېمەك، ھېچبىر مەتبۇئات تەنقىدكە توغرا مۇئامىلە

دىنبىر ئۆلچەم ھېسابلىنىدىكەن. بۇ سەنئەتكە قىلىنغان ئاسىيلىق ھېسابلىنىدۇ. قەدىمكى رىم دەۋرى ئوبزورچىسى خۇراتىئوس «تەر-بىيەنى لەززەتكە سىڭدۈرۈش كېرەك» دېگەن مەشھۇر نەزەرىيەنى ئوتتۇرىغا قويغىنىدا ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئېستېتىكىلىق قىممىتى-نىڭ مۇھىملىقىنى ئالاھىدە ئېتىبارغا ئالغان. بۇگۈنكى كۈندە ئەدە-بىي ئەسەرنىڭ سۈپىتىنى «ئىجتىمائىي ئۈنۈم» بىلەنلا ئۆلچەشنى مەقسەت قىلغان ھەرقانداق نۇقتىئىنەزەر كىشىگە ئەدەبىيات نەزەرد-يەسى ھەققىدىكى ئىپتىدائىي ساۋاتلارنى ئەسلىتىدۇ. نەزەرىيە سا-ھەسىدە ئەدەبىي ئەسەرنىڭ سۈپىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئېستېتىكىلىق ئۆلچەملەر كۈنسېرى چوڭقۇرلاپ ۋە نازۇكلىشىپ كېتىۋاتقان شارا-ئىتتا، بىز مىللىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ رېئال ئەھۋالىنى چىقىش قە-لىپ، ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ سۈپىتىگە ئىجتىمائىي قىممەت بىلەن ئېستېتىكىلىق قىممەتنىڭ بىر دەكلىكى نۇقتىسىدىن چىقىپ تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىشىمىز كېرەك. بۇنىڭدىنمۇ تۆۋەن ئۆلچەملەرنى تە-شەببۇس قىلىش، ئەدەبىياتىمىزنى تېخىمۇ نامراتلاشتۇرۇۋېتىدۇ، خالاس.

ئاپتور ماقالىسىدە يەنە «سۈپەتلىك ئەسەرلەر ھەقىقىي ئىجادىيەت باسقۇچىدىلا مەيدانغا كېلىدۇ» دەپ مۇتلەقلەشتۈرىدۇ. روشەنكى، ھەرقانداق يازغۇچى «مەن ئىجادىيەتتە ھەقىقىي ئىجادىيەت باسقۇ-چىغا كۆتۈرۈلدۇم. ئەمدى سۈپەتلىك ئەسەر يارىتىشىم كېرەك» دەپ يۈرمەيدۇ. ئەكسىچە، ئۇنىڭ سۈپەتلىك ئەسەر يارىتىلىش ۋاقتى ھەقە-قىي ئىجادىيەت باسقۇچىغا كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. يازغۇ-چى بۇ مەسىلىدە سەۋەب بىلەن نەتىجىنىڭ ئورنىنى ئالماشتۇرۇپ قويغان.

ئاپتور ماقالىسىدە يەنە «مەن ھازىرغىچە بىرقەدەر ياخشى دېگەن باھاغا ئېرىشكەن ھېكايە، پوۋېست، رومانلىرىمنى ھەرگىزمۇ ئىجا-دىيەت جەريانىنىڭ يۇقىرى باسقۇچىغا يەتكەنلىكىمنىڭ مەھسۇلى دەپ ئېيتالمايمەن. بۇ ئەسەرلەرنىڭ تولىسى ھەۋەس، تەقلىد (ئاڭ-

زوردۇن سابىرنىڭ سۈپەت قارىشىغا باھا

يازغۇچى زوردۇن سابىر ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنىڭ قەلبىدە خېلى يۇقىرى ئورنى بار، بەلگىلىك بەدىئىي ئىقتىدارغا ئىگە مەھسۇلاتلىق يازغۇچىلارنىڭ بىرى. كىتابخانلارنىڭ ئۇنىڭغا قىزىقىشىدىكى سەۋەب، ئۇ ئىجادىيەتتە ئۆزى بىلەن تەڭ قورامدىكى يازغۇچىلارغا سېلىشتۇرغاندا بىرقەدەر ئەستايىدىللىراق. شۇڭا، مەن ئۇنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1992 - يىلى 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىكى «گۈلشەن» بېتىدە ئېلان قىلغان «ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ سۈپىتى توغرىسىدا ئويلىغانلىرىم» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىنى دەرھال ئوقۇپ چىقتىم. لېكىن، توساتتىن مەندە ئۇنىڭ سۈپەت قارىشىغا نىسبەتەن مۇنازىرىلىشىش ئىستىكى تۇغۇلۇپ قالدى. شۇ ئىستەكنىڭ تۈرتكىسى بىلەن بۇ ماقالەمنى يېزىپ چىقتىم. بەلكىم مۇشۇكىنى يولۋاس دەپ خاتا تونۇپ قالغان ياكى بۇركۈتنى قۇشقاچ دەپ چىڭ تۇرۇۋالغان بولۇشۇمۇ مۇمكىن، ئەمما رەھىمسىز مۇنازىرىلىشىش ئارقىلىق ھەممىنى ئايدىڭلاشتۇرغىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

يازغۇچى مەزكۇر ماقالىسىدە ئۆزى سۈپەت يارىتىشتا «ئالاھىدە ئاڭلىق دىققەت» قىلىپ كېلىۋاتقان بەش تۈرلۈك مەسىلىنى كۆز-ستىشتىن بۇرۇن كەسكىن تەلەپپۇزدا «ئەسەرنىڭ سۈپىتى ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئۈنۈمى، جەمئىيەتتە ئويىنىغان رولى، ئېرىشكەن ھۆر-مەت - ئىناۋىتى بىلەن ئۆلچىنىدۇ» دەپ ئېيتقان. بۇ يەردە مەن يازغۇچىنىڭ جۈملە شەكلىنىڭ ئۆلۈك، تەپەككۇرىنىڭ توري يوقلۇقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ تۇمتاقلىقى، مۇكەممەل ئەمەسلىكى توغرىسىدا توختىلىمەن. «ئىجتىمائىي ئۈنۈم» دىن ئىبارەت مەزمۇنى ئانچە ئېنىق بولمىغان بۇ ئۇقۇم ئەسەر سۈپىتىنى ئۆلچەيدىغان بىر-

مائىي تۈرمۇشنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىكى يوشۇرۇن رېئاللىق ھەق-
قىدە ئىزدىنىش بەختىگە مۇيەسسەر بولالمىدى. خەلق تەقەززا بو-
لۇۋاتقان جىددىي تېمىلار ئۈنۈمگە ناھايىتى ئاز نىسىپ بول-
دى. ئۇ مۇتلەق شەيئى، مۇتلەق چۈشەنچىلەرگە گۇمانىي نەزەر تاش-
لىيالمىدى. ئادەملەرنى، تارىخنى، دۇنيانى، تەبىئەتنى ئازابلىق ھا-
لەتتە كۆزىتىشكە قادىر بولالمىدى. بەزى ئەسەرلىرىدە (مەسىلەن،
«دولقۇنلار ساداسى») بۇ خىل ئىزدىنىشنىڭ ئىزناسى بار دېيىلسە-
مۇ، لېكىن ئۇ بەكمۇ ئاددىي ھەم نوقۇل تەقلىدىتىن باشقا نەرسە ئە-
مەس. پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلىرى يۈزە ھەم كونا. ئىجتىمائىي پىكىر-
لىرى ئاجىز. ئۇ تارىم ۋادىسىنىڭ ۋە تەكلىماكان دىيارىنىڭ تەبىئىي
مەنزىرىلىرى ۋە تارىخىي كەچۈرمىشلىرىدىكى، ئۇيغۇر دېھقانلىرى-
نىڭ ھاياتىدىكى تىراگېدىيەلىك ئامىللارنى چوڭقۇر كۆزىتىپ ۋە ئا-
نالىز قىلىپ ئۇلگۈرمىگەچكە، ئەسەرلىرىنىڭ ئىجتىمائىي، تارى-
خىي، پەلسەپىۋى ۋە پىسخىكىلىق چوڭقۇرلۇق جەھەتلەردە يۈزە، ئاد-
دىي بولۇپ قېلىشى، زىلزىلە خاراكتېرلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلالماس-
لىقى تەبىئىي ئەھۋال. ئۇ تېخى ئوبيېكتىپ رېئاللىق تەرىپىدىن
چۆچۈتۈپ ئويغىتىلغىنى يوق. ئېنىقراق ئېيتقاندا، يازغۇچى تېخى
رېئاللىقنىڭ سىرلىق دەۋرىگە، سۈكۈت ئىچىدىكى ئۆكسۈشلىرىگە
قۇلاق سالالمىدى. بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتقاندا، رېئاللىقنىڭ
ۋەزنىنى تولۇق ھېس قىلىپ يېتەلمىدى. شۇڭىمۇ، ئەسەرلىرىدە تو-
مۇر - تومۇرلىرىدىكى ئىسسىق قاندىن قاينىاپ چىققان ساپ ئېتىقا-
دىنىڭ كۆلەڭگىسىنى چېلىقتۇرغىلى بولمايدۇ. مۇشۇنداق مۇقەددەس
ئالدىنقى شەرت ھازىرلانمىغاچقا يازغۇچىنىڭ ئىجادىيەت ئېنېرگە-
يەسىنىڭ مەنبەسى ناھايىتى تېز ئاجىزلاپ خوراپ كەتتى. بۇنى ياز-
غۇچىنىڭ يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ئېلان قىلغان ئەسەرلە-
رىنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنىڭ بارغانسېرى ئاجىزلاپ كېتىۋاتقا-
لىقىدىن، كىتابخانلىرىنىڭ ئازلاپ كېتىۋاتقانلىقىدىن، پاكىت بىلەن
سۆزلىگەندە «ئىزدىنىش» رومانىنىڭ 2 - قىسمىنىڭ 1 - قىسمىغا

سىز تەقلىد) باسقۇچىدا پەيدا بولغان ئىجادىيەت قىزغىنلىقىمىنىڭ مەھسۇلى» دەپ ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىگە كەمتەرلىك بىلەن تەنقىدىي مۇئامىلە قىلغان. مېنىڭچە، بۇ تەكەللۇپ يۇزىسىدىنلا ئېيتىپ قويۇلغان سۆز بولۇپ، يازغۇچى ئۆز ئەسەرلىرىنى ھەرگىزمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن ئاڭلىق ھالدا ئىنكار قىلمىغان. رەھىمسىزلىك دېگەندە ئۆزىنىڭ سۈپەتسىز دەپ قارىغان ئەسەرلىرىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ ئىنكار قىلىشقا پېتىنالمىغان. ئاڭلىق دېگەندە شۇ ئەسەرلىرىنىڭ ناچار چىقىپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ ئامىللارنى كۆرسىتىپ بېرەلمىگەن. سۈپەت — رەھىمسىزلىك بىلەن ئاڭلىق يوسۇندا تەكرار ـ تەكرار ئىنكار قىلىش ئارقىلىقلا مۇكەممەللىشىدىغان نەرسە.

زوردۇن سابىر 80 ـ يىللارنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى ئۇيغۇر پىروزىچىلىقىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئالدىنقى قاتاردا سانىلىدىغان بىر قىسىم مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى ياراتقان يازغۇچى. لېكىن ئۇ كۆپ هاللاردا سەنئەت غۇرۇرى ئانچە كۈچلۈك بولمىغان، قىممەت قارىشى تازا دۇرۇس بولمىغان بەزى ئوبزورچىلىرىمىز تەرىپىدىن بەھۇدە ماختىلىپ كەتتى ھەم خاتا تەنقىد قىلىنىپمۇ قالدى. بۇنىڭغا ئەڭ ۋەتتە ئەدەبىي تەنقىدچىلىكتە كۆرۈلىدىغان نورمال ئەھۋال قاتارىدا قارىغىلى بولمايدۇ. بىز زوردۇن سابىرنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئىبارەت ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ قارىغىنىمىزدا، ئۇ ھەمىشە كۆز ئالدىدىكى نەرسىلەرنىڭ گۈزەل بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدىغان ھەم شۇنىڭغا ئىشىنىدىغان يازغۇچى. ئۇ ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە چېقىلىش، تۇرمۇشنىڭ يېغىرىنى ئېچىش جەھەتتە مۇئەييەن چوڭقۇر لۇق ھاسىل قىلغان بولسىمۇ، لېكىن رەھىمسىز رېئاللىق ۋە شەكىل گۈزەللىكى ئوستىدە ئىزدەندى دېگىلى بولمايدۇ. ئۇ ئازابلىنىش ئېڭى ۋە تۇرمۇشقا ئارىلىشىش ئېڭى خېلىلا ئاجىز يازغۇچى. ئۇ رېئاللىققا پەقەت ئەخلاق نۇقتىسىدىن چىقىپ تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىدۇ. شۇڭا، ھاياتنىڭ مەڭگۈلۈك پەلسەپىۋى ماھىيىتى، ئىجتى-

سولىشىپ، بەدىئىي تالانتىنىڭ بارغانچە خىرەلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

زوردۇن سابىر ماقالىسىدە يەنە رېئاللىق مەسىلىسى ئۈستىدە توختىلىپ «بۇ ئەسەرنىڭ كىشىلەر كۆڭۈل بۆلىدىغان ئەھلىي تۇر-مۇشقا ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە يېقىن بولۇشى بولۇپ، سۈژىت - قۇرۇلما، دېتاللارنىڭ تاللىنىشىنى كۆرسىتىدۇ» دەپ ئېيتقان. بۇ قىسقىغىنە ئىزاھاتتىدا ئاپتور ئاز دېگەندە ئۇچ تۈرلۈك خاتاغا يول قويغان. بىرىنچى، «كىشىلەر كۆڭۈل بۆلىدىغان» دەپ تەكىتلىگەن-لىكىدىن ئاپتورنىڭ كىتابخانلارنىڭ رايىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قو-يىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. روشەنكى، بۇ خىل كۆڭۈلچەك-لىك يازغۇچىنىڭ سۈبيېكتىپ ئەركىنلىكىنى ۋە مۇستەقىل تاللا-شىنى بوغۇپ، تەسىرات ۋە چۈشەنچىسىنى توسقۇنلۇققا ئۇچرىتىدۇ ھەم يازغۇچىنى بېقىندى ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويىدۇ. سۈبيېكتىپ ۋە ئوبيېكتىپ ئەركىنلىك خاھىشى كۆچلۈك ھەقىقىي بىر يازغۇچىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا بۇ بىر بەختسىزلىك. تاشقى بېسىمنىڭ بويۇن-تۇرۇقى ئىچىدە تەپەككۇر يۈرگۈزۈپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا سۈپەتتىن ئېغىز ئې-چىش ئارتۇقچە ئىش. ئىككىنچى، بۇ خىل چۈشەندۈرۈشتىن يەنە ئاپتورنىڭ كىشىلەر كۆڭۈل بۆلىدىغان ئەھلىي تۇرمۇشنىلا رېئال-لىق ھېسابلايدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇ بەكلا بىر تەرەپ-لىمە ھەم چولتا قاراشتۇر. ھەقىقىي يازغۇچى بولغان كىشى ئۆتكۈر بايقاش كۆچى ئارقىلىق ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ دىققىتىگە چېلىق-مايدىغان، ھادىسىۋى قاتلاملاردا ئانچە روشەن ئەكس ئەتمەيدىغان يو-شۇرۇن، نازۇك رېئاللىقنى، خۇنۇك، رەزىل شەيئى ۋە ھادىسىلەر ئىچىگە كۆمۈلۈپ قالغان يارقىن گۈزەللىكنى، گۈزەل ۋە تىنچ مۇ-ھىتتىكى خەۋپلىك ۋە تىراگىدىيەلىك ئامىللارنى قېزىپ چىقىش ئارقىلىق مەنىۋى جەھەتتە تەييارلىقسىز تۇرغان كىتابخانلارنى ھاڭ-تاڭ قالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ نەزىرىنى شۇ خىل رېئاللىققا بۇرىيالىشى،

قارىغاندا سۈپەتسىز چىققانلىقى، ھېچقانداق غۇلغۇلا قوزغىيالمىغانلىقى، مۇنازىرىگە سەۋەب بولالمىغانلىقى، «قەشقەر كوچىلىرى»، «خىرە دېرىزە» ۋە چەت ئەل تېمىسىدا يېزىلغان بىر قاتار ھېكايە، پوۋېستلىرىنىڭ مەزمۇن جەھەتتە قۇرۇقلۇقى، بەدىئىيلىك جەھەتتە ئانچە مۇكەممەل ئەمەسلىكىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

«ئىزدىنىش» رومانىنىڭ 1 ـ قىسمىنى زوردۇن سابىر ئىجادىيىتىدىكى ئەڭ يۇقىرى بەدىئىي سەۋىيە دەپ ئېيتىش مۇمكىن. چۈنكى، رومانىدىكى پېرسوناژلار خاراكتېرى خېلى چىن ھەم جانلىق، تىلى قويۇق شېئىرىي پۇراقتا ھەم لىرىكىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە. پېرسوناژلار ئوتتۇرىسىدىكى ھېسسىيات ماجىرالىرى مۇرەككەپ ھەم كۆپ قىرلىق بولغاچقا، رومان بەدىئىيلىك جەھەتتە ئالا ھىدە جەلپكارلىققا ھەم سېھرىي كۈچكە ئىگە. لېكىن مەزمۇنىدا كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان تەرەپلەر يوق ئەمەس. ھەممىگە مەلۇم، جۇڭگو تۇپرىقىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنى كەڭ ھەم چوڭقۇر تەتقىق قىلىش ھادىسىسى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن كېيىنلا ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئارىسىدا قانات يايدى. بۇ بىر تارىخىي رېئاللىق. گەرچە ئۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىز ھەققىدىكى تەتقىقات پائالىيىتى يولغا قويۇلغان دېگەندىمۇ، ئۇ كۆلەم ۋە چوڭقۇرلۇق جەھەتتە ھادىسە بولۇپ شەكىللىنەلمىگەن. مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى مىللىي ئىپتىخارلىق تۇيغۇمىزنى قوزغايدىغان مۇشۇنداق چوڭ ھادىسىنى يازغۇچى «ئىزدىنىش» رومانىدا تارىخىي چىنلىققا خىلاپ ھالدا، ئىككىلەنمەستىن، مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن لەنجۇڭلۇق پېروفېسسورلارنىڭ چۆنتەكنىگە سېلىۋەتكەن. بۇنى «مەسئۇلىيەتچان يازغۇچىنىڭ رېئاللىققا تۇتقان ئىلمىي پوزىتسىيەسى» دېگىلى بولامدۇ؟ بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بىز يازغۇچىنىڭ مىللىي جاۋابكارلىق تۇيغۇسىدىن شۇبھىلەنمەي تۇرالمايمىز. قىسقىسى، يازغۇچىنىڭ يېقىندىن بېرى ئېلان قىلغان ئەسەرلىرىدىن بىر چاغلاردا گۇللەپ ـ ياشنىغان ئىستېداتىنىڭ

شۇبھىسىز چوڭ بىلىم. بىز «تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈش» شوئارىنى تەكىتلىگەن چېغىمىزدا ئۇنىڭ يازغۇچىنىڭ سۈبيېكتىپ خاھىشى، ھايات ھەققىدىكى مۇستەقىل قارىشىنى چەكلىمىگە ئۇچراتقان شەرتلىك مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىنى نەزەردىن سا-قىت قىلماسلىقىمىز كېرەك. شۇڭا ئالدى بىلەن تۇرمۇشقا قانداق چۆكۈش مەسىلىسىنى ئويلىشىش كېرەك. ھەربىر يازغۇچىنىڭ ئۆز دۇنياسىنى يارىتىشتا ھەرقايسىسىنىڭ ئۆزى رېئاليە قىلىدىغان شەي-ئىلەرنى كۆزىتىش ئۆلچىمى بولىدۇ.

يازغۇچى زوردۇن سابىر دېھقانلار تۇرمۇشىنى ئۆگىنىشكە ھەم شۇ تېمىدا ئەسەر يېزىشقا ئامراق يازغۇچى. لېكىن، ئۇ ساپ ئېتىقاد ۋە يۈكسەك مۇددىئادىن ئىبارەت ئىنتايىن مۇھىم بولغان روھىي تەييارلىقىنى ھازىرلاپ بولمىغاچقا ئىسلاھات دەۋرىدىكى ناھايىتى ئاز سانىنى ئىگىلەيدىغان بېيىغان دېھقانلارنىڭ ماددىي تۇرمۇشىنى، ئې-ڭىنى، ھېسسىياتىنى يېزىش بىلەنلا قانائەت ھاسىل قىلدى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۇ دەۋرنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ تەشۋىقاتقا يانداشتۇرۇپ «ماس قەدەم نەزەرىيەسى» بويىچە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللاندى. ئاپتورنىڭ بۇ خىلدىكى ئەسەرلىرىنىڭ بىر ئورتاق ئالاھىدىلىكى ــ چىنلىق پۈرىقى ئاجىز ھەم پېرسونازلىرى جان-سىز. شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە يە-نە «ئۇنتۇمايمەن، گۈلسارە»، «ئېھ، توپىلىق يول» غا ئوخشاش گۈ-زەل پۈلدەپ توپا ھىدى پۇراپ تۇرىدىغان ئەسەرلەرمۇ يوق ئەمەس. لې-كىن، يازغۇچى تارىم دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇنسىز ياش تۆكۈۋاتقان نامرات دېھقانىنىڭ يىغىسىنى، ئۆمۈر بويى موھتاجلىقتا ئۆتكەن با-لىجانلىق دېھقانىنىڭ چۆچۈرىدەك بەش بالىسىنى ئوخلىتىپ قويۇپ، ئايالى بىلەن كۈلۈڭ ئالدىدا ئۆچۈپ قالاي دەپ قالغان چوغنى چۈخ-چىلاپ ئولتۇرۇپ، ئەتىيازنىڭ غېمىنى يەپ پىچىرلاپ قىلىشقان ئىنچىكە ھېساباتىنى ئاڭلىيالمىدى. ئەۋلادتىن ــ ئەۋلادقا ئوتۇن توشۇپ جان ساقلاۋاتقان بەختسىز ئوتۇنچىنىڭ قۇرۇپ، يېرىلىپ

ئۇلارغا يېپىيېڭى بىر رېئاللىققىنى ھېس قىلدۇرالىشى كېرەك. مانا مۇشۇنداق كىشىلەر كۆكۈل بۆلۈشكە ئۇلگۇرەلمىگەن رېئاللىقمۇ ھەقىقىي رېئاللىق ھېسابلىنىدۇ. ئۇچىنچى، يازغۇچى سۈژىت - قۇرۇلما، دېتاللارنى رېئاللىق ئۇقۇمى بىلەن تەڭداش مەنىدە چۈشەنگەن. سۈژىت ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ۋەقەلىكى ۋە قۇرۇلمىسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، «رېئاللىق» ئۇقۇمى بىلەن تەڭداش مەنىگە ئىگە ئەمەس.

يازغۇچى مەزكۇر ماقالىسىدە يەنە، رېئاللىق مەسىلىسى ئۈستىدە مىسال ۋە نەقىللەر ئارقىلىق چۈشەنچىسىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىزاھلاپ «تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈش» شوئارىنى ۋاستىلىك تەكىتلەيدۇ. بۇ ھەممىگە تونۇشلۇق بولغان كونا شوئار. بۇ شوئارنىڭ مۇكەممەل ياكى مۇكەممەل ئەمەسلىكى توغرىسىدا گۇمانىي پوزىتسىيەدە تۇرۇپ ئويلىنىپ بېقىشتىن بۇرۇن، يازغۇچىدىن ئۆزى يا-شاۋاتقان ۋە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان تۇرمۇشنىڭ زادى تۇرمۇش ھېسابلىنىدىغان ياكى ھېسابلانمايدىغانلىقىنى سوراپ باققۇم كېلە-دۇ. يازغۇچى، شائىرلار ئادەتتە تۇرمۇشنىڭ سىرتىدا تۇرىدىغان مۇ-ئەللەقتىكى نەرسىمۇ؟ تۇرمۇش ئىنتايىن باي ۋە كەڭ مەزمۇنغا ئىگە ئۇقۇم، ئۇ ئۆز ئىچىگە ئىجتىمائىي تۇرمۇش، شەخسىي تۇرمۇش، ماددىي تۇرمۇش، مەنىۋى تۇرمۇش ۋە ھېسسىيات تۇرمۇشى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئالىدۇ. كېسىپ ئېيتقاندا، ئىنسان بارلىكى جايىنىڭ ھەممىسىدە تۇرمۇش بار. تەكلىماكان گىرۋەكلىرىدىكى يېزىلارغا بېرىپ بىر - ئىككى ئاي تۇرۇپ، بىرنەچچە تېما ۋە ۋەقەلىكنى كۆ-تۇرۇپ كېلىش تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆككەنلىك ھېسابلانمايدۇ. بۇنداق دېگىنىمىز يازغۇچى، شائىر بولغان كىشىنىڭ تۇرمۇش ھەققىدىكى بە-لىم جۇغلانمىسىنى توپلىشىنىڭ ھاجىتى يوق دېگەنلىك ئەمەس. ئەلۋەتتە، يازغۇچى بولغان كىشىنىڭ ئۆزىگە ناتونۇش بولغان تۇر-مۇش بىلەن ئۇچرىشىپ چوڭقۇر ئىجتىمائىي ۋە ئېستېتىكىلىق تەسىرلىنىشلەرگە مۇيەسسەر بولۇپ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىشى،

«مۇئەييەن ئىرادىنىڭ قورالى» دەپ تەنقىد قىلغان. بودلېرنىڭ تەنقىدي قاراشلىرىدىن بىز ئۇنىڭ بالزاكنىڭ ھەر خىل ئادەملەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى سۈزۈۋېلىپ ئەكېلىپ تىپ يارىتىش ئۇسۇلىنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن چىنلىققا خىلاپ، ئادەتتىكى رېئال تۇرمۇشتىن ھالقىپ كەتكەن دەپ قارايدىغانلىقىنى، ئەدەبىياتتا ئادەمنى مەقسەت ۋە مەركەز دەپ قارىماي «قورال» ئورنىدا مۇئامىلە قىلغان دەپ تونۇيدىغانلىقىنى كۆرۈۋالمىز. لېكىن مەيدانىدا تۇرۇپ ئېيتىدىغان بولساق بودلېرنىڭ تەنقىدىدە ھەقىقەت يوق ئەمەس.

بالزاك 19 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى فرانسىيە رېئاللىزم ئەدەبىياتىدا ئەڭ يۇقىرى چوققا ھېسابلىنىدۇ. رېئاللىزم ئەدەبىياتى تارىخى ئۇستىدە گەپ بولغاندا ھەرقانداق كىشى بالزاكقا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ ئۆتىدۇ. ئۇنىڭ زور بىلىش قىممىتىگە ئىگە ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئەينى دەۋردىكى «فرانسىيە جەمئىيىتىنىڭ قا-مۇسى» دەپ تەرىپلەنگەن. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ئەدەبىيات تارىخىدىكى ئورنىنىڭ يۇقىرىلىقىغا قىل سىغمايدۇ. لېكىن زامانىۋى ئەدەبىيات-نىڭ قىممەت ئۆلچىمى بىلەن قارىغاندا، بالزاك ئەسەرلىرىدىكى پىسخىكىلىق ئىزدىنىشلەرنى چوڭقۇر، ئىچكى خاھىشلىشىنى كۆچلۈك دېگىلى بولمايدۇ، پەقەت تۇرمۇشتىكى ئوبيېكتىپ ۋەقە-لەرنى تەسۋىرلەش رېئاللىزمدۇر دەيدىغان تومتاق قاراش، بۇگۈنكى كۆپ قاتلاملىق، كۆپ خىل پەلسەپىۋى، ئىستېتىكىلىق قۇرۇل-مىلارغا ئىگە ئەدەبىيات ئېقىملىرىنىڭ ھاياتي كۈچى ئالدىدا بەكمۇ ئاجىز كۆرۈنىدۇ.

ھىيوگو بالزاكنى «يامان ئادەتلەرنى قېزىپ چىقىپ، قىزغىن ئوپېراتسىيە قىلىدىغان» مۇتەخەسسىس دەپ ئېيتقان. بۇگۈنكى ئېستېتىكىلىق يۈكسەكلىكتە تۇرۇپ قارايدىغان بولساق، بۇ بالزاكقا بېرىلگەن ئەڭ يۇقىرى باھا. بالزاك ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن يا-غۇچىلارنى «ئۇلار بىزگە ئۆرپ ـ ئادەت تارىخىنى يېزىپ بېرىشنى ئۇنتۇپ قالغان» دەپ تەنقىد قىلغان ھەم ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت مەق-

كەتكەن تاپىنىنى كۆرەلمىدى. قىسقىسى، ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئۆزلىرىنىڭ پەردازلانمىغان، ھەقىقىي قىياپىتىنى كۆرۈش بەختىگە مۇيەسسەر بولالمىدى.

ئاپتور رېئاللىققا مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىدە ھىيوگۇنىڭ بالزاك ھەققىدىكى باھاسىنى ئالاھىدە تېلغا ئېلىپ ئۆتكەن. زوردۇن سابىرنىڭ ئىلگىرى يازغان بىر قانچە ماقالىسىگە ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىگە دىققەت قىلساق، ئۇنىڭ «بالزاك يولى» غا چوقۇنىدىغانلىقىنى، بالزاكنى رېئالىزملىق ئەسەرلىرىنىڭ سەۋىيەسىنى ئۆزىنىڭ يەتمەكچى بولغان نىشانى قىلىپ تاللىۋالغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مەزكۇر ماقالىدىمۇ بۇ خىل ھېسسىيات روشەن ئىپادىلەنگەن. ئۆزىگە ئىشىنىدىغان، مۇستەھكەم ئېتىقادقا ۋە مۇكەممەل دۇنيا قاراشقا ئىگە بىر يازغۇچى ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن ۋە ئۆزى بىلەن زامانداش ھەرقانداق بىر مەشھۇر يازغۇچىغا تەنقىدىي نەزەر تاشلىشى كېرەك. ھىيوگۇنىڭ بالزاك ئەسەرلىرى ھەققىدىكى مۇئەييەنلەشتۈرۈشلىرىنى كۆرۈش بىلەن بىللە، بودلېرنىڭ بالزاك ئەسەرلىرى توغرىسىدىكى ئىنكار قىلىشلىرىنى تەڭ كۆرۈش كېرەك. 19 - ئەسىردە ئۆتكەن، بالزاك بىلەن زامانداش، فىرانسىيەلىك مەشھۇر شائىر ۋە تەنقىدچى بودلېر بالزاك ئەسەرلىرى ئۈستىدە توختىلىپ: «ئۇنىڭ ‹ئىنسان كومېدىيەسى› دىكى پېرسوناژلارنىڭ ھەممىسىلا ئاكتىيور. يۇقىرى قاتلامدىكى ئاقسۆڭەكلەردىن تارتىپ، تۆۋەن قاتلامدىكى ئاددىي خەلققىچە ھەممىسىلا تۇرمۇشتا ئىنتايىن قەيسەر، كۈرەش مەيدانىدا ئىنتايىن ئاكتىپ ۋە ياكى ئىنتايىن ھىيلىگەر، قىيىنچىلىق ئالدىدا ئىنتايىن چىداملىق، بايىاشاتلىق ئىچىدە ئىنتايىن سەۋرچان، نامراتلىق ئىچىدە ئىنتايىن ئاچ كۆز، قۇربان بېرىش پەيتىدە ئىنتايىن ئۆزۈل - كېسىل. ئومۇمەن، بالزاك ئەسەرلىرىدىكى ھەربىر شەخس، ھەتتا ئىشىك باقارمۇ بىر تالانت ئىگىسى»، «سىمۇوللۇق ئەھمىيەتكە، ئەپسانىۋى مەنگە ئىگە» بۇ پېرسوناژلار

ئىنسان روھىدىكى نازۇك تەرەپلەرنى قەزىپ چىقىش دېگەنلىك» دەپ چۈشەندۈرىدۇ. ئەدەبىي ئەسەردىكى «چوڭقۇرلۇق» ئۇقۇمىنىڭ مەز-مۇنى ھەرگىزمۇ پىسخىكىلىق چوڭقۇرلۇق بىلەنلا چەكلىنىپ قال-مايدۇ. بەلكى، ئۇ ئۆز ئىچىگە يەنە تارىخىي چوڭقۇرلۇق، ئىجتىمائىي چوڭقۇرلۇق، پەلسەپىۋى چوڭقۇرلۇق قاتارلىق مەسىلىلەرنىمۇ ئالد-ۇ. ئەگەر بىز زوردۇن سابىرنى ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە پىسخىكە-لىق چوڭقۇرلۇقتا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان، پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ مۇرەككەپلىككە ئىگە بولۇشى ئۈستىدە ئىزدەنگەن، سىناق قىلغان دەپ قاراپ، پىسخىكىلىق چوڭقۇرلۇق ئۈستىدە ئىز-دىنىش ئۇنىڭ ئۈسلۇب ئالاھىدىلىكى دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈپ باق-ساقمۇ، لېكىن ئەمەلىي پاكىت بىزنى ئۇمىدسىزلەندۈرۈپ قويىدۇ. ئەلۋەتتە، ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت يۆنىلىشىنى ئەدەبىيات نەزەرىيەسىدە-كى كونا ئەندىزىلەر ئاساسىغا قۇرغان، بەدىئىي ئىپادىلەش جەھەتتە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتقۇدەك ھېچقانداق يېڭىلاش ئېلىپ بارمە-غان، سەنئەت قارىشىدا، ئەخلاق قارىشىدا ھېچقانداق مۇرەككەپ يۆز-لىنىش ھاسىل قىلالمىغان يازغۇچىنى يېنىكلىك بىلەن ئۈسلۇب ياراتتى، دەپ مۇئەييەنلەشتۈرگىلى بولمايدۇ. بىز يازغۇچىنىڭ ئە-سەرلىرىنىڭ مۇئەييەن ئۈسلۇبقا ئىگە ياكى ئىگە ئەمەسلىكى ئۈس-تىدە دەتالاش قىلىشتىن بۇرۇن، زوردۇن سابىر ئەسەرلىرى تەنقە-قاتقا بەرداشلىق بېرەلەمدۇ ـ يوق؟ دېگەن مەسىلىنىمۇ ئويلاپ كۆ-رۈشىمىز كېرەك.

يازغۇچى زوردۇن سابىر مېنىڭچە پىروزىچىلىقتا ئىجابىي ئۈس-لۇب يارىتىشتىن بۇرۇن «سەلبىي ئۈسلۇبى» بىلەن كىتابخانلارنى بەزدۈرۈپ بولدى. بۇ ئىككى جەھەتتە روشەن كۆرۈلىدۇ. بىرىنچى، يازغۇچى بەزى ئەسەرلىرىدە دۇنيا ۋە ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى-دىكى يازغۇچى، شائىرلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى پېرسوناژلىرى-نىڭ ۋاسىتىسى ئارقىلىق زېھنىكەمي ئاتاپ ئۆتۈشنى ئىجادىيىتىدە-كى بىر ئادەت قىلىۋالغان. مەسىلەن، «ئىزدىنىش»، «قەشقەر كوچە-

سىتى ھەققىدە توختىلىپ «مەن بەلكىم تارىخچىلار ئۇنتۇپ قالغان تارىخنى، يەنى ئۆرپ ـ ئادەت تارىخىنى يېزىپ چىقىشىم مۇمكىن» دەپ ئېيتقان. مانا بۇ، بالزاكنىڭ سەنئەت قارىشى ۋە ئىجتىمائىي غايىسى. بالزاك ئەسەرلىرىنىڭ ئەدەبىيات تارىخى مۇزېيىدىن چىقالماياۋاتقانلىقىدىكى، سېھرىي كۈچىدىن قالغانلىقىدىكى سەۋەب مۇشۇ يەردە بولسا كېرەك. چۈنكى، ئەدەبىيات ئەدەپ ـ ئەخلاق رىسالىسى ياكى ئۆرپ ـ ئادەت تەزكىرىسى بولۇپ قالماسلىقى، بەلكى ئالدى بىلەن بىر مىللەتنىڭ ياكى مۇئەييەن بىر دەۋر كىشىلىرىنىڭ روھىيەت تارىخى بولۇشى كېرەك. جامېس جۇيس، گارسىيا ماركوز، چىڭغىز ئايتماتوف ئەسەرلىرىنىڭ ئىجتىمائىيلىق ۋە ئېستېتىكىلىق جەھەتتىكى ئالەمشۇمۇل مۇۋەپپەقىيىتى ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ «تۇرمۇشنى ئەتراپلىق تەسۋىرلىگەن» لىكىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۆز خەلقىنىڭ، ئۆز مىللىتىنىڭ مەنىۋى تارىخىنى ئۆزىگىلا مەنسۇپ بولغان يېپىيېڭى ئېستېتىكىلىق خاسلىق ئارقىلىق سېھرىلىك بەدىئىي مۇھىت ئىچىگە قويۇپ ئىپادىلەپ بەرگەنلىكىدە كۆرۈلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان دۇنيانىڭ ھەرقانداق يېرىدىكى كىتابخان يازغۇچىنىڭ قەلبىمى ئاستىدىكى خەلقنىڭ تارىخى ۋە رېئال تەقدىرىگە چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلماي، يازغۇچى بىلەن تەڭ ئازابلانماي تۇرالمايدۇ. چۈنكى، بۇ يازغۇچىلار ئانا خەلقىنىڭ قەلبىنى، ئۆتمۈشىنى، بۈگۈنىنى ۋە كەلگۈسىنى دەۋردىن ھالقىغان يۈكسەكلىكتە تۇرۇپ پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ قەلبى، ئۆتمۈشى، بۈگۈنى ۋە كەلگۈسى بىلەن بىردەك قىلىپ يۈغۇرۇۋەتكەن. قىسقىسى، ھەرقانداق مەبۇد مۇكەممەل ئەمەس. بۇ ئىنتايىن ئاددىي ھەقىقەت. شۇڭا «بالزاك يولى» مۇ بىردىنبىر مۇقەددەس يول ئەمەس. ئەگەر بۇنداق قارالمايدىكەن، بۇ شۇ كىشىنىڭ قىممەت قارىشىدىكى ئاجىزلىق ھېسابلىنىدۇ.

زوردۇن سابىر سۈپەت قارىشىنىڭ ئىككىنچىسىدە «چوڭقۇرلاشتۇرۇش» مەسىلىسىنى تىلغا ئالغان. يازغۇچى «چوڭقۇرلاشتۇرۇش

مەتكە ئىگە بولمىغان ئەسەر ھەقىقىي بەدئىي ئەسەر ھېسابلانمايدۇ. ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدە ئالاھىدە كۈچەپ، زېھنىنى سەرپ قىلىپ يەتمەكچى بولغان مەقسىتى كىتابخانلارغا پاكىتنى بايان قىلىپ بېرىشلا بولۇپ قالغان. ۋاھالەنكى، پاكىت ــ ھېكايىچىلىقنىڭ ئەڭ تۆۋەن فورماتسىيەسى ھېسابلىنىدۇ. بىز يازغۇچىنىڭ بۇ خىلدىكى بىر قىسىم ئەسەرلىرىنىڭ كىتابخانىنى مۇئەييەن ئىجتىمائىي قىممەتكە ئىگە يېرىم ھەقىقىي نەرسىلەر بىلەن تەمىن ئېتىدىغانلىقىغا ۋە يۈزە بولسىمۇ بەدئىي زوققا ئىگە قىلىدىغانلىقىغا كۆز يۇمماي. مىز. بەزى جايلاردا تېخى «پاھ» دېگۈزۈپمۇ قويىدۇ.

زوردۇن سابىر مەزكۇر ماقالىسىدە يەنە ئۆزىنىڭ سۈپەت ئۆلچىمىدىكى ئۇچىنچى مەسىلە ــ ھېكايىچىلىق ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «بۇ ئەسەرنىڭ ۋەقەلىكىنى كۆرسىتىدۇ، نەسرىي ئەسەر ۋەقەلىكتىن ئايرىلالمايدۇ؛ ۋەقەلىك ئاپتورنىڭ توقۇپ چىقىشى ۋە تۈرمۇشنى قوبۇل قىلىشىدىن ئىبارەت ئىككى خىل يول بىلەن كېلىپ چىقىدۇ.»

ئاپتورنىڭ شۇنچە ئاددىي ساۋاتلارنى ئېزىپ چۈشەندۈرۈپ كەتكىنىگە ھەيرانمەن. ئاپتورنىڭ بۇنچىۋالا كۆڭۈل بۆلۈپ ئوتتۇرىغا قويغان سۈپەت ئۆلچىمىنى زادى ئەدەبىي ئەسەرنىڭ سۈپىتىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم قاتارىدا قاراشقا ئەرزىمەدۇ ــ يوق؟ مېنىڭچە، ئەدەبىي ئەسەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ۋەقەلىك مەقسەت ئەمەس، بەلكى ۋاستە بولۇشى كېرەك. شۇڭا ھەقىقىي يازغۇچى بولۇش ئىستىكىگە ئىگە كىشى نوقۇل ۋەقە قوغلىشىدىغان ئادىتىنى ئۆزگەرتىشى، ۋەقەلىكنىڭ قىزىقارلىق بولۇشىغا زېھنىنى سەرپ قىلىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئەھمىيىتى، بەدئىي قىممىتى، ئوبيېكتىپ ياكى سۇبيېكتىپ چىنلىققا ئۇيغۇن بولغان ــ بولمىغانلىقى ئۈستىدە باش قاتۇرۇشى كېرەك. ۋەقەلىكنىڭ توقۇلغان ياكى تۈرمۇشتىن ئېلىنغان بولۇش ــ بولماسلىقى ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ ھەم ھېچنېمىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. ۋەقەلىكنىڭ قىزىقارلىق، يېڭى بولۇش ــ

لىرى»، «قېنى ئۇ باغلار» قاتارلىق ئەسەرلىرىدە بۇ ئەھۋال بەك رو-
شەن كۆرۈلىدۇ. ئىككىنچى، بېيىغان دېھقانلار تېمىسىدا ۋە سودا-
گەرلەر ھەققىدە يېزىلغان كۆپ سانلىق ئەسەرلىرىدە يازغۇچى بوغال-
تىرلارنىڭ خاتىرىسىگە مەنسۇپ بولغان سان ـ سېپىرلارنى قۇمدەك
ياغدۇرۇۋېتىدۇ. مەسىلەن، «بوش كەلمە، تۇرپانلىق»، «چايخورلار»،
«ئۇنتۇمايمەن، گۈلسارە»، «قۇمغا سىڭگەن، ھاۋاغا كەتكەن»، «سە-
ھەردە كۆرگەن چۈش»، «باھار ھامان ئىللىق»، «كاككۇك كېلىپ
قونغاندا»، «تەكلىماكان گىرۋىكىدە»، «تۆمۈر تاپان»، «ئايدىك كې-
چە»، «ئامەت»، «جىگدىلەر پېچىرلايدۇ»، «ئېھ، توپىلىق يول» قاتار-
لىق ھېكايە، پوۋېستلىرىدا بۇ ئەھۋال ئىنتايىن گەۋدىلىك كۆرۈلە-
دۇ. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، ئاپتور سان ـ سېپىرلارنى قانچىكى
ئەستايىدىل ھېسابلاپ، ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق سانىغان بولسا، ئەكسىچە
شۇ ئەسەرنىڭ ئۆمرى شۇنچە قىسقا بولغان. مۇقەررەر يوسۇندا مۇ-
شۇنداق ئاقىۋەت پەيدا قىلىدىغان بۇ بىنورمال ھادىسە كىتابخانلارنى
زېرىكتۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن يازغۇچىنى سەگىتمىگەن. بەلكىم
يازغۇچى «ئىسلاھات دولقۇنىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئويغىنىپ بېيە-
غان دېھقانلىرىمىزنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى يازدىم، بۇ ھەقىقىي رې-
ئاللىق» دەپ قارىغان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن، يازغۇچى بۇ ئەسەر-
لىرىدە ئوبىيېكتىپ رېئاللىققا ئېستېتىكىلىق نۇقتىدىن مۇئامىلە
قىلالمىغاچقا، ئىجادىيەت جەريانىدا تۇرمۇش ھادىسىلىرىنى بەدىئىي
زوق كاتېگورىيەسىدە ئەمەس، بەلكى ئۇقۇمۇازلىق، فورمۇلالاشتۇ-
رۇش ئاساسىدا بىر تەرەپ قىلىش بىلەنلا چەكلەنگەن. ۋەقەلەرنىڭ
ئاددىي جەريانىنى، پېرسوناژلارنىڭ تاشقى پائالىيىتىنى، ھادىسىلەر-
نىڭ كۆرۈنۈشىنى، تاسادىپىي ھالىتىنى نوقۇل تەسۋىرلەشنىڭ بە-
دىئىي جەھەتتە ھېچقانداق قىممىتى بولمايدۇ. يازغۇچىنىڭ مۇشۇ
خىلدىكى ئەسەرلىرىنى (ئىنتايىن ئاز بىر قىسمىنى ھېسابقا ئالما-
غاندا) ئەدەبىي ئەسەر دەپ ئاتاشقا شەرتى توشمىدىغان ياكى توشمايدە-
غانلىقىنى ئويلىنىپ بېقىش كېرەك. چۈنكى، ئېستېتىكىلىق قىم-

«ھەربىر كىتابخانىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەرنى چۈشىنىشى ۋە ئۇ-نىڭدىن زوقلىنىشى تامامەن بىر دەك بولمايدۇ» دېگەن ھەقىقەت كەڭ ئومۇملىشىۋاتقان شارائىتتا، ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزنىڭ نامراتھالىتىنى ئۆزگەرتىشكە ئىمكانىيەت تۇغۇلۇۋاتىدۇ. بىزدەك كىتاب-خانلارنىڭمۇ ئۆزىمىزگە تۇشلۇق مەسئۇلىيىتى ۋە قىممىتى بارلە-قىنى ھېس قىلىۋاتىمىز. بىز ئوتتۇرىغا قويغان قاراش ۋە بىز چە-قارغان باھالار سۈپەت يارىتىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقان يازغۇچىلار ئۈچۈن ئېھتىياجلىق نەرسىگە ئايلىنىپ قالسا ئەجەب ئەمەس. چۈن-كى، كىتابلارنى ئۆز قىزىقىشى بويىچە ئوقۇيدىغان ئوقۇرمەنلەرنىڭ پىكرىنى نەزەرگە ئېلىش، ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىپ قويۇشنىڭ يازغۇ-چىلارنىڭ كېيىنكى ئىجادىيىتىگە ياردىمى بولمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. ئوقۇرمەنلەر ۋە يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ ماسلىشىپ، ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى بىلەن ئەدەبىي ئەسەرلىرىمىزنىڭ مەزمۇ-نى ۋە شەكلى كۈنسېرى جۇشقۇنلۇق ۋە كۆپ خىللىققا يۈزلىنىدۇ دەپ تونۇساقلا، ئۆز قاراشلىرىمىزنى ئۇچراشتۇرۇپ، مۇنازىرىلىشىپ بېقىشنىڭ زىيىنى يوق.

1992 - يىلى فېۋرال

بولماسلىقى كىتابخانىنىڭ قىزىقىشىنى قوزغايدىغان مۇھىم تەرەپ، لېكىن قىزىقىش ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ ئىپتىدائىي ئېقتىدارلىرىدىن بىرى. زېھرىكىشتىن ئەسىرگە كېتىدىغان، ئەسەرگە «شۇنىڭدىن كېيىنچۇ ... شۇنىڭدىن كېيىنچۇ» دەپلا كىرىشىپ قالىدىغان ئادەتتىكى كىتابخانلار ئۇچۇن ئۇ ھەممىدىن مۇھىم بولۇشى مۇمكىن. ئەپسۇسكى، ئادەتتىكى قىزىقىش ھەرگىزمۇ ئېستېتىكىلىق ھۇزۇر ئېلىشقا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇستىگە ۋەقەلىك ــ ئەدەبىياتنىڭ شەكىل ئامىللىرى ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك شەكىل. شۇڭا يازغۇچى ئالاھىدە تىلغا ئالغان «ھېكايىچىلىق» نى سۈپەت ئۆلچىمى قىلىشقا ھەرگىز شەرتى توشمايدۇ.

زوردۇن سابىر ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ سۈپەت ئۆلچىمى ھەققىدىكى بەشىنچى مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ «مەن تىلغا ئالا-ھىدە كۆچ چىقىرىمەن، تىلنىڭ جانلىق، راۋان، ساپ ۋە يېڭى بولۇشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىمەن» دەپ ئېيتقان. مېنىڭچە، بۇ ئىجادىيەت سېپىگە ئەمدىلەتىن كىرىپ كەلگەن، قەلەمنى كۆندۈرۈپ، مەشىق قىلىۋاتقان ئاپتورچاقلارنىڭ ئۆزىگە قويىدىغان تەلەپى. سۈپەتكە قاراپ يۇرۇش قىلغان يازغۇچى «تىلنىڭ جانلىق، راۋان، ساپ ۋە يېڭى» بولۇشىنى ئاللىبۇرۇن ئۆزىنىڭ تەبىئىي ئىجادىيەت ئادىتىگە ئايلاندۇرۇپ بولغان بولىدۇ. مېنىڭچە، سۈپەت يېرىتىشقا يۈزلەنگەن يازغۇچى تىلنىڭ سىمۋوللۇق مەنىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، لىرىكىلىق خۇسۇسىيىتىدىن پايدىلىنىپ ھېسسىي گۈزەللىك يارىتىش، ئىپادىلەش ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇش قاتارلىق تەرەپلەر ئۈستىدە ئىزدەنگەن بولۇشى، خاسلىق يارىتقان بولۇشى كېرەك.

قىسقىسى، زوردۇن سابىرنىڭ سۈپەت قارىشىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇ ئۆلچەملەر زامانىۋى ئەدەبىياتنىڭ قىممەت ئۆلچىمىدىن بەك يىراق بولۇپ، ئاممىباب ئەدەبىياتنىڭ سۈپىتىنى ئۆلچەش شەرتىگە ئاران يېقىنلىشىدۇ. بۇ ئۆلچەملەر ئارقىلىق سۈپىتى يۇقىرى ھەقىقىي ئەدەبىي ئەسەر يېزىپ چىقىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

بىلەن كۆرۈشكەن چاغدا تەسۈرلەنگەن. دەل مۇشۇ چاغدا ياشانغان ئانا ئوغلىغا قاراپ قۇچاق ئاچقىنىچە قىز بالىدەك چەبدەسلىك بىلەن پەلەمپەيدىن يۇگۈرۈپ چۈشىدۇ. ئەنە شۇ چاغدا «پەلەمپەينىڭ تاختايلىرى ئاۋۇالقىدەكلا غىچىرلاپ كېتىدۇ». ئۆيىدىن ئايرىلغىنىغا كۆپ يىللار بولغان گىرىگورىينىڭ يۈرىكى «بۇ تونۇش ئاۋازدىن جىغىلداپ كېتىدۇ». بۇ نەقەدەر نازۇك ھېسسىيات، نەقەدەر نازۇك تەسۈر ـ ھە؟

دۇنياۋى كىلاسسىك رومان «تىنچ دون» نىڭ شۆھرىتى بىكاردىن چىقمىغانىكەن. شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ ئىككى قۇر نازۇك تەسۈر قەلبىمگە چوڭقۇر ئورناپ كەتكەن. تا ھازىرغىچە كۆپلىگەن ھېكايە ـ رومانلارنى ئوقۇغان بولسامۇ، مۇشۇ ئىككى قۇر تەسۈرنى بىسىپ چۈشكۈدەك نازۇك تەسۈرنى ئۇچرىتىپ باقمىدىم. بۇ ئىككى قۇر تەسۈر قەلبىمدە تەڭدىشى يوق يېگانە ئۇلگە بولۇپ ساقلىنىپ كەلمەكتىدى. «پەلەمپەينىڭ تاختايلىرى ئاۋۇالقىدەكلا غىچىرلاپ كەتتى» دېگەن تەسۈردىكى «ئاۋۇالقىدەكلا» دېگەن سۆزنى ئېلىۋەتكەندە بۇ جۈملە خۇددى يۈڭدۇبتىلگەن خورازدەك يالىڭاچ، سىدام تەسۈرگە ئايلىنىپ قالاتتى. پۈتكۈل تەسۈرگە ئۆزگىچە جەلپكارلىق بېغىشلاپ تۇرغان سۆز پەقەت دەل جايىغا چۈشكەن «ئاۋۇالقىدەكلا» دېگەن سۆز ئىدى.

يازغۇچى زوردۇن سابىرمۇ «ئانا يۈرت» ناملىق تارىخىي تىرىلوگىيەسىنىڭ 111 ـ بېتىدە دەل مۇشۇنداق كىشى تېنىنى ھاياجانغا سېلىپ جۈغۇلدىتىۋېتىدىغان بىر نازۇك تەسۈرنى تولىمۇ ماھىرلىق بىلەن يازغان.

رومانداا قاش دەرياسىنىڭ بويىدىكى بىر قەدىمىي سەھرادا چوڭ بولغان باش پېرسوناژ نۇرى غۇلجا شەھىرىگە ئوقۇشقا كېتىدۇ. ئانىسى رەيھان تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كېتىدۇ (ئەلۋەتتە، رومانداا رەيھاننىڭ ئۆلۈمى ناھايىتى تەبىئىي رەۋىشتە يۈز بەرگەن بولۇپ، ئوقۇغۇچىغا تاسادىپىيىلىق تۇيغۇسى بەرمەيدۇ). نۇرىنىڭ دادىسى زىياۋۇدۇن مەلۇم

«ئانا يۇرت» تىن تەسىرات

قولۇمدا «تىنچ دون» دەك ئۇلۇغ ئەسەر «ئانا يۇرت» تۇرۇپتۇ. تە-سەۋۋۇرۇمدا دون دەرياسى بىلەن ئىلى دەرياسى تەڭ شاۋقۇنلاپ ئاق-ماقتا. كازاك دېھقانلىرى بىلەن تارانچى دېھقانلىرى تەڭ ئات چاپتۇ-رۇشماقتا. مۇختاربای بىلەن ئاكسىنىيە خۇپيانە كۆز قىسىشماقتا. نۇرى بىلەن گىرىگورىي جەڭ مەيدانلىرى ئىچىدىن ھەقىقانىيەت ئىزدىمەكتە. مىخائىل شولوخوف بىلەن زوردۇن سابىر مەردانىلارچە قول ئېلىشماقتا ...

مېنىڭ بۇ تەسەۋۋۇرۇم يەڭگىلىتەك ھاياجاننىڭ كۆچىدىن قا-ناتلانغان تەسەۋۋۇر ئەمەس، بەلكى «ئانا يۇرت» رومانىنى ئوقۇش جەريانىدا كۆرۈلگەن سان ـ ساناقسىز ھەيرانلىقلار، چوڭقۇر ئۇھ-سىنىشلار، تۇغمەس ئويلىنىشلار، ئۇنتۇلماس زوقلىنىشلارنىڭ كۆچىدىن ئۇرغۇغان، ھەقىقىي قايىللىقتىن شەكىللەنگەن تەسەۋۋۇر.

مەن 1985 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان چې-غىمدا شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈر نەشرىياتى يېڭىدىن نەشر قىلغان «تىنچ دون» رومانىنىڭ 1 ـ تومىدىكى «پەلەمپەيىنىڭ تاختايلىرى ئاۋۋالقىدەكلا غىچىرلاپ كەتتى، بۇ تونۇش ئاۋازدىن گىرىگورىينىڭ يۈرىكى جىغىلداپ كەتتى» دېگەن ئىككى قۇر تەسۋىرنى ئوقۇپ، يا-غۇچىنىڭ بەدىئىي ماھارىتىنىڭ نەقەدەر ئىنچىكە ئىكەنلىكىگە، شۇ قەدەر نازۇك ھېسسىياتنى بايقاپ ئالالىغانلىقىغا ھەيران بولغانىدىم.

بۇ ئىككى قۇر تەسۋىر رومانىنىڭ باش پېرسوناژى گىرىگورىينىڭ ئەسكەرلىككە كېتىپ، ئۇرۇش ئوتلىرى ئىچىدىن ئامان قېلىپ، بىر نەچچە يىل ئۆتكەندە ئۆيگە قايتىپ كېلىپ، ياغاچ قۇرۇلمىلىق، كۆتۈرمە كازاك ئۆيىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا دادىسى، ئانىسى، ئايالى

ىرىندىشىنى ھۆلدەپ قويۇپ قەغەزنىڭ بېشىغا «ئەرزە» دېگەن خەتنى يازدى. كۆپچىلىك تەڭلا:

ــ پاھ! ھۇي ... ــ دېيىشىپ كەتتى.»

تۆت ـ بەش قۇرلا كېلىدىغان بۇ تەسۋىر رومانىنىڭ باش قىسمىدىكى نادىر تەپسىلاتنى تولىمۇ نۇرلاندۇرۇۋەتكەن. ئۇنداقتا، بۇ قىسقا تەسۋىرنىڭ ئەقلىنى لال قىلغۇدەك سېھرىي كارامىتى زادى قەيەردە؟

بىرىنچى، «پاھ! ھۇي ... ــ دېيىشىپ كەتتى» دېگەن سۆزدىكى يەرلىك پۇراقتا. ناھايىتى ئېنىقكى «پاھ! ھۇي» دېگەن ئىملىق سۆزنى ئانا دىيارىمىزدا پەقەت ئىلىدىكى تارانچىلارلا ئىشلىتىدۇ. تارانچى شېۋىسىگە مەنسۇپ بولغان بۇ ئىملىق سۆزدىن كۆچلۈك يەرلىك پۇراق چىقىپ تۇرىدۇ. ئوقۇرمەنلىك كۆز ئالدىغا ئىلى دېھقانلىرىنى كەلتۈرىدىغان بۇ ئىملىق سۆز كىشىگە ناھايىتى يېقىملىق تۇيغۇ بېرىدۇ. بىزدە ئىنتايىن يېقىملىق تۇيغۇ پەيدا قىلغان بۇ سۆزنى ناۋادا باشقا تىلغا، مەسىلەن، خەنزۇ، قازاق تىللىرىغا تەرجىمە قىلىپ باقساق، تەرجىمە قىلىش مۇمكىنچىلىكى پەقەتلا يوق ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. چۈنكى، شېۋە پۇرىقى بار بەزى سۆزلەرنى باشقا تىلغا تەرجىمە قىلغاندا يەرلىك تۇسىنى ئىپادىلىگىلى بولمايدۇ. نەتىجىدە، نائىلاج روماندىكى بىر گۈزەل سۆزنىڭ سېھرىي كۈچى يوقىلىدۇ. تەبىئىيكى، بۇ رومانىنىڭ تىل گۈزەللىكىگە خېلى ئېغىر تەسىر يەتكۈزىدۇ.

ئىككىنچى، «ئەرزە» دېگەن كونىچە سۆزدىكى گۈزەللىكتە. بۇ سۆزدىكى گۈزەللىك قەيەردە؟ مەلۇمكى «ئانا يۇرت» تارىخىي تېرىلىگىنىڭ ئۇنىكىدا 1930 ــ 1940 ـ يىللاردىكى ئىلى رايونىدا يۈز بەرگەن ۋەقە ـ ھادىسىلەرنى مەركەز قىلغان زور تارىخ يېزىلغان. ئۇ يىللاردا كىشىلەر ئەنە شۇنداق كونىچە سۆزلەرنى كۆپ ئىشلىتەتتى. ناۋادا يۇقىرىقى سۆز روماندا «ئەرزە» دەپ يېزىلماي «ئەرز» دەپ يېزىلغان بولسا، كىشىگە ھېچقانداق ئۆزگىچە تەسىر بېرەلمەيتتى.

سەۋەب بىلەن تۇرمىگە قامىلىدۇ. نەتىجىدە، بىر كۆڭۈللۈك ئائىلە ۋەيران بولۇپ، نۇرغۇنلىرى ئۆكىلىرى دەرا، بەرا، ھەمرالار ئىگە ـ چا- قسىز بولۇپ قالىدۇ. شەھەردە ئوقۇۋاتقان نۇرى بۇ ئىشلار يۈز بە- رىپ بىرنەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن ئۆكىلىرىنى يوقلاپ تۇن نىس- پىدە ئۆيىگە كېلىدۇ.

«نۇرى ئاشخانىغا كىردى. كاتىدا ئۇچ ئىنىسى ئۇخلاۋاتاتتى. دەرا كىچىك ئىنىسىنى بىرى بۇلاپ كېتىدىغاندەك چىڭ قۇچاقلىۋالغان. ئۇلارنىڭ ئۇستىدە تونۇش چىت يوتقان ... نۇرى ئاۋۇال بەرانىڭ ئا- پىسىغا تارتقان چىرايلىق بۇرنىنى ئاستا چىمدىدى.»

قاراڭ، بۇ نېمىدېگەن ئىنچىكە، نېمىدېگەن نازۇك، نېمىدېگەن يېقىملىق تەسۋىر. بۇ تەسۋىردىكى «تونۇش» دېگەن سۆز بىلەن «ئا- پىسىغا تارتقان» دېگەن سۆزنى چىقىرىۋېتىپ ئوقۇپ باقساق، خۇددى شولوخوفنىڭ رومانىدىكى يۇقىرىقى تەسۋىردىن «ئاۋۇالقىدەكلا» دې- گەن سۆزنى چىقىرىۋېتىپ ئوقۇغان چاغدىكىدەك قۇيقۇرۇق تە- سىراتقا كېلىمىز.

مانا بۇ يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ «ئانا يۇرت» تىرىلوگىيەسىدە- كى نازۇك تىل سەنئىتى!

«ئانا يۇرت» رومانىنىڭ باش قىسمىدىلا ئادەمنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان بىر قىسقا تەپسىلات بار. بۇ قىسقا تەپسىلاتتا قاش دەريا- سى بويىدىكى بۇ قەدىمىي تارانچى يېزىسىدا ئولتۇرۇشلۇق دېھقانلار- نىڭ ساددا، قوپال مىجەزى، نادانلارغا خاس ئاڭ ـ چۈشەنچىسى، ئاد- دىي تۇرمۇش سەۋىيەسى ناھايىتى ياخشى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. بۇ تەپسىلاتنى نۇرلاندۇرۇۋەتكىنى ئىمام، مۇختارباي، مۇتىۋەللى، دېھ- قان، مىرا «قازى» قاتارلىق بىرنەچچەيلەننىڭ تولىمۇ خاسلىقىغا ئىگە پېرسوناژ تىلى بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئەڭ مۇھىمى مول مەنىگە ھەم ئاجايىپ خاسلىقىغا ئىگە مۇنۇ تەسۋىر:

«ئۇستەل ئورنىغا قىزىرىپ سىلىقلاشقان نانتاختا قويۇلدى. نۇ- رىنىڭ قولىغا ھەممە ئادەم قاراپ تۇرۇشتى. ئۇ «خىمىچىسكى» قە-

بولىدۇ. ئەمما، ئەرزنى يازىدىغان ساۋاتلىق ئادەم تاپالمايدۇ. «كىم يا-زىدۇ» دەيىشىپ، ئىمامنى يېزىشقا ئۈندەيدۇ. ئىمام مەيۈسلەنگەن ھالدا: «مەن ئوقۇيالايمەن، لېكىن يازالمايمەن» دەيدۇ. ئىمامنىڭ بۇ جاۋابىدا مەدرىسە ماۋارىپىنىڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقى ئىپادىلەنگەن. مەدرىسە ماۋارىپىدا نەچچە يىللاپ تەربىيەلەنسىمۇ، ئوقۇشنى بىلمەپ، يېزىشنى ئۆگىنەلمەيدىغان ئەھۋال بار ئىدى. ناھايىتى ئاز ساندىكى تالىپلارلا يېزىشنى ئۆگىنەلەيتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن خېلى كۆپ يىل ئوقۇشقا توغرا كېلەتتى. ئەمما، جەدىدچە مەكتەپلەردە نەچچە ئاي ئىچىدىلا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش ۋە يېزىش ساۋاتى چىقىپ كېتەت-تى. ئىمام كونا مەكتەپنىڭ مەسئۇلى بولغاچقا «مەن ئوقۇيالايمەن، لېكىن يازالمايمەن» دەپ مەيۈسلىنىپ جاۋاب بېرىشكە مەجبۇر بول-غان. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇلار ئۆز يېزىسىدىن شەھەرگە (غۇلجىغا) بېرىپ ئوقۇۋاتقان 14 ــ 15 ياشلاردىكى نۇرىنى ئەرز يېزىپ بېرىش-كە تەكلىپ قىلىدۇ. بىراق، ئۇلار ئۇنىڭ يازالايدىغانلىقىغا بىر ئى-شىنىپ ــ بىر ئىشەنمەيدۇ. قەغەز بىلەن قېرىنداشقا قىممەتلىك بۇ-يۇمغا مۇئامىلە قىلغاندەك مۇئامىلە قىلىشىپ: «قەغەزنى كىرلەش-تۇرۇۋەتمەيلى، قېرىنداشنى سۈندۈرۈپ قويمايلى، قازارەن ...» دې-يىشىپ كېتىدۇ. «ئۇستەل ئورنىغا قىزىرىپ سىلىقلاشقان نانتاختا» قويۇشىدۇ ھەم ھەممىسى تەقەززالىق بىلەن نۇرىنىڭ قولىغا قاراپ تۇرۇشىدۇ. نۇرى «خەمىچىسكى، قېرىنداشنى ھۆلدەپ قويۇپ قە-غەزنىڭ بېشىغا ‹ئەرزە› دېگەن خەتنى» يېزىشى بىلەن تەڭلا ھەممەي-لەن ھەيران بولۇشۇپ، «پاھ! ھۇي ...» دەيىشىپ كېتىدۇ. دېمەك، «پاھ! ھۇي ...» دېگەن سۆزگە ماۋارىپ تارىخىمىزغا مۇناسىۋەتلىك ئەنە شۇنداق مۇھىم سىر يوشۇرۇنغان. يازغۇچى بۇ سىرنى تەپسىلىي چۈشەندۈرمىگەن. ئەمما، ماۋارىپ تارىخىدىن خەۋىرى بار، كونا مەك-تەپلەر بىلەن جەدىدچە مەكتەپلەرنىڭ نازۇك پەرقىنى بىلىدىغان كىشىلەر بۇ سىرنى ئاسانلا بىلىپ يېتىدۇ.

ئومۇمەن، يازغۇچى زوردۇن سابىر ئەتراپلىق ئىزدەنگەن ھەم

«ئە» تاۋۇشىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن بۇ سۆز كىشىگە تارىخىي تۈيغۇ ئاتا قىلىدىغان گۈزەل تۈسكە كىرگەن. بۇ يازغۇچىنىڭ تارىخىي رومان يېزىقچىلىقىدا ئەھمىيەتلىك قىلىشقا، ئىنچىكىلەشكە تېگىشلىك مۇھىم بىر قائىدىنى پۈختا ئىگىلىگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

ئۇچىنچى، «خەمچىسكى» دېگەن كىرمە سۆزدىكى دەۋر تۈسىدە. مەلۇمكى، ئاتا تىلىمىزنىڭ سۆزلۈكلىرى ئىچىدە چەت تىللاردىن كىرگەن كىرمە سۆزلەر ناھايىتى كۆپ. بۇ تىل تەتقىقاتچىلىرىمىزغا بەك ئېنىق. ئەمما، يازغۇچى، شائىرلىرىمىز ئىچىدە كىرمە سۆزلەرنى بىرقەدەر ياخشى بىلىدىغانلار ئاز، ئەڭ مۇھىمى بۇ خىل كىرمە سۆزلەرنى ئەدەبىي ئەسەرلىرىدە ئاڭلىق، ئونۇملۇك قوللىنىشنى بىلىدىغانلار تېخىمۇ ئاز. زوردۇن سابىر يۇقىرىقى تەسۋىردە «خەمچىسكى» دېگەن كىرمە سۆزنى ناھايىتى جايىدا قوللانغان. رۇس تىلىغا مەنسۇپ بولغان بۇ ئاتالغۇنىڭ ئاتا تىلىمىزغا كىرگەن چاغلىرى دەل 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا توغرا كېلىدۇ. يەنى رۇسىيە بىلەن باردى ـ كەلدى، سودا ـ تىجارەت مۇناسىۋىتىنىڭ قويۇقلىشىشى، ھېسابات ئىشلىرىدا، جەدىدچە ئوقۇتۇشنى يولغا قويغان يېڭى مەكتەپلەردە قېرىنداشقا بولغان ئېھتىياجنىڭ تۇغۇلۇشى سەۋەبىدىن رۇسىيەدىن خىمىيەلىك ئۇسۇلدا ياسالغان قېرىنداش كىرگۈزۈلگەن. بۇ خىل قېرىنداشنى كىشىلەر «خەمچىسكى قېرىنداش» دەپ ئاتاشقان. دېمەك، يازغۇچى زوردۇن سابىر 1930 ـ يىللارنىڭ دەۋر تۈسىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن بۇ ئاتالغۇنى ماھىرلىق بىلەن قوللانغان. دەۋر تۈسىگە ئىگە سۆز ـ ئاتالغۇلارنى ئىشلىتىش تارىخىي رومان ئىجادىيىتىدە ئەھمىيەتلىك مۇھىم بىر پىرىنسىپ.

تۆتىنچى، كۆپچىلىكنىڭ تەڭلا: «پاھ! ھۇي ...» دېيىشىپ كېتىشىدىكى سىردا. بۇ قىسقا تەپسىلاتتا مەدرىسە مائارىپى بىلەن جەدىدچە مائارىپنىڭ، يەنى كونا مەكتەپلەر بىلەن يېڭى مەكتەپلەرنىڭ مۇھىم بىر پەرقى ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن، ئىمام، مۇختارباي قاتارلىق بىر توپ جامائەت مەسلىھەتلىشىپ ھۆكۈمەتكە ئەرز سۇنماقچى

يەيسلەر ...» دەپ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئوقۇپ شۇنداق مەستلىكىم كەلدىكى، يازغۇچىنىڭ قەلىمىگە باركالالا دەۋەتتىم. رەيھاننىڭ بۇ تىل تەسۋىرىدە ئۇنىڭ بالىلىرىنى ئەركىلىتىشىمۇ، ئىش - ئەمگەككە ئادەتلەندۈرۈش جەھەتتىكى چېۋەرلىكىمۇ، ئەڭ مۇھىمى، ئېرىنى ئىچ - ئىچىدىن سۆيىدىغان ئوتتەك قەلبىمۇ ئىپادىلەنگەن. روماندا يەنە تۆز مىجەزلىك زىياۋۈدۈن نەۋرە ئاكىسى مۇختاربايىنى ئالى رەيھانغا «ئاتا يوللۇق ئاكا ئۇ دېگەن!» دەپ تەرىپلىگەندە، رەيھانگۈل باينىڭ قىلمىشلىرى: يازىچە پەنجىرىدىن كەتمىگەنلىكى، ئېسىلغانلىقى، يېلىنغانلىقى ۋە يامان نىيەتتە بولغانلىقلىرىنى ئاشۇ «ۋاييەي، بىلەنلا ئىپادىلەيتتى. لېكىن، زىياۋۈدۈن بۇ ئىياللار تىلىنىڭ بۇنچىلىك جىق مەنىسى بارلىقىنى نەدىن بىلسۇن ...» دەپ ئىزاھلايدۇ. مۇشۇلارنى ئوقۇپ تېخىمۇ سۆيۈنۈپ كەتتىم. بىز «ئەدەبىيات تىل سەنئىتى» دېگەن نەزەرىيەنى سۇ ئىچكەندەك ئىچىۋالغان بولساقمۇ، يازغۇچى بۇ روماندا، يۇقىرىقىدەك گۈزەل تىل ۋە تەسۋىرلەر ئارقىلىق بۇ نەزەرىيەنى بەكمۇ يارقىن پاكىتلاشتۇرغانىدى.

«ئانا يۇرت» تېرىلوگىيەسى گويا «تىنچ دون» رومانىغا ئوخشاش بەدىئىي جەھەتتە ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان. بۇ تېرىلوگىيە ئاجايىپ ھەيۋەتلىك، ئېپوس خاراكتېرلىك ئەسەردۇر. يازغۇچىنىڭ قەلىمى بىپايان كەڭلىككە سوزۇلۇپ، ھەيۋەتلىك تارىخىي ۋەقەلىكلەر بىلەن ئادەملەرنىڭ تەقدىرىنى ئۆزئارا يۇغۇرۇۋەتكەن. رومانىدا پېرسوناژلار كۆپ، خاراكتېرلار روشەن، ئوخشاشمىغان سالا-ھىيەتتىكى پېرسوناژلار ئوخشاشمىغان تىل ئۇسلۇبىدا سۆزلەيدۇ. ئەر - ئايال باش قەھرىمانلارنىڭ مەنىۋىيىتى مول، خاراكتېرى مۇرەككەپ يارىتىلغان. يازغۇچىنىڭ مول تۇرمۇش جۇغلانمىسى ئەسەردىكى كۆرۈنۈشلەرنىڭ ناھايىتى رەڭدار بولۇشىنى تەمىنلىگەن، ئىلى دېھقانلىرىنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى ھەققىدىكى تەپسىلىي تەسۋىرلەر ۋە يەرلىك شېۋە روماننى تېخىمۇ قويۇق ئىلى پۇرىقىغا ئىگە قىلا-

ئىنچىكە ئۆگەنگەن بولغاچقا، نەچچە قۇر تەسۋىرگە ئەنە شۇنداق كۆپ ئامىللارنى مۇجەسسەم قىلالىغان. مەنىڭ بۇ تۆت ـ بەش قۇرلۇق تەسۋىرنى رومانىنىڭ باش قەسمىدىكى نادىر تەپسىلاتنى نۇرلاندۇرۇ- ۋەتكەن، دەپ مۇئەييەنلەشتۇرۇشۇمدىكى سەۋەب مۇشۇ يەردە. بىر ئەسەرنىڭ ئېپوس خاراكتېرلىك بولۇشىنى مانا مۇشۇنداق مول مە- نىگە ئىگە تىل ئامىللىرىمۇ بەلگىلەيدۇ.

رومانىنىڭ باش قەسمىدىكى يۇقىرىقى تەسۋىرنى ئۆز ئىچىگە ئال- غان نادىر تەپسىلات ئوقۇرمەننى ئەسەرنىڭ ئىچىگە ناھايىتى تەبىئىي رەۋىشتە ئېلىپ كىرىپ كېتىدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭدىكى قىزىقارلىق دىيالوگ، مەنىدار تىل، ئۆزگىچە تارىخىي تۇس، كۆچلۈك يەرلىك پۇراق، روشەن مىللىي پىسخىكا ئوقۇرمەننى بىردەمدىلا ئەينى دەۋر- نىڭ مۇھىتىي ئىچىگە ئاپىرىپ قويىدۇ. ئوقۇرمەن بۇنىڭدىن 70 يىللار ئىلگىرىكى تارىخىي مۇھىتقا، قاش دەريا‌سى بويىدىكى قەدىم- كى تارانچى يېزىسىغا بېرىپ قالغىنىنى تۇيمىغاندەك، رومانىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكىنىنىمۇ تۇيماي قالىدۇ. بۇ يەردە رول ئويناۋاتـ قان مۇھىم ئامىل يازغۇچىنىڭ تىلنى قوللىنىش ۋە ئىپادىلەش جە- ھەتتىكى پىشقان ماھارىتىدۇر.

يازغۇچى زوردۇن سابىر بۇ رومانىدا ھەقىقەتەنمۇ ئۆزىنىڭ كامـا- لەتكە يەتكەن تىل سەنئىتىنى نامايان قىلغان. مەيلى پېرسوناژ تىلى بولسۇن، مەيلى تەسۋىر ياكى ئوخشىتىشلار بولسۇن، ئوقۇرمەننى چەكسىز مەھلىيا قىلىدۇ، بولۇپمۇ 1 ـ توم بۇ جەھەتتە بەك مۇۋەپ- پەقىيەتلىك چىققان. مۇختاربای، زىيەك ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى رەيھاننىڭ ئوبرازى، شۇنداقلا غېنى باتۇرنىڭ ئوبرازى كىشىدە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇرىدۇ. بۇ تەسىرات ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدىكى ئۆزگە- چىلىك ۋە چىنلىقتىن باشقا، تىلىدىكى خاسلىقتا قارار تاپىدۇ.

ئەمگەكچان تارانچى كىشىنى رەيھانگۈلنىڭ ئۆز بالىلىرىنى ئەر- كىلىتىپ ئېيتقان «زىيەك باخشىنىڭ كۆچۈكلىرى، بولۇڭلار، چې- يىڭلارنى ئىچىڭلار، ئېتىزغا بېرىپ باراڭدا قاق سالىمىز، چىلگە

زىلغان كىرىش سۆزىدە ئېيتىلغاندەك: «ئاجايىپ يارقىن تارىخىي ۋە بەدىئىي چىنلىق تۇيغۇسى، مۇرەككەپ ھېس - تۇيغۇلارغا باي ئىدى. چىكە تەسۋىرلىرى، يېقىملىق بەدىئىي ئۇسلۇبى، راۋان، مەنىلىك تىل سەنئىتى بىلەن بىر پۈتۈن دەۋرنىڭ تارىخىي ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك سىزىپ بەرگەن» لىكىدە.

بۇ شاھانە رومانىدىكى يۇزلىگەن پېرسوناژلار ئىچىدە مۇختارباينىڭ خاراكتېرىدىكى جەلپكارلىق ئادەمنى بەك مەپتۇن قىلىدۇ. ئۇ-نى ئۇيغۇر رومانچىلىقىدا بارلىققا كەلگەن پۈتمەس - تۈگىمەس تەدقىقات قىممىتىگە ئىگە بىر ھەقىقىي تىپ دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. يازغۇچى مۇختارباينى ھەم گۈزەللەشتۈرۈپ كۆرسىتىدۇ، ھەم ھەجۋىيلەشتۈرۈپ تەسۋىرلەيدۇ. مۇختارباي ئوبرازى مەدھىيە بىلەن پاش قىلىش بىرلەشتۈرۈلگەن ئوبراز. لۇكچەك مىجەز، ھۆكۈمرانلىق ئىستىكى كۈچلۈك، خاراكتېرى ئوچۇق - يورۇق، يۈرۈش - تۇرۇشى مەردانە، غەلىتە قىلىقلىرى كۆپ، گەپ - سۆزلىرى قىزىقارلىق، ئاغزى ئىتتىك، تەرسا ھەم ئۆزگىرىشچان، كۆڭلى تۇز ھەم ساددا، يەڭگىلتەك ھەم پوچى، ئىچى تار ھەم مەرد، بىر ئۆمۈر بىمەنە ھەۋەسنىڭ كەينىگە كىرىپ ياشاپ ئادەتلەنگەن، ئەمما چوڭ ئىشلارغا-مۇ ئۆزىنى ئاتاشقا تەييار تۇرىدىغان مۇختارباينىڭ مۇرەككەپ خاراكتېرى ئادەمدە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئەدەپ - ئەخلاققا مۇخالىپ سۆز - ھەرىكەتلىرى، بىمەنە ئارزۇ - ھەۋەسلىرى، تومپايلارچە قىلىقلىرى ئوقۇرمەننىڭ تەنقىد تۇيغۇسىنى قوزغىسا، ئومۇمنىڭ ئىشى ئۈچۈن ھېچنېمىسىنى ئايمايدىغان، مەرد-لىكىنى ئەلا بىلىدىغان، ھېچكىمدىن قورقمايدىغان پەزىلىتى ئوقۇر-مەننى چوڭقۇر سۆيۈندۈرىدۇ. رومانىنى ئوقۇۋاتقىچە مۇختارباينىڭ مىڭبىر گۇناھىنىڭ خوتۇنىغا پوخۇرلۇق قىلىپ جېنىدىن ئايرىلغىلى تاس قالغاندا نەۋرە ئىنىسى زىياۋۇددۇنغا «ــ تۇۋا قىلدىم ئۇكام، ئەمدى خوتۇن خەقنىڭ كەينىدىن چاپمايمەن!» دەپ يىغلامسىراشلىرى ۋە «بىر دىنلا بەش ۋاق نامازنى باشلىۋېلىپ ئىمامنىڭ يېنىدىلا يۈكۈنۈپ

غان. ئەسەردىكى پىسخىكىلىق تەسۋىر، پورترېت تەسۋىرى، مۇھىم تەسۋىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئەڭ يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. ئاپتورنىڭ ھېكايە بايان قىلىشتىكى پۇختىلىقى ۋە ئىنچىكىلىكى كىشىنى زوقلاندۇرىدۇ. رومان ۋەقەلىكىنىڭ ھەربىر مۇھىم ھالقىسى، پېرسوناژنىڭ ھەربىر مۇھىم ھەرىكىتى تولۇق تاپشۇرۇلغان. رومانىنىڭ گۈزەل بايان شەكلى، پېرسوناژلارنىڭ خاسلاشقان تىلى، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس روشەن مىجەز - خاراكتېرى، قىزىقارلىق ۋەقە ۋە تەپسىلاتلار، چوڭقۇر پەلسەپىۋى مۇھاكىمىلەر، ئىنچىكە تەسۋىرلەر ئوقۇرمەنلەرنى ئاجايىپ - غارايىپ بىر بىپايان بەدىئىي ئالەمگە تۈيدۈرماي ئېلىپ كىرىپ كېتىدۇ. ئوقۇرمەنلەر ئاشۇ بىپايان بەدىئىي ئالەم ئىچىدە ساددا - سەممىي، ئەمما قوپال دېھقانلارنى، باتۇر، شىر يۈرەك ئەزىمەتلەرنى، قورقۇنچاق، ساتقۇن جان باقتىلارنى، دانا يولباشچىلارنى، مەككار سىياسىيونلارنى كۆرىدۇ، رومانتىك مۇھەببەت ھېكايىلىرىنى، دەھشەتلىك ئۇرۇش قىسىملىرىنى، ئەركىنلىك ئىستەكلىرىنى، زوراۋانلىق سەپسەتىلىرىنى، ھايات ھەقىقەتلىرىنى، خەلق ئىنقىلابلىرىنى، پىداكارلىققا ئوقۇلغان مەدھىيەلەرنى، ئىككى يۈزلىمىچىلىككە قارىتىلغان نەشتەرەك تەنقىدلەرنى ئوقۇيدۇ.

ئوقۇرمەنلەر ئۆچۈن ئېيتقاندا، ئۆزىنىڭ مىللىي تارىخىدىكى شانلىق ئىنقىلاب ھەققىدە يېزىلغان بىر پارچە نادىر رومانىنى ئوقۇش چوڭقۇر ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇش بىلەن بىللە، يۇقىرى نەشرىدىكى ئاجايىپ - غارايىپ بەدىئىي ئالەم ئىچىدە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىراتلارغا مۇيەسسەر بولۇش ھەم رەڭگارەڭ پېرسوناژلار بىلەن سىردىشىش، تونۇشۇش بەزىلىرىگە ھەۋەس ۋە مۇھەببەت، بەزىلىرىگە غەزەپ ۋە نەپرەت، يەنە بەزىلىرىگە ھەسرەت - ئېچىنىش بىلەن مۇئامىلە قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشىش كەم ئۇچرايدىغان ئامەت.

قىسقىسى، «ئانا يۇرت» رومانى ئېپوس خاراكتېرلىك نادىر تارىخىي رومان. بۇ ئەسەرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى نەشرىيات تەرىپىدىن يەنە

پەرسوناژ بىر پۈتۈن ئۇيغۇر پىروزچىلىقىدا ئاز ئۇچرايدۇ.

يەرىم ئەسىردىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان تىللاردا داستان بولۇپ كېلىۋاتقان، رىۋايەت تۈسىگە باي مەشھۇر قەھرىمان غېنى باتۇرنىڭ ئۆزگىچە ئوبرازىمۇ روماندا ئالاھىدە تەپسىلاتلار ئارقىلىق ناھايىتى جانلىق يارىتىلغان. مەسىلەن، غېنى باتۇر نۇرىنى باشلاپ قاما ئىسمىلىك قازاق دوستىنىڭ ئۆيىگە كىرگەن چاغدىكى دىيالوگ بىزنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرىدۇ.

«ــ پاھ، پاھ، ھېلىمۇ سۇدا يۈرىدىغان قاما دېگەن ھايۋان بولغىنىكى، بورسۇق بولغان بولساڭ ئۆيۈڭ قانچىلىك سېسىق بولار ئىدى. پىتىلىرىڭ يوق كۆرپە ــ تېكمەتلىرىڭمۇ باردۇر ــ ھە، قازاق؟ ــ دەپ چاقچاق قىلدى.

ــ پىت بولمىسا ئورۇس بولۇپ قالمايمەنمۇ غېنىكا، ئورۇس بولۇپ قالسام ساڭا كۈن يوققۇي! ...

ــ ھا ــ ھا ... مەيلى پىتلاۋەرگىن، پىتلىرىڭ ئۇچسا ئۇچسۇن، ئورۇس بولما. شېڭ دۇبەننىڭ ئەقلى ئورۇستىن كېلىدۇ. ئۇياقتا بىز خەقنى قىرىپ تۇگەتتى. قالغىنىنى ئەمدى شېڭ دۇبەننىڭ قولى بىلەن يوقاتماقچى.»

مانا بۇنى ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدىكى مەشھۇر دىيالوگ دەپ ئېيتىش كېرەك. بۇنىڭدا ئىلى ئۇيغۇرلىرىغىلا خاس يۇمۇرلۇق خۇسۇسىيەت، يەرلىك ئالاھىدىلىكتىن سىرت، قېرىنداشلارچە مىللىي دوستلۇق ۋە بىر خەلقپەرۋەر ساددا قەھرىمانىنىڭ ئېچىنىشلىرى ئىپادىلەنگەن، شۇنداقلا غېنى باتۇرنىڭ ئۆزگىچە مىجەز ــ خاراكتېرى ئىپادىلەنگەن.

روماندا يەنە نىزەرخان خوجام، ھېكمىخان تۆرەم، مۇتائالى خەلىپىتىملەرنىڭ ئوبرازلىرىمۇ ياخشى يارىتىلغان. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدىكى مىللىي رەھبەرلەرنىڭ، ھەر خىل تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئىچكى مۇددىئاسى، دۇنيا قارىشى، خاراكتېرىدىكى كۆچلۈك ھەم ئاجىز تەرەپلەر ناھايىتى ياخشى يورۇتۇلغان. ئىجتىما-

ئولتۇرىدىغان بولۇۋالغانلىقى»؛ قونچى ئۇزۇن ئۆتۈكىنى تامغا تېپىپ كۈچەپ كىيىۋاتقان ھالىتى؛ مەشھۇر باي رەخمجان سابىر ھاجىنىڭ شەھەردىكى ھويلىسىدا تۇرۇپ تۇنۇگۈندىن بېرى ھېچنېمە يېمەي تاڭشۇرۇلغاندەك شىپپىدە بولۇپ كەتكەن ئېتىغا قاراپ «مۇنۇ باينىڭ قورۇسىدا ئات يېگۈدەك بىرنېمە يوق، ھەممىلا يەر سىرلانغان ياغاچ، پاھ، بۇنداقمۇ ئۆي بولىدىكەن، ھېچبولمىسا بىر باغ قوناق شېخى تېپىلسىچۇ ...» دەپ ئويلاشلىرى؛ قاق سەھەردە قوپۇپ خوتۇنىغا «تەرەتكە ۋاقتىدا سۇ بەرمىدىڭ!» دەپ ۋارقىرىغان پېتى ھويلىغا چىقىپلىپ، ھۇجرىلىرىدا ئۇخلاۋاتقان ئۆيلەنگەن ئىككى ئوغلىنىڭ ئىشىكىنى تېپىپ تىللاپ ئويغىتىشلىرى؛ ئوغلاقنى ئابدۇمەرگە تارتقۇزۇپ قويغىنىغا كېچىچە ئۇيقۇسى كەلمەي تېرىكىپ چىقىشلىرى؛ مەزىن ئەزاننى ۋاقتىدا توۋلىمىدى دەپ بېزەپ تىللاشلىرى؛ زىياۋۇدۇنغا بۇگۈنكى ئوغلاق تارتىشىشتا قانداق قىلىش لازىملىقى ھەققىدە ئورۇنلاشتۇرغان بۇيرۇقلىرى؛ ھېۋىزىباينىڭ ئۇچ نەۋرىسىنىڭ خەتنە تويىغا مەھەللە ئەرلىرىنى باشلاپ ئاتلىق ماڭغان چاغدىكى قىياپىتى؛ مۇزداۋاندىن پارتىزانلارغا يول باشلاپ ئۆتۈش جەريانىدا پارتىزانلار تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن، «كۆكۈچ ماتادىن ھەربىيچە كىيىم كىيگەن بىر ئەسكەرنىڭ» تاشلىقتا قانغا مىلىنىپ ياتقان ئۆلۈكىنى پۇتى بىلەن ئۆرۈپ قاراپ «ۋاي ئۆلۈمتۇك، سەتلىكىنى بۇ نىجىسىنىڭ. مۇشۇ قوتۇر ئىت بىلەن سوقۇشمىز دەپ تاغ – داۋانلاردىن ئاتلاپ بۇ يەرگە كەلگىنىمىزنى!» دەپ ئېيتقان سۆزلىرى كۆز ئالدىمدا ئاجايىپ گۈزەل كارتىنا بولۇپ گەۋدىلەندى. بولۇپمۇ، ئاقسۇدا ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغاندا «غۇلجىغىمۇ چىقارسەن، ئەخمەتجان، غېنى باتۇرلارغا دەپ نوخلاڭنى ئالغۇزمىسام!» دېگەن ئاچچىق پوپوزىسى بىلەن «— نېمە دەيدۇ مۇنۇ قاشقىلىق!» دەپ ۋارقىراشلىرى قۇلاق تۇۋىمدە جاراڭلاپ تۇردى. مانا مۇشۇ كارتىنىلاردا مۇختارباينىڭ خاراكتېر خاسلىقى چاقناپ تۇرىدۇ. مۇختاربايدەك مول خاسلىققا، ئۆزگىچە مىجەز – خاراكتېرگە ئىگە

ئەۋلادلىرى ئوچۇق ئېيتقاندا زوردۇن سابىر ئاپىرىدە قىلغان «ئانا يۇرت، مەكتىپى» ئوقۇمۇشلىرى، تارىخىي كۆلىپەتلىرى، تارىخىي جاراھەتلىرى، تارىخىي ھەسرەت - نادامەتلىرى، شۇنداقلا بېشىغا كەلگەن تارىخىي پالاكەتلىرى ۋە تارىخىي بەختسىزلىكلىرى ناھايىتى كەڭ ھەم چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىلگەن. ئۇنىڭدا خۇددى «تىنچ دون» رومانىدىكى كازاك مىللىتىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئازابلىق مىللىي كۈرەسقا ئوخشاشلا، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئارتۇق مىللىي كۈرەس ئىپادىلەنگەن. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، بۇ تارىخىي تېرىلو-گىيە مەخسۇس مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشكە، تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا تې-گىشلىك ئەدەبىيات ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ بىر تارىخىي رومان بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇنىڭدا ھەقىقىي ۋەقەلەر، چىن ئادەملەر يېزىلىش بىلەن بىللە توقۇلما تەپسىلاتلارمۇ، توقۇلما پېرسوناژلار-مۇ يېزىلغان. قايسى ۋەقەلەر ھەقىقىي، قايسى ۋەقەلەر توقۇلغان، كىملەر تارىخىي پېرسوناژ، كىملەر توقۇلما پېرسوناژ ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلىش بۇ رومانىنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتىنى ئاشۇرۇپ، تەربىيەۋى ئۇنۇمىنى كۆچەيتىش، شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ تارىخ بى-لىمىنى كۆپەيتىشىنىڭ مۇھىم بىر يولى. چۈنكى، ئوقۇرمەنلەر پىس-خىكىسىنى چىقىش قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار ئۆز مىللىتىنىڭ تارى-خىغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي رومانلارنى ئوقۇغاندا، تەبىئىي ھالدا توقۇلما ۋەقەلەر بىلەن ھەقىقىي ۋەقەلەرنى، تارىخىي پېرسوناژلار بىلەن توقۇلما پېرسوناژلارنى بىلىش ئارزۇسىدا بولىدۇ. بولۇپمۇ بىر قىسىم تارىخىي شەخسلەرنىڭ كېيىنكى ھاياتىنى بىلىشنى بەكرەك ئارزۇ قىلىدۇ. ناۋادا «ئانا يۇرت، لۇغىتى» مۇۋەپپەقىيەتلىك تۈزۈلۈپ قالسا، ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىستىكىنى مەلۇم

ئىي، تارىخىي مەسىلىلەرگە مۇناسىۋەتلىك مۇلاھىزە - بايانلار رو- مانىنى مەزمۇن جەھەتتە كەڭلىك، تارىخىي جەھەتتە چوڭقۇرلۇق ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتە زور ئەھمىيەتكە ئىگە قىلغان. مانا مۇشۇنداق زور ئۇتۇق رومانىنى مىللىي ئېپوس تۈسىگە ئىگە قىلغان.

بۇ يەردە شۇ نەرسىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتكۈم كېلىۋاتىدۇ. رومان نەشر قىلىنىپ، بازارغا سېلىنىپ، بىرەر ھەپتە ئۆتە - ئۆتە- مەيلا، مۇنداقچە ئېيتقاندا 1 - تومنىڭ يېرىمىنى ئوقۇ - ئوقۇمايلا تونۇش - بىلىشلەر ئۆزئارا سالاملاشساق «ئانا يۇرت» نى ئوقۇدۇڭمۇ، دەپ سورىشىدىغان، ئوقۇمىغان بولسا، ئوقۇغىن، ئوقۇڭلار، جىددىي ئوقۇش كېرەك، دەپ ئوقۇشقا تەۋسىيە قىلىشىدىغان، بەزىدە تە- سىراتلىرىمىزنى ئېغىز - ئېغىزىمىزغا تەگمەي سۆزلىشىپ كېتە- دىغان بولۇشۇپ قالدۇق. بۇ رومان ھەقىقەتەن بىزنى «سۆزلەيدىغان» قىلىپ قويغانىدى. بايقىشىمچە، ماڭا ئىلى ۋادىسىدا تۇغۇلۇپ ئۆس- كەن دوستلىرىمنىڭ تەسىراتلىرى بەكرەك چوڭقۇر، ھاياجانلىنىپ سۆزلەشلىرى تېخىمۇ ئۆزگىچە تۇيۇلدى. مەن بۇنى رومانىنىڭ ئىلى تۇرمۇشىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغانلىقىدىن، نۇرغۇن ۋەقە - ھادىسە، يەر - جاي ئىسىملىرى ۋە تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئۇلارغا بەكرەك تو- نۇش بولغانلىقىدىن، بولۇپمۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئالاقىدار بە- لىشى باشقا يۇرتنىڭ كىشىلىرىگە نىسبەتەن كۆپرەك بولغانلىقىدىن دەپ چۈشەندىم. شۇڭا ئېسىمگە بارلىق ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەرنى «ئانا يۇرت» رومانىدىن تولۇق، يېتەرلىك لەززەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن چوقۇم «ئانا يۇرت، لۇغىتى» ئىشلەش كېرەككەن، دېگەن پىكىر كەلدى.

بۇ مۇنداقلا ھاياجان بىلەن دېيىلگەن گەپ ئەمەس. بىلىشىمىز كېرەككى، «ئانا يۇرت» نامىلىق بۇ تارىخىي تېرىلوگىيەنىڭ يېزىلىشى 20 - ئەسىر مىللىي ئەدەبىياتىمىزدىكى بىر مۆجىزە خاراكتېرلىك ئۇتۇق. بۇ رومان زوردۇن سابىرنىڭ 20 - ئەسىر ئەدەبىيات تارىخ- ىمىزدىكى ئورنىنى يۇكسەكلىككە ئىگە قىلغان كاتتا رومان. ئۇيغۇر

ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىدۇق. بۇ بىر خاسىيەتلىك مەنىگە تولغان سىمۇزول.

مەن زوردۇن سابىر ئەپەندىنىڭ بۇ ئۇلۇغ رومانىنى بارلىق ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىنىڭ زىر - زىۋەرلىرىگىچە چۈشىنىپ، ھەزىم قىلىپ ئوقۇشىغا ياردىمى تېگىشىنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇ يىل ئىچىدە مەخسۇس «ئانا يۇرت، لۇغىتى» ناملىق كىتاب ئىشلەپ چىقىشنى نىيەت قىلدىم. ھازىرچە كىتابخانلىق كۆڭلۈم سۈپىتىدە بۇ تەسىرات ماقالەمنى يېزىپ چىقتىم.

2001 - يىلى 2 - ئايدا يېزىلدى

دەرىجىدە قانائەتلەندۈرۈپ، روماندىن بەھرە ئېلىشنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ.

«ئانا يۇرت» رومانى ناھايىتى يۇقىرى ماھارەت بىلەن يېزىلغان تارىخىي تىرىلوگىيە. بۇ رومان چىنلىق تۇيغۇسىنىڭ كۈچلۈكلۈكى، تارىخىي مەزمۇن بىلەن بەدىئىي توقۇلمىنىڭ بىرىكتۈرۈلۈشى، پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ روشەنلىكى، ئاساسىي سۈژېت بىلەن يانداش سۈژېتلارنىڭ ماسلاشتۇرۇلۇشى، پېرسوناژلار تىلىنىڭ خاسلىقى، تەسۋىرنىڭ گۈزەللىكى، بايان تىلىنىڭ يېقىملىقلىقى، كىنايە تۇسىنىڭ قويۇقلۇقى، ھېسسىياتنىڭ موللۇقى، قۇرۇلمىسىنىڭ مۇكەممەللىكى قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇلۇغ خاراكتېرلىك رومان ھېسابلىنىدۇ. بۇ رومانىنىڭ ھەجمى خېلىلا چوڭ. ئاپتور بۇ ئەسەرنى بابلارغا ئايرىمىغان، ئايرىم ـ ئايرىم ماۋزۇلۇق قويمىغان. «ـــ ۋاي ئوغرى! ...» دەپ باشلىغان پېتى «گويا تۆكۈلگەن قانلار پاجىئەنى مەقسەت قىلغاندەك، ئەزىز قۇربانلار تىرىكلەرنى يانلىرىغا چىللاۋاتقاندەك، ھەممىلا ئادەمنىڭ بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشقۇسى كەلگەندى. لېكىن، قويۇق ئورمانلار كەينىدىن ـــ كۈنچىقىشتىن ئاستا باش كۆتۈرۈۋاتقان قۇياش ئىنسانلارنى ھايات، ياشاشقا ـــ بەختكە چىللىماقتا ئىدى!» دەپ ئاخىرلاشتۇرغان. دېمەك، يازغۇچى بۇ رومانىنى سۈژارى يېزىپ چىققان. ئۇنىڭ شەكلى سۈژارى يېزىلغىنى بىلەن، مەزمۇنى يۇرەكنى لەرزىگە سالىدىغان دەرىجىدە دولقۇنلۇق، ئوقۇغان كىشىنى گاھ سۆيۈندۈرىدىغان، گاھ كۈلدۈرۈپ تېلىقتۇرىدىغان، گاھ چوڭقۇر ئۇھ تارتقۇزۇپ ئۆكۈندۈرىدىغان، گاھ بۇقۇلدىتىپ يىغلىتىۋېتىدىغان دەرىجىدە تەسىرلىك يېزىپ چىقىلغان.

«ئانا يۇرت» رومانى بىزنى بىر ئەسىردىن يەنە بىر ئەسىرگە، بىر ئېرادىن يەنە بىر ئېراغا ئېلىپ كىرگەن خاسىيەتلىك رومان. مۇنداقچە ئېيتقاندا، دەل مۇشۇنداق پەيتتە نەشر قىلىنىپ بازارغا سېلىنغان «ئانا يۇرت» رومانى شۇنىڭ ئۈچۈن خاسىيەتلىككى، بىز «ئانا يۇرت» تىن ئىبارەت «يول خېتى» نى كۆتۈرگىنىمىزچە يېڭى

2008 - يىلىدىن ئېپسۇسلىنىدىغانلىقىنى، بەزىلىرى سۆيۈنىدىغانلىقىنى، بەزىلىرى ئادەتتىكىچە ھېس قىلغانلىقىنى ئېيتتى. ئومۇمەن، بۇلار كۆڭلىدىكى تەسىراتلىرىنى يوشۇرماي، ياساپ جابدۇماي، سەمىمىيلىك بىلەن ئېيتتى. ئالۋەتتە، بىر يىلنىڭ ئەمەس بىر كۈننىڭ كىشىگە قالدۇرغان تەسىراتىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئەمدى مەن ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسام، 2008 - يىلى مەن ئۈچۈن نەتىجىلىك بىر يىل بولدى. بۇ بىر يىلدا ئالىي مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 20 پارچىگە يېقىن دەرسلىك كىتابىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىكىنى ئىشلىدىم. ئوتتۇرا مەكتەپ تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتۇقۇچىلىرى ئۈچۈن بىر پارچە «ئوقۇتۇشتا پايدىلىنىش قوللانمىسى» نى تۈزۈپ نەشر قىلدۇردۇم. 20 - ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى بەش نەپەر شائىرنىڭ تاللانما شېئىر توپلىمىنى نەشرگە تەييارلاپ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلدۇردۇم. ئون پارچىگە يېقىن ماقالە يېزىپ مەتبۇئاتلار ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتۇردۇم. ئۇرۇمچى، قەشقەر، قومۇل قاتارلىق جايلاردا تەكلىپ بىلەن ئوقۇتقۇچىلارغا بىرنەچچە مەيدان لېكسىيە سۆزلىدىم. جاڭ رۇڭنىڭ «بۆرە توتېمى» رومانىنى، گاۋېن ھامبىلنىڭ «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىدىن تېزىسلار» قاتارلىق ئون نەچچە پارچە كىتابنى ئوقۇپ خاتىرە قالدۇردۇم. شۇڭا، 2008 - يىلىنى مەن ئۈچۈن نەتىجىلىك بىر يىل بولدى، دەپ قارايمەن.

ۋاقىتقا قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەك، دېگەن مەسىلىگە كەلسەك، ۋاقىت دېگەن ھايات دېمەكتۇر. ۋاقىتقا قانداق مۇئامىلە قىلىش ماھىيەتتە ھاياتقا قانداق مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىدۇر. ھاياتنىڭ ئەھمىيىتى ئۇستىدە ئىزدىنىش ھەربىر ئادەم ئۈچۈن تۇپ مەسىلە. مەن ياشلىرىمىزنىڭ جۇشقۇن، ئىزدىنىش، تەۋەككۇل قىلىش روھىغا باي، رېئاللىققا باتۇرلۇق بىلەن يۈزلىنەلەيدىغان، ئۆزىنىڭ قىممىتىنى نامايان قىلىش، بەختى ۋە ئىستىقبالىنى نۇرلاندۇرۇش ئۈچۈن بوشاشماي كۈرەش قىلالايدىغان بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمەن.

«ئەقىللىك» ئوسكار بېلىق

مۇھەررىردىن: 2008 - يىلىنى ئۆزىتىپ، 2009 - يىلىغا قەدەم قويۇش مۇناسىۋىتى بىلەن شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى «قار لەيلىسى پروگراممىسى» داڭلىق ئوبزورچى يالقۇن روزى بىلەن ئالتە ئۆسمۈرنى تەكلىپ قىلىپ، بالىلار ۋە ئۆسمۈرلەرنىڭ ۋاقىت ئېڭى، ھايات قارىشى، كىشىلىك ئارزۇسى، قىينىچىلىقنى يېڭىش روھى قاتارلىق مەسىلىلەرنى چۆرىدەپ سۆھبەت ئۆتكۈزگەن. بۇ سۆھبەت يانۋاردا كۆرسىتىلگەندىن كېيىن، كۆرۈرمەنلەرنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. بىز يالقۇن روزى بىلەن گۈلىستان سۇرەتنىڭ سۆھبەت خاتىرىسىنى ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ يىللىق 2 - سانىدا ئېلان قىلىشنى مۇۋاپىق كۆرۈپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۆزۈرىغا سۇندۇق.

«شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

* * *

گۈلىستان سۇرەت: يالقۇن ئاكا، مانا بىز 2008 - يىلىنى ئۆزىتىپ، 2009 - يىلىغا قەدەم قويدۇق. دېمەك، ۋاقىت ئاققان سۇدەك تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ. بىز ۋاقىت ھەققىدە ھەر دائىم ئويلىنىپ تۇرۇشىمىز، ياش - ئۆسمۈرلەرگە بۇ توغرۇلۇق تەربىيە - چۈشەنچە بېرىپ تۇرۇشىمىز لازىم. سىزنىڭچە، ۋاقىتقا قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەك؟

يالقۇن روزى: بىز يۇقىرىدا ئالتە كىچىك دوستنىڭ 2008 - يىلىغا بولغان تەسىراتلىرىنى بىر - بىرلەپ ئاڭلىدۇق. بەزىلىرى

ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سۆز ـ ھەرىكەت، يۈرۈش ـ تۇرۇشىدىكى ئايالالارغا خاس نۇرغۇن ئامىللارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. شۇڭا، بىز قىزلار بىلەن ئوغۇللارنىڭ ئۆز پەرقلىرى ئۈستىدە ئويلىنىپ، ئوغۇللارنىڭ جاسارەتلىك، قىزلارنىڭ نازاكەتلىك بولۇشتەك ئەڭ تۈپ خاسلىقىنى ئۆزىدە يېتىلدۈرۈشكە تىرىشىشىنى ئومىد قىلىمىز. بۇ جەھەتتە ئوقۇتقۇچىلارمۇ، ئاتا ـ ئانىلارمۇ، جەمئىيەتمۇ ئۆز بۇرچىنى سەگەكلىك ۋە مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئادا قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىشى، ئوغۇل بالىلارنىڭ قىز مىجەزلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىغا ھەرگىز سەل قارىماسلىقى كېرەك.

گۈلىستان سۆرەت: يالقۇن ئاكا، سىز ئوتتۇرىغا قويغان بۇ مەسىلە جىددىي مۇئامىلە قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە ئىكەن. ئەمما، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ياش ـ ئۆسمۈرلىرىمىزنىڭ خاراكتېرى ئاجىزلاپ، ئازغىنە قىيىنچىلىققا دۇچ كەلسىلا بەل قويۇۋېتىدىغان، چۈشكۈنلىشىپ ھەممىدىن ۋاز كېچىدىغان، جىمى نەرسىدىن قاچا شاپلا يۈرىدىغان، دۇچ كەلگەن مۇشكۈلاتلارنى يېڭىشنىڭ يوللىرى ئۈستىدە ئازراقمۇ ئىزدىنىپ باقمايدىغان بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. گەرچە بۇنداق ئەھۋال ئومۇميۈزلۈك بولمىسىمۇ، ئەمما يىلدىن ـ يىلغا كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇ. سىزنىڭچە، مۇشكۈل مۇھىتنىڭ بالىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە كۆرسىتىدىغان ئىجابىي تەسىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولامدۇ ـ يوق؟

يالقۇن روزى: ھازىرقى دەۋرىمىزدە ھەقىقەتەن ئانچىكىم جاپا ـ غەمۇ چىدىمايدىغان، باشقىلارغا قېيىداپ، جىمى نەرسىدىن قاقشاپلا يۈرىدىغان بىر تۈركۈم بالىلار بار. بۇنداق بالىلارنى جەمئىيەتشۇناسلار «غودۇڭشىيدىغان بىر ئەۋلاد» دەپ تەرىپلەشتى. شۇبھىسىزكى، قىيىنچىلىق خاراكتېرنى تاۋلايدىغان پېچ، مۇشكۈل مۇھىتتا ئۆسۈپ يېتىلىشنىڭ پايدىسى ھەقىقەتەن زور بولىدۇ. مۇشكۈل شارائىت ئادەمنى ھەر جەھەتتىن تاۋلايدۇ. مۇشكۈلاتنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتمىگەن پەزىلەتمۇ ئىشەنچسىز بولىدۇ. بۇنداق دېيىش ئار ـ

ئۆتكۈزۈشكە ئىنتىلىشى كېرەك.

گۈلىستان سۈرەت: يالقۇن ئاكا، سىزنىڭچە ئوغۇللار بىلەن قىزلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە قويۇلىدىغان تەلەپ پەرقلىق بولۇشى كېرەكمۇ، ئۇلار بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدا نېمىلەرگە دىققەت قىلىشى كېرەك؟

يالقۇن روزى: ئوغۇللار بىلەن قىزلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە قويۇلىدىغان تەلەپلەر بەزى جەھەتلەردە ئوخشاش، بەزى جەھەتلەردە پەرقلىق بولىدۇ. بۇ تەلىم ـ تەربىيەدىكى مۇھىم قانۇنىيەت. ئەپسۇسلىنارلىقى، ھازىر بۇ قانۇنىيەتكە يېتەرلىك ئەھمىيەت بېرىلمىگەچكە، ئوغۇللارنىڭ قىز مىجەزلىشىشى يىلدىن ـ يىلغا ئېغىر لىشىپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنىڭدا ھەر خىل سەۋەبلەر بولسىمۇ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئايال ئوقۇتقۇچىلار سانىنىڭ 90% تىن ئارتۇقراق بولۇشى ئوغۇللارنىڭ قىز مىجەزلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان ئاساسلىق سەۋەب دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. بۇ بىزنىڭ ئاساس ماتېرىيىلىمىزدا ھەل قىلىش قىيىن بولۇۋاتقان مەسىلىلەرنىڭ بىرى. ئوقۇتقۇچىلار قۇرۇلمىسىدىكى بۇنداق زىيادە بىر تەرەپلىمىلىك خىلى كۆپ مىللەت ۋە دۆلەتلەردە مەۋجۇت ئەھۋال بولغاچقا، ئوغۇللارنىڭ قىز مىجەزلىشىش ئەھۋالىمۇ دۇنياۋى ھادىسە بولۇپ قالدى.

ئادەتتە، بالىلار يېتىلىۋاتقان مەزگىللەردە كۆپ جەھەتتە باشقىلارنى دورايدۇ ۋە ئۇلگە قىلىدۇ. باشلانغۇچ مەكتەپلىرىمىزدە ئايال ئوقۇتقۇچىلار كۆپ بولغاچقا، قىز ـ ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار ئوخشاشلا ئايال ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىنى ئۇلگە قىلىپ، بەلىمەي ـ بىلمەي ئۇلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. ھەممىمىزگە مەلۇم، ئەرلەر بىلەن ئاياللار نۇرغۇن جەھەتتە پەرقلىنىدۇ. مۇھەببەت ـ نەپرەت تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىمۇ پەرق بار. يۈرۈش ـ تۇرۇش، سۆز ـ ھەرىكەت جەھەتلەردىمۇ روشەن پەرقلىنىدۇ. ئەمما، بالىلار بۇ پەرقنى بىلمىگەچكە، ئوغۇللار كۆپ ھاللاردا ئايال

ىمز بار، ھەربكتىمىز جىق، ئەمگكىمىز كۆپ، چىنىقىش پۇرسە-
تىمىز بار. شۇڭا، راھەترەك تۇرمۇشتا ياشايدىغان كىشىلەردە كۆپ
كۆرۈلىدىغان قاندا ماي ئارتىپ كېتىش، قەنت كېسىلى دېگەندەك
كېسەللىكلەر بىزدە يوق دېيەرلىك. توشقان گۆشىنى كۆپ يېيىشكە
توغرا كەلگەچكە سالامەتلىكىمىزدە ئەكس تەسىر كۆرۈلدى. بۇنىڭغا
ئامال قىلالمىدۇق.» مەن بۇ ئىشلاردىن نورمالسىزلىق ھېس قىلىپ
ئوقۇتقۇچىلارغا ئېچىنغان بولساممۇ، لېكىن بىرنەرسە مېنى قىزىق-
تۇرغاچقا، «ئوقۇغۇچىلار توشقاننى قانداق تۇتىدۇ؟» دەپ سورىدىم.
ھېلىقى ئوقۇتقۇچى: «يېزىمىزنىڭ بىر تەرىپى دالاغا تۇتاش، يېپىنچا
ئۆسۈملۈكلەر كۆپ، شۇ يەر ياۋا توشقانلارنىڭ ماكانى. ئوقۇغۇچىلار
دالانىڭ بىر تەرىپىگە تور يېيىپ قويۇپ، دالانىڭ يەنە بىر تەرىپىگە
بېرىپ چۇقان ـ سۇرەن سالسا، توشقان قورقۇنچاق مەخلۇق بولغاچ-
قا، ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي ئۇركۈپ قېچىپ يۈگۈرىدۇ. شۇنىڭ
بىلەن تورغا ئۆسۈپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئولجىسىغا ئايلىنىدۇ. ئوقۇ-
غۇچىلار ئۇنى سويۇپ، ئادالاپ بىزگە ئۆتكۈزۈپ، قەرزىنى تۆگىتە-
دۇ.» دېدى. مەن بۇ بالىلارنىڭ ئۆزى دۇچ كەلگەن قىينىچىلىقنى ئۆ-
زى ھەل قىلىش ئۈچۈن، گەدىنىدىكى قەرزىنى تۆلىۋېتىش ئۈچۈن
ھەر خىل ئامالالار بىلەن تىرىشقانلىقىدىن سۆيۈندۈم. بۇ بىر ئېسىل
پەزىلەتتە! ھەقىقەتەنمۇ ئوقۇغۇچىلار بۇ جەريانىدا ھەرىكەت، پەزىلەت،
تەدبىر، پاراسەت، ماھارەت، ھەمكارلىق روھى جەھەتتە يېتىلىپ،
نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىپتۇ، مانا بۇ،
مۇشكۇل مۇھىتتا ئۆسۈپ يېتىلىشنىڭ پايدىسى. بىز ياش ـ ئۆسە-
مۇرلەرنى قىينىچىلىق ئىچىدىن يول تېپىشقا ئىلھاملاندۇرۇشىمىز
كېرەك. سەۋەبى ھايات يولى ھەرگىز داغدام بولمايدۇ. ئۇنىڭدا كۆتۈل-
مىگەن قىينىچىلىقلار ھە دېگەندە ئۇچراپ تۇرىدۇ. مۇمكىن بولسا،
ئەتەي قىينى مۇھىت پەيدا قىلىپ بالىلارنى چىنىقتۇرۇشنىمۇ ئويـ
لىشىپ بېقىش كېرەك. ساپا ماۋارىپى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بۇنداق
قىلىش تامامەن توغرا ھەم زۆرۈر.

قىلىق مەن ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش مۇھىتىنى ياخشىلىماسلىق كېرەك، دېمەكچى ئەمەس. ئەلۋەتتە، ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش مۇھىتىنى ياخشىلاش كېرەك. لېكىن، بالىلارنى قىيىنچىلىق بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ چېنىقتۇرۇشقا، ئىرادىسىنى تاۋلاشقا سەل قارىماسلىق كېرەك.

مەن 2001 - يىلى خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن كېرىيەنىڭ كۆك-يار يېزىسىغا بېرىپ، ئوقۇتقۇچىلار بىلەن پاراڭلىشىپ قالدىم. پاراڭىمىز دەرسلىك كىتابلارنىڭ ئوقۇغۇچى بېشىغا ئەمەلىيلىشىش - ئەمەلىيلەشمەسلىك مەسىلىسىگە مەركەزلەشتى. ئۇ چاغدا دەرسلىك كىتابلارنى ھەقسىز تارقىتىش سىياسىتى تېخى يولغا قويۇلمىغان بولغاچقا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسلىكلەرنى تولۇق سېتىۋېلىشى بىر قىيىن مەسىلە ئىدى. مەن «دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى نامرات ئەھۋالدا ئوقۇغۇچىلار دەرسلىك كىتابلارنى قانداق قىلىپ تولۇق سېتىۋالالايدۇ» دەپ سورىدىم. بىر ئوقۇتقۇچى جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېدى: «دەرسلىك كىتابلار ئوقۇغۇچىلارغا تولۇق ئەمەلىيلىشىدۇ. چۈنكى، دەرسلىكلەرنى ئوقۇغۇچىلار سېتىۋالمايدۇ، بەلكى بىز — ئوقۇتقۇچىلار سېتىۋالىمىز. شىنخۇا كىتابخانىسى بىلەن مائارىپ ئىدارىسى ئورتاقلىشىپ، ھەربىر پەننىڭ دەرسلىك كىتابىنىڭ پۈتۈن شۇ پەننىڭ دەرس ئوقۇتقۇچىسىنىڭ مائاشىدىن قايرىۋالىدۇ. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىسىغا قەرزدار بولۇپ قالىدۇ. ئۇلار قەرزلىرىنى مەۋسۇم ئاخىرلاشقىچە ئەپلەپ تۆلەپ بولىدۇ. نېمە تاپسا شۇنى ئەكىلىپ پۇلغا ھېسابلاپ ئۆتكۈزىدۇ. بەزىلىرى ئوتۇن ئەكىلىدۇ. بەزىلىرى كۆكتات ئەكىلىدۇ. بەزىلىرى توخۇ، تۇخۇم ئەكىلىدۇ. بەزىلىرى توشقان گۆشى ئەكىلىدۇ. بىزنىڭ بۇ يەردە ياۋا توشقان كۆپەيسە، شۇنچا كۆپىنچە توشقان گۆشى ئەكىلىپ، بىر توشقاننى ئۈچ يۆنىدىن ئۆتكۈزىدۇ. توشقان گۆشى مايسىز، قەنتسىز گۆش بولغاچقا، بىزگە ماس كەلمەيدىكەن. بىز يېزا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بولغاچقا، ئازدۇر - كۆپتۇر ئېتىزىمىز، چارۋا مالىلىرى-

ۋاستە نەمە ئاڭقىرالمايدۇ. ئىنكار قىلىۋاتقان نەرسىسى بىلەن قوللاۋاتقان نەرسىسىدە روشەنلىك بولمايدۇ. قەتئىي ۋاز كېچىشكە بولمايدىغان پىرىنسىپ بىلەن مۇئەييەن شەرت ئاستىدا ياكى مۇئەييەن شارائىتتا تاكتىكىلىق يوسۇندا ۋاز كېچىشكە بولىدىغان پىرىنسىپ ئىپتىدائىي بولسا، قىلچىمۇ چۈشەنمەيدۇ. ئۇلار ھەق - ناھەق مەسىلىسىدە كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقماستىن، ئۆزىنى چەتكە ئېلىپلا كۆن ئۆتكۈزىدۇ. ئۇنداق ئادەملەرنىڭ پىرىنسىپى شەخسىي مەنپەئەتنىڭ دەل ئۆزىدۇر. ئۇلار ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىگە پايدىلىق ياكى زىيانلىق بولۇشنى بىردىنبىر پىرىنسىپ قىلىپ ياشاپ كېتىۋېرىدۇ. ئالدى بىلەن ئومۇمغا ئەمەس ئۆزىگە كۆڭۈل بۆلىدۇ. بۇنداق قەلبىتە ئالىيجانابلىقنىڭ نۇرى بولمايدۇ. بۇنداق قەلب ئىگىسىدە باشقىلار ئۈچۈن قۇربان بېرىش روھى بولمايدۇ. شۇڭا، بىز ھەر دائىم بالىلارنى توغرا تەپەككۇر قىلىشقا يېتەكلىشىمىز ھەم روشەن مۇھەببەت - نەپرەت قارىشىغا ئىگە قىلىپ تەربىيەلەشكە، قەلبىدە توغرا، ئالىيجاناب پىرىنسىپ تۇرغۇزۇشقا تىرىشىشىمىز كېرەك.

گۈلىستان سۆرەت: يالقۇن ئاكا، ناھايىتى ئەھمىيەتلىك گەپ. لەرنى قىلىپ بەردىڭىز. يۇقىرىدا كىچىك دوستلار ئۆزلىرىنىڭ 2009 - يىلىدىن كۆتىدىغان ئۈمىد - ئارزۇلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتى. سىزمۇ سۆھبىتىمىزنىڭ ئاخىرىدا ئۆسمۇر بالىلار. نىڭ ئارزۇسىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، 2009 - يىلىدىن كۆتىدىغان ئۈمىدىڭىزنى سۆزلەپ باقسىڭىز قانداق؟

يالقۇن روزى: مەن بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ 2009 - يىلىدىن كۆتىدىغان ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى ئەستايىدىل ئاڭلىدىم. ئەلۋەتتە، بۇلار. نىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنىڭ ئەملىگە ئېشىشىنى تىلەيمەن. مەن بۇ يەردە ئولتۇرغان ھەمدە بۇ پىروگراممىنى كۆرۈۋاتقان بارلىق ئوقۇ. غۇچىلارنىڭ ئارزۇسىنى چىقىش قىلىپ، شۇنداق دېگۈم كېلىۋاتىدۇ: مەكتەپلەر ئوقۇغۇچىلارنى تاپشۇرۇق ئىشلەيدىغان ماشىنىغا ئايلاندۇرۇپ قويمىسا! ئۇلارنىڭ ئائىلىگە قايتقاندىن كېيىنكى

گۈلىستان سۈرەت: يالقۇن ئاكا، سىزنىڭچە، ھازىر مەيلى مەك-تەپ تەلىم - تەربىيەسىدە بولسۇن، مەيلى ئائىلە تەربىيەسىدە بولسۇن، ياش - ئۆسمۈرلەرنى تەربىيەلەش جەھەتتە ئەڭ سەل قارا-لىۋاتقان نۇقتا قايسى، دەپ قارايسىز؟

يالقۇن روزى: بۇ بىر قىيىن سوئال بولدى. بۇنىڭغا ھەركىم ھەر خىل قارىشى مۇمكىن. مېنىڭچە، بىزنىڭ مەكتەپ تەربىيەسىدە بولسۇن، ئائىلە تەربىيەسىدە بولسۇن بالىلارغا توغرا تەپەككۇر ئۇ-سۇلىنى ئىگىلىتىش ھەم ئۇلارنىڭ مۇھەببەت - نەپرەت قارىشىنى يېتىلدۈرۈش جەھەتتىكى تەربىيە يوق دېيەرلىك بولۇۋاتىدۇ. ساپا مائارىپى ئاللىبۇرۇن يولغا قويۇلۇپ، دەرس ئىسلاھاتى سىناق قىلى-نىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئاتا - ئانىلارنىڭ كال-لىسىدا يەنىلا ئىمتىھان مائارىپىنىڭ سەلبىي تەسىرى ئېغىر. ئۇلار ھېلىغىچە بالىلارنىڭ ئىمتىھان نەتىجىسىگىلا كۆڭۈل بۆلىدۇ. ئەتراپلىق يېتىلىشىگە سەل قارايدۇ. بولۇپمۇ تەپەككۇر ئۇسۇلىنىڭ توغرا - خاتالىقىغا دىققەت قىلمايدۇ. بالىلارنىڭ نېمىگە مۇھەببەت باغلاپ، نېمىگە نەپرەت بىلدۈرۈۋاتقانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلى-دۇ. تەپەككۇر ئۇسۇلىنىڭ توغرىلىقى دېگەندە، بالىلارنىڭ پىكرىلە-رىنىڭ ئادىمىيلىككە، قانۇنغا، ئىجتىمائىي ئەخلاقىقا، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ياكى ئۇيغۇن ئەمەسلىكىگە قاراش كېرەك. مۇھەببەت - نەپ-رىتىنىڭ روشەن ياكى مۇجمەللىكىگە قاراشتا ئۇلارنىڭ قارىشى تۇ-رۇۋاتقان نەرسىلىرى بىلەن ھەمايە قىلىۋاتقان نەرسىلىرىنىڭ نېمە-لىكىگە نەزەر سېلىش كېرەك. بالىلارنىڭ توغرا بولغان مۇھەببەت - نەپرەت تەربىيەسىگە ئىگە بولماسلىقى، ئۇلارنىڭ كەلگۈسىدە قەلبە-دە پىرىنسىپى يوق ئادەم بولۇشىدىن دېرەك بېرىدۇ. شۇنىڭدەك، قەلبىدە مۇنتىزىم، روشەن پىرىنسىپى يوق ئادەم بولۇش بەك خە-تەرلىك. شۇنداق بولغاچقا، دانىشمەنلەر «پىرىنسىپسىز دوستتىن، پىرىنسىپچىل دۈشمەن ياخشى» دېگەن. ھەقىقەتەنمۇ پىرىنسىپسىز ئادەم دوست كىم، دۈشمەن كىم پەرق ئېتەلمەيدۇ. مەقسەت نېمە،

ــ كايىما ئانا، سەنمۇ بىر چاغدا،
بالا ئىدىڭغۇ ئۇخلىمايدىغان.
سەنمۇ ئىشلەپ تۇغىتەلمىگەن،
شۇنداق تاپشۇرۇق بۇ تۇغمەيدىغان.

بۇ ھەجۋىي شېئىردا ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاپشۇرۇق مەسىلىسىدىكى ئورتاق ئارزۇسى ئەكس ئەتكەن دەپ قارايمەن. ئەلۋەتتە، ئوقۇغۇچى بولغانكەن تاپشۇرۇق بولىدۇ. ئەمما تەلەپ شۇكى، تاپشۇرۇقنىڭ مىقدارى مۇۋاپىق بولسا، شەكلى خىلمۇخىل بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا، دەرس ئىسلاھاتىنىڭ تەلىپىگىمۇ ئۇيغۇن، ئوقۇ-غۇچىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگىمۇ پايدىلىق بولىدۇ.

ۋاقتىنى تاپشۇرۇق ئارقىلىق ئىگىلىۋالمىسا! ئۇلارنىڭ كۆڭۈللۈك چاغلىرىنى تاپشۇرۇق ئېچىگە غەرق قىلىۋەتمىسە! ساپا مائارىپىنىڭ ۋە دەرس ئىسلاھاتىنىڭ تەشەببۇسىمۇ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۈكىنى ئىلاج بار يېنىكلىتىشتىن ئىبارەت. بۇ يۈكنىڭ ئېچىدە تاپشۇرۇق-نىڭ مىقدارىنى ئازايتىش ئىزچىل تۇرده تەكىتلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. سەۋەب شۇكى، مەكتەپلەر ۋە ئوقۇتقۇچىلار تېخىچە ئىمتىھان مائا-رىپىنىڭ ئاسارىتىدىن ئازاد بولالمايۋاتىدۇ.

مېنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 6 - يىللىقىدا ئوقۇيدىغان قىزىم تۇمارىس يېقىندا شائىر تېيىپجان ئېلىيېفنىڭ ھەممە كىشىگە دې-گۈدەك تونۇش بولغان داڭلىق شېئىرى «تۇگىمەس ناخشا» غا تەقلىد قىلىپ «تۇگىمەس تاپشۇرۇق» دېگەن ماۋزۇدا مۇنداق بىر پارچە ھەجۋىي شېئىر يېزىپتۇ:

ھەر ئاخشىمى بېشىم قاتىدۇ،
تاپشۇرۇقنى ئىشلەپ كېتەلمەي.
يۇز نومۇرنى كۆزلەپ يازىمەن،
ئاۋارىمەن تېخى يېتەلمەي.

بۇگۈن ئاخشام ئىشلىدىم يەنە،
قاقشاپ تۇرۇپ، قەغەزگە جىجىپ.
قەيەردىندۇر، جان ئانام چىقىپ،
كايىپ كەتتى غەزىپى تېشىپ.

— ئۇخلىمايسەن ھەركۈنى شۇنداق،
دۆتمۇ يا سەن دەرس بىلمەيدىغان.
يا كىشىگە ئارام بەرمەيسەن،
قانداق تاپشۇرۇق بۇ تۇگىمەيدىغان.

مۇھەررىرى يالقۇن روزى بولىدۇ.

يالقۇن ئەپەندى، بىز ئادەتتە تۇرلۈك سورۇنلاردا بەخت ھەققىدە پىكىرلىشىپ قالىمىز. كۆزىتىپ باقساق كىشىلەرنىڭ بەخت ھەققىدىكى قارىشى خىلمۇخىل بولىدىكەن. سىزنىڭچە، بەخت دېگەن سۆزنى زادى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟ مۇشۇ ھەقتە قارىشىڭىزنى سۆزلەپ باققان بولسىڭىز.

يالقۇن روزى: بەخت ھەربىر ئىنسان ئۆمۈرۋايەت ئىنتىلىدىغان ۋە ئىزدىنىدىغان مۇھىم نىشان. بەختلىك ياشاشنى ئارزۇ قىلمايدىغان ئادەم بولمىسا كېرەك. بەختكە ئىنتىلىش ئىنسانىنىڭ تەبىئىتى. ئەمما، ئادەملەرنىڭ بەختنى چۈشىنىشى، بەختنىڭ مەنبەسى ھەققىدىكى تونۇشى، بەخت ھەققىدىكى ئۆلچىمى ھەر خىل بولىدۇ. بەزىلەر مال ـ دۇنيانى، بەزىلەر ھوقۇق ـ مەرتىۋىنى، بەزىلەر شان ـ شەرەپنى، بەزىلەر ساغلاملىقنى، بەزىلەر گۈزەللىكنى، بەزىلەر خاتىرجەملىكنى، يەنە بەزىلەر باشقىلارنىڭ كۆزىگە قارىمايدىغان مۇستەقىل ياشاشنى بەخت دەپ بىلىدۇ.

ئامېرىكىلىق يازغۇچى مارك تۋېن «پادىشاھلار ئۇچۇن تاجدىن ئايرىلىش چوڭ ئىش، ئەمما بالىلار ئۈچۈن ئويۇنچۇقىدىن ئايرىلىش چوڭ ئىش» دېگەن. بەخت ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى نازۇك ئۇقۇم، چۈنكى ئۇ ئابستراكت ئۇقۇم. ئەگەر بەخت كونكرېت شەيئى بولغان بولسا، بەخت ھەققىدىكى چۈشەنچە بىرلىككە كەلگەن، بەختنىڭ تەبىرى تۇراقلاشقان بولاتتى. ئەمما، ئۇ كۆرگىلى، تۇتقىلى بولمايدىغان مەۋھۇم ئۇقۇم بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ بەختنى چۈشىنىشى پەرقلىق، بەرگەن تەبىرى كۆپ خىل، بەختنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچىمى ھەر خىل بولۇپ كەلمەكتە.

بەختنىڭ نېمىلىكى، ئۇنىڭ مەنبەسى ھەققىدە ئىنسانىيەت تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر مۇتەپەككۇرلار كۆپ ئىزدەنگەن ھەم بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى بايان قىلغان. غەربنىڭ دانىشمەن پەيلاسوپى ئارىستوتېل «بەخت دېگەن ئۆزىدىن قانائەتلىنىش» دېگەن؛ شەرقنىڭ

بەخت ئىلكىدىزدە*

رىياسەتچى (ئىلنۇر ئىبراھىم): ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم قەدىرلىك تېلېۋىزور كۆرگۈچىلەر، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۆھبىتىمىزگە ئىش-تىراك قىلغان ئەزىز مېھمانلار، دىققەت ـ نەزىرىڭلارنىڭ «چىن يۈ-رەكتىن چىن سۆزلەر» پىروگراممىمىزدا بولۇشىنى چىن كۆڭلىـ-مىزدىن ئارزۇ قىلىمىز.

ھەممىمىزگە مەلۇم، ھەربىر ئىنسان بۇ دۇنيادا بەختلىك ياشاش-نى ئارزۇ قىلىدۇ. شۇڭا، ھايات مۇساپىسىدە بەختكە ئىنتىلىدۇ ۋە بەخت ئۇچۇن توختاۋسىز كۈرەش قىلىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، بەخت ئىنسانلار قوغلىشىدىغان ئىنتايىن مۇھىم نىشانلارنىڭ بىرى. ئەپ-سۇسلىنارلىقى شۇكى، نۇرغۇن كىشىلەر تۇرمۇشتىن بەخت ھېس قىلالماي ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇنداقتا، بەخت دېگەن زادى نېمە، بەختنى قانداق چۈشىنىش كېرەك، ئۇنىڭ ئۆلچىمى قانداق بولىدۇ؟... بۇ بىز بىلىشكە، چۈشىنىشكە تېگىشلىك مەسىلە. بىز بۈگۈنكى سۆھـ-بىتىمىزدە بەختتىن ئىبارەت ھەممە ئادەم كۆڭۈل بۆلىدىغان بۇ مەسىلە ئۈستىدە سۆھبەتلەشمەكچى. مەن ئالدى بىلەن بۈگۈنكى سۆھبىتىمىزنىڭ ئالاھىدە مېھمىنىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

بۇ ئېپەندىم ئەدەبىي ئوبزورچى، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتىنىڭ

* بۇ ئەسەر 2007 ـ يىلى كۈزدە ئۇرۇمچى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تەكلىپى بىلەن «چىن يۈرەكتىن چىن سۆزلەر» پىروگراممىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن مەخسۇس تېمىلىق تېلېۋى-زىيە سۆھبىتىنىڭ خاتىرىسى. بۇ سۆھبەت تېلېۋىزىيەدە تارقىتىلغاندىن كېيىن جەمئىيەت-تە قىزغىن قارشى ئېلىنغان. سۆھبەتنىڭ خاتىرىسى «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2008 ـ يىللىق 2 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان. كېيىن دەرس ئىسلاھاتىنىڭ تەلىپى بويىچە تۈزۈلگەن ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەر «تىل ـ ئەدەبىيات ـ تاللىما دەرسلىكى» نىڭ 4 ـ كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن.

ھېرس «بەخت ئىجتىمائىي تۈرمۈشتىن ئەمەس، مىجەز ـ خاراكتېر ـ دىن كېلىدۇ» دەپ كۆرسىتىش ئارقىلىق بۈگۈنكى زامان كىشىلىرىنى سەگىتمەكچى بولغان. ئۇ بەختتىن بەشارەت بېرىدىغان تۆت ئالاھىدىلىك بار. ئۇلار: ئۆز غۇرۇرىنى ئەلا بىلىش، ئۆزىنى تۈتۈۋېلىش ئېڭى، ئۈمىدۋار پوزىتسىيە، سىرتقا يۈزلەنگەن مىجەز ـ خاراكتېر، دەپ جاكارلىغان. بۇ خىل بەخت قارىشىنى ياقلايدىغان ئالىملار بىردەك: ماددىي بايلىق ۋە تاشقى ئامىللار ئادەمنى بەختلىك قىلىدىغان ئاساسلىق نەرسىلەر ئەمەس. مال ـ دۇنيا، شان ـ شەرەپ، پايدا ـ مەنپەئەت، ھوقۇق ـ مەرتىۋىنى سەۋدايىلارچە قوغلىشىش ئادەمنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزىدۇ، بەخت تۈيغۇسىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدۇ، دەپ قارايدۇ. لىزا پىلانت ناھايىتى كەسكىن قىلىپ «مېنىڭچە، بەختنىڭ مەنبەسى ئاددىي تۈرمۇش، ئاددىيلىق، غەمسىز لىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس، ھەقىقىي بەخت چىنلىقنى بايقىغۇچى ئالاھىدە ئۆزلۈكتىن كېلىدۇ، ئۇ قەلب خاتىرجەملىكىنى ساقلايدۇ، ئاددىيلىق ــ تاشقى تۈگىمەس شاۋقۇن ـ سۈرەنلەرنى تىنچىتىپ، ئىچكى ئۆزلۈككە قايتىشنىڭ بىردىنبىر يولى. ئەسلىمىزنىڭ كىچىككىنە ئۆسۈشى ئۈچۈن باشلىقنىڭ قاتتىق ئەيىبلەشلىرىگە ئۇدىمىگەن ھەمدە يىل بېشىدىن ئاخىرىغىچە چىرايىمىزدىن كۈلكىنى ئۆكسۈتمىگەن، تۈگىمەس ئۈچرىشىشلار ئۈچۈن كۆڭۈل قويۇپ يىغىسىنىپ، زورىغا كۈلۈمسىرەپ ئاخىر ئۆيگە قايتىپ يەككە ـ يېگانە ۋە ئاجىز ئۆزىمىزگە يۈزلەنگەن چېغىمىزدا، بىز ئۆزىمىزگە: مەن نېمىشقا شۇنداق قىلىمەن، ئۇ شۇنچىۋالا مۇھىممۇ، دەپ سوئال قويۇشىمىز لازىم. بىزنىڭ ئېھتىياجىمىز قانچىكى ئاز بولسا، ئېرىشىدىغان ئەركىنلىكىمىز شۇنچە كۆپ بولىدۇ. ئازادىلىك كۆپەرەك، بىئارامىلىق ئازراق بولۇش؛ چىنلىق كۆپەرەك، ساختىلىق ئازراق بولۇش؛ خۇشاللىق كۆپەرەك، كۈلپەت ئازراق بولۇش ــ مانا بۇ، ئاددىي تۈرمۇش تەلىپۈنمىدىغان نىشان» دېگەن. پىسخولوگ ئېيدى دىينا بەخت تۈيغۇسىغا ئېرىشىشنىڭ يوللىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ، «تۈرمۇش

دانىشمەن پەيلاسوپى كۈڭزى «بەخت دېگەن ئۆزىنى تۇتۇۋالماق» دەپ-
گەن. بىزنىڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرىمىز يۈسۈف خاس ھاجىپ «بەخت
قانائەت قىلماقتۇر. ھەقىقىي بەخت كۆڭۈلنىڭ بايلىقىغا باغلىق»
دېگەن. گېرمانىيەلىك پەيلاسوپ شوپىنخاۋېر «بەخت ئىچكى بايلىق-
تۇر»، «بەخت ئېسىل مىجەزدۇر» دېگەن. يۇقىرىقى كىلاسسىك
پەيلاسوپلارنىڭ بەخت قارىشىدىكى بىر ئورتاقلىق شۇكى، ئۇلار
بەختنى ئىنسانىنىڭ روھىي دۇنياسىغا، ئېنىقراق ئېيتقاندا، قانائەت
تۇيغۇسىنىڭ ئويغىنىشىغا باغلىغان. ھەقىقەتەنمۇ قانائەت ھېس قە-
لىش بەخت ھېس قىلىشقا تەڭ دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. مەسىلەن،
بىرى چوڭ، بىرى كىچىك سېۋەت كۆتۈرگەن ئىككى قىزچاق بىر-
لىكتە ياۋا بۆلجۇرگەن تەرگىلى تاغقا چىققان. ئۇلار بىركۇن دېگۈ-
دەك ياۋا بۆلجۇرگەن تەرگەن. بىر چاغدا سېۋىتى كىچىك قىز سېۋە-
تىنىڭ بۆلجۇرگەنگە لىق تولغانلىقىغا قاراپ مەمنۇنىيەت بىلەن
سۆيۈنۈش ھېس قىلغان. سېۋىتى چوڭ قىزچاق بولسا، سېۋىتىنىڭ
تېخىچە توشمىغانلىقىغا قاراپ، كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ ئۆكۈنۈش
ھېس قىلغان. بۇ مىسالدىكى سېۋەت دەل قانائەتكە مىسال قىلىن-
غان. ئادەم قانائەتچان بولسا بەخت ھېس قىلىپ سۆيۈنىدىغان مە-
نۇتلىرى كۆپ بولىدۇ. ئەگەر قانائەتسىز بولسا، ئۆزىنى بەختسىز
ھېس قىلىپ، ئۆكۈنىدىغان ئىشلىرى كۆپ بولىدۇ.

زامانىمىزدىكى كىشىلەرنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ناھايىتى كۆپ،
تۇرمۇشقا قويغان تەلىپىمۇ ئىنتايىن يۇقىرى. شۇڭا، ئۆزىنى بەخت-
لىك ھېس قىلىشىمۇ بېتەرسىز. ھازىرقى كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى
بەختنى ئۆلچەشتە ماددىي تۇرمۇش سەۋىيەسىنىلا كۆزدە تۇتىدۇ.
ئىنسان روھىي جەھەتتە مۇئەييەن قانائەتلىنىش سەۋىيەسىگە يەت-
كەندە بەختلىك بولۇش ئۆلچىمىگە يەتكەن بولىدۇ، دەپ قارايدىغانلار
ئاز سانلىقنى ئىگىلەيدۇ. بايلىق، گۈزەللىكنى بەختلىك بولۇشنىڭ
مەنبەسى دەپ قارايدىغان خاھىش بۇگۈنكى دۇنيادا خېلى كەڭ ئو-
مۇملاشقان ئەھۋالدۇر. ئامېرىكىلىق پسىخولوگىيە ئالىمى داۋد

رۇرغا ئىگە بارلىق ئىنسانلارغا ئورتاق.

ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئادەم قانائەتسىز مەخلۇق. قانائەتسىزلىك ئىنساننىڭ تۇغما تەبىئىتى. ئىنسان ئەنە شۇ قانائەتسىزلىك ئىچىدە بەخت ئىزدەيدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، قانائەتسىزلىك تەرەققىياتنىڭ خېمىرتۇرۇچى.

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، قانائەتسىزلىكنىڭ ئىجابىي تەرىپىمۇ، سەلبىي تەرىپىمۇ بار. ئۇنىڭ ئىجابىي تەرىپى شۇكى، قانائەتسىزلىك بىر خىل ئىنتىلىش كۈچى! ئاكتىپ پوزىتسىيە، شۇنداقلا تەشەببۇسكار ھالەت! ئۇنىڭ سەلبىي تەرىپى شۇكى، قانائەتسىزلىك بىر خىل ئاچ كۆزلۈك!

قانائەت قىلىش بىلەن قانائەت قىلماسلىق مەسىلىسىدە بىزدە قانداق مەنتىقە بولۇش كېرەك دېگەندە، مېنىڭچە، ئادەم بىلىمىنى ئاشۇرۇش، ئەخلاقىنى يۈكسەلدۈرۈش، جەمئىيەتكە قىممەت يارىتىش جەھەتتە قانائەتسىز بولۇشى، داۋاملىق ئالدىدىكى ئۇلگىلەرگە قارىشى، ئاشۇ مۇنەۋۋەر ئۇلگىلەردىن ئىلھام ئېلىشى كېرەك. كىشىلىك

تىكى ئادەتتىكى ئۇششاق ئىشلاردىنمۇ بەخت ھېس قىلغىلى بولىدۇ، ئاتالمىش بەخت قەلبىڭىزدىكى بىر خىل تۇيغۇ. ئۆزىڭىزنىڭ بەختلىك ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ ئۆزىڭىزدە بارلىرىنى قەدىرلەڭ» دەيدۇ. مەنمۇ بەخت مەسىلىسىدە دەل مۇشۇنداق پوزىتسىيەنىڭ بولۇشىنى قۇۋۋەتلەيمەن. ھەقىقەتەنمۇ بەخت دېگەن ئىلكىدىكىنى قەدىرلەشتىن كېلىدۇ، ھەرگىزمۇ باشقىلارنىڭ قولىدىكىگە تەلمۇرۇشتىن كەلمەيدۇ. سەۋەبى: ياراتقۇچى ھېچكىمگە ھەممىنى بېرىۋەتمەيدۇ. بۇ نۇقتىدا ئاۋىستىرالىيەلىك ئىككى پۇتى يوق داڭلىق ناتىق جون كېتسىنىڭ «سىز ساپما كەش كىيەلىگەنلىكىڭىز ئۈچۈن بەختلىك» دېگەن مەشھۇر سۆزى ئويلىنىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ.

رىياسەتچى: يالقۇن ئەپەندى، سىز «بەخت دېگەن ئىلكىدىكىنى قەدىرلەشتىن كېلىدۇ»، «ئادەمدە بەخت ھېس قىلىش ئۈچۈن قانائەت تۇيغۇسى بولۇشى كېرەك» دەپ ئېيتتىڭىز. ئەمما، بىزدە بارغا قانائەت قىلىپ ياشاشنى ھۆرۈنلۈق، تۆرمۇشقا تۆتۈلغان پاسسىپ پوزىتسىيە، ئادەم قانائەتسىزلىك بىلەن تىرىشقاندىلا تۆرمۇشنى، مۇھىتنى ئۆزگەرتىپ ئالغا باسالايدۇ، دەپ قارايدىغان كىشىلىك ھايات قارىشىمۇ بار. بۇ ئىككى خىل قاراش ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت مەۋجۇتمۇ ـ قانداق؟

يالقۇن روزى: مەن يۇقىرىدا ئارىستوتېل، كۈڭزى، يۇسۇف خاس ھاجىپ قاتارلىقلارنىڭ بەختنىڭ نېمىدىن ھاسىل بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى سۆزلەپ ئۆتتۇم. ئۇلار ئوخشاشلا «بەخت قانائەتتىن كېلىدۇ» دېگەن. بەزىلەر بۇنىڭدىن پەرقلىق ھالدا «بەخت دېگەن ھەرگىزمۇ ئۆزىنى قانائەت تاپقۇزۇشتىن كەلمەيدۇ، بەلكى ئۇ قىممەتلىك نىشان يولىدا توختىماي ئىزدىنىشتىن كېلىدۇ» دەپ قارايدۇ. ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش زۆرۈركى، قانائەت قىلىش دېگەن سۆز ھەرگىزمۇ ھۆرۈن بولۇش، بوشاڭ بولۇش دېگەن سۆزگە باراۋەر ئەمەس. ئاچلىققا، نامراتلىققا، خار ـ زارلىققا، زۇلۇمغا، ئادالەتسىزلىككە شۈكۈر ـ قانائەت قىلىشنى نومۇس، دەپ بىلىش نورمال ئەمەس.

نائەت ئاساسىنىڭ تولىمۇ ئاجىز ھەم قالاقلىقىدىن قاتتىق ئۆكۈنۈ-
شۈپتۇ. سانائەت بىر دۆلەتنىڭ ھەقىقىي مەنىدىكى تەرەققىياتىنىڭ
تۈپ ئاساسى، شۈنداقلا كۈچ ـ قۇدرىتىنىڭ نامايەندىسى بولغاچقا،
بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەن ياپونىيەلىك بۇ ئىككى ئو-
قۇغۇچى ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، بېرىلىپ ئۆگىنىپتۇ. بىر تېمىن
پۈلنىمۇ بىھۇدە خەجلىمەي سانائەتكە ئائىت ئەڭ يېڭى قوللانمىلار-
نى، نازۇك تېخنىكىغا ئائىت ماتېرىياللارنى، زۆرۈر چېرتيوژلارنى
توپلاپتۇ. ئۇلار بىرنەچچە يىللىق ئوقۇشنى ناھايىتى جاپادا، ئەمما
ئىنتايىن كۆڭۈلدىكىدەك تاماملاپ، دوكتورلۇق قالپاقلىرىنى باش-
لىرىغا كىيىشىپ، يۇك ـ تاقلىرىنى تېڭىشىپ، يۇكسەك ئارزۇ ـ
ئارمانلارنى كۆڭلىگە پۈكۈشۈپ ئانا ۋەتىنى ياپونىيەگە قايتىشقا جا-
ھازلىنىپتۇ، ئويلىمىغان يەردىن ئەنگلىيەنىڭ تاموژنا خادىملىرى ئۇلار-
نىڭ توپلىغان ماتېرىيال ـ چېرتيوژلىرىنى ئېلىپ كېتىشكە رۇخ-
سەت قىلماپتۇ. تاموژنا خادىملىرى «بۇ ماتېرىياللار بىزنىڭ دۆلەت
مەخپىيەتلىكىمىز ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، چېگرادىن ئېلىپ چىقىپ
كېتىش مەنئى قىلىنىدۇ» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. بۇ ئىككى ياپونىيەلىك
ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆز ۋەتىنى ئۈچۈن تولىمۇ زۆرۈر بولغان بۇ ماتېرىد-
يالارنى تاشلاپ قويۇپ قايتقۇسى كەلمەپتۇ، نائىلاج قالغان بۇ ئىك-
كى ئوقۇغۇچى ئاخىر كىشىنىڭ پاراسىتى ۋە جاسارىتىدىن ھالقىپ
كەتكەن بىر پەۋقۇلئاددە چارىنى ئويلاپ تېپىپتۇ. ئىككىسى بىر نە-
يەت، بىر مەقسەتكە كېلىپ پۈتۈشۈپتۇ. ئۇلار مەردانىلىك بىلەن
چەك تاشلاش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ بىرى ئۆلۈم يولىنى تاللاپ، قار-
نىنى يېرىپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاپتۇ. يەنە بىرى ئۆلگۈچىنىڭ قورساق
بوشلۇقىنى پاك ـ پاكىز ئادالاپ ئىچىگە ئەڭ زۆرۈر ماتېرىياللارنى
قاچىلاپ، ئوپېراتسىيە يىپ ـ يىڭنىسى بىلەن تىكىپتۇ، ئاندىن مۇ-
ناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا ئوپېراتسىيەدە ئۆلۈپ كەتكەن، ياپونلارنىڭ
ئادىتى بويىچە جەسەتنى ۋەتەنگە ئېلىپ كېتىپ ئۇرۇق ـ تۇغقانلى-
رىغا تاپشۇرۇپ بەرمەسەم بولمايدۇ، دەپ مەلۇم قىلىپ، پاراخوت بە-

تۇرمۇشتىن بەخت ھېس قىلىش جەھەتتە قانائەتچان بولۇشى، زىيادە ئاچ كۆز بولماسلىقى كېرەك. بۇ جەھەتتە ئالدىدىكىلەرگە ئەمەس، پات ـ پات ئارقىسىغا قارىشى، ئۆزىگە مەنسۇپ تۇرمۇشتىن بەخت ھېس قىلىپ ياشاشنى ئۆگىنىۋېلىشى، قايتۇرۇپ كەلگىلى بولمايدىغان ياكى ئايرىلىپ قېلىش پېشانىسىگە پۈتۈلگەن نەرسىلەرنىڭ ھەسرىتىنى چەكمەسلىكى كېرەك. ئادەم ھاياتنىڭ لەززىتىنى سۈرۈش خىيالىغا كېلىپ، قانائەت ھاسىل قىلغاندا، ئاندىن ئۆزىنى بەختلىك دېسە بولىدۇ. ئاچ كۆز ئادەمگە باي بولۇشمۇ ھېچقانداق ھۇزۇر بېرەلمەيدۇ. يۇسۇف خاس ھاجىپ ئېيتقاندەك «قانائەتسىز ئادەم مەڭگۈ بەختلىك بولالمايدۇ.» چەكتىن ئاشقان قانائەتسىزلىك ئىنسانىنى بەختسىزلىككە سۈرەيدۇ. چۈنكى، چەكتىن ئاشقان قانائەتسىزلىك ئادەمنى ئاچ كۆز، ساختىپەز، نەپسانىيەتچى، قارا نەپەت، ھەسەتخور قىلىدۇ. يۇسۇف خاس ھاجىپ ناھايىتى ئېنىق قىلىپ، «شەخسىي مەنپەئەت ئۈچۈن قانائەتچان بولۇش، ئەلنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن قانائەتسىز بولۇش زۆرۈر» دېگەن. بۇ تەشەببۇس بىزنىڭ قانائەتكە قانداق مۇئامىلە قىلىشىمىزدا ئاجايىپ دانا كۆرسەتمە بولالايدۇ. شەخسىي مەنپەئەت ئۈچۈن قانائەتسىز بولۇش ھەقىقەتەن مۇخاتىرجەمسىزلىك ۋە بەختسىزلىككە تەڭ! ئەمما، ئەل ـ ۋەتەننىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن قانائەتسىز بولۇش كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان، باشقىلارغا بەخت يارىتىدىغان قىممەتلىك روھ! بۇ جەھەتتە ياپونىيە-لىك ئىككى ئوقۇغۇچىنىڭ ھېكايىسى بىزنى چوڭقۇر تەسىراتقا ئىگە قىلىدۇ.

19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى «مېيجى» يىلىدىكى يېڭىلىققا كۆچۈش ھەرىكىتى باشلانغاندا، ياپونىيەلىك ئىككى ئوقۇغۇچى ئەينى ۋاقىتتىكى ئەڭ كۆچلۈك، ئەڭ تەرەققىي تاپقان دۆلەت ـــ بىرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ پايتەختى لوندونغا كېلىپ مەلۇم ئۇنىۋېرسىتېتتا سانائەت پەنلىرىنى ئوقۇپتۇ. ئۇلار بۇ جەريانداغى ئەنگلىيەنىڭ گۈلـ لەنگەن سانائىتىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇشۇپتۇ، ئۆز دۆلىتىنىڭ سا-

قارىغاندا يوقاتقىنى كۆپ بولىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا بەخت ھېس قىلىپ ياشاشنىڭ قانداق يولى بار؟ مۇشۇ جەھەتتىكى چۈشەنچىگىزنى سۆزلەپ باققان بولسىڭىز.

يالقۇن روزى: سۆھبىتىمىز بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىۋاتىدۇ. سىزگىمۇ رەھمەت. ئىنسانىنىڭ ھايات مۇساپىسى ھەقىقەتەن خىلمۇخىل قىسمەتكە تولغان بولىدۇ. ئەمما، ئىشىنىش كېرەككى، مەيلى بەخت بولسۇن ياكى بەختسىزلىك بولسۇن نىسپىي بولىدۇ، مۇتلەق بەختنىڭ ئىلكىدە يايرايدىغان ياكى پۈتۈنلەي بەختسىزلىكنىڭ قۇچىقىدا ئىڭرايدىغان ئادەم يوق دېيەرلىك. شاھانە سارايلاردا راھەت ـ پاراغەتنىڭ ئىلكىدە ئۆسكەن شاھزادە ـ مەلىكىلەر مۇھەببەت، نىكاھ مەسىلىسىدە سامانلىقتا مۇرادىغا يېتىشكەن نامرات قىز ـ يىگىتلەرچىلىك بەخت تۇيغۇسىغا چۆمەلمەسلىكى مۇمكىن. شەھەر ـ شەھەرلەردە ئېگىز بىنالىرى بار بايلار، تۇرمۇشى غورىگىل ئاددىي ئائىلىلەر كۈندە دېگۈدەك بەھرىمەن بولىدىغان ئىللىق، خاتىرجەم، كۆڭۈللۈك، گۈزەل ئاخشامدىن تولىمۇ ئاز بەھرىمەن بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا، بەخت بىلەن بەختسىزلىك نىسپىي بولىدۇ، دەپ قاراش ئادەتتىكى ساۋاتقا ئايلانغان. بۇ ھەقتىكى بىرقەدەر مۇرەككەپ چۈشەنچە نېمە؟ دېگەندە، ئۇ بولسىمۇ بەختنى قانداق چۈشىنىش مەسىلىسىدىن ئىبارەت. مۇتەپەككۇر ئالىمىمىز ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن بىر رۇبائىيىسىدا مۇنداق دېگەن:

قىسمىتى قامۇس ھاياتنىڭ ھەر بېتى راھەت ماڭا،
مەيلى قايغۇ، مەيلى شادلىق كەلگىنى ئامەت ماڭا.
بولسا گەر قەلبىڭدە ھېكمەت قىلغۇسى جۈتنى باھار،
بولمىسا قەلبىمدە ھېكمەت ئامىتىم ئاپەت ماڭا.

بۇ رۇبائىينىڭ پەلسەپىۋى مەنىسىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئىنسانىنىڭ بىلىمى مول بولسا، ھاياتنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى چوڭقۇر

لەن ياپونىيەگە قايتۇرۇپ كېتىپتۇ. كېسىپ ئېيتىشقا بولمىدۇكى، بۇگۈنكى ياپونىيەنىڭ تەرەققىياتى ئەنە ئاشۇنداق ۋەتەن ئۈچۈن قانا-ئەتسىزلىك بىلەن ئۆزىنى بېغىشلاش روھىغا ئىگە مىڭلىغان ـ مىل-يونلىغان ياپون ئوغۇل ـ قىزلىرىنىڭ پىداكارلىقىنىڭ نەتىجىسى!

ياپونىيەلىك بۇ ئىككى ئوقۇغۇچىنىڭ ۋەتەن ئۈچۈن قىلچە ئىك-كىلەنمەي جېنىنى پىدا قىلىشى كىشىنى ھەقىقەتەن ئويلاندۇرىدۇ. بىز ئادەتتە، كۈندىلىك تۇرمۇشتا ۋەتەن توغرۇلۇق گەپ ساتىدىغان كىشىلەرنى كۆپ كۆرىمىز، ئەمما كۆپىنچىمىز ھالقىلىق پەيتتە باشقىلارنىڭ بەدىل تۆلىشىنى ئارزۇ قىلىپ، ئۆزىمىز بولسا، قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇۋالىمىز. شۇنداق ئېيتىشقا بولمىدۇكى، ۋەتەنپەر-ۋەرلىك يۈكسەك روھ. بۇنداق يۈكسەك روھ ھەممىلا كىشىنىڭ ۋۇ-جۇدىدا بولۇۋەرمەيدۇ. «ۋەتەن!» دەپ ۋارقىراپ قويۇش چوڭ گەپ ئە-مەس، ۋەتەن ئۈچۈن پىداكار بولۇش قالتىس ئىش، ئەل قاتارى ياشاش مۇشكۈل ئىش ئەمەس، ۋەتەن تۈيغۇسىدا مەردانە ياشاش مۇشكۈل ئىش، ۋەتەننى سۆيۈش ھېچ گەپ ئەمەس، ۋەتەن ئۈچۈن كۈرەش قە-لىش قالتىس ئىش!

دېمەك، ياپونىيەلىك ئىككى ئوقۇغۇچىنىڭ ئەل ـ ۋەتەن ئۈچۈن بەخت يارىتىش يولىدىكى يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى، يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئەلنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن قانائەتسىزلىك بە-لەن ياشاشنىڭ تىپىك ئىپادىسى.

رىياسەتچى: قانائەتسىزلىكنىڭ ئىجابىي ۋە سەلبىي تەرىپى ھەق-قىدە ناھايىتى ياخشى سۆزلەپ بەردىڭىز. سىزگە رەھمەت.

ھەممىمىزگە مەلۇم، ھايات يولى ئەگرى ـ توقاي، تۇرمۇش مۇ-رەككەپ، ياشاش جاپالىق جەريان. مۇشۇنداق مۇرەككەپ، جاپالىق ھا-يات مۇساپىسىدە ئادەم ھە دېگەندىلا ئۆزىنى بەختلىك ھېس قىلىپ ياشىمىقى تەس. چۈنكى، ھاياتتا كۆپ ھاللاردا ئاپەت بىلەن ئامەت ئا-رىلىشىپ كېتىدۇ ياكى نۆۋەتلىشىپ تۇرىدۇ. تۇرمۇشنىڭ راھىتىگە قارىغاندا جاپا ـ مۇشەققىتى كۆپ بولىدۇ. ئادەمنىڭ ئېرىشكىنىگە

ئىرىشكەن بولىدۇ. بۇ خىل تىپتىكى ئادەملەر زىيادە ھېس - ھاياتىن جاندىن مۇستەسنا بولىدۇ. ئۇزىنى دانىشمەنلەردەك سالماق تۇتىدۇ. ئۇلار پەقەت خەيرلىك ۋە دۇرۇس ئىشلارغىلا ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئۇزىنىڭ ئەمەس، بەلكى ئۇزگىلەرنىڭ بەختى ئۈچۈن ئىنتىلىدۇ ياكى شۇنىڭ ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە «بەخت — باشقىلار ئۈچۈن ياشاش دېمەكتۇر.» يۇسۇف خاس ھاجىپ «ھەرقانداق ئىنسان مەيلى تىرىكلىكىدە ياكى ئۆلگەندىن كېيىنكى بەختنى ئارزۇ قىلىدىكەن، قولىدىن كېلىشچە ياخشىلىق قىلىشى لازىم» دېگەن. پارس كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بولغان بىر شائىرمۇ بىر رۇبائىيسىدا:

ئەجەل ئوق ئاتسا قالقىنىڭ بىكار،
ئالتۇندا ئېغىناپ ياتقىنىڭ بىكار.
جاھاندا ھەممىدىن ياخشىلىق ئەلا،
بۇنىڭدىن باشقا گەپ ساتقىنىڭ بىكار.

دەپ يازغان. قىسقىسى، كىشىلىك ھاياتتىن ئىرىشىشنى بەخت دەپ بىلىش بىلەن جەمئىيەتكە تەقدىم قىلىپ ياشاشنى بەخت دەپ بىلىش ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ. ئىرىشىشنى، بەھرىمەن بولۇشنى بەخت دەپ بىلىش ئاددىي مەنىدىكى بەخت بولسا، تەقدىم قىلىشنى بەخت دەپ بىلىش ئالىيجاناب مەنىدىكى بەخت! بۇنىڭ ھەر ئىككىلىسى بەخت ھېسابلانسىمۇ، ئەمما خاراكتېرى مۇتلەق پەرقلىنىدۇ. تەقدىم قىلىپ ياشاشنى بەخت دەپ بىلىش ھەممىلا كىشىنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ.

رىياسەتچى: يالقۇن ئەپەندى، ئادەتتە توغرا بولغان بەخت قارىشى ۋە بەخت ئېڭىغا ئىگە بولۇش ھەربىر كىشى ئۈچۈن مۇھىم بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بىر جەمئىيەت، بىر مىللەت كىشىلىرى ئۈچۈن مۇ ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە دەپ قارىلىدۇ. سىز مائارىپ تەتقىقاتى

چۈشىنەلمىسە، تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرىنى دانىشمەنلەرگە خاس نەزەر بىلەن كۆزىتەلمىسە ھەربىر ئىشتىن بىر چوڭقۇر مەنە ھېس قىلىپ، روھىي جەھەتتە تەمكىن، خاتىرجەم ياشىيالايدۇ. ھاياتتا ياسداق ئۆيلەردە، ئاپپاق يوتقان ـ كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىدە غەم ـ قايغۇدىن تولغىنىپ ياتالمايدىغان ئادەملەرمۇ بولىدۇ. قاراڭغۇ كامېرلاردا، پىت يوتقانلارنىڭ ئىچىدە خاتىرجەم خورەك تارتىپ ئۇخلىيالايدىغان ئادەملەرمۇ بولىدۇ. بۇ ئوپىنخاۋېرنىڭ «روھىي دۇنياسى باي ئادەملەرلا ئۆزىنى ئەڭ بەختلىك ھېس قىلىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىنىڭ توغرا كېلىدۇ. ئەمما، روھىي جەھەتتىن باي بولۇش ئۇنداق ئاسان ئىش ئەمەس. بۇ خىل بايلىق مىجەز ـ خاراكتېرنىڭ ئېسىل، بىلىمنىڭ مول، ئەقلىنىڭ ئۆتكۈر، غايىسىنىڭ يۇكسەك، قىممەت قارىشىنىڭ ئۆزگىچە بولۇشى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. بۇ خىلدىكى كىشىلەر ھەرقانداق ئەھۋالدا ئۈمىدۋار، خۇشال، خاتىرجەم كەيپىياتنى ساقلاپ قالالايدۇ. چۈنكى، بۇ خىلدىكى كىشىلەر مۇئەييەن ئەھۋالدا ئەقلىنى يوقاتمىغان ئادەمنىڭ يوقتىدىغان ھېچ نەرسىسى بولمايدىغانلىقىنى، ھاياتتا بىر ئىشنىڭ يېپىلغاندا، ھامان يەنە بىر ئىشىكنىڭ ئېچىلىدىغانلىقىنى ئېنىق بىلىدۇ. ئۇلارنىڭ چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرمىغان بىلەن روھىي ھالىتى ئاجايىپ خاتىرجەم بولىدۇ. بىلىش كېرەككى، گۈلقەلبلىرى ئېچىلىپ، ئاغزى يۇمۇلماي ھەجىيىپ يۈرۈش بەختلىك ئىكەنلىكنىڭ ئىپادىسى ئەمەس، بەلكى كۆپ ھاللاردا بۇ مەنىۋى پۈچەكلىكنىڭ ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ. ئىنسان روھىي جەھەتتە يۈكسەكلىككە قەدەم قويماي تۇرۇپ ھەقىقىي بەختنىڭ پەيزىنى سۈرەلمەيدۇ. قەلبى يۈكسەكلىكە يەتكەن كىشىلەرنىڭ مىيىقىدىكى سۇس كۈلكىسى، مىڭلىغان نادانلارنىڭ مەنسىز شاد كۈلكىسىدىن ئەلا! روھىي يۈكسەكلىككە يەتكەن ئادەملەر تۇرمۇشنىڭ ئېلىپ كەلگەن قايغۇلىرىغمۇ، خۇشاللىقلىرىغمۇ، تەقدىرنىڭ ئاتا قىلغان ئامەتلىرىگمۇ، ئاپەتلىرىگمۇ ئۇنچۇالا پەرۋا قىلىپ كەتمەيدىغان تۇراقلىق مەنىۋى ساپاغا

پەسخولوگىيەدە «بەخت دېگەن بەرقەدەر تۇراقلىق راھەتلىنىش ھېسسىياتى بولۇپ، تاشقى ئامىل ئەمەس، بەلكى مۇھىمى كۆڭۈل رايىغا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. روھىي ھالەت تۆۋەن بولسا، تۇرمۇش كۆڭۈلسىز بولىدۇ؛ روھىي ھالەت ئۇستۇن بولسا، تۇرمۇش كۆڭۈل-لۈك ۋە راھەت سېزىلىدۇ. بەختنىڭ تەخمىنەن 15% كە يېقىنراقى تاپاۋەت ۋە مال - مۈلۈككە، 85% تىن ئارتۇقراقى تۇرمۇشقا تۇتۇلغان كۆزقاراشقا، ئۆزىنى بىلىش ۋە كىشىلەر ئارا مۇناسىۋەتكە باغلىق بولىدۇ» دەپ قارايدۇ. روھىي ھالەت ئۇستۇن بولۇش ئۈچۈن ساغلام ھەۋىسى بولۇش، تۇرمۇش مەقسىتى بولۇش، يۇمۇرلۇق ھېسسىياتى بولۇش، ئۆمىدۋار پوزىتسىيەسى بولۇش، ھۆزۈرلىنىشنى بىلىش، كۆزىتىش نۇقتىسى كۆپ بولۇش، ئەقىل - پاراسەتلىك بولۇش، غۇ-رۇرلۇق بولۇش كېرەك. بىز ياش - ئۆسمۈرلەردە توغرا بەخت قارىشى ۋە بەخت ئېچىش شەكىللەندۈرۈشتە تەلىم - تەربىيە مەزمۇنىنى قاراڭ-غىلىق ھالدا تۆۋەندىكى تەرەپلەردە كونكرېتلاشتۇرۇشىمىز كېرەك.

بىرىنچى، ساغلام ھەۋىس يېتىلدۈرۈشكە ئادەتلەندۈرۈش كېرەك. ساغلام ھەۋەسنىڭ بولۇشى كىشىلىك تۇرمۇشنى ھۆزۈرلۇق جەريان-غا ئايلاندۇرىدۇ. ئادەم ئۆزى قىزىقىدىغان ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولسا كۈنلىرىنىڭ قانداق ئۆتكەنلىكىنى بىلمەيلا قالىدۇ. مەسىلەن، كىتاب ئوقۇش، مۇزىكا ئاڭلاش، سەيلە قىلىش، ماگىزىن ئارىلاش، گۈل ئۆستۈرۈش، قۇش بېقىش... قاتارلىقلار ساغلام ھەۋەس ھېسابلىنىدۇ. شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسىدا ئىلىياسكام دېگەن بىر بوۋاي بولىدىغان، بۇ كىشىنىڭ ئۆزگىچە بىر ساغلام ھەۋىسى بولۇپ، گېزىت - ژۇرناللاردىن ئۆزى ياقتۇرغان مەزمۇنلارنى تۇرلىرى بويىچە قىيىپ چاپلايتتى. ئۇ كىشىنىڭ قىيىپ چاپلىغان ماتېرىيال-لىرى مەن كۆرگەن چاغدا 30 نەچچە توپلام بولغانىكەن، ئۇ كىشى بۇ ماتېرىياللارنى تولىمۇ تۇجۇپىلەپ توپلىغان بولۇپ، كۆرگەن كىشى-نىڭ زوقىنى قوزغايتتى. مېنىڭچە، ئىلياسكام دېگەن بۇ ئادەم ئۆلۈپ كەتكۈچە كۈنلىرىنى مەنىلىك ھەم بەختلىك ئۆتكۈزدى دەپ ئويلايمەن.

جەھەتتىمۇ خېلى كۆپ ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ باردىڭىز. سىز تەلىم - تەربىيە نۇقتىسىدىن چىقىپ تۇرۇپ، مىللەتنىڭ كېلەچىكى بولغان ياش - ئۆسمۈرلەرنى توغرا بەخت قارىشى ۋە بەخت ئېڭىغا ئىگە قىلىشتا قانداق ئىشلارنى قىلىش زۆرۈر دەپ تونۇيدىغانلىقىڭىزنى سۆزلەپ باقتان بولسىڭىز.

يالقۇن روزى: ھەرقانداق بىر ئادەم ئۆچۈن ئېيتقاندا، توغرا بەخت قارىشىنى تۇرغۇزۇش بەك زۆرۈر مەسىلە. چۈنكى، ئادەم ئۆمۈرۋايەت بەخت ئىزدەيدۇ. بەختلىك بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەمما، بەختنىڭ نېمىلىكىنى، ئۇنىڭ مەنبەسىنى نۇرغۇن كىشى بىلمەيدۇ. ئۇنداق كىشىلەر بەختكە ئېرىشكەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ قەدرىگە يېتەلمەيدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ بەخت ھەققىدىكى تونۇشى يېتەرسىز. ھاياتتا نۇرغۇن كىشىلەر گويا «تۆگە مىنىپ تۆگە ئىزدەپتۇ» دېگەندەك گاراڭ ياشىغان ھالەتتە ئىلكىدىكى بەختنىڭ قەدرىگە يەتمەي، ئاللەقەيەرلەردىن بەخت ئىزدەپ ياشاپ ئوشۇقچە ئاۋارە بولۇپ، ئاخىرقى ھېسابتا تۇرمۇشتىكى مەغلۇبىيەتچىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. سەۋەبى، ئۇلار توغرا بەخت قارىشىنى شەكىللەندۈرەلمىگەن. بىزدە ئومۇمەن «بەخت كېلىدۇ نەدىن، پېشانەڭدىكى تەردىن» دېگەن بەخت قارىشى ئومۇملاشقان. بۇ قاراشنىڭ خاتا يېرى يوق، ئەمما سەل يۈزە. ئۇ كىشىلەرنى ھالال ياشاشقا، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ھايات كەچۈرۈشكە رىغبەتلەندۈرىدۇ. بۇ تەرىپى كىشىنى سۆيۈندۈرىدۇ. ئەمما، ھازىرقى مۇرەككەپ دۇنيادا پەرزەنتلەرنى بۇنداق يۈزە قاراش بىلەن توغرا، مۇكەممەل بەخت قارىشىغا، ئالىيجاناب ئاڭغا ئىگە قىلىش تەس. بىر ئادەمنىڭ قىممىتىنى ۋە مۇۋەپپەقىيىتىنى بايلىقىنى پەش قىلىش ئارقىلىق ئۆلچەيدىغان مۇشۇنداق بىر دەۋردە ماددىي نەرسە ۋە پايدا - مەنپەئەتنىڭ ۋەسۋەسىسى كىشىلەرنى بارغانسېرى بەخت قارىشى جەھەتتە نەزىرىنى تاشقى ئامىللارغا تىكىدىغان قىلىپ قويۇۋاتىدۇ. شۇڭا «بەخت كېلىدۇ نەدىن، پېشانەڭدىكى تەردىن» دېگەن قاراشنى مۇتلەقلەشتۇرۇۋېلىش بىر تەرەپلىمە ئۆچۈر يەتكۈزۈپ قويىدۇ.

قىنى ساقلاپ قالغان.

تۆتىنچى، ئۆمىدۋار پوزىتسىيە يېتىلدۈرۈشكە رىغبەتلەندۈرۈش كېرەك. ئادەم كىشىلىك ھاياتنىڭ ئەگىرى - توقاي مۇساپىسىدە نۇرغۇن پېشكەللىكلەرگە يولۇقماي قالمايدۇ. بۇنداق چاغدا ئۆمىد-سىزلىك كەيپىياتى ۋۇجۇدىڭىزنى چۈلغىۋالىدۇ. دەل مۇشۇنداق پەيتلەردە ئۆمىدتىن ۋاز كېچىشنىڭ ھاياتىڭىزنى زاۋاللىققا يۈزلەن-دۈرىدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىشىڭىز كېرەك. پېشكەللىكلەر ئېلىپ كەلگەن غەم - قايغۇلار ئىچىدە تىمىسقىلاپ يۈرۈش، ئۆزۈڭىزنى قىلغان ئەڭ قاتتىق ئۇۋالچىلىق. ھازىرقى زامانداىكى ياش - ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا «غودۇڭشۇيدىغان ئەۋلاد» بارلىققا كەلدى. بىركۈنى بىر جەمئىيەتشۇناس گۈللۈكتە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرسا، كەينى تەرەپتىن بىرنەچچە ياشنىڭ قىلىشۋاتقان سۆزلىرى قۇلىقىغا كىرىپ قاپتۇ. ئۇ ياشلار «ھايات نېمىدىگەن مەنىسىز»، «بۇ كۈنلەر نېمىدىگەن زېرىكىش-لىك»، «ياشىغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىشىپ-تۇ، جەمئىيەتشۇناس ھەيران بولۇپ، بۇلارنىڭ بېشىغا قانداق ئېغىر كۈنلەر كەلگەندۇ، ئۇلار قانداق ياماں تۇرمۇشتا قالغاندۇ؟ دېگەندەك ئويلار بىلەن، ئورنىدىن تۇرۇپ، گۈللەرنى قايرىپ قارىسا، بۇ سۆزنى قىلىۋاتقانلار سۇ ئۈزۈش كۆلچىكىدە، يەل توشقۇزۇلغان پالاسنىڭ ئۈستىدە سۇغا چىلىنىپ راھەتلىنىپ ياتقان تۆت - بەش ياش بالا-لىلار ئىكەن. ئۇلار دەۋاتقان گەپنى ھەرگىزمۇ ئۇ قەدەر راھەت تۇر-مۇشتا ياشاۋاتقان ئادەملەر دەيدىغان گەپ ئەمەس. ئەمما، ئۇلار بۇ يا-رىماس گەپلەرنى راستىنلا قىلغان، دېمەك ئۆمىدسىز روھتىكى ئا-دەم تۇرمۇشتىكى پېشكەلچىلىكلەرگە، ئوڭۇشسىزلىقلارغا ئۇچرى-غاندا ئەمەس، راھەت تۇرمۇش ئىچىدىمۇ ئوخشاشلا مەغلۇبىيەت بايا-رىقىنى لەپىلدىتىپ ياشايدۇ. بۇنداق ياشاش ھاياتنىڭ قىممىتىنى تولىمۇ تۆۋەن ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويىدۇ.

بەشىنچى، ھاياتتىن ھۇزۇر ھېس قىلىپ ياشاشنى ئۆگىتىش

مەن. ئەمما، ساغلام بولمىغان ھەۋەس باشقىلارنى يىرگەندۈرىدۇ ھەم شۇ خىل ھەۋەسكە بېرىلگەن كىشىنى بارا - بارا نابۇت قىلىدۇ.

ئىككىنچى، تۇرمۇش مەقسىتى تۇرغۇزۇشقا رىغبەتلەندۈرۈش كېرەك. كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ مەقسىتى ناھايىتى مۇھىم. مەقسىتى يوق ئادەم گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا دەلدۇگۇنۇپ، ئېگىز - پەس دەسسەپ ماڭغىنىچە يۆنىلىشنى بەلگىلىمىگەن ھالدا كېتىۋاتقان مەست كىشىگە ئوخشايدۇ. بۇنداق روھتىكى ئىنسانلار روھىيەت بايۋاتىدا ئۆمۈرۋايەت سەرگەردان بولۇپ ئۆتىدۇ. مەقسىتى بار ئادەم ئىنتىلىش ئىچىدە ياشايدۇ. بۇنداق تەشەببۇسكار ھالەتتە ئۆز نىشانىنى كۆزلەپ ياشاشقا ئادەتلەنگەن ئادەم تۇرمۇش مۇساپىسىدىكى ئۆتكۈنچى نەرسىلەرگە مەستانە بولۇپ، ئۆزىنى يوقىتىپ قويمايدۇ.

ئۇچىنچى، ئېسىل مەجەز - خۇلق يېتىلدۈرۈشكە رىغبەتلەندۈرۈش كېرەك. مەجەز - خۇلقى ئېسىل بولۇش، خاراكتېرى ئوچۇق - يورۇق بولۇش كىشىلىك ھاياتتا دائىم دېگۈدەك خۇشال كەيپىياتنى ساقلاپ ياشاشنىڭ مۇھىم كاپالىتى. مەجەز - خاراكتېرى ئېسىل كىشىلەر پارلاق ھايات كەچۈرەلمىگەن تەقدىردىمۇ، بەختلىك ياشايدۇ. بۇنداق كىشىلەرنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ناھايىتى ئەپۇچان كېلىدۇ ھەم يۇمۇرلۇق تۇيغۇغا باي بولىدۇ. بۇرۇن بەستەمىي ئىسىملىك بىر دانىشمەن ئۆتكەنكەن. ئۇ ئادەم باغدادنىڭ بىر خالتا كوچىسىدا كېتىۋاتسا، ئىككىنچى قەۋەتتە ئۆيى بار بىر مەينەت خوتۇن بىر جاۋۇر كۈلنى دېرىزىسىدىن سىرتقا تۆككەنىكەن، ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بەستەمىينىڭ ئۈستىبېشىغا چۈشۈپ قارىغۇسىز قىلىۋېتىپتۇ، بەستەمىي قاتتىق غەزەپلىنىپ بولۇپ، ئارقىدىن ئۆز - ئۆزىگە «ھەي بەستەمىي، سېنىڭ ئۆتكۈزگەن گۈناھلىرىڭ ئۇچۇن، ئاسماندىن بېشىڭغا كۈل ئەمەس چوغ ياغسىمۇ ئازلىق قىلىدۇ. ئارتۇقچە غەزەپلەنمەي، شۈكۈر ئېيتىپ يولۇڭغا مېڭىۋەر» دەپتۇ.

دېمەك، بەستەمىينىڭ ئەپۇچانلىقى ھەم يۇمۇرلۇق خاراكتېرى ئۇنىڭ كەيپىياتنى دەرھال تەڭشەپ، روھىي جەھەتتىكى خۇشاللى-

ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۈرۈۋېتىدۇ. ھەتتا ياماڭ ئاقسۇەتكە دۇچار قىلىدۇ. شۇڭا، ئىجتىمائىي تەرتىپ، ئەخلاقىي پىرىنسىپ، قانۇن - مىزانلارغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش بەختىنى قوغلاشماسلىق كېرەك.

يەتتىنچى، جاپا - مۇشەققەت ئارقىلىق تاۋلاش كېرەك. يەنى جاپا - مۇشەققەت ئىچىدىمۇ بەخت ئامىللىرى بارلىقىغا ئىشەنىدۈرۈش كېرەك. بىلىش كېرەككى، تۇرمۇش شارائىتى ناچار، غورىگىل ھايات كەچۈرۈۋاتقان كەمبەغەل بالىلار قارىماققا بەختسىزدەك كۆرۈنسىمۇ، ئۇلار قىيىنچىلىقنى يېڭىپ تۇرمۇش ئۆتكۈزۈپ، تىرىشىپ ئىشلەپ، ئادەتتە پۇل خەجلەپمۇ ئېرىشكىلى بولمايدىغان خىسلەتلەر، قىيىنچىلىقنى يېڭىش، مۇستەقىل ياشاش، تۇرمۇشقا توغرا مۇئامىلە قىلىشتەك ئېسىل پەزىلەتلەرگە ئىگە بولۇپ، كەلگۈسىدە بەختلىك تۇرمۇش ئۆتكۈزۈش ئاساسىغا ئىگە بولىدۇ. بىلىش لازىمكى، ئانچە - مۇنچە جاپا تارتىش، ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراش بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىدە كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم مەسىلە.

سەككىزىنچى، مول مەنىۋىلىككە ئىگە بولۇش ھەققىدە تەربىيە بېرىش كېرەك. مەنىۋى دۇنياسى نامرات ئادەملەر تۇرمۇشتىن، تەبىئەتتىن كېلىدىغان ھېسسىي تۇيغۇلارغا قىزىقىپ كەتمەيدۇ. ئۇلار ھەممە نەرسىنى پايدا - زىيان ئۆلچىمى بىلەن ئۆلچەيدۇ. ھېسسىي ئەھمىيەتكە، روھىي قىممەتكە ئىگە نەرسىلەرنىڭ قىممىتىنى كونكرېتلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ. ئۇلار ئادەتتە «نېمە پايدىسى؟» دېگەن سوئالنى قويۇش ئارقىلىق ھەممە نەرسىدىن ماددىي مەنپەئەت ئىزدەيدىغان خاھىشنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇلارغا ھېسسىي ئەھمىيەتكە، روھىي قىممەتكە ئىگە نەرسىلەرنىڭ قىممىتىنى چۈشەندۈرۈش بەھۇدە ئاۋارىچىلىك بولىدۇ. ھەرقانداق نەرسىنىڭ كونكرېت، ئېنىق قىممەتكە ئىگە بولۇشىنى، ئېنىقراق ئېيتقاندا، روشەن ماددىي مەنپەئەت ئاتا قىلىدىغان بولۇشىنى ئارزۇ قىلىش تۇرمۇشنىڭ مەزمۇنىنى ئادىيلاشتۇرۇۋېتىدۇ، ئادەمنىڭ ھېسسىياتىنى نامراتلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

كېرەك. ھاياتتىن ھۇزۇر ھېس قىلىپ ياشاش كۆپ ھاللاردا ئادەم-
نىڭ تەربىيە كۆرگەن - كۆرمىگەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ
قالمىدۇ. ياخشى تەربىيە كۆرگەن بىر ئادەم بىلەن يەپ - ئىچىشنى
ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان بىر ئادەم ياپيېشىل بىر تاغقا بىللە سايا-
ھەتكە چىقسا، بۇ جايدىكى مەنزىرە ئۇلاردا ئوخشاشمىغان ھېسسىيات
پەيدا قىلىشى مۇمكىن. رەڭگارەڭ گۈللەر يەلپۇنۇپ تۇرغان، بولۇق
ئۆسكەن يايلاق ياخشى تەربىيە كۆرگەن كىشىگە كۆرۈپ قانمايدىغان
گۈزەل مەنزىرە سۈپىتىدە كۆرۈنۈشى مۇمكىن، يەپ - ئىچىشنى ئەلا
بىلىدىغان ئادەمگە قىزىققۇچىلىكى يوق ئوت - چۆپ سۈپىتىدە كۆ-
رۈنۈشى مۇمكىن، نەتىجىدە، تەربىيە كۆرگەن كىشى بىر - بىرىدىن
ئېگىز تاغلارغا، جەلپكار قارىغايزارلىقلارغا، يەلپۇنۇپ تۇرغان گۈل -
چىمەنلەرگە قاراپ، ساپ ھاۋادىن قانغۇچە نەپەسلىنىپ، ئاجايىپ
گۈزەل ھېسلارغا چۆمۈلۈشى مۇمكىن. يەپ - ئىچىشنى ھەممىدىن
ئەلا بىلىدىغان ئادەم ئاقئۆينىڭ ئىچىگە كىرىپ، پۇشۇلداپ ئولتۇ-
رۇپ گۆش - ماي يەپ، ئاچچىق ھاراقنى مەززە قىلىپ ئىچىپ، خۇ-
دىنى يوقاتقان ھالدا ھۇزۇر سۈرۈشى مۇمكىن. قارىماققا، ھەر ئىك-
كىلىسى ھۇزۇرلانغان بولسىمۇ، ئەمما سۈپىتىدە ئاسمان - زېمىن
پەرق بار.

ئالتىنچى، بەختكە توغرا يول بىلەن ئېرىشىش تەربىيەسى بېرىش
كېرەك. ھازىرقى ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ئۆزىنى مەركەز قىلىش ئە-
دىيەسى كۈچلۈك. ھەممە كىشىنىڭ ئۆزىگە كۆڭۈل بۆلۈشىنى ئارزۇ
قىلىدۇ. ئۆزىنى زىيادە مۇھىم چاغلىۋالىدۇ. ئۆزىنىڭ ھەممە ئىشى
يوللۇقتەك ئويلايدۇ. ئىنسان ئۆزىنىڭ قەلبىنى بۆلغاش بەدىلىگە
ئېرىشىدىغان خۇشاللىقلارغا ، ئادەمىيلىكنى قۇربان قىلىش بەدە-
لىگە ئېرىشىدىغان بەخت تۇيغۇسىغا ئۆزىنى ئۇرمىغان ياخشى. چۈن-
كى، تەبىئىتى رەزىل خۇشاللىقلار دەماللىققا ئادەمنى شادلىق تۇيۇ-
غۇسىغا غەرق قىلغان بىلەن، ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن كىشىنى تو -
لىمۇ بىئارام قىلىدۇ، ۋىجدانىنى ئازابلايدۇ. باشقىلارنىڭ نەزىرىدىكى

مېھمانلارمۇ بەخت ھەققىدىكى قاراشلىرىنى سۆزلەپ ئۆتتى. يالقۇن ئەپەندى، سىزدىن ئاخىرىدا شۇنى سورىغۇم كېلىۋاتىدۇ. ھەربىر ئادەم كۆندىلىك تۇرمۇشىدا بەخت ھېس قىلىپ ياشاش ئۈچۈن زادى قانداق تۇرمۇش پوزىتسىيەسىنى شەكىللەندۈرۈشى زۆرۈر دەپ قارايسىز؟

يالقۇن روزى: مۇتەپەككۇرلار ھاياتنى بىر كىتابقا ئوخشىتىدۇ. ھاماقەت كىشىلەر بۇ كىتابنى گويا ئات ئۈستىدە گۈل كۆرگەندەك قول ئۈچىدا ۋاراقلاپ قويۇپلا بولدى قىلىدۇ. پاراسەتلىك كىشىلەر بۇ كىتابنى تولىمۇ ئەستايىدىللىق بىلەن ئوقۇيدۇ. چۈنكى، ئۇلار ھاياتتىن ئىبارەت بۇ كىتابنى پەقەت بىرلا قېتىم ئوقۇغىلى بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. شۇڭا، ھەرقانداق ئادەم كىشىلىك ھاياتتىكى ئەڭ ئۈششاق ئىشلاردىنمۇ بەخت ھېس قىلىپ ياشاشنى ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك. بۇ نۇقتىدا قارىنىڭ لەپىلدەپ يېغىۋاتقان ھالىتىنى كۆرۈشمۇ بىر بەخت. قۇشلارنىڭ چۈرۈلداپ سايراشلىرىنى ئاڭلاشمۇ بىر بەخت. ھۆپپىدە ئېچىلغان بىر تال گۈلنى كۆرۈشمۇ بىر بەخت. بالىلارنىڭ تاتلىق كۈلكىسىنى كۆرۈشمۇ بىر بەخت. تۈن قوينىدا چاراقلاپ يېنىپ تۇرغان يۇلتۇزلارنى كۆرۈشمۇ بىر بەخت. شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاقلارنى كۆرۈشمۇ بىر بەخت.

ئادەم ئۆز قىسمىتىدىن قاقشاپ، ئۆز تۇرمۇشىدىن دادلاپ ياشاۋەرمەي، ئۆزىدە بار نەرسىلەرنى قەدىرلەپ ياشاشنى، ئۆزىگە تەۋە نەرسىلەردىن ھۇزۇرلىنىشنى ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك. ئەڭ ياخشىسى باشقىلارغا ھەۋەسلىنىپلا يۈرمەي، ئۆزىگە ماس كېلىدىغان، ئۆزىگە مەنسۇپ بولغان تۇرمۇشتىن ھۇزۇرلىنىپ ياشاشنى ئۆگىنىۋېلىشى لازىم. بىر جۈملە سۆزگە يېغىنچاقلاپ دەيدىغىنىمىز شۇكى، بەخت — ئىلكىدىكىنى قەدىرلەشتىن كېلىدۇ، ھەرگىزمۇ باشقىلارنىڭ قولىدىكىگە تەلمۈرۈشتىن كەلمەيدۇ. ئۇنتۇماسلىق كېرەككى، ياراتقۇچى ھېچكىمگە ھەممىنى بېرىۋەتمەيدۇ.

رىياسەتچى: قەدىرلىك كۆرۈرمەنلەر، بىز بەخت توغرىسىدىكى

مول مەنىۋىلىككە ئىگە بولۇشلا ئادەمنىڭ ھاياتىنى ئىنسانىي سۈ-پەتكە ئىگە قىلىدۇ.

توققۇزىنچى، غۇرۇرنى ھەممىدىن ئەلا بىلىش ھەققىدە تەربىيە بېرىش كېرەك. بۇ جەھەتتىكى تەربىيە بەخت ھەققىدىكى ئەڭ نېگىزلىك تەربىيە. ئەگەر ئادەم غۇرۇرىدىن ۋاز كەچسىلا ياشاش يولى تولىمۇ جاپا - مۇشەققەتسىز جەريانغا ئايلىنىپ كېتىدۇ.

بىر ئادەم غۇرۇرسىزلىق شاھادەتنامىسىنى ئالغاندا «يۇزۇمنىڭ قېلىنلىقى، جېنىمنىڭ راھىتى» دەپ يۇزىنى پولۇدەك قىلىپ بۇ-لۇشىغا ياشاۋېرىدۇ. ئەمما، ئىنسان ئىنسان بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭ ئىززەت - غۇرۇرى ھەرقانداق نەرسىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. شۇڭا، ئادەمدە ئۆزىنىڭ ئادەملىك قەدىر - قىممىتىنى قوغداش، يوق بولسا قولغا كەلتۈرۈش ئىرادىسى بولۇشى كېرەك. بۇ بىر خىل غۇ-رۇر، شۇنداقلا بىر خىل بەخت. ھاياتتا غۇرۇرىنى ساقلاپ ياشاش ئا-دەمنى بەكمۇ لەززەتلىك بەخت تۇيغۇسىغا مۇيەسسەر قىلىدۇ. بۇنداق شېرىن تۇيغۇنى غۇرۇرى يوق ئادەملەرنىڭ ھېس قىلىپ يېتەلىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. مەرتىۋىسىنىڭ كىچىككىنە ئۆسۈشىنى تا-ما قىلىپ، يىل بويى «خوش - خوش» دەپ ياشاشقا ئادەتلىنىپ كەت-كەن بىر قىسىم ئادەملەرنىڭ مەنىۋى جەھەتتە ئۆزىنى مەغرۇر تۇ-تۇپ، غۇرۇرى بىلەن ياشاشنىڭ قىممىتىنى ھېس قىلىپ يېتەلىشى تولىمۇ تەس! ھازىر جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ مەنپەئەت تۇيغۇسى بارغانسېرى كۈچەيمەپ، غۇرۇر تۇيغۇسى بارغانسېرى ئا-جىزلاپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئۆزى جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، بىر جەمئىيەتنىڭ بەختسىزلىكى، بىر خەلقنىڭ بەخت-سىزلىكى! چۈنكى، غۇرۇردىن خالىي قەلب مەجرۇھ قەلب. شۇڭا، ياش - ئۆسمۈرلەرگە ھايات مۇساپىسىدە ئىنسانىي غۇرۇر بايرىقىنى ھەر دائىم لەپىلدىتىپ ياشاش ھەققىدە تەربىيە بېرىش كېرەك.

رىياسەتچى: يۇقىرىدا بەختكە مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر ھەققىدە ئەتراپلىق سۆھبەتلەشتۇق. سۆھبىتىمىزگە ئىشتىراك قىلغان

زادى قانداق ئانىلار ئۇلۇغ

يېقىنقى يىللاردا شېئىر ـ قوشاقلاردا، سەھنە ـ ئېكرانلاردا «ئا-نىلار ئۇلۇغ»، «جاھاندا ئەڭ ئۇلۇغ ئىنسان ئانا»، «ئانا ھەممىدىن ئۇلۇغ» دېگەنگە ئوخشاش تەرىپ ۋە مەدھىيە سۆزلىرى خېلى كەڭ ئومۇملىشىپ قالدى. بۇنىڭ تۈرتكىسىدە، كىشىلەرمۇ بۇ سۆزلەرنى دائىم دېگۈدەك ئىستېمال قىلىدىغان بولدى. كىشىلەر ئانىلارنى نې-مە ئۈچۈن بۇنداق قارىقويۇق ئۇلۇغلايدۇ؟ مېنىڭچە، ئۇلار ئومۇمەن مۇنداق قارايدۇ: «ئانىلار توققۇز ئاي توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ بالا تۇغىدۇ، يەنە ئېمىتىدۇ، بالىنى پەرۋىشلەپ چوڭ قىلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئانىلار ئۇلۇغ، ئانىلار ئۇلۇغلاشقا تېگىشلىك ئىنسانلار!»

قارىماققا، ئانىلارنى بۇنداق ئۇلۇغلاشنىڭ مەلۇم ئاساسى بارەڭ قىلىدۇ، ئەمما ئانىلارنى مۇشۇ ئۆلچەم، مۇشۇ شەرتلەر بويىچە ئۇ-لۇغلاشقا توغرا كەلسە، بۇنداق «ئۇلۇغلاش» چۈشەنچىسىدىن كەم دې-گەندە مۇنداق تۆت تۈرلۈك زىددىيەتلىك پىكىر تۇغۇلىدۇ:

بىرىنچى، ئانىلار ئۇلۇغ بولسا، دادىلار ئۇلۇغ ئەمەسمىكەن؟ شۇبھىسىزكى، بۇ بىر ئورۇنسىز تالاش ـ تارتىشنى پەيدا قىلىشتۇر. بىلىش لازىمكى، ھەرقانداق مىللەتنىڭ ئاياللىرى ئۇلۇغلۇق مەرتە-ۋىسىگە ئىگە بولۇپ، ئەرلىرى ئۇنىڭ ئەكسىچە بولىدىغان ئەھۋال مەۋجۇت ئەمەس. ئۇلۇغلۇق ئادەمنىڭ جىنسى، يېشى، نەسەبى، مىل-لىتى ئاساس قىلمىنىپ ئايرىلىدىغان مەسىلە ئەمەس. شۇنىڭدەك، ئا-نىلارنىڭ ئۇلۇغلۇقى قانداقتۇر «ئۇچار قاناتلاردىن جان ـ جا-نىۋارلارغىچە بولغان پۈتكۈل جانلىقلار دۇنياسىدىكى چىشى جىنس-لىقلارغا ئورتاق بولغان تۇغۇش، بېقىش، ھىمايىسىگە ئېلىش، ئاسراش ـ پەرۋىش قىلىشتەك جەريان بىلەنلا چەكلەنسە كۆپايىلەن-

بۇگۈنكى سۆھبىتىمىزدىن ئىلھاملىنىپ، ئۆزىمىزگە يۈزلەنگەن هالدا «مەن بەختلىكمۇ» دەپ سوراپ باقايلى. جاۋابىمىز هەر خىل بولۇشى مۇمكىن، ئەمما ئېسىمىزدە بولسۇن، مانا مۇشۇ سوئال بىز - نىڭ بەخت هەققىدىكى ئائىلىق ئىزدىنىشىمىزنىڭ بىرىنچى قەدىمى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

قەدىرلىك كۆرۈرمەنلەر، بۇگۈنكى سۆھبىتىمىز مۇشۇ يەردە ئا - ياغلاشتى. كېلەركى هەپتىدىكى سۆھبىتىمىزدە كۆرۈشەيلى، ئامان بولۇڭلار. خەير ـ خوش.

رۇشتا ئىپادىلىنىدۇ. بالزاكنىڭ «مىللەتنىڭ كىلەچىكى ئانىلارنىڭ قولىدا» دېگەن مەشھۇر سۆزى دەل ئانىلارنىڭ مۇشۇنداق شەرەپلىك مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلالماسلىققا قارىتا ئېيتىلغان.

ئانىلارنى ئۇلۇغلاشتا ئۆلچەم ھېسابلىنىدىغان يۇقىرىقى شەرت ۋە مەسئۇلىيەت ئېگىسى نەزەردىن ساقىت قىلىنىپ، «ئۇلۇغ» دېگەن سۆپەتنى، پەرزەنت يۈزى كۆرگەنلىكى ئانىغا ئاتا قىلىۋېرىش — بىر مىللەتنىڭ قىممەت تارازىسىنىڭ مۇجمەللەشكەنلىكىنىڭ ئىپادىسى. ئەگەر ئانىلار قارىقويۇق ئۇلۇغلىنىپ، ئۇلارغا بىر تەرەپلىمە ھالدا مەدھىيە ئوقۇلۇۋېرسە، ئانىلار ئارىسىدىكى ئۆز - ئۆزىنى تونۇش ئېگىسى تېخى يېتەرلىك ئويغانمىغان مىليونلىغان نادان ئانىلار خاتا ئىلھاملاندۇرۇلۇپ، ئائىلىدە ئەرلىرى بىلەن مەرتىۋە ۋە باراۋەر-لىك دەۋاسى قىلىدىغان ئاقىۋەت ئۇلغىيىپ كېتىدۇ. ئەگەر بۇنىڭغا «ئەر - ئاياللار ھوقۇقتا باراۋەر» دېگەن قانۇن تەشۋىقاتىنى خاتا چۈ-شىنىپ، ئۇنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا، ھەممە ئىشتا تەتبىقلاشقا ئۇرۇ-نۇش خاھىشى قوشۇلسا، «ئائىلە» دىن ئىبارەت ئىمارەتكە ئىچىدىن دەز كېتىشكە باشلايدۇ. ئېنىقكى، بىر ئائىلىدىكى بارلىق ئەزالار ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا تەلەپ قىلىدىغان ھوقۇق، ئادا قىلىدىغان مەج-بۇرىيەت مەۋجۇت. ئائىلە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى بۇ خىل ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەت «قانۇنىيەت» تىن ئىبارەت مۇقەددەس مىزان ئۇس-تىگە قۇرۇلغان. «قانۇن» بىلەن «قانۇنىيەت» ئوتتۇرىسىدىكى مۇنا-سىۋەتتە، ئاۋۋال قانۇنىيەتنىڭ مىزانىغا بويسۇنۇش، ئاندىن قانۇننىڭ نىزامىغا مۇراجىئەت قىلىش كېرەك. ھەرقانداق ئائىلىدە بۇ خىل «قانۇنىيەت ئېگىسى» ئاجىزلاپ، «قانۇن ئېگىسى» كۆچىيىپ كېتىدىكەن، ئۇنداق ئائىلە رىقابەتلىشىۋاتقان رەقىبلەر سورۇنىغا ئايلىنىپ قالى-دۇ. بىر ئائىلىدىكى ھەربىر ئەزا ئۆزىنىڭ قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن بولۇ-غان سالاھىيىتىنى ئېنىق تونۇسا، يەنى دادا دادىلىق، ئانا ئانىلىق، ئەر ئەرلىك، ئايال ئاياللىق، بالا بالىلىق سالاھىيىتىنى ئېنىق تو-

مەيدۇ.» ئانىلارنىڭ ئارىسىدىمۇ ئۇلۇغ ئانىلار بار، دادىلارنىڭ ئارىسىدىمۇ ئۇلۇغ دادىلار بار. ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ «ھەممىسىلا ئۇلۇغ» ئەمەس! ئانىلارنى ئۇلۇغلاپ ئاجايىپ پاساھەتلىك مىسرالارنى تۇزگەن، ئانىلارنى مەدھىيەلەپ ناخشا ـ قوشاقلارنى ئوقۇغان ۋاقتىمىزدا، بىز بۇنداق ھاياجانلىق ھېسسىياتنىڭ قانداق ھەقىقەتنى ئۇلچەم قىلىشى لازىملىقىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز كېرەك. ھەقىقىي ئۇلۇغلۇق «بالا تۇغۇش» بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئۇلۇغ ئىدىيەنى، ئۇلۇغ نىشاننى تۇغۇش بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ھەقىقىي ئۇلۇغ ئانا، قىيىن تاللاشلارغا تۇغرا كەلگەندە توغرا يول تاپالايدىغان ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن، ئەۋلادلىرىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن ئىككىلەنمەي يول ئېچىپ ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيدىغان جەڭگىۋار روھى بىلەن، كىشىنى ئەيمەندۈرىدىغان ۋە قايىل قىلىدىغان پاكلىقى بىلەن، ھۆسنىگە مەڭگۈ ئۆزگەرمەس لاتاپەت قوشىدىغان پەزىلىتى بىلەن، يىمىرىلمەس قورغاندەك ئېتىقادى بىلەن ئۇلۇغ بولىدۇ. بىرلا جۈملىگە يىغىنچاقلىغاندا، مەيلى ئەر، مەيلى ئايال، مەيلى دادا، مەيلى ئانىنىڭ نىسبىتەن بولسۇن، «ئۇلۇغ» لۇقىنىڭ ئەڭ ئالىي شەرتى ـــ خەلقچىللىق؛ قانچىكى ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر ئادەم بولسا، شۇنچە ئۇلۇغ بولىدۇ... مۇشۇنداق شەرتنى ھازىرلىغان ئانا ئەمەس، بەلكى ئېمىكئانا بولسىمۇ، ئوخشاشلا ئۇلۇغ ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر ئانىلار قارىغۇلارچە ھالدا ئۇلۇغلانسا ياكى ئۇلارنىڭ ئۇلۇغلۇقى «بالا تۇغۇش، ئېمىتىش، چوڭ قىلىش» قىلا باغلاپ قويۇلسا، ئانىلارنىڭ مەسئۇلىيىتى ئېگىز ئاجىزلاپ، ئۆزىگە قويىدىغان تەلىپى تۆۋەنلەپ، بىخۇدلىشىپ كېتىش ئەھۋالى كۆرۈلىدۇ. چۈنكى، ئانىلارنىڭ بىر مىنۇتمۇ ئەستىن چىقارمايدىغان مەسئۇلىيىتى ـــ ئائىلە ۋە مىللەتنىڭ كېلەچىكى بولغان بالىلىرىنى جاپالىق ئەجىر، دۇرۇس تەربىيە بىلەن ئۆز تەقدىرىنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرالايدىغان يارامليق ئىزباسارلارغا، ئانا ۋەتەننىڭ دەۋىتىگە قۇلاق سالىدىغان، ئۇنى ئەملگە ئاشۇرۇش كويىدا پىداكارلىق كۆرسىتىدىغان ئەزىمەتلەرگە ئايلاندۇ.

بولىدۇ. ئانىلار ئارىسىدا، ئەۋلادلىرىنىڭ ئىستىقبالى ئۈستىدە كېـ-
چىلىرى كىرپىك قاقماي ئويلىنىپ، گۈزەل كېلەچەك، پارلاق ئىس-
تىقبال ۋە غالىب ئاقىۋەتلەرنىڭ ئارزۇسىدا يىلاندەك تولغىنىپ،
ئوت ـ ئاتەش بولۇپ يانىدىغان ئانىلارمۇ بار؛ تاڭ ئاتقۇچە ئەيش ـ
ئىشرەت كۈلۈبلىرىدىكى كۆلچەكلەردە ئۈزۈپ، ئۈزگىلەرنىڭ كا-
رىۋاتلىرىدا خۇددىنى يوقاتقان هالدا ئېغىناپ، ئەر ۋە بالىلىرىنى نو-
مۇس دەريياسىغا غەرق قىلىپ، هاقارەت ئوتىدا كۆيدۈرۈپ پۈچىلاۋاتـ-
قان ئانىلارمۇ بار؛ هايات ـ ماماتلىق سىناقلارغا دۇچ كېلىۋاتقان
خەلقنىڭ غېمىنى يەپ، ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن بارلىق پاراسـ-
تىنى ئىشقا سېلىپ ۋە بارلىق جاسارىتىنى نامايان قىلىپ ياشاۋاتقان
مۇنەۋۋەر ئانىلارمۇ بار؛ يولدىن ئازغانلارنىڭ كېچىدە ئادىشىپ قال-
ماسلىقى ئۈچۈن گۈلخان ياقىدىغان، ئۇلار ماڭماق بولغان چۆللەرگە
قۇدۇق كولاپ ياشاشنى شەرەپ دەپ بىلىدىغان ئانىلارمۇ بار. ئەجداد-
لىرىنىڭ تارىخىي شۆھرەتلىرىدىن ئىپتىخارلىنىپ، ئۇلارنىڭ جەڭ-
گىۋار روهىدىن كۈچ ـ مەدەت ئېلىپ، ئەجدادلىرىنىڭ شەنىگە نۇر
بېغىشلاش كويىدا ئىزدىنىپ ياشايدىغان پەخىرلىك ئانىلارمۇ بار؛
ئۆز ئەجدادىنىڭ قاتىلىنى ئۆز قوينىدا هۇزۇرلاندۇرۇپ ياشاشقا ئا-
دەتلىنىپ كەتكەن لەنەتگەردى ئانىلارمۇ بار!

ئانىلارنى مۇئەييەن ئۆلچەم ۋە پىرىنسىپ بويىچە ئۇلۇغلىماي،
«بالا تۇغۇش، ئېمىتىش، چوڭ قىلىش» تەك شەرتنى هازىرلىغانلىقى
ئۈچۈنلا، قارىقويۇق ئۇلۇغلاش ـــ مىللىي پسىخىكىمىزدا پەرۋاسىز-
لىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك تۇيغۇسىنىڭ ئۇستۇنلۇك قازىنىپ كەتـ-
كەنلىكىنىڭ ئىپادىسى. بىلىشىمىز كېرەككى، ئىنچىكە، پۇختا ئىش
كۆرۈش روهى ئاجىز، پەرق تۇيغۇسى مۇجمەل، مەسىلىلەرنى هەقـ-
قەت نەزىرى بىلەن كۆزىتىشكە ئادەتلەنمىگەن بىر مىللەتنىڭ قىـ-
مەت تارازىسىدا، كۆپ هاللاردا «گۆهەر» بىلەن «تاش» نىڭ قىممىتى
ئوخشاش! بىزگە ئوخشاش، يوكسىلىشنىڭ كويىدا كېچە ـ كۈندۈز
تېپىرلاۋاتقان بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلۇغلاش ئوبيېكـ-

نۇسا ۋە شۇ ئاساستا مەجبۇرىيەتنى تولۇق ئادا قىلسا، بۇنداق ئائىلە-لە ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزىنىڭلا ئەمەس، بەلكى بىر جەمئىيەتنىڭ، بىر مىللەتنىڭ شەرىپىنى يۇقىرى مەرتىۋىگە كۆتۈرىدۇ.

«زامانىۋىلىشىش» نى يېتەكچى شوئار قىلغان ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدە، ئىنسان تەبىئىتىگە يېتەرلىك ھۆرمەت قىلىش، ئەر بىلەن ئايالدىن ئىبارەت ئىككى جىنس ئۆزىگە مۇناسىپ مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئېلىشتەك قەدىمىي مۇقەددەس تەڭپۇڭلۇق كۇنسايىن بۇزۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ. «ئەركىنلىك»، «باراۋەرلىك» شوئارى ئاستىدا، ئەرلەرنىى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، «ئائىلە» دىن ئىبارەت ئىللىق ئۇۋىسىنى تاشلاپ قويۇپ، ئۆزىنى سىرتقا ئېتىۋاتقان ئايالار كۇنسايىن كۆپەيمەكتە... مۇشۇنداق نامۇۋاپىق يۇزلىنىش سەۋەبىدىن بۇزۇلغان ئائىلىلەرنىڭ سانى شىددەت بىلەن ئاشماقتا، ئائىلە نىزامى جەھەتتە ئەركىنلەشكەن ئائىلىلەر ناھايىتى مۇشكۇل ئەخلاق كىرىزىسىغا پاتماقتا. ئۇنتۇماسلىق كېرەككى، قان كېچىپ قۇربان بېرىپ قولغا كەلتۈرىدىغان ئەركىنلىك بار، شۇنداقلا يەنە ئالقىنىڭدا تۇرسىمۇ، ئىككىلەنمەي چۆرۈپ تاشلىۋەتسە بولىدىغان ئەركىنلىكمۇ بار! شۇڭا، «ئەركىنلىك» مەسىلىسىنى ئائىلىگە تەتبىقلىغاندا، باشقىچە ئويلىشىپ بېقىش كېرەك. مېنىڭچە، ئەركىنلىكنى ئەمەس، «مەجبۇرىيەت» نى شوئار قىلغان ئائىلە ــ پالاكەتچىلىكتىن يىراق ئائىلە.

ئىككىنچى، ئائىلارنى قارىقويۇق ئۇلۇغلاش ھادىسىسى ــ ھەقىقىي ئۇلۇغ ئائىلارغا قىلىنغان ئادالەتسىزلىك، ھەتتا ھاقارەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر ئائىلار بارلىق ئائىلارغا ئورتاق بولغان «بالا تۇغۇش، ئېمىتىش، چوڭ قىلىش» تەك ئومۇمىي شەرت بىلەن ئۇلۇغلانسا، ئۆز نۆۋىتىدە بۇ باشقىلارنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن كۆيۈپ ـ پىشىدىغان، ھەققانىيەت يولىدا قۇربان بېرىشكە توغرا كەلسە، ئىككىلەنمەي قۇربان بېرىشكە تەييار تۇرىدىغان پىداكار، باتۇر، غۇرۇرلۇق، مەسئۇلىيەتچان ئائىلارغا قىلىنغان ئادالەتسىزلىك

يىن تاللاشقا دۇچ كەلگەندە، جاپا ـ مۇشەققەتتىن، ھەتتا ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان روھ ھەمدە ئۆزگە بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى ئىستراتېگىيەلىك مەنپەئەتنى كۆزلەيدىغان ئۆتكۈر مەنىۋى كۈچ بولغاندا، ئاندىن ھازىرلىنىدۇ. مانا شۇنداق ئاننىڭ قۇچىقىدا چوڭ بولغان بالىلار بىر مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي گەۋدىسىگە ھاياتىي كۈچ بولۇپ قېتىلىدۇ. بۇنداق شارائىتنى ھازىرلىمىغان ئانىلارنىڭ قۇ-چىقىدا چوڭ بولغان بالىلارنىڭ كۆپىنچىسى گېزى كەلگەندە بىر ۋاقلىق تاماق ئۈچۈن قىلچە ئىككىلەنمەي سېتىلىدۇ!

تۆتىنچى، ئانىلار «بالا تۇغۇش، ئېمىتىش، چوڭ قىلىش» شەرتى-نى ھازىرلىغانلىقى تۈپەيلى ئۆلۈغلانسا، بۇنىڭدىن «قانچە كۆپ بالا تۇغسا، شۇنچە ئۇلۇغ ئانا، قانچە ئاز بالا تۇغسا، شۇنچە تۆۋەن دەرى-جىلىك ئۇلۇغ ئانا؛ تۇغمىسا، ئۇلۇغ ئەمەس» دېگەن بىمەنە يەكۈن كېلىپ چىقىدۇ. ئويلاپ باقساق، پادىچىنىڭ قىممىتى پادا سانىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىدە ئەمەس، بەلكى ئۆز پادىسىغا بولغان مەسئۇلىيىتى-دە كۆرۈلىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئاننىڭ قىممىتى ئۆزىگە يۈكلەنگەن مەسئۇلىيەتنى، يەنى پەرزەنتلىرىنى زامانىنىڭ تەلىپىگە، مىللەتنىڭ ئېھتىياجىغا مۇناسىپ، يارامللىق ئەۋلادلاردىن قىلىپ تەربىيىلەپ چىقالىشىدا ئىپادىلىنىدۇ.

ئەگەر، ئانىلارنى ئۆلۈغلاشتا، «بالا تۇغۇش، ئېمىتىش، چوڭ قى-لىش» شەرت قىلمىغىنىدا، ھەرقانچە بىلىملىك، ھەرقانچە پەزىلەت-لىك ئايال بولسىمۇ، بۇ خىل ئۆلۈغلۇق شەرتىگە يېقىنلىشالمايدۇ. ھەممىزگە مەلۇمكى، ئىپارخان، يەتتە قىزلىرىم، نۇزۇگۇم، رىزۋانگۈللەر ئانا ئەمەس، بەلكى قىزلاردۇر. ئۇلار نەچچە ئەسىرلەر-دىن بېرى نېمە ئۈچۈن ئۇنتۇلماي ئۆلۈغلىنىدۇ؟ ئۇلار ھۆرلۈك ئۈ-چۈن تەۋرەنمەي كۈرەش قىلغانلىقى، ئۆزلىرىنىڭ ئىنسانىي قەدىر ـ قىممىتىنى ھەممىدىن ئالىي بىلگەنلىكى، باشقىلارنىڭ بەخت ـ سا-ئادىتى ئۈچۈن پىداكارلىق بىلەن قۇربان بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئۆلۈغ-لىنىدۇ. بىز يۇقىرىقى بىمەنە «شەرت» نى ئاشۇ ئۇنتۇلماس قەھرىمان

تىنى توغرا بېكىتەلمەي، «ئۇلۇغ» دېگەن بۇ ئالىي ماركىنى كىمگە چاپلاشنى ئاڭقىرالماي قايمۇقۇپ يۈرۈش بەكمۇ بىچارىلىكتۇر.

ناۋادا، «بالا تۇغۇش، ئېمىتىش، چوڭ قىلىش» تەك شەرتنى ھازىرلىغانلىقنى ئۆلچەم قىلىپ تۇرۇپ ئانىلارنى ئۇلۇغلاشقا توغرا كەلسە، ئېسىمزدە بولسۇنكى، جاللات شېكىسپىرنىڭ ئانىسىمۇ بۇ ئۆلچەمگە پۈتۈنلەي چۈشىدۇ. ئاياللار تۇرمىسىدىمۇ بۇ شەرتنى ھازىرلىغان ئاياللار كۆرمەك! ئەمما، ئاشۇلار «ئۇلۇغ ئانا» دەپ تەرىپىلەشكە ئەرزىمەيدۇ؟ كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئانىلارنى كەلسە ـ كەلمەس ئۇلۇغلاش ـــ ھەقىقىي ئۇلۇغ ئانىلارغا قىلىنغان ئوچۇق ھاقارەت.

ئۇچىنچى، ئانىلار «بالا تۇغۇش، ئېمىتىش، چوڭ قىلىش» شەرتىنى ھازىرلىغانلىقى تۇپەيلى «ئۇلۇغ» دەپ سۈپەتلەنسە، بۇ سۈپەتلەش، فىزىيولوگىيەلىك سەۋەب تۇپەيلىدىن پەرزەنت كۆرۈش بەختىگە مۇيەسسەر بولالمىغان ئاياللارنى كەمسىتكەنلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. تۇغۇش ـــ ئاياللارنىڭ تەبىئىي ئىقتىدارى، شۇنداقلا ئورتاق فىزىيولوگىيەلىك خۇسۇسىيىتى. بىر جەمئىيەتنىڭ ئانىلارنى بۇنداق بىمەنە ئۇلۇغلىشى ئالدىدا، پەرزەنت كۆرەلمەسلىك قىسمىتىگە مۇپتىلا بولغان ئاياللار نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قالىدۇ. گۇناھسىز ئاياللارنى ئوڭايسىز ھالغا چۈشۈرۈپ قويىدىغان بۇنداق مەنىسىز ئۇلۇغلاش ھادىسىسىنىڭ باشقىلارغا كەلتۈرىدىغان بېسىمنى سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ. ئەمەلىيەتتە نوقۇل ھالدا بالا تۇغۇپ ئانا بولۇش ئۇچۇن ھېچقانداق سەۋىيە ياكى ساپا ئالدىنقى شەرت قىلىنمايدۇ، ھەتتا بۇ ئىش بەزى گاس ـ گاچا ئاياللارنىڭمۇ قولىدىن كېلىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئەقلىنىڭ، روھىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، جىسمانىي جەھەتتىن ساغلام بولسىلا، نامدىكى «ئانا» لارنىڭ سېپىگە قوشۇلۇشنىڭ شارائىتىنى ھازىرلىغان بولىدۇ. بىراق، ئۆز پەرزەنتىنى ئېمىزەلمەك ياشاشقا ئېگە قىلىشنىڭ شارائىتىنى ھازىرلاش باشقا بىر گەپ. بۇنداق شارائىت ھەربىر ئانىدا پاك ئەقىدە ۋە مۇئەييەن نىشان، بەلگىلىك ساپا ۋە سۈپەت، قەتئىي ئىرادە بولغاندىلا ھاسىل بولىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا، ئۇ ئانا بولۇش ئۇچۇن ھېچقانداق سەۋىيە ياكى ساپا ئالدىنقى شەرت قىلىنمايدۇ، ھەتتا بۇ ئىش بەزى گاس ـ گاچا ئاياللارنىڭمۇ قولىدىن كېلىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئەقلىنىڭ، روھىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، جىسمانىي جەھەتتىن ساغلام بولسىلا، نامدىكى «ئانا» لارنىڭ سېپىگە قوشۇلۇشنىڭ شارائىتىنى ھازىرلىغان بولىدۇ. بىراق، ئۆز پەرزەنتىنى ئېمىزەلمەك ياشاشقا ئېگە قىلىشنىڭ شارائىتىنى ھازىرلاش باشقا بىر گەپ. بۇنداق شارائىت ھەربىر ئانىدا پاك ئەقىدە ۋە مۇئەييەن نىشان، بەلگىلىك ساپا ۋە سۈپەت، قەتئىي ئىرادە بولغاندىلا ھاسىل بولىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا، ئۇ

بېكخام مۇھممۇ، ئېشەكمۇ

ــ ھوشۇر قارىغا ئوچۇق خەت

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ھوشۇر قارىي ئەپەندى، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 2 ــ يۇرۇش قانىلىدا «كېۋەز گۈلى» ماركىلىق خىمىيەلىك ئوغۇتنىڭ ئېلانىغا چىققىنىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ؟ ئۇ ئېلاندا سىز ئۇستىبېشىڭىزغا قەشقەر دېھقانلىرىنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، چاپچىپ تۇرغان ئېشەككە مىنگەن ھالدا ئارقىڭىزغا بىر توپ «دېھقان» نى ئەگەشتۇرۇپ، گويا «مىڭبىر كېچە» ھېكايىلىرىدىكى ئەلى بابادەك، ئۇلارنى «كېۋەز گۈلى غارى» نىڭ ئالدىغا باشلاپ بارىدىكىز. بۇ ئوچۇق خەت ئارقىلىق مەن سىز بىلەن مەخسۇس مۇشۇ ئېلان توغرىسىدا پاراڭلاشماقچى.

ھوشۇر قارىي ئەپەندى، سىز خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مۇئەييەن ئورنى بار ياخشى ناخشىچى ھەم ئاكتيور. سىز ئورۇنلىغان ناخشىلار، سىز رول ئالغان دىراما، ئېتۇتلارنىڭ كۆپىنچىسى كىشىلەرنى مەمنۇن قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنى كەسپىي ھاياتىڭىزدىكى مۇۋەپپەقىيەت دەپ قارايمىز، ئەلۋەتتە. ئۆز كەسپىدە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئادەمنىڭ روھىنى شادلىققا تولدۇرىدۇ ھەم قەدىر ــ قىممىتىنى ئاشۇرىدۇ. ناۋادا بىراۋنىڭ نەتىجە ــ ئۇتۇقلىرى قانچە كۆپ، شان ــ شەرەپلىرى قانچە يۇقىرى بولسا، ئۇنىڭغا ھەۋەس قىلغۇچىلار شۇنچە كۆپىيىپ بارىدۇ. مەنىۋىيىتى ساغلام كىشىلەرنىڭ قەلبىدە ھەۋەس ئۇچقۇنلىرى چاقنىسا، مەنىۋىيىتى ساغلام بولمىغان كىشىلەرنىڭ قەلبىدە ھەسەت ئوتلىرى لاۋۇلدايدۇ. ئادەمگە نىسبەتەن باشقىلار ھەۋەس قىلغۇدەك

قىزلىرىمىزغا قويۇشقا پېتىنالايمىزمۇ؟!

تەكرى ئاتا قىلغان تەبىئىي ئىقتىدار ۋە ھەممە ئايالىلارغا ئورتاق بولغان فىزىيولوگىيەلىك ئالاھىدىلىكنى چىقىش قىلىپلا، «ئانىلار ئۇلۇغ» دېيىش ھەقىقەتەن كۈلكىلىك. ھەرقانداق قىز بالاغەتكە يەتكەندە، فىزىيولوگىيە نۇقتىسىدىن ئانا بولۇش سالاھىيىتىنى ھازىرلىغان بولىدۇ، مۇشۇ مەنىدىن بىز ئۇلارنى «ئۇلۇغلۇق مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلۈش ئالدىدا تۇرغان كىشىلەر»، «كاندىدات ئۇلۇغلار» دەپ ئېيتساق مۇۋاپىق بولامدۇ؟

بالا تۇغقان، ئېمىتكەن، چوڭ قىلغان ئانىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، «ئانا» دېگەن سۆزنىڭ ئۆزىلا كۈپايە. شۇ تۇپەيلى ئانىلارنى قارىقويۇق ھالدا ئۇلۇغلاش ــ نورمالسىزلىق. ئەمما، ھەربىر كىشىنىڭ ئۆز ئانىسىنى قانچىلىك دەرىجىدە ياخشى كۆرۈشى، كۆتۈشى، ھەتتا «ئانام دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئانا» دەپ چۇشىنىشى ئۆزىنىڭ ئەركى. بۇنداق ھېسسىياتنى چۇشىنىشكە بولىدۇ. «ئانام ئۇلۇغ» دېگەن سۆز بىلەن «ئانىلار ئۇلۇغ» دېگەن سۆزنىڭ خاراكتېر ۋە مەنە پەرقى ناھايىتى زور. ئۆزىنىڭ ئانىسىنى ئۇلۇغ كۆرۈش بىلەن ئومۇمىي ئانىلارنى ئۇلۇغ كۆرۈش پىرىنسىپال مەسىلە. بۇ يەردە ھېسسىيات بىلەن ھەقىقەتنىڭ مۇناسىۋىتىگە ياتىدىغان نازۇك پەرق مەۋجۇت.

2008 ـ يىلى يېزىلدى

ئەقەللىيسى، پىلاستىنكا قېچىدىكى سۈرىتىگىزدىن سىزنىڭ مەدەنىيىتى كىملىكىمىزگە بولغان ھۆرمىتى، ئىش ۋە ئۇنىڭدىن پەخىرلىنىش ھېسسىياتىگىزنى كۆرۈالغىلى بولىدۇ. سىزنىڭ بېشىگىزغا سەرپۇش تۇماق، ئۇچىگىزغا چەكمەن تون كىيىپ نەق قەشقەر يېگىت-لىرىگە خاس قىياپەتتە كىينىپ چۈشكەن يېرىم گەۋدىلىك سۈرەتىگىز، كىشىلەرگە تونۇش بولۇپ كەتكەن ئادەتتىكى ئوبرازىگىز بىلەن تامامەن پەرقلىنىدۇ. سەھنە - ئېكرانلاردا ۋە ئادەتتىكى كۈنلەردە دائىم دېگۈدەك گالىستۇك تاقاپ، كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ كۆزگە چېلىقىدىغان قىياپىتىگىز جامائەتكە تونۇش بولغاچقا، ھەتتا ئېتۇتلاردا دوستانە مەسخىرە قىلىنغاچقا، پىلاستىنكا قېچىدىكى قەشقەر يېگىتلىرىگە خاس مىللىي قىياپىتىگىز مېنى قىزىقتۇردى. مەن بۇ خىل قىياپىتىگىزنى ئەنئەنىۋى مىللىي ئوبرازىمىزنى نامايان قىلىشتىن شەرەپ ھېس قىلىدىغان روھىي دۇنياىيىگىزنىڭ ئىپادىسى دەپ ئويلايمەن. بىزنىڭ نازۇك مىللىي غۇرۇرىغا ئېگە سەنئەتكارىمىز ئابدۇرېھىم ھېيت سەھنە ۋە ئېكرانلاردا دائىم دېگۈدەك تولۇپ تاشقان ئېپتىخار ھېسسىياتى بىلەن مىللىي قىياپەتتە نامايان بولغان بىلەن، ناھايىتى كۆپ ئارتىسىمىز ئىمكانىيەت بار ئەھۋالدىمۇ بىر قېتىم مىللىي ئوبرازدا ئۆزىنى كۆرسىتىشنى ئويلاپ قويمايدۇ. ھەممىمىزگە ئايانكى، مىللىي كىيىم - كېچەكلىرىمىز بىزنىڭ مەدەنىيەت كىملىكىمىزنىڭ سىمۋوللۇق بەلگىسى، مىللىي خاسلىقىمىزنىڭ روشەن نامايەندىسى. مىللىي كىملىك شەكىل ۋە مەزمۇن جەھەتتىن مۇكەممەللىشىدىغان سالاھىيەت. مىللىي كىملىكىمىز-

ھەم ھەسەت قىلغۇدەك ياشاشنىڭ ئۆزى بىر بەخت. ھەۋەس قىلغۇ-دەك دوستلىرى، ھەسەت قىلغۇدەك دۈشمەنلىرى بولمىغان ھايات تولمۇ سىدام - رىقابەتسىز ھايات ھېسابلىنىدۇ. ھەۋەس ئوتلىرى بىلەن ھەسەت ئوتلىرى ئادەمنى تاۋلايدۇ ياكى خارابلاشتۇرىدۇ. باش-قىلارنىڭ كۆزلىرىدىن، سۆزلىرىدىن چىقىۋاتقان ھەۋەس ئۇچقۇنلىرىدىن، ياغدۇرۇۋاتقان ئالقىشلىرىدىن مەست بولۇپ خۇددىنى يوقاتقان ئادەم بىلەن باشقىلارنىڭ مەجرۇھ قەلبىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ھەسەت ئوتلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ۋايساپ يۇرىدىغان ئادەمنىڭ شانلىق ھاياتى ئوخشاشلا ناھايىتى قىسقا بولىدۇ. شۇڭا، ئالقىشقا دۇچ كەلگەندە گىدىيىپ كۆپۈپ كېتىدىغان، قارغىشقا دۇچ كەلگەندە سالپىيىپ چۆكۈپ كېتىدىغان پىسخىكىسى ئاجىز بىچارە ئادەملەر-دىن بولۇپ قالماسلىق كېرەك. شان - شۆھرەت ۋە ئوڭۇشسىزلىق ئالدىدا ئۆزىنى يوقىتىپ قويماي، روھىي ھالىتىنى سالماق، بىمالال تۇتقاندىلا ھەقىقىي پىشىپ يېتىلگەن ئادەم بولغىلى بولىدۇ. ئەپ-سۇسكى، بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەمىزدە بۇنداق پىسخىكە-لىق ساپاغا ئىگە كىشىلەر ئىنتايىن ئاز.

ھوشۇر قارىي ئەپەندى، مەن سىزنىڭ «بومپەدە»، «قەمبەرخان» ناملىق VCD پىلاستىنكىلىرىڭىزنى ئاڭلاشنى ياخشى كۆرىمەن. ئۇلاردىن ئۆزۈم سۆيۈنگۈدەك ھۇزۇر ئالمەن. بولۇپمۇ يېڭىدىن چىققان «قەمبەرخان» ناملىق VCD پىلاستىنكىڭىز ماڭا ئالاھىدە ھۇزۇر بېغىشلايدۇ. سىزنىڭ ئۇ پىلاستىنكىڭىزنى قىياپەت ۋە سالا-پەت، كىيىنىش ۋە تارىنىش، مەنزىرە ۋە كۆرۈنۈش، ئاھاڭ ۋە مېلو-دىيە، مەزمۇن ۋە شەكىل، ماھارەت ۋە پاراسەت جەھەتلەردىن ساپ بولغان بىر مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مەھسۇلى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭدا ئەقىدە - ئېتىقاد، ئۆرپ - ئادەت، ئەدەپ - ئەخلاق، مىللىي پىسخىكا، مىللىي ئارزۇ ... قاتارلىق مەدەنىيەت مەزمۇنلىرىمىزنىڭ ناھايىتى ساپ ھەم روشەن ئىزنالىرى بار. مۇنداقچە ئېيتقاندا، مىل-لىي مەدەنىيەت قىممىتىگە ئىگە ئەسەر، دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئەڭ

قىلىشماقچى، ئۇنىڭ شان ـ شۆھرەتلىرىدىن مىللىي سەنئىتىمىز ـ گە نىسبەتەن ئايرىماقچى بولۇشتى. مەسخىرىلىك يېرى شۇكى، ئۆزبەكىستانىنىڭ بۇ ناخشىچىسى ۋەتىنىگە قايتقاندىن كېيىن:

كىم قەشقەرنىڭ ئۆزىدەن،
كىم غۇلجىنىڭ كۆزىدەن؟
بابام قايدان بولسا بولسۇن،
مەن ئۆزبېكنىڭ قىزىمەن!

دەپ ناخشا ئوقۇپ، ئۆزىنىڭ مىللىي سالاھىيىتىنى ئېنىق جاكارلىدى. غۇرۇرى پۇچەك، ئەقلى زەئىپ بىر قىسىم نادان ئەخمەقلەر ئۇنىڭ بۇ ناخشىنى كىم ئۇچۇن، نېمە ئۇچۇن ئېيتقانلىقىغۇ پەرۋا قىلماستىن «ياخشى ئېيتىپتۇ» دېيىشىپ، دەلتىلەرچە ئىپادە بىلدۇرۇشۇپ ھېچنېمە بولمىغاندەك يۇرۇۋېرىشتى.

باشقىلارنى مۇڭاپىق ھۆرمەتلەش، ئۆزگىلەرنىڭ قىممىتى بار نەرسىلىرىدىن زوقلىنىش ئەقەللىي مەدەنىي پوزىتسىيە. ئەمما، ھەدىگەندىلا ئۆزىنىڭ ئىززىتىنى ئۇنتۇغان ھالدا چەكتىن ئاشقان ھۆرمەت ھېسسىياتى بىلەن باشقىلارنى باشقا ئېلىۋېلىش غۇرۇرى پۇچەكلىكىنىڭ ئىپادىسى. نورمال غۇرۇر مەيلى باشقىلارغا ھۆرمەت بىلدۇرۇشتە بولسۇن، مەيلى نەپرەت كۆرسىتىشتە بولسۇن قەتئىي ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمايدىغان قىممەتلىك قورال. قورالا ئەمەس، بەلكى بىر خىل روھىي ساپا، ئادەمىيلىك سۈپەت. ئۆزىنىڭ ئۇلۇغلىغا مەشھۇر شەخسلىرى، قەدىرلىگۈدەك مىللىي مەدەنىيىتى يوق مىللەت تولىمۇ بىچارە مىللەت. ئەمما، ئۇلۇغلاشقا ئەرزىگۈدەك شەخسلىرى، پەخىرلەنگۈدەك مىللىي مىراسلىرى تۇرۇپ قەدىرلەيدىغان مىللەت بەكمۇ زەئىپ، چۈشكۈن مىللەتتۇر. بىزنىڭ ھازىرقى ھەدىگەندىلا ئۆزىمىزنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن ئۆزگىلەرنىڭ ئۇلۇغلىرىنى چوڭ بىلىش، ئۆزىمىزنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنە-

نىڭ تاشقى شەكلى بولغان كىيىم - كېچەكلىرىمىزنى مەيلى تۇر - مۇش، مەيلى سەھنە - ئېكرانلاردا كىيىش كىشىنى زوقلاندۇرىدىغان ئەھۋال. ئەمما، مىللىي كىيىم - كېچەكلىرىمىزنى مىللىي ئادەت نۇقتىسىدىن كىيىش بىلەن مىللىي ئالاھ نۇقتىسىدىن كىيىش پەرق - لىنىدۇ. مېنىڭچە، مۇتلەق كۆپچىلىك كىشى مىللىي ئادەت نۇقتە - سىدىن چىقىپ تۇرۇپ كىيىدۇ. ئابدۇرېھىم ھېيتقا قارايدىغان بول - ساق، ئۇنىڭ تون كىيىپ ئولتۇرغان چاغدىكى ھېسسىياتى باشقىچە، ئۇ سەھنىدە گويا غالىب قوشۇننىڭ جەڭ بايرىقىنى يېپىنغان باھا - دىر ئەزىمەتتەك تولۇپ تاشقان ئىپتىخار ھېسسىياتى بىلەن ئولتۇ - رىدۇ. ھازىر بىزدە ئۆزىمىزنىڭ مىللىي ئوبرازىنى باشقىلارنىڭ ئۆلچىمىگە ئويغۇنلاشتۇرۇپ لايىھەلەش ئارقىلىق دەۋرگە، تەرەققە - ياتقا ماسلاشقان قىلىپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇشتەك ئۆزىدىن ياتلا - شىش كەيپىياتى كۈچىيىپ كەتتى. شۇبھىسىزكى، بۇ مىللىي ئۆز - لۇك ئېڭى سۇسلاپ، كەمسىنىش تۈيغۇسىنىڭ ئەۋج ئېلىپ كېتىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇنداق ئىجتىمائىي مىللىي پسىخىكا ئو - مۇملاشقانسېرى ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت مىراسلىرىمىز، خاس مىللىي ئادەتلىرىمىز ئۆزىمىزگە قالاقتەك، مەتۇدەك كۆرۈنە - دۇ. بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچى ئاجىزلاپ كەتسە ئۆز - نىڭ قىممەتلىك نەرسىلىرى قەدىرسىز تۈيۇلۇپ، باشقىلارغا ئوخ - شىيالمغانلىقىدىن، باشقىلارنىڭ مەدەنىيىتىگە تەۋە نەرسىلەردىن ئېپتىخارلىنىپ يۈرىدىغان روھىي زەئىپلىككە شۇنچە كۆپ يول قو - يىدۇ. بىرنەچچە يىلنىڭ ئالدىدا ئۆزبېكىستان ناخشىچىسى يۈلتۇز ئوسمانۇۋا ئۇرۇمچىدە ناخشا كېچىلىكى ئۆتكۈزگىلى كەلگەندە تۆۋەن ساپالىق بىر قىسىم تاماشىبىن ئۇنىڭغا ئادەم يىرگەنگۈدەك دەرىجە - دە قىزغىنلىق كۆرسىتىپ كېتىشتى. بەزى مۇخبىرلىرىمىز ئۇنى زىيارەت قىلغاندا يۈلتۇز ئوسمانۇۋانىڭ دادىسىنىڭ غۇلجا ئۇيغۇرلە - رىدىن ئىكەنلىكىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ يېزىپ، يۈلتۇز ئوسما - نۇۋانىڭ شان - شەرەپلىرىنى ئۇيغۇر سەنئىتىنىڭ ئاسمىنىدا نامايان

بىر يازمىسىنى ئوقۇپ قالدىم. بارغانسېرى چېلىكىنىڭ تېگى كۆرۈ-نۈپ قېلىۋاتقان، تەپەككۇرىنىڭ تۈتامى يوق، قارىسىغا سۆزلەشكە خۇشتار بۇ قەلەمكەش ئاجايىپ مىللەتپەرۋەر ئەلپازدا ئوتتۇرىغا چە-قىپ، ھەممىنى بىراقلا ھەل قىلىۋېتىشكە ئۇرۇنىدىغان تەنتەكلىكى بىلەن مۇنداق يازغان: «ئۇزاق تارىخىمىزغا نەزەر سالساق، ئۇيغۇر خەلقى دوستلۇقىنى ئەزەلدىن قەدىرلەپ كەلگەن. ئەما دوستلۇق ئۇچۇن ئاز بەدەل تۆلىمىگەن؛ مېلىدىن، بايلىقىدىن، يەر - ئۆيلىرى-دىن، بالىچاقىسىدىن، ۋەتىنىدىن، ھەتتا جېنىدىن ئايرىلىش بەدى-لىگە دوستلۇقنىڭ تۇز - ھۆرمىتىنى ساقلىغان؛ ئۇز يۇرتىدا مۇسا-پىر ھالەتكە چۈشۈپ قالسىمۇ، دوستلۇق ئۇچۇن تارتقان زىيىنى-دىن، ۋەيرانچىلىقىدىن ۋايسىمىغان. مانا بۇ ئۇيغۇر روھى! چەكسىز بەدەل تۆلەش روھى!»

نادانلارچە يېزىلغان بۇ يازمىدىكى ھاياجانلىق بايانلارنىڭ قىلچە-مۇ پاكىت ئاساسى ياكى ئىلمىي ئاساسى يوق بولۇپ، بىمەنىلىكتە ئۇچىغا چىققان دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. قارىماققا ئاپتور ئەجدادلىرى-مىزنى ئۇلۇغلاۋاتقاندەك گەپ قىلغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ خەلقىمىز-گە قىلىنغان ھاقارەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس. پەقەت ئەقىلسىز، ئەخمەق مىللەتلا «مېلىدىن، بايلىقىدىن، يەر - ئۆيلىرىدىن، بالى-چاقىسىدىن، ۋەتىنىدىن، ھەتتا جېنىدىن ئايرىلىش بەدىلىگە دوست-لۇقنىڭ تۇز - ھۆرمىتىنى» ساقلىشى مۇمكىن. بۇنداق ئەخمەق مىللەتنى ئىنسانىيەت تېخى ئۆز تارىخىدا كۆرگىنى يوق. ئۇيغۇرلار-مۇ ئۆز تارىخىدا ئۇنداق چەكتىن ئاشقان ئەخمەقلىقنى سادىر قىل-غىنى يوق. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ ھېكمەتلىك ماقال - تەمسىللىرىدە «كۆلگەننىڭ ھەممىسى دوست، ھومايغاننىڭ ھەممىسى دۈشمەن ئە-مەس»، «ھېسسابلىق دوست ئايرىلماس»، «ئىشەنمىگەن دوستۇڭغا، سامان تېقار پوستۇڭغا»، «دوستۇڭ دوست بولسۇن، ھېسابىڭ دۇ-رۇس بولسۇن»، «دوست كۆپ، توغرىسى ئاز»، «بىلىكىڭ توم بولسا، دۈشمىنىڭ سالامغا كېلۇر»، «بۆرىنى قانچە باقساڭمۇ، ئىككى كۆزى

لىرىمىزدىن باشقىلارنىڭ مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى قالتىس چاغلاپ، دىنغان مىللىي پىسخىكىمىز چۈشكۈنلەشكەن مىللىي روھىمىزنىڭ ئىپادىسى. ئەلۋەتتە ئۆزىنگە، ئۆزىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىگە سادىلارچە مەپتۇن بولۇش خاھىشىمۇ كىشىنى ئۆكۈندۈرىدىغان مىللىي نادانلىق! مەيلى ئۆزىمىزنىڭ، مەيلى ئۆزگىلەرنىڭ ئۇلۇغلىرى ياكى ئۇلۇغ ھېسابلىنىدىغان تەرەپلىرى بولسا، ئىلمىي، ئادىل، ئوبيېكتىپ، توغرا مۇئامىلىدە بولۇش نەزەر دائىرىسى كەڭ، تەربىيە كۆرگەن، ساپالىق ئادەملەرنىڭ سۈپىتى ھېسابلىنىدۇ. ئۆزىگە ۋە ئۆزگىلەرگە نىسبەتەن ئىلمىي ئاساسى يوق ھالدا قارىغۇلارچە مۇئەييەنلەشتۈرۈش ياكى ئىنكار قىلىش پوزىتسىيەسىنى تۇتۇش، مەسىلىلەرگە بالىلارچە مۇئامىلە قىلىدىغان ساددىلىق ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق ساددىلىق كېسىلى ئادەتتىكى ئاۋامدىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىنى قالتىس چاغلايدىغان بەزى ئاتالمىش زىيالىيلىرىمىزدىمۇ، تەپەككۇرىدا مەنتىقىي ئىزچىللىق يوق، بەزى ئالىجوقا قەلەمكەشلىرىمىزدىمۇ خىلىلا ئۇچرىغان. يامان يېرى شۇكى، ساددىلىق، نادانلىق كېسىلى ئاۋامدا مەۋجۇت بولسا كەلتۈرىدىغان زىياندىن، ئاشۇنداق ئاتالمىش زىيالىيلار بىلەن ئالىجوقا قەلەمكەشلەردە مەۋجۇت بولسا كەلتۈرىدىغان زىيان تېخىمۇ ئۇچىغر بولىدۇ. چۈنكى، پەرق ئېتىش ئىقتىدارى ئاجىز بىر قىسىم ئوقۇرمەن ئۇنداقلارنىڭ مىللەتپەرۋەرلەرچە قىيا-پەتتە ئوتتۇرىغا چىقىپ قىلغان، ئاڭلىماققا مەردانە، ئەمما پوپاك ـ پۇچەك ھايا جانلىق گەپلىرىگە ئاسانلا ئىشىنىپ كېتىدۇ. چالا ـ بۇلا قاراشلىرىغا قايىل بولۇشۇپ ئاسانلا ئەگىشىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ قىممەت قاراشلىرى قالايمىقانلىشىپ، تامامەن بىمەنە بولغان تەشەببۇس، چۈشەنچىلەرنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىپ، شەيئىلەرنى كەلسە ـ كەلمەس مۇئەييەنلەشتۈرۈپ ياكى ئىنكار قىلىپ، مەسىلىلەرنى ھاماقەتلەرچە باھالاپ يۈرۈشكە ئادەتلىنىپ كېتىدۇ. يېقىندا «جۇڭگو مىللەتلىرى» ژۇرنىلىدا دەل مۇشۇنداق بىر يەڭگىلتەك ئاپتورنىڭ «دوستلۇق مېھىر ـ مۇھەببىتى مەڭگۈلۈك بولسۇن» دېگەن

ئادەتلىنىشىنىڭ ئورنىغا، نوپۇزغا قارىغۇلارچە باش قويۇشقا ئادەتلەد-
گەن كۆپ قىسىم ئوقۇرمەن گەپنىڭ ماھىيىتىدىكى مەنە بىلەن ئە-
مەس، كىمنىڭ ئېغىزىدىن چىقىۋاتقانلىقى بىلەن ھېسابلىشىدۇ -
دە، توغرا دەۋاتسا كېرەك، دەپ قاراپ قارىقويۇق قوبۇل قىلىۋېرىدۇ.
مانا مۇشۇنداق نادان ئوقۇرمەنلەر قوشۇننىڭ بىزدە تېخى مۇئەييەن
كۆلەمدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى، ئاشۇ خىلدىكى ئالىجوقا قەلەم-
كەشلەرنىڭ بىر مەزگىل بازار تاپىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرە-
دۇ. ئەمما، ھەقىقەت شۇكى، ھاماقەتلىكنىڭ زاۋال تېپىشى مۇقەر-
رەر! ئىلمىي بولمىغان، پاكىتقا ئۆيغۇن كەلمەيدىغان، زىددىيەتلىك
پوپاڭ «پاراڭ» لار مەنتىقلىق، ھەقىقەتكە ئۆيغۇن مۇنازىرە - مۇھا-
كىمىلەر ئالدىدا كۆلكىلىك ماھىيىتىنى يوشۇرالماي قالىدۇ.

ھوشۇر قارىي ئەپەندى، مەن سىزنىڭ «كېۋەز گۈلى» ماركىلىق
خىمىيەلىك ئوغۇتنىڭ ئېلانىغا چىققاندىكى قىياپىتىڭىزنى دەل ئا-
شۇنداق ئاساسسىز، يوغان گەپ قىلىدىغان بىر قىسىم قەلەمكەشنىڭ
بىمەنە سۆز - چاقچاقلار بىلەن مەسخىرە قىلغانلىقىنى، ھەتتا ھاقا-
رەت خاراكتېرىدىكى باھا - بايانلار بىلەن تەنقىدلىگەنلىكىنى
ئاڭلاپ، بۇ ھەقتىكى تەسىراتىمنى سىزگە ئېيتىش ئارقىلىق ئو-
قۇرمەنلەرگە يېڭىچە بىر قىممەت ئۆلچىمىنى يەتكۈزۈپ قويۇشنى
زۆرۈر دەپ بىلدىم.

گەپنى ئوچۇق قىلسام، سىزنىڭ ئېشەك مىنىپ ئېكرانغا چىققان
ئوبرازىڭىز ئۇلارنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپتۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە،
بىز باشقىلارغا ئېشەك مىنىپ كۆرۈنسەك باشقا مىللەتلەرنىڭ نەزە-
رىدە مىللىي ئوبرازىمىز خۇنۇكلىشىپ كېتەرمىش. شۇڭا، ئۇلار
مىللەتكە مەسئۇل بولۇش ھېسسىياتى بىلەن «ئەجدادلىرىمىز ئات
مىنگەن، ئات!» دەپ چالۋاقاپ سىزدىن رەنجىپتۇ. ئۇلارنىڭ سورۇن -
سورۇنلاردا كۆبجۈپ، ئۆزىنى باسالمىغان ھالدا كوممۇنانىڭ ئەزالە-
رىغا يىغىن ئېچىۋاتقان قارا قورساق دادۇيجاڭدەك قوللىرىنى شىل-
تىپ، ۋارقىراپ - جارقىراپ سۆزلەشلىرىنى كۆرسىڭىز «ھوشۇر

جاڭگالدا» دېگەندەك ھوشيار، پىرىنسىپچىل دوستلۇق قارىشىنى ئىپادىلىگەن. يۇقىرىدىكى ئاساسسىز، ئەخمىقانە بايانغا قارىساق، ئۇيغۇر ئەجدادلىرىنىڭ دوستلۇق قارىشىدا نە پىرىنسىپنى، نە ئېنىق ھېسابنى، نە سەمىمىيەتنى شەرت قىلمىدىغان مەزمۇن يوق ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. بىزنىڭ نەزىرىمىزدە مۇنداق دوستلۇق ئەخمەقنىڭ دوستلۇقى، خالاس! خەلقىمىز ھەرگىزمۇ بۇنداق ئەخمىقانە دوستلۇق ئەنئەنىسىگە ئىگە ئەمەس. دوست ئۇچۇن چەكسىز بەدەل تۆلەش روھى بار مىللەت ھەرگىزمۇ «ھېسابلىق دوست ئايرىلماس» دېگەن ھېكمەتنى يەكۈنلىمەيدۇ. نېمە دەۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيدىغان بۇ تەپەككۇرى مەجرۇھ قەلەمكەشنىڭ يېزىشچە، دوستىغا چەكسىز بەدەل تۆلەيدىغان، ھەممە نەرسىسىنى ئېلىۋالسىمۇ ۋايسىمايدىغان روھ ئۇيغۇر روھىمىش. كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغىنى شۇكى، 8 — 10 يىلدىن بېرى يازغان يازمىلىرىدا تاققا ـ تۇققا گەپلەرنىلا يېزىپ كېلىۋاتقان، ئولتۇرغان ـ قوپقان يېرىنىڭ ھەممىسىدە ئاغزىغا نېمە كەلسە پاراڭ دەپ سوقۇپ كېلىۋاتقان بۇ نادان سەركە ئاشۇ يازمىسىنىڭ خاتىمىسىدە نېمە دەپ يازغان دېگەندە: «شۇڭا، بىز ئەجدادلاردىن تەۋرۈك بولۇپ كېلىۋاتقان دوستلۇق مىزانلىرىغا ۋارىسلىق قىلىشىمىز، ئۇنى قەدىرلەپ، ئاسراپ، كەلگۈسى ئەۋلادلارغا پاكىز ھالەتتە مىراس قىلىپ قالدۇرۇشىمىز كېرەك» دەپ خىتاب قىلغان. ناۋادا بىز بۇ ئاپتوردىن «تارىختىن بۇيان دوستلۇقنىڭ تۈز ـ ھۆر ـ مىتى ئۇچۇن مېلىدىن تارتىپ جېنىغىچە، ئۆيىدىن تارتىپ ۋەتىنىگىچە، بالىسىدىن تارتىپ خوتۇنىغىچە ھەممىنى دوستىغا بېرىۋەتكەن بۇ مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئەۋلادى نەدە تۇرۇپتۇ؟» دەپ سورىساق نېمە دەپ جاۋاب بېرىشى مۇمكىن؟! يازغانلىرىڭنىڭ نەرى «دوستلۇقنىڭ پاكىز مىزانى» دەپ سورىساقچۇ؟

بۇنداق بىمەنە قاراشلار مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن پەرق ئېتىش ئىقتىدارى ئاجىز ئوقۇرمەنلەرنى ئېزىقتۇرماي قالمايدۇ. باشقىلارنىڭ قاراشلىرىنى ھەقىقەت نەزىرى بىلەن كۆزىتىشكە

شەھەرلىك 5 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تەكلىپى بىلەن چۈشتىن ئاۋۋال ئوقۇتقۇچىلارغا «يېڭى دەرس شارائىتىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەجـ-بۇرىيىتى» دېگەن تېمىدا لېكسىيە سۆزلىدىم. چۈشتىن كېيىن تو-لۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزۈش ئالدىدىكى نەچچە يۈز ئوقۇ-غۇچىغا «قىممەت قارىشى يېتىلدۈرۈشنىڭ زۆرۈرلۈكى» ھەققىدە لېكسىيە سۆزلىدىم. توغرا، دۇرۇس قىممەت قارىشى تۇرغۇزمىغان ئەھۋالدا، ھەرقانداق كىشى ئۆتكۈنچى ھەۋەسنى، يالتىراق سۈپەتنى، قۇرۇق شوئارنى چوڭ بىلىپ ياشاشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۈگۈنكى رەڭگارەڭ ھەم مۇرەككەپ دۇنيادا ھەرقانداق بىر خەلقنىڭ پەرزەنتى ئۆز خەلقىنىڭ يادرولۇق مەنپەئىتى بىلەن باغلانغان يادرولۇق قىم-مەت قارىشىنى تۇرغۇزمايدىكەن، مەڭگۈ گول بولۇپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. شۇڭا ئۇلارغا نېمىنىڭ خەلقىمىزنىڭ يادرولۇق مەنپەئىتى، نېمىنىڭ يادرولۇق قىممەت قارىشى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈش زۆرۈر. مەن مۇشۇ نۇقتىدىن چىقىپ، ئوقۇغۇچىلاردا توغرا قىممەت قارىشى يې-تىلدۈرۈش توغرىسىدىكى لېكسىيەنى چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ دەل ئېشەكتىن باشلىدىم. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دىن كېيىن قىلغان تۇنجى سۆزۈم «سىلەرچە، بىزگە بېكخام مۇ-ھىممۇ، ئېشەكمۇ؟» دېگەن سوئال بولدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇ-گۈنكى دۇنيادا ئەڭ مەشھۇر پۈتبولچى ھېسابلىنىدىغان ئەنگلىيەلىك بۇ چولپانغا ھەۋەس قىلىدىغان، ئۇنىڭ سۈرەتلىرىنى ھۆجرىلىرىغا، كىتاب ـ دەپتەرلىرىنىڭ مۇقاۋىلىرىغا چاپلىۋالىدىغان ئوقۇغۇچىلار بولغاچقا، بۇ غەلىتە سوئالدىن ھەيرانلىق ھېس قىلىپ جىممىدە بو-لۇپ كېتىشتى. مەن ئوقۇغۇچىلارغا بىر قۇر قارىۋەتكەندىن كېيىن: «مېنىڭچە، بىز ئۇچۇن بېكخامدىن ئېشەك مۇھىم» دېدىم. ئوقۇغۇ-چىلارنىڭ ھەيرانلىق ۋە قىزىقىشى تېخىمۇ ئاشتى. مەن قاراشلا-رىمنى ئېنىق، كونكرېت، چۈشىنىشلىك، پاكىتلىق، قىزىقارلىق، جانلىق، قاراتمىلىق قىلىپ ئىككى سائەت سۆزلەپ بولۇپ، ئاخىرىدا ئوقۇغۇچىلاردىن باشتىكى سوئالىمنى قايتىلاپ سورىۋىدىم، زالدىكى

قارىيىنى دارغا ئېسىشقا بۇيرۇۋەتمىگىدى» دەپ ئەندىشە قىلىپ قالىسىز. ئەمەلىيەتتە بۇنداق ئاساسى يوق ساددا قاراشلارنى پەتىۋا قىلىپ كۆتۈرۈۋالغان ئۇ بىچارە بايقۇشلارنىڭ قۇرۇق ھاياجان بىلەن قىلىۋاتقان تەنتەكلەرچە گەپ ـ سۆزلىرى نادانلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. مىللەتنى قارىغۇلارچە ئۇلۇغلاشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن بۇنداق ھاماقەتلەرنىڭ گېزى كەلگەندە مىللەتنى يەنە ئوخشاشلا ئاساسسىز ئەيىبلەپ دېمىگىنى قالمايدۇ. بۇ يەردە رول ئوينىۋاتقىنى ئۇلارنىڭ سوغۇققان ئىلمىي تەپەككۇرى ئەمەس، بەلكى تورمۇزى يوق قۇرۇق ھاياجىنى! باشقىلارنىڭ پىكرىدىكى تېرەنلىكتىن ئەمەس، كەيپىياتىدىكى ھاياجاندىن تەسىرلىنىپ كېتىدىغان بىر قىسىم گول كىشىلەرلا ئۇلارغا ئاسان ئەگىشىپ كېتىدۇ ـ دە، بىلىپ ـ بىلمەي گۇپپاڭچىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. سامانغا ئوت ياققانچىلىك ئۇنۇم بېرىدىغان ئۇنداق قۇرۇق ھاياجاندىن ھەممىلا ئادەم تەسىرلىنىۋەرمەيدۇ. تەپەككۇرى سەگەك، مەسىلىلەرنى ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ھالدا كۆزىتىدىغان ۋە ئەستايىدىل پىكىر قىلىدىغان كىشىلەر بولسا، ئۇنداقلارنىڭ ئەلپازىغا مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇشىدۇ ياكى شەيخ سەئىدىنىڭ «تومپايغا نەسىھەت قىلغان كىشى ئۆزى نەسىھەتكە موھتاج» دۇر» دېگەن ھېكمىتىنى ئېسىگە ئېلىپ، ئۆزىنى ئاياپ جىممىدە تۇرۇۋېلىش شەكلىدە ئىنكاس قايتۇرۇشىدۇ. بۇيۇك رۇس يازغۇچىسى لېۋ تولستوي شۇنداق دېگەن: «كۆپ نەرسىنى بىلىدىغان كىشى خالىشىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئۆز پىكرىنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن بايان قىلىشنى بىلىدۇ، يۇزەكى بىلىدىغان، ئۆزۈمچىل كىشىلەر بولسا، ھەممە نەرسە ھەققىدە غەيرىي تەبىئىي بىر جاسارەت بىلەن ۋالاقلاۋېرىدۇ.»

ھوشۇر قارىي ئەپەندى، مەن سىزنىڭ ئېكراندا قەشقەر يېگىتلىرىگە خاس كىيىنىپ ئېشەك مىنگەن ھالەتتە كۆرۈنگەن ئاشۇ ئوبرازىنى «ئۇيغۇرلارنىڭ ھەقىقىي مىللەت ئوبرازى» دەپ قارايمەن. مەن 2007 ـ يىلى 26 ـ يانۋار قىشلىق تەتىل ھارپىسىدا ئۇرۇمچى

بۇ مەخلۇقنى ئۇيغۇرلارنىڭ 1000 يىلدىن بۇيانقى قاتناش - تىرانسپورت ۋە يېزا ئىگىلىك تارىخىدىكى تۆھپىسى ئەڭ زور «ئەمگەك نەمۇنىسى» دەپ باھالىساق قىلچە ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز. نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىدا ئاتقا قارىغاندا ئېشەكنىڭ رولى كۆچمىيىپ كەتتى؟ بۇنىڭغا ئۇيغۇرلارنىڭ ئولتۇراق تۇرمۇشقا كۆچكەندىن كېيىنكى تۇرمۇش شەكلى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجى بىلەن جۇغراپىيەلىك ئالاھىدىلىكىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ جاۋاب ئىزدىسەك قانائەتلىنەرلىك جاۋابقا ئېرىشەلەيمىز. لى ياڭ ئەپەندى يېزىپ تەييارلىغان «جۇڭگو شىنجاڭ . ئۇيغۇر ئۆرپ - ئادەتلىرى» ناملىق رەسىملىك كىتابتىكى بايانلىرىمۇ بىز ئېشەكنىڭ رولىنىڭ كۆچىيىپ كېتىشىدىكى سەۋەبنى چۈشىنەلەيمىز. لى ياڭ ئەپەندى مۇنداق يازغان: «جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلاردا ئېشەك بېقىش ۋە ئېشەك ئىشلىتىش ئەنئەنىسى بار، ئېشەك چۆل - جەزىرىلەردە سەپەر قىلىش ماھىرى ھېسابلىنىدۇ، ئۇ ئاتقا ئوخشاش نازۇك كەلمەيدۇ، قورسىقى ئاچسا ھەزىم قىلغىلى بولىدىغانلىكى نەرسىنىڭ ھەممىسىنى يەۋېرىدۇ. چۆل - جەزىرىدىكى ئازگاللارغا يىغىلىپ قالغان سۇلارنىڭ ئىشقارلىق تەركىبى ناھايىتى يۇقىرى بولىدۇ. بۇنداق سۇنى ئېشەك بىلەن تۆگە ئىچسە ھېچ ئىش يوق، ئادەم بىلەن ئات ئىچسە ئۆلىدۇ. ئېشەك ئىنچىكە تۆت پۇتىنى يورغىلىتىپ ئېغىر يۈكلەرنى ئارتىپ، چۆلدە يېمەي - ئىچمەي بىر كۈن يۈرەلەيدۇ. لېكىن ئاتتا بۇنداق چىدامچانلىق يوق.» قىسقىسى، ئېشەك ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا تولىمۇ زور رول ئويناپ كەلدى. بىزنىڭ تالاي ئەر - ئاياللىرىمىزنى كوپىراتسىيەنىڭ 20 يىلغا سوزۇلغان مۇشەققەتلىك ئەمگىكىدىن ئېشەك قۇتقۇزۇپ قالمىغان بولسا، ئۇلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى كېسەلمەن، مەجرۇھ بولۇپ كەتكەن، ھەتتا ئاچ قېلىپ ئۆلۈپ كەتكەن بولاتتى. ئېشەك بىزنىڭ يېزا ئىگىلىك مەدەنىيىتىمىزنىڭ سىمۋولى! بىر دېھقاننىڭ ئۆيىدە بىر ئېشەك بولسا، ئۇ ئائىلىنىڭ كۈندىلىك جاپاسىدا زور ئاسانچىلىق

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى بىردەك خۇشاللىق بىلەن «ئېشەك!» دەپ ۋارقىراشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى نۆتۈق مۇۋەپپەقىيەتلىك ئاخىرلاشتى. ئوقۇغۇچىلار قىممەت قارىشى يېتىلدۈرۈش جەھەتتە- كى بىر قېتىملىق ئۇنتۇلغۇسىز لېكسىيەنى ئاڭلىدى. مەسلىلەر- گە ئالدى بىلەن ئۆزى تەۋە ئىجتىمائىي توپنىڭ مەنپەئىتىنى ئۆل- چەم قىلىپ تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىش كېرەكلىكىنى تونۇپ يەتتى. ئەمەلىيەتتىن قاچىدىغان، ئۆزىنى بېزەپ تەسۈرلەشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن، يالغان ـ ياۋىداق گەپ ـ سۆزلەر بىلەن باشقىلارنى ئالداشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەن خاراكتېرى ئاجىز، ئاڭ ـ سەۋىيەسى ئاددىي كە- شىلەر «ئېشەكنى ماختاش سەت ئەمەسمۇ، مىللىتىمىزنىڭ ئوبرازى- نى خۇنۇكلەشتۇرگەنلىك ئەمەسمۇ؟» دەپ قوبۇل قىلالماسلىقى مۇمكىن. لېكىن، ئويلاپ بېقىش كېرەك ـ تە: بىكخام بىزنىڭ خەل- قىمىزگە، ئانا ۋەتىنىمىزگە نېمە قىلىپ بەرگەن، ئېشەكچۇ؟ ئېشەك مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان خەلقىمىزنىڭ پۇتىغا پۇت، قو- لىغا قول بولۇپ، ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىدا مۇشكۇلىنى ئاسان، سەپەر ـ مېھماندارچىلىق ئىشلىرىدا يىراقنى يېقىن، يۆتكەش ـ توشۇش ئىشلىرىدا ئېغىرنى يېنىك قىلىپ ئاجايىپ رول ئوينىاپ كەلدى. كۈنىمىزدىن 100 يىل ئىلگىرى موللا مۇسا سايرامى تەرد- يىدىن يېزىلغان ئۆلمەس ئەسەر «تارىخى ھەمدي» دە «ھەر ھەپتىدە 2000 ئېشەك ئاشلىق يارکەنتتىن كەم بولماي كاشغەرگە كېلىپ تۇ- رىدۇ» دەپ يېزىلغان. دېمەك، بۇنداق تارىخي پاكىتلار ئېشەكنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزاق تارىخىدا قانچىلىك مۇھىم رول ئوينىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەجدادلىرىمىز يايلاق تۇرمۇشىدا ياشىغان دەۋرلەردە ئات سەلتەنەتلىك تۆھپىلىرى بىلەن مىسلىسىز رول ئوي- نىغان بولسا، خەلقىمىز كەڭ كۆلەمدە ئولتۇراق تۇرمۇش شەكلىگە قەدەم قويغان 1000 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان ئېشەك كۈندە- لىك ھاياتتا بارلىق ھايۋاننى بېسىپ چۈشىدىغان تۆھپىسى بىلەن مىسلىسىز رول ئوينىاپ كەلدى. بۇ نۇقتىدا بىز ئېشەكتىن ئىبارەت

كۆرۈلىدۇ. ئەڭ ئادەتتىكى بىر ئېشەكمۇ تۆت ـ بەش قاۋۇل ئەمگەك كۈچىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ. «ئېشىكى يوق موللامنىڭ قۇلىقى تىنچ» بولغان بىلەن، ئېشىكى يوق دېھقانىنىڭ ھالىغا ۋاي! جانغا تولىمۇ ئەسقاتىدىغان ئېشەكتىن ئىبارەت بۇ ياۋاش جانىۋار تالاي يىل مابەينىدە دۇمچىيىپ قالغان ماك ـ ماك مومايلىرىمىز بىلەن يۆتەلگەك بوۋايلىرىمىزنى مەنزىلگە بىخەتەر يەتكۈزۈپ كەلدى. بىزنىڭ مىڭلىغان جاھانكەزدى ئوغلانىمىز ئاسىيانىڭ قەلبىنى ئاشۇ غەلۋىسى ئاز، مۇلايىم ئېشەك بىلەن كېزىپ چىقتى. ھېلىمۇ ئالتە شەھەردەكى، بولۇپمۇ قەشقەر، خوتەنلەردىكى مىليونلىغان قېرىندىشىمىزنىڭ جېنىغا ھەقىقىي ئەسقېتىۋاتقان ئاساسلىق قاتناش ۋە ئىشلەپچىقىرىش قورالى ئېشەك، دەپ تونۇساق خاتا بولمايدۇ. بىز قەشقەر، يەكەن، خوتەنلەرنىڭ بازار كۈنلىرىدىكى ئاجايىپ مەنزىرىسىنى كۆرۈپ باقساقلا بۇ نۇقتىنى ھېس قىلىپ يېتەلەيمىز. قەشقەرنى ئالمىدىغان بولساق، قەشقەرنىڭ يەكشەنبە بازىرىغا ئەتراپتىكى يېزا ـ ناھىيەلەردىن يۈزمىڭدىن ئارتۇق دېھقان خوراز چىللىغاندىن تارتىپ چىگىچۇشكىچە چۈمۈلىدەك قاتار تىزىلىپ، ئايىغى ئۈزۈلمەي كىرىدۇ. ئۇلار بۇ كۈنكى بازارغا ھەرگىزمۇ «جىپ»، «سانتانا»، «خوندا»، «تويوتا»، «مىرسىدىس» لاردا كىرمەيدۇ، بەلكى 70 ـ 80 پىرسەنتى ئېشەك ياكى ئېشەك ھارۋىسى بىلەن كىرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەتىگەنده تارام ـ تارام يوللاردىن بازارغا قاراپ ئېقىۋاتقان ياكى كەچتە ئۆيگە قاراپ ئالدىراپ يېنىۋاتقان كۆرۈنۈشىگە قارىسىڭىز نېمىدېگەن تىرىشچان خەلق بۇ، دېمەي تۇرالمايسىز. قەشقەرنىڭ يەكشەنبە كۈنىدىكى دېھقان بازىرى قەشقەرنىڭ سايادىكى ئىشلىرىدىكى كىشىنى ئەڭ مەپتۇن قىلىدىغان گۈمانىتار مەنزىرە سۈپىتىدە كىشىلەرنى جەلپ قىلىپ كەلمەكتە. خوتەنده تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يازغۇچى تۇرسۇنجان مۇھەممەت «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 2004 ـ يىلىق 2 ـ سانىدا ئېلان قىلغان «دېھقان يېنىدا ئېشەك بار» دېگەن ماقالىسىده ئېنىق قىلىپ مۇنداق يازغان: «ئۇيغۇر يېزىلىرىنى، ئۇيـ

نەۋرىسىنى ئالدىغا ئېلىپ بازارغا ماڭغان ئېشەكلىك بوۋاي

ھايۋانلىق قايسىسى قىممەت جەھەتتە ئەۋزەل ھېسابلىنىدۇ؟» دەپ ئومۇمىي قىممەت جەھەتتىن سورىسا، «ئىنسان مەڭگۈ ئەزىز ۋە ئەۋزەل ھېسابلىنىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىش كېرەك. ئەمما، يەككە قىممەت نۇقتىسىدىن ئادەم بىلەن ھايۋاننى سېلىشتۇرۇش پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تەپەككۇر ئادىتىگە ئورتاق. مەسىلەن، بىزدىمۇ «ھۈنەرى يوق ئەردىن مېكىيان توخۇ ياخشى» دېگەندەك پىكىرنى سېلىشتۇرما شەكلىدە ئىپادىلەش ئادىتى بار. بۇ ئوي - پىكىرنى ئوبرازلىق ئىپادىلەش ئېھتىياجى سەۋەبىدىن ئىستېلىستىكا قائىدىسىگە ئۇيغۇن ھالدا كەڭ كۆلەمدە قوللىنىلىدىغان تەپەككۇر ئادىتى ھېسابلىنىدۇ. باشقىلارنى «بېكخام مۇھىممۇ، ئېشەكمۇ» دەپ سوئال قويۇپ مۇلاھىزىگە يېتەكلەش مېتود مەسىلىسىدۇر. بۇ يەردىكى مەقسەت ئېشەكنى بۈيۈكلۈككە كۆتۈرۈش ئەمەس، مىللىي مەنپەئەتنىڭ مۇھىملىقىنى گەۋدىلەندۈرۈش. ھەربىر دۆلەتنىڭ دۆلەت ئەھۋالى ۋە تۈپ مەنپەئىتى ئۇلارنىڭ قىممەت قارىشىنىڭ ئاساسى بولغىنىدەك، بىزنىڭ مىللىي ئەھۋالىمىز ۋە مىللىي مەنپەئىتىمىزمۇ بىزنىڭ ئىجتىمائىي قىممەت قارىشىمىزنىڭ مۇھىم ئاساسى. پەرقلىق ئىجتىمائىي مۇھىتتا ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئوخشاش بىر ئوبيېكتقا بولغان قارىشى ئوخشاش بولمايدۇ. بىز ئەلۋەتتە ئۆزىمىزنىڭ نۇقتىسىدا تۇرۇپ باھا بېرىشكە ۋە خۇلاسە چىقىرىشقا ھەقلىق. بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن ھەربىر ئادەم، بولۇپمۇ مىللىي زىيالىيلار ئۆزى مەنسۇپ ئىجتىمائىي توپ ۋە ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان رېئاللىق ھەققىدە چوڭقۇر تونۇشقا ۋە توغرا بىلىشكە ئىگە بولۇشى لازىم. قارىغۇلارچە باھا بېرىش ۋە خۇلاسە چىقىرىش نادانلىق ھېسابلىنىدۇ. ئورتاق تەقدىر چەمبىرىكى ئىچىدە ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭمۇ، ئۆزى مەنسۇپ ئىجتىمائىي توپنىڭ تۈپ مەنپەئىتىگە ئالاقىدار مەسىلىلەردىكى قاراشلىرى ۋە پوزىتسىيەسى ئوخشاش بولماي قالىدۇ. بۇنداق بولۇشىدا تونۇشنىڭ چوڭقۇر، بىلىشنىڭ توغرا، يىراقنى كۆرۈش ئىقتىدارىنىڭ ھازىرلانغان بولۇش - بولماسلىقى مۇھىم

غۇر دېھقانلىرىنى پىشىشىق بىلەنغان ھەربىر كىشى ئۇچۇن سىر ئەمەسكى، مەھەللە يوللىرىدا، ئېتىزلاردا، بازار ـ رەستىلەردە، جاڭ-گال ـ بارخانلاردا ھايات تېرىكچىلىكى ئۇچۇن تېپىرلاپ يۇرگەن، چوڭقۇر كۆمۈلگەن رىزىق ـ نېسىۋىسىنى زېمىن باغرىدىن تېپىپ يېيىش ئۇچۇن باش كۆتۈرمەي ئەمگەك قىلىۋاتقان ھەربىر جاپاكەش-ئىنكاس ـ بىقىۋۇل دېھقانئىنكاس كەينىدە بىردىن ئۇزۇن قۇلاق، جا-ھىل، تەرسا، ئەمما ئىگىسىدەكلا كۆكسى ـ قارنى كەڭ، تاياق يې-سىمۇ، ئىزا ئاڭلىسىمۇ، ھەتتا ئۇرۇپ ناكار قىلىنسىمۇ دەردىنى ئۆزى بىلىپ جىمجىتلا تۇرىدىغان جاپاكەش ئېشەكلەر سايىدەكلا ئەگىشىپ يۇرىدۇ.»

ئەمەلىيەت، پاكىت شۇنداق تۇرسا بىز يەنە قايسى يۇزىمىز بىلەن ئېشەكنى كەمسىتىمىز، ئۇنىڭ رولىغا سەل قارايمىز، ئۇنىڭ تۆھ-پىسىگە كۆز يۇمىمىز؟! بۇ ئاقىلانىلىكمۇ؟ بۇ ئادىللىقمۇ؟ ئېشەك-ئىنكاس خەلقىمىزگە ۋە ئانا ۋەتىنىمىزگە كۆرسەتكەن بىھىساب خىز-مىتى ئالدىدا، بىز ئۇچۇن ئىسسىقمۇ ئەمەس، سوغۇقمۇ ئەمەس بول-غان پۇتبول چولپىنى بېكخام نېمىگە ئەرزىيتتى؟ بېكخامئىنكاس شان ـ شەرىپى بىز بىلەن قىلچە مۇناسىۋەتسىز. ئۇ چولپان بولسا ئىنگ-لىزلارنىڭ ئاسمىنىنى يورۇتىدىغان چولپان. بىز پەقەت ئۇنىڭ ما-ھارىتىدىن زوقلىنىپ قويساقلا كۇپايە، ئۆسمۇرلىرىمىزنىڭ ئۇنى مەبۇد قىلىۋېلىشىنىڭ قىلچە ئورنى يوق. مېنىڭ بۇ يەردە ئەتەي بېكخامغا ئېسىلىۋېلىشىم، تار مەھكىمىچى ياكى ئەسەبىي يەكلىمە-چى ئادەملەردەك ئۆزگىلەرنى قارىقويۇق ئىنكار قىلىش ئۇچۇن ئە-مەس، بەلكى مەقسەتلىك سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن ئوقۇغۇ-چىلارنىڭ ئېڭىدا يادرولۇق مىللىي مەنپەئەت چۇشەنچىسىنى تىك-لەش، ئۆزى مەنسۇپ ئىجتىمائىي توپنىڭ تۇپ مەنپەئىتىنى ئالدىن ئويلىشىدىغان تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئىگىلىتىش!

بەلكىم بەزىلەر «ھايۋان بىلەن ئادەمنى سېلىشتۇرۇش دۇرۇس ئەمەس» دەپ ئويلىشى مۇمكىن، بىلىش كېرەككى، «ئىنسان بىلەن

قىلايلى» دەپ گەپنى گويا تەۋرەنمەس ئەمەلىيەتچىدەك باشلاش، ئەما رېئاللىققا يۈزلەنگەندە، دەرھال پاكىتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشقا ئۇرۇنۇش قانداق پوزىتسىيە؟ روشەنكى، بۇ بىر مىللىي ئاجىزلىق! بىر مىللەت ئۆزىدىن ھالقىيەن، تەرەققىي قىلمەن دەيدىكەن، چوقۇم ئەمەلىيەتچىل بولۇشى، سەمىمىي، سەۋرچان بولۇشى، ئۆزىنىڭ ھەقىقىي مىللىي كىملىكىنى ئېتىراپ قىلىشى ۋە ئۆزىنى ئۇزۇك-سىز تاكامۇللاشتۇرۇشقا تىرىشىشى كېرەك. بىز نەمە دېسەك خەق ئىشىنىۋېرىدىغان ئىش يوق. ئېشەكنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى ئالاھىدە رولىنى ھەممە كىشى بىلىدۇ. قېنى باشقىلار بىزنىڭ تۇرمۇش رېئاللىقىمىزنى بىلەمدۇ ـ بىلمەمدۇ، كۆرۈپ باقايلى:

1929 ـ يىلى 22 يېشىدا قەشقەرگە كەلگەن شۇۋېتسىيەلىك داڭلىق تۇركولوگ گۈننار يارىڭ «قەشقەرگە قايتا سەپەر» ناملىق كىتابىدا مۇنداق يازغان: «1929 ـ يىلى قەشقەرگە كېلىپ خۇددى ھازىرقى دەۋردىن ئوتتۇرا ئەسىرگە ـــ «مىڭبىر كېچە» نى فىلىمگە ئېلىش ئۈچۈن راسلانغان كۆرۈنۈش ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك بولىدۇم. بۇ يەردە يا ئاپتوموبىل، يا موتوسىكلىت يوق، ھەتتا ۋېلىسىپىتمۇ كۆزگە چېلىقمايتتى... بايلار ۋە ئېسىلزادىلەر چىرايلىق گۈللۈك يوپۇق ـ شالچا سېلىنىپ، ئېگەرلەنگەن پۇزۇر ئاتلارغا مىنىپ، مىغىلداپ تۇرغان كىشىلەر توپىنى يېرىپ ئۇياقتىن بۇياققا ئۆتۈپ يۈرەتتى. قول ـ ئىلكىدە پۇل ـ مېلى ئانچە جىق ئەمەسلەر ئېشەككە مىنەتتى، ھالبۇكى، شەھەر ئاھالىسىنىڭ زور كۆپچىلىكى بولغان كەمبەغەللەر پىيادە ماڭاتتى... قەشقەرگە ئەمدىلا كەلگىنىمدە، بۇ يەردىكى ئېشەكلەر مېنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىۋالدى. ئېشەك دۇنيادىكى ئەڭ قانائەتچان ھايۋان. قەشقەر بازارلىرىدا لىق نەرسە قاچىلانغان خۇرجۇن ئارتىلغان ئېشەككە يەنە تېخى بىر ياكى ئىككى بالىنى ئالدىغا ئېلىپ مىنىۋالغان كىشىلەرنمۇ ئۇچراتقىلى بولاتتى. ئېشەككە نوختا سېلىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. ئېشەكنىڭ ئە-

رول ئوينايدۇ. «سۈمۈرغىنىڭ خىيالىنى قۇشقاچ قايدىن بىلسۇن» دە- گەندەك، گاھىدا تاقما ـ تۇقما پىكىر قىلىدىغان كالتا ـ كۆسەي ئا- دەملەر ئادەتتىكى ئەرزىمەس قاراشلىرىنى «مېنىڭچە» دەپ ئەزۈيلەپ ئوتتۇرىغا قويۇپ، باشقىلار ئاسماندىن گەپ قىلىۋاتسا، ئادراسمانىنىڭ گېپىنى قىلىپ ئادەمنىڭ ئىچىنى سىقىۋېتىدۇ. توغرىسى شۇكى، ئىدراكقا ۋە ئەخلاققا مۇخالىپ بولمىغان شەرت ئاستىدا، ئۆزىمىز مەنسۇپ ئىجتىمائىي توپنىڭ قىممەت قارىشى ئاساسىدا شەيئىلەرگە مۇئامىلە قىلىشىمىز ۋە ئۇلارنى باھالىشىمىز لازىم.

باشقىلاردىن بىچارىلەرچە ھېيىقىش، ئۆزىنىڭ يادرولۇق مەنپە- ئىتىنى گەۋدىلەندۈرۈشكە جۈرئەت قىلالماسلىق بىر خىل بىقۇۋۇل- لۇق. ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز، ئانا ـ مومىلىرىمىز تا بۈگۈنگىچە تايىنىپ كېلىۋاتقان، مىنىپ كېلىۋاتقان تۆھپىكار جانىۋار ئېشەكنى مۇشۇ مىللەتنىڭ پەرزەنتى بولغان ھوشۇر قارىي مىنىپ ئېكرانغا چىقسا مىللەتنىڭ ئوبرازى خۇنۇكلىشىپ كېتەمدىكەن!؟ كىملەرگە سەت كۆرۈنىدىكەنمىز، كىملەرنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىدىكەنمىز، كىمكەن ئۇ بىز نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىشتىن ئەنسىرەيدىغان؟ بىز بىر ئەمەلىيەتچى، بىر خەلقپەرۋەر سۈپىتىدە بۇ ئاددىي ھايۋانىنىڭ ئۆچمەس تۆھپىلىرىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرمەكتە، ئۇنىڭغا ئادىل مۇئامىلە قىلماقتا يوق، ئاللىكىملەرنىڭ نەزىرىدىكى مىللىي ئوبرا- زىمىزنىڭ خۇنۇكلىشىپ كېتىشىدىن قورقساق ئۆزىمىزگە بولغان ئىشەنچىمىز ئاجىز، پاكىتقا كۆز يۇمىدىغان ساختىپەز، تۆھپىگە تۇكۇرىدىغان تۇزكورلاردىن بولمايمىزمۇ؟ «ئىت ئىنسانلارنىڭ دوس- تى» دەپ تەرىپلىگەنگە ئوخشاش «ئېشەك ئۇيغۇرنىڭ دوستى!»، «ئۇيغۇرلار ئېشەك ئۈستىدىكى مىللەت!» دەپ جاكارلىساق نېمىسى خاتا؟ رېئال پاكىت، تارىخىي ئەمەلىيەت مۇشۇنداق ئەمەسمۇ؟ شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۆزىمىزنىڭ مىللىي كىملىكىنى داغۋازلىق بىلەن بە- زەپ، قۇرۇق شۆھرەت ۋەسۋەسىسە ساختا سۆلەت پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنۇپ نېمە قىلىمىز؟ سۆزلەك، يېزىك دېسە «ئۆزىمىزنى ئېتىراپ

ئۇيغۇر چوكانلىرى ... يېپەك يولى مەنزىرىلىرىدە ئېشەك ھارۋىسى، ياشانغانلار، ئۇنىڭدىن قالسا بالىلار كەم بولمايدۇ ... ئۇيغۇر دوپپىسى كىيگەن، ئاپپاق ساقال قويغان بوۋايلار پەيلاسوپلارغا خاس سالماپەت بىلەن ئېشىكىنى قامچىلاپ يېراقلاپ كېتىدۇ. قەيەرگىلا بارسىمۇ، ئۆز بۇغداي، قوناق، كۈدە، يېڭىلا تېرىۋېلىنغان پاختا تاغارلىرى لىق بېسىلغان ھارۋىلار ئۇچراپلا تۇرىدۇ ... ئېشەك ھارۋىلىرى ئېگىز تېرەكلىك يوللاردا چاڭ ـ توزان ئۇرلىتىپ يېراقلاپ كېتىدۇ. ھازىر شۇلارنى ئويلاپلا قالسام بىر خىل سېغىنىش ھېس قىلىمەن» دەپ يازغان.

يۇقىرىقىلار غەرب ۋە شەرق كىشىلىرىنىڭ بىز ھەققىدىكى بايان لىرى. ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئېشەكنىڭ قانچىلىك مۇھىم رول ئويناپ كەلگەنلىكىنى ھېلىھەمۇ شۇنداق مۇھىم رول ئويناپ كېلىۋاتقانلىقىنى ناھايىتى ئېنىق بىلىدۇ. شۇڭا، ھەممىگە ئايان بۇنداق رېئاللىقتىن قېچىشنىڭ، ئۇنى يوشۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ بىز قەدىمىزنى تىك تۇتۇپ، ئاۋازىمىزنى جاراڭلىق چىقىرىپ، ئۆزگىلەرنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ «ئېشەك ئۇيغۇرنىڭ دوستى»، «ئۇيغۇرلار ئېشەك ئۈستىدىكى مىللەت» دەپ پەخىرلەنسەك بولۇۋېرىدۇ. گەپ، بىزنىڭ ئۆزىمىزگە بولغان ئىشەنچىمىزنىڭ كۈچلۈك ـ ئاجىزلىقىدا، ئەمەلىيەتچىل روھىمىزنىڭ بار ـ يوقلۇقىدا، قىممەت قارىشىمىزنىڭ رېئاللىققا ئۇيغۇن ياكى ئۇيغۇن ئەمەسلىكىدە، پاكىتنى تەن ئېلىش جاسارىتىمىزنىڭ بار ـ يوقلۇقىدا!

1874 ـ يىلى ئامېرىكىلىق داڭلىق رەسسام تومسون ناست بىر سىياسىي ھەجۋىي رەسىم ئىجاد قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئېشەك بىلەن پىلنىڭ لىنكىرتاقتاق ئويناۋاتقان ھالىتى تەسۋىرلەنگەن. رەسسام ئېشەكنى دېموكراتلار پارتىيەسىگە، پىلنى جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىگە سىمۋول قىلىپ، بۇ ئارقىلىق بۇ ئىككى پارتىيەنىڭ ھاكىمىيەتنى نۆۋەتلىشىپ باشقۇرۇش ئەھۋالىنى ھەجۋىي قىلـ

گىسى قولىغا كىچىك بىر تاياق ئېلىۋېلىپلا مىنىۋالغان ئېشىكىنى ئۈياق - بۇياققا كېتىۋاتقان ئادەملەر توپى ئىچىدىن ئۆتكۈزۈپ كەتەلەيتتى. ئېشەكنى سول تەرەپكە ياكى ئوڭ تەرەپكە ماڭدۇرماقچى بولغاندا، ئېشەك ئىگىسى ئېشىكىنىڭ قۇلىقىغا تايىقىنى سەل - پەل تەگكۈزۈپ قويسىلا كۈپايە قىلاتتى. ئېشەكنىڭ ئىگىسى ئېشىكىنى سەل تېزرەك ماڭدۇرماقچى بولغاندا، ئۇنىڭ ساغرىسىغا كېلىشتۇرۇپ بىر تاياق سېلىپ قويسىلا بولاتتى.»

ئۆرپ - ئادەت تەتقىقاتچىسى لى ياڭ ئەپەندى «ئۇيغۇر ئۆرپ - ئادەتلىرى» ناملىق كىتابىدا مۇنداق يازغان: «ئېشەك ھارۋىسى جەنۇبىي شىنجاڭ دېھقانلىرىنىڭ ئاساسلىق ئائىلە قاتناش قورالى بولۇپ، ئومۇمەن ئۆي بېشىغا بىردىن توغرا كېلىدۇ. بازار كۈنلىرى دېھقانلار دەبدەبىلىك كۆرۈنۈش ياساپ، ئېشەك ھارۋىلىرىغا ئولتۇرۇپ، قوشۇن تارتىپ بازارغا ماڭىدۇ. شۇ سەۋەبلىك بازار يېنىدا بىر خىل ئۆزگىچە ئورۇن، يەنى ئېشەك ھارۋىسى مەيدانى بارلىققا كەلگەن. ئۇيغۇرلار تارىختا «ئېگىز ھارۋىلىقلار» (قاڭقىللار 高车) دەپ ئاتالغان. بۇ نام ئۇلارنىڭ ئېگىز چاقلىق ياغاچ ھارۋىلارنى ياساشقا ماھىر بولغانلىقىدىن كېلىپ چىققان. لېكىن ھازىرقى ئېشەك ھارۋىلىرىنىڭ ھەممىسى بالونلۇق ھارۋا بولۇپ، ياغاچ چاقلىق كالا ھارۋىلىرىنى ئاز ساندىكى بازارلاردىلا ئاندا - ساندا ئۇچراتقىلى بولىدۇ.»

1980 - يىللاردا ئانا دىيارىمىزغا كەلگەن ياپونىيەلىك ئىكارىي كوئىچى ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى «دادا، ئاپا خۇشال ئۆتەيلى» ناملىق كىتابىدا: «كۆزۈمنى شۇنداق يۇمسامىلا يېپەك يولىدىكى بوستانلىق كەنتلەر كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. ماڭسا - ماڭسا تۇگىمەيدىغان تەكلىماكان، يىراقتا قارنى يېپىنچا قىلغان قاراقۇرۇم تېغى. ئۇنىڭغا نەزەر سالغاچ ماڭسىڭىز چەكسىز داۋاملاشقان ئۆزۈن بىر يول، يول ئۈستىدە ئۈياق - بۇياققا كېتىۋاتقان ئېشەك ھارۋىلىرىدا قىپقىزىل ياغلىق ئارتىۋالغان، بۇلاقتەك كۆزلىرى نۇرلىنىپ تۇرغان

سانغۇن، سەركەردە، باتۇر ـ ئەزىمەتلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتا كۆپىنچە ئاتلىق ھالەتتە يارىتىلغان بىلەن، ئەۋلىيا، دانىشمەن، مۇ-تەپەككۇرلارنىڭ ئوبرازى ئېشەكلىك يارىتىلمىدۇ. ئەيسا ئەلەيھىسسالام ئۆمۈر بويى ئېشەك مىنىپ دىن تارقاتقانىكەن. ئەھلىسىلىپ ئۇرۇشنىڭ قوزغىلىشىغا سەۋەبچى بولغان مەشھۇر مۇناخ پىيەر-لەمت گېرمانىيە، فىرانسىيە، ئىتالىيەنى ئېشەك مىنىپ ئارىلاپ خىرىستىيانلارنى يېرۇسالېمنى قايتۇرۇۋېلىشقا كۈشكۈرتكەنىكەن. بىزنىڭ دانىشمەن نەسرىدىن ئەپەندىمىزمۇ ئۆمۈر بويى ئېشەك بىلەن جاھان كەزگەن.

قىسقىسى، ئېشەكنى كەمسىتىش ئاۋام ئادەتلىنىپ قالغان ئەنئە-نىۋى بىر تەرەپلىمە قاراشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئېشەكنى كەم-سىتىشنىڭ ھېچقانداق ئىلمىي ئاساسى يوق. بار دېيىلسە، پەقەت پىسخىكىلىق ئاساسلا بار. ئەگەر ئۇ ھارام مەخلۇق دەپ قارالغاچقا، شۇ سەۋەبتىن كەمسىتىلىدۇ، دېيىلسە، مومىلىرىمىزنىڭ ئېتىكە-دىن چۈشمەي ئەتىۋارلىنىدىغان مۇشۇكمۇ ھارام مەخلۇقتۇر. ئەمما ھېچكىم مۇشۇكنى كەمسىتمەيدۇ. بىر شائىرنىڭ شېئىرىدا: «ئەي ئوغۇل، بىلىم ئۆگەنگىن! نادانلىق نومۇستۇر، بۇ نومۇسنى كۆتۈ-رۈشكە پەقەت ئېشەكلا رازى بولىدۇ» دېيىلگەن. روشەنكى، بۇ ئې-شەككە ئۇۋال قىلغانلىق. ئېشەك بىلىمسىزلىككە رازى بولۇپ يا-شاپ، باشقا ھايۋانلار ئۈنۈمۈېرسىتېتلارنىڭ دەرۋازىسىغا بېرىۋالغان ئەھۋالنى بىرەر كىشى كۆرگىنى يوق! بىر قەلەمكەش ئەدىبلەرنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلىتى ھەققىدىكى تاقىما ـ تۆقما گەپلەر بىلەن تولغان بىر ماقالىسىدە، قايسىبىر ھەۋەسكارنىڭ «جاپاكەش بولغاچقا كۆپ-تۇر خىزمىتى، ھاياسىز بولغاچقا يوقتۇر ئىززىتى» دېگەن قوشىقى-دىن ئىلھاملىنىپ «ئېشەك تۆھپىسى زور ھايۋان بولسىمۇ، قىلىقى سەت بولغاچقا قەدرى يوق» دەپ يازغان. ئەجەبا، ئېشەكنىڭلا قىلىقى سەت بولۇپ، باشقا ھايۋانلارنىڭ قىلىقى چىرايلىقمۇ؟ ئېشەكتىن باشقا ھايۋانلار سەت قىلىق قىلغاندا «ھۈجرىسى» غا كىرىپ كېتەم-

1980 ـ يىلى رىگان سايلامغا قاتناش-قاندا ئامېرىكىدىكى ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان سىياسىي ھەجۋىي سۈرەت

غان. ئويلىمىغان يەردىن بۇ ئىككى پارتىيەنىڭ داھىيـ-لىرى نۇتۇق سۆزلەپ، بۇ ھايۋانلارنى ئۆز پارتىيەلـ-رىگە سىمۋول قىلىشنى شەرەپ دەپ بىلمەيدىغانلىقـ-نى جاكارلاشقان. دېـ-موكراتلار پارتىيەسىنىڭ داھىيىسى: «ئېشەك ــ چىداملىق، قەيسەر ھايۋان. ئۇ ھەقىقەتەن بىزگە سىمـ-ۋول بولالايدۇ» دېگەن. جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەـ-سىنىڭ داھىيىسى بولسا: «پىل ــ تولىمۇ تەمكىن، ئىشچان ھايۋان. ئۇ ھەقىقەتەن بىزگە سىمۇول بولالايدۇ» دېگەن. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى كۈچلۈك، پوزىتسىيەسى ئەملىيەتچىل بولغاچقا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئالدىغا بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ مەسخىرىلىك پاسسىپ ھالەتنى ئاكتىپ ھالەتكە ئايلاندۇرۇۋەتكەن. بۇنداق روھ ئۆگىنىشكە ئەرزىدـ-مەمدۇ؟ باشقىلارنىڭ قانداق قارىشىغا زىيادە ئەھمىيەت بېرىش، باشـ-قىلارنىڭ مەسخىرە قىلىشىدىن قورقۇپلا يۇرۇش، باشقىلارنىڭ بـا-ھاسى بىلەن تولا ھېسابلىشىش شۇ ئادەم ياكى شۇ مىللەتنىڭ مەنـ-ۋىيىتىنىڭ ناھايىتى بىچارىلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

«ئەجدادلىرىمىز ئات مىنگەن، ئات!» دەپ ئېيتىلغان ھاياجانلىق بايانىدا ئاتنى ئۇلۇغلاپ، ئېشەكنى كەمسىتىش مەنىسى چىقىپ تۇرىدـ-ۇ. ئاتنى ئۇلۇغلاش ھەرگىز خاتا ئەمەس، بىراق، ئېشەكنى پەسـ-لەشتۇرۇش ئادالەتسىزلىك. مەسىلە بىزنىڭ كاللامىزدا. ئويلاپ بـا-قايلى، ئادەتتە ئەدەبىي ئەسەرلەردە، سەھنە ـ ئېكرانلاردا پادىشاھ،

بىللە بازاردا ئېشىكمىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ تېگى - تەكتىدىن باشلاپ ئۆرۈق - جەمەتى، يەتتە ئاتىسىنى پۈتۈنلەي ساناپ چىقتى، — دەپ پۈتكۈل ئاۋۇلغا ھېكايە قىلىپ بەرگەنىكەن.

ئەسلىدە ئېشەكنى تەتقىق قىلىش، ئېشەكنىڭ ئالاھىدىلىكىنى بىلىش ناھايىتى زۆرۈر ئىش. ئەمما، ئادەت كۈچى تۈپەيلىدىن بۇ مەسىلىگە نۇرغۇن كىشى كۆلكىلىك ئىش دەپ قارايدۇ. ئىلىم ئەھلىرى بولسا ناھايىتى ئەستايىدىل پوزىتسىيە تۇتىدۇ. بىر ساۋاقداشىمىزنىڭ سىڭلىسى مۇئەللىمى بىلەن بىللە كانادادىن قەشقەرگە مەخسۇس ئېشەكنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلغىلى كەلگەنلىكى توغرىسىدا گەپ بولغاندا، سورۇندا ئولتۇرغانلار «پاراققىدە» كۈلۈشۈپ كەتتى. ئەمەلىيەتتە، كانادالىقلارغا سېلىشتۇرغاندا بىز ئۇيغۇرلار ئېشەكنىڭ پايدىسىنى كۆپ كۆرگەن. ئەمما، تەتۈرسىچە، خەق ئېشەكنى چوڭ بىلگەن - يۇ، بىز ئېشەكنى پەس كۆرگەن. بىز ئېشەكلىرىمىزگە ئاشۇنداق نادانلارچە، بىر تەرەپلىمە قاراشلاردا بولۇپ مۇئامىلە قىلساق توغرا بولامدۇ ياكى خاتا بولامدۇ؟ بۇنى ئەستايىدىل ئويلىنىپ بېقىشىمىز زۆرۈر. بىزنىڭ ياش شائىرىمىز ئادىل تۇنىياز «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 1995 - يىلى 5 - ، 6 - (قوشما) سانىدا بېسىلغان «قەشقەردىكى يەر شارى» ناملىق داستانىدا:

ۋەتەن، ئېھ ۋەتەن!
چىرايلىقتۇر ھەممە نەرسىسى
چىرايلىق ئۇنىڭ قايغۇسىمۇ ھەم.
گۆھەردۇر، ئالمىدۇر، خۇش پۇراق گۈلدۇر،
ۋەتەن دالاسىدا كۆرگەن توڭ تېزەك.

دەپ يازغان. مانا بۇ ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەرلىك مەزمۇنىدىكى شېئىر. ۋەتەن ھەرگىزمۇ ئابستراكت نەرسە ئەمەس، بەلكى تولىمۇ كونكرېت نەرسە! ئېتىز - دالالىرىمىزدىكى قۇرت - قوڭغۇزلاردىن تارتىپ

دۇ؟ ھەممە ھايۋان ئوخشاشلىغۇ؟!

دېمەك، بىز ئېشەكنى سەلبىيلەشتۇرۇش، پەسلەشتۇرۇشتە ئىزچىل ئۇۋال قىلىش پوزىتسىيەسىنى تۇتقانمىز. ئەلۋەتتە، بۇ ئەھۋال بىز ئۇيغۇرلاردىلا ئەمەس، باشقا مىللەتلەردىمۇ ئوخشاشلا مەۋجۇت. مەسىلەن، دۇنياۋى شۆھرەتلىك قىرغىز يازغۇچىسى چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن بىر ھېكايىنى ئەسلەيدىغان بولساقمۇ، بۇ خىل ئەھۋالنى ھېس قىلالايمىز. ئايتماتوف قازاقىستانىنىڭ جامبۇل شەھىرىدىكى مال دوختۇرلۇق تېخنىكومىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا، ھايۋانلار توغرىسىدا دەرس بېرىدىغان بىر رۇس پىروفېسسور ئوقۇغۇچىلارنى ئۆگەنگەنلىرىنى ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈپ سۆزلەتكۈزۈش مەقسىتىدە جامبۇلدىكى «ئات چاپار» دېگەن مال بازىرىغا باشلاپ بارغان. ئالارمەنلەر بىلەن ساتارمەنلەر مىڭ - مىڭ قاينىاپ كەتكەن مال بازىرىدا پىروفېسسور بىر ئېشەكنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى ئايتماتوفقا قاراپ:

— ئايتماتوف، ماۋۇ، ئېشەكنىڭ قايسى تۈرى؟ قېنى سۆزلە، — دەپ كۆزئەينەكنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرغان. ئايتماتوف:

— بۇ جانۋار دەسلىپىدە ئافرىقا بىلەن ئاسىيا قۇرۇلۇقىدا پەيدا بولغان، ھازىر سىبىرىيە، كەشمىر، تىبەت، ئوتتۇرا ئاسىيا قاتارلىق جايلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇلار ئاساسەن قولغا ئۆگىتىلىپ، ئۇلاغ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ باشقا ھايۋانلاردىن قۇلىقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىلەن پەرقلىنىدۇ. پاقالچىقىغا چۈشىدىغان ئىنچىكە قۇيرۇقىمۇ بار. تەخمىگە ئون ئىككى ئاي قورساق كۆتۈرىدۇ ... — دەپ سۆزلە-ۋېتىپ ئېشەكنىڭ ئىگىسىگە كۆزى چۈشۈپ، نېمە قىلىشىنى بىلمەي ئۇيالغىنىدىن ئاۋازى بوغۇلۇپ تۆتۈتلەپ قالغان. سەۋەبى، ئېشەكنىڭ ئىگىسى بولغان ئاقساقال ئۇنىڭ ئاچىسىنىڭ قوشنىسى ئىكەن. ھەممىگە ئاقساقال ئۆز ئاۋۇلىغا قايتقاندىن كېيىن:

— ۋاي توۋا، تۆرەقۇلنىڭ بالىسى ئايتماتوف جامبۇلدا ئېشەكچىلىكنى ئوقۇپ يۈرۈپتۇ، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. مۇئەللىمى بىلەن

كۆرەش رەجەپكە ئوچۇق خەت

قەدىرلىك ئۇسسۇلچىمىز كۆرەش ئەپەندى، سىزنىڭ شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى 5 - قانىلىنىڭ «تەڭرىتاغ كۆيلىرى» پىروگراممىسىدا رىياسەتچى بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبىتىڭىزدىكى بىر بىمەنە قارىشىڭىزدىن خەۋەر تېپىپ، ئاتايىتەن تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىغا بېرىپ سىزنى زىيارەت قىلغان 51 - سان پىروگراممىنى كۆرۈپ، كىشىلەرنى ئۆكۈندۈرگەن هېلىقى قارىشىڭىزنى قۇرمۇ - قۇر خاتىرەمگە كۆچۈرۈپ كەلدىم:

«رىياسەتچى: كۆرەشكا، سىز ئۇسسۇل ئورۇنلاش ياكى ئۇسسۇل ئىجاد قىلىشتا بولسۇن ئۆز خاسلىقىڭىزنى يارىتالايدىغان سەنئەتكارلارنىڭ بىرى. ئۇنداقتا، يېتىشۋاتقان ياش ئۇسسۇلچىلىرىمىزغا دەيدىغان قانداق گەپىڭىز بار؟

كۆرەش رەجەپ: سىز بىر ئۆمۈر ئۇيغۇر ئۇسسۇلى ياكى باشقا مىللەت ئۇسسۇلى بىلەن شۇغۇللانسىڭىز، شۇ ئىجاد قىلغان ئۇسۇسۇلىڭىز شۇ مىللەتكە تەۋە بولسۇن. بىر مىللەتنىڭ ئۇسسۇل مەدەنىيىتى، ئۇسسۇلىنىڭ هالىتى ئەجەللىشىپ كەتسە بۇنى تولدۇرۇۋالغىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس. قوبۇل قىلىش، يېڭىلىق يارىتىش ئۇيغۇر ئۇسسۇلىنى يوقىتىش ئورنىنى دەسسەپ قالسا، بۇ بىزنىڭ مەغلۇبىيىتىمىز.

بىز ئاشۇ كىلاسسىك ئۇسسۇللىرىمىزنى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز يارىتىپ بەرگەننى قۇچاقلاپ تۇرساق بولمايدۇ. ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىقىنىڭ 10 تۇرىدىن باشقا قۇياش ئۇسسۇلچىلىقى، قىلىچ ئۇسسۇلچىلىقى، ئات ئۇستى ئۇسسۇلى قاتارلىق نۇرغۇن جەڭگىۋار ئۇسسۇلىمىز بار. ئەلۋەتتە، ئىسلامغا كىرگەندىن كېيىن، بەزى

ھاۋادىكى پاشا ـ چۈنلىرىمىزگىچە ۋەتىنىمىزنىڭ مەزمۇنىنى تەشكىل قىلىدىغان شەيئىلەر ھېسابلىنىدۇ. تۆھپىسىنى تەرىپلەپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان، خەلقىمىزگە قىش ـ ياز ئەسقېتىپ كېلىۋاتقان ياۋاش، جاپاكەش مەخلۇق ئېشەك بولسا تېخىمۇ شۇنداق. ۋەتەنپەرۋەرلىك، مىللەتپەرۋەرلىك قۇرۇق شوئارلىرىمىزدا، شۆھرەت ۋەسۋەسىسى بىلەن سۆزلىگەن ئالىجوقا سۆزلىرىمىزدە ئەمەس، بەلكى ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ، ئەزىز خەلقىمىزنىڭ قىممىتى بار ھەربىر نەرسىسىنى ئىككىلەنمەي قەدىرلىيەلىشىمىزدە ئىپادىلىنىدۇ.

ھوشۇر قارىي ئەپەندى، شۇڭا مەن سىزنىڭ ئېكراندىكى ئېشەك مىنىپ، قەشقەر يېگىتلىرىگە خاس كىيىنىپ كۆرۈنگەن قىياپىتىڭىزنى «ئۇيغۇرلارنىڭ ھەقىقىي مىللەت ئوبرازى» دەپ ئېيتالايمەن. بىزنىڭ خەلقىمىز ۋە ئانا ۋەتىنىمىز ئۈچۈن قىلچىمۇ ماھىيەتلىك مۇناسىۋىتى بولمىغان بېكخام ئەپەندى بىلەن ۋەتىنىمىزنىڭ بايلىقى، مىللىتىمىزنىڭ دوستى بولغان ئېشەكنى سېلىشتۇرۇپ، «بىز ئۈچۈن بېكخامدىن ئېشەك مۇھىم» دەپ ماختىنالايمەن.

ھوشۇر قارىي ئەپەندى، روھىڭىزنى ئۇستۇن، قەددىڭىزنى تىك تۇتۇڭ! كۆپ ھالدا ئەخمەقلەرگە بېرىلىدىغان ئەڭ ياخشى جاۋاب پەقەت سۈكۈتتىن ئىبارەت.

2007 ـ يىلى دېكابىردا يېزىلدى
2011 ـ يىلى دېكابىردا تولۇقلاندى

نى ئىككى تال دەرەخ يوپۇرماقلىرى بىلەن توسۇۋېلىپ، يۈز - كۆز - لىرىنى ئالىيېشىل بويىۋېلىپ، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرى بىلەن يەرنى كۆچەپ دەسسەپ، ياۋايى ھايۋاندەك چىرقىراپ، ئەسەبىيلىك بىلەن ئويناۋاتقان ئافرىقىدىكى ئىپتىدائىي مىللەتلەرنىڭ ئۇسسۇلى ئەڭ جەڭگىۋار بولسا كېرەك. ئۇلارنىڭ ئۇسسۇل ريتمىمۇ تېز، ئۈزۈن كىيىممۇ يوق، تېخى ئېغىر باش كىيىممۇ يوق، شۇنداق ئەمەسمۇ؟!

رىياسەتچى سىزدىن «كۆرەشكا، ھازىر بەزىلەر ئۇيغۇر ئۇسسۇلى بۈزۈلۈپ كەتتى، ھەتتا پۈتۈنلەي تۈگەشتى دەيدىكەن، سىز شۇ قاراشقا قانداق قارايسىز؟» دەپ سورىغان سوئالغا جاۋاب بەرگەندە، «قورساقنى ئېچىپ، كاسىنى ئويىنىتىپ، پۈتۈنلەي چەتنىڭكىنى دو - رىغان. ئۇلارنىڭ ئېھتىياجى پەقەت ئىقتىسادىي ئۇنۇمىنىلا قوغلى - شىپ قىلىۋاتقان ئىش. بۇنداق نەرسىلەرگە بىز قارشى تۇرۇشىمىز كېرەك. بۇنىڭ بىزنىڭ ساپ سەنئىتىمىزگە كىرىۋېلىشىنىڭ ئالدى - نى ئالمىساق بولمايدۇ» دەپ سۆزلەپسىز. بۇ سۆزلىرىڭىزدىن قور - ساقنى ئېچىپ، كاسىنى ئويىنىتىپ ئۇسسۇل ئويناشقا قارشى تۇرد - ىدىغانلىقىڭىز چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇنداقتا، ئۇيغۇر ئۇسسۇل سەنئىتىنى مۇمىن چىراي قىلىۋەتكەن «ئاستا رىتىم»، «ئۈزۈن كىيىم»، «ئېغىر باش كىيىم» قايسى!؟ سىز مۇشۇ ئۇچ نەرسىنى پاكىت سۈپىتىدە تىلغا ئاپسىزغۇ؟ مېنىڭ بىلىشىمچە، ئايال ئۇسسۇلچىلارنىڭ ئەڭ ئېغىر باش كىيىمى ئاتۇشنىڭ ئايالچە كەمچەت تۇمىقى، ئەر ئۇس - سۇلچىلارنىڭ يېڭىسارنىڭ تىك تۇمىقى؛ ئايال ئۇسسۇلچىلارنىڭ ئۇ - زۇن كىيىمى بېغىشقىچە يېڭى بار، ئوشۇققىچە ئېتىكى بار كۆڭلەك - لەر، ئەر ئۇسسۇلچىلارنىڭ ئۇزۇن كىيىمى پېشى ئىشتانىنىڭ ئىچى - گە تىقىۋېتىلىدىغان ئوخشاشمىغان رەڭدىكى كۆڭلەكلەر، ريتمى ئەڭ ئاستا ئويىنىلىدىغان ئۇسسۇل «تەزە ئۇسسۇلى» مىكىن دەپ ئويلايمەن.

قاراپ باقسام مەيلى ئايال، مەيلى ئەر ئۇسسۇلچىلىرىمىزنىڭ كۆڭلىكىنى داۋاملىق قىسقارتقىلى بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. ئۇ تۇ -

ئۇسسۇللىرىمىز مۇمىن چىراي بولۇپ قالدى. ئاستا ئويناپدىغان، كىيىملەر ئۇزۇن، باش كىيىملەر ئېغىر بولۇپ جەڭگىۋارلىقىمىز ئاجىزلاپ كەتتى. بىز ئاشۇ جەڭگىۋارلىقىمىزنى تەكتىلىگەن ئاساستا، ئۇسسۇلىمىزنى بېيىتمىشنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز كېرەك. ئۇسسۇل ئىجادىيەتچىلىرى ئۇسسۇللا بىلسە، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخى، ئەدەبىياتى، رەسساملىقى، سەنئەتنىڭ تۇرىدىن باشقا، تولۇق مەدەنىيەت ئاساسىغا ئىگە بولمىساق بولمايدۇ. ئۇيغۇر سەنئەتكارى بولىدىكەنسىز، ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىسى بولىدىكەنسىز، پۈتۈن زېھنىڭىز بىلەن ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىقىنىڭ تەرەققىياتىنى كۆزلىشىڭىز كېرەك.»

قەدىرلىك ئۇسسۇلچىمىز كۆرەش ئەپەندى، سىزنىڭ پۈتۈن ھايا-تىڭىز ئۇيغۇر ئۇسسۇل سەنئىتىنى تەرەققي قىلدۇرۇش بىلەن مەشغۇل بولغان ھايات. سىز بۇ ساھەدە مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچى، شۇنداقلا ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىقى ھەققىدە سۆزلەش سالاھىيىتىگە ئىگە شەخس. مەن سىزنىڭ ئۇسسۇل سەنئىتى ھەققىدىكى قاراشلا-رىڭىزغا رەددىيە بېرەلمەيمەن. چۈنكى، ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيىتىنى پەقەت بىلمەيمەن. ئەمما، ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ بىر مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىغا كۆرسىتىدىغان پايدىلىق ياكى زىيانلىق تەسىرى ھەققىدە خېلى چوڭقۇر تەسىراتقا ئىگە مەن. بۇ ئوچۇق خەتتە سىزگە بۇ جەھەتتىكى تەسىراتىمنى تولۇق ئاشكارلىمىغۇم يوق. سىزگە بۇ ئوچۇق خەتنى يېزىشتىكى مەقسىتىم، سىز-نىڭ يۇقىرىقى جاۋابىڭىزدىكى بىمەنە چۈشەنچىڭىزگە رەددىيە بېرىش (جاۋابىڭىزدىكى لوگىكا ۋە گىرامماتىكىغا ياتىدىغان خاتالىقلارغا بىرنېمە دېمەيمەن.)

سىز «ئەلۋەتتە، ئىسلامغا كىرگەندىن كېيىن، بەزى ئۇسسۇللىرىمىز مۇمىن چىراي بولۇپ قالدى. ئاستا ئويناپدىغان، كىيىملەر ئۇزۇن، باش كىيىملەر ئېغىر بولۇپ جەڭگىۋارلىقىمىز ئاجىزلاپ كەتتى» دەپسىز. بۇ سۆزىڭىزدىن قارىغاندا، سىزنىڭچە، ئەۋرەتلىرى-

قارايدىغان بولساق، بۈگۈنكى دۇنيادا چوڭ ھەم مۇھىم دىنلاردىن ئىسلام دىنى، خىرىستىيان دىنى، يەھۇدىي دىنى، بۇددا دىنى، ھىندى دىنى قاتارلىقلار بار. بۇ دىنلارنىڭ پەيدا بولغىنىغا نەچچە مىڭ يىللار بولدى. ئەمما، بۇ دىنلارغا ئېتىقاد قىلغان مىللەت ۋە دۆلەت-لەرنىڭ تارىخىغا نەزەر سالساق، ھەممىسىدە ئوخشاش بولمىغان دەۋرلەردە گۈللىنىش، خارابلىشىش بولغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. بۇ خىل دولقۇنسىمان ئەھۋالدىن ناھايىتى كۆپ مىللەت ياكى دۆلەت خالىي ئەمەس. مۇشۇ مەنىدىن مۇتەپەككۇرلار دىن بىلەن تەرەققىيات-نىڭ مۇناسىۋىتىنى مۇتلەقلەشتۈرۈپ پىكىر قىلىشقا قوشۇلمايدۇ. ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ھەرقانداق بىر دىننىڭ پەيغەمبەر - ئەۋلە-يالىرى ئۆزلىرىنى ھەرگىزمۇ «ئىلىم - پەننىڭ ئەلچىلىرى» دېگەن ئەمەس. ھېچقانداق بىر مىللەت تەبىئەت دۇنياسىنى ئۆزگەرتىپ، تە-بىئىي پەننى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا، ئۆز پەيغەمبەرلىرىنىڭ تەلىما-تىغا تايانغانمۇ ئەمەس. پەقەت ئىلىم - پەن نەتىجىلىرىنى، تېخنىكا ۋاستىلىرىنى ئىشلىتىشتىكى نىشانىنى بېكىتىشتە ئۇلارنىڭ تەلە-ماتىغا مۇراجىئەت قىلغان، خالاس.

قەدىرلىك ئۇسۇلچىمىز كۆرەش ئەپەندى، سىز ئېيتقان جەڭ-گىۋارلىقمۇ ئۇ دىندا بار، بۇ دىندا يوق نەرسە ئەمەس.

بىز ئالدى بىلەن «جەڭگىۋار» دېگەن سۆزنىڭ تىل تەۋەلىكى ۋە لۇغەت مەنىسىگە قاراپ باقايلى: «جەڭگىۋار» سۈپەت سۆزى بولۇپ، ئۇ پارس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن. مەنىسى: ① جەڭ ۋە كۈ-رەش قىلىشقا ھەر دائىم تەييار تۇرىدىغان، كۈرەش قىلغۇچى، كۈ-رەشكە قاتناشقۇچى، كۈرەشچان. ② جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، جەڭگە ئۆزىنى ئاتىغان، جەڭدىن قايتمايدىغان. كۆچمە مەنىدە: كۈ-رەشكە تەييار ۋە كۈرەش روھىغا ئىگە، جەسۇر.

سىز «ئىسلامغا كىرگەندىن كېيىن» دېگەن سۆزنى تىلغا ئېلىش ئارقىلىق ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى ئۇسۇللىرىمىز جەڭگىۋار ئىدى، بىزمۇ جەڭگىۋار ئىدۇق، دېمەكچىدەك قىلىسىز.

ماقالارنىمۇ چۆرۈپ تاشلىۋەتكىلى بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. چۈنكى، ئاشۇ كىيىملەرلا بىزگە ھەقىقىي مىللىي ئوبراز بېغىشلايدۇ. ئۇسسۇل ھەربىكىتىنى قارىقويۇق تېزلىتىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق بولسا كېرەك، دەپ قارايمەن. چۈنكى، ئاستا ياكى ئىتتىك ھەربىكەتلەرنىڭ ھەممىسىلا ئېھتىياجغا بېقىپ ئۆز جايىدا زۆرۈرمىكىن؟! بۇ بەك ئەقەللىي ساۋات بولسا كېرەك.

مەن گېپىمىزنىڭ ئۇرانىدىن «ئۇسسۇلچىلىرىمىزنى ئىسلامىيەت مۆمىن چىراي قىلىۋەتتى»، «جەڭگىۋارلىقىنى قويمىدى» دېمەكچى بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلدىم. چۈنكى، سىزنىڭ قورساقنى ئېچىپ ئويناىدىغان ئۇسسۇلغا قارشى مەيدانىمىز بىلەن ئۇزۇن كىيىمگە بولغان نارازلىقىمىز ئوتتۇرىسىدىكى؛ كاسىنى چايقاپ تېز ئويناىدىغان ئۇسسۇلغا قارشى مەيدانىمىز بىلەن ئاستا ئويناىدىغان ئۇسسۇلغا قارشى پوزىتسىيەمىز ئوتتۇرىسىدىكى زىتلىق مەنىي جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا بولسا كېرەك، دېگەن ئويغا كەلتۈرۈپ قويدى. قارىغاندا، «گەپنىڭ تېگىدە گەپ بارەك، ساقالنىڭ تېگىدە خەپ بارەك» تۇرىدۇ. سىز ئىسلامىيەتنىڭ ئۆزى مۆمىن چىراي، ئۇ جەڭگىۋارلىقتىن مۇستەسنا، دەپ چۈشىنىدىكەنسىز. ھەتتا بۈگۈنكى ئارقىدا قېلىشىمىزنىڭ سەۋەبىنىمۇ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاناملىقىمىزدىن كۆرىدىغاندەك قىلىسىز.

قەدىرلىك ئۇسسۇلچىمىز كۆرەش ئەپەندى، ئەگەر راستتىنلا مۇشۇنداق قارىغان بولسىڭىز تامامەن خاتا بولىدۇ. ھەقىقەتەنمۇ نۇرغۇن نادان كىشىلەر دىن بىلەن تەرەققىياتنى مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ چۈشىنىۋالىدۇ. تارىختىن، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىدىن بىخەۋەر چالا ساۋات ئىنسانلار مۇنداق قاراشقا ئادەتلەنگەن: بۇگۈنكى دۇنيادا تەرەققىي تاپقان ئەل خەلقلىرىنىڭ ئېتىقاد قىلىۋاتقان دىنى ئىلغار، شۇڭا ئۇلارنىڭ جەمئىيىتى تەرەققىي قىلغان. ئىسلام دىنى قالاق، شۇڭا ئىسلام ئەللىرى ۋە ئىسلام ئېتىقادىدىكى مىللەتلەرنىڭ جەمئىيىتى قالاق.

جادچانلىقى، مەدەنىيەت روھى بىلەن ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرغان.

قەدىرلىك ئۇستازلىرىمىز كۆرەش ئېپەندى، مەن يەنە سىزنىڭ سەمىگىزگە سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋىدىن ئىمپېراتور بابۇرغىچە بولغان 500 يىللىق ئارىلىقتا ھىندىستانغا قارا بوراندەك باستۇرۇپ كىرىپ، ھىندىستانلىقلارنىڭ ئاللا ـ توۋىسىنى چىقىرىۋەتكەن يەنە بىر بۇيۇك ئىمپېراتور ئەمىر تۆمۈرنىمۇ سىلىپ قويغۇم كېلىۋاتىدۇ. بۇيۇك ئىمپېراتور ئەمىر تۆمۈر ئۆز ئىمپېرىيەسى ئەتراپىدىكى ئالتۇن ئوردا خانلىقى، ئوسمان ئىمپېرىيەسى، پېرسىيە، ھىندىستان خانلىقلىرىنى دەھشەتلىك مەغلۇپ قىلىپ ياپراقتەك تىترەتكەن. يىلدا بىر قېتىم ئەتراپىدىكى دۆلەتلەرگە ھۇجۇم قىلىپ دۈشمەنلىرىنى چەكسىز ۋەھىمىدە قويغان بۇ غالىب ئىمپېراتور يازدا ئىسسىتىلا يۇرۇشىگە ئاتلىنىپ، قىشتا پايتەخت سەمەرقەنتكە قايتىپ كېلەتتى. ناپولېئون، گىتلېر دەك شەخسلەرنى ئېسىدىن چىقمايدىغان دەرىجىدە ھەسرەتتە قويغان موسكۇا شەھىرىگە بېسىپ كىرىپ، بىر يىل تۇرغانىدى. تۆت ئەتراپىدىن ئۆزىگە تەڭ كەلگۈدەك بىرەر دۈشمەن تاپالمايلا ئىچى پۈشقان ئەمىر تۆمۈر 1405 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئېسىنىڭ بېشىنى شەرققە بۇراپ سەددىچىنىڭ ئىچىنى كۆرۈپ بېقىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇ ھەرگىزمۇ سەمەرقەنتنىڭ سەنئەت ئۆمىكىنى باشلاپ «ئات ئۈستى ئۇسسۇلى» نى ئويناپ كېلىش ئۈچۈن يولغا چىقمىغان، بەلكى يېڭىلىش دېگەننى بىلمەيدىغان 200 مىڭ كىشىلىك جەڭگىۋار قوشۇننى باشلاپ يولغا چىققان. بۇيۇك ئىمپېراتور ئەمىر تۆمۈرنىڭ بۇ زور قوشۇنى نەچچە كۈن يول يۈرۈپ ئاۋۇ دەرياسىدىن ئۆتكەندە بۇ تەڭداشسىز ئىمپېراتورغا تۇيۇقسىز كېسەل تېگىپ قازا قىلغان.

قىسقىسى، «ئىسلامغا كىرگەندىن كېيىن، بەزى ئۇسسۇللىرىمىز مۇمىن چىراي بولۇپ قالدى» دېيىش ئارقىلىق ئىلگىرىكى دىنىي ئېتىقادلىرىمىز شارائىتىدا ئۇسسۇللىرىمىز جەڭگىۋار ئىدى، بىزنىڭ جەڭگىۋار ئىدۇق، چۈنكى ئۇ دىنلار جەڭگىۋار دىنلار ئىدى، دېيىش

توغرا، بىز ئىلگىرىكى ھەرقايسى جايلاردا ۋە ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلاردا كۆك تەڭرىگە، شامان دىنىغا، مانى دىنىغا، بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان. ئۇسسۇللىرىمىز تازا تەرەققىي قىلغان، شۆھرىتى ھەر ياققا تارالغان مەزگىل خەلقىمىز بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرگە توغرا كېلىدۇ. ئەجەبا، بىز بۇددا دىنى جەڭگىۋار خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغاچقا، ئۇسسۇللىرىمىز تەرەققىي قىلىپ چاڭئەن شەھىرىنى زىلزىلىگە سالغان، سۇي ـ تاڭ سۇلالىلىرىدىكى بەي جۇيى قاتارلىق شائىرلارنىڭ نەزم ـ بەيىتلارنى توقۇشىغا سەۋەب بولغان، دەپ قارىساق توغرا بولارمۇ؟ مەدەنىيەت ھادىسىلىرى نوقۇل تاشقى تەسىر ئاستىدا كۆرۈلىدىغان ھادىسىمۇ؟ ئۇنىڭ شەكىللىنىشىدە مىللىي پىسخىكا ئامىلى، مىللەتنىڭ قىزىقىش، ھەۋەس، ئادەتلىرى ئازراقمۇ رول ئويناممىدۇ؟ بۇددا دىنى بارلىققا كەلگەن نەپال، ھىندىستان قاتارلىق جايلاردىكى خەلقلەرنى جەڭگىۋار خەلق دەپ تونۇساق تارىخىي ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كېلەرمۇ؟ ئۇنداقتا، بۇددا دىنى پەيدا بولغان ھىندىستانغا بۇنىڭدىن 1000 يىل ئىلگىرى مۇسۇلمان تۈركلىرىدىن بولغان داڭلىق پادىشاھ سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋىنىڭ ئون يەتتە قېتىم غەلىبىلىك يۈرۈش قىلغانلىقىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟ سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى ھىندىستانلىقلارنى بويسۇندۇرۇش ۋە ھىندىستاننى ئىستىلا قىلىشنى گويا شىكارغا چىققاندەك پۈتكۈزگەن. پاكىستانلىق تارىخ ئالىمى سەئىد فەيياز مەھمۇدنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا: «بىر مەزگىل ئۇ ۋە ئۇنىڭ قوماندان ـ جەڭچىلىرى ھىندىستاننى ئىستىلا قىلىشنى ھەتتا يىلدا بىر قېتىم بولىدىغان ئۇزۇن يوللۇق سایاھەت دەپ قاراشقان.»

ئارىدىن 500 يىل ئۆتكەندە، يەنى 1520 ـ يىللىرى ئۇلۇغ ئىرادىگە ئىگە، جەسۇر شاھزادە بابۇر ھىندىستاندا قۇدرەتلىك بابۇرىيلار سۇلتانلىقىنى، يەنى تۈرك موغۇل ئىمپېرىيەسىنى قۇرغان. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى تاكى 1850 ـ يىللارغىچە بۇ ئىمپېرىيەنى داۋام ئەتكۈزگەن. ئۇلار ھىندىستان تارىخىغا ئۆزلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقى، ئىد-

سۆلى ھەرقانچە تەرەققىي قىلسىمۇ، مىللەت ئەزالىرى سەنئەت دېسە جېنىنى بەرگۈدەك پىداكارانە روھقا ئىگە بولسىمۇ، ئۇنداق مىللەت ئىككىنچى بىر مىللەتنىڭ نەزىرىدە رىقابەت ئوبيېكتى دەپ تەن ئې-لىنمايدۇ. ھەتتا ھاياتىي كۇچكە ئىگە مىللەت دەپمۇ تونۇلمايدۇ. ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدە بىر مىللەتنىڭ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تە-رەققىيات سەۋىيەسى ياكى كۆلىمىنى رىقابەت كۇچى سۈپىتىدە قارايدىغان ئادەت يوق. شۇڭا، ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋانىڭ مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى رولىنى بەك مۇبالىغىلەش-تۇرۇپ چۈشىنىۋېلىپ، «سەنئىتىمىز مىللىتىمىزنى دۇنياغا تونۇ-تۇۋاتىدۇ» دەپ بىر تەرەپلىمە قاراشتا ھاياجانلىنىپ سۆزلەپ يۈرۈش نادانلىق. خەلقىمىز ھېسسىيات تېپىدىكى مىللەت بولغاچقا، ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋاغا بەك ھېرىسمەن. نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇل كىشىنى ئوڭاي ھاياجانلاندۇرىدۇ ھەم ھۇزۇر ھېس قىلدۇ-رىدۇ. بۇ ئۇنىڭ غىدىقلاش كۇچىنىڭ كۇچلۇكلۇكىدىن بولغان. بىزگە ئوخشاش ھېسسىيات تېپىدىكى مىللەت بۇنداق غىدىقلاشقا دۇچ كەلگەندە سۇنى كۆرگەن بېلىقتەك يايراپ، ھەممىنى ئۇنتۇيدۇ. خۇددىنى يوقىتىپ مەستانە ھېسلارغا چۆمۈلىدۇ. ھەقىقەتەنمۇ بۇ خىل ھالەت ھازىر سىرىق سىزىقتىن ئۆتۈپ قىزىل سىزىققا يېقىنلىشىپ قالدى. ئىنىقىنى ئېيتقاندا، مىللىي روھىمىزنىڭ چۈشكۈنلەشكە-لىكىنىڭ ئىپادىسى بولۇپ قالدى. بۇنىڭدىن 1000 يىللار ئىلگىرى ئۆتكەن دانىشمەن بوۋىمىز ئەل فارابى «پەزىلەتلىك شەھەر ئاھالىسى توغرىسىدا» دېگەن كىتابتا ئەسىرىدە پاسىق شەھەرنىڭ پۇقرالىرى ھەققىدە توختىلىپ «بۇ شەھەرنىڭ خەلقى تۇرمۇشنىڭ ماددىي ئې-ھتىياجىنى قاندۇرۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالىدۇ. يېمەك ـ ئىچمەك، شەھۋەتپەرەسلىك قىلماق، قۇرۇق خىيالغا بېرىلمەك قاتارلىق نەرسىلەرنى، بەزم ـ مەشرەپ، كۆلكە ـ چاقچاقلارنى ھەممە نەرسىدىن ۋە ھەممە تەرەپتىن ئۇستۇن قويىدۇ» دەپ كۆرسەتكەن. ئەل فارابىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئۆزىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى ئەھۋاللارغا بىر ـ بىرلەپ

مەكچى بولغانلىقىڭىز تامامەن خاتا. شۇنداقلا، «بىز ئىسلامنى قوبۇل قىلغانلىقىمىز ئۈچۈن تەرەققىياتتا ئارقىدا قالغان» دېگەن تونۇشتا تۇرۇپ ئويلىغان ئويلىرىڭىز قىلچە ئاساسسىز. چۈنكى، جەڭگىۋار لىق ھەرقايسى دىنىي ئېتىقادتىكى مىللەت ـ قوۋملارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئوخشىمىغان دەۋرلەردە، ئوخشىمىغان ئاممىلار تۇيۇقسىز ئويغىنىدىغان بىر خىل يۈكسەك روھ. تارىختا تۇرلۇك ئېتىقادتىكى تۇرلۇك مىللەتلەر ئۆز ۋۇجۇدىدىكى بۇ روھنى ئوخشىمىغان دەۋرلەردە، ئوخشىمىغان دەرىجىدە جەۋلان قىلدۇرغان.

قەدىرلىك ئۇسسۇلچىمىز كۆرەش ئەپەندى، بىزگە ئوخشاش تەپەككۇر تېپىدىكى ئەمەس، ھېسسىيات تېپىدىكى مىللەتلەردە لوگىكىلىق پىكىر قىلىش ئادىتى كەمچىل، ھېسسىياتلىق پاراڭ ـ سۆھبەتلەر كۆپ، ئىلمىي روھ كەمچىل، قارىغۇلارچە قىزغىنلىق كۈچلۈك بولىدۇ. سىزنىڭ قاراشلىرىڭىز دەل مۇشۇنداق ھېسسىيات تۈسى قويۇق، ئىدراك ئاساسى يوق، قارىغۇلارچە قىزغىنلىق بىلەن سۈغىرىلغان. سىز پۈتكۈل دۇنياغا ئۇسسۇلنىڭ كۆزى بىلەن قارايسىز. جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات سەۋىيەسىنى ئۇسسۇلنى ئۆلچەم قىلىپ ئۆلچەيسىز. پەقەت سىزلا ئەمەس، بىزدىكى نۇرغۇن كىشىلەر نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇلنى مىللەتنىڭ بارلىقى، دەپ قارايدۇ. شۇنداقلا نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇللىرىمىز مىللىتىمىزنى دۇنياغا تونۇتۇۋاتىدۇ، دەپ پەخىرلىنىشىدۇ. توغرا، سەنئەتمۇ مەدەنىيەتنىڭ بىر قانىتى. ئۇمۇ خەلقىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس بىر بايلىقى. ئەمما بارلىقى ئەمەس! ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز كېرەككى، ئىقتىساد، ھاكىمىيەت، مائارىپ، پەن ـ تېخنىكا قاتارلىقلار جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىدىكى بىرلەمچى ئامىل. سەنئەت ئىككىلەمچى ئامىل. بىرلەمچى ئامىلنى شەكىللەندۈرگۈچىلەر پاراسەت تېپىلىق بولسا، ئىككىلەمچى ئامىلنى شەكىللەندۈرگۈچىلەر ماھارەت تېپىلىق بولىدۇ. بۈگۈنكى دۇنيا رىقابەت دۇنياسى ئىكەنلىكى ھەممىمىزگە ئايان ھەقىقەت. شۇبھىسىزكى، بىر مىللەتنىڭ نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسۇ-

ھۆندىق ئىدراكتىن خالىي ئەخمىقانە مۇھەببەت ھازىر چېكىگە يەتـ
تى. ئاگاھ بولۇشىمىز كېرەككى، مىللىي پىسخىكىمىزدىكى بۇ خىل
سەنئەت مەستانىلىقى لايىقىدا بولماي چەكتىن ئېشىپ كەتسە، خەل-
قىمىزنىڭ ھاياتىدا جەزمەن پۇشايمانلىق ئاقىۋەت شەكىللىنىدۇ.
خۇددى خەلقئارالىق تەسىرگە ئىگە مىسرلىق مۇتەپەككۇر يۇسۇپ
قەرزاۋى ئېيتقانىدەك: «نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇل مىللەتنى
مۇھىم غايىلىرى ۋە چوڭ مەسىلىلىرى ئۈستىدە غەم يېيىشتىن
گول قىلىدىغان خەتەرلىك قورال.»

قەدىرلىك ئۇسسۇلچىمىز كۆرەش ئەپەندى، ئىلھامبەخش سۆھـ
بىتىڭىزنىڭ تۈرتكىسىدە سىزگە دەيدىغانلىرىم ھازىرچە مۇشۇنچە-
لىك. ئەركىن سۆھبەت ـ مۇنازىرىلەر ئوتتۇرىمىزدىكى چۈشىنىشـ
نى چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ، دەپ ئىشىنىمەن.

2006 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى

باغلاپ باقساق بىز ئۆزىمىزنىڭ پەزىلەتلىك شەھەر پۇقراسى ياكى پاسىق شەھەرنىڭ پۇقراسى ئىكەنلىكىمىزنى دەرھال بىلىمىز. بىز مۇشۇ يىللاردا ئىككىلەمچى ئامىلنى، ماھارەت تېپىلىق كىشىلەرنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويۇۋاتىمىز. بەزىم - مەشرەپلەردىن بېرى كېلەلمەيۋاتىمىز. مەنسىز كۈلكە - چاقچاقلىرىمىز، بېزەپ يۇمۇرلىرىمىز، پاخپاق پاراڭلىرىمىز سورۇن - سورۇندا ياڭراپ تۇرۇپتۇ. ئاتالمىش ئۈسۈلچى قىزلىرىمىز شەمۇشەھەرلەردىكى قاۋاق - قاۋاقلاردا غىلجىڭلاپ تۇرۇپتۇ. ھەر خىل نامدىكى سەنئەت كېچىلىكلىرىنى تۇشمۇتۇشتا ئۆتكۈزۈپ، چوڭ - كىچىك سەنئەت چوڭ-پانلىرىغا گويا كېۋەزگە سولياۋ يوپۇق ياپقاندەك كەلمەس تون كىيگۈزۈشلەر مۇشۇ كۈنلەردە تۇرمۇشىمىزنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بولۇپ قالدى. ھەركىم مەۋجۇتلۇق ئاساسىنى مۇستەھكەملەش رىقابىتىگە تەخىرسىز كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان مۇشۇنداق ئەھۋالدا شۇنداق يەكۈنگە كېلىشكە بولىدۇكى، بۈگۈنكى كۈندە نەغمە - ناۋاسى قانچە كۈچلۈك، توي - تۆكۈنى قانچە كۆپ مىللەتنىڭ ئۇزاققا بارمىغان كەلگۈسىدە قايغۇ - ھەسرىتى شۇنچە كۆپ، يىغا - زارىسى شۇنچە قاتتىق بولىدۇ. مەن بۇ ئارقىلىق مۇتەئەسسىپ مەيداندا تۇرۇپ نەغمە - ناۋا، ناخشا - ئۇسۇلنى تەرك ئېتەيلى، دېمەكچى ئەمەس. بىرلەمچى ئامىل بىلەن ئىككىلەمچى ئامىلنىڭ رولىنىڭ مۇھىملىق دەرىجىسىنى چۈشىنەيلى، پاراسەت تېپىلىق كىشىلەر بىلەن ماھارەت تېپىلىق كىشىلەرنىڭ قىممىتىنى پەرق ئېتىشنى بىلەيلى، نەغمە - ناۋا، ناخشا - ئۇسۇلنى ھەممە نەرسىدىن ئۈستۈن قويۇۋېلىپ سەرىق سىزىقتىن ئۆتكۈزۈۋەتمەيلى، دېمەكچى. نۇرغۇن كىشىلەر-مىزگە ئورتاق بولغان، ھەتتا ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئەدەبىيات دەرسىلىكىلىرىدە تەكىتلەنگەن «تارىختا تالاي خان - پادىشاھلار ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ، سەنئەتكارلار ئۇنتۇلمايدۇ» دېگەن بىمەنە قاراش پەقەت بىزگە ئوخشاش بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان، نەغمە - ناۋا، ناخشا - ئۇسۇلنىڭ بەندىلىرىگە خاس قاراشتۇر. سەنئەتكە بولغان

خىكىلىق ھالىتىنى تەشكىل قىلغۇچى ئامىللار، يەنى پوزىتسىيە، قىممەت قارىشى ۋە ئىنتىلىش ئۆز نۆۋىتىدە شۇ مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنىڭ ئىچكى ئامىلى ۋە قوزغاتقۇچىسى بولۇپ ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. مۇشۇ نۇقتىئىنەزەر بىلەن قارىغاندا ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋانى چوڭ بىلىدىغان مىللىي پوزىتسىيەمىز، قىممەت قارىشىمىز ۋە ئىنتىلىشىمىز جەمئىيەتنىڭ ھەم ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتىدا قانچىلىك قوزغاتقۇچلۇق رول ئويناشى مۇمكىن؟! «ئىقتىساد جەمئىيەتنىڭ ئومۇرتقىسى» «ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئاساس» دەپ تونۇلۇۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا، بىزنىڭ بۇ خىل پوزىتسىيەمىز، قىممەت قارىشىمىز ۋە ئىنتىلىشىمىز مىللىتىمىزنىڭ رىقابەتكە تولغان دۇنيادا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا قانچىلىك قۇۋۋەت بېرەر، بىلىم ئىگىلىكىنى بەلگە قىلغان جەمئىيەتتە تېگىشلىك ئىززەت ـ ھۆرمەتنى تېپىشىغا قانچىلىك ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتەر؟

ياۋ ژېي خانىم كىتابىنىڭ 16 ـ بېتىدە 467 ئۇيغۇرنى ئوبيېكت قىلىپ، ئۇلارنىڭ «ئۆز مىللىتىنى قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە دەپ تونۇيدىغانلىقى» نى تەكشۈرگەن. تەكشۈرۈلگۈچىلەرنىڭ قاتلىمى كادىر، ئوقۇتقۇچى، دېھقان، ئىشچى ۋە ئوقۇغۇچىلاردىن تەركىب تاپقان؛ تەكشۈرۈشكە باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئالىي مەكتەپكىچە بولغان ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلىرى قاتناشقان. تەكشۈرۈلگۈچىلەردىن تۆۋەندىكى 14 تۈر بويىچە ئۆز مىللىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆرسىتىپ بېقىش تەلەپ قىلىنغان: 1. دوستلۇققا ئەھمىيەت بېرىدۇ؛ 2. ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ماھىر؛ 3. يۇمۇرلۇق؛ 4. ئۇمىدۋار؛ 5. بېكىنمە؛ 6. ئوچۇق ـ يورۇق؛ 7. ئۇسسۇل؛ 8. ئەقىللىق؛ 9. ئەستايىدىل؛ 10. ئىچ مەجەز؛ 11. ئىشچان؛ 12. تۈز كۆڭۈل؛ 13. باتۇر؛ 14. مەرد.

تەكشۈرۈشنى قوبۇل قىلغان 467 كىشىنىڭ 369 نەپىرى «ئۇيغۇرلار ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ماھىر» دەپ كۆرسەتكەن. بۇ، كۆرسەتكۈچ

بىز قانداقلارچە «ناخشا ـ ئۇسسۇل مىللىتى» ئاتىلىپ قالدۇق

1980 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى ۋە ئىجتىمائىي ئەھۋالى ھەققىدە يېزىلغان ماقالە ـ ئەسەرلەردە ئۇيغۇرلار ئومۇمەن «باتۇر، ئەمگەكچان، ئەقىل ـ پاراسەتلىك مىللەت» دەپ تەرىپلىنەتتى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان يېزىلغان شۇ خىلدىكى ماقالە ـ ئەسەرلەردە بولسا «ئۇيغۇرلار ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ماھىر مىللەت» دەپ تەرىپلىنىدىغان بولدى. يېقىندا شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى، پەلسەپە پەنلىرى دوكتورى ياۋ ۋېي خانىمنىڭ بىر يېڭى كىتابىنى كۆرۈپ قالدىم. 2005 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلغان بۇ كىتابنىڭ نامى «شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي پىسخىكىلىق ھالىتى ۋە مىللىي رايونلارنىڭ تەرەققىياتى ئۈستىدە تەتقىقات» بولۇپ، ماۋزۇسىنىڭ ئۆزىلا مېنى ناھايىتى قىزىقتۇردى. دوكتور ياۋ ۋېي خانىم بىرىنچى بابنىڭ بېشىدىلا «جۇڭخۇا مىللەتلىرى چوڭ ئائىلىسىدە، ئۇيغۇرلار ‹ناخشا ـ ئۇسسۇل مىللىتى›، دەپ تەرىپلىنىدۇ. بۇ، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۇيغۇرلارغا بەرگەن باھاسى ۋە ئۇلار ھەققىدىكى تونۇشى» دەپ يازغانىدى. مەن بۇ جۈملىنى ئوقۇپ بىرھازا ئويلىنىپ كەتتىم.

پىسخولوگىيەدىكى مۇھىم ئۇقۇم بولغان پىسخىكىلىق ھالەت كىشىلەرنىڭ سىياسەت، ئىقتىساد، مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇش قاتارلىق جەھەتلەردىكى پوزىتسىيەسى، قىممەت قارىشى ۋە ئىنتىلىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان ئۇقۇم ئىكەنلىكى ئېنىق. بىر مىللەتنىڭ پىس-

راستتىنى ئېيتقاندا، خەلقىمىزنىڭ سەنئەتخۇمارلىقى، ھېسسىي خۇشاللىققا زىيادە ئىنتىلىشى، بىغەم، يەڭگىلتەك پوزىتسىيە ئۇ-چىدە ھايات كەچۈرۈشى مۇھىم سەۋەبتۇر. شۇبھىسىزكى، بىزنىڭ «ناخشا ـ ئۇسسۇل مىللىتى» دەپ ئاتىلىشىمىز بىلەن نەغمە ـ ناۋا-غا زىيادە ھېرىسمەن بولۇشتەك مىللىي پىسخىكىمىز ئوڭ تاناسىپ-تۇر. مۇشۇ كۆنلەردە نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇلغا مەستانىلەرچە ئىنتىلىش خەلقىمىزنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتىغا ئايلىنىپ كەتمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەڭ تۇپ، ئەڭ يېتەكچى خۇمار ـ ھېسسىياتىغا ئاي-لىنىپ بولدى، دېيىشكە بولىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا 1980 ـ يىل-لاردىن ھېسابلىغاندا، 20 ـــ 30 يىلدىن بۇيان ناخشا ـ ئۇسسۇل مىل-لىتىمىزنىڭ ئۆزىنى ئىپادە قىلىشىدىكى مۇھىم شەكىل بولۇپ قالدى. ئىلىم ـ پەن، ئېتىقاد ۋە سەنئەتنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىش جەمئىيەتنى ساغلام تەرەققىيات يۆنىلىشىگە ئىگە قىلىدۇ ھەم كىشىلەرنىڭ مەنىۋى تەڭپۇڭلۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قى-لىدۇ. ئەپسۇسكى، بىزنىڭ نۆۋەتتىكى مىللىي ھاياتىمىزدا نەغمە ـ ناۋانىڭ ساداسى ھەممىنى بېسىپ چۈشتى.

ئۇيغۇرلار تارىختىن بۇيان ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋا جە-ھەتتە ئەتراپىدىكى مىللەتلەرگە نىسبەتەن ئەزەلدىن بىرقەدەر ئۇس-تۈن ھالەتتە بولۇپ كەلگەنلىكى راست. ئەمما، سودا ـ تىجارەتنى مۇھىم ئورۇنغا قويۇشنى، ئىلىم ـ مەرىپەتنى چوڭ بىلىشنى، ھۇ-نەر ـ ئەمگەكنى قولدىن بەرمەسلىكنى ئالدىنقى قاتاردىكى ئىش ھېسابلىغان. ئالدى بىلەن مۇشۇ نەرسىلەرگە ئىنتىلگەن. ئالدى بە-لەن مۇشۇ نەرسىلەرگە ئىنتىلمەي ۋە ئېرىشمەي تۇرۇپ ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋاغا دۇم چۈشۈشنى مەسئۇلىيەتسىزلىك، نۇر-مالسىزلىق، ئويۇن قېپىلىق، دەپ ھېسابلىغان. ئەمەلىيەتتىمۇ بىر مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋانىڭ زىيادە ئۇستۇن ئورۇنغا قويۇلۇشى ھەم ھەيران قالارلىق دەرىجىدە يامراپ كېتىشى جەمئىيەت پىسخولوگىيەسى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا

گەن 14 تۇر ئىچىدە بىرىنچى ئورۇندا تۇرغان.

تارىختا ئات ئۈستىدە قۇيۇندەك چېپىپ كېتىۋاتقىنى ئۈچۈن ئالدىغا قانداق ئاتسا، ئارقىسىغا قارىتىپمۇ شۇنداق ئۈستىلىق بىلەن ئېتىپ ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىدەك دۇنياۋى ئىستېلاچىنى ھەيران قالدۇرۇپ «ئوقياچى مىللەت» دەپ ئاتالغان خەلقىمىز؛ چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى زامانىدا تۇرلۇك ساھە بويىچە يېتىلگەن ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن «مەربىپەتچى مىللەت» دەپ ئاتالغان خەلقىمىز قانداقلارچە بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە «ناخشا ـ ئۇسسۇل مىللىتى» ئاتىلىپ قالدى؟! نېمە سەۋەبتىن بۇگۈنكى كۈندە ئۆزىمىزمۇ مۇشۇ جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىمىز بىلەن ماختىنىدىغان، باشقا مىللەتلەرمۇ بىزنى شۇنداق دەپ تەرىپلەيدىغان بولدى؟

ئەلۋەتتە، ھەرقانداق ئىشنىڭ سەۋەبى بولىدۇ. جەمئىيەتلەشكەن بىر ئىجتىمائىي ھادىسىنىڭ سەۋەبىنى بىرلا ئامىلغا باغلاپ قويۇش تەك مۇتلەقچىلىك سادىر قىلىشتىن ساقلىنىش زۆرۈر. مىللىتىمىزنى ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋاغا باغلاپ ماختاپ ئۇچۇرۇشىمىز، باشقىلارنىڭمۇ بىزنى مۇشۇ جەھەتتىن تەرىپلىشىنىڭ تۇرلۇك كونكرېت ھەم مۇرەككەپ سەۋەبى بار. ئالدى بىلەن تۇرمۇشىمىزدا رادىيو ـ تېلېۋىزىيە قاتارلىق زامانىۋى تاراتقۇلار ۋە ئۇنىڭلىغۇ، سىنئالغۇ، كومپيۇتېر، VCD، MP3 قاتارلىق زامانىۋى ئاپپاراتلارنىڭ كەڭ كۆلەمدە ئومۇملىشىشى بىر سەۋەب. رادىيو ئىستانسىلىرى بەلەن تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى خىزمەتنى نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ئەڭ يۇكسەك ئورۇنغا قويۇۋېلىشى، ئەتىگەندىن كەچكىچە دۇنيادا نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇلدىن بۆلەك ئىشلار يوقتەك شۇنىلا ئاڭلىتىش، شۇنىلا كۆرسىتىشكە كۈچىشى بىر تۈرلۈك سەۋەب. بازار ئىگىلىكىنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋا سەنئىتىگە كەڭ كۆلەملىك مەھسۇلاتلىشىش ۋە بازارلىشىش پۈرسىتى ئاتا قىلىشى يەنە بىر تۈرلۈك سەۋەب. روشەنكى، بۇ سەۋەبلەر ئىچىدە ھەممىسى تاشقى سەۋەب. ئەڭ مۇھىمى ئىچكى سەۋەبتۇر.

قىمچە گاھىدا يارىشىدۇ، گاھىدا ياراشمايدۇ. بۇگۈنكى شارائىتىمىزدا ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋاغا زىيادە ھېرىسمەن بولۇش بىزگە يارىشامدۇ ـ ياراشمامدۇ؟ دېگەن مەسىلىگە كەلگەندە، چوڭقۇرراق ئويلىنىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ. مېنىڭچە، بۇگۈنكى دۇنيادا كۆپ جەھەتتە باشقىلارنىڭ كەينىدە قالغان، ئىقتىسادىي قۇۋۋىتى ئاجىز، ئىجتىمائىي تەرەققىياتى نىسبەتەن قالاق، پەن ـ تېخنىكىسى راۋاجلانمىغان، ماۋارىپ سۇپىتى تۆۋەن، ئىنسانىيەتنىڭ ھازىرقى ۋە بۇگۈنكى زامانداكى تەرەققىيات نەتىجىلىرىگە بىر ئۇلۇش ھەسسە قوشالمىغان بىر مىللەتنىڭ ئويۇن ـ تاماشا ھېسابلىنىدىغان ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋاغا خۇددىي يوقاتقان ھالدا ھېرىسمەن بولۇشى، شەك ـ شۇبھىسىزكى چۈشكۈنلۈك! تېخىمۇ كەسكىنرەك ئېيتقاندا، دەۋر بىلەن ھاماقەتلەرچە قارشىلاشقانلىق! ئامېرىكىلىق پىسخولوگ ئالىمى سىلۋانۇ ئارىئېت (silvano Arieti) «ئىجادىيەتنىڭ سىرى» ناملىق كىتابىدا «بىۋاستە قانائەتكە، سەزگۈ ئەزالار ھۇزۇرىغا، خاتىرجەملىككە، ئەينى پەيتتىكى شاد ـ خۇراملىققىلا ئەھمىيەت بېرىدىغان مەدەنىيەت ئادەمنىڭ ئىجادىيەت قابىلىيىتىنى ئىلگىرى سۈرەلمەيدۇ» دەپ ئېيتقان. بۇنىڭدىن بىز نەغمە ـ ناۋاغا ھېرىسمەن بىر مىللەتنىڭ نەقەدەر يەڭگىل بىر مىللەت بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلالايمىز.

بىز كۆزىمىزنى يوغان ئېچىپ بۇگۈنكى دەۋرگە قاراپ باقايلى. دەۋر بىزنى نېمىگە چاقىرىدۇ، بۇگۈنكى دەۋرنىڭ ماھىيىتى نېمە؟ خەق نېمە ئويدا، بىز نېمە كويدا؟! بۇگۈنكى دەۋر بىلىم ئىگىلىكى دەۋرى، رىقابەت دەۋرى! دەۋرنىڭ بۇ خىل تەلىپىگە بىز ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋاغا تەلۇلەرچە ھېرىسمەن بولغان پىسخىكىلىق ھالىتىمىز بىلەن قانداقمۇ ماسلىشالايمىز ۋە تاقابىل تۇرالايمىز؟! بىلىشىمىز كېرەككى، كۆپ خىل ئىقتىدار ئىگىلىرى يېتەرلىك بولغان، ئۇنۇملۇق ساپاسى كۈچلۈك مىللەتلەرلا بۇگۈنكى دەۋرنىڭ تەلىپىگە يېقىنلىشالايدۇ ۋە تەشەببۇسكارلىق بىلەن رىقابەتكە قاتـ

بىر تۈرلۈك مىللىي چۈشكۈنلۈك، دەپ قارىلىدۇ. بۇ خىل پاسسىپ پىسخىكىلىق ھالەتكە مۇپتىلا بولغان خەلق «سەنئەتخۇمار مىللەت» دېگەندەك قارىماققا چىرايلىق ئاتىلىنىدىغان سۆزلەر بىلەن سۈپەتلەنمىشىدىن قەتئىينەزەر، ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا كېسەل پسىخىكىغا گىرىپتار بولغان ھېسابلىنىدۇ. بىلىش كېرەككى، بۇنداق نام - ئاتاقلار مىللەتنىڭ ئومۇمىي قىممىتى بىلەن ماسلاشمايدۇ، مەسخىرەلىك تۇس ئېلىپ قالىدۇ. بۇنىڭدىن 1000 يىللار ئىلگىرى ئۇيغۇرلار ئات ئۇستىدە دەۋران سۈرۈپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئېتەكلىرىدە زور كۈچ بولۇپ تونۇلۇپ، قۇدرەتلىك خانلىقلارنى قۇرغان، مەدەنىيەت جەھەتتە قېرىنداش مىللەتلەرگە باشلامچى بولغان چاغلاردا ئۇلارنىڭ ناخشا - ئۇسسۇل، نەغمە - ناۋالىرى قوشنا ئەللەرنىڭ ھەۋەس بىلەن ئۆگىنىدىغان ئولگىسىگە ئايلانغان ھەم ئۆتكەن - كەچكەن ساياھەتچى - سەيياھلارنىڭ نەزىرىدە زور ئارتۇقچىلىق ھېسابلانغان. ئەمما، بۈگۈندىن بىر ئەسىر ئىلگىرى خەلقىمىزنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ھاياتى ۋە تۇرمۇش سەۋىيەسى مىسلىسىز تۆۋەن ھالەتكە چۈشۈپ قالغاندا، بۇ جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقىمىز دېيارىمىزغا كەلگەن يات كىشىلەرنىڭ كۆزىگە سىغمايلا قالغان. مەسىلەن، 1906 - يىلى 8 - ئايدا قەشقەرگە ئېكسپېدىتسىيەچى سالاھىيىتىدە كەلگەن فىنلاندىيە قان سىستېمىسىدىن بولغان رۇسىيەلىك ئوفىتسېر مانىنېرخېيىم (MANNERHEIM) ئۆزىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىدە: «ئۇيغۇرلارنىڭ تەبىئىتى بىكار تەلەپ، كەيپ - ساپا تۇرمۇشقا ئادەتلەنگەن، تەييارتاپ، كۈن - كۈنلەپ لاغايلاپ يۈرىدۇ، ئىشلەي دېمەيدۇ. بولۇپمۇ قوغۇن پىشىشقىدا ئۇلار توپلىشىپ ئولتۇرۇشۇپ، بىر - ئىككى قوغۇن - تاۋۇزنى پىچىپ داستىخانغا قويۇۋېلىپ، ئەتىگەندىن تۈن يېرىمىغىچە توختىماي نەغمە - ناۋا قىلىشىدۇ» دەپ خاتىرىلىگەن.

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ناخشا - ئۇسسۇل، نەغمە - ناۋا مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالىغا، ئىقتىسادىي قۇۋۋىتىگە بې-

تەن ئۇلۇغ. خەلقنىڭ ئۇلۇغلۇق مەسىلىسى مەڭگۈلۈك مەسىلە. ئەمما، خەلقنىڭ تۇتقان يولىنىڭ توغرا ـ خاتا بولۇشى باشقا مەسىلە. ئۇلۇغ ئالىم ئېينىشتېيىن «مېنىڭ دۇنيا قارىشىم» دېگەن ماقالىسىدە: «ئاۋام ئىدىيە جەھەتتە ئومۇمەن قاشاڭ كېلىدۇ» دەپ ئېيتقان. ئافاق خوجىدەك لەنەتگەردىلەرنى 300 يىللاپ ئەۋلىيا بىلىپ، مازىرىغا تاۋاپ قىلىپ كەلگەنمۇ شۇ خەلق! ئېسىمزدە بولسۇنكى، ھەقىقەتنى كۆپ ھالدا دانىشمەن ـ مۇتەپەككۇرلارلا تونۇيالايدۇ ۋە ئاشكارىلىيالايدۇ. خەلقنىڭ تاللىشى ۋە مايىللىقى ھەر دېگەندىلا توغرا بولۇۋەرمەيدۇ. ئېنىقراق ئېيتقاندا، خەلقنىڭ تاللىشى ۋە مايىللىقى ھەرگىزمۇ بىردىنبىر ئۆلچەم بولالمايدۇ. ئەگەر ھەممە ئىشتا، ھەممە ۋاقىتتا خەلقنىڭ تاللىشى ۋە مايىللىقى ئۆلچەم قىلىنسا، ئۇ ھالدا خەلقنى يېتەكلەيدىغان، يىراقنى كۆرەر يېتەكچى ـ داھىيلارنىڭ؛ پايدا ـ زىيان، ياخشى ـ يامانىنى ئېنىق ئايرىش، ھەقىقەتنى پەرق ئېتىش قابىلىيىتىگە ئىگە دانىشمەن ـ مۇتەپەككۇرلارنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمايدۇ. ناۋادا خەلق ئۆزىلا ئۆزىنىڭ بىلگىنىچە ياشاۋەرسە، نېمىنى ياخشى كۆرسە قەدىرلەۋەرسە، نېمىنى خالىمىسا چۆرۈپ تاشلاۋەرسە، ئاخىرىدا ھالاكەت پاتقىقىغا پېتىپ قالىدۇ. بىلىشىمىز لازىمكى، ئىنسانىيەت پەيدا بولغاندىن باشلاپ بۈگۈنگىچە يېتەكچى ـ داھىيلار بىلەن دانىشمەن ـ مۇتەپەككۇرلارغا ئىزچىل موھتاج بولۇپ كەلگەن. شۇڭا، ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر بۇۋىمىز يۈسۈف خاس ھاجىپ ئۆز داستانىنىڭ 265 ـ بەيىتىدە ناھايىتى ئېنىق قىلىپ: «قارا، ئېسىل كىشىلەر ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى بەگ، بىرى دانا، (ئۇلار) ئىنسانلارنىڭ باشلامچىسىدۇر» دەپ يازغان. بۇ يەردىكى بەگ ئەل باشچىلىرىنى، يەنى يېتەكچى ـ داھىيلارنى، دانا دېگىنى دانىشمەن ـ مۇتەپەككۇرلارنى كۆرسىتىدۇ. ئۇلۇغ بۇۋىمىز يۈسۈف خاس ھاجىپ بىزگە ئۇلارنى ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىكى ئەڭ ئېسىل كىشىلەر، ئۇلار ئىنسانلارنىڭ باشلامچىلىرىدۇر، دەپ كۆرسىتىپ بەرگەن. ئەمدى كېلىپ بىز بىر ماھارەت تېپىلىق ئېتىۋتـ

ئىشالايدۇ. بىزگە ئوخشاش روھىيىتىدە «سەتئەتخۇمارلىق» تىن ئە-
بارەت ھېسسىيات تەركىبى زىيادە ئارتىپ كەتكەن مىللەتلەر رىقابەت
سەھنىسىدە باشقىلار بىلەن ھەرگىزمۇ روبىرو بولالمايدۇ. چۈنكى
بىر مىللەتنىڭ ۋۇجۇدىدا «سەتئەتخۇمارلىق» تەركىبى زىيادە ئارتىپ
كەتسە، تەبىئىي ھالدا تەپەككۇرغا ئەھمىيەت بېرىدىغان ئەقلىي تەر-
كىبىنى چەكلىمىگە ئۇچرىتىدۇ. ۋۇجۇدىدا ئەقلىي تەركىبى كەمچىل
مىللەتلەر قانداقمۇ ئەقىل ۋە بىلىمنى دەسمايە قىلىپ ياشاشقا ئا-
دەتلەنگەن مىللەتلەر بىلەن رىقابەتلىشەلىسۇن؟! بۇنداق بولۇۋەرسە
ئاخىرقى ھېسابتا ئىدراكقا ئەھمىيەت بېرىش ئادىتى بىلەن تۇرلۇك
ساھەلەردىكى رىقابەتتە غەلىبە قۇچقان مىللەتلەرگە بىر چەتتە تۇرۇپ
ئالقىش ياغدۇرۇشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان «چاۋاكچى مىللەت» بو-
لۇپ قالمايمىزمۇ؟

يېقىندا تېلېۋىزىيەدە قويۇلغان بىر ئېتۇتتا ئەتەي قاراتمىلىق
قىلىپ «خەلق نېمىنى ياخشى كۆرسە، شۇ نەرسە قەدىرلىك بولىدۇ،
ئۇلۇغ بولىدۇ؛ خەلقىمىز ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋانى ياخشى
كۆرىدۇ، بىز خەلقىمىزنىڭ تاللىشىنى ھۆرمەت قىلىشىمىز كې-
رەك» دېگەن ئەخمىقانە مەنتىقە بازارغا سېلىندى. روشەنكى، بۇ تو-
لىمۇ ئاددىي، نادانلارچە قاراش. بۇنداق نادانلارچە قاراش گەپنىڭ
توغرا ـ خاتاسىنى ئىلغا قىلالمايدىغان، پەقەت قىزىق گەپكەن دەپ
كالچاراپ كۆلۈشنىلا بىلىدىغان تەپەككۇرى مەجرۇھ كىشىلەرنىلا
قايمۇقتۇرالايدۇ. نورمال ئىدراكقا ئىگە كىشىلەرنىڭ بولسا قىيىسىق
كۆلكىسىنى قىستايدۇ. بىلىش كېرەككى، خەلقنىڭ تاللىشى، خەلق-
نىڭ ياخشى كۆرۈشى ھەممە ۋاقىتتا توغرا بولۇۋەرمەيدۇ. خەلقىمىز
«ئىلى ھارىقى» نىمۇ ئادەمنى چۆچۈتكۈدەك دەرىجىدە ياخشى كۆرۈپ
ئىستېمال قىلىدۇ. بۇمۇ خەلقىمىزنىڭ بىر خىل تاللىشى. بۇنداق
ناچار ئادەتنى بىزگە ھېچكىم زورلىغان ئەمەس. خەلقنى شېپى كەل-
تۈرۈپ مەلۇم ناچار ئادەت ۋە نورمالسىز كەيپىياتنى يوللۇق كۆرسە-
تىشكە ئۇرۇنۇش ئەخمەقلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. خەلق ھەقىقە-

قالمايلى، نەغمە ـ ناۋادىن ئىبارەت بىرلا ئىشنى ئۇنچىۋالا چوڭ بەـ لمۇالمايلى، ئۇنىۋېرسال مىللىي كۆچمەنزنى ھازىرلاشقا تىرىشايـ لى. نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇل بىزنىڭ بايلىقىمىز، ئەما بارـ لىقىمىز ئەمەس! ئەگەر ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋا جەھەتتىكى ئەۋزەللىكىمىز بىلەنلا قانائەتلىنىپ، پەخىرلىنىپ، مىللىتىمىزنىڭ مىللىي خاراكتېرىنى «سەنئەتخۇمار» دېگەن سۆزىتكە مىخلىۋېتىپ، نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇلنى مىللىتىمىزنىڭ تۆپ خۇمارى قەـ لىپ ياشاشقا ئادەتلىنىپ كەتسەك، پۈشايمانلىق ئاقىۋەتتىن ساقلىـ نالمايمىز. قارىسىغا سۆزلەيدىغان ئالىجوقا قەلەمكەشلەرنىڭ كەيپىـ ياتلىق جۆيلۈشلىرى، يۈزە بايانلىرى، چالا ـ بۇلا قاراشلىرى چوڭـ قۇر مۇلاھىزىلىك بايانلارغا، پىشقان قاراشلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەخلەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس!

مۇتەپەككۇر ئالىمىمىز ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەد ئىمىن ئۆزبىنىڭ «يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىش» ناملىق چوڭقۇر مۇلاھىزىلىك ماقاـ لىسىدە، قاراخانىيلار خانلىقى ۋە ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدەـ كى ئۇنىۋېرسال ئەۋزەللىكلىرىمىز، ئەقلىي تەپەككۇرغا ئەھمىيەت بېرىدىغان، ئەمەلىيەتچىل، ھاياتىي كۆچكە ئىگە جۇشقۇن مىللىي خاراكتېرىمىز ھەققىدە سۆيۈنۈش بىلەن قەلەم تەۋرىتىپ كېلىپ، 15 ـ ئەسىردىن كېيىنكى مىللىي ھاياتىمىز ھەققىدە ئۆكۈنۈش بەـ لەن مۇنداق قۇرلارنى يازغان: «ئۇلۇغبەگ پاجىئەسىدىن كېيىن ئەـ دەب ـ شائىرلىقتىن باشقا بىزدە كۆزگە كۆرۈنگەن ئالىمشۇمۇل ئاـ لىملار چىقمىدى. مەنۇي مەدەنىيەت خەزىنىمىز ھېسسىي سەنئەـت ۋە ئەدەبىياتنى بىردىنبىر ئىپتىخار پەللىسى قىلىشقا مەجبۇر بولـ دى. قولىمىزنىڭ يەتكىنى ئۇسسۇل، دېمەكچىمىزنىڭ يەتكىنى ناخشا بولدى! بىز «ئېتنولوگىيەلىك مىللەت، كاتېگورىيەسىدىكى «ناخشا ـ ئۇسسۇل مىللىتى»، «شېئىر مىللىتى» بولۇپ قېلىۋەردۇق. بويىاقـ چىدىن ئارتۇق خىمىك، تۆمۇرچىدىن ئارتۇق فىزىكلىرىمىز بولمەـ دى» دەپ يېزىپ، چوڭقۇر ئۆكۈنۈش ئىچىدە مۇنداق سىلىشتۇرمەـ

چىنىك پەلسەپەتىش قاراشلىرىغا ئالدىنىپ يۈرسەك، ھەممە ئادەم ئالـ
دىراپ ئويناپدىغان بىر جۈندەككە، ئالدىغا كەلگەن ئادەم تېپىپ ئويـ
ناپدىغان بىر پوندەككە ئايلىنىپ قالمىز. شۇڭا، گەپنىڭ ئەركەك ـ
چىشىسىنى ئايرىپ ياشاشقا ئادەتلىنىشىمىز كېرەك. تەپەككۇر جەـ
ھەتتىكى نامرات ھالىتىمىز بىزنى ھەر دائىم ھەسرەتتە قويىدۇ. ئەـ
قىل كۆزىمىزنى يوغان ئاچمىساق، تۈيۈق يولىنى بىخۇدلۇق بىلەن
تاللاۋېرىمىز.

ئۆتكەندە كورلىدا ئۆتكۈزۈلگەن بىر قېتىملىق قەلەمكەشلەر يىـ
غىنىدا قارىسىغا سۆزلەپ ئادەتلىنىپ كەتكەن بىر قەلەمكەش «بىزگە
سەئىدىيە خانلىقىدىن ئون ئىككى مۇقام مىراس قالغان. بۈگۈنكى
كۈندە بىزنى ئون ئىككى مۇقام دۇنياغا تونۇتتى. بىز دۇنيادا ،ناخشا ـ
ئۇسسۇل مىللىتى، دەپ ئېتىراپ قىلىندۇق. بىز يا ئىلىم ـ پەندە،
يا تېخنىكىدا تونۇلمىدۇق. شۇڭا، خەلقىمىزنى دۇنياغا تونۇتۇۋاتقان
ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋانى ئۇنداق ـ مۇنداق دېيىش خاتا!»
دەپ ئوتتۇرىغا قويدى. توغرا، بىز مىللىتىمىزنى باشقىلارغا، دۇنيا ـ
غا تونۇتىدىغان مىللىي بايلىقلىرىمىزنى قەدىرلەيمىز ھەم ئۇنىڭ
بىلەن پەخىرلىنىمىز. ئەمما، بىز خەلقىمىزنى ناخشا ـ ئۇسسۇل
مىللىتى سۈپىتىدە دۇنياغا تونۇتۇشتىنمۇ ئاۋۋال، مىللىتىمىزنىڭ
دۇنيادىكى مىللەتلەر قاتارىدا ئۇزاق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا كاپا ـ
لەتلىك قىلىدىغان ھاياتىي كۈچكە ئىگە مىللىي بايلىقلارغا تېخىمۇ
موھتاج. ئويغانغان مىللەتلەر ئۇنۇۋېرسال مىللىي كۈچىنى ئاشۇ ـ
رۇش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتسا، بىز ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋا ـ
لىرىمىز مىللىتىمىزنى دۇنياغا تونۇتۇۋاتىدۇ، دەپ گول بولۇپ، شۇ ـ
نىڭ بىلەن قانائەت قىلساق بولمايدۇ. چۈنكى، تونۇلۇشقا قارىغاندا
مەۋجۇتلۇققا كاپالەتلىك قىلىش تېخىمۇ مۇھىم! دۇنياغا تونۇلۇش ـ
نىڭ يوللىرى تولا، بەزى ھاللاردا ئۇ بىردەملىك ئىش. ئەمما، مەۋ ـ
جۇتلۇققا كاپالەتلىك قىلىشنىڭ يوللىرى ئىنتايىن تار ۋە مۇشكۇل.
شۇڭا بىز ناخشا ـ ئۇسسۇلدىن ئىبارەت بىرلا ئىشقا بەند بولۇپ

كىنو، ئۇسسۇل ساھەسىدىكىلەر: 13. تەنھەرىكەتچىلەر.

بىزدە بولسا ھازىر ئەھۋال باشقىچە: ئىككى كۆزىمىز نەغمە ـ ناۋاچىلار بىلەن ناخشا ـ ئۇسسۇلچىلارغىلا تىكىلىك؛ ئالقىش ـ تەبرىكلىرىمىز شۇلارغىلا ياغدۇرۇقلۇق؛ دىققىتىمىز ناخشا ـ ئۇسسۇل، نەغمە ـ ناۋالارغىلا مەركەزلىشىكلىك؛ بالىلىرىمىزنىڭ قەلبىدىكى ھەۋەس قىلىدىغان قالتىس كىشىلەرمۇ يەنىلا شۇلار! قىسقىسى، ئەڭ ئالىي ھەۋىسىمىز، ئەڭ يۇقىرى ئىنتىلىشىمىز، ئەڭ ئومۇمىي خۇشاللىقىمىز نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇل! ئىپتىخار پەللىمىزمۇ شۇ دائىرىگە مەركەزلىشىكلىك. شۇبھىسىزكى، بۇ بىر بىنورمال ئىجتىمائىي پىسخىكا ھەم غەلىتە ئىجتىمائىي قىسمەت! كارل ماركس «ئادەم مۇھىتنى يارىتىدۇ، مۇھىتمۇ ئادەمنى يارىتىدۇ» دەپ كۆرسەتكەن. بىزنىڭ نەغمە ـ ناۋاغا زىيادە ھېرىسمەن كەيپىيات بىلەن تولغان ئىجتىمائىي مۇھىتىمىز قانداق ئەۋلادلارنى يارىتىشى مۇمكىن؟ بۇ ئەستايىدىل ئويلىنىدىغان جىددىي مەسىلە.

2006 ـ يىلى 8 ـ ئايدا يېزىلدى

لىق بايان بىلەن خىتاب قىلغان: «سەنئەتتە داڭ چىقارغان، سەنئەت-كە يۆلىنىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان سىگانلارنىڭ ئاقىۋىتىتە يۇرت - ماكانسىز جاھان كېزىپ، تىلەپ - تىرىپ ياشاشقا چۈشكەن لاما-كانلىقى بىلەن، تارىخ بورانلىرىدا چېچىلىپ، جەڭگى - جىدەللەردە قىرىلىپ ھالى قالمىغان يەھۇدىيلارنىڭ نەزەرىيەۋى تەپەككۇر ۋە ئۆتكۇر پەنلەرگە بولغان يۇكسەك ئېتىبارىدىن «ئالىملار مىللىتى»، قۇدرەتلىك، زامانىۋى مىللەت كامالىتىگە يەتكەنلىكىنى كۆز ئالدى-مىزغا نېمىشقا كەلتۈرمەيمىز؟!»

ئىنسانىيەت يېڭى ئەسىرگە قەدەم قويغان مۇشۇ شارائىتتا، دۇنيادىكى بارلىق چوڭ - كىچىك مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ نېمە قىلىشى زۆرۈرلۈكىنى كۈنسايىن چوڭقۇر تونۇپ يېتىۋاتىدۇ. ئۇلار ھەرگىز مۇ ناخشا - ئۇسسۇل، نەغمە - ناۋانى ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ئالىي خۇما-رى، ئەڭ ئالىي خۇشاللىقى قىلىشنىڭ كويىدا ئىزدەنمەيۋاتىدۇ. بەل-كى مەدەنىيەتنىڭ ھەممە ئاممىلىرىغا ئورتاق كۆڭۈل بۆلۈپ، بىر-لەمچى ئاممىلار بىلەن ئىككىلەمچى ئاممىلارنىڭ مۇھىملىق دەرد-جىسىنى، ماھارەت تېپىلىق كىشىلەر بىلەن پاراسەت تېپىلىق كىشى-لەرنىڭ قىممەت تەرتىپىنى ئېنىق پەرقلەندۇرۇپ مۇئامىلە قىلىۋا-تىدۇ. قازاقىستاندا نەشر قىلىنغان «قازاقىستان، ئۆزبېكىستان، قىرغىزىستان، تۈركمەنىستانلاردا 20 - ئەسىردە تونۇلغان مەشھۇر ئۇيغۇرلار» دېگەن بىر قىممەتلىك كىتاب يېقىندا قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. شۇ كىتابنىڭ مۇندەرىجىسىگە قارىساقلا، ئەسلىي نېمىگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈش، قايسى خىلدىكى كىشىلەرنى كۆپ يېتىلدۇ-رۇشكە كۈچەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ يەتكىلى بولىدۇ. كىتابنىڭ مۇندەرىجە تەرتىپى مۇنداق: 1. ھاكىمىيەت ئۇستىدە بول-غانلار؛ 2. ئىقتىساد ساھەسىدە باش كۆتۈرگەنلەر؛ 3. ئارمىيەدە داڭ چىقارغانلار؛ 4. تەشكىلاتچىلار؛ 5. ئالىملار - ئاكادېمىكلار؛ 6. دوخ-تۇرلار؛ 7. مائارىپچىلار؛ 8. ئەدىبلەر؛ 9. ئاخباراتچىلار؛ 10. ئارخە-تېكتورلار؛ 11. رەسسام - ھەيكەلتىراشلار؛ 12. تىياتىر، مۇزىكا،

لىگەن قارىشىغا قارىتا «كۆرەلمەس رەجەپكە كۆچۈق خەت» ناملىق ماقالە ئېلان قىلىپ، «بىر مىللەت نەغمە - ناۋا، ناخشا - ئۇسسۇل جەھەتتە ھەرقانچە تەرەققىي قىلسىمۇ، مىللەتنىڭ چوڭ - كىچىك ئەزالىرى سەنئەت دېسە جېنىنى بەرگۈدەك دەرىجىدە سەنئەت مەستا - نىسى بولۇپ كەتسىمۇ، بۇنداق مىللەت ئىككىنچى بىر مىللەتنىڭ نەزىرىدە ھەرگىزمۇ رىقابەت ئوبيېكتى ھېسابلانمايدىغانلىقىنى، بۇ - گۈنكى رىقابەت دۇنياسىدا بىز ھازىرلاش زۆرۈر بولغان ئەڭ مۇھىم مەسىلە رىقابەت سەھنىسىدە روبىرو تۇرالايدىغان ھاياتىي ئىقتىدار» ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. 8 - ئايدا ئۇرۇمچى شەھەرلىك تې - لېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ «چىن يۇرەكتىن چىن سۆزلەر» مەخسۇس پىروگراممىسىدا «نەغمە - ناۋا ۋە مىللەت ساپاسى» تېمىسىدا رىيا - سەتچى ئىلنۇر ئىبراھىم بىلەن يېرىم سائەت سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، «نەغمە - ناۋاغا، ناخشا - ئۇسسۇلغا زىيادە بېرىلىش بىر مىللەتنىڭ چۈشكۈنلەشكەنلىكىنىڭ ئىپادىسى، نەغمە - ناۋا، ناخشا - ئۇسسۇل بىزنىڭ بايلىقىمىز، ئەمما بارلىقىمىز ئەمەس!» دېگەن ئىدىيەنى شەرھلىدىم. كۈزدە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ شۇ يىللىق 5 - سانىدا «بىز قانداقلارچە ناخشا - ئۇسسۇل مىللىتى، ئاتلىپ قالدۇق» دېگەن ماۋزۇدا يېزىلغان مۇھاكىمە ماقالەسىنى ئېلان قى - لىپ، مىللىي پسىخىكىمىزدىكى نەغمە - ناۋا، ناخشا - ئۇسسۇلغا سەۋدايىلارچە مەپتۇن بولۇپ كەتكەنلىكتەك ئەمەلىيەتنى دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن كۆرسىتىپ بەردىم ۋە ھەۋەس، قىزىقىشلىرىدا زامانغا مۇناسىپ كەلمەيدىغان دەرىجىدە بىر تەرەپلىمىلىك كۆرۈلگەن مىللەتنىڭ ئۆمرى كوتا، بەختى قارا بولۇشتەك پاجىئەلىك تەقدىر - دىن ساقلىنالمايدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇردۇم. بۇ ماقالەم 11 - ئاي - نىڭ 20 - كۈنى مەركىزىي خەلق رادىيو ئىستانسىسىنىڭ «جۇڭگو - غا نەزەر» پىروگراممىسىدا دىكتور پاتىگۈل مۇھەممەتنىڭ ئىجرا - سىدا تولۇق ئاڭلىتىلدى. مەن 2006 - يىلى كۆڭۈل بۆلۈپ مۇھاكە - مە قىلغان تېمامنىڭ ئىزچىللىق ئېھتىياجى سەۋەبىدىن بۇ قېتىم

بىزگە قانداق ئارتىسلار كېرەك

مەن «جۇڭگو مىللەتلىرى» ژۇرنىلىغا خاسلىشىپ قېلىۋاتقان «بىزگە قانداق xx لار كېرەك؟» دېگەن يۆنىلىشتىكى مۇھاكىمە تېمىسىدا ئىلگىرى «بىزگە قانداق دادىلار كېرەك» دەپ بىر پارچە ماقالە يازغانىدىم. 2006 - يىلىنىڭ بېشىدا ئۆز ئالدىمغا بەلگىلىگەن مۇھاكىمە تېمامنىڭ ئىزچىللىقىنى نەزەردە تۇتۇپ بۇ قېتىم «بىزگە قانداق ئارتىسلار كېرەك» دېگەن تېمىدا ئويلىغانلىرىمنى يېزىپ ئېلان قىلدۇرۇشنى نىيەت قىلدىم.

مەن 2006 - يىلى پىلانلىق ھەم باسقۇچلۇق ھالدا دەسلەپ شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى 5 - يۇرۇش قانىلىنىڭ «مەدەنىيەت بوستانى» مەخسۇس پىروگراممىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن «زىيالىيلار نىڭ بۇرچى» توغرىسىدىكى سۆھبەتتە «زىيالىيلار قاتلىمى بىلەن سەر خىللار قاتلىمى بىر مىللەتنىڭ پاراسەت تېپىلىق كىشىلىرى بولۇپ، ئۇلار جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىدا ئويناىدىغان رولى، نەغمە - ناۋانى كەسىپ قىلغان ماھارەت تېپىلىق كىشىلەرنىڭ رولىدىن ئالاھىدە مۇھىم بولىدىغانلىقىنى، شۇڭا ئاۋام ماھارەت تېپىلىق كىشىلەرنىڭ ماھارەتلىرىگە مەپتۇن بولۇش بىلەنلا چەكلەنمەي، جەمئىيەتتىكى ئىدىيەۋى پىكىر ئېقىمىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە ئۆزگىرىش ياسىشىغا تۈرتكە بولىدىغان زىيالىيلار قاتلىمى بىلەن سەرخىللار قاتلىمىنىڭ تەپەككۇر ئۇچقۇنلىرىغىمۇ يېتەرلىك كۆڭۈل بۆلۈش زۆرۈرلۈكى» ھەققىدىكى قارىشىمنى ئوتتۇرىغا قويغانىدىم. ئارقىدىن ئەتىيازدا «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلىنىڭ شۇ يىللىق 3 - سانىدا داڭلىق ئۇسسۇل رېژىسسورى كۇرەش رەجەپنىڭ سۆھبەت جەريانىدا ئىپادە-

ناۋا، ناخشا ـ ئوسسۇلنى زىيادە ئولۇغلاش، ئۇنىڭغا سەۋدايىلارچە ھېرىسمەنلىك قىلىش چەكتىن ئېشىپ كەتكەنلىك» دېگەن تونۇشنى بۇرمىلاپ، «بىزگە ناخشا ـ ئوسسۇل كېرەك ئەمەس، دەپ ماقالە يازـ دى» دەپ چۈشىنىۋېلىش ھەم «سەنئەتنىڭ دۈشمىنى» دەپ قالپاق كىيدۈرۈش مەسىلىگە تەپەككۇر كۆزى بىلەن قارىماي، كەيپىيات ماـ يىللىقى بىلەن مۇئامىلە قىلىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. «گۇمانىتار ئوقۇشلۇق» ناملىق كىتابتا «دىن، پەن، سەنئەت ئىنسانىيەتنىڭ ئۇچ چوڭ روھىي تۈۋرۈكى، بۇ ئۇچ چوڭ تۈۋرۈك ئىنسانىنىڭ روھـ ىدىن ئىبارەت داڭقانىنى تەڭپۇڭ ھالدا كۆتۈرۈپ تۇرغان مۇستەھكەم ئۇچ پۈتقا ئوخشايدۇ» دەپ چۈشەندۈرۈلگەن. شۇڭا، ئۇچ چوڭ تۈۋۈـ رۈكنىڭ، ئۇچ مۇستەھكەم پۈتنىڭ بىرى بولغان سەنئەتكە «كېرەك ئەمەس» دەپ مۇئامىلە قىلىش سېپى ئۆزىدىن نادانلىق ھېسابلىنىـ دۇ، دەپ قارايمەن. پەن چىنلىققا ۋە ھەقىقەتكە، دىن ئاق كۆڭۈللۈك ۋە سەمىمىيلىككە، سەنئەت گۈزەللىككە تەلپۈنىدۇ. بۇ ئۇچى ئوخـ شاشلا ئىنسانلارنىڭ روھىي ئىنتىلىشى بولۇپ، بىرىمۇ كەم بولسا بولمايدۇ. بىرى يەنە بىرىنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. پەنگە سەل قارالـ سا ئىنسانلارنىڭ ماددىي تەرەققىياتى توختايدۇ. دىنىي ئېتىقادقا سەل قارالسا ئىنسانلارنىڭ روھىي دۇنياسى گۇمران بولىدۇ. سەنئەتكە سەل قارالسا ئىنسانلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسى قۇرغاقلىشىپ كېتىدۇ. ماددىي قىممەت، روھىي قىممەت ۋە مەنىۋى قىممەت ئىنسانلار ئوخشاشمىغان دەرىجىدە ئېھتىيەت بېرىدىغان زۆرۈر نەرسىلەر ھېـ سابلىنىدۇ. سەنئەتكە بولغان سەۋدايىلارچە ھېرىسمەنلىك بولسا باشقا گەپ، سەنئەتنىڭ رولى ۋە قىممىتىگە بولغان تونۇش بولسا، ئۇ باشقا گەپ! سەنئەتنىڭ رولى ۋە قىممىتىگە ئىنكار قىلىش پۈـ زىتسىيەسىنى تۇتقان بىر قەلەمكەش، ھەرگىزمۇ «بىزگە قانداق ئار ـ تىسلار كېرەك» دەپ كۆكۈل بۆلۈپ مۇھاكىمە قىلىپ يۈرمەيدۇ. بىزگە قانداق خاراكتېردىكى سەنئەت كېرەك، بىزگە قانداق سۇـ پەت ـ ساپادىكى ئارتىسلار كېرەك؟ دېگەن مەسىلە بىز مەڭگۇ كۆكۈل

«بىزگە قانداق ئارتىسلار كېرەك» دېگەن تېمىدىكى مۇلاھىزەمنى يېزىپ «مىللىي ئۆزلۈك ئېڭى كۈچلۈك، مىللىي كىملىك قارىشى روشەن، كىشىلىك قەدىر ـ قىممىتىنى ئەلا بىلىدىغان، سەنئەتكار ـ غا خاس غۇرۇرغا ئىگە ئارتىسلار كېرەك» دېگەن مۇراجىئىتىمنى بىلدۈرۈشكە تىرىشتىم. بۇ دېگەنلىك ھەرگىزمۇ بىزنىڭ سەنئەت ساھەمىزدە بۇ خىلدىكى ئارتىسلار يوق، دېگەنلىك ئەمەس، پەقەت كەم دېگەنلىك.

ئەگەر بىز سەنئەت سېپىمىزدىكى سانى شۇنچىۋالا كۆپ ئار ـ تىسلار قوشۇننىڭ سۈپەت ـ ساپاسى ھەققىدە پەقەت مۇلاھىزە ئې ـ لىپ بارمىساق، بۇ مەدەنىيەت مۇھىتىمىزدىكى نورمالسىزلىق ھې ـ سابلىنىدۇ. تەپەككۇرى سەزگۈر، ئىجتىمائىي ئىنكاس ئىقتىدارى كۈچلۈك، ساغلام روھقا ئىگە بىر مىللەت ئۆزىنىڭ ھەممە ئىشلىرى ـ غا ئوخشىمىغان نۇقتىدىن كۆڭۈل بۆلۈشى، نەزەر ئاغدۇرۇشى كې ـ رەك. بىزدە ئىلمىي يوسۇندا ئېلىپ بېرىلغان مۇلاھىزە ـ تەنقىد ـ لەرنىمۇ «چىشلەپ تارتتى»، «زىددىيەت تېرىدى» دەپ چۈشىنىدىغان، سەمىمىيلىك بىلەن توغرا، ئوبيېكتىپ، ئىلمىي، ئادىل ھالدا ماخ ـ تاپ ـ مەدھىيەلەپ مۇئەييەنلەشتۈرسىمۇ «ئادەم ئادەمنى ماختاش فېئودالىلىق كونا قاراشتىن كەلگەن كېسەللىك» دەپ ئەخمىقانە ھالدا پەتۋا ئوقۇيدىغان بىمەنە چۈشەنچە ساقلانماقتا. بۇنداق چۈ ـ شەنچە، بىر بولسا نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئېنىق بىلمەيدىغان نادانلار ـ نىڭ، بىر بولسا مەسىلىلەرگە ھەقىقەت نەزىرى بىلەن قاراشقا ئا ـ جىزلىق قىلىدىغان زەئىپ روھنىڭ مەھسۇلى! ئىلمىي ئاڭغا ئىگە بىر تەربىيە كۆرگەن ئادەم مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقان مەسىلىگە ئالە ـ جوقا گەپلىرى بىلەن چەكلىمە قويۇشقا كۈچىمەي، ئېلىپ بېرە ـ لىۋاتقان مۇھاكىمىنىڭ ئاساسلىرىنىڭ يېتەرلىك ياكى يېتەرسىز ئىكەنلىكىگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلىدۇ. شۇبھىسىزكى، ئىلىم ساھە ـ سىدە يېتەرلىك ئاساسقا ئىگە ھەرقانداق كىشى ئۆز قارىشىنى ئوت ـ تۇرىغا قويۇشقا ھوقۇقلۇق. «مىللىي پىسخىكىمىزدىكى نەغمە ـ

مۇڭلۇق ناخشىسى ياۋروپانىڭ ھەشەمەتلىك زاللىرىدا ئورۇنلانغان سەلتەنەتلىك سىمفونىيەلەردىن ئەۋزەل! قەشقەرلىك قايماقچى قىز - نىڭ بېشىدىكى گىلەم دوپپىسىنىڭ گۈلى ئەنگلىيە ئايال پادىشاھى ئىلزابېتنىڭ بېشىدىكى شاھلىق تاجىغا قوندۇرۇلغان كۆزنى چاقنىتىدىغان بىباھا ئالماستىن ئەۋزەل! تۇرپانلىق كارىزچى بوۋاينىڭ كىشىلىك ھايات ھەققىدىكى ئاددىي ھېكايىسى كورېيەنىڭ تالاي تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىدىن ئەۋزەل! يۇزلىرى ئاپتاپتا قارىيىپ كەتكەن ئىلىلىق دېھقانلىرىنىڭ بىنەمدىكى سوغۇق قارا تاشلىنىڭ ئۈستىدە ئاچچىق موخوركىسىنى شوراپ ئولتۇرۇپ، ئۈپۈڭقا پېتىۋاتقان كەچكى قۇياشنىڭ ئاداققى نۇرلىرىغا ئۇزاقتىن - ئۇزاق تىكىلىپ تۇرغان ئويچان ھالىتى رودىنىنىڭ دۇنياغا مەشھۇر «مۇتەپەككۇر» دېگەن ھەيكىلىنىڭ ئوبرازىدىن ئەۋزەل!

بىز دەۋاتقان «ئىممۇنىتېت» كۆچى دەل مانا مۇشۇنداق ئۆزىنىڭ مىللىي ئەنئەنىسىنى ۋە مىللىي مىراسلىرىنى كۆز قارىچۇقىدەك قەدىرلەيدىغان قاياناپ تۇرغان مىللىي ئۆزلۈك ئېڭىدىن كېلىدۇ. ئەگەر خىلمۇخىل مەدەنىيەتلەر تىنىمسىز زەرەت تارقىتىپ تۇرۇۋاتقان مۇشۇنداق شارائىتتا ئارتىسلىرىمىزدا تەۋرەنمەس مىللىي ئۆزلۈك ئېڭى شەكىللەنمەيدىكەن، لاتىن ئۇسسۇلى بىلەن ئۇيغۇر ئۇسسۇلىغا مۇئامىلە قىلغاندا ئۆزىنىڭ سەنئىتىنى نوقۇل ھالدا باشقىلارنىڭ گۈزەللىك ئۆلچىمى بىلەن ئۆلچەيدىغان ئەھۋال ئومۇملىشىپ كېتىدۇ. ئاقىۋەتتە، خەقلەرنىڭ مودا بولۇۋاتقان ناخشا - ئۇسسۇللىرى بىزنىڭ ئېڭىمىزدا سەنئەتنىڭ ئالىي نەمۇنىسى بولۇپ قالىدۇ. مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ رەڭگىنىڭ ئۆزگىرىپ كېتىشى مانا مۇشۇنداق پىسخىكىنىڭ شەكىللىنىشى بىلەن تەڭلا باشلىنىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا باشقىلارنىڭ سەنئىتى كۆزىمىزگە نۇرانە كۆرۈنۈپ، ئۆزىمىزنىڭ سەنئىتى خۇنۇك كۆرۈنۈشكە باشلايدۇ. ئاقىۋەتتە ھەركىم ھېلى ئىرېلاندىيەنىڭ، ھېلى ئىسپانىيەنىڭ، ھېلى ھىندىستانىنىڭ، ھېلى ئۆزبېكىستانىنىڭ ... سەنئىتىدىن بىر - ئىككىدىن «ياماق»

بۆلۈشكە، مۇلاھىزە قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەرگە كىرىدۇ!

ئۇنداقتا، بىزگە زادى قانداق ئارتىسلار كېرەك؟

1. بىزگە مىللىي ئۆزلۈك ئېڭى كۈچلۈك ئارتىسلار كېرەك.

قارايدىغان بولساق، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ ھازىر دۇنيادا ھەرقايسى مىللىي مەدەنىيەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇچرىشىش ۋە سىڭىشىش تارىختىكى ھەرقانداق ۋاقىتتىكىدىن كۈچىيىپ كەتتى. مۇشۇنداق شارائىتتا تەرەققىي قىلغان مىللەتلەر ياكى سانى كۆپ مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتى قارا بوراندەك يۇرۇلۇپ كېلىپ ئارقىدا قالغان ياكى سانى ئاز مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ رەڭگىنى تېز سۈرئەتتە ئۆزگەرتىۋېتىۋاتىدۇ. ئەمەلىيەتچىل روھقا ئىگە ھەرقانداق بىر ئادەم جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ بۇ يۆنىلىشىنى ئېتىراپ قىلماي قالمايدۇ. ئەمما، بىز بۇ خىل يۆنىلىشنى ئالدىدا پاسسىپ ھالدا قاراپ تۇرۇش پوزىتسىيەسىنى ئىپادىلىسەك، كەم - كوتسىز بوشاڭلىق قىلغان بولىمىز. بىز ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ «ئىممۇنىتېت» كۆچىنى ئاشۇرۇپ، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ خاسلىقىنى ساقلاپ قېلىشقا تىرىشىشىمىز كېرەك. بۇنداق «ئىممۇنىتېت» كۆچى مىللەتنىڭ بارلىق ئەزالىرى ئۆزىنىڭ مىللىي ئۆزلۈك ئېڭىنى ئاشۇرغاندىلا شەكىللىنىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، بىزنىڭ ئارتىسلىرىمىز مىللىي ئۆتمۈش، مىللىي تۇرمۇش، مىللىي ئادەت، مىللىي روھ، مىللىي ئارزۇ زېمىنىغا يىلتىز تارتقان ساپ مىللىي سەنئەتنىڭ ئىجادچىلىرى ۋە ئىجراچىلىرى بولۇشنى شەرەپ ۋە مۇقەددەس بۇرچ، دەپ بىلىشى لازىم. «پاتمەنىڭ كۆڭلىكى، سەكسەن يەردە يامىقى» دېگەندەك، بىزنىڭ قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە ناخشا - ئۇسسۇللىرىمىز ھەرگىزمۇ باشقىلارنىڭ سەنئىتىدىن ئېلىپ كېلىنگەن پۇرۇچلاردىن ياماق سېلىنىپ ئەسلىنى بىلگىلى بولمايدىغان شالغۇت سەنئەتكە ئايلىنىپ قالماسلىقى كېرەك. بىز ئۇچۇن ئېيتقاندا، لوپنورلۇق بىر ئاددىي پادىچىنىڭ بىپايان توغراقلىق جاڭگالدا ئېيتقان

ئەتراپلىق ۋە روشەن ئىكەنلىكىگە گۇمان بىلەن قارايمەن. ئۇلارنىڭ سەھنە ـ ئېكرانلاردىكى، سورۇن ـ سۆھبەتلەردىكى سۆز ـ بايانلىرىدىن، كۆپىنچىسىگە بۇ جەھەتتە گۇمان بىلەن قارىماسلىققا ئامالىمىز يوق. ئېسىمىزدە بولسۇنكى، سەھنە ۋە ئېكرانلاردا بادام دوپپىنى كىيىپ بېلىنى باغلىغان، ئەتلەس كۆڭلەكنى كىيىپ لەپپەر ئويىنىغان هالدا كۆرۈنگەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسىدىلا، «خەلقىمگە رەھمەت» دەپ ياغلىما ئېغىزلىق قىلىپ مىللەت، خەلق ھەققىدە هاياجانلىنىپ بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆزلەپ قويغان كىشىدىلا مىللىي كىملىك ھەققىدىكى تونۇش شەكىللەنگەن بولۇۋەرمەيدۇ. مىللىي كىملىك ھەققىدىكى تونۇش بىر مۇكەممەل چۈشەنچە، ھەرگىزمۇ قۇرۇق هاياجان ئەمەس ياكى شەكلەن قىياپەت ئەمەس!

مەن ئارتىسلىرىمىزنىڭ مىللىي كىملىك ھەققىدىكى تونۇشىنى شەكىللەندۈرۈشكە يېتەرلىك زېھىن ۋە ۋاقىت ئاجرىتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. سىستېمىلىق ئىزدەنمىگەن ۋە تەربىيەلەنمىگەن ئەھۋالدا بۇ خىل تونۇشنىڭ ئەتراپلىق ۋە روشەن هالدا شەكىللىنىشى مۇمكىن ئەمەس، بۇنداق زۆرۈر تونۇش شەكىللەنمىگەن ئارتىس سەھنىدە يۈگۈرۈپ يۈرگەن «بەدئىي قورچاق» تىن باشقا نەرسە ئەمەس.

3. بىزگە كىشىلىك قەدىر ـ قىممىتىنى ئەلا بىلىدىغان ئارتىسلار كېرەك.

شۇبھىسىزكى، كىشىلىك قەدىر ـ قىممەت ئىنسانىنىڭ شەخسىيىتى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئەڭ ئالىي بايلىق. ئۇ هاياتتىنمۇ مۇھىم. ئۆزىنىڭ كىشىلىك قەدىر ـ قىممىتىگە سەل قاراش ياكى ئۇنىڭ بىلەن ئويىنىشىش ساپاسى ئەڭ تۆۋەن ئادەملەرنىڭ ئادىتى. كىشىنى ئۆكۈندۈرىدىغىنى شۇكى، ئۆزىنىڭ كىشىلىك قەدىر ـ قىممىتىگە سەل قاراش بۇگۈنكى جەمئىيەتتە ئومۇمىيۈزلۈك دېگۈدەك ساقلىنىۋاتقان ئەخلاق مەسلىسى بولۇپ قالدى. بۇ قانداقتۇر ئارتىسلىرىمىزدىلا ساقلىنىۋاتقان مەسىلە ئەمەس. گەپ ئارتىسلىرىمىز ئۇستىدە كېتىۋاتقان بولغاچقا، مەن ئارتىسلىرىمىز ئارىسىدا بۇ

ئېلىپ كېلىپ مىللىي سەنئىتىمىزگە ئۆز خاھىشى بويىچە ياماق سېلىپ ئۇنى «پاتمەنناك كۆكىلىكى» گە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. شۇڭا، بىز ئارتىسلىرىمىزغا ھەرقانداق ئەھۋالدا مىللىي ئۆزلۈك ئېڭىنى بوشاشماي كۆچەيتىشنى تەشەببۇس قىلىمىز. مىللىي ئۆزلۈك ئېڭى ئاجىزلايدىكەن، مىللىي مەدەنىيەتنىڭ رەڭگى ئۆڭۈشكە باشلايدۇ. ئېسىمىزدە بولسۇنكى، بۈگۈنكى دۇنيادا مىللىي مەدەنىيەتلەر شىددەت بىلەن قوشۇلۇۋاتقان، بىر - بىرىنى زەرەتلەۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما زامانىۋى ئىنسانلار يەنىلا رەڭگى ئۆڭمىگەن، خاسلىقىنى يوقاتمىغان ساپ مىللىي مەدەنىيەتلەرنى كۆرۈشنى، ئۇنىڭدىن زوقلىنىشنى، ئىلھام ئېلىشنى ئارزۇ قىلىدۇ.

2. بىزگە مىللىي كىملىك قارىشى روشەن ئارتىسلار كېرەك.

مىللىي كىملىك مەسىلىسى بۈگۈنكى دۇنيادا ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغان مەسىلىگە ئايلانماقتا. بىزنىڭ ئېتنىك مەنبەيىمىز قايسى، ئىرقىي ئالاھىدىلىكىمىز نېمە، ئانا يۇرتىمىز قەيەر، تىلىمىز، دىنىمىز، ئەخلاقىمىز، گۈزەللىك تۈيغۇمىز قانداق؟ دېگەن ئۇقۇملار ئۇستىدە ئەستايىدىل ئويلىنىش ۋە ئۇنى چوڭقۇر چۈشىنىش بىزنىڭ مىللىي كىملىك ھەققىدىكى تونۇشىمىزنى روشەنلەشتۈرىدۇ. بۇ جەھەتتىكى تونۇشى روشەنلەشكەن بىر ئادەمدە ئالىي مىللىي غايە تەبىئىي ھالدا شەكىللىنىدۇ. بۇنداق كىشى كىم ئۇچۇن، نېمە ئۈچۇن، قانداق شەكىلدە ياشىشى كېرەكلىكىنى ناھايىتى ئېنىق بىلىدۇ. شۇڭا، بىز مىللەتنىڭ ھەربىر ئەزاسىنى ئورتاق بولغان ئالىي مىللىي غايىگە ئىگە قىلىش ئۈچۇن تىرىشىشىمىز كېرەك. چۈنكى، ئورتاق بولغان ئالىي مىللىي غايىگە ئىگە كىشىنىڭ مىللىي ئەقىدىسى ئىنتايىن ساپ ۋە كۈچلۈك بولىدۇ. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، مىللىي كىملىك ھەققىدىكى تونۇشى مۇجمەل بولغان بىر ئادەمدە بۇنداق ئېسىل روھىي سۈپەتنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس!

مەن بىزنىڭ ئارتىسلىرىمىزنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ مىللىي كىملىكىمىز ھەققىدىكى تونۇشىنىڭ دەۋر تەقەززا قىلىۋاتقان دەرىجىدە

لەتنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمىنى ۋە كۈمانىستار روھىنى كۈرۈڭالغانلىقىنى ئېيتىدۇ. ئاپتور گېزى كەلسە ئىپپەت سودىسى قىلمايدۇ دەپ گىلى بولمايدىغان ئاشۇ رۇسىيەلىك قىزلارنىڭ ۋۇجۇدىدا چاقنىغان ئۆزىنى قەدىرلەش روھىنىڭ ئۇچقۇنىدىن قاتتىق تەسىرلىنىدۇ.

تەقدىم قىلىنغان گۈل كۆڭۈلنىڭ سىمۋولى ئىكەنلىكى ھەممىگە ئايان. بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمگە گۈل سوۋغا قىلدى دېگەنلىك، كىشىلىك قەدىر ـ قىممىتىنى قىلدى، دېگەنلىك. ئادەم، دوست، قېرىنداش دەپ بىلىپ ھۆرمەت قىلدى، دېگەنلىك. بىر ئادەم سىزگە مانا مۇشۇنداق ھېسسىياتتا گۈل تەقدىم قىلسا سۆيۈنمەي تۇرالامسىز؟ ئەگەر نورمال كىشىلىك قەدىر ـ قىممەت تۈيغۇڭىز بولسىلا چوقۇم سۆيۈنسىز. بۇ خىل قىممەتلىك كۆڭۈلنى قەدىرلەيسىز، ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىسىز. ئەگەر ئۆزىڭىزگە سوۋغا قىلىنغان گۈلگە ئاچ كۆزلۈك بىلەن باشقىچە مۇئامىلە قىلسىڭىز دەل ئۆزىڭىزنى قەدىرلىمىگەن بولىسىز. خەق سىزنى قەدىرلەپ گۈل سوۋغا قىلسا، سىز ئۇ گۈلنى پۇلغا تېگىشىۋەتسىڭىز ئۆزىڭىزگە زىيان يەتكۈزگەن بولىسىز. ئېنىقراق ئېيتقاندا، ئۆزىڭىزنى قەدىرلىمىگەن ھەم خەقنى ھۆرمەت قىلمىغان بولىسىز!

ئەمدى بىز سەھنىگە چىقسىلا «ئەزىز خەلقىم»، «قەدىرلىك قېرىنداشلىرىم» دەپ گەپ باشلايدىغان بىر كاززاپ ئارتىسىمىزنىڭ گۈلگە مۇناسىۋەتلىك قىلمىشىغا قاراپ باقايلى: بىزنىڭ خېلىلا نامى بار بۇ ئارتىسىمىز ئۆزىنىڭ سەنئەت كېچىلىكىنى ئۆتكۈزۈپ، ئايلىنىپ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بىر ناھىيەگە بارغاندا، ئاق كۆڭۈل خەلقىمىز ئۇنىڭغا بولغان تىلەك ۋە ھۆرمىتىنى ئىپادىلەپ ئويۇن جەريانىدا ئۇنىڭغا بىرنەچچە دەستە گۈل سوۋغا قىلغان. ئۆزىنىڭ كىشىلىك قەدىر ـ قىممىتى بىلەن ئەسلا ھېسابلاشمايدىغان ئادەتنى يېتىلدۇرۇۋالغان بۇ مەنپەئەتپەرەس ئارتىسىمىز، ئويلىمىغان يەردىن پۇلنى دەپ ئۆزىگە سوۋغا قىلىنغان گۈللەرنى سەھنىنىڭ ئارقىسى بىلەن تۆۋەنگە ئىلىپ چۈشۈپ تاماشىبىنلارغا سېتىشقا ئورۇنلاش-

جەھەتتە كۆرۈلگەن تىپىك مىسال ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ قەدىر - قىممەت ئېڭىنى تېخىمۇ ئويغىتىشنى مەقسەت قىلدىم.

كۇنمىزدىكى داڭلىق يازغۇچى دېڭ گاڭنىڭ بۇنىڭدىن 10 نەچچە يىللار ئىلگىرى يېزىپ ئېلان قىلغان «يىراق شەرقتە كۆرگەنلىرىم» ناملىق ئەدەبىي ئاخباراتىدا كىشىنى ئويلاندۇرىدىغان مۇنداق بىر تەپسىلات سۆزلەنگەن. ئاپتور 1990 - يىللارنىڭ بېشىدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا يۈز بەرگەن سىياسىي يەر تەۋرەشتىن كېيىن مۇستەقىل بولغان رۇسىيە فېدېراتسىيەسىگە قىلغان — يىراق شەرق رايونىدىكى سایاھىتى جەريانىدا كۆرگەن، ھېس قىلغانلىرىنى بايان قىلىپ كېلىپ خاربىندىكى بىر كېچىلىك بەزمىخانىدا كۆرگەن ئەھۋالنى قىستۇرۇپ ئۆتىدۇ. ئاپتورنىڭ يېزىشىچە، بەزمىخانىدا جۇڭگولۇق قىزلار بىلەن جۇڭگوغا پۇل تاپقىلى كەلگەن رۇسىيەلىك قىزلار مودا ناخشىلارنى ئېيتىپ ۋە خىلمۇخىل ئۇسسۇللارنى ئويناپ خاربىنلىق بايۋەچچىلەرنىڭ ئەس - ھوشىنى رام قىلىۋالىدۇ. بۇ بايۋەچچىلەر سېرىق چاچلىرى يالتىراپ تۇرىدىغان بۇ رۇسىيەلىك ساھىبجامال نازىنىنلارنىڭ يېرىم يالىڭاچ بەدەنلىرىگە مەپتۇن بولۇپ ۋە ئىشقىۋاز قىلىقلىرىغا مەست بولۇشۇپ خۇددىنى يوقىتىدۇ. ھايا-جانلانغان بايۋەچچىلەر بۇ قىزلارغا بەس - بەستە گۈل سوۋغا قىلىشىدۇ. ئەجەبلىنەرلىكى، رۇس قىزلىرى ئۆزلىرىگە تۇتۇلغان گۈللەرنى پوكەيگە ئاپىرىپ پۈلغا تېگىشمەيدۇ. جۇڭگولۇق قىزلار بولسا پۈلغا تېگىشۇېتىپ چىقىپ كېتىدۇ. ئاپتور پوكەيدىكى خېنىمدىن سەۋەبىنى سورىغاندا، ئۇ خېنىم «رۇس قىزلىرىنىڭ ھەممىسى خەق سوۋغا قىلغان گۈللەرنى چامادانىغا سېلىپ ئۆز ئېلىگە ئېلىپ كېتىدۇ» غانلىقىنى ئېيتىدۇ ۋە «بۇ گۈللەرنىڭ بىرنەچچە كۈندىلا قۇرۇق چۆپكە ئوخشاش قۇرۇپ كېتىشىگە قارىماي، ئۇلار يەنىلا گۈھەردەك ئەتىۋارلاپ ساقلايدىكەن» دەپ قوشۇمچە قىلىدۇ. ئاپتور جۇڭگولۇق قىزلار بىلەن رۇسىيەلىك قىزلارنىڭ ئۆزلىرىگە تەقدىم قىلىنغان گۈللەرگە تۇتقان پەرقلىق پوزىتسىيەسىدىن ئىككى مىل-

غەمدا ئىچ - ئىچىمدىن ئۆكۈنۈپ كېتىمەن. سەنئەت ساھەسىدە بىتخوۋېنىنىڭ سەنئەتكارغا خاس غۇرۇرى ھەقىقىدىكى ھېكايە 200 يىلدىن بۇيان تەرىپلىنىپ كەلمەكتە. بىركۈنى بىتخوۋېن مەشھۇر ئەدىب گىيوتې بىلەن يولدا سەيلە قىلغاچ پاراڭلىشىپ كېتىۋاتسا، ئالدى تەرەپتىن كىنەز ۋە ئۇنىڭ شاھزادىلىرى كېلىپ قاپتۇ. ئۇلار بىتخوۋېن بىلەن گىيوتېنىڭ مەشھۇر نامىنى ئاڭلىغان بولغاچقا، ئۇلارنى تونۇپ ھۆرمەتلەپ يول بېرىپتۇ. بۇ چاغدا بىتخوۋېن ئۇلارنى پىسەنتىگە ئالماي، شىرنىڭكىدەك ھەيۋەتلىك بېشىنى كۆتۈرۈپ، مەردانە قەدەم تاشلاپ يولىغا مېڭىۋېرىپتۇ. بىتخوۋېنىڭ ھەرىكىتى قارىماققا سەل ئاشۇرۇۋەتكەنلىك ھېسابلانسىمۇ، ئەمما كىنەز، شاھزادىلەرگە ئۇچراپ قالغاندا قوللارچە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان ياكى ھاياجانلانغىنىدىن يۈگۈرۈپ بېرىپ قول لىرىنى مەھكەم سىقىپ، قۇرت يېگەن ئېزىق چىشلىرىدىن تارتىپ كۆرسىتىپ كالچاراپ كۈلۈپ كۆرۈشىدىغان كىشىلەرنىڭكىدىن مىڭ ئارتۇق. بىتخوۋېنىنىڭ سەنئەتكارغا خاس بۇنداق مەغرۇرانە غۇرۇرىدىن ئۆگىنىشكە ئەرزىيدۇ.

2006 - يىلى ئەتىيازدا ئامېرىكا زۇڭتۇڭى كىچىك بۇش ھىندىستانغا زىيارەتكە كەلگەندە، ھىندىستان زۇڭتۇڭى ئابدۇل كالام بىلەن زۇڭلىسى مامۇخان سىنگ ئۇنىڭ شەرىپىگە كاتتا زىياپەت ھازىرلاپ، زىياپەتكە ھىندىستانىنىڭ دۆلەت گۆھىرى دەرىجىلىك داڭلىق كىنو چولپىنى، «دۇنيا گۈزىلى» دەپ نام ئالغان ئاشۋارىيا رايىنى بۇش زۇڭتۇڭغا ھەمراھ بولۇپ زىياپەتكە قاتنىشىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىپ تەكلىپنامە ئەۋەتكەن. سەنئەتكارغا خاس غۇرۇرغا ئىگە بۇ گۈزەل ئارتىس ھېچ ئىككىلەنمەستىن «ۋاقتىم يوق» دەپ تەكلىپنامىنى قايتۇرۇۋەتكەن. ھىندىستانىنىڭ ئاخبارات ۋاستىلىرى ئادەمنىڭ مەستلىكى كەلگۈدەك بۇ مەغرۇر پوزىتسىيەنى بەس - بەستە تەشۋىق قىلىشقان. مەن ئويلاپ قالدىم: ئەگەر ئاشۇ سورۇنغا بىزنىڭ بىر قىسىم داڭلىق ئارتىسلىرىمىز تەكلىپ قىلىنغان بولا-

تۇرغان. بۇ ئىش تەكرارلىنىش جەريانىدا سېزىلىپ قېلىپ، بۇ ئار-تىسىمىز گۈل ئورنىغا چالما - كېسەككە دۇچار بولغان. دېمەك، ئاق كۆڭۈل تاماشىبىنلار ئۆزلىرىنىڭ ئەخمەق قىلىنغانلىقىنى بىلگەن-دىن كېيىن، ئۇ ئارتىسنى تۆكۈرۈپ تاشلىۋەتكەن. ئۆزىنىڭ كىشى-لىك قەدىر - قىممىتىنى ئەلا بىلىش ئادىتى يوق ئادەم ئاخىرقى ھېسابتا مانا مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە قالىدۇ. بۇ ھەممىمىز ئۈچۈن بىر ئىبرەت!

شۇڭا، بىزگە كىشىلىك قەدىر - قىممىتىنى ئەلا بىلىدىغان، ئۇنىڭ ئۈچۈن ماددىي مەنپەئەتلەردىن ئىككىلەنمەي ۋاز كېچەلەيدى-غان، نومۇس تۇيغۇسى كۈچلۈك ئارتىسلار كېرەك، دەپ ئېيتىمىز. ئۆز نۆۋىتىدە شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئۆزىنىڭ كىشىلىك قەدىر - قىممىتى ئۈچۈن قىلچە يول قويماي كۈرەش قىلىپ، بەدەل تۆلەپ كىشىلەرنى سۆيۈندۈرگەن ئارتىسلىرىمىزمۇ يوق ئەمەس. ئەمما، پايدا - مەنپەئەت، ئۇنۇتۇان - مەنسەپ ئالدىدا ئۆزىنى خار قى-لىپ، نامى بۇلغىنىپ كەتكەن، سەھنە - ئېكرانلاردا ئايالچە ياسىنىپ قىلمىغىنى قالمايۋاتقان داپ يۈز ئارتىسلىرىمىزمۇ يوق ئەمەس. ئې-سىمىزدە بولسۇنكى، ئارتىسلىرىمىزغا ئالقىش ياڭراتقۇ تۈرغان خەلقىمىز ھەر زامان، ھەر ماكاندا ئۇلارنىڭ نۇرانە ئوبرازىنى كۆ-رۈشنى چىن دىلىدىن ئارزۇ قىلىدۇ. خەلقنىڭ ئالدىدا نۇرانە ئوبرازى بىلەن پەيدا بولالايدىغان ئارتىسلار، شۇبھىسىزكى، كىشىلىك قە-دىر - قىممىتىگە قاتتىق ئەھمىيەت بېرىدىغان ۋىجدانلىق ئار-تىسلار ئارىسىدىن چىقىدۇ!

4. بىزگە سەنئەتكارغا خاس غۇرۇرغا ئىگە ئارتىسلار كېرەك.

مېنىڭچە، ھازىر خېلى نۇرغۇن ئارتىسلىرىمىزدا سەنئەتكارغا خاس غۇرۇر تېخى يېتەرلىك ئەمەس. سەنئەتكاردا كۈچلۈك كەسپىي غۇرۇر بولمىسا، ئۇ خىلمۇخىل مۇددىئادىكى كىشىلەرنىڭ قولىدىكى قورچاقلا ئايلىنىپ قالىدۇ. سورۇن - سورۇنلاردا سورۇن بېزىكى سۈپىتىدە ئولتۇرۇپ قېلىۋاتقان بەزى ئارتىسلارنى كۆرگەن چې-

«ۋاقىت مېڭىنىڭ ئۆز تەرجىمىھالى» بۇنداق يېزىلماسلىقى كېرەك ئىدى

ئىلاۋە: 20 - ئەسىردىكى جۇڭگو يازغۇچىلىرى ئىچىدە لۇ شۈندىن قالسا ۋاقىت مېڭىنى ئەسەرلىرى ئۇيغۇرچىغا ئەڭ كۆپ تەرجىمە قىلىنغان يازغۇچى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. ھازىرغىچە ئۇنىڭ «قەلبىمنۇر»، «زەڭگەر كۆز»، «ۋىسال تاپماق بەسى مۇشكۈل»، «چولپانىنىڭ كەچۈرمىشى»، «ۋاقىت مېڭىنىڭ قەلبىمى ئاستىدىكى شىنجاڭ» قاتارلىق كىتابلىرى ئانا تىل - يېزىقىمىزدا نەشر قىلىندى. شۆھرەت مۇھەممىدى تەرجىمە قىلىپ تۈزگەن «ۋاقىت مېڭ ۋە ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتابمۇ مەلۇم جەھەتتىن ۋاقىت مېڭىنىڭ ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، كىتابنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ۋاقىت مېڭىنىڭ ماقالىلىرىدىن تەشكىل تاپقان. خەنزۇ يازغۇچىلىرى ئىچىدە ۋاقىت مېڭىنى ئۇيغۇرلار ھاياتىنى تېما قىلىپ ئەڭ كۆپ ئەسەر يازغان يازغۇچى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. ئۇ ئۇيغۇرلار ھەققىدە كۆپلىگەن پوۋېست، ھېكايە، نەسر ۋە ماقالىلەرنى يازغان. ئۇنىڭ بۇ خىل ئەسەرلىرى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى. كۆپلىگەن ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى ۋاقىت مېڭىنى ئۈستاز ئورنىدا كۆرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇيغۇر زىيالىيلىرىدىن نۇرغۇن ئەل - ئاغىنىلىرى بار. تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجا، زوردۇن سابىر، رەھىم قاسىم، مىجىت ناسىر، ئابلىمىت سادىق، مەمتىمىن ھوشۇر، غەيرەت ئاسىم، ئەكبەر غۇلام قاتارلىقلار ۋاقىت مېڭ بىلەن چوڭقۇر مۇناسىۋەت شەكىللەندۇرگەن ئەدىبلىرىمىزدۇر. ئۇيغۇر ئەدىبلىرىنىڭ ۋە ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ۋاقىت مېڭغا بولغان ھۆرمىتى ناھايىتى يۇقىرى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. خۇددى مەمتىمىن ھوشۇر يازغاندەك: «ۋاقىت مېڭىنىڭ ۋۇجۇ-

سا، ئەھۋال قانداق بولۇشى مۇمكىن؟ ئۇلار تەكلىپنى قوبۇل قىلىپلا قەشقەرنىڭ چىمەن دوپپىسىدىن بىرنى سوۋغات ئۈچۈن سېتىۋالسىغا قاتلاپ سېلىپ ئالدى ـ كەينىگە قارىماي دەرھال يولغا چىقىپ قارمۇ ياكى بۇشنىڭ سىياسىي ئېتىقادىنىڭ بىزگە نىسبەتەن دوستلۇق ياكى دۈشمەنلىك خاراكتېرى بار ـ يوقلۇقىنى ھېسابقا ئېلىپ، ئويلىنىپ ئاندىن بېرىش ـ بارماسلىقنى بەلگىلەرمۇ؟

2006 ـ يىلى 12 ـ دېكابىر، ئۈرۈمچى

تىن خالىي بولالمايدۇ. ھەر ئەدەبنى چوڭقۇر چۈشىنىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى ۋە ئەسەرلىرى توغرۇلۇق يېزىلغان ئوبزور - ماقالىلەرنى ئوقۇش كېرەك. ھەرقانداق ئادەمنى نۇقسانسىز ئادەم سۈپىتىدە تونۇش ئەمەلىيەتكىمۇ، ئەقىلگىمۇ سىغمايدۇ. ھەرقانداق ئەدەبنىڭ ئەسىرىگە تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىشنى ئۇنتۇپ قېلىش روھىي قۇلچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بىز ئۇزاق مەزگىل شەخسكە چوقۇنۇش كەيپىياتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولغاچقا، ئىجتىمائىي پىسخىكىمىزدا ھېلىھەم بۇ خىل نورمالسىز كەيپىياتنىڭ تەسىرى بار دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. مەن چوقۇنۇش پىسخىكىسى كۈچلۈك بەزى ئادەتتىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋاڭ مېڭغا بولغان ھۆرمىتىنىڭ چەكتىن ئېشىپ، قارىغۇلارچە ئۇلۇغلاشقا ئايلىنىپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، «جۇڭگو ئەدەبىيات ئوبزورچىلىقىنىڭ ۋىجدانى»، «ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى تازىلىغۇچى» دېگەن ئاتاقلارغا ئېرىشكەن داڭلىق ئەدەبىيات ئوبزورچىسى لى جيەنجۇننىڭ «ۋاڭ مېڭنىڭ ئۆز تەرجىمھالى» ناملىق ئۇچ قىسىملىق كىتابىنى ئوقۇپ يازغان ئۆتكۈر تەنقىدىي ئوبزورىنى تەرجىمە قىلىپ ئوقۇرمەنلەرگە سۇندۇم. لى جيەنجۇن «دەۋرىمىز ۋە ئەدەبىياتىمىزنىڭ دۇشمەنلىرى»، «ئەدەبىيات نېمە ئۈچۈن ئۇلۇغ» قاتارلىق ئوبزور توپلاملىرى بىلەن زور تەسىر قوزغىغان شەخس. ئۇ زامانىمىزدىكى داڭلىق يازغۇچىلاردىن جيا پىڭۋا، جاڭ رۇڭ، ۋاڭ مېڭ قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدىكى نەشتەردەك ئوبزورلىرى بىلەن جۇڭگو ئەدەبىياتى ساھەسىنى چوڭقۇر ئويلىنىشقا سالغان ئەدەبىيات ئوبزورچىسى. ئابدۇقادىر جالالىددىن «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2010 - يىللىق 2 - سانىدا لى جيەنجۇننىڭ جاڭ رۇڭنىڭ «بۆرە توتېمى» ناملىق رومانى توغرۇلۇق يازغان «ئەدەبىياتتىكى فاشىزم» ناملىق ئوبزورىنى تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلدۇرغاندىن كېيىن ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ئۆزگىچە تەسىرات پەيدا قىلدى. مېنىڭچە «ۋاڭ مېڭنىڭ ئۆز تەرجىمھالى، بۇنداق يېزىلماسلىقى كېرەك ئىدى» دېگەن

دىدا بىز ئۆگىنىشكە تېگىشلىك نۇرغۇن ئېسىل تەرەپلەر بار. بىز - نىڭ تىلىمىزنى ئۆزىنىڭ ئىككىنچى ئانا تىلى قىلغان، شىنجاڭغا، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ئالاھىدە مۇھەببىتى بار بۇ ئاجا - يىپ ئادەمنى قانچىلىك ھۆرمەتلىسەك شۇنچە ئەرزىيدۇ!» («ۋاڭ مېڭ ۋە ئۇيغۇرلار» غا قارالا).

ئادەمنى ھۆرمەت قىلىش بىلەن ئادەمگە چوقۇنۇش ئىككى ئىش. بۇنى ئارىلاشتۇرۇۋەتمەسلىك كېرەك. پىسخولوگلارنىڭ كۆرسىتىشچە، ھۆرمەت قىلىش ئەزىزلەش، ئىخلاس قىلىشنىڭ يېغىندىسى، ھۆرمەت قىلىش سەگەكلىك، ئىدراكىيلىقنىڭ ئىپادىسى. ھۆرمەت قىلغۇچىلار ئۆزىنى تامامەن كونترول قىلالايدۇ. چوقۇنۇش ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ، چوقۇنۇش بىر تۈرلۈك قارىغۇلارچە ھالەت بولۇپ، ئە - سەبىيلىك، خۇراپىيلىقنىڭ نەتىجىسى، چوقۇنغۇچىلار ئۆزىنى تاما - مەن يوقىتىدۇ. ئادەمگە كېرىكى چوقۇنۇش بولماستىن، بەلكى ھۆر - مەت قىلىش. بىراۋغا قارىغۇلارچە چوقۇنۇش شەخسكە مەنپەئەت ئې - لىپ كەلمەيلا قالماستىن، جەمئىيەتكىمۇ زىيان يەتكۈزىدۇ. داڭلىق شەخسلەرگە بولغان چوقۇنۇشنىڭ جەمئىيەتكە بولغان مەلۇم خىلدە - كى زىيىنىنى بىز ئاز كۆرمىگەن. بىز بىراۋلارغا تىزلىنىپ تۇرۇپ قارىساق، بەكلا گىگانت كۆرۈنۈپ كېتىدۇ. ئورنىمىزدىن دەس تۇ - رۇپ، رۇسلىنىپ تۇرۇپ قارىساق ئۇلارنىڭ مەشھۇر نامىرىنىڭ ئارقىسىدا ئەسلىدە ئاددىيغىنا بوي ـ بەستى بارلىقىنى، ئۇنچىۋالا چوقۇنۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوقلۇقىنى بىلمۇالايمىز.

ئېسىمىزدە بولسۇنكى، ھۆرمەت ئادەمنى ئاقىللاشتۇرىدۇ، چوقۇ - نۇش ئادەمنى نادانلاشتۇرىدۇ.

بىز ۋاڭ مېڭغا نىسبەتەن قانچىلىك ھۆرمەت نەزىرىمىز بىلەن تەكىلەيلى، ۋاڭ مېڭ بەرىبىر ئادەم. ئادەم بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ پۈتۈنلەي ئېسىل خىسلەتلەرنىڭ ئىگىسى بولۇپ كېتەلمەيدۇ. ئۇ بۈگۈنكى دەۋر جۈڭگو ئەدەبىياتىدىكى ھەرقانچە كاتتا يازغۇچى بولۇپ كېتىشىدىن قەتئىينەزەر تەتقىقات ۋە تەنقىدنىڭ ئوبېيېكتى بولۇش -

ئۆلچەم قىلىپ، ھەرقانداق ئەدەبىي ئەسەرگە ئوبيېكتىپ، ئىلمىي، توغرا، ئادىل باھا بېرىشنى ئىستەيدۇ. بۇنداق ئوبزورچىنىڭ نەزدە بىرەر ئەسەرنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش ياكى ئىنكار قىلىش مۇھىم مەسىلە ھېسابلانمايدۇ. بەلكى، كىمنىڭ ئەسىرى بولۇشتىن قەتئىينەزەر ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىش مۇھىم كەسپىي ئەخلاق ھېسابلىنىدۇ.

— يالقۇن روزى

*　　*　　*

ھەرقانداق شەكىلدىكى تەرجىمھال ئىچىدە، ئاپتوبىيوگرافىيە (ئۆز تەرجىمھال) يېزىش ئەڭ تەس بولسا كېرەك. چۈنكى، ئۇ ئىنتايىن مۇشكۈل ئىش، بۇنىڭدا ئاپتور قەلبىدىكى ئۆزىدىن سۆيۈنىدىغان مۇزەككەپ ئىدىيەۋى ھالەت ۋە مەنمەنچىلىك خاھىشى ئۈستىدىن غالىب كېلىشكە توغرا كېلىدۇ. ئادەم تۇغۇلۇشىدىنلا باشقىلارنىڭ ئېتىراپ قىلىشى ۋە ماختىشىغا تەشنا بولۇشتەك پىسخىكىلىق ئېھتىياجىغا ئىگە بولغاچقا، كىشىلەر ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىشتا ئاسانلا دۇنيادىكى ياخشى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىگە، ياماللىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزگىلەرگە تەئەللۇق قىلىپ قويىدۇ، بەلكىم يەنە ئۆزىنى ئەۋلىيا، باشقىلارنى ئىبلىس قىلىپ يېزىپ، ئاپتوبىيوگرافىيەنى ئاچچىقىنى چىقىرىپ، ئۆزىنى ئاقلاشنىڭ قورالى قىلىپمۇ قويىدۇ.

ئەمما، ئاپتوبىيوگرافىيە ئۆچ ئىلىش سەھنىسى ئەمەس، باشقىلارنى ساۋدايدىغان قامچىمۇ ئەمەس، بەلكى ئۆزىنى سوغۇققانلىق بىلەن كۆزىتىش ۋە قاتتىق ئوپېراتسىيە قىلىشتۇر. ئوپېراتسىيە تىغى باشقىلارغا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە قارىتىلغان بولىدۇ. ئاپتوبىيوگرافىيە بىر كىشىنىڭ شەرەپلىك تارىخى ئەمەس، بەلكى پۈشايمان خاتىرىسى بولۇشى؛ ئۇنىڭدا مۇئەللىپنىڭ باشقىلارغا قانداق شەپقەت

تەنقىدىي ئوبزورىمۇ ئوقۇرمەنلەرنى يېڭىچە تەسىراتقا ھەم چۈشەنچىگە ئىگە قىلماي قالمايدۇ.

مېنىڭ «يېڭىچە تەسىرات ھەم چۈشەنچە» دېگەنده نەزەردە تۇتقىنىم مۇنداق ئىككى جەھەتنى كۆرسىتىدۇ.

بىرىنچى، ئاپتوبىيوگرافىيە (ئۆز تەرجىمھال) يېزىشتا نېمىلەرگە دىققەت قىلىش مەسىلىسى. ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىش بىر مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ پىشىپ يېتىلىشكە باشلىغانلىقىنىڭ روشەن بەلگىلىرىدىن بىرى. بىزده خېلى - خېلى كاتتا ئەدىبلەرمۇ، بېشىدىن نى - نى قىسمەتلەر ئۆتكەن زاتلارمۇ ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىشقا سەل قارايدۇ. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىش تېخى ئەمدىلەتىن باشلىنىۋاتىدۇ دېيىشكە بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا تەرجىمھال يېزىقچىلىقىدا بىزده تەجرىبە - ساۋاق كەمچىل. شۇڭا، باشقىلارنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى ئۆگىنىشىمىز زۆرۈر. لى جيەنجۇننىڭ ماقالىسى بىزنى ئاپتوبىيوگرافىيە يازغاندا نېمىلەرگە ئەھمىيەت بېرىشىمىز، نېمىلەرگە دىققەت قىلىشىمىز زۆرۈرلۈكى ھەققىده پايدىلىنىشقا بولىدىغان قىممەتلىك چۈشەنچىلەر بىلەن تەمىنلەيدۇ.

ئىككىنچى، ھەقىقىي ئەدەبىيات ئوبزورچىسىنىڭ ئاتالمىش نوپۇز بىلەن ھېسابلاشمايدىغانلىقى مەسىلىسى. شۇبھىسىزكى، ئىلىم ساھەسىده نوپۇزغا پىسەنت قىلماي ھەقىقەتنى ياقلاش قىممەتلىك ئىلمىي روھ ھېسابلىنىدۇ. ئادەتته ئەدەبىيات ئوبزورچىلىقى ساھەسىده ئىلمىي روھقا ئىگە تەلەپچان، كەسكىن ئوبزورچىلارمۇ ياكى تەنقىد ئېڭى ياكى مۇنتىزىم پىرىنسىپى يوق ياخشىچاق ئوبزورچىلارمۇ بولىدۇ. تەنقىد ئېڭى يوق، ياخشىچاق ئوبزورچىلارنىڭ ئەدەبىي ئوبزورچىلىق ئۆلچىمى ھەممىگە ياخشىچاق بولۇش، خالاس. كەسكىن ئوبزورچىلار تەنقىدىي روھى كۈچلۈك، مەسئۇلىيەتچان كېلىدۇ. بۇنداق ئوبزورچىلار ياخشىچاقلىقنى ياقتۇرمايدۇ، ئۇلار ئەدەبىي ئوبزورچىلىقتا ئەدەبىياتنىڭ قانۇنىيەتلىك تۈپ پىرىنسىپىنى

ئەھمىيەت بېرىلىپ، ئۆزگىلەرگە بەكمۇ سەل قارالغان. ئۇ ئۆزىنى «قەلبى پارلاق»، «ئىجابىي ئوبراز» قىلىپ يازماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئارزۇسىنىڭ ئەكسىچە ئوقۇرمەنلەرگە زىددىيەتلىك ۋە پارچىلانما ئۆزلۈكنى نامايان قىلغان. مەسىلەن، كۆرەڭ، ئەما ئادا-ۋەتخور، ئۆزىگە ئىشىنىدىغان، ئەما تىتىلداق، مەردانە، ئەما گە-جىك، سەگەك، ئەما گاراڭ، قىلىنى قىرىق يارىدىغان، ئەما كۆپىنىڭ ئەجرىنى كۆرمەيدىغان قاتارلىقلار. بۇ «جىن - پىرىڭ - مېپى» دېگەن ئەسەردىكى «50 چاقىرىم يېراقتىكى ھەسەل ھەرىسىنىڭ تەرەت قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرەلىسىمۇ، ئەما بوسۇغىدىن چىقىپ پىلغا پۈتىلىشىپ كېتىپتۇ» دېگەندەك ئىش بولغان. «باشقىلار» نى يازغاندا ئۇنىڭدا نورمال پىسخىكا ۋە كەڭ قورساقلىق كەم بولغان. باشقىلار-غا تۇتقان پوزىتسىيەسى ۋە بەرگەن باھاسىدا ئۇلارنىڭ ئۆزى بىلەن بولغان پايدا - زىيان مۇناسىۋىتىنى ئۆلچەم قىلغان؛ ئۆزىگە ياخشى-لىق قىلغانلار زور خاتالىق ئۆتكۈزۈپ، نۇرغۇن ئادەملەرگە زىيان سالغان بولسىمۇ، يەنىلا ئۇلاردىن «مەڭگۈ مىننەتدار» بولغان؛ ئاراز-لىشىپ قالغانلارنى ئۇلارنىڭ ئەل ئىچىدىكى ئابرۇيى ئۆسۈپ، ئېسىل ئەسەرلەرنى يازغان بولسىمۇ، «قاتتىق تەنقىدلەپ رەھىمسىز پاش قىلغان». ئۇنىڭ ئاپتوبىيوگرافىيەسى «سەلبىي پېرسوناژ» ۋە «قار-شى تەرەپلەر» بىلەن تولۇپ كەتكەن: ئۇلار گاھىدا «بىغەرەزلەر» بول-سا، گاھىدا «بەزى سەرخىل زىيالىيلار»، گاھىدا «چاكىنا ئاقىللار»، گاھىدا «ھارۋا ئەپقاچىدىغانلار»، «تەنتەكلەر»، گاھىدا «قول تۇتۇش-قانلار»، گاھىدا «سولچى» بولغان. «ئۇلار»، گاھىدا «مۆھتەرەم»، «قە-دىرلىك» كونا رەقىب دېيىلگەن. بۇ كىشىلەرنى تىلغا ئالغاندىكى ۋاڭ مېڭنىڭ يوشۇرۇن كىنايىلىرى، شەپقەتسىز نەشتىرى، سوغۇق ئىبارىلەر بىلەن باشقىلارنىڭ زىتىغا تېگىشلىرى كىشىگە ئىنتايىن يېقىمسىز تەسىر بېرىدۇ.

ۋاڭ مېڭنىڭ ئۆزلۈك تۇيغۇسى تېخىمۇ قالتىستەك قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «تالانتى ئۇرغۇپ تۇرغان» چاغلىرىنى يازغاندا كۆرەڭلىكى

قىلغانلىقى ئەمەس، بەلكى باشقىلاردىن قانداق ئىلتىماتقا ئېرىشكەنلىكى يېزىلىشى؛ ئەسەر تولۇپ تاشقان يامان غەرەز ۋە ئۆچ ئېلىش كەيپىياتىغا تولغان ئەمەس، بەلكى تولۇپ تاشقان ئاق كۆڭۈللۈك ۋە مىننەتدارلىق ھېسسىياتىغا تولغان بولۇشى لازىم. شۇڭا، ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىشتا، ئاپتور كاجلىق قىلماي، بەلكى ئۆزىنى تۆتۈۋېلىشى؛ تەكەببۇر ئەمەس، بەلكى كەمتەر بولۇشى؛ ئۆزىنى سوتچى قاتارىدا ئەمەس، بەلكى شاھىت ئورنىدا قويۇشى؛ ئۆزىنىڭ ئەرزىمەس ئېرىشكەنلىرى ياكى مەھرۇم بولغانلىرى، شەرەپ - نومۇسلىرى ۋە - ياكى تۆتامغا چىقمايدىغان ئىشلىرىنى نارازىلىق بىلەن ئۆچ ئېلىش تۇيغۇسىدىكى تار روھىي ھالەتتە زېرىكمەي - ئېرىنمەي بايان قىلماي، بەلكى گىيوتىننىڭ «شېئىر ۋە چىنلىق» دېگەن ئەسىرىدە يازغىنىدەك، مۇھىم نۇقتىنى «ئادەم بىلەن دەۋرنىڭ مۇناسىۋىتى» نى چۆشەندۈرۈشكە مەركەزلەشتۈرۈش ياكى پىروتاك «قەدىمكى گىرېتسىيە، رىم ئۇلۇغلىرىنىڭ تەرجىمھالى» دا يازغىنىدەك، «ئەڭ مۇھىم ئىش» ۋە «خاتىرىلەشكە ئەرزىيدىغان ئىشلار» غا كۆڭۈل بۆلۈش لازىم. ئۆز ئەقىل - پاراسىتىنى ئۆزىدىن مەمنۇن بولغان ھالدا بازارغا سېلىش، تالانتىنى كۆز - كۆز قىلىش، ئۆزىنىڭ «نۇرانە» لىقىنى نامايان قىلىش ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىقچىلىقىدىكى ئەڭ زور پەرھىز ۋە سەۋەنلىك بولۇپ، پىشىپ يېتىلگەن بارلىق ئاپتوبىيوگرافىيە مۇئەللىپلىرى بۇنى خوپ كۆرمەيدۇ.

ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىقچىلىقى ئۇستىدە دەسلەپتىلا بۇنداق بىر تالاي مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشۈمدىكى سەۋەب شۇكى، مەن يېقىندا ۋاڭ مېڭنىڭ ئۇچ قىسىملىق «ئۆز تەرجىمھالى» نى سىستېمىلىق ئوقۇغاچقا، ئۇمىدسىزلىنىش ئىچىدە گاڭگىراپ، گاڭگىراش ئىچىدە ئويلىنىپ يۇقىرىقىدەك قاراشقا ئىگە بولدۇم. ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىشنىڭ ئۇسۇللىرى كۆپ بولۇشى مۇمكىن، لېكىن ۋاڭ مېڭغا ئوخشاش يازماسلىق لازىم. ۋاڭ مېڭنىڭ ئاپتوبىيوگرافىيەسى بەكمۇ كۆرەڭلىك بىلەن، بەكمۇ مەنمەنلىك بىلەن يېزىلغان؛ ئۆزىگە بەك

شىم لازىم. مەن كەلگە ۋە يورۇق ئۇلگىلىك مەنىۋى دۇنيانى سىزنىڭ ئىچى تارلىقىڭىزغا سىلىشتۇرۇپ روشەنلەشتۇرۇشۇم كېرەك. مەن ئۇزۇمنىڭ ئىجتىمائى ۋە تەرىشچانلىقىم، ئۇزۇلمەس ئەدەبىي ئەمگەكلىرىم ئارقىلىق بۇرادىرىمنىڭ ئاجىز يېزىقچىلىق ئىقتىدارىغا ئۇچۇر قايتۇرۇشۇم زۆرۈر ... مەن ئەقىل - پاراسەت، ئاق كۆڭۈل-لۈك، ئىجابىيلىق، ئىجتىمائى جەھەتلەردە كۆپ يۇقىرى بولغان ئەدەبىي ئەمگەكلىرىم ئارقىلىق سىزنىڭ قارىغاشلىرىڭىز، ئىچى تارلىقىڭىز، ئادەتلىنىپ كەتكەن بۇزۇق ھەۋەسلىرىڭىزگە جاۋاب بېرىشىم لازىم» دەپ ئۆزىنى بېزەپ كۆرسەتكەن. ۋاڭ مېڭنىڭ قەلبىي ئاستىدا، ئىسسىق - فامىلىسى بىزگە نامەلۇم بولغان بۇ «بۇرادىرىم» ۋە «سىز بوۋاي» ھەمدە «بىغەرەزلەر» گە بولغان مەسخىرىلەرنى خا-لىغانچە ئۇچرىتقىلى بولىدۇ. ۋاڭ مېڭ «ئۆزى ئۇچۇن تەسىرلەنگەن» چاغلاردىمۇ قورال - ياراغلىرىنى كۆتۈرگەن ھالدا رەقىبلىرىنى مازاق قىلىشنى ئۇنتۇمىغان: «ئۇنىڭ ئۇستىگە مەن ياشىغان مۇ-ھىتتا، مېنىڭ تەرەپ - تەرەپكە ئوق چىقىرىشلىرىم، بوراندەك شىددەت بىلەن تېگىشلىرىم ئالدىدا، بۇرادىرىمنىڭ «چوكا» دەك ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن قوراللىرى كارغا كەلمەي قالدى. پەلسەپەتىش گەپلەرنى قىلىدىغان بىرنېمىلەر ھەرقانچە قىلسىمۇ، قەيەردىن قول سىلىشنى بىلەلمىدى. پاھ، بۇرادەرلىرىم نېمە ئۇچۇن مەن بىلەن زادىلا چىقىشالمايدىغاندۇ، نېمانچىۋالا رەزىلدۇ؟ تارىخ ئۇلۇغ، بۇرا-دەرلىرىمۇ تارىختا ئۇلۇغ بولغان، بولدىلا، شۇنىڭغا شۇكۇر قىلىش كېرەك، تارىخنىڭ بۇرادەرلىرىمنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى شۇ يەرگە مەڭگۈ مىخلاپ قويۇشى مۇمكىن ئەمەسمۇ ... ».

سىز بۇ يەردە «مېنىڭ نۇرانىلىقىم»نى، «ئاق كۆڭۈللۈكۈم»نى، «ئالىيجانابلىقىم»نى، «ئىجابىيلىقىم» نى كۆرەلمەيسىز، كۆرەلەيدە-غىنىڭىز پەقەت ۋاڭ مېڭ ئەپەندى تەنقىدلىگەن «غەزەپلىك ۋە گاراڭ» كەيپىيات، «ئىچى تارلىق»، «چىدىماسلىق»، «ئالاقزەدىلىك» قاتارلىقلاردىنلا ئىبارەت. مەن تا ھازىرغا قەدەر شۇنى ئايدىڭلاش-

پەرىشتىلەردەك پەرۋاز قىلىپ، خۇدىنى يوقىتىش دەرىجىسىگە يەتكەن: «سەن مېنى يوقىتالمايسەن. مەن ئەرزىمەس ۋە ئاجىز بولسامۇ، لېكىن قول ـ ئىلكىمدە بار، كۆكۈلۈم توق، زېھنىم ئۇرغۇپ تۇرىدۇ، كاللام چېچەن، دىلىم يورۇق. ۋۇجۇدۇمدا ئەدەبىياتنىڭ ئوتى، بىلىم ۋە تالانت يالقۇنى كۆيۈپ تۇرىدۇ. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە تۇرلۇك ـ تۈمەن ئۆزگىرىلەيمەن. بىر دوستۇمنىڭ ئېيتقىنىدەك، پۈتۈن بەدىنىم زەرەت بىلەن تولغان بولۇپ، ھەرقاچان ئۇچقۇن چاچرىتىپ تۇرىدۇ.» ئۆزىنى مۇشۇنداق ئاشكارا ئۇچۇرۇپ، كۆككە كۆتۈرۈشلەردىن لى بەي خىجىل بولۇپ، ساۋ جىنىڭ كەمسىنىشى تۇرغانلا گەپ. ئۇنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىنى باھالاشتا، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن ئابزاسلارنى نەقىل كەلتۈرۈپ، كۆرەڭلەپ، ئۆزىدىن ھۆزۈرلىنىشىنى دېمەمدىغان تېخى! بىر كىشىدە «ئۆزۈمنىڭ ئەسىرى ياخشى، باشقىلارنىڭ خوتۇنى ياخشى» دەيدىغان بۇرمىلانغان سېزىم بولسا، گەرچە كۇلكىلىك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن بەك ئېغىر مەسىلە ھېسابلىنىپ. مۇ كەتمەيدۇ. ئەگەر ئۇ ئەخلاق ۋە پەزىلەت جەھەتتىمۇ ئوخشاشلا ئۆز زىنى چوڭ چاغلىسا، باشقىلارنى ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويمىدۇ؛ ئەگەر بۇنداق ئۆزىنى بېزەش باشقىلارنى خۇنۇكلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلسا، كىشىنىڭ يۈزىنى قىزارتىش بىلەنلا قالماستىن، قەلبىنىمۇ مۇزلىتىدۇ. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، ۋاڭ مېڭنىڭ ئاپتوبىيوگرافىيەسىدە كىشىنى ئۇمىدسىزلەندۈرىدىغان مۇشۇنداق سۆزلەرنى جىق كۆرىمىز. مەسىلەن، ئۇچىنچى قىسمىنىڭ 13 ـ بابىدا، ئۇ ئۆزى ئىشلىتىپ ئادەتلەنگەن مۇبالىغە سۆزلىرى ئارقىلىق باشقىلارنى چۈشۈرۈپ: «مەن باشقىلارغا تامامەن ئوخشىمايدىغان كەڭ قورساق، ئالىيجاناب، قىلچە داغ يوق، يامانلىقنى ياخشىلىققا ئۆزگەرتەلەيدىغان، بەختسىزلىكنى خەيرلىك قىلىپ كۆرسىتەلەيدىغان پەزىلەتنى، خىسلەتنى، ئۆلچەمنى، خاراكتېرنى ئېيتىپ بېرىشىم كېرەك ... مەن ئۆزۈمنىڭ خۇشال ۋە پارلاق ئۇلگىلىك ئوبرازىم ئارقىلىق غەزەپلىك ۋە گاراڭ ھالەتتىكى سىز بوۋايغا جاۋاب بېرىدۇ.

سىز ئوت يېنىشى بىلەنلا ھېسداشلىقى يوقالغان. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ تولىمۇ ئاددىي يېزىش ئۇسۇلىنى قوللىنىشتىن باش تارتماي، ئاشۇ «سەلبىي پېرسوناژ» لارنى يازغان. ھەتتا ئۆلۈپ كەتكەن بەزى كىشىلەرگىمۇ ھېسداشلىق قىلماي ، نوقۇل ھالدا «پاش قىلىش» ئۇسۇلىنى قوللانغان. «ۋاقىت مېڭىنىڭ ئۆز تەرجىمھالى» نامىق ئىككىنچى قىسىمدا ئۇ « بىر ئەپەندى» گە پۈتۈن بىر بەت ئاجرىتىپ، ئۇنىڭ ئۆزى ۋە ئەسرىنى گۇمران قىلىش ئەلپازى بىلەن پاش قىلىپ، ئىنتايىن كۆچلۈك نەپرىتى ۋە نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن. ۋاقىت مېڭىۋ «ئەپەندى» نى «لاپ ئېتىش» قا ئامراق، «بولۇشىغا تەۋەپ چىقىرىدۇ»، ئۇ بىر شەھەرگە پەقەت بىر قېتىملا بارالايدۇ، ئىككىنچى قېتىم بارالمايدۇ، بارسا ھېچكىم كۆزگە ئىلماي، كوچىدىن ئۆتكەن چاشقان ئۇر - ئۇرغا قالغاندەك بولىدۇ ۋەھاكازا دەپ يازغان. بەلكىم ۋاقىت مېڭىنىڭ مۇشۇنداق يېزىشتا ئاساسى بولۇشى مۇمكىن، لېكىن مېنىڭچە، بىر ئادەمنى بۇنداق يەككە يۆنىلىشلىك يېزىش ئوبيېكتىپىمۇ، ئادىللىقمۇ ئەمەس، چۈنكى ئۆزىنىڭ ئەينى يىللاردا ئورتاق ئاپەتكە ئۇچرىغان ئۆلۈپ كەتكەن دوستىغا، يەنى ئاشۇ ھەقانىيەت تۇيغۇسى ۋە مەسئۇلىيەت سېزىمىغا ئىگە دوستىغا نىسبەتەن، ۋاقىت مېڭە خۇددى لۇ شۈن تەشەببۇس قىلغاندەك ئۇنىڭ «گۇزەللىكىنىمۇ، رەزىللىكىنىمۇ تەڭ يېزىش» ى كېرەك ئىدى، ئەگەر ئۇنىڭ پەقەت ناچار ئەخلاقى ۋە رەزىللىكلىرىلا يېزىلىپ، گۇزەل ئەخلاقى ۋە ياخشى ئىشلىرى يېزىلمىسا، بۇ كەڭ قورساقلىق ۋە مېھرىبانلىق تۇيغۇسىنىڭ كەملىكى، خالاس!

ئەگەر ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىشتا ئۆزگىلەرگە نىسبەتەن ياخشى نىيەتتىكى مېھرىبانلىق ۋە قىزغىنلىق بولۇشى كېرەك دېيىلسە، ئۇنداقتا تارىخ ۋە رېئاللىققا نىسبەتەن تەمكىن ۋە سەگەكلىك بىلەن ئويلىنىش روھى ۋە تەنقىدىي بايان قىلىش روھى بولۇشى كېرەك. چۈنكى شۇنداق بولغاندىلا، ئاندىن ئاپتور ئۆزىگە خاس مۇستەقىل قاراش شەكىللەندۈرۈپ، ئوقۇرمەننىڭ كىشىلىك ھايات ۋە جەمئى-

تۇرالمىدىمكى، بىر كونا رەقىبى ۋە باشقا ئەرزىمەس رەقىبلىرىگە بولغان ئاچچىقىنى شۇنچە تەلتۆكۈس چىقىرىۋېلىشنىڭ زادى نېمە ئەھمىيىتى باردۇ؟ بۇنداق قاتتىق ۋە رەھىمسىز تىل كۈرىشى ئو - قۇرمەنلەرگە، بولۇپمۇ ياش ئوقۇرمەنلەرنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا قانداق پايدىلىق تەسىر بېرەر؟ بېردىيېف «ئادەمنىڭ قۇللۇقى ۋە ئەركىنلىكى» دېگەن ئەسىرىدە: «ئادەمنىڭ قۇللۇق ئاساراتىگە چۈ - شۈپ قېلىشى بەلكىم ئۇنىڭ ئۆزلۈكىگە بەكمۇ چوڭقۇر پېتىپ قال - غانلىقىدىن، ئۆز ھالىتىگە بەكمۇ كۆنۈل بۆلگەنلىكىدىن بولسا كې - رەك» دېگەنىدى. «شەپقەتسىز كۈرەش»، «رەھىمسىز زەربە» گە ئۇچرىغان بەزى كىشىلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، «ئۆزلۈك»نى تاشلاپ، ئاخىرىدا «ئەركىنلىك» ۋە «ئازادلىق» قا ئېرىشمەكى ئاسان ئىش ئەمەستەك بىلىنىدۇ. گەرچە ئۇلار دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرى - لىگەن «ئىناقلىق» ئۇلگىلىرى بولسىمۇ، «كەڭ قورساقلىق» نى تەكىتلىسىمۇ، لېكىن «كۈرەش دەۋرى» نىڭ ئۆز مەنىۋىيىتىگە بەرگەن ئېغىر تەسىرىدىن قۇتۇلالمايۋ، ئاخىر «كۈرەش پەلسەپىسى» نىڭ قۇربانى بولۇپ، «كۈرەش» نى بىر «خۇشاللىق» ئىش قىلىشى مۇمكىن.

ئەسلىي مەنىسىدىن ئېيتقاندا، ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىقچىلىقى بىر خىل تىنچ ۋە يېقىملىق بايان. بۇنىڭدا ئەڭ قىممەتلىك بول - غىنى ــ كەڭ قورساقلىق، ھېسداشلىق، مېھىر - شەپقەت. بىر ئا - دەم كەڭ قورساق بولۇپ، كەيپىياتى تىنچ ھالەتتە تۇرغاندىلا، ئاندىن ئاپتوبىيوگرافىيە يازالايدۇ. «مەتتەي ئىنجىل» دا: «كۈن ياخشى ئا - دەملەرنىمۇ، ياماڭ ئادەملەرنىمۇ يورۇتىدۇ؛ يامغۇر ھەققانىيەتچىل كىشىلەرگىمۇ، رەزىل كىشىلەرگىمۇ چۈشىدۇ» دېيىلگەن. بۇ، ئاپ - توبىيوگرافىيە يازغۇچىلاردا بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ ياخشى ھالەت، ئۇلار ئىنتىلىشكە تېگىشلىك ئەڭ يۇكسەك مەنزىل. لېكىن، ۋاڭ مېڭ ئاپتوبىيوگرافىيە يېزىشتا، ئۆز كەيپىياتىنى تەڭشىمىگەن. ئۇ - نىڭ كۆڭلىدە گۇرۇلدەپ يېنىۋاتقان بىر نامسىز ئوت بولغان. نا -

تەدرىجىي ھەل قىلىشىمىز كېرەك» دەيدۇ. ئاچچىقلانسىلا «ئۆزگەرگۈسى، ئۆزگىمۇ زىيان يەتكۈزىدۇ» دەپ كىم دەيدۇ؟ «ئاچچىقلىنىش» جەزمەن «ئىدراكلىق ۋە ئەقىل - پاراسەتلىك» ئەمەس دەپ كىم دەيدۇ؟ «ئاچچىقلىنىش»، «مەدەنىيەتلىك ۋە ئەخلاقلىق» ئەمەس دەپ كىم دەيدۇ؟ «ئاچچىقلىنىش»، «ياخشى نىيەت ۋە ئاق كۆڭۈلۈك» ئەمەس دەپ كىم دەيدۇ؟ چۇ يۈەن ئاچچىقلانمىغان بولسا، «جۇدالىق زارى» نى يازالامتى؟ سىما چىەن ئاچچىقلانمىغان بولسا «تارىخنامە» نى يازالامتى؟ لۇ شۈن ئاچچىقلانمىغان بولسا «لىۋ خېجەن قىزنى ئەسلەيمەن» نى يازالامتى؟ ماركس «غەزەپتىن شائىر چىقىدۇ» دېگەن. ئافرىقىلىق شائىر مايا ئانجىلو «غەزەپلىنەيلى، غەزەپلىك كىشى بولۇش بىر ياخشى ئىش، ئۇ ساغلاملىقنىڭ بەلگىسى» دېگەن. شۇڭا، ئەگەر مۇھىمى ئۇنى ئاددىي ھالدا ئىنكار قىلمايلى، مەسىلە نېمىگە ئاچچىقلىنىش ۋە قانداق ئاچچىقلىنىشتا. كۆپىنىڭ ئىشىغا ئالدىراشتەك مول ئىدراكىي روھتىكى «ئاچچىقلىنىش» نىڭ يامان يېرى يوق، بىز ئۇنى ئىلھاملاندۇرۇپ تەشەببۇس قىلىشىمىز لازىم، ئۇ جۇڭگولۇقلاردا سەۋرچانلىق بىلەن يېتىلدۇرۇشىمىز زۆرۈر بولغان زامانىۋى پۇقرالىق ساپاسى.

پەرقلەرنى يوققا چىقىرىپ ھەممىنى بىر تاياقتا ھەيدەشتەك بۇنداق تەپەككۇر شەكلى ۋاڭ مېڭنىڭ «ئېنىقسىزلىق پىرىنسىپى» ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن پايدىلىنىش سىستېمىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ۋاڭ مېڭ مۇتلەق ئىدىيە ۋە قائىدىگە نىسبەتەن گۇمانىي پوزىتسىيەدە بولىدۇ، لېكىن تۇرمۇشقا ۋە ئادەمگە نىسپىيچىلىك نۇقتىئىنەزىرى بىلەن قاراشقا مايىل. ئىش بۇنداق بولۇشمۇ، ئۇنداق بولۇشمۇ مۇمكىن؛ بۇنداق بولماسلىقمۇ، ئۇنداق بولماسلىقمۇ مۇمكىن. قىسقىسى، ۋاڭ مېڭنىڭ نەزىرىدە، ھەممە نەرسە تۇراقسىز، «ئېنىقسىز» بولىدۇ. بىلگىلى بولماسلىق يولى مۇقەررەر ھالدا ئىنكارچىلىق ۋە ئەمەلدىن قالدۇرمىچىلىققا ئېلىپ بارىدۇ. مۇقەررەر ھالدا «ئۇلۇغ» نەرسىنى ئادەتتىكى سەۋىيەگە چۈشۈرۈشكە

يەتكە بولغان تونۇشىنى قىممەتكە ئىگە ھۆكۈم بىلەن تەمىنلىيەلەيدۇ ھەمدە بۇ ئارقىلىق سىما چېيەن كۆرسەتكەن «ئىلگىرىكىنى بايان قىلىپ كېيىنكىسى ئۈستىدە ئويلىنىش» مەقسىتىگە يېتەلەيدۇ.

ھالبۇكى، ۋاڭ مېڭنىڭ ئاپتوبىيوگرافىيەسىدە بۇنداق تەنقىدىي مۇھاكىمە روھى كەمچىل. ئۇ تارىخ ۋە رېئاللىقنى «ئۆزلۈك» ئاستىغا يوشۇرغان. نۇرغۇن مەسىلىلەرگە نىسبەتەن، ئۇنىڭ جاۋابى ياكى مۇجمەل، ياكى چوڭقۇر ئەمەس. ئۇ ھەمىشە سىغىشمايدىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئارىلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ۋە يوچۇقلارنى يوقىتىشقا مايىل. مەسىلەن، ئۇ دىنىي مەنىدىكى «مېسسىئانىك» نى «ئالتۇن رەڭلىك تېررورلۇق» دەپ قارايدۇ، دىنىي ئېتىقاد بىلەن دىندىن خالىي خۇراپاتلىق ۋە ئۆز مەيلىچە ئىلاھ يارىتىۋالىدىغان ھەرىكەتنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئۇ يەنە دېموكراتىيە، ھوقۇق بىلەن «دۆلەت ئەھۋالى» نىڭ مۇناسىۋىتىنى سۆزلىگەندە، بىر خىل ئۆزئارا ماس كەلمەسلىك تەسىرىنى بېرىدۇ. لۇڭ يېڭتەي خانىم تەيۋەندىكى جۇڭگولۇقلارنىڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەتچانلىقىنىڭ يوقلۇقىنى، جەمئىيەتتىكى مەدەنىيەتسىز ئەھۋاللار بىلەن كۆرەش قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغانلىقىنى كۆرۈپ، «جۇڭگولۇقلار، نېمىشقا ئاچچىقلانمايسىلەر» دېگەن ئەسەرنى يېزىپ، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىكى تەيۋەنلىكلەر بىلەن چوڭ قۇرۇقلۇقتىكىلەرده زور تەسىر قوزغىغان. لېكىن ۋاڭ مېڭ بۇنى: «ھەرگىز ئاچچىقلىنىشقا بولمايدۇ، ئاچچىقلانغان بولسىمۇ، خاپىلىقىنى ئېتىراپ قىلىشقا بولمايدۇ»، «تەنتەكلىك، ئۆز ھېسسىياتىغا بېرىلىش، چوڭ گەپ قىلىپ پو ئېتىش، كانىيى يىرتىلغىچە ۋارقىراپ، چىچاڭشىپ كېتىش، داد ـ پەريات كۆتۈرۈپ، ئۆزىنى ھەممىدىن ئۈستۈن چاغلاش ئۆزگىگىمۇ، ئۆزىگىمۇ زىيان يەتكۈزىدۇ، ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالماي رەسۋاسى چىقىدۇ ... بىز ئىدراك ۋە ئەقىل ـ پاراسەت، يۈكسەك ئىرادە، مەدەنىيىلىك ۋە ئەخلاق، ياخشى نىيەت ۋە ئاق كۆڭۈللۈك، مەڭگۈ ئىجابىي پوزىتسىيە ئارقىلىق ئۆنى

نىڭدىن كېيىن ئېلىشىش، توقۇنۇشۇش خاراكتېرىدىكى «دىيالوگ» لارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك «مۇنازىرە كېسىلىگە گىرىپتار بولغان» لىق دەپ قارىغان. ئۇ ھەمىشە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نى ئۆلچەم قىلىش ئارقىلىق باشقىلارنىڭ قارىشىغا رەددىيە بېرىدۇ. مەسىلەن، جاڭ چېڭجى «روھنى تازىلاش» نى تەكىتلىگەندە، ژاڭ مېڭ دەرھال «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا مودا بولغان رەتكە سېلىش، ھېساب ئېلىش، تازىلۇئېتىش دېگەندەك بىر تالاي سۆزلەرنى ئويلايدۇ. مانا مۇشۇنداق باغلاپ تەسەۋۋۇر قىلىش ۋە سېلىشتۇرۇش نەتىجىسىدە، جاڭ چېڭجىنىڭ تەشەببۇسىنى بىردىنلا بىمەنە، ھەتتا قورقۇنچلۇق نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. ئەمەلىيەتتە، جاڭ چېڭجىنىڭ تەشەببۇس قىلغىنى بىر خىل گۈمانىتار روھ ياكى مەدەنىيەت ساپاسى جەھەتتىكى «پاكلىق روھى» بولۇپ، ژاڭ مېڭ ئويلىغان قورقۇنچلۇق «ھېساب ئېلىش»، «تازىلۇئېتىش» قا تۇپتىن ئوخشىمايدۇ. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» غا تەقلىد قىلىشتەك بۇنداق «تۆۋەن مۇقام» لىق تەپەككۇر ژاڭ مېڭنىڭ ئاپتوبىيوگرافىيەسىدە ئاكتۇئال قۇرۇلما، تەنقىدچانلىقتىن ئىبارەت مەرىپەت روھىنىڭ كەم بولۇشىنى بەلگىلىگەن. بۇنداق تەپەككۇر كۆپ بولغاندا بىر خىل پاسسىپ گۈمان ئىقتىدارى ۋە قۇراشتۇرۇش ئىقتىدارىنىلا يېتىلدۈرەلەيدۇ.

R.پاسكال: «ئاپتوبىيوگرافىيە بىر رەسىم ئەمەس، بەلكى رېئال ئىچىدىكى ئۆزگىرىش جەريانى. ھەربىر پەقەت يۈز بەرگەنلىكى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى ئۆسۈپ يېتىلىش باسقۇچىغا ۋەكىللىك قىلغانلىقى ئۈچۈن بايان قىلىنىدۇ ...» دېگەن. شۇنداق، ئاپتوبىيوگرافىيە خاراكتېرىنىڭ تەرەققىيات جەريانى ۋە قەلبىنىڭ تاكامۇل-لىشىش جەريانىنى خاتىرىلەپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ مۇشۇ تەرەققىيات ۋە تاكامۇللىشىشنى ئىسپاتلايدۇ. ئاپتوبىيوگرافىيە يۈز بەرگەن پاكىتنى ھۆرمەتلەشتىنمۇ، شۇنداقلا باشقىلارنى ۋە ھەقىقەتنى قىزغىن سۆيۈشتىنمۇ دېرەك بېرىدۇ. ئۇ، ئۆتۈپ كەتكەن گۈزەل پەيتلەرنى

مايىل بولىدۇ. ئۇنىڭ ۋاڭ شۇنىڭ «ئالىيجانابلىقتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشى» نى ماختىغانلىقى، لۇ شۇننىڭ «ئۇستاز» لىق ئورنىنى يەتسەپ شەرھلىشى قاتارلىقلار بۇنى چۈشەندۈرىدۇ. ۋاڭ مېڭ ھال-قىش دەرىجىسى ناھايىتى زور، سەكرەشچانلىقى ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان بىر خىل تەپەككۇر ئارقىلىق مۇناسىۋەتسىز ئىككى ئىشنى بىرلەشتۈرۈپ سېلىشتۇرۇش، ئاخىردا قارشى تەرەپتىن ئىنكار قىلىش مەقسىتىگە يېتىشكە ئامراق. ئۇنىڭ دائىم قوللىنىدىغان ئۇسۇلى — بىر خىل قاراش ياكى بىر خىل ھادىسىنى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئارقىلىق سېلىشتۇرۇش، ئەگەر ئۇنى ئىنكار قىلماقچى بولسا، ئۇنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى مەلۇم ئىش ياكى مەلۇم ئادەم بىلەن ئوخشاشلىقىنى تەكىتلەش؛ مۇئەييەنلەشتۈرمەكچى بولسا، ئۇنى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» غا نىسبەتەن ئىنكار پوزىتسىيەسىدە بولغان ياكى ھالقىپ كەتكەن دېيىشتىن ئىبارەت (ئۇنىڭ ۋاڭ شۇنى ئاقلاشتا قوللانغىنى شۇنداق تاكتىكا). ۋاڭ مېڭنىڭ ئاپتوبىيوگرافىيەسى ۋە باشقا بەزى مۇھاكىمە ئەسەرلىرىدىن: «مەسىلەن، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى، نى ئالساق»، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى، دىكىگە ئوخشاش» دېگەنگە ئوخشاش جۈملىلەرنى دائىم ئۇچرىتىمىز. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئۇنىڭدا قالدۇرغان ئاساسىتى شۇكى، پەقەت شەكىل جەھەتتىلا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» غا ئوخشاپ كېتىدىغان ھادىسىمۇ ئۇنىڭ ھاياجانلىق ئىنكاسىنى قوزغايدۇ. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» تەپەككۇرى ئاددىي ھالدىكى قارىمۇقارشىلىق تەپەككۇرى بولۇپ، ھەممىدە ئۇ بولمىسا بۇ، بىرى بىلەن چېقىشالمايدۇ دېيىشكە ئادەتلىنىشتىن ئىبارەت. شۇنىڭ بىلەن، ۋاڭ مېڭ «مۇتلەقلىك» نى تەكىتلەپ ھەرقانداق ئىش «ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە» بايان قىلىنغان بولسا، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ كەتكىلى بولمايدۇ، دەپ قارايدۇ؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا كىشىلەر «ھەقىقەت مۇنازىرە قىلغانسېرى ئايدىڭلىشىدۇ» غانلىقىغا ئىشەنگەچكە، «چوڭ مۇنازىرە» نى تەشەببۇس قىلغان. ۋاڭ مېڭمۇ شۇ-

策　　划：阿迪力·穆罕默德
责任编辑：巴哈尔古丽·吐尔洪
特约编辑：拜格买提·玉苏甫
责任校对：阿布都热依木·阿不力米提
封面设计：努尔买买提·艾买尔
版式设计：迪丽努尔·吾买尔

新疆名家名著丛书

我为什么要写文学评论（维吾尔文）

牙里坤·肉孜　著

新疆科学技术出版社出版发行
（乌鲁木齐市延安路255号　邮政编码：830049）
新疆新华书店经销　北京盛通印刷股份有限公司印刷
880mm×1230mm　32开本　15.375印张
2012年4月第1版　2012年4月第1次印刷

ISBN 978-7-5466-1228-7（民文）定价：54.00元

لەرگە بولغان چوڭقۇر سېغىنىش، شۇنداقلا ئاپتونۇمىيەگە دۇنياغا ۋە باشقىلارغا بولغان مىننەتدارلىقى ۋە بەخت تىلىشىدۇر. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ۋاڭ مېڭ ئاپتونۇمىيە گرافىيە يېزىشتا بىر خىل نا-توغرا بايان پوزىتسىيەسى ۋە ئىشەنچسىز بايان ئۇسۇلىنى تاللىغان، شۇڭا ئۇنىڭ مىليون سۆزلۈك ئۇزۇن «ۋاڭ مېڭنىڭ ئۆز تەرجىمھالى» كىشىنى ئۇمىدسىزلەندۈرىدىغان ئەسەر بولۇپ قالغان، ئۇنىڭدا باھاردەك ئىللىقلىق، كىشىنىڭ قەلبىنى يورۇتىدىغان نۇر كەمچىل؛ ئۇنىڭدا مۇبالىغە ئۇسۇلى ئارقىلىق «ئۆزلۈك» گەۋدىلەندۈرۈلگەن بولۇپ، باشقىلار بىلەن ئورتاق بەھرىلىنىشكە بولىدىغان پارلاق ۋە گۈزەل دۇنيا يوق.

2008 - يىلى 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، بېيجىڭ

(خۇاشيا نەشرىياتى 2010 - يىلى 1 - ئايدا نەشر قىلغان «ئەدە-بىيات نېمە ئۈچۈن ئۇلۇغ» دېگەن كىتابتىن تەرجىمە قىلىندى.)

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: نۇرمۇھەممەت تۇمەر تۇجىتۇن
تەتقىقات: نىسرەتتالىم

يالقۇن روزى ئەسەرلىرى

تەۋپىق يولى
لاي قەلئەنىڭ سىرى
ئويغىنىۋاتقان ئەجداد روھى
مەن نېمىشقا ئوبزور يازىمەن

ISBN 978-7-5466-1228-7
9 787546 612287 >
定价：54.00元